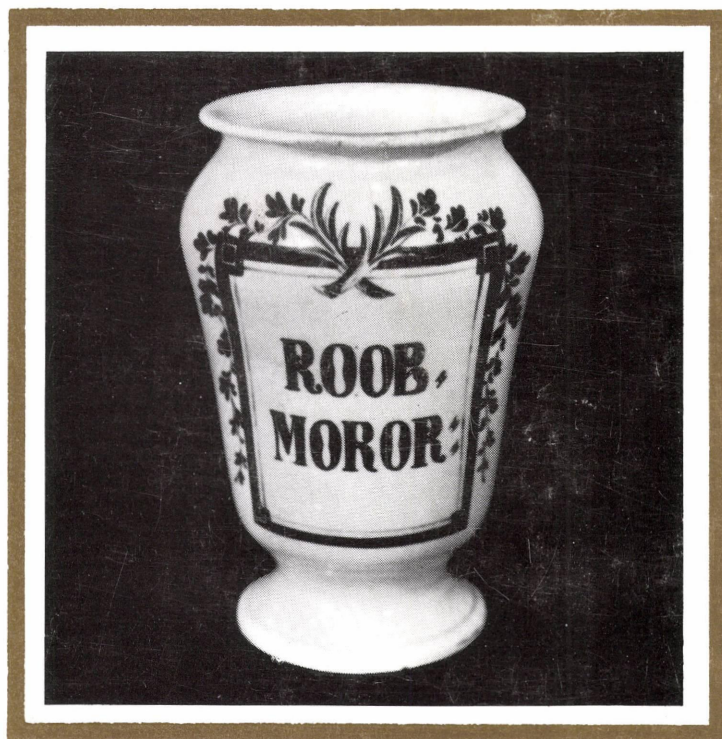
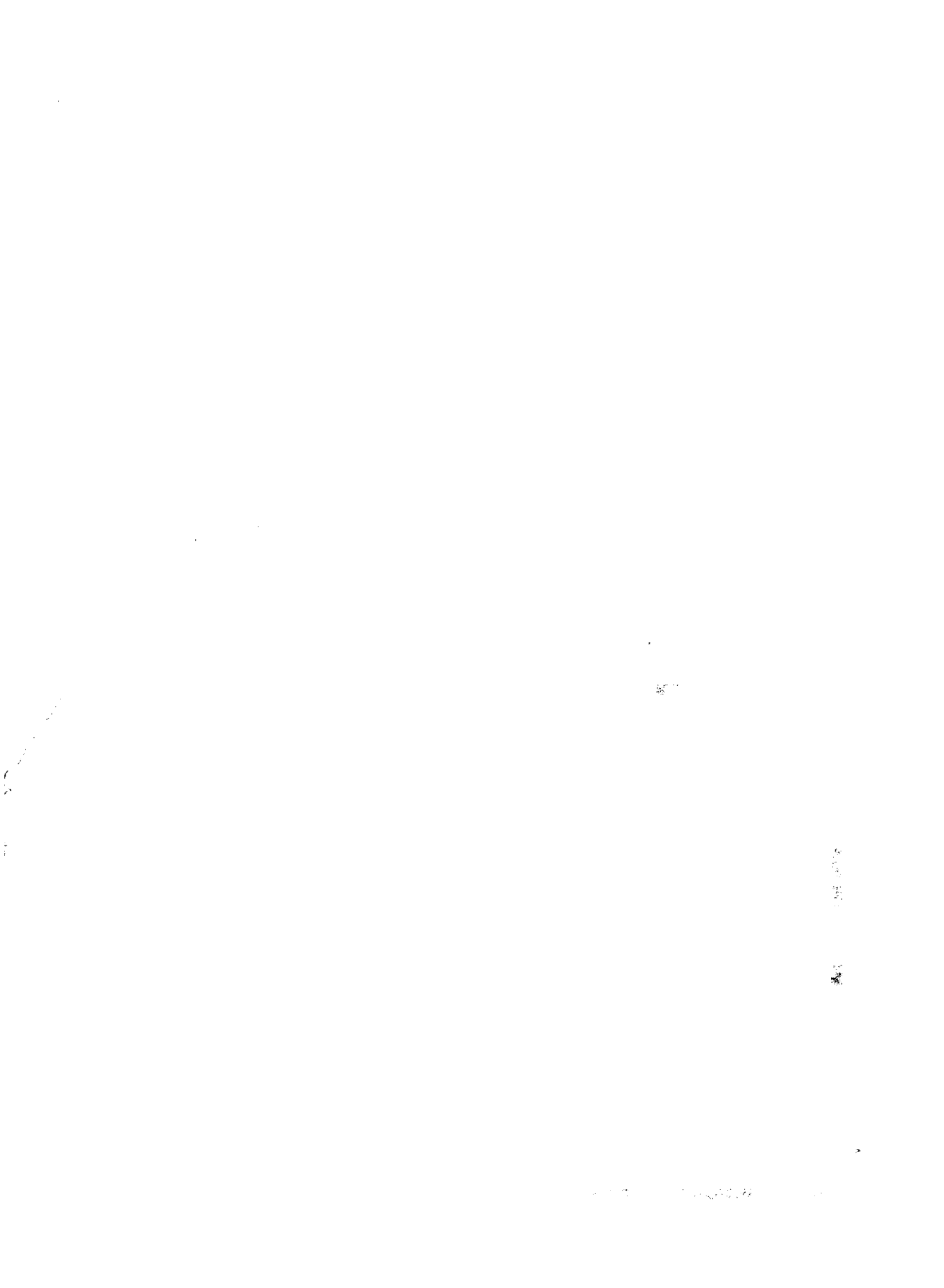

BÁCS-KISKUN MEGYE MŰLTJÁBÓL

IV.

BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
IV.

A BÁCS-KISKUN MEGYEI LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI VI.

BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
IV.

BÁCS-KISKUN MEGYEI LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI VI.

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
IV.**

Egészségügy

Szerkeszti

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

KECSKEMÉT, 1982

A kötet szerzői

BÁLINTNÉ MIKES KATALIN, BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET,
FEKETE DEZSŐ, ILLYÉS BÁLINT, JAKAB LÁSZLÓ, KORKES
ZSUZSA, LÓRÁND KLÁRA, NAGY GYÖRGY, NAGYLUCSKAY
SÁNDOR, NOVÁK LÁSZLÓ, PASTYIK ISTVÁN, PINTÉR ILONA,
RUSVAY KÁLMÁN

Lektorok

BŐÖR LÁSZLÓ, SCHNEIDER MIKLÓS, SERGŐ ERZSÉBET,
TÖRÖK LÁSZLÓ, VARGA GYULA

A védőborítót

BODRI FERENC

tervezte

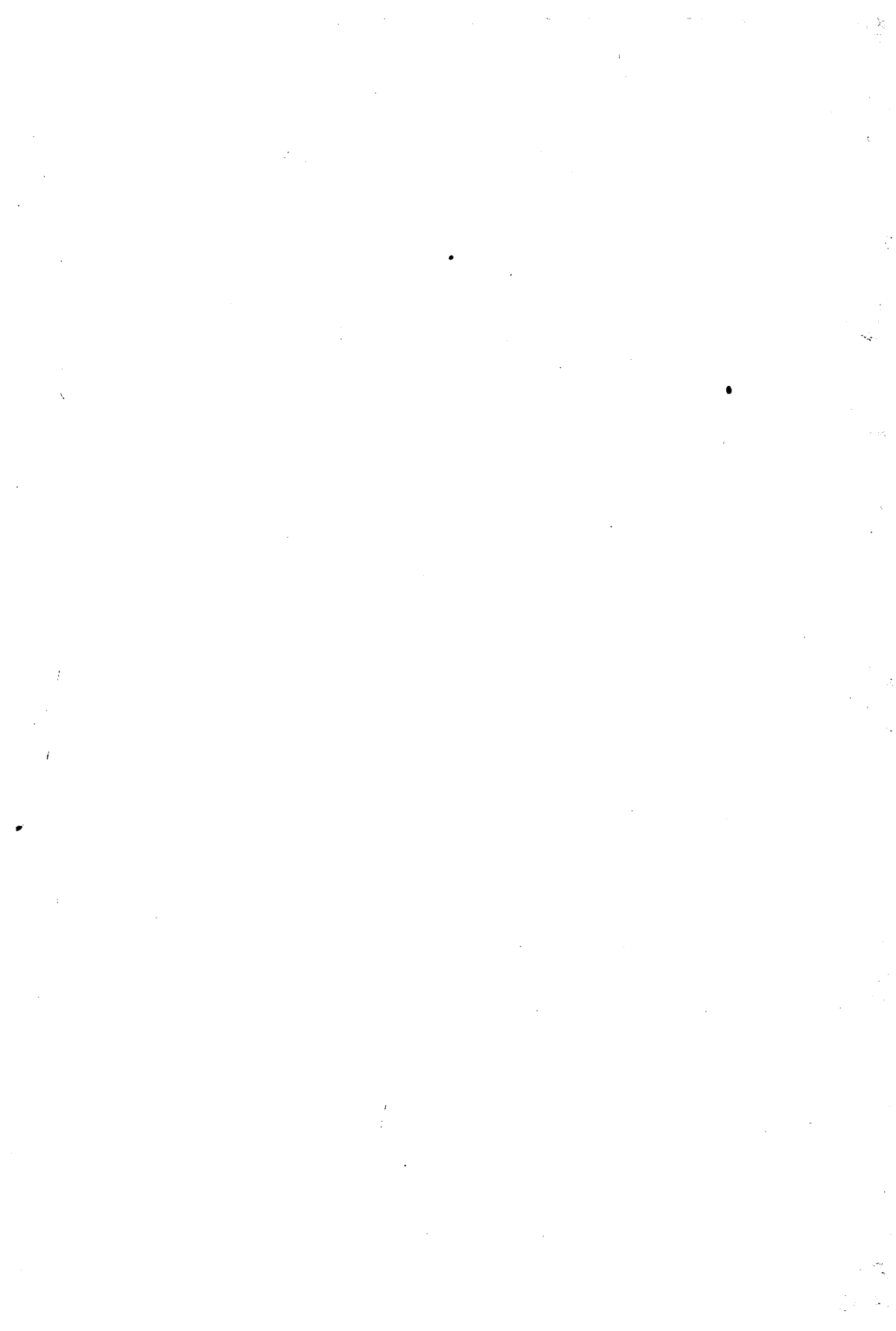
*A borítót díszítő edény
a kecskeméti Patika Múzeum tulajdona*

ISBN 963 01 0239 0 összkiadás

ISBN 963 01 3731 3 IV. kötet

A kiadásért felel a Bács-kiskun megyei Levéltár igazgatója . A tipográfia és a kötés-
terv Tóth Sándor munkája . Készült a Petőfi Nyomdában Kecskeméten (munkaszám
81. 10036) 800 példányban, 51,80 (A/5) ív terjedelemben
Felelős vezető Ablaka István

KÖZEGÉSZSÉGÜGY

Kunszentmiklós egészségügye a XVIII — XIX. században

ILLYÉS BÁLINT—JAKAB LÁSZLÓ

Sokat köszönhet hazai tudománytörténetünk az utóbbi évek erdélyi művelődéstörténeti kutatásainak, kiadványai megjelenésének. Orvostudományunk külön lekötelezettje az erdélyi közművelődésnek, mivel egyrészt el látta e tudományt magyar nyelvű szakirodalommal a múltban, mostanában pedig föltárta az erdélyi fejedelmek pártfogása alatt működő híres magyar orvosok kapcsolatait a nyugati egyetemekkel, az európai szellemi áramlatokkal, valamint ez utóbbiaknak hazai jelentkezésével.

A dolgok természetének megfelelően népesebb településeinkben, városokban, majd mezővárosainkban tapasztalhatunk minőségi változást előbb a betegellátásban: a laikus elem lassú, háttérbe való szorítását. A jelenség önként következett városaink funkcionális jellegéből, hiszen magasabb iskolázottsággal bírt polgársága, tehetősebb volt, tehát igényesebb.

Képzett orvostudoraink elméleti fölkészültségére következtethetünk a korabeli szakirodalomból, s ha rendelkezésünkre áll a muzeális orvosi könyvtár — akár pusztán csak válogatás a hazai, külföldi irodalomból —, tartalmukból, a könyvek lapjain található kézírásos bejegyzésekből ugyanígy jogunk van következtetni a felső-kiskunsági mezővárosok múltbeli egészségügyi ellátására is.

Módszertani okokból Kunszentmiklós egészségügyét elemeztük, mivel régi irattára hozzáférhető a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban, a kunszentmiklósi gimnáziumban megtalálható tisztes muzeális orvosi könyvtára, továbbá lakossága erősen tarka képet mutat a szomszédos uradalmakból beköltöző ninestelen cselédség, cigányság miatt. A jászkun autonómia megszüntetéséig (1876) Szentmiklós volt a szellemi központja a Kiskunságon belül saját életét élő felső résznek, s így a földolgozásban nyert tapasztalatok nagyjából általánosíthatók az egész Felső-Kiskunságra.

Lakosság

Két évszázad egészségügyi ellátásának elemzését rövid statisztikai jelentéssel kezdjük megjegyezvén, hogy már 1781 óta működik a kunszentmiklósi plébánia. Eredetileg a környék szórványait gondozta ugyan, de a továbbiakban fölgyorsult lakosságunk növekedése, mivel hozzánk költöztek be a katolikus cselédek a szomszédos uradalmakból. (A katolikusok lélekszáma 1830 volt 1891-ben.) A XVIII. század végéig csak sommás összeírásokat ismerünk; összeírtak 1725-ben 135, 1736-ban 190 családot, 1769-ben 373 családban 2067 lelket (Gimn. értesítő). 1785-ben szőnyi Virágh Mihály summázta a ref. egyház anyakönyvében 50 év demográfiai adatait. 1735—1785 között a születések száma: 4703, meghalt: 2352. II. József népszámlálásakor (1786) találtak 392 házat, 538 családot, 2676 lelket.

Lakosságunk további alakulása: 1801-ben 3193, 1818-ban 4302, 1854-ben 6210, 1876-ban 6626 (Galgóczy Károly), 1891-ben 8239 lélek és 1589 ház. „A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása” föltünteteti lakosságunk megoszlását foglalkozás szerint:

mezőgazdaságból él	2091, eltartott	3354,
iparból	334, eltartott	520,
keresedeleből	71, eltartott	107,
hivatalnok, önálló értelmiségi	110, eltartott . . .	194,
napszámos	84, eltartott ...	118,
házi cseléd	217, eltartott ..	14,
mezőgazdasági cseléd	236, eltartott	235,
összesen	3143, eltartott	4542.

(Lakosságunknak a pusztákra történt kiáramlásával magyarázható csökkenésünk az 1891. évi adathoz képest: Baksay Sándor.)

Lakás

Már Bél Mátyás megírta Szentmiklósról 1730-ban: „... házikóik takarok, de alacsonyak, nádfedelesek, s kettős sorokban húzódnak”,¹ fölöslegesnek tartottuk hát részletezni házaink méreteit, beosztását. Helyette egészségügyi vonatkozásait kerestük meg a múlt század szakirodalmában, meglepően elismerő nyilatkozatokat: „A köznép lakta házak szilárd vályogból építvék . . . úgy külsőleg mint belsőképp feltűnő tisztaságban tar-

1. ILLYÉS Bálint—SZÓTS Rudolf: Bél Mátyás: A kunok és jászok avagy filiszteusok kerületei. — Bács-Kiskun megye múltjából. I. Kecskemét, 1975. 41. l.

tatnak . . . újra meg újra bemeszeltetnek, utczára szolgáló . . . ablakaik elégségesek a kellő világosság bevezetésére, s a romlott légnak friss levegővel felcserélésére . . .”² Ugyanilyen elismeréssel szolt lakóházainkról az 1873-as kolerajárvány idejére kiküldött miniszteri biztos megállapítván, hogy azok általában messze megelőzték egészségügyi szempontból a Pest megyéhez tartozó alföldi köznépét, mivel putriban lakott az utóbbiak nagy része: 5—6 ember szorongott az öklömnyi ablakú veremben, s csak hírből ismerték a fürdést ott, ahol nem volt víz a közelben.³ A nagykun kerületi főorvos-miniszteri biztos föltehetően elfogult kissé szűkebb pátriája iránt, hiszen nem sokat kellett keresnie pusztáinkon a putriban lakókat. Aztán meg nem oldott meg mindent házaink csinossága, még szellőztethetősége sem, ha elfelejtették kinyitni az ablakokat Szentmiklóson.⁴ A múlt század második felétől itten lakó Baksay Sándor szemét sem kerülte el a házak csinossága, de azért csak megállapította püspöki jelentésében: „ . . . fájdalom, a gyermekhalandóság itt is szembeszökő, mint országsherte. E halandóság okát a házak, lakások ősi gondozatlanságában keresem . . .” — célozván a földes szobákra meg a nedves falakra.

A ház berendezése ridegen célszerű. 1798. szept. 16-i jegyzőkönyvében tanácsunk leltározta egy magános szegény asszony hagyatékát: 2 tálat, 1—1 ládát, párnát, vánkost, „hitván nyoszolyát”; Korona Mátyásné hagyatékában hét esztendővel később: 2 padot, 1—1 asztalt, fogast, karpadot, padládát meg további 3 ládát. Még ugyanabban az évben (1805) megörökítették sógornője konyhai felszerelését: 2 hordó, káposztás hordó, 3 dézsa, 2 fejkanna, 3 tekenő, köpülő, lúgzó, 3 szita, 1—1 vasfazék, lábas serpenyő, kisebb is, bogrács, szalonnaruha, „ruha szárasztó kötél, szakasztó, vastepszi”, lámpás, dagasztószék-láb. Érdeemes figyelni végül egészségügyi megfontolásból Rozgonyi Benjámint hagyatékában a „subládára való Réz (ti. edényre)” a nagy ecetfölgasztás miatt.

Étkezés

Nagy különbség van a társadalom egyes rétegei, a hétköznapok, valamint az ünnepi alkalmak étrendje között, s jól érzékelteti a különbséget kétségtelen túlzásai ellenére a Debreceni Ref. Koll. gyűjteményében R. 656. sz.

2. PALUGYAY Imre: Jász-kún kerületek s Külső Szolnok vármegye leírása. Pest, 1854. 72. 1.

3. KÁTAI Gábor: Ismeretterjesztő az orvosi és természeti tudományok köréből. Bpest, 1874. 162. 1.

4. Tanácsunk publikálta: a nagy gyermekhalandóság oka lehet az egészségtelen levegő, szellőztessen ki hát mindenki reggelente az ablakon át. (Közhirdetmények. 1844.)

alatt található Kunszentmiklósi énekeskönyv deákjainak panasza a XVIII. század végén:

*„Paraszt legény, noha szegény, mint az hal ugy él,
Eszik, iszik, házasodik, senkitől nem fél
Lám a' Deák tsak nyomorog, lentsén, borsón hasa korog,
Fel 's alá jár szohájába, kesereg 's morog.”*

Tanulságos továbbá egy ugyanonnan vett idézet, mely árulkodik a mindenkori diák ábrándjáról: „Jobb a' töltött Káposztánál és a' bárány tzupákjánál a' Házasság.”

Konyhánk jellemző alapanyagait megtaláltuk a Hármaskör 1773. évi árszabási listájában: marha-, borjú-, bárányhús, szalonna, faggyú, háj, írósvaj, tehén-, juhvaj, savanyú káposzta, tejföl, tej, liszt, borecet, „Öreg Kan = Póka (ti. pulyka), Nösten = Póka”, lúd, kappan, kacsa, tyúk, nyársra való (ti. választási) malac, tojás. Ugyanakkor szerepeltek másodhíránk vásárlási könyvében: cipó, gesztenye, túró, „ugorka”, savanyú répa, torma, sajt, szelid sáfrány, méz, alma, rizskása, bors, dió, mogyoró, nyúl, „fa olaj”.

Ünnepi alkalomra (1784) az itten tanácskozó kerületi közgyűlés ételjárulékaként vásárolt tanácsunk a görög kalmártól meg piacoló asszonyainktól „4 fogás fog hagymát, Szeretsen diot, Szekfű (ti. -szeget), Kemen magot”, hónapos retket, zöldborsót, száraz borsót, sárgarépát, citromot, apró kását (ti. kölest).

Megmaradt egy lakodalom leírása az előbb említett énekeskönyvből 1797-ből: a vendégek „ki indulnak honnyokból, a' Bak ér jobb parttyán fekvő Sz:(-ent)Tamási egyesült Fejedelmek fuvatják egész pofára a' tarigato (ti. tárogató, más néven: török) sipot, melyre fel lázzad Városunk, elejekbe . . . ki rukkol a' Nationalis (ti. a helyi viseletbe öltözött) lovas legénység Avan Gárdája; itthon nagy a' készüllet; bástyákat állitanak két ittész palatzkokból, töltik a' poharakat, mint meg annyi mo'sár ágyukat, . . . Haubitzokat (ti. tarackokat) öntenek dutzos v. pompos kalátsokból, a' puska golyobisok a' malo'sák (ti. a mazsolaszemek), a' srétek az apro szőlők, ujj találmányu fejr puska por a' tzukor . . . Meg indúltak . . . a' malmok, mont (= törköly: szőlőmag; Napóleon blokádja miatt nem lehetett kávé kapni. — Sz.) lisztet örlöttek, és a' tortáták önként a' kementzékbe ugráltak, a'honnan tsendesen ki búván, 's tányérokra fekvén . . . tzukor hó hullott reájok. A' Bak-érből a' Káposzták fel ugráltak, és leveleiket hússal, riskásával meg töltvén a' tálakba másztak, a' pujkák, lúdak, magok magokat meg koppasztották. Az egy hónapos malatzok magok magokat nyársra

méltóztatták vonni, és meg pirulva az asztalra fel vánszorogván, hogy a' trantsérozáshoz nem értő Ifjakat meg kémélnék, magok magokat fel vagdalták. Mit mondjak a' Bábonyi, Tömpöri Ország szerte híres(!) . . . jó féle Borokról? Ki hullott a' tsap, fel ugrott a' szájadzó (ti. a hordódugó), a' poharak elő áltak, a' torok meg nyílt, el nyelettetett a' pokol, és az ő diadalma.”

1831-ben a vendégfogadó étlapján szerepelt reggelire „fehér (ti. tejes)” kávé kiflivel. Az ebéd „öt féléből áll a' Posztpász (helyesen: posztpászt — Sz.), vagy tsemegén kívül”: leves, darab hús mártalékkal, főzelék, becsinált, tésztás étel, pecsenye hozzávalókkal, kenyér. A vacsora: leves, „paprikás tsirke vagy borjú 's bárány betsinált, baromfi petsenye kenyérral edjütt.”

Bél Mátyás említette a Tractatus de re rustica Hungarorum c. művében, hogy abban az időben (1723) már általános volt a paprika használata országszerte. Nos, mint idéztük Szentmiklóst is meglakta a tudós 1730-ban, de iratainkban csak 1783-ban van először szó paprikavásárlásról; 1854-ből való értesülésünk szerint a Jászok népe „a paprikát el nem hagyja . . . Étkeinek legzélszerűbb fűszere, betegségei ellen igazán észszerűleg választott óvszer”, bár csak a XIX. század második felétől kezdték termelni e növényt kerületeinkben „itt ott szenvedélyből”.⁵

Önmarcangoló akasztófahumorról állapította meg Ady Alföldünk népéről: „Álmuk a zsíros semmi”, s csakugyan zsírigenyét hangoztatta a helybeli kiskun a híres Kun Lisztában:

*„Tálát adogatá, 'síros Derejéjét,
Nem kémelte tőle kövér petsenyéjjét.”*

Hasonlóképp sokszor megörökítették jegyzőkönyveink lakosságunk panaszaát: „. . . a' hús ára igen magossan áll, mégis a' mészáros sovány marhákat vágat . . .”

Módosul fönti képünk az 1806. jún. 13-i tanácsi jegyzőkönyvnek a szék-árendátorról szóló soraiban: „. . . igen rossz és egészségtelen marhákat vágna, és . . . az Bárány Hustis a limitationon (ti. a kerületek által megállapított hivatalos áron) . . . feljebb mérné, . . . az Marhának Májját, Szívét, száraz lábát ki méri . . .” A panasz jogalapja a ref. egyház Matriculájában 1735-ben rögzített mészárosi eskü: „Gazdagnak, Szegénnek Személyly válogatás nélkül jó húst igazán mérsz . . .”

Nos, szakmai tárgyaláskor elemi kötelesség a szakszerűség, s meg kell mondanunk, hogy bár ma már egyre kevésbé, régebben azonban szükség-

képpen volt zsíros az akkori tájfajta, ha megkapta takarmányát. Csakhogy nem kapta, ahogy Széchenyi István panaszkodott Hitel c. művében: a hatósági árszabás (limitatio) nem különböztette meg a megfelelően tartott állat húsát a rideg állatétól, ezért aztán nem javította föl eladásra szánt jószágát a termelő. (Ma sem szívesen vesszük meg a csökkent állat húsát.)

A Kiskunság rendkívüli vadbősége változatossá tette az étrendet. A tilalmi idők kivételével vadászták a nyulat redemptusaink agárral, puskával, a birtoktalanok pedig horoggal fogták meg titokban. „Egyéberánt a' madár vadászat mindig szabados” — hirdette ki a főbíró, s csak azokat büntette meg, akik nem átallották „éttzakának idején az Bakerben ladikázni, és Katsákat fogdosni 's lövöldözni”.

Jótekonnyan ellensúlyozta nehéz, zsíros étrendünket beláthatatlan vizeink halállománya a Magyar Kurir 1799. évi közleménye szerint: „Ez a' vidék, míg a' Duna árja ki jöhetett, . . . azonközben hala, Tsikja annyi vólt . . . , hogy Pestet, Budát e' tartotta. 1786-ik esztendőben Tsintova nevü érből (Bábony alatt — Sz.) a' jég alól 100 mázsánál (1 régi mázsa = 100 font = 56 kg — Sz.) többet húztak ki . . . egy húzással . . .” Mindenki kedvére halászhatott tapogatóval, horoggal, csak le kellett adni a zsákmány egyharmadát a városi piacnak.

A téztafélék népszerűségére gondolhatunk tanácsunknak idézett „malosa szőlő, Mondola” bevásárlásaiból, a „Csík mak szűrő” hagyatéki gyakoriságából, „túrús gubárú” szőlő egyéni megemlékezésekből, valamint a pékeknek asszonyainkra tett panaszából, akik meg akarták akadályozni tevékenységükben a kalácsot áruló piaci kofákat. A porcukor használatát őrizte meg a Kunszentmiklósi énekeskönyv a XVIII. század végén egyik névnapi köszöntőjében:

*„Egy két Olasz sütemény,
Szilvás vagy mákos lepény,
Ősz tortáta havas háta
Tisztelkedjen, kedveskedjen,
Míg az időből ki nem marad.”*

Végül a tejtermék nemcsak fontos élelmiszer, hanem ugyanúgy bevételi forrás a tejhaszon. Erre utal Sebestyén Gábor oskolamester vőfélyi köszöntője az előbb említett forrásban: „A' szorgalmatos Gazda Asszony, a' dolgos Feleség gyakorolja minden nap azt a' Tsudálatos Alchimiát, melly szerént még a' birka turot is Arannya, Koronás Tallerrá, és az aludt telyet is Leopold Márjássá tudja változtatni . . .”

Vízben való bővülködésünk ellenére sem dicsekedhetünk ivóvizünkkel. Palugyay írja 1854-ben: „A Kis-Kúnság városai elegendő ivó kutakkal el nem látvák, ugy annyira: hogy melegebb nyarakban alig van 2, 3 egyegy községben, s nem ritkán ezek is a legelhanyagoltabb állapotban.”⁶ Megjegyzését úgy kell értenünk, hogy kiapadnak kútjaink aszályos időben, hisz azért sokkal több kutat sorolhatnánk föl belterületünkön, akár pedig büntetéssel fenyegetett gazdáikat, „a' kik Kúttyaikat a' Városba a' földtől fél ölnyre fel nem rovják (ti. kávéat nem készítenek)”. A kiapadás oka pedig egyszerűen pénzügyi. Messziről kell szállítani a követ, s ezért alig van kőkút. Nem terem meg ugyan helyben, nem olcsóbb végeredményben a talp-fenyődeszka sem, s ugyancsak le kell úsztatni a Dunán, de házilag el tudják készíteni az ezekkel bélelt kutakat. Jobbak a semminél, csak vízhozamuk bizonytalan.⁷

Adataink szerint majd annyi szeszt ittak a szentmiklósiak, mint vizet. Mindjárt egészségi okokból nagy az ecetfogyasztás: kánikula idején, járványok alkalmával ezzel — a módosabbak pálinkával — szelidítették a gyalogkutak poshadt vizét. Ugyanígy tekintélyes volt a kedvtelésből fogyasztott bor mennyisége. Tanulságos egy 1799-ben keltezett tanácsi bejegyzés: „Ifjú Szabó Mihály . . . Felségét sokszor elkövetett tsavargásáért, Tsapszéken való borivásért, dobzódásáért . . . a' midőn harmad Napra haza jött volna, . . . meg békózta hogy mig eszére jőne és . . . ki józanodna . . .” Termelőink szabadon iccézhették borukat három hónapig, tanácsunknak pedig jelentős bevételt biztosítottak vendégfogadói, kocsmái, csárdái.

Ennyi bor nem termelt meg a helybeli szőlőkön, máshonnan kellett pótolni a hiányt. Még jobban jártak, ha Szabadszállásról, az 1815. júl. 23-i tanácsi jegyzőkönyv ugyanis híven megörökítette a Szekszárdról hozatott vörös bor egészségügyi kálváriáját: az idegenben vett bort a kerületi „Physicus (ti. orvos) chemice separálván . . . az Universitasnál (ti. a pesti egyetemen) . . . fogja vizsgálcóra vétetni”, hogy megállapítsák, mennyi köze van a szekszárdi szőlőtőkékhez.

Tisztálkodás

József nádornak, a jászkunok legfőbb bírójának üdvös rendeletére hivatalból vigyázott a város tisztaságára az *utcabíró* (Politiae Inspector). A hatékonyság növelése érdekében 1800. febr. 15-i tanácsi határozattal fölosz-

6. I. m. 65. 1.

7. HORVÁTH Péter: Commentatio de initiis, ac maioribus Jazygum et Cumanorum eorumque constitutionibus. Pest, 1801. 243. 1.: „melyről ugyanezen kutat mindmáig talpfas kútnak nevezik (unde idem puteus hodie talpfas kút vocatur)”.

tották Szentmiklóst 4 tizedre, hogy a tizedesek a „Kutakat, az uttzákon az gödröket szemmel tartván, azokról relatiot (ti. jelentést) tégyenek, és az Város tisztaságára minden értelemben” vigyázzanak, nehogy a lakosság ki-hányja az utcára a trágyát disznai alól meg szüret után a törkölyt (a kátyúk betöltése céljából).

Bőven megemlékeznek forrásaink a személyi tisztálkodásnak mind eszközeiről, mind pedig lehetőségeiről. Sok-sok jegyzőkönyvi adat szól szappan előállításáról, használatáról meg hát lopásáról: 1789-ben Boda János jelentette, hogy elloptak tőle „egy karika szappant, mely volt hat font.”

Főzéséhez széksóból nyerték a szódát (Na_2CO_3). Egy XVIII. sz. derekáról való följegyzés szerint: „Hazám szegényebb polgárai Szabolcs, Bihar, Békés és más megyékben több 15—20 láb átmérőjű, koralakú teret jelölnek ki (a székekben), majd azokat hajnalhasadás után, midőn felhőtlen az ég és harmat van, vesszősöprűvel végigsepervén, rövid idő alatt szekérszámra gyűjtik rakásokba a szódát, melyet széksónak hívnak saját nyelvükön (integris plaustris cogunt in acervos nitrum, Szék-só sua lingua adpellatum); és a természet adományaként nem csupán a szappanfőzés eme páratlan kel-léke áll rendelkezésükre, hanem manapság meggazdagodik néhány iparos, akik nem mesterektől szereztek szakértelmüket, hanem véletlenül: a gya-korlati életből. Ó te mindenféle ásványokban bővölködő Földanyánk, mily kevesen vannak, akik meg tudják becsülni gazdagságodat!”⁸

Még 1833-ban is így írt rólunk Puky Károly „A’ Magyar Haza” c. művében: „Széksó a’ kis Kúnságban nagy mennyiséggel gyűjtetik, és sepertetik öszve.” Igaz, tudunk kiskunsági széksósöprésről már a XVI. század óta, amikor a töröknek főzték belőle a lőpor egyik kellékét. Hasonlóképp használták hadi célokra a főlzabadító háborúk után s ugyanúgy patikaszerként. Előbb a szappanfőzéssel, mosással (ti. a víz lágyításával) kapcsolatban ismertetjük helyi széksóiparunkat.

1799. aug. 15-én jelentette idősb Baky János Kerekegyházáról a tanácsnak, hogy „az Széksó Lifferánt (ti. „széksósződő”, magyarán: szállító) Zsidoval alkot nem tehetett”, mivel nem volt elég áru; kellő mennyiség esetében azonban „szép summa fogna belőle ki kerülni”. Ezért hatóságunk mindenkinek megengedte a széksósöprést Kerekegyházán a Kondorban, idehaza saját szükségletre, csak be kellett szolgáltatni városunknak az el-adásra gyűjtött nyersanyag felét. Ugyanígy Orgoványon, Szankon. A kö-vetkező esztendőben aztán egy redemptus kibérelte egész évre „a’ Kerek-

8. WESZPRÉMI István: Tentamen de inoculanda peste. London, 1755. 14. 1.

egyházi közönséges (ti. köz-) földön teremni szokott Székso Seprés" jogát 70 rhénus forintért, valamint 30 véka „Jóféle Széksó" természetben való beszolgáltatásáért a városi háztartásba.

A következőkben aztán szemünk előtt bontakozik ki a széksóban rejlő üzleti lehetőség. 1828. márc. 29-i jegyzőkönyvünk foglalkozik Jakab Márton szappanfőző kisiparos ügyével, aki Szabadkáról költözött ide tanácsi engedéllyel, megépítette katlanait, mégsem kezdhette meg a főzést, mivel elparancsolta innen zsidó vallása miatt a jászberényi közgyűlés. 1836-ban aztán Hakker Rudolf bérelte ki régi serházunkat szódafőzés céljára, társult Baky Ignáccal, és 1844-ben már Kerekegyházán is volt „Széksógyár", mely utóbbinak egész meggyőző évi fűtőszükséglete: 400 öl fa.

Vannak följegyzéseink mosatásról; 1799. márc. 2-án a kerületi táblabíró (Palatinalis Assessor) meghagyta: „az béresekis az gyanus házaknál ne mosassanak, és ott ne tartozkodjanak, hogy az ily botránkoztató étellel másokat né botránkoztatassanak."

Megnyugtatónak látszanak a személyi tisztálkodásról árulkodó bejegyzések: több értesülés „feresztős tekenő" kölcsönzéséről. Zay István 1796. évi kalendáriumából idézzük a fürdőzés örömét: „21 May dél után a' Kistré szélbe ásatott ujj gödörbe megfürdöttem . . . Orbán napján igen nagy meleg volt, fürdeni ki tsalt . . . 27. Fürdöttem . . . 1^a Juny mint egy három oráig voltam a' ferdőbenn egy végtibenn . . ." Egy két évvel előbb beküldött újsághír árulja el, mennyire túlbecsülik egyesek úszási képességüket: „Pozsonyból, Júniusnak 21-dikén. Tegnapelőtt temettek itt el . . . egy Református Iffjat, a'ki ide Kún Sz.Miklósról jött törvényt tanulni; de szerentsétlenül a' Dunába fült . . ." — írja a (pozsonyi) Magyar Hírmondó 1794-ben. Hasonlóan a fürdés áldozatait gyászolja deákkántusunk búcsúztatója a Kunszentmiklósi énekeskönyvben 1797 táján:

*„Jaj, nints az életben semmi gyönyörűségünk,
Mert itt az Ég, Tűz, Föld, és Víz mind ellenségünk.
Kivált a' víz, melly sok ezret nyelt mélységében,
Temetvén véletlenül lágy temetőjében.
Nints most élő Ember annyi, mit a' Tenger
A' mennyit amott, 's itt nyelt mélységében.
Vizeknek mélly árkai, már tellyetek be,
Ne áraszatok Könyvet több Szülék szemekbe.
Sz: Miklos Fiai, ama Gyászos tó vizet
Kerüllyétek, mert látjátok, hogy miként fizet.
Oh élünknek Attya, több Anya magzattya
E vízben más izben, adjad, ne hallyon!"*

Majd száz esztendővel ezelőtt helyi sajtónk (Kiskunság) írta meg, hány bábonyi gyerek fulladt bele a Szabados gödrébe; ugyanott kérte egyik gimnáziumi tanárunk, hogy ne engedjék el a szülők gyerekeiket naponta kétszer úszkálni vizeinkben.

Ma már bizony komikusan hangzik az alábbi közlemény, bármilyen komolyan gondolta annak idején szerzője: „... Nincs fürdők? ... Hát legyen ... Ott van a Szék-tó, legyen rá gondja az ... állandó szépítő bizottságnak ... , hogy egy bekerített darabon kissé kimélyítessék ... és egy ... fából épült fürdőépület ... és kész az uszoda, melynek sziksódus vize a beteges fővárosi nép egészségét helyrehozhatja. Így épült a kecskeméti széktói uszoda is ...

Nincs-e aztán birka-tenyészetünk, mely képessé tesz bennünket arra, hogy a gyógyhatású birkatelj- és savóval szolgálhassunk a mellbajra hajlandó (!) fővárosi vendégeknek ?”⁹

Közleményünk inkább a helybeli értelmiség hiányérzetét tükrözi. Előzményének olvassuk el Tóthfalusy József Trattner naptári bejegyzését 1841-ből: „Junius ... ezt én egészen a' Budai Csász.(-ár) Fördőbe töltöttem el fürdésel ...”

Végül egészen röviden az illemhelyekről. Kunszentmiklós eredeti magjában 160—180 négyszögöles portákon szorongtak a házak; tanácsunk s maga a nagyon rátarti redemptusság egyformán természetesnek vette illemhelyek fölállítását. Nem szükségszerűségükről vitatkoztak, hanem elhelyezésükről.¹⁰

Kórház

Talán nem annyira nagyzolásból nevezték irataink kórháznak nyomorúságos intézményünket az „Ispotály” szó elhagyása után, mint más megnevezés híján. Deákoskolánkhoz hasonlóan ez is sajátos rugalmassággal bővült, zsugorodott az igénybevételhez igazodva, s aligha tévedünk, ha benne keressük a XVIII. század ragály-elkülönítőit. Ilyen — vagy nem egészen ilyen? — minőségben, esetenként kibővítve befogadta a másodévenként helyben állomásozó kiskun huszárság gyengélkedőit, a sokszor embertelen katonai kiképzés alkalmi sérültjeit.

Első adatunkat az 1773-as Főbírói számadás szolgáltatja: „Asztalos Gálos Mihálynak ... Ispotályba kivántató egy nyoszollya oldalainak reparációjáért ...” fizettek. Sokat elárul e közintézmény állapotáról az 1784.

9. *Kiskunsági Híradó*. 1891. ápr. 12-i sz.

10. Boda Gergely kötelezte szomszédját, hogy helyezze át ablaka alól az árnyékszékét, mivel a „Házánál lévő ablak sokkal régebb az ő Házánál ...” (1824. dec. 11-i tanácsi jegyzőkönyv.)

évi Főbírói számadás: „Öt házakban lévő egész Divisio(!) Isputályában az betegek alatt elrohattak 4 szalma Zsákok és 14 Lapedök . . .” Mást aligha mondhatott volna róla jeles tudósunk a XVIII. század végén, mint: „. . . Isputálya is vagyon (ti. Kunszentmiklósnak)”¹¹

Mivel egyre szaporodtak a francia háborúk invalidusai, Jászberény ott akart központi ispotályt építeni, itthoni vélemény szerint azonban „minden Communitas az maga Szegényeiről viselne gondot, . . . és valamint edig, ugy ezutanis Amaga gyamoltalan szegényeiről gondot visel.”¹²

Nem lehet megállapítani, mikortól lett ispotályunk egyúttal „szögényház”, csak annyit, hogy 1816. jún. 23-án kérte tanácsunk: ne kelljen beküldeniük a (kiskun) kerületi ispotály építésére gyűjtött pénzt, mivel ő maga szintén szándékozik ilyent építeni. A legszegényebb helybeli sem lenne hajlandó elmenni a halasiak gondviselése kedvéért; különben pedig az itteni lakosság szép összegeket ajánlott föl 1813-tól kezdve építkezés céljára.

Az anyagiak biztosabb fedezése céljából megteremtették 1828-ban a hivatalos „Isputály Cassa”-t, megbízták kezelésével az árvagyámot. Bevételeit biztosították a szerződések, egyezséglevelek után fizetendő százalékos levonások, valamint az „örök be vallásoktól (ti. a hagyatékok után) fizetni szokott egy v(-áltó) forintoli egy pénz (ti. 1 krajcár)”.

Az ösztövérenek tűnő kórházi pénztári jövedelem, ill. tőke végeredményben mégsem bizonyult jelentéktelennek a továbbiakban, mivel biztosítékra kiadták kamatozó kölcsönbe a rászorulóknak. (Bank még nem működött.) A kamatjövedelmekkel megnövekedett tőkét pedig tartalékolták inséges időkre, sommás bevásárlásokra.¹³ 1854-ből van egy hiteles kimutatás kórházi gazdálkodásunkról: „21 073 ft . . . tőke utáni kamat s egyéb jövedelem 1 448 ft . . . v. cz. (ti. váltó cédulában), ebből 1851-ben 20 egyén ápolására kiadatott 693 ft . . .”¹⁴

1859-ben határozta el közgyűlésünk egy háromágvas új kórház fölállítását a szegények, átutazó idegenek meg a katonák ápolása céljából a cs. kir. jászberényi főkapitány 1184. sz. leiratának megfelelően. Épületet végeredményben id. Boros Sándor képviselő adott községünknek ingyen, s ebben fektették a betegeket egészen századunk elejéig.

11. VÁLYI András: Magyar Országnak leírása. 3. köt. Buda, 1796. 390. 1.

12. 1799. jan. 11-i jk.

13. „A' helybeli kóroda . . . megkívántató pokroc, és paplan bevásárlására Horváth József tanácsnok Pest-re” utazott (1849. dec. 26-i jk.)

14. PALUGYAY: i. m. 271. 1. Ugyanott található az egész Fölső-Kiskunság kórházi számadása:

	kamatozó tőke egyéb jövedelem		kiadás 1851-ben	
Fülöpszállás	8 298 váltó f.	802 v. f.	8 ápoltra	224 v. f.
Lacháza	12 682 váltó f.	1 135 v. f.	1 ápoltra	6 v. f.
Szabadszállás	13 507 váltó f.	823 v. f.	? ápoltra	778 v. f.

1867. okt. 1-i Közgyűlési jegyzőkönyvünkben dr. Técsy József, az akkor már járási főorvos kifogásolta kórházunkban a koldusok, betegek együtt való gondozását, kérte elkülönítésüket, kút ásását az udvaron. Ettől kezdve szinte állandóan szerepelt jegyzőkönyveinkben új kórház építésének terve, mivel sokba került községünknek a szegények ápoltatása a pesti Rókus Kórházban.

Íly előzmények után épült meg az epresi Eliza Kórház gróf Nemes Nándorné 30 ezer koronás alapítványából századunk elején, (a régi ugyanis az alszögi isztrongák mellett volt, tehát a vasúthoz vezető út mostani szélső házai tájékán).

Végül kiegészítésként közlünk két dokumentumot egykori munkahelyi sériültjeink szomorú sorsáról. 1799. dec. 10-én bepanaszolta Erős István mészkeverőt Lekner Péter kőműveslegény, mivel az előbbi a mészkeverővel úgy megütötte, hogy „azonnalaz Orra bé jukadván ábrázatjáromis az Hús majd csak nem aljakára fordult, úgy hogy már most Borbély Cura alatt kéntelenitetik magát tartani . . .” A tanúkihallgatás aztán tisztázta, hogy részegen ment munkába a kőműveslegény, s „őket téglávalis hajigálta, mellyet csak ugyan nem szenvedhetvén” kénytelenek voltak megverni. Nos, a végén Erősnek meg kellett téríteni az 5 forint gyógyítási honoráriumot, de semmi más egyebet, mivel a sértett nem helybeli (Extránens Személy). Ha lehet, még szánandóbb volt a mezőgazdasági szegődményes sorsa: „Május . . . Harmadik béres Pista meg betegedvén 14^a Máj helyette ganét (ti. tőzeget) vágott Mátyás Tót ember . . . 20^a senki nem volt helyette. 21^a szinte senkisem. Beteg volt egész Junius 20^{ás} . . . amitől fogva bé vétődik a' dolga.” (Bejegyzés a Debreczeni kalendáriumba 1842-ben.)

Gyógyszertár

Saját létesítményünk alapításának idejét két időpont közé kell elhelyeznünk. 1771-ben megállapította a helytartótanács, hogy egyetlen patika sincs a Jászkunságban.¹⁵ 1824-ben 278 gyógyszertár volt az egész országban, ebből 4 a Jászkunságban: Jászberényben, Halason, Félegyházán és Kunszentmiklóson.¹⁶ Nem lehetett még 1793-ban sem, mert akkor előlegezett városunk 150 rhenus forintot patikaszerekre a szabadszállási kirurgusnak, Szujkó Jánosnak, aki különben Halason kezdte szolgálatát 1778-ban.

¹⁵ LINZBAUER X. Ferenc: A m. korona országainak nemzetközi egészségügye. 1—2. k. Pest, 1868. 2. k. 577. 1.

¹⁶ Kedveskedő. 1824. 193—200. 1. — Csaplovics János: A magyarországi patikákról. — Tud. Gyűjtemény. 1822. II. említi Kunszentmiklós patikáját

Hivatalos följegyzés híján is tényként kell hát elfogadnunk helyi gyógyszerárunk alapítási évének az 1812. esztendő, mivel így jelölte meg a későbbi jogutód, Tóth Zsigmond.¹⁷

1820. jan. 19-i tanácsi jegyzőkönyvünkben néhai nemes Cseh Bénéámin, a dunaföldvári patikárius özvegye kért és kapott letelepedési, patikanyitási engedélyt az előbbi „Gyógyszer Árus”, Pöschel Ferenc jogán. Üzlethelyiségnek megkapta „azon Boltot, melly eddig Patika volt”, kapott botanikus kertet, két hold kaszálót, de a kerületi főorvos közölte, hogy férjhez kell mennie patikushoz, mert ő nem működhetik ilyenként. A következő év első felében egy Adai nevű laboráns vezette a patikát 15 váltó forint negyedévi bérért, majd 1821. jún. 7-én már Tót Ferenc kapott működési engedélyt, miután bemutatta ajánlásait, oklevelét a pesti Királyi Universitástól, valamint Ráth József gyógyszerésztől. Épülete a városé, mely csináltatott rá „világos üveg ablakot” 1824-ben, melléje jégpincét. Ugyanakkor lelkére kötötték a gyógyszerésznek: „mindenkor fris és alkalmas orvosságokat tartson”, illendő árat számítson, állandóan bent legyen a patikában, és bánjon mindenkivel emberséggel.¹⁸

A város különben megígérte másik patika építését, de utóbb kijelentette: „most ujj Város Házát igyekezik építeni, és a' régiből (ti. városházából) Patikát formálni . . .” Az új gyógyszerész (Herdy György) sem kapott engedélyt 1832-ben üzlete fölépítésére a Borbély Ház telkén, mivel az a régi városházi épületben volt, és azt elbontották a mostani tanácsház átadása után (1832), hogy megnyithassák a két templomot összekötő utcát. Sorrendben második gyógyszerári épületünk tehát a jelenlegi patikától délre fekvő házban volt sokáig, az ún. Tóth Zsigmond-féle házban.

Tóth Zsigmond működése idején volt az 1863. évi aszályos esztendő követően a tömeges skorbutos megbetegedés; (Tóth Zsigmond egymás után peresítette a kifizetetlen patikaszámlákat).

Magyary-Kossa bőven tárgyalja Magyar orvosi emlékeiben a gyógyszerészek meg az orvosok közötti feszült viszonyt, melyet megmagyaráz a patikáriusok gyógyító tevékenysége. Tény, hogy sűrűn céltáblái ez utóbbiak a vaskos tréfálkozásoknak: „Egy bizonyos Vármegyéből azt írják, . . . hogy egy helységbeli lakos rosszul érezvén magát, a' Patikába ment, és egynehány

17 BORS Károly: Kunszentmiklós város történelmi adatai. Kunszentmiklós, 1892. 101., 133. 1. Lásd még Lóránd Nándor cikkét: Adatok Bács-Kiskun megye gyógyszer. hálózatának kialakulásáról . . . — Cumania. III. História 171—2. 1.

18 Lóránd Nándor i. m. félegyházi bejegyzést említi: „Anno 1819. die 7. juli. 230. Kunszentmiklósi Apothecarius Pöschl Ferenc úr benyújtott könyörgő levele és Attestátumai előll mutatása mellett kéri, hogy ő Apothecariusnak városunkban fel vétessen . . .” —

Föltevésünk szerint elkerülte Donáth István figyelmét a korabeli hírlapirodalom, s ezért nem tud patikáról a Hármas Kerületben 1830-ig. (A közegészségügyi viszonyok a Kiskunságban 1732-től 1830-ig. — *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*. 1964. 31. sz. 83—115. 1.)

pillulát adatott magának, mellyeknek jó vóltáról való kételkedései közt, egynehány napos borjújának próbára, egy néhányat azon pillulákból bé adott, mellytől ez a' szegény pára a' bé következett éjjel meg döglött.”¹⁹

Gyógyszerek

A következőkben néhány természet adta patikai, ill. népi gyógyszeréről szólunk röviden, korántsem a teljesség igényével, hanem inkább ízelítőnek itthoni gyógyszerellátásunk érzékeltetése céljából.

Elsőnek a széksót (nitrum) említjük, melyet kizáróan kincstári raktárakból szerezhettek be hazai gyógyszerészeink 1742 óta. Forgalmának emelkedését mutatja a helytartótanács rendelkezése 1812-ben, amikor leszállították vámját 22 krajcárról a felére. Széles körben alkalmazták különböző anyagok hozzáadásával a gyógyászatban.²⁰

Szükségtelen hangsúlyoznunk a növényi eredetű orvosszerek fontosságát, melyek némelyikét valósággal titkos csodaszerként (arcanum) hagyományozta apa fiára. Mások népi eredetre utalnak egyszerűségükben, még ha hivatásos gyógyító jegyezte is föl őket valamikor egy-egy régi orvosi könyvben: „Fogh fájás ellen az Szederies (ti. eper-) fának haját és leveleit főzd megh vizben, s azzal mossad fogaidat.” Veszedelmesebb második ajánlásunk, melyet 1834-ben találtunk följegyezve egy kalendáriumban: „Fogfájás ellen igen hamar segítő szer. Kóris bogarak (Cantharides) . . . minden Apothekában található . . . Tsuporba tétetnek 's megszáritatnak, ugy hogy a' tsupor meglehamuban álljon. Ha mármmost a' fogfájás szüntetésére használni akarjuk, egy bogarat . . . szét kell mor'solni, a' port letörölni 's az ujjakat a' fájós fogra tartani, . . . a' fájás egy pillanat alatt elmulik.”

Patikába sem kellett menni az alábbi fogfájás elleni szerért, mely minden gusztustalansága ellenére arra figyelmeztet bennünket, hogy milyen sokáig szerepelt gyógyszerként a megejtő nevű „flos florum (virágok virága)”, magyarul: az állati trágya. „ . . . ha a' férjfiú gyermek foga fáj, . . . Paripa ló ganéjt szedjenek, 's tiszta edénybe tévén, viz nélkül tegyék parására, erőssen melegítsék meg, töltsék hosszú ruhába, a'melly fejét által érje, 's takarják belé, és a'melly felől fáj, kössék a' pofájára olly melegen, a'mint el álhatja, . . . 's a' fájdalmat is azonnal meg szünteti. Az Aszszonyoknak 's Leányoknak kantza ló ganéjt kell alkalmaztatni . . .”²¹

19 *Magyar Kurír*. 1798. ápr. 6-i sz.

20 LINZBAUER: i. m. 58—9., 62., továbbá WESZPRÉMI: i. m. 17—8. 1.

21 *Magyar Kurír*. 1804. szept. 25-i sz. A hírlap a „Házi különös orvosságok . . .” c. könyvre hivatkozik. A könyvre visszatérünk.

Végül szólnunk kell egy ma már alig ismert patikaszerőről, a piócáról. Hazai piócánk igen keresett cikk volt külföldön a múlt század első felében. Több vállalkozó gyűjtötte, külföldre való kivitele egyenesen hiánycikké tette idehaza, s ezért a helytartótanács külön jelentést kért a pióca szállításáról, valamint tenyésztéséről (!) 1834-ben.²² Ismert nagykereskedő volt a későbbi pesti polgármester bátyja, Rottenbiller Péter, aki ellátta árujával egész Franciaországot. Vagyont szerzett a piócán, melyet megbízottaival szedtetett a Kiskunságban, a mohácsi rétekben. 1825. okt. 28-i tanácsi jegyzőkönyvünkben van szó a belső határnak három esztendőre történt bérbeadásáról, szentmiklósi szedők alkalmazásáról. (Utoljára Orgoványon említenek pióca-szedést 1873-ban.)

Orvosi irányzatok, szakirodalom

Mielőtt rátérünk XVIII. századi egészségügyi személyzetünkre, szólnunk kell röviden az előző évszázad orvostudományi hagyatékáról. Emlékeztetünk a XVII. század mechanikai érdeklődésére, eredményeire: a mikroszkóp, a vérkeringés (Harvey), a reflexfolyamatok fölfedezésére (Descartes). Saját sikereik büvöletében egyetlen gépezetnek, szinte automatának tekintették a természetet. Két fő irányt képezett orvosi gyakorlatuk: a Descartes hangoztatta iatrofizika tanát, mely fizikai módszereket alkalmazott a gyógykezelésben. Nézeteit híres műve, a *Traité de l'homme* (Tanulmányok az emberről) foglalta össze 1664-ben (1. tábla). Descartes tanait hirdették széltében Erdély orvosai (Enyedi Sámuel, Pápai Páriz Ferenc stb.), szakirodalmi munkáik. A második irányzat hívei — Paracelsus követőiként — az általa fölfedezett kémiai törvényszerűségeket alkalmazták gyakorlatuk során. Ők voltak az iatrokémia hívei.²³

Kellő mértéktartással itt kell szólnunk a szentmiklósi gimnázium muzeális gyűjteményében megőrzött mintegy 30 orvostudományi mű egyes darabjairól. Nélkülük aligha élhetett a seborvos, még kevésbé a jó pásztorként kényszerűségből gyógyítgató prédikátor avagy éppen a tudósként becsült oskolamester egykori városunkban. A szakirodalmat svájci, német, németalföldi, ritkábban skóciai egyetemeken tanuló helybeli értelmiségünk hozta haza valamikor kedvtelésből vagy egyenesen megrendelésre. Magyar nyelvű

²² LINZBAUER: i. m. 103. 1.

²³ SPIELMANN József: A közjő szolgálatában. Tudomány-és művelődéstörténeti tanulmányok. Bukarest, 1977. 103—53. 1.

szakirodalmunkat az erdélyi közművelődésnek köszönhetjük, továbbá 1780-tól magyar nyelvű hírlapjaink megjelenésének az orvosi irodalom ugrás-szerű megszaporodását.²⁴

A párizsi anatómus, Petrus Dionis szakmunkája értékes művelődéstörténeti emlékként hitelesen dokumentálja az orvosi szakirodalomnak Európából történt beáramlását, az egyetemi kapcsolatokat, a főntebb vázolt közvetítők szerepét. Az Amszterdamban 1696-ban megjelent „Anatomia” első tulajdonosa Hermann Boerhaave volt, könyvtárából került Keresztesi József birtokába — a kitűnő diák jutalma, árverezés (?) révén — Leydenben 1780-ban, majd Szakáts József nevű korrektorunkhoz 1821-ben (II. tábla).²⁵

Muzeális gyűjteményünkől külön foglalkozunk két könyvvel, mivel közvetve-közvetlenül volt közük helyi gyógymódjainkhoz. Az első (III. tábla) az 1612-es frankfurti kiadású Medicina Salernitana (Salernói gyógy-mód) több, kézzel írt receptet tartalmaz, továbbá még lesz szó érvágási ajánlásainak hazai visszhangjáról. Részletesebben szólnunk Weszprémi István szakmunkájáról (IV. tábla), mivel az eddiginél nagyobb figyelmet érdemel művelődéstörténeti szempontból. Elöljáróban fölhívjuk a figyelmet két külső körülményre ez utóbbi könyvvel kapcsolatban. Először a szép nyomtatvány címlapjának harmadik sorában látható betűk föltűnő hasonlóságára Misztótfalusi Kis Miklós nagy antikvárhoz, mely hasonlóság természetesen következik a híres magyar tipográfusnak Oxfordba került betűkészletéből, angliai fogadtatásából.²⁶ Szólnunk másodszer a könyv páratlan ritkaságáról. Értesülésünk szerint nem tud a könyvről London, ahol megjelent, sem pedig a Weszprémi hagyatékát gondozó Debrecen; egy példány van a heidelbergi egyetemi, egy másik az Orsz. Széchényi Könyvtárban (Welcome Institute for the History of Medicine Library, London; Magyary-Kossa: Magyar orvosi emlékek).

A könyv címe jó magyarsággal: „Pestisoltási kísérlet”, s a könyv elhíresedett mindjárt megjelenése után úttörő jellege miatt. A korabeli szakirodalom szerint „egy Londonban élő híres magyar orvostól . . . pestisoltási kísérletéről (von einem berühmten Artzte in London Stephan W. aus Ungarn . . . Versuch von Einpfropfung der Pest)” nagyon jó eredmények várhatók. Hétköznapi gyakorlatban azonban Weszpréminek a pestises nyirokkal

24 A Magyar Kurir 1803. évi toldalékában említi a kunszentmiklósi „T. Virág Mihály Ur” nevét: nála lehet megrendelni a híres bécsi szemorvos, G. J. Beer „Gondviselés az egészséges és gyenge szemekre . . .” (Bécs, 1805.) c. könyvét, mely megvan könyvtárunkban. A fönti hírlap 1791-es tudósítása után még a könyvkötő (compactor) közvetítésével került hozzánk a kecskeméti orvos, Zay Sámuel műve.

25 H. Boerhaave (1668—1738.) a leydeni egyetem nagy hírű orvos-kémia tanára volt. Keresztesi J. (1748—1812.) a Weszprém megyei Szalacson prédikátorokodott. Szakáts J. szalacsi illetőségű.

26 JAKÓC Zsigmond (bev., jegyz.): Erdélyi fények. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. Bukarest, 1974. 30—1. 1

közvetlen eszközendő immunizálási ajánlásai könnyen végzetessé válhattak volna, (hiszen még előbb föl kellett fedezni a kórokozót). A tudós egyetlen magyar szakmai ismertetője közli fölfedezésének igazi jelentőségét a német Georg Sticker nyomán: „... helyet adhatunk Weszpréminek a profilaktikus immunológia történetében, mivel rájött, hogyan emeljen egy elszigetelt tapasztalati eljárást az általános érvényű biológiai és patológiai elv magaslatára.”²⁷

A föntiek közelebb hozatala érdekében talán nem érdektelen fölidéznünk valamit Weszprémi gondolatmenetéből. Könyvecskéje elején a kínaiak, cserkeszek himlőoltásának — a kérdést l. bővebben a „Himlő” c. fejezetben — említése után beszámol, hogyan alkalmazták abban a korban Angliában a variolizációs (ti. himlőoltási: „*artem variolas inoculandi*”) eljárást a londoni himlőkórházban (in *Nosocomio Small-Pox Hospital*), milyen népszerű az eljárás a lakosság körében. A mindössze harminc oldalas értekezés ötödik lapján tér rá mondanivalója lényegére: „alkalmazni lehet az oltást más fertőző betegségek esetében is a hólyagos himlőn kívül; ezeken mégsem a vesztséget, ... vagy a vénuszi nyavalyát értem, hanem most szerintem a kanyaró és pestis mellett szól minden érv. (in *aliis quoque morbis contagiosis praeter variolas aequae locum dari posse inoculationi; non tamen inter eos Hydrophobiam aut luem intelligo venereum, ... sed de morbilis et peste mihi nunc omnis sermo est*).”

Művelődéstörténeti megfontolásból nem hagyhatjuk szó nélkül azt a félreértést, melynek során éppen a kitűnő Magyary-Kossa vádolta túlzott lojalitással, sőt magyartalansággal Weszprémit s vele mindjárt egy kalap alatt Bél Mátyást.²⁸ Nos, nem ok nélkül sürgette Szauder József a XVIII. század hazai latin nyelvű irodalmának földerítését. Bél Mátyással kapcsolatban csak annyit jegyzünk meg, hogy a vádak alaptalanságát bizonyítja idézett jászkun honismereti leírása meg különösen a szintén említett hírlapja, a *Nova Poseniensia*. (Az előbbi csak pár éve jelent meg magyarul, a hírlapról pedig mindmáig semmit sem tud közvéleményünk néhány formai megállapításon kívül.)

Művelődéstörténetünk kellően méltatta Weszprémi tudományos jelentőségét (Magyar művelődéstörténet. 4. köt., Sükösd Mihály stb.), megfeled-

27 *Neue Zeitungen von gelehrten Sachen*. 1756. XCIII. 825. 1. GYÖRY Tibor: Az antitoxikus therapia egy magyar előharcosa. — *Orvosi Hetilap*. 1909/27—28. sz.

28. Ha II. József türelmi rendeletére (*Edictum Tolerantiae*) gondolunk, annak vegyes fogadtatása ellenére sem csodálkozhatunk a protestáns értelmiség jozefinizmusán, még kevésbé az orvosán. (Gondoljunk Németh Lászlóra!) Közismerten jozefinista volt Kazinczy, Csokonai. Hasonlóan nem áll egyedül Weszprémi Rákóczi féreismerésében: nem ismerte el törvényesnek a fejedelem vállalkozását Bessenyei, Ányos, mégsem kételkedünk magyarságunkban. (A kérdést l. bővebben KÖPECZI B.—R. VÁRKONYI Á.: II. Rákóczi Ferenc c. művében.)

Weszprémi magyarságához bőséges adalékokkal szolgál Sükösd Mihály (Tudós Weszprémi István. Arckép a magyar felvilágosodás előtörténetéből. — *Irodalomtört. Füzetek*. 16. sz. Bpest, 1958. V. fej.)

kezett azonban róla mint nem hivatalos, de annál hivatottabb „kultúrattasénk”-ról, ahogy nem vette ezt észre a londoni értekezés egyetlen szak szerű ismertetője, Győry Tibor sem. Pedig éppen az értekezés ismeretében vádolható legkevésbé magyartalansággal híres tudósunk, hiszen nyilván a külföldhöz intézett hazai propagandát szolgálta a teljes egészében idézett magyarországi széksőgyűjtés leírása. Itt „csak” gazdasági érdekről van szó. Ugyanakkor fölhívja azonban Nyugat-Európa figyelmét Janus Pannoniusra is, továbbá aligha kell kommentár a Tentamen záró soraihoz: „Ha valamely tájon székső van oltásra, az én szűlőföldem bizonyára ilyen: Németországból . . . a svábföldről úgy özönlenek ide a letelepedők ezrei . . . , mint valami terhes trójai falóból. (Si quae umquam Regio Inoculationis opem requirat, ea profecto meum natale solum est, in quod ex Germania, . . . Svevia, velut ex praegnante quopiam Equo Troiano aliquot Colonorum millia . . . effunduntur.)” Hiszen nálunk egész országrészek néptelenedtek el ragályok következtében (l. később a „Pestis” c. fejezetben).

Egészségügyi képzés

Előjáróban fölhívjuk a figyelmet: mennyire nem különült el egymástól a XVIII. században az ember- és állatgyógyászat. Gátlástalanul kezelte kétlábú betegeit a barmok orvosa, s ugyanígy foglalkoztak állatgyógyítással seborvosaink a század végétől egészen a szabadságharcig.²⁹ Noha csak a múlt század elejétől emlegetik jegyzőkönyveink a vizsgázott gyógykovácsot (Kuhrschmied), mégis bőven akadnak páciensek lakosságunk köréből, és ugyanakkor a kerület országos hírvő orvosdoktora — Balogh József — szakértő állatorvosi cikkeket jelentet meg hírlapjainkban.

Minderre némi magyarázatot ad hivatalos egészségügyi képzésünk kései megindulása, felemás, kontraszelekcións gyakorlata. Emlékeztetünk arra, hogy csak 1769 óta működött a jezsuiták nagyszombati egyeteme, majd rendjük megszüntetése után a Budára áthelyezett orvosi fakultás. Hallgatóinak előbb el kellett végezniük a bölcsészeti stűdiumokat, de így sem nyerhetett orvosdoktori képesítést protestáns hallgató sem itthon, sem pedig Bécsben. Ezért kényszerültek ők a nyugati egyetemekre, (és valószínűen ugyanebből az okból őrizte meg elsősorban az ő nevüket hazai orvostörténetünk). II. József nagyvonalú egészségügyi elgondolásai, a hadsereg korszerűsítési szándéka, a hallgatók létszámának emelése inkább biztosítható volt az egyetemnek Pestre való áttelepítésével (1784), hiszen bőven volt itt tennivaló.

²⁹ Városi kirurgusunk külön járandósága volt 1800-tól 16 forint „az veszett jőszágok orvoslásától”. (2. Városkönyv. 228—9. 1.)

Kuruzslók

Noha korántsem a Kiskunság volt akkori hazánk legelhanyagoltabb része egészségügyi tekintetben, tárgyalt időszakunkban végig kísért a helyi kuruzslók működése. 1798-ban tréfás vőfélyi köszöntőjében kuruzslóinktól mint a seborvos vetélytársaitól óvja az oskolamester a kirurgust a násznép előtt: „Az ő Ellenségei pedig t. i. a' Kuru'solo, kenő fenő, 's a' betegre még rá is olvaso vén Asszonyok szégyenüljenek meg ő előtte, és az ő Vizittye minden beteg ágyaktól excludallya (ti. rekssze ki) a' Kan bábát Kaludérnét (ti. kalugyernét = apácát) 's ezeknek több Collegáit, és kergesse őket az ő Czéh Mesterekhez Endorba (ti. az endori boszorkányhoz, aki a bibliában földízte Sámuel szellemét Saul királynak).”

1854-ből való az alábbi közlemény: „... kenő- és fenő-nők különösen a Kis-Kúnság községeiben igen ... nagy számmal találtatnak ...”³⁰ Noha a kitétel inkább a jázok lakta kiskunsági helyekre vonatkozott, tudnak a mi jegyzőkönyveink is ilyenekről. A plébánia anyakönyve „Koszygógyító”-ként emlegette az adacsi bérlet, továbbá „Váti Eva csavargó és Csábitó hazug Asszonyt Nemelly Lakosok be vadolnak, hogy ... Orvosi tudományát el publikálvänn, Sokann hozzá” folyamodnak, aztán „Stojka János Ujj Magyar ... ezen városbol feleségének Varáslása miatt ki tiltatott ...”, végül „... nemes Pénzes Sándor ... nem ... akarja meg fizetni Foris Istvanyne gyógyító Aszszonynak” a kialakított összeget.³¹

Oskolamesterek, prédikátorok

Értelmiségünk körében az egyértelműen kuruzslónak bélyegzett népi gyógyítók mellett hallgatólagos jóváhagyással amatőrködött országszerte a külföldi akadémián teológiát — máskor egyéb stúdiumot is — végzett prédikátor, valamint az oskolamester (Magyary-Kossa) a magával hozott szakirodalomra támaszkodva. Könyvgyűjteményünk egyik ritkasága egy erdélyi nyomtatvány (V. tábla), melyből az Orsz. Széchényi Könyvtár értesítése szerint csak náluk található még másik példány. A könyv Majsai

30 PALUGYAY: i. m. 103. 1.

31 1802. jún. 11—, 1812. ápr. 11—, 1841. máj. 7-i jk. — További adalék a helyi kuruzslás továbbéléséről: ... a súly (ti. skorbut) ... elnevezés kimondása tágas tért nyit a kuruzslásnak, mert földnépünk súlyben meg szokta magát a kuruzslók, lekenők, cinober-füstölők karjaiba vetni ... Hasztalan beszél azután az orvos, hogy súly nevezet alatt ő mást ért, mint köznyelven érteni szoktak. (Jegyzetben: Köznyelven ... görvélykóros, bujakóros fekélyedéseket, orr- és szájbántalmakat, csontdaganatokat értenek.) Hasztalan igyekszik a kuruzslókat, lekenőket ártalmatlanokká tenni ...” (TÉCSY J.: Súly (scorbut) és a súly-járvány Kun-Sz. Miklóson. — Gyógyászat. 1864. 515. 1.)

Sándor oskolai praeceptorunké volt, s az általa lejegyzett két helyi recept elárul valamit az oskolamesteri műkedvelősködés szakmai jellegéről: „Ha kopasz vagy, reggel, estve nyers veres hagymával dörgöld a fejed bőrit mind addig, míg meg nem veresedik, 's azután kend bé mézzel. Leszsz üstök nagy . . . Részegség ellen egyél, mikor inni akarsz sokat, etzetes nyers káposztát, 's fok hagymát vagy birs almát. 'S az evés 's ivás után is.”

Barom orvosok—seborvosok

Nyilván több közük volt egészségügyi ellátásunkhoz a bábáknak — róluk később szólunk —, valamint a barmok orvosának a XVIII. század első felétől. Első ismert barom orvosunkról, Kelemen Gergelyről csak annyit találunk a ref. egyház anyakönyvében, hogy 1761-ben nősült — másodsor? —, és 1781-ben halt meg 70 éves korában; (feleségéről még szólunk).

Sokkal többet tudunk seborvosaink (chirurgus) személyi, szakmai dolgairól. Nem volt ugyan egyetemi végzettségük, annál több szakmai tapasztalatuk, hiszen ők látták el a katonai sebészetet, fontos volt továbbá szülészeti tevékenységük. Az első sebésziskolák megnyitásáig egymástól tanulták mesterségüket. A budai orvoskaron még külön oktatták a sebész mestereket, akiknek mestervizsgát kellett tenniük a borbélycéh előtt. Később együtt képezték az orvost, sebészt, s külön kétéves tanfolyamot szerveztek a falusi kirurgusoknak.

1720 táján költözött Szentmiklóstra Győr megyéből Borbély István borbélymester, (akiből redemptus gazda lett 1745-ben).³² A század végén már öt itteni kirurgust említenek jegyzőkönyveink, legkorábban Pándi Ferenc borbélyt (1783), akit fölfogadott a város, gondoskodott díjazásáról, lakásáról,³³ említik még Kazai Lászlót (1789), Homoky Jánost (1795), föltevésünk szerint azonban mindegyiküknél korábban kezdhette működését Öreg Balogh Ferentz sebész, aki 1798. máj. 16-án mondott le állásáról „élete vége közelítése miatt”. Helyébe választották aztán fiát, Ifj. Balogh Ferencet.

Hála oskolánk közéleti működésének, Sebestyén Gábor oskolamester híven megörökítette új seborvosunk tanácsi kiházasításakor a kirurgusi munkakört a Kunszentmiklósi énekeskönyvben 1798. jún. 12-én: „Kivánnuk hogy a' hideg lelések, mint a' meg vert tábor (a napóleoni háborúknak

³² „Az 1791^{dik} Esztendőben Nemzetes Senátor Idősb Baky János és égszersmind Districtualis Assessor Ur által Kun Szent Miklos Heljségéről készítettett és dolgoztatott Historia . . .” az Orsz. Széchényi Könyvtárban Fol. hung. 2 315. sz. alatt. 20. 1. Forrásunk elárulja, hogy hosszú szakállt viseltek Szentmiklóson a férfiak abban az időben, hajukat szintén hosszúra növesztették, befönták. Így a borbély csak seborvosként élhetett meg.

³³ Ref. egyh. Halotti anyakönyvében: 1805. jan. 2-án elhunyt „Chirurgus Pándi Ferencz”.

köszönhetőek a hadi életből vett hasonlatok — Sz.), úgy fussanak az ő színe előtt, a' Gutta ütések, és kőszvények, dombollyanak (ti. tomboljanak tehetlenségükben) az ő jelen létében, a' kólika, és minden belső nyavaják, . . . rohannyanak ki nyakra főre abból a' Házból a' mellybe ő be lép . . . Soha meg ne tompullyon az ő Érváglya, az ő kőpóljei hasonlok légyenek a' tele Nadályhoz (ti. piócához) . . . Minden ő recipéji, és Praescritioji (ti. orvosi fölrásai) változzanak 5 Forintos banko Czedulákká. Az ő Műhelye (ti. a borbélyműhely) légyen hasonló a' Bethesda Tavához (ti. a biblia Jeruzsálem melletti gyógyhelyéhez), melly körül szüntelen seregellyenek a' meg száradott kezű Embereknek, vakoknak, sántáknak (bibliai idézetek — Sz.) sokasága, és azok . . . térjenek vissza onnan, hogy a leg sebessebb Valtzért is botlás nélkül el járassák. A' Szakállas állak pedig meg tisztulva, és oly símán jőjjenek ki az ő Műhelyéből, mint a' Ketske bőr a' tsávából. Éjjel Nappal járjon, és ne fáradjon el . . . az ő Pilulái pedig oly változást tsinállyanak a' belső részekben, mint a' Koriándrum mag (szélhajtó, göröcsoldó szer, közvetlen utalás a nehéz, zsiros ételek által okozott emésztési panaszokra — Sz.) helyett meg evett 9 Kalendarium a' Debretzeni tsizmadiában . . . Egy szóval a' Kolikán, Fogfájáson, Kőszvényen, Pokolvaron, Vizi betegségen tsak övé légyen az Országlás, . . . és az azokért fizetendő vám és harminzad tsak az ő erszényét puffassza . . .”

Ifj. Balogh Ferenc kérte 1799-ben, hogy állítsanak be egy „Vas kementzét a Borbely Műhelyben”, mivel nagyon hideg. Megtörténte után új „Borbély Ház”-at építtetett tanácsunk 1807-ben. Balogh kezdte Szentmiklóson azt a közjóra irányuló tevékenységet, mely sokáig jellemző volt néptanítóinkra, számos orvosunkra.³⁴ Itteni, valamint kiskun kerületi seborvosi állásáról szóló lemondási nyilatkozata megindító jellemzése 1841-ben önmagának, munkaköre komolyságának: „Életének 70^{ik} évét el érven . . . kezei reszketegsége miatt kellőleg a' sebészi mütéteket nem teheti.”

Vele egyidejűen szintén több seborvos működött nálunk. Szakmai okból emeljük ki a 13 gyermekes Jámbor Mihályt, orvosi könyvtárunk, iskolánk hűséges gyarapítóját. Működése föltárta a seborvosi és a borbélyi munkakör korábbi azonosságának lazulását. 1820-ban bevetette a borbélylegény „tzimer”-ét (ti. cégérét), mivel a borbély megtagadta a sebkezelést. Négy esztendővel később azért kérte javadalma emelését, mert jövedelme „a' Beretvállás el vesztése által könnyen 200 forintokkal meg kevesedett”. Megkapta az emelést: a „Piartzon lévő Borbély Műhely is nékie által adattasson. . .”-döntött tanácsunk, de kötelezték „beretválló Legény” tartására. (1904-ben községi borbélyunk még segédkezett kórházi boncoláskor.)

34 1825-ben kiárendálta az Eprest a „selyem bogarak jobb moddal valo tenyésztetése tekintetéből . . .”

Több, ma már elképzelhetetlen szakcsoportosítású egészségügyi dolgozónk³⁵ közül ki kell emelnünk Lesták Ambrus seborvosunkat (1813—1891.), aki ötven esztendei itteni működése alatt beoltott 23 870 csecsemőt, és a kiskun nemzetőrök sebésze volt a szabadságharcban. 1841-ben választotta meg a hirdetményre³⁶ jelentkezett 9 pályázó közül.

A „Seborvosi Lak a' Mester utcábann” volt a városháza szomszédságában a múlt század elején: 3 szoba, kamra és melléképület. „Bőr Pugillaris (ti. bugyelláris, tok) forma” táskában tartotta rutinfölszerelését, melyet a város vásárolt meg neki. Az 1867-es vagyonelejtár szerint volt egy nagy ládában: fűlfogó, fűrő, horog, emelő vas, 2 db szarvasbőrrel bevont labda, beretva, női katéter, görbe férfi-katéter, orrvérzéshez való Berlott-cső, torokfogó, nagy horog, torok-trokár, acél csipesz, 2 db buschi (!). A második ládában: nagy kés combcsontkításhoz, késelő kés (!), koponyafűrő 2 fűrővel, tompa élű kés. A 3. ládában: fűrész, egyenes olló, feszítő vasék, csipesz, acélhorog, 6 db bonckés. A 4. ládában: kalapács, méhtükör, kétélű, agyvelő metszéshez használt kés, 8 db Pásztory-féle kés, szájlapoc, vérér-szonda, golyóbisfogó, égető vas, trokár ezüst csővel, éles horog szülészethez, fűrész szülészethez, Polymsfogó (!), fűrő szülészethez, koponyamérték rézből, trokár hascsapoláshoz, vasék boncoláshoz, 4 db Pásztory-kés (1 görbe), 2 db csipesz.

Mint láttuk: el voltunk látva seborvossal, mégsem föltétlen bennük volt a lakosság bizodalma. A (bécsi) Magyar Hírmondó 1800. jan. 28-i számában írt egy asztagról leesett kocsisról, aki nem engedte lábához nyúlni a seborvost, hanem elküldött a kovácsért, „mert ha a' ló lába meg rándúl, a' Kováts szokta azt keréken vissza tekerni . . . fel-kötés és viczkándoztatás által helyre-rándítani.” 1799. nov. 5-i tanácsi jegyzőkönyvünkben a szentmártoni kirurgus indított keresetet az itteni Kováts Balogh József ellen a kifizetetlen kezelési költségért, 1826-ban pedig „Smid (ti. Kuhrschmied = gyógykovács), a Ketskeméti Vasas Ezered Fő Orvossa keresetétől is végképpen el mozdíttatik”, mivel nem teljesítette vállalását, hogy ui. „tökéletesen ki gyógyíttya” szentmiklósi páciensét.

Pedig vitathatatlanul igényesebbek seborvosaink a gyógykovácsoknál, hiszen ők vásárolták, tanulmányozták a szakirodalmat. Több szakkönyvünkön olvashatjuk például Jámbor Mihály seborvosunk nevét; övé volt a Pesten 1828-ban megjelent Kováts Mihály-féle „Medicina forensis vagy orvosi törvénytudomány . . .” c. könyv, mely árulkodik kirurgusaink érdekes tevékenységéről.

³⁵ Schnitzer Ignác sebész-, szülész- és baromorvosnak megadták a letelepedési engedélyt (1840. febr. 14-i jk.).

³⁶ A Pesti Hírlap 1842. ápr. 3-i fölhívása szerint évi javadalma 80 pengő forint, lakás, 22 1/2 pozsonyi mérő búza, 15 mérő zab, 5 öl keményfa, halottkémlésért 24 p. forint, a borbélyműhely hasznobére, himlkoltásonként 6—6 krajcár.

Nagyon fontos föladatuk volt ui. tanácsi bíróságunk igazságügyi-szakértői tájékoztatása. „Kurutz György hirtelen meg halván tetettetett vala oly rendelés, hogy holt teste fel nyittassék, . . . melly végre az ide való Chyrurgus mellé Szabadszállási Chyrurgus . . . Uram” is átjött. Egy másik esetben azért rendelték el a sírfölnyitást és boncolást, mert hirtelen meghalt egy leányanya egészségesen született gyermeke.³⁷

Súlyos testi sértésekkor kiadott látteleitek ma már derűt keltenek fontoskodásukkal, vitathatatlan nyelvi bájukkal. 1796. szept. 11-én:

„1° A' vak szeménn (ti. halántékán) egy Garas forma nagyságú kékség . . .

2° A' tsets forma ki állásonn . . . egy íznyi hosszaságú keménység . . .

3° A' tsetse alatt az hatodik valóságos oldal tsontnál . . . két únnyi szélességű és hosszasságú ütés . . .

6° A' bal tzombjának belső felénn egy tenyérnyi kékség . . .

7° A' bal Szártsontyánn egy véres ütés . . .”

1800. ápr. 16-án: a felperes juhász „Al felénn az vastag hús egész az Ina hajlatig nagyon dagat lévén felette nagy kékséggel tapasztaltatott az Testénn, mellyből ki tettzet hogy nagy verés lett légyen . . .”

A kirurgusi gyakorlatban rutinművelet volt az érvágás. Első hazai hírlapunkban, Bél Mátyás Nova Posoniensiajában alig volt szó másféle beavatkozásról 1721—22 között idehaza s külföldön, akár baleseti sérülésről volt szó, akár ragályos megbetegedésről. Nem kell sok cinizmus divatot látni az érvágásban. Zay István így örökítette meg kezelését a könyvtárunkban található kalendáriomban (1796): „16 Xbr (ti. dec. 16-án) nyitott rajtam eret T. Ur szerentséssen.” A Kunszentmiklós és Vidéke már egy kisebb szerencsével végződő érvágásról írt 1899-ben „Veszedelmes érvágást végzett magán . . . Singer Izidor kunszentmiklói borbély . . . csappantyús érvágó készülékével feleő karján . . . rossz helyre alkalmazta a csappantyút, mert az ütetet vágta meg . . .”, (s csak a gyorsan érkező orvos mentette meg életét).

Községi orvosunk elkeseredetten írta a különben is vérvesztéssel járó skorbutos megbetegedések idején (1864): „. . . a vérbocsátás hasznosságárolí vélemény annyira hozzá van növe a magyar paraszt létéhez, hogy minden további fontolgtatás . . . nélkül derűre borúra fogyasztja vérért piócázás, érvágás és köpölyözés által. Községünkben az érvágás skorbutosnál meg nem engedtetvén, tömegesen vitették magukat Budára, a fürdőkbe, nem annyira azért, hogy a fürdőt használják, hanem hogy magukat megköpölyöztessék . . .”³⁸.

37 Főbirói iratok: 1787. febr. 6. és 1824. nov. 19.

38 TÉCSY: Súly . . . — Gyógyászat. 1864. 515. l.

Az érvágás elméletét, gyakorlatát a salerno-i iskola, a Schola Salernitana örökítette az utókorra. Itt volt a bencések XI. században alapított híres orvosi egyeteme (Civitas Hippocratica); több európai egyetemet szerveztek meg ennek mintájára. A III. táblán bemutatott könyv magyarított változata, az „Angliai országban lévő Salernitana Scholanak jó egészségről való meg-tartásának módgyáról írott könyve . . .” (Kolozsvár, 1770.) versben foglalta össze az érvágási tudnivalókat:

- „XCIII. *Szemnek világot ad, s' testnek tisztaságot:
Agyat — s' elmét újjít, és a' velős csontot:
Has menést meg-állít; bélt javít és gyomrot:
Az érzékenységnek ad ő tisztaságot.
Hogy ha nem alhatol, álmod hoz szemedre:
Restséget elűzi, ne szálljon testedre:
Hallást-is élesít, ne juss siketségre:
Szót tisztít: erőt ad. Mind segít ezekre . . .*
- XCVIII. *Az ér vágás által hagygy elég nagy nyílást;
Hogy a' vér menésnek engedgyen bő folyást:
Ugy adgya ki testből a' mérges párállást.*
- XCIX. *Mikor eret vágatsz, igen vigyázz arra:
Sebe ne légyen mélyly, bé ne hasson inra:
Ételt se végy hamar a' botsátalra.*
- C. *Felleges időben se próbálly ér-vágást . . .
Elsőben, (azt mondom:) nagy nyavalyában légy,
Külömben érvágást te magadra ne végy:
Közép idős sok vért; gyermek s' vén kitsint végy,*
- CI. *Két annyit Tavasszal, s' máskor kevésbet végy.
Tavasszal és Nyárban vágass jobb kezeden . . .*
- CII. *Ősszel s' Téli időn jobb lesz bal kezeden . . .*
- CIII. *Sok hasznodra lészen a' vér ki bocsátás,
Ha közép s' gyűrűs újj alatt lesz ér vágás . . .”*

Végül mihez tartás végett közöljük az egész Jász-kunság évente fogadott, tehát hatósági egészségügyi személyzetének létszámát egy 1801-ben megjelent hivatalos jelentésből: „3 orvos (physici), 3 seborvos (chirurgi), 3 bába (obstetrices) . . .”³⁹

Orvosdoktorok

Elismeréssel szólunk róluk, emberi, szakirodalmi munkásságukról. Ma-napság nem olvashatunk olyan emberien szép gyászjelentést, mint a Hazai 's Külföldi Tudósításokban 1832-ben a nagy kolerajárványt követően: „Szabad Kun Szent Miklós Városából . . . Kis Asszony hava 13^{ik} napján a' . . . halál nagy hirtelenséggel ragadta ki az élők közül Orvos Doctor Tekintetes Boros Sámuel urat, a' Nemes Kis Kun Megye rendes Physicussát, éppen midőn beteget látogatásában egész szorgalommal foglalatoskodnék . . . Kora halálát fájlalja . . . különösen Kun Sz. Miklós városa . . . Közönsége, melly is benne nagy tudományú . . . a' múlt esztendőben dühösködött Epe-kórság ideje alatt . . . életével is leg kisebbet sem gondoló kedves Orvosát vesztette el . . . Temetési pompáján a' . . . város egész lakosságán kívül . . . minden itt lévő vitézek (ti. a helyben állomásozó kiskun huszárok) . . . megjelentek, . . . holt testét . . . egész a' sírig vállaikon vitték.”

Boros Sámuel örökébe lépő városi orvosunk, Balogh József tudományos kutatásaival szerzett elévülhetetlen érdemeket; megérdemli rövid életrajzát. Csurgón született 1797-ben. Mint városi orvosunk ő látta el a Kiskun Kerület egészségügyi főfelügyeletét is 1833-tól. Vagyonát, keresetét ráköltötte tudományos kísérleteire; akkora szegénységben halt meg, hogy köz-költségen temették el 1860-ban, feleségét pedig hatóságunk fogadta meg gazdasszonynak.⁴⁰

Balogh tanácsi jegyzőkönyvünk szerint 1833. jan. 19-én kérte a piacra tekintő fizikusi szállás tatarozását; (5 szoba, előszoba, pince, 14 ablak, 8 ajtó). Kérését azonnal teljesítették, s ezt azért említjük, mert újabb kiskunsági kutatásokban — Petőfi emlékezetes választási kudarcának elemzésekor — olvashatunk ellentétéről Balogh meg a Felső-Kiskunság között (Mezősi Károly). Mi épp az ellenkezőjére találtunk bizonyítékot, melyben előjáróságunk kérte a szabadságharc után elmozdított orvos rehabilitálását a főkapitánytól: „Balogh Josef orvosnak az eddigi kerületi fő orvosi hivatalába leendő vissza helyheztetésének szükséges voltát a 4 felsőbb kis kun városokra (ti. Fülöp-, Szabadszállás, Lacháza, Szentmiklós) leg inkább pedig városunkra nézve halaszthatatlannak találván.”⁴¹ Mindez azért látszik érdekesnek, mert bizony összeférhetetlen embernek találtuk Balogh Józsefet a szentmiklói jegyzőkönyvek olvasásakor.

40 B. J. tekintélyes irodalmi munkásságát l. id. SZINNYEI J.: Magy. írók élete és munkái, jelentőségét BALASSA Iván: Az eke és a szántás története Magyarországon. Bpest, 1973. 415—6. 1., életrajzi adatait JAKAB: B. J. és Kunszentmiklós. — *Orvosi Hetilap.* 1975. 2021-2. 1.

41 1849. dec. 22-i jk.

1855. nov. 18-án a seborvosi állás meghagyásával egyidejűen elhatározta elöljáróságunk a városi orvosi állás megszervezését a lakosság számára való tekintettel, továbbá az itten állomásozó — ekkor már járási — főorvos hivatali elfoglaltsága miatt. A Budapesti Hírlapban, Pesti Naplóban meghirdetett állásra aztán megválasztották a pesti egyetem állatjárványtan professzorának fiát, Zlamál Vilmost, aki azonban Pestre költözött megválasztása után hamarosan.

Uj városi orvosunk már Bécsben szerezte orvostudori oklevelét, előbbi orvosainkhoz hasonlóan azonban ő sem volt szakorvos. Pedig lett volna szükség ilyenre, ahogy olvasható Főbírói iratainkban (1853): „Daits Mátyás és Anya Daits Száli bizonyítványt (ti. útlevelet) kértek Bétsbe való utazást véget egészsége here hozatala véget . . .”

A Zlamál helyére választott orvosban, Técsy Józsefben aztán végre specialistát kapott Kunszentmiklós. Érdeemes róla tudnunk, hogy Nagykőrösön született és 1908-ban temették a fölszögi temetőnkben. 1856-ban foglalta el községi orvosi állását, ilyen minőségben lett vármegyei tiszteletbeli főorvos-sá, majd a budapesti egyetem díszdoktorává. Honvédként harcolt a szabadságharcban. Hála szülészeti s egyéb szakmai cikkeinek megnyugtatóan tisztázható Kunszentmiklós egészségügyének befejező része.⁴²

Babák

Kiegészítésnek szántuk róluk szóló följegyzéseinket, befejezésül egészségügyi dolgozóink tárgyalásához. Hazai babáink ugyanis szorgalmasan kuru-szoltak — sőt mást is csináltak! — egyrészt, másrészt azonban ellátták vitathatatlanul fontos szakmai föladataikat. Említettünk már okleveles seborvos-szülészt, fölismerhettük a szülészeti szerszámokat, műszereket kirugusaink szakmai fölszerelésének listájában, és hangsúlyoznunk kell: már régóta sebészek vezették le a veszélyeztető szüléseket. Bél Mátyás írta meg (Nova Posoniensia) 1722-ben, hogy még a merev etikettjéről hírhedt spanyol udvar is kérte az orléans-i hercegtől a francia udvari seborvos elküldését a királyné biztonsága érdekében.

Ennek ellenére a babákra hárult e munka dandárja. Míg falun többnyire tanulatlan babák működtek, sőt gyógykezelték felcser híján, Mária Terézia rendeletére vizsgázott (esküdt) babát kellett tartani minden járásban a XVIII. század első fele óta.⁴³ Ellenőrizte őket a tanács a csecsemőhalalozás,

⁴² Id. SZINNYEI: I. m. 13. köt. 1. 363—4. has.

⁴³ SZÉKELY Sándor: Az orvostudomány története. Bpest, 1960. 115—6. 1.

az egyház a házasságon kívüli szülések, valamint a kerületi (megyei) főorvosok szakmai okok miatt.

A múlt század legelejétől már kerületi (districtualis) szülésznő látta el a fontos tisztséget: „Kunszentmiklós Város Bábája”. Külön rendelkezett a helytartótanács 1829. júl. 14-én, hogy „a’ Kir: Universitasba tanulni kívánó Bábák száma szaporíttassék . . .” A buzdítás olyan sikerrel járt, hogy 5 szülésznőnket (1 kerületit, 3 reformátust és 1 katolikust) sorolt föl a plébánia 1841. évi püspöklátogatási jegyzőkönyve: „Valamennyien vizsgáztak, jogosítványuk megvan, fölesküdtek (Omnes sunt examinatae, approbatae, adjuratae) . . . ellenőrzi őket a kerületi orvos is . . . (Examinantur etiam a Districtuali Physico . . .)” Református bábáink kötelelesszerűen megkeresztelték a katolikus újszülötteket szükség esetén, nehogy szenteletlen földbe kelljen eltemetni a kereszteleetlen csecsemőt.⁴⁴ A város bábájának javadalma 1830 körül: 100 váltó forint, 200 kéve gaz fűtőnek, lakás, (ill. helyette 20 forint).

Elgondolkodtató szakmai-erkölcstörténeti különbséget találunk a ref. egyház irattárában följegyzett két bábaeskü között. 1735-ben: az anyának „Magának ’s Magzattyának kárára nem igyekezel, a’ szülésben tehetséged szerint segited; . . . szemessen oltalmazod, hogy az elmetzett köldökén vére el ne folyjon . . .” 1803-ban: „A’ született gyermekkel semmiféle babonát nem tselekszem, . . . semminémű ollyas italt, füvet vagyakarmit, ami idétlen szülést, sem a’ gyermekkel ollyat, a’ mi néki kárt vagy Halált okozhatna, nem adok.” Némi világosságot gyújt e kérdésben a szentmiklósi Peres iratoknak egy 1800-as bejegyzése, melyben tanú igazolja az alábbi kijelentés elhangzását: „De ebatta teremtette sok Szent Miklosi kurvaja, égynek sé lönne gyeröke, tsak az Petakját (ti. pénzét) né sajnállaná . . .” Megnyugtató magyarázatot találunk aztán a lényeges eltérésről a Kiskun Kerület fizikusának az 1805—17 közötti idő statisztikai összefoglalójában, melyből egyértelműen kiderül az összefüggés a kiskun huszárok állomásoztatása, valamint a házasságon kívül született gyermekek létszáma között. Nos, a megjelölt időben a 8 kiskun helységben 445 volt a „fattyúk” száma, s közülük 334 született Halason, Szabadszálláson, Szentmiklóson, tehát a kiképzési helyeken.⁴⁵ 1793-tól a napóleoni háborúk végéig lépten-nyomon fegyverbe szólították legényeinket, s a házasságkötések számának csökkenésével arányosan megnőtt a házasságon kívül született gyermekek száma. A helyzet csak a háborúk elültével javult: a ref. egyház 1819. évi püspöki

⁴⁴ A bábák keresztelési föladatát a 14 675/1805. sz. kir. rendelet szabályozta.

⁴⁵ Kiss Kún Kerületnek, 1805-ik, és Januárius első napjától kezdvén, egész az 1817-ik esztendei December Holnapnak utolsó napjáig; először Helyenként, azután öszve Summázottan leírt statisztikai esmérete. Kiadta Peterka Josef . . . — Tudományos Gyűjtemény. 1818. VIII. 83. 1.

jelentése szerint 4 bába van, s ezek „az Aszszonyok bajain *edgyet kivéven* tudnak segíteni . . .” (Csak az a baj, hogy több újszülött exhumálásáról olvashatunk a hatóság jelentéseiben.)

Őszintén szólva később sem enyhültek sokat anya- és csecsemőgondozási bajaink: míg a XVIII. században a francia háborúig nem található anyakönyvi bejegyzés helybeli leányanyáról, egész megszokottá lesz ez a múlt században irredemptusnál, redemptusnál egyaránt. 1853. máj. 10-i községi jegyzőkönyvünkben a járási orvos — Balogh József — jelentette, hogy fölakasztotta magát egy tekintélyes gazda leánya, Boda Erzsébet, akit hazatoloncolt a csendőrség. E pesti cselédlánynak már született egy gyermeke éjszakai csavargásai következtében, és öngyilkossága idején is teherben volt a seborvosi boncolási jegyzőkönyv megállapítása szerint. A következő esztendőben megint egy gazda leányát találták meg halálra szántan az alszögi temető árkában. A lány kijelentette: kész lenne megfojtani gyermekét, ha csakugyan fölakasztának érte. Hatóságunk aztán 3 pengő forintot utalványozott neki havonként. Nem oldotta ugyan meg a helyzetet, de mégis sokat segített a „gyermekvédő telep” megnyitása 1904-ben.

Halottkémlés, temetők

A ref. egyház halotti anyakönyveiben találtuk följegyezve először a halálozás okát a XVIII. század utolsó évtizedeitől kezdve — szórványosan, de ugyanakkor hiteles bizonyítékeként seborvosaink működésének. Mint később kiderül majd: szabályos halotti bizonyítványon értesítették a lelkipásztorokat; eljárásukkal megelőzvé a világi hatóságokat. Helyi följegyzéseink szerint ugyanis először a Jászkun Kerület tiltotta meg a halott eltemetését 48 óra lejárta előtt 1799. szept. 3-án, majd ezt követően a ref. egyház dabasi konzisztórium a intézkedett hasonló értelemben. Adataink szerint — hiányosak? — a helytartótanács csak a 15 751/1827. sz. körlevelében rendelte el „Halott Vizsgálók” beállítását.

Eltérő gyakorlatot követett a két helybeli eklézsia halottainak följegyzésekor, noha megegyeztek a halálok mellőzésében olykor-olykor még a rendszeresnek mondható följegyzések idején is. Míg azonban a ref. anyakönyvekben — a sok-sok értékelhetetlen halálok mellett — megtaláltuk a statisztikailag elemezhető bejegyzéseket 1812-től, addig a plébánia 1852-ig pusztán a seborvos-halottkém jelen-, távollétét örököltette meg a „cum”, ill. „sine” jelzettel. Így természetesen statisztikai kimutatásainkban nem egyezhetik meg az összes elhunyt száma a halálokokként értékelt eltemetékével, (az összes elhunytnak körülbelül egyharmadával).

Úgynevezett öreg temetőnket 1820-ban már a professzor és a korrektor veteményes kertjeként emlegetik a ref. egyház meg az oskola följegyzései. Ma már lezárt fölszögi temetőnket pedig „új temetőnek” 1805-től. Ez utóbbiról írja a plébánia püspöklátogatási jegyzőkönyve 1841-ben: „... a városon kívül van fél óra távolságra az 1781-ben juttatott temető.” Ennek árka (in ipso fossato) temetik bábáink a keresztelés nélkül elhaltakat. Ezen kívül azonban az 1831-es kolerajárvány idején egy másik temetőt hasonlóan körülárkoltak a várostól délre (in parte Oppidi Meridionali).⁴⁶

Temetőink ügyéhez még csak annyit, hogy föltevésünk szerint 1739-ben nyithatták meg a fölszögi temetőt, mivel aligha tudták volna elhantolni a pestis több száz áldozatát a különben is szűkre szabott öreg temetőben. Megállapításunkat ugyan látszólag cáfolja az a körülmény, hogy az öreg temetőből telepítették át a fölszögi temetőbe a XVIII. század végén elhunyt híres prédikátor, szőnyi Virágh Mihály sírját, de ő kivételesen kaphatott díszsírhelyet még legrégebbi temetőnkben, annak közepén, a kurgán alatt. Érdeemes azt is megemlítenünk, hogy az öreg temető déli pereméről kerültek elő századunk elején a csákóra vágott kun süvegek, melyeket Rákóczi szabadságharcának veteránjai viseltek a XVIII. század első évtizedeiben. Különböztetésül nem a fontoskodás kedvéért firtatjuk Kunszentmiklós pestises áldozatainak hollétét, hanem a legújabb helytörténeti állásfoglalások eltérő volta miatt. Járványtörténeti adatok alapján ugyanis természetesen vesszük új temető nyitását, ahogy 1831-ben történt a kolerajárvány idején. A döghalál (pestis) szakirodalma nem egy esetet ismer, amikor új járvány lobbant föl a régebbi epidémia áldozatai sírjának megháborítása után, aztán meg — mintegy a szakirodalom igazolására — „pestis temető”-nek nevezik mindmáig a szomszédos tassi sírkert elkülönített, háboríthatatlan parcelláját.

Halotti anyakönyvek

A két eklézsia 18 507 halottat jegyzett föl 1735 — 1900 között. A plébánia régi följegyzéseiben megtalálhatók ugyan az egykori szórványok — Tass, Szabadszállás stb. — elhunytjai is, mi azonban csak a helybélieket emeltük ki. Alábbi táblázatunk foglalja kimutatásba a kunszentmiklói elhalálozottak korát:

⁴⁶ Jókai a Szomorú napok c. regényében írta meg, „midőn az urak azt az okosat találták ki, hogy eleve külön temetőt árkoltassanak el a kolerás halottak számára, ... úgy hitte a nép, ... hogy az urak meg fogják mérgezni a szegény embereket...”

	1735—1820%		1821—1840%		1841—1860%		1861—1880%		1881—1900%	
1 hetes korig	329	5,7	104	3,5	326	10,4	210	6,1	154	4,6
1 éves korig	1334	23,2	536	18,3	744	23,9	892	25,9	943	28,7
2—15 év között	1728	30,0	903	30,8	878	28,2	884	25,7	796	24,3
16—30 év között	558	9,7	307	10,5	272	8,7	294	8,5	319	9,7
31—50 év között	659	11,5	426	14,5	345	11,0	356	10,3	229	7,0
51 éven fölül	1134	19,7	655	22,3	547	17,6	803	23,3	842	25,6
	5742		2931		3112		3439		3283	

Következő táblázatos kimutatásunk csoportosítja az értékelhető haláleseteket a halálokok gyakoriságának sorrendjében. Meg kell itt jegyeznünk, hogy értékelhetetlennek találtunk olyan bejegyzéseket, mint: görcs, dagadás, vérfolyás, sínlődés, sorvadás, nehézkór, gyermekaszály, nehézség, aggkór stb.

	1735— 1820	1821— 40	1841— 60	1861— 80	1881— 1900	Összesen	%
Tüdőtébécé	27	94	251	621	494	1487	22,78
Emésztőszervi	7	138	158	376	323	1002	15,35
Nem tébécés tüdő-, légúti folyamat	28	288	116	114	258	804	12,31
Kolera	—	399	210	105	16	730	11,18
Vörheny	—	29	81	324	128	562	8,61
Diftéria	15	17	43	117	190	382	5,85
Pestis	362	—	—	—	—	362	5,54
Kanyaró	62	133	79	1	4	279	4,27
Hastífusz	—	—	73	98	64	235	3,60
Lépfene	13	90	67	26	12	208	3,18
Himlő	84	7	37	47	20	195	2,98
Kiütéses tífusz	36	73	27	7	9	152	2,32
Nem természetes halál	14	—	—	23	40	77	1,17
Skorbut	—	9	5	9	1	24	0,36
Malária	—	—	3	9	1	13	0,19
Szifilisz	1	1	3	3	4	12	0,18
Veszétség	—	—	1	2	—	3	0,04
Összesen:						6527	99,91

A halálokok részletezésekor — úgy érezzük — joggal ragaszkodunk a történetiséghez, s ezért előfordulásuk sorrendjében tárgyaljuk őket, tehát függetlenül gyakoriságuktól. Szegényes adatok birtokában is a nem természete-

tes halálokkal kezdjük tárgyalásunkat, és végezzük az elmebetegséggel, trachomával, melyek ugyan nem halálokok, de azért elválaszthatatlanok az egészségügytől. Elemzésünk fogyatékoságai a följegyzések hiányából adódnak: legsajnálatosabban a tébécé esetében, mely listavezető halál-okaink között vagy a második helyen álló emésztőszervi megbetegedések esetében. Ez utóbbival kapcsolatban némi magyarázattal szolgálnak ugyan táplálkozási följegyzéseink, a tébécé esetében azonban csak a „népbetegség” közhelyére következtethettünk volna pusztá számadatainkból. Itt nem vezetett eredményre a jórészt birtoktalan katolikus elhunytak vizsgálata sem, mivel csak a kései birtokkönyvek alapján állapítható meg a kálvinisták vagyoni állapota.

Nem természetes halálokok

Szerepelnek közöttük elemi csapások (megfagyás, villám, árvíz stb.), foglalkozási ártalmak (lórúgás, kocsi fölborulása, érvágás, vasút stb.), részegség (árokban megfulladt). Legtöbben a vízben lelték halálukat, melynek magyarázata gyermekek esetében a kávéatlan (fölvratlan) kutak, valamint gyereknél, fölnőttnél egyaránt úszkálás a Dunában, Háromszögi tóban, Szabados gödrében. Ugyancsak gyakori a szárazmalmok által előidézett szerencsétlenség, mely alkalmatosságon szívesen ringatta magát apraja, nagyja. Deákkántusunk egyik társát búcsúztatja a Kunszentmiklósi énekeskönyvben a XVIII. század végén:

*„Az ákátz fák árnyékában Mú' sák ülnek gyászruhában.
Az halál hegyünkbe hágott, Közölünk egyet ki vágott.*

.....
*Némüllyatok meg víg lantok, Öltözzetek gyászt zöld hantok.
Egy szomorú letzkét hallyunk, Ifjak, mi is mind meg halunk.
Tanít a' ki tanult velünk, Egy holt minket, a' kik élünk,
Kiált, de jajt, néma szája, Akadt a' malom fogára:
Meg rága gyenge tetemít, Örökre bé hunyta szemít.”*

Rögtönítélő bíróság sújt halálbüntetéssel két polgárunkat (1849, 1864).

Föltehetően jóval több áldozata volt a virtuskodásoknak, verekedéseknek emlékeinknél, noha nem Szentmiklós volt nevezetes bicskázásairól a Felső-Kiskunságban. Juhászaink bottal intézték el vitáikat; Multényi János „maga elesméri, .. hogy Talátka (ti. találtka) János Juhásznak a' nálla volt bottal az Asztalon által úgy a' fejére ütött, hogy annak feje mindjárt el tsuklott, és többé nem szólhatott . . .”

Kevés gyilkosságról van értesülésünk; egyik részletezett esetünk 1800-ban fordult elő, mely bűntény következtében kapta a tetthely a „Nyakvágó” elnevezést.

Egyetlen öngyilkosságról van följegyzésünk a XVIII. század első feléből Kohári Gergelyéről, aki fölakasztotta magát (Baky J.: i. m.) A múlt század hatvanas éveitől találkozunk „gyufa általi önmérgezés”-sel, kútbaugrással, önakasztással, értelmiségieknél löfegyveres öngyilkossággal egyre gyakrabban. A múlt század végén helyi sajtónk fásult gúnyolódással sorolja fel a Felső-Kiskunság heti életuntjait. Nyilván szerepe van e jelenségben mind a gazdasági, mind pedig valláserkölcsei — újabban erkölcsi — tényezőknél. (Igazán megérdemelné e téma a történelmi elemzést, hiszen köztudomású, hogy hazánk vezeteti Európa önkéntes halálba táncolóit, idehaza pedig Bács-Kiskun megyéé a pálma.)

Pestis

A XVIII. század nem tudott megegyezni, hogy levegő útján terjed-e a pestis vagy közvetlen érintkezéssel. Igaz, csak 1894-ben fedezték föl kórokozóját nagyjából a kórokozóját hordozó patkánybolhával egyidejűen, (bár olvashatunk az újabb szakirodalomban az emberbolháról, mely szintén lehetett az európai járványok terjesztője.)⁴⁷

Magyary—Kossa nélkülözhetetlen adattárában találtunk egy meglehetősen homályos utalást az 1709-es kiskunsági pestisre, de valószínűen elírásról van szó.⁴⁸ Elégséges adalékkal rendelkezünk viszont 1739—40 között „a’ nagy gonosz, Nemzetünket fojvást pusztított dőghalál”-ról. Előzményéhez annyit, hogy III. (VI.) Károly csapatait már megtizedelte, mikor megkötötték 1738-ban a belgrádi békét a törökkel. A temesvári téli szállásra rendelt csapatoktól terjedt szét aztán a járvány hazánkban, Ausztriában, Lengyelországban. Éppen a csapás tanulságain okulva állította föl utóbb Mária Terézia az ún. kontumácia-stációkat (vesztegzár-állomásokat) a magyar és erdélyi határokon, mely intézkedés üdvös hatására a továbbiakban elmaradtak a járványok hazánk belsejében. (A vesztegzárról kitűnő tájékoztatást ad 1721-ben a Nova Posoniensia a marseille-i pestis kapcsán, még annál is szemléletesebb azonban leírása Mikszáthnak A fekete város c. regényében, melynek hitelét biztosították Takáts Sándor szaktanácsai.)

47 VEKERDI László: Kalandozás a tudományok történetében. Bpest, 1909. 473. 1.

48 A már idézett, 1791-es krónikáját író Baky János gyermekkorában még ismerte Rákóczi szabadságharcosok itteni veteránjait, többször említi az 1739—40 között pusztító pestist, 1709-ből azonban csak a nótárius ténylegiségeit jegyezte föl az akkor még meglévő dokumentumokból, továbbá a fülöpszállásikat, akik engedélyt kaptak ide való beköltözésre barmaikkal együtt.

Weszprémi István jegyezte föl az utolsó nagykunsági pestist.⁴⁹ Karcagra temesvári hidászok hurcolták be. Elhalt bajtársaikat olyan sebtében kapták el, hogy a gyerekek fogdoshatták földből kimeredő végtagjaikat. Mindez 1 486 ember életébe került.

Közbevetve nem árt itt megjegyeznünk, hogy kétféle fertőzésről tud a mai szakirodalom: bolhacsípés okozta megbetegedésről (inoculatio) és belégzés útján történt fertőződésről (inhalatio). Hosszabb lefolyású az első, a bubópestis: 5—7 nap alatt 50—80%-ban halálos lefolyású; a második, a tüdőpestis minden esetben halállal végződik 2—3 nap alatt.⁵⁰

Visszatérve Karcagra a járvány egészségpolitikai háttérének tisztázása céljából röviden közöljük a Nagykunság múlt századi nevezetes főorvosának összefoglaló jelentését. 1739. jan. 9-én kezdődött a járvány, s máj. 27-én ért véget. Ceremóniás (harangszós, prédikációs, kántusos) temetést tartottak máj. 2-ig. Ápr. 9-én 40 halott közül 16-ot temettek teljes ceremóniával, a többi énekszóval.⁵¹ A közleményből kiderül, hogyan hanyagolták el temetői gyülekezésükkor elemi egészségügyi kötelességüket a karcagi kálvinisták, mint ahogy az udvar valóban a reformátusokat okolta a járvány terjesztéséért burkolt formában. (A „magyar vallás” követőivel rokonszenvező újabb kutatások pedig bizonyos elismeréssel szóltak az akkori politikai ellenszegülésről.) Egyébként a korabeli — túlnyomóan katolikus — közvéleményben megerősítette az udvar táplálta gyanút, mikor a kálvinisták dogmatikai térre, inkriminált predestinációs tanuk védelmére terelték a vitát hallgatás helyett, hiszen — ahogy majd kiderül — egyáltalán nem erről volt szó.

Nem vállalkozhattunk a mindmáig nyitott témánk teljes terjedelmében való taglalására, megítélésünk szerint ugyanis termékenyebb ebben a kérdésben az időpontok egyeztetése a szubjektív állásfoglalásnál.⁵²

A kunszentmiklósi ref. eklézsia Matrikulájának 59—61. oldalán három felsőbb leiratot találtunk a pestisről; keltezésük: 1738. nov. 28-a, 1739. máj. 2-a és máj. 29-e. Az elsőből megtudhatjuk: „...nem védik magukat kellőképpen a ragályosoktól a predestináció kegyetlen tanítását követő helvét hitvallásuk (H. C. — ti. Helveticae Confessionis — addicti, crudum il-

49 Succinta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia. 1—4. köt. Lipcse—Bécs, 1774—87. 2. k. 8. laptól.

50 Kunszentmiklóson egyetlen részletezést találtunk meg az anyakönyvben, amikor „Virág Mihály Prédikátor első szülött leánya Sofia 24 óráig tartó pestise után meg holt 4 esztendő és 10 hónapos lévén.”

51 KÁTAI: i. m. 56., 59. 1.

52 Érdemes figyelni arra, mikor átír a szepesi kamara a magyar kamarának az 1718. évi erdélyi pestis ürügyén: „... mivel a praedestinatióba ostobán bizakodó kálvinisták nem törődnek az elővigyázattal, a természet nyújtotta eszközöket pedig megvetik, az Erdélylyel határos megyékben erőszakkal kell őket kényszeríteni, mert azokon a részekben igen sokan vannak az ilyen gondolkodású emberek.” (Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nemzet története. 8. köt. Bpest, 1898. 146. 1.)

lud Praedestinationis principium secuti, sibi a contagiosis non debite cave-
rint)”, hanem változatlanul érintkeznek a fertőzöttekkel vallásuk ürügyén.
A második értesít a Karcagon dühöngő pestisről, a nem katolikus lakosság
(Incolae Aetholici) helytelen magatartásáról, és utasítja a Jászkun Kerü-
letet, hogy térítsék meg a prédikátorokat, híveiket „elvetemedett eleve el-
rendeltetési meggyőződésükéről (a damnata Praedestinationis Opinione)”. Vé-
gül a harmadikban olvashatjuk: „Halas városának lakói súlyosan fertőzőt-
tek a ragályban (Incolae Possois -ti. Possessionis—Halas Epidemice Luis
malo infecti)”, majd törvényes eljárással fenyegetőzik a vesztegzár-török-
kel szemben.

Idézett hivatalos iratainkból egyértelműen kitűnik az udvar otromba fe-
lekezetieskedése, bűnbakkeresési szándéka. Jó emlékeznünk arra, hogy még
csak a pestis híre volt a Kunságban az 1738. nov. 28-i körlevél megküldése-
kor: legföljebb a tőle való rettegés, melyhez indokolatlanul járult hitük alap-
elvének durva sérelme. Természetesen még a fönti áron sem szándékunk
mentegetni a karcagiak öngyilkos makacsságát, de azért talán mégsem álta-
lánosíthatjuk az ő példájukat az egész Jászkunságra vagy az Alföldön lakó
hitsorsosaik magatartására. Aztán meg mért nem küldött az udvar újabb
figyelmeztetést 1739 januárjában, mikor elkezdődött a járvány? Hiszen a
nádor meg Pozsony tudott mindenről.

Idézzük most a kecskeméti Muraközi Sámuelet, aki arról írt 1739. jún. 8-
án, hogy fölösleges már strázskákat állítani, mert alig van egészséges ház, a
rokonok sem látogatják a halottas házakat, hiszen nem onnan temetnek.
Nem búcsúztatják halottaikat a temetőben, csak a deákkántus kíséri ki
őket. A katolikusok kihordják a ragály áldozatait a város kapujába, onnan
temeti őket a plébános.⁵³ Még világosabb helyzetet teremtett Szentmiklós
országos hírű prédikátora, szőnyi Virágh Mihály anyakönyvi bejegyzése
1739 júniusában: „Pestisben meg holt emberek felett a' F.(-elséges) Királyi
tilalom miatt nem lehetett prédikállani.” Szóval mégis volt hatása a tila-
lomnak.

Halasra délről hurcolták be a járványt hajesárok, pásztorok, s onnan ter-
jedt északnak.⁵⁴ A járványnak délről fölfelé történt elharapózását igazolják
a mi kutatásaink is: Fülöpszálláson 1739. máj. 2-án kezdődött, s végződött
dec. 6-án, (Szabadszálláson csak a halottak számát — 605 — jegyezték föl),
Szentmiklósról jún. 27-én tört be, és végződött 1740. febr. 17-én.

⁵³ MAGYARY—KOSSA Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből.
1—4. köt. Bpest, 1929—40. 1. k. 333—4. 1.

⁵⁴ Janó Ákos (szerk.): Kiskunhalas. Helytörténeti monográfia. I Kiskunhalas, 1965. 126. 1. — Az 1739.
márc. 17-i ócsai egyházkerületi gyűlésen már nem jelentek meg a baranyai lelkészek a pestis miatt. (FÖLDVÁRY
László: Adalékok a Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület történetéhez. 1—2. köt. Bpest, 1898. 2. k. 86. 1.)

A pestis régi gyógymódjai közül állandóan ismétlődő tétel hazai orvoslásunkban Pápai Páriz Ferenc Pax corporisától — sőt régebbtől — fogva a terjék, mely mákonyt tartalmazó gyógyszer (Medikament mit Opium). Régóta ismert Európában; (ma sincs tisztázva pontos összetétele). Elterjedtségére jellemzően gyakran előfordul családnévként is.⁵⁵ Általánosan használták pestisesek kezelésekor a hagymát szintén. A nagy karcagi dögvész idején a nótárius „kellő eredménnyel (optato cum successu)” vett be naponta kétszer terjéket egy-egy pohár borban, a gugát — a nyirokcsomók pestises duzzanatát-ugyanott érlelték, szívatták sült vöröshagyma⁵⁶, szappan és méz keverékével. Az egészséges bezárkózott, nem érintkezett senkivel. A már említett Medicina Salernitanában megítélésünk szerint helyi ajánlás a XVIII. század elején kézzel följegyzett recept: „Pestis, Mirigy és Kelevény ellen . . . ó hájat fél tyukmonnyit (ti-tojásnyit), féllót (lat= a font — 0,56 kg — 32-ed részével — Sz.) ánismagot, öt vagy hat gerezd fokhagymát 5-vagy Hét kalán vizelletet végy . . .”⁵⁷

Végül lássuk a szentmiklósi pestis áldozatainak megoszlását nemek és életkor szerint:

	férfi	nő
1 éves korig	17	15
2—15 évesig	102	84
16—30 évesig	67	40
31—50 évesig	23	7
51 évestől	6	1
összesen	215	147

55 ILLYÉS B.: „Kedves kis Hazánk...” Kunszentmiklós a redemptiótól századunkig. Kunszentmiklós, 1978. 284. l.

56. A hagymakúra — valamint előbb a Weszprémi leírta variolizáció — egyaránt nagyon emlékeztet az „ebharapást szörével” mondás klasszikusan régi alkalmazású elvi gyógymódjára. Szokolai Hártó János múlt századi följegyzése szerint 1738—42 között pusztított Kecskeméten a „hagymaláz”. (A „hagymaláz” finnugor elemekből elhomályosult összetétel; eredeti jelentése: „tífusz, s a szó alakváltozatai: hagymas-, hajmás-betegség stb. közül néhány magyarázható népetimológiás alapon a „hagymá-”val való összekapcsolással; l. A magyar nyelv. tört. -etimol. szót.) Nos, éppen Szokolai Hártó említi verses krónikájában a pestises betegeket kínzó „hagymaláz és bűz-”t.

57 A járvánnyal kapcsolatos néphagyományokat l. DANKÓ Imre: Az 1739—40. évi kunszentmiklósi pestis népiéletbeli szerepe. — Cumania. II. Ethnographia. 1974. Közli a Szentmiklósi Péter oskolamester leírta pestist részletesen.

Kiütéses tifusz

(flecktifusz, patéts, patécs, petécs)

Nem könnyű egyértelműen tisztázni a patéts betegség mibenlétét, noha a XVIII. század utolsó évtizedeitől szórványosan előfordul halálokként. A főnti megjelölés ugyanis elsősorban tüneti, tehát a bőrön keletkezett kiütés, ill. az ilyen elváltozásokat kísérő járványos betegség (epidemisch auftretende Infektionskrankheit mit fleckigem Hautausschlag). Magyary—Kossa szintén jelezte a — nem egészen szakszerű — megnevezéssel kapcsolatos bizonytalanságát: „kiütéses hagymáz?”⁵⁸. Valóban, a kiütéses tifuszos fertőzés 4—5. napján kivirágzik a törzson, végtagokon a bőrkiütés (exanthema), mely aztán élénk pirosról sötét ibolyaszínűre változik *petechiák* (pontszerű bevézések) kíséretében.⁵⁹

Ziffer Károly szakíró szerint a súlyhöz (skorbuthoz) hasonló tünetei vannak a Werlhof-féle *patétsbetegségnek*. (Tévedés, a Werlhof-kór idegenfajú fehérjék által okozott kóros állapot: anafilaxia.) Ezen múlt századbeli tévhit ellenére kövessük figyelemmel Ziffer kórleírását: bőr alatti vérzések, gyomorbántalmak, a foghús föllazulása, végtagfájdalmak, elesettség, majd még egészítsük ki a skorbut szakszerű kórleírásából a *petechiákra* való utalással.⁶⁰ Nyilván arról a hiány- (nem pedig ragályos!) betegségről van szó, melyet neveztek éhtifusznak is régen, s csakugyan megemlékeztek gimnáziumi följegyzéseink az 1779., 1784. évi nagy ínségről.

Végül — meglehetősen zavaró körülményként! — ifj. Szinyei József Magyar tájszótára utal a „patécs” szó himlő jelentésére.

Eklektikus módszerrel valamivel közelebb juthatunk a patécs mibenlétének pontosításához. Kétségtelenül nem jelenthet 1798-ban himlőt a patécs, mivel Balogh Ferenc kirurgusunk lakodalmán az alábbiak hangzottak el szó szerint: „... abból a' Házbol a' mellybe ő belép, a' patétsok, és a' himlők, mint a' 'Sendelyes Házakrol, ugy peregenek le az ő látására az egész testről, kivált pedig az ortzákrol.” A főntebb előadottak után nem zárhatjuk ki teljesen skorbut jelenlétét a patécses följegyzések esetében a XVIII. század utolsó évtizedeiben, bár azért inkább Magyary-Kossa diagnózisát látjuk igazolva. Annál inkább, mivel megtalálható iskolai könyvtárunkban Kolbány Pál 1811-es pozsonyi kiadású „Bemerkungen über den anstecken-

58 I. m. 2. k. 306. 1. Magyary—Kossa csak szótári anyagként foglalkozik kifejezésünkkel a megjelölt helyen, tehát nem könnyű értelmezni. Különbösen csak találgatják a patécs mibenlétét mostani szerzőink is: „valamilyen nemi betegség lehetett” (DONÁTH I.: i. m.)

59 Id. ISSEKUTZ Béla (szerk.): Gyógyszertan és gyógyítás. 1—3. köt. Bpest, 1959—60. 2. k. 64—5. 1.

60 ZIFFER Károly: Népszerű orvosi tanácsadó vagy házi lexikon az egészséges és beteg emberről. 1—2. köt. Bpest, 1881. 358—9. 1. — ISSEKUTZ: i. m. 2. k. 770. 1.

den Typhus der in Jahre 1809/10 in Preszburg herrschte . . . (Észrevételek a fertőző tífusról, mely 1809/10-ben uralkodott Pozsonyban . . .)” c. szakmunkája, melyet Kálosi Márk seb orvosunk adományozott iskolánknak.

Mint összesítő táblázatunkból kiderül: a múlt század második felében már nem jelentett nagyobb veszedelmet a kiütéses tífusz Kunszentmiklóson.

Lépfene

(*pokolvar, anthrax*)

Előljáróban annyit, hogy régen a lépfenés karbunkulust, valamint a takonykóros csomót egyaránt anthrax néven emlegették (Magyary-Kossa).

Fölöttébb elgondolkodtató, hogy csak 1884-ben találtuk meg az első kunszentmiklósi hatósági följegyzést állati lépfenéről, nagyon egyszerű azonban a magyarázat: míg 1832-ben két „Diplomaticus Veterinarius (lógyógyász)” működik városunkban, 1884-ben csak egy, de ez már hivatásos állatorvos. Végeredményben így sem egészen világos a kérdés, mivel szinte állandóan szerepel emberi halálaink között a lépfene. Jellemzően kiskun-sági foglalkozási veszélyeztetettség előidézője volt, mivel főként állattartásból élt lakosságunk a múltban, aztán meg a hiányos kórtani ismeretek miatt bizony sokszor volt kénytelen pusztán adminisztrációs intézkedéseket hozni tanácsunk.⁶¹

A lépfene a hasított körmű állatok járványos megbetegedése, súlyosan veszélyezteteti mégis az embert a bacilus spóráját tartalmazó bőrök, gyapjú útján. Különösen veszedelmes az elhullott állat bőrének lenyúzása, (ember-ről emberre ritkábban terjed).⁶² Mivel rideg állatainkat a pusztákon — Orgoványnon, Szankon — legeltették, csak bőrével számoltak az elhullott állatnak, s nyúzásokor könnyen fertőződtek a kórokozót bőven tartalmazó, véres folyadékot szivárogtató lépfenekarbunkulustól.

Összesen 208 lépfenés elhalálást találtunk anyakönyveinkben: 1830—31-ben volt 25, 1834—35-ben 24, 1845—46-ban 27, 1849—50-ben 30, 1871—73-ban pedig 12, s a magas emberhalálzásból egyúttal következtethetünk barmaink súlyos fertőzöttségére a megjelölt évpárokban.

61 1807: „Barom veszedelem vagyon . . . Barom szaggatásra (ti. szétválasztásra) lemennyenek” Szanka a tulajdonosok. Mikor már fele beteg volt a csordának, átvették a járóképes barmot az itthoni legelőkre elkülönítés céljából (1812), és nem engedtek idegen jószágot fölhajtani vásárainkra. Megelőzősképp Pestről hozattak „clor calit (ti. káliumkloridot)”, oldatával kimosták a vályút, s a „takarmánt is meg kellett ennek vízával himlőlni (ti. hinteni)”.

62. HETÉNYI Géza: Részletes belgyógyászat. 3. kiad. Bpest, 1958. 742. 1.

Himlő

(*hólyagos himlő, variola*)

Weszprémi könyvének ismertetésekor láttuk, milyen régi a himlőoltás (variabilizáció), melyet először egy görög orvos alkalmazott Európában tudományos módszerességgel a XVIII. század elején. A variabilizáció gyakorlati alkalmazásában külön érdekességgel bír egy londoni orvos, A. Hosty eljárása művelődéstörténeti szempontból 1755-ben; ő ugyanis himlőváladékba itatott fonalat helyezett be a felületi metszésbe variabilizációs céllal, s ugyanezzel az eljárással találkoztunk helyi állatgyógyászatunkban „sinorozás” néven.

A hólyagos himlő legyöngült vírusával eszközölt védőoltás mégsem bizonyult biztos eljárásnak, noha — ahogy Weszprémitől olvashattuk — gyorsan elterjedt Európában. Hasonlóképp Amerikában: Martha Washington, a szabadságért harcoló amerikaiak fővezérének felesége éppúgy variabilizációban részesült 1779-ben Philadelphiában, mint a polgárok (National Geographic). Más szérumot keresett és talált E. Jenner: a tehénhimlővel való immunizálást, pontosabban a vakcinálást (ti. vacca = tehén) 1796-ban. Megfigyelte ugyanis, hogy nem kapták meg a betegséget a fejőnők, akiket immunizált a tehén tőgyéről kezükre kenődött legyöngült kórokozó. A lányok kezéről vitte át gyerekekre a himlőnyirkot, majd az immunizáltság próbájaként megismételte eljárását emberi himlő váladékával.

Gyorsan elterjedt Európában a sikeres új módszer: nálunk a pesti egyetem tanára, Bene Ferenc 200 embert oltott be 1801. aug. 27-től a következő év márciusáig, és csak elismeréssel adózhatunk a fölső-kiskunsági seborvosok azonnali ügybuzgóságának. A Magyar Kurir 1802. jan. 1-i számában olvashatunk a szabadszállási seborvos, Szujkó János tevékenységéről, aki „a' tehén himlő bé oltását el kezdette”. Ugyanezen hírlap júl. 16-i számában már valósággal lelkendezik a szentmiklósi tudósító: „El nem hallgathatom, hogy a' mi érdemes Seborvosunknak Balogh Ferentz Urnak, a' tehén himlő bé oltásban való szorgalmatosságát is közönségessé ne tétessen, . . . mellyet a' múlt (ti. 1801.) évi Decembernek 4-ik napjától fogva olly szerentséssen folytat, hogy . . . 100 és egynéhány bé oltottak közül, . . . egyetlen egy sem kapott természetes himlőt (ti. variolát).”

Volt ugyan himlős elhalálozás nálunk még később, de azért érezhető volt az új eljárás üdvös hatása, ha éltek vele. Ahol ugyanis nem vezették be az oltást azonnal, szomorú jelentéseket olvashatunk 1805—9 között a himlő áldozatairól: „Igen sokan” — Félégyházán — „Sokan” — Majsán — „Sokan, a' száma nem tudatik” — Dorozsmán — (Peterka).

Elaludt helytartótanácsunk, mert csak 5529/1804. sz. rendeletében intézkedett először (inkább az oltásokat népszerűsítő lelkészi buzdításról).

Ezt követően számos fölsőbb utasítást találtunk a ref. egyház Körleveleinek jegyzőkönyvében, míg aztán végre a 481/1823. sz. kir. utasítás elrendelte az oltások anyakönyvi bejegyzését. Végeredményben sem volt azonban kellő fogamatja a lagymatag helytartótanácsi ajánlásoknak, mert például 1852-ben mindössze 2541 gyermeket oltottak be az egész Kiskunságban, s „köztük száznál több iskolás gyerkőcze revaccináltatott (ti. újraoltatott)” — ahogy följegyezte Palugyay.

Föl kell hívnunk a figyelmet arra, hogy zseniális meglátásaikkal egyidejűen milyen kezdetlegesen, pusztán tünetileg kezelték betegeiket még a legkiválóbb orvosok is. Idézzük Pápai Páriz Pax corporisát: „mondola olajjal” lehet érlelni a himlőt, a betegség lezajlása után pedig le kell tisztítani a varasodást babvirág-vízzel, gyöngye gyökérvízzel (Sigillum Salomonis) vagy „minden virágok levével (Aqua omnium florum)”. Nos, ez utóbbiról, az állati trágyáról már volt szó.

Sajátos módon egyetlen megfogható adalékunk van a XVIII. századi himlőről 1797-ből a Kunszentmiklósi énekeskönyvben. Utolsó sorainak túlságosan tökéletesen sikerült rímei ellenére kellően tudjuk értékelni kortörténeti adalékként:

*„Ó melly igen rövid a' mi életünk,
Őszve esik kezdetünk, végezetünk,
Eltűnt Tavasszára alig bimbózunk,
'S a' halálnak hervadással adózunk.*

*E gyászos koporsó azt bizonyítja,
Éltünk változandóságát tanítja,
Melybe magának nyugvását kereste
Egy kelemetes kisdednek holt teste.*

*Alig kezdődött virágos tavasza,
Nem hitte, hogy már az Ősz el hervassza,
'S hát el futván testét a himlő mérge,
Megölte ez a' kisdedeink férge.*

*Nintsen tehát már többé Gangol Antal,
Nintsen, most mindjárt bé fedetik hantál . . .”*

Legnagyobb pusztítását 1812-ben végezte a himlő Kunszentmiklóson az országos járvány idején (73 halott), utána még 1841-ben pusztított nagyobb

mértékben (22 áldozat). Különbösen okozott szörványos halálozásokat az egész múlt században valószínűen a védőoltások elmulasztása miatt (vándorcigányok).

Veszettség (*viziszony*)

Főbírói számadásaink beszélnek először róla 1782-ben: „Communitas sertés-Nyájja között veszett sertés találtatván, az egész Nyáj orvosoltatott: Kelemen Gergelyné által.” (Kelemenné az előző évben elhunyt „barmok orvosának” özvegye volt.) A következő följegyzés 1820-ról szól, amikor jelentette városi kirurgusunk a helytartótanácsnak, hogy tudomásuk szerint nem tört még ki veszettség itten emberen. Nem fogadhatjuk el azonban hitelesnek a bejelentést, mivel ugyanakkor állandóan panaszkodik polgárságunk a sok rókára, kóborló ebekre, kutya harapásokra, továbbá táplálja gyanúnkat az 1829-ben eszközölt városi kifizetés „veszettségről való Orvosáért”. Aztán meg ugyan ki gondolt pusztai lakosságunk egészségi állapotára?

Kétségtelenül nehéz mégis tisztán látni a kérdés régi szakirodalmában. A helytartótanács két alkalommal — 10 620/1804., 17 336/1813. sz. alatt — utasította az orvosokat a fertőzés bejelentésére, de benyomásunk szerint inkább a visszaélések megakadályozása, a képzett orvosok érdekvédelme miatt. „... Tapasztaltam — írja a kiskunsági főorvos —, hogy a' sok bűbajos védekezések miatt még most is igen hátra vagy on ezen tárgy a' maga valóságának kifejtődésétől... számtalanszor láttam, hogy a' kurusszó Orvosok egész falka barmokat, lovakat, ... sertéseket, sőt a' mi több embereket is a' veszettség ellen orvosoltak...”⁶³ Hatósági fizikusunk — Peterka — a népi gyógyítókat nevezi kuruzslóknak. Említi egy monori lakos, bizonyos Burián János nevét, akinek veszettség elleni „kontár” receptjeit Pest megye kinyomatta 1814-ben, (a Jászkun Kerület pedig közhírelte eljárását három esztendő múlva — Sz.) Peterka ugyanott elítélően nyilatkozik az ugyancsak Burián Ilona „kontár Orvosasszonyról”, aki meg a halasi részeken kuruzsol veszettorvosként, s hadd egészítsük ki adalékát Kunszentmiklósról. Föltehetően veszettorvosként működő családról van szó, mivel ugyancsak Monorról házasodik be Szentmiklóstra 1746-ban Burján János (Baky J.: i.m.) Veszettorvoslásunk tovább tartott egyébként, mint gondol-

63. PETERKA: A' Hydrophobiáról, az az: a' Veszettségről való elmélkedések. — Tud. Gyűjt. 1817. XII. 43—4. 1.

nánk: 1851-ben intézkedett a cs. kir. főkapitány, hogy a Kiskunságban „az ebdüh (ti. veszettség) orvoslását eddig kezelő horgusok vagy is veszett orvosok (paraszt és pásztoremberek) meg szüntessenek . . .”⁶⁴

Mindezt azért részleteztük, mert kevés különbséget találunk a népi gyógyítók, valamint a hivatásos orvosok veszettség-receptjei között, legfőkébb az utóbbiaké bonyolultabb. Egyformán fölhasználták azonban a régi-regi receptek klasszikusnak számító tartozékait, s eljárásuk inkább a tehetlenségüket bizonyítja, mint tudatlanságukat. (Ma is legfőkébb csak enyhíteni tudja az orvostudomány a tényleges veszettségben szenvedő kínjait narkotikummal, hipnotikummal.)

Palugyay 1854-ben említi a kerületi főorvosi intézkedést: minden tárgyat meg kell tisztítani lúggal (széksóval) vagy égetés által, melyhez hozzá érhető a veszett állat nyála. Hasonlóan kiégetést ajánlott a helytartótanács 1781-ben, továbbá még a mart seb bevagdálását, behintését kőrishogár porával (Linzbauer).

Nos, éppen a kőrishogár pora az egyik legrégebb gyógyszer veszettség esetében. 1735-ből van egy értesülésünk arról, hogy ezt használta a nép Kecskemét környékén: a rovarot porrá törték, s porából 4—10 szemert (1 szemer = 0,073 gramm) felfőztek 1,5—2 uncia (= az orvosi font 12-ed része) erős borecetben, és beadták a forró főzetet.⁶⁵

Peterka orvosilag indokolta az eljárást: serkentsék a „vizelő és kipárló edényeket . . . a’ mérget ki hajtassák a’ testből . . .” Egyidejűen kárhóztatta is, mivel a kantaridin előidézte húgyivari fájdalmakra mondták a kuzuslók meg az együgyű nép: „ime hogyan megyen ki a’ veszettségnek mérge, és a’ kutyának (veszettnek) hét kölkei hogyan takarosznak a’ megmardosattól.” Mindez nagyon szép, csak az a furcsa, hogy Peterka szintén kantaridint írt föl — más kombinációban.⁶⁶

Elvi kérdést feszeget a „Házi orvosságok . . . Vác, 1821.” c. könyvünk „Dühödés” címszó alatt: „A’ kender leveleit, és magvait szárazstván tördöszve, az ilyen embernek (ti. a dühödés = veszettségben szenvedőnek) reggel, és estve annyit, a’ mennyi egy ólom kanálba — 1 evőkanál 15 ml, gyer-

64 PALUGYAY: i. m. 107. 1.

65 KRAMMER János György Henrik: *Commercium Litterarium Noricum*. 83. 1. — A kőrishogár meg a nünöke nemi mirigyében található kantaridint hólyaghúzó szerként használták gyógyászatunkban; ismert azonban szekezuális gerjesztő hatása szintén a húgyútak ingerlése miatt. Ezt adták be a Jászkon Kerületben, a helytartótanács pedig körlevelében javasolta mindenkinek 1798-ban, (Magyar—Kossa).

66 PETERKA: *Hydrophobiáru*. 54., 62. 1. — A népi hagyományok szívós továbbélését igazolja a mai néprajzi gyűjtés. Kantaridin-kúrára utal kimondatlanul is Ferenczi Imre bánsági adaléka: egy szajáni ember „adott orvosságot, port, és kalánna köllött önteni, és le köllött nyelni. Ha valakit a veszett kutya mögharapott, és a port lenyelte, akkor az kihajtotta belőle. Pisilt tüle tizenöt órán át. . . Kilenc pöttyöt pisilt ki. A régi öregök aszonták, hogy kilenc kiskutya. Ez a szajáni tudós kimönt az erdőbe, és ott van mindönféle szárnyasbogár. Összetötte, mögszárítottta, és összetörte. A bogár fejét használta.” (Népi gyógymódok a bánsági magyarok körében, — Néprajzi dolgozatok, Kiadja a JATE Bölcsészettud. Kara. Szeged, 1973—74. 292. 1.)

mekkanál 10 ml, kávéskanál 5 ml körül — letsapatván bé-fér . . . azon porból borban, vagy pálinkában, . . . míg a' nyavalya nagyon el nem éri, add-bé." Itt ugyanis már gondolhatunk a kender hasis tartalmára mint narkotikumra.

A hasis szakirodalma egyébként a keresztéseket említi, akik elterjesztették hírét a középkorban, majd Napóleon katonáit, akik magukkal hozták Egyiptomból. Állítólag először Indiában használták gyógyszerként, és a régi európai orvosok hasonlóképp pusztán antiszeptikus hatásáért alkalmazták a kender-drogot.⁶⁷

Végül régies fogalmazása miatt mosolyognivaló, de ugyanakkor elgondolkodtató az alábbi hírlapi közlemény, melynek túladagolt dózisait helyesbítette a szerkesztő a következő számban. Csak az első hírt idézzük a Magyar Kurir 1800. dec. 12-i számából egy szilágysági emberen kitört veszettségről: „Az Orvos ekkor adott nékie-bé Opiumból 1 gránt (granum = 0,009 gramm — Sz.), kőris féreg (Cantharis) porából 12 gránt, és Bella donna extractumából 23 gránt, ezeket együtt igen fain porrá törte, és hogy az orvosság is fekete legyen, bodza sziruppal fel keverte, és feketére festett fakalánból néki bé adták nagy nehezen minden 3 órában”, és meggyógyult a beteg. Nos, utólag nem a gyógyulásban kételkedünk, hanem inkább a diagnózis helyességében: a veszett rókák mostani bitangolása idején a rádióban elhangzott szakértői nyilatkozat csak egyetlen megmart gyermegről tudott, akinek megmentették életét vastüdőben. A recepttel kapcsolatban azonban hivatkoznunk kell az atropin mirigyszekreciót, nyálfolyást csökkentő hatására, valamint ópiummal kombinálva fájdalomcsillapító szerepére, továbbá a feketére színezett orvosság, fakanál arra emlékeztet, hogy a fény csökkentésével igyekeznek szolgálni manapság ilyen esetekben a beteg nyugalmát.⁶⁸

A veszettség ugyan utolsó helyen áll gyakoriságban halálokaink között, hangsúlyoznunk kell azonban sejtésünket, hogy jóval több lehetett a föl-tüntetett háromnál. Mint láttuk: több veszettorvosunk volt, kellett hát lenni veszettségnek. Különben miből éltek volna? Kezeltek továbbá veszettséget kirurgusaink, akik kiállították a halotti bizonyítványokat; nehezen

67 Bulletin on Narcosis. Vol. XII. No. 3. July—Sept. 1960. — United Nations. Division of Narcotic Drugs. Genf. 5—6.1. A szegedi egyetem Növényfiziológiai Intézetében 1958-ban kimutatták a kender gyantájának baktériumölő hatását, szabadalmaztatták gyártási eljárását. A mai szaktudomány igazolta, hogy gátolja a kendergyanta oldata igen nagy hígításban egyes káros mikroorganizmusok fejlődését. (MÁNDY György—BÓCSA István: A kender. Cannabis Sativa L. — Magyarország kultúrlórája. VII. köt. 14. füz. 86. 1.) A Cannabis *Indica* elnevezés helytelen, mivel az is variációja a Cannabis sativa L.-nek. (N. R. FARNSWORTH: Pharmacognosy and Chemistry of Can. Sat. — Journal of the American Pharmaceutical Association. Vol. Ns 9. No. 8. Aug. 1969. 410. 1.) Az idézett hely szerint a kender összes variációja tartalmazza a hasist, marihuanát; mennyiségük az aratás idejének megválasztásától függ. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy semmi értelme sem lenne kender-drog antiszeptikumként való alkalmazásának veszettség esetében.

68 ISSEKUTZ: i. m. 2. k. 64. 1.

képzelt el, hogy kiállították volna ilyen esetekben saját szegénységi bizonyítványukat. Így aztán nem csodálkozunk, ha csak 1857-, 1872-, 1873-ban találunk ilyen elhalálozást. Képzett orvos — Técsy József — jegyezte föl őket.

Szifilisz

(*vénuszi nyavaja, franczúz nyavaja, gerincsorvadás*)

Jegyzőkönyveink ritkán írtak XVIII. századi prostitúcióról, néha mégis. 1737. jan. 29-én tanácsbíróságunk hatvan korbácsütésre és a helységből való kitiltásra ítélte Nagy Pannát, aki rendszeresen fogadta a szolgálégyeket, juhászokat. Háborús időben, 1798-ban azonban egy prostituált már csak tíz „kemény páltza ütéseket” kapott, pedig viskójában két legény „le vetkezve lévén az ruhájokat az Város szolgái elis vitték az Város házához . . .”

A múlt század elejétől többször következtethetünk nyilvánosház működésére, mint nemi bajokra. Elvéve azért vannak ilyen bejegyzések is a ref. egyház 2. Halotti anyakönyvében: „Nemedi Erzsébet menyetske, 30 éves, halála oka vénuszi nyav.; Nagy József mostoha Leánya Kója Susánna 22 éves, halála oka francz. nyavaja.” (A városi orvos volt a halottkém.)⁶⁹

Szifiliszről (?), kankóról (?) olvashatunk a Főbírói iratokban 1846. jan. 29-én, amikor a csendbiztos jelentette „azon szabad személyek neveit, kik . . . megvizsgálás után buja senyveseknek találtattak.” Négy prostituált ugyanis sorra fertőzte a helyben állomásozó jászkun huszárokat, s a lányok 12—12 pálcát kaptak azzal a figyelmeztetéssel, hogy megismétlik a kezelést, „ha két hét alatt (!) tökéletesen ki nem gyógyítatják magokat . . .”

A kitoloncolás mellőzése közvetlen kapcsolatra mutat a mindenkori katonaság, valamint a prostitúció között, utal továbbá a XVIII. század végétől jelentkező nemi betegségek forrására, a napóleoni háborúkra (franczúz nyavalya). Szakirodalmának első előfordulása könyvtárunkban meggyőzően igazolja állításunkat: A. R. Vetter „Neue Kurart aller venerischen Krankheiten . . . (Az összes vénuszi nyavalya új gyógymódja . . .)” — Bécs, 1793.

Az előadottak ellenére sem tartjuk túlságosan magasnak a 12 szifilisz elhalálozást 1814—1900 között, s nyugodtan következtethetünk számukból a házasság intézményének múltbeli összetartó hatására.

⁶⁹ I. m. 38., 47. 1.

Kolera

(*epés kólika, hányszékelés, sárokadás*)

1831. jún. 13-án egy addig ismeretlen járvány jelentkezett hazánkban: „... Galiczia széleiről jönnek a hírek, ... hogy keletnek rémszülöttje, az Epekor nemcsak egyes szájban hangzik szorongva, hanem ... falukban, városokban ... nyögve panaszkodik a nép ...”⁷⁰

A járvány közeledtének hírére a hatóságok országszerte kikutortatták a kutakat, fertőtlenítették azokat bizmutporral. Eötvös József írta meg „A nővérek” c. regényében a felvidéki jobbágylázadást: uszítóik ugyanis megvádolták uraikat kútjaik szándékos megmérgezésével.

Városi jegyzőkönyveinkben egyetlen szó sincs rendzavarókról, helyette annál bővebben olvashatunk a megtett intézkedésekről 1831. júl. 12-én: „Ezen Város ... árkoltasson körül ... tsak 4 Szabad be járáások lehessenek ... a' Szabadszállási Ország uton, ... 'a Ketskemétin, ... a' Pestinn, ... a' Tassin ...”. A bejárásoknál 2—2 strázsa vizsgálta az úti leveleket. A foglalkoztatott kétkezi dolgozók gazdái megkapták szegődményeseik passzusát, a „cél nélkül itt tekergő-”ket kitoloncolták. Fölosztották a várost tizedekre; nem mozdulhatott pusztáink lakossága sem passzus nélkül. A kapitány megkotortatta a kutakat. Csak a városi székben mérték húst, a lakosság nem árulhatott sem halat, sem gombát vagy gyümölcsöt.

Hála Dömsöd prédikátorának: az ottani ref. eklézsia irattárában nem pusztán adminisztratív följegyzések találhatók, hanem következtetni lehet a fertőzés gócéra is. Föltehetően Dömsödöt fertőzték meg legkorábban a dunai hajósok: ott júl. 17-én tört ki, a szoroson mellette épült Dabon 22-én, a mintegy 12 kilométerre fekvő Lacházán 21-én, Szentmiklóson 22-én. (Tasson 29-én, Szabadszálláson aug. 3-án, Szalkszentmártonban aug. 5-én, Fülöpszálláson aug. 14-én.)

Dömsöd főbírájának kérésére leküldték Pest megye nagyhírű főorvosát, Barra Istvánt, aki megállapította a diagnózist: „szabályos Sydenham-kolera (cholera legitima Sydenhami)”⁷¹ Tünetei: „szakadatlan hányás, hasmenés, hasbéli fájdalom, korgás, vizellet fennakadása, a végtagok hidegsége, görtsök”. Orvosságnak „legjobbnek találtatott a' borsos mentha theája és a' Sydenham fojó mákonya (ti. laudanum = Tinctura opii vagy ha úgy tetszik: a terjék). Sokaknak, akiknek görtseik még nem voltak, ... használt az érmettzés is 8—10 unciáig (1 uncia = 30 g körül)”. Általában 8—10—12 24 óra alatt eldőlt a beteg sorsa, néhányan elhúzták azonban 5—6 napig is.

⁷⁰ Ismeretlen szerzőnek Pesten 1831-ben megjelent műve „A cholera mint járvány Indiában és most Európában” címen.

⁷¹ Th. Sydenham (1624—1689.), a neves angol orvos rendszerezte először a járványos betegségeket.

A már fertőzött Dömsöd felől itthon öröket állítottak 100 ölenként. Ugyanerről olvashatunk Földvári Antalnak leányoskolánk anyakönyvében található krónikájában: „Július 16^{kán} be zárták Dömsödöt határjával együtt, se ki menni, se be jönni nem volt szabad, . . . 18^{kán} már kettő el halt cholera, 's minden szertartás nélkül temették el. Reggel . . . Isteni tisztelet nem volt, az oskolás gyermekeket széllyel botsátottuk . . . Július 22^{kán} ütött ki Kun Sz. Miklóson. 1831^{ik} évbe 573 halott vólt (túlzott becslés! — Sz.) a' Ref. részről, kik közül 379 cholera, halt el (túlzás — Sz.) Legnagyobb fokra hágott Auguszt. 6—7, midön egy nap 40 temettetett el.” Ritka kivételként a plébános szöveges jelentéssel zárta az évet: „Ez az 1831-es esztendő . . . elárasztotta kolerával Európa majd minden országát (omnes fere Europae provincias) . . . Kun Sz. Miklós városában, noha sok halottat nem jelentettek be a leányegyházak, elragadott a katolikusok közü 340-et (szintén túlzás — Sz.)”.

Mint láttuk: szertartás nélkül temettek Dömsödon. Megtaláltuk az azonali temetés hivatalos dokumentumát az itteni plébánia irattárában (VI. tábla). A Jámbor Mihály kirurgus kiállította bizonylat egyazon napra jelzi mind a halálozást, mind pedig a temetést.⁷²

Térjünk most vissza tanácsi jegyzőkönyveinkre, és kövessük figyelemmel a hatósági intézkedéseket. Júl. 26-án az itten állomásozó kerületi fizikus zárt területnek nyilvánította városunkat a dühöngő kolera miatt. A „hivatalos levelek mielőtt által vevődnének . . . meg füstöltetni rendeltetnek . . .”, strázsákat állítanak a város egészséges és fertőzött részei közé, továbbá „ne hogy a' Város alsó részén meg holtak . . . felfelé egész a' Városon végigvitessenek . . . a' Keskeny ér Hátonn . . . egy Temető hely méretessen ki, hová minden . . . halottak . . . temettessenek el . . . jodor reggel, és estve későn . . .” A hasonló eljárás miatt érdemes elolvasni Szabadszállás prédikátorának bejegyzését: „. . . ezen . . . jobb életre szenderültek tetemei a Szőlők melletti (kb. 1 km távolságra keletre a községtől — Sz.) úgy nevezett cholera temetőbe nyugosznak.”

Júl. 28-án hozatnak Pestről fél mázsára való klórmeszet, 10 akó ecetet, s kihirdetik, hogy ecettel vagy pálinkával tegyék ihatóvá vizüket a mezőn dolgozók. Kezdjék hajnalban munkájukat, és hagyják abba a forráság beálltával.

Aug. 2-án az orvos elrendelte a betegek elkülönítését. Tanácsunk deszkabódékat akart fölállíttatni, de ebből már nem lett semmi: még koporsót

⁷² 1832-ben a Vereinigte Ofter—Pester Zeitungban közölt hivatalos jelentés szerint 514 487 ember betegedett meg hazánkban, közülük meghalt 222 762.

sem lehetett kapni, mert a járvány leverte lábukról az ácsokat. Ezért aztán nem az Epresben, hanem a Bakér keleti oldalán levő szérűskertekben különböztették el kolerásainkat a járvány megszűntéig (aug. 25.).

Helytartótanácsunk ismét aludt, mert csak szept. 14-i kelettel küldte meg 23 086. sz. rendeletét a kolera megelőzéséről. Igaz — néhány hasznos tisztasági ajánlás kivételével — úgysem mentünk volna sokra ilyen tanácsokkal: „A ruhát gyakrabban kell cserélni, a testet le kell mosni enyhén ecetes meleg vízzel, . . . soha ne feküdjünk le a nyirkos földre (Vestes saepius mutandae, corpus aqua tepida cum modico aceto abluendum, nunquam in terra humida decumbendum)”.

Fölöslegesnek tartottuk részletezni a helytartótanács által közölt kolera-tüneteket, hisz azok megvannak szinte minden eklézsia irattárában. Mellőztük városi orvosunk, Balogh József utólagos tünetlajstromát, mivel érdeke-sebbnek találtuk okfejtését a tévhit ellen, miszerint azonos betegség volt-e a kolera a vele egyidőben pusztító marhadöggel, ill. volt-e a megnevezett betegségeknek valami köze a székes földekhez. A Kémlő szerette volna ugyanis meghallgatni a hozzászólók válaszát ebben a sokáig tisztázatlan kérdésben, minthogy ismét föllépett mindkét járvány öt esztendő múlva. Balogh alapos szakmai készséggel cáfolta mindkét föltevést, noha mind 1831-ben, mind pedig 1836-ban a „szarvas állatok döge megelőzte a' chole-rát” itthon s külföldön.⁷³

Harmadszor jelentkezett 1849-ben „az oláh fejedelemségben uralkodó járványos kolera”. Az eseményekre rendkívül érzékeny Petőfi megrendült-ségét olvashatjuk az 1849 júliusában írt Szörnyű időben:

*„És ott elől a háború
Csak a kisebb baj; szomorúbb,
Mi hátul áll,
A dőghalál.”*

A magyar kormány ugyanis ekkor figyelmeztet a veszedelemre közölvén az orvoságokat: „ziliz (ti. mályva)”, szekfű, fodormenta, mustárliszt, kámforos pálinka. Az orvos megérkezéséig főzzenek ezekből teát, itassák a beteget, végtagjait dörzsöljék le kámforos pálinkával, s tegyenek mustár-pépet a gyomorra, hasra.⁷⁴

73 Felelet a' Kémlő Szerkesztőségének. . . címen — *Kémlő*. 1836. szept. 7-, 10-i, 14-i sz.

74 A ref. egyház Currentale Protocollumában található, Budán 1848. júl. 16-án kelt körlevél aláírói: Stáhly, a közegészségi oszt. igazgatója, Sauer Ignác, orsz. főorvos, Eckstein Frigyes, egészs. tanácsos. (Petőfi költeményé-nek keletkezési ideje e körül!)

Idehaza Kelemen Gergely professzor öröközte meg a haza, Kunszentmiklós s benne a gimnázium kétségbeejtő állapotát az iskolai anyakönyvben: „... Július hóban rettenetes számmal el borítván a két magyar hont a muszkák és németek, azomban a cholera is pusztítván városunkban kivált a gyermekeket, ... feloszlott az iskola...”.

Meglátogatott bennünket a járvány 1855-ben, 1866-ban⁷⁵, amikor a presbiterium rendelkezésére „minden egyes halottra reggeli egyszeri csöndítés történik, megszüntetvén általa... a közrémület élesztése.” A königráti csata után behurcolt járvány idején, tehát 1866-ban — sőt még később sem — alakult ki egységes gyakorlat hazánkban tömeges halálozások idején a szokványos temetési harangozás kérdésében. Szegeden „a harangok minden olyan személy halála után megszólaltak, kinek rokonai meg tudták fizetni ... a tiszteletadás e hiábavaló jelét; egész álló nap kénytelenek voltunk emlékezni a járvány jelenlétére. Sokan panaszkodtak föl az egyházat és a városatyákat a kitört pánikért...”⁷⁶.

Voltak enyhébb lefolyású járványok (1886, 1892), de illik még megemlékeznünk az 1873. évi országos koleráról a nagykunsági főorvos-kormánybiztos jelentésével: „A kép ... az erősebben járványos helyeken (... Kecskemét, ... Kalocsa, Kecel, Solth...) nem volt más, mint maga a kétségbeesés.

Az általános rémületet még fokozta az, hogy ... kiváltképp katolikus helyeken késő este is éjjel is több ízben harangoztak ...

A szószerkből lón a hiveknek ... kötelességöké téve, hogy ... lelki üdvöségéről kell mindenekelőtt gondoskodni. Tehát első a pap, azután jön az orvos.”⁷⁷

Kátai összefoglaló jelentését értékesnek, érdekesnek találtuk szakmai szempontból, mégsem tartjuk azonban indokoltnak az idézet befejezésében foglalt panaszt. Ha a katolikus vallású népes jázsági gyülekezetekre gondolunk, önkéntelenül az jut eszünkbe, hogy akár egy hétig elkerülhette egymást az orvos meg a plébános, hiszen naponta meghaltak tizen, húszan.

Különben a járványos esztendőik áldozatainak száma így alakult Kunszentmiklóson: 1831 (348), 1836 (51), 1849 (54), 1855 (144), 1867 (100). Egyébként csak szórványosan fordult elő, sőt voltak hosszabb időszakok (1837—47, 1859—65, 1867—72 között), amikor elő sem fordult.

⁷⁵ 1855-ben a legtöbb áldozat cigány volt, akik nem törődtek a tisztasággal. Ezért rendőri felügyelet alkalmesítették putrijaikat, naponta szellőztették és szétkötöttették őket. A hatóság gondoskodott élmezésükről. — 1866. szept. 8-án egy család átköltözött Tassról a szentmiklósi kertészekhez az Épresbe. 12-én kolerában meghalt a kertésznő, másnap a tassiak is. A fertőzés másik útja Pestre vezetett, ahonnan kofák, valamint itteni napszámosok hurcolták be a betegséget. A járvány 36 napig tartott; 6—12 óra után következett be a halál. (Técsy: Kun-Sz.-Miklós város főorvosának 1866. évi egészségügyi jelentéséből. — *Gyógyászat*, 1867. 288—9. l.)

⁷⁶ A. J. PATTERSON: *The Magyars: Their Country and Institutions*, London, 1869, I/136—7. l.

⁷⁷ KÁTAI: i. m. 159—61. l.

Malária

(poszláz, váltóláz)

Tanulságos Palugyay agro-meterológiai jelentése 1854-ből a Kunságról: „... a szeleknek jótékony hatását ... a váltó lázakban tagadni alig lehet; ... midőn egy részről ... aratás idején a ... nyommasztó hőséget mérsékelik, más részről a ... méljen fekvő lapályokban létező tavak és mocsárok ... miasmáit is ki irtják, ... a délkeleti szél, melly a Kúnság mocsáros tájait érinti, ... mocsár lázakat” terjeszt.⁷⁸ Van egy másik beszámoló is a mocsárvilág veszedelmeiről 1730-ból: „A Nagykunságban a *töméntelen szúnyogon* kívül megfigyeltünk egy rovarfajt (ti. bögölyt) ... , amely oly ártalmas, hogy szükséges volt, hogy ... helybeli parasztok fuvaroslovaiknak szénát gyűjtve ... füstöt csináljanak.”⁷⁹ Bél Mátyás megfigyelésének egészségügyi vonatkozásáról tudósít 1785-ben az itteni prédikátor, szőnyi Virágh Mihály, mikor eldicsekszik vasegészségével, de azért őt is lefektette a váltóláz néhányszor, (a paplak ui. a Bakér partján volt).

Ma már közismert, hogy a nőstény Anopheles szúnyog oltja be az emberbe a malária kórokozóját, a XVIII. század azonban nem tudhatta ezt. Mégis védekezett ösztönösen: egy levéltári iratunk huszárjaink kötelező viseletként említette a „nyakravaló fátyol-”t a század derekán, s hasonlóan védekezett előljáróságunk kétszáz esztendővel ezelőtt a tanácsházi „ablakra való szunyog háló-”val.

Szükszavúsága ellenére utal a malária pusztító hatására főorvosi jelentésünk a múlt század második felében: „A más években nagy mérvben uralkodni szokott váltólázak (febr. interm.) és félben hagyó lázak (m. remittentes) alig néhány esetben mutatták magukat.”⁸⁰ Ennek ellenére mindössze 13 maláriás elhalálozást találtunk följegyezve 1846—98 között.

Skorbut

(sűjj, scorbut)

1863-ban szinte példátlan aszály sújtotta az Alföldet. Idehaza a szűkölködők kimerítették a kórházi segélypénztárat. Jellemző adalékként iktatjuk ide a tényt, hogy megettették polgáraink háztetőiket a barmokkal, a disznó-

78 I. m. 48—9.1.

79 ILLYÉS—SZÓTS: i. m. 13. 1.

80 Técsynek a 75. jegyzetben megadott dolgozata a helyi betegségek (morbi endemici) közé sorolja a maláriát; megállapítása szerint „könnyű a váltóláz fölismerése, ha az tisztán, minden álcá nélkül lép fel... az álcás váltólázaknál (febris intermittens larvata)” azonban sokszor megakad a tapasztalt orvos tudománya.

kat meg rácsapták a dögökre. Az emberek emésztették föl a laposokban gyéren mutatózó zöldet, egyetlen dinnyéért egy lovat adtak a Nagykunországban.⁸¹

A csapás nyomában szükségszerűen föllépett egy hiánybetegség, a súly, melyről hiteles szakértői följegyzés maradt ránk a községi orvos jóvoltából. A szakmai közlemény⁸² írásakor 125 skorbutos beteg volt már az 5 640 lakos között. A megbetegedés oka Técsy szerint a táplálék hiánya volt mennyiségi, minőségi tekintetben egyaránt: „... a szegény ember a múlt évi (1863) szűk termés miatt élelmét magának s kivált számos tagból álló családjának oly mennyiségben nem szerezhette meg, mint más években ... nem termett ... konyhavetemény ... torma, retek, káposzta ...” Különösen ez utóbbi hiányzott, hiszen alig volt szegény ember háza, ahol máskor ne raktak volna el hordóba taposva káposztát savanyítani.

Rontotta lakosságunk egészségi állapotát a hideg, mivel föletették a fűtenivalót. Így aztán nem szellőztették a nyirkos lakásokat, nehogy még jobban kihűljenek.

Előfordult a betegség másfél évestől hetvenhét éves korig, kivált a szoptató anyákon. Legjobban pusztított a napszámosok között, mivel ők élelem nélkül maradtak kereset híján. A község segíteni igyekezett saját mezőgazdasági proletárjain: naponta egyszer adatott nekik 1—1 icce levest (rántott, köles, árpakása levest), valamint 1 font kenyeret fejenként. (200 hatósági táplált közül mindössze 4 kapta meg a betegséget.) Az orvosi ellátás során teljes gyógyulást eredményezett minden esetben az étrendi változtatás: a cibereleves.⁸³

Szórványos esetektől eltekintve viszonylag ritkán találoztunk skorbutos elhalálozással (1835: 6, 1855: 3, 1864: 4), s a megjelölt időpontokat valóban ínséges évek előzték meg mifelénk. (A szabadságharcot megelőző szűk termést bácskai búza fölvásárlásával ellensúlyozta tanácsunk, hála az akkor még tehetős redemptus gazdák jóállásának.)

Elmebetegség

Ma sem ismeretlen figura vidéken a falu bolondja, és — sajnos — mindmáig nem változott sokat a vele való bánásmód. A múlt század elején egy itteni legény elismeri a tanács előtt: „Angyal Ferentz Hátára a' Tehén

81 ÉRKÖVY Adolf: Az 1863. évi aszályosság a magyar Alföldön. Pest, 1863. 2—3. 1.

82 TÉCSY: Súly (scorbut) ... *Gyógyászat*, 1864. 511—6. 1.

83 1 icce tiszta búzakorpát le kell forrázni 3—4 icce vízzel, majd konyhasóval ízesítve mérsékelt melegen kell tartani 16—24 óráig, hogy elnyerje a kovásszal savanyított uborka kellemes savanyúságát.

hátsó részét fel akasztotta, . . . de azt csak tréfából mint Komájával történtnek lenni” állítja. (Hasonló otromba tréfálkozáshoz manapság sem annyira a kedv kevés, mint inkább a tehén.)

Egyik nagyon tekintélyes redemptus, a Szentmiklósról már elköltözött Bolyó családban született a félkegyelmű István ugyancsak a múlt század elején. Kapható volt mindenre, s ezért az egyik lakodalomban a vendégek szeme láttára vizeltettek vele legényeink, máskor meg a kovács lekapatta tíz körméről, hogy farára süthesse a város 20-as számjegyet ábrázoló biletjét. Tanácsi ügy lett belőle, s bíróságunk ítélkezett 1837-ben: „nyavalyatörős, de e’ mellett . . . bolond, élemedett annyát több izbe fojtogatván meggyilkolni szándékozott. Hogy valami szerentsétlenség . . . ne történjen, . . . a’ Város házánál szüntelen vasban tartasson, és jó felvigyázás alatt munkára alkalmaztasson.” Ide kívánczik a történet csattanója: ugyanebből a családból származott Bolyó Károly (1832—1906), az országosan ismert ideggyógyász, egyetemi magántanár, jeles szakmai munkák szerzője, a lipótmezei elmeorvosintézet igazgatója.

Trachoma

Volt már szó G. J. Beer szemészeti könyvének kiskunsági terjesztéséről, s a szemgyógyászat állandó időszerűségére hívja fel figyelmünket Palugyay laikus fogalmazása is: „A férfiak fején hordozott, felfele kanyarított keskeny karimájú kalapok nem óvják a szemeket sem a szürke fehér homok talajról visszavertt napsugarak izgató s vakító hatásától, sem a szelek porterhelte huzamától . . . Innét a gyakori hurutus és csúzos szemlobbok, mellyek olly makacsúl lépnek fel a rónán, miszerint a szarú hártya elhomályosodását, fekélyeit, a szem kamráiba történő nyirkos kiizzadmányokat, továbbá a hályogot . . . igen sok esetben észlelhetni.”⁸⁴

Mintegy száz esztendővel ezelőtt még veszedelmesebb nyavalya jelentkezett, az egyiptomi szembetegség (trachoma) a boszniai okkupációt követően. Hívták katonai szemgyulladásnak (Ophthalmia militaris) is. Rohamos terjedésre mutat az 1895-ben nyilvántartott 30 ezer beteg, s megfékezésére született meg az 1886: V. tc., mely biztosította az ingyenes kezelést.

Helyi sajtónkból, a Kiskunság 1887. ápr. 22-i számából értesülünk: több trachomás gyermeket talált iskoláinkban Técsy József és Feyer Adolf egyetemi magántanár; két esztendő múlva már 27 fertőzöttről írtak. Gim-

84 I. m. 85. 1.

náziumi Szemvizsgálati jegyzőkönyvünkben számos trachomás tanulót találtunk 1891-től (VII. tábla) egészen 1936-ig. (Sikeresen kezelték őket elkülönítésük után.)

* * *

Összefoglaló tanulságként megállapítható néhány közös vonás a Kiskunság egészségügyi ellátásában. A XVIII. század közepétől (?) nagyjából a szabadságharcig kezeltek embert, állatot mind barom-, mind pedig seborvosaink; a jelenség okát kereshetjük az igazi szakemberek, megfelelő kórtani ismeretek (kolera-marhadög!) hiányában. A kirurgusokkal, sőt orvostudorainkkal egyidejűen működtek népi gyógyítók az egész Kiskunságban; legtovább a jászok lakta részekben. (Félegyháza, Majsa között Macska Rozi még a második világháború előtt is.)

Valószínűen Pest közelsége miatt nagyjából az ottani himlőoltásokkal egy időben bevezették a vakcinálást a Felső-Kiskunságban és jóval a Pest megyei részek (Dömsöd, Tass) előtt a hivatásos halottkémlést.

Halványan körvonalazható szerepet töltöttek be kerületünk felső „közönségeinek” egészségügyében a kálvinista oskolamesterek, prédikátorok, akik kétségtelenül forgatták a külföldről, majd Erdélyből behozott szakirodalmat. Óvatos megközelítéssel is föltételezhetjük Kunszentmiklós minőségibb egészségügyi ellátását, hiszen végeredményben ott találjuk meg az egész Felső-Kiskunság régi orvosi könyvtárát mindvégig működő oskolájában. Mégsem zárhatjuk ki azonban a felső részek egészségügyi ellátásának párhuzamait, különösen a XVIII. században nem, mivel mindenütt volt magasabb ismereteket nyújtó oskola, másrészt adottságnak kell vennünk az egésznek hasonló gazdasági, politikai viszonyait. (Különösen meggyőzőnek ítéljük Szabadszállás és Kunszentmiklós temetőinek szakértelemről tanúskodó tájolását észak, dél, kelet felé: tehát az uralkodó szél irányának megfelelően.)

Patajiai egészségügye a tanácsgyűléseken 1799-ig

PASTYIK ISTVÁN

Tanulmányával a szerző arra vállalkozott, hogy a teljességre törekvően tárja föl és rendszerezetten mutassa be a XVIII. századból azokat az egészségügyi eseteket, amelyeket a pataji tanácsgyűléseken tárgyaltak meg.¹ Bőségesek, sokfélék és változatosak ezek. A cím utal arra, hogy tárgyunk megközelítésének jellege történeti (társadalomtudomány), nem pedig orvosi (természettudomány). Nyitva áll azonban a lehetőség a kérdés különféle tanulmányozására. Például a büntetőjogtörténeti összehasonlításra.

Pataj félezer évig volt (1409—1872) mezőváros (oppidum). Tonnákra rúgó, félszáz iratfolyóméternyi levéltára átvészelte — olykor veszélyes zökkenővel — az itteni fegyverzörgéses időket (1686, 1704—5, 1849, 1919 és 1944), mígnem három évtizede végleges megmentésére került sor.² Az 1960-as évek derekán alakították ki mostani rendjüket.³ A Kecskemétre került háromszáz éves anyagban⁴ a tanácsgyűléseket 1727-től tudjuk kutatni. Ennél korábban tanácsgyűlésekről jegyzőkönyvet nem írtak. A sok-sok jegyzőkönyv (protocollum) néhány kötetben sűrűsödik.⁵ Mivel a szerző régóta foglalkozik feldolgozásukkal, a sorozatnak a munkáiban egységes címet adott, — Pataji Tanácsgyűlések Jegyzőkönyve (PTJ) —, és most is eszerint hivatkozik rájuk. A protokollumokban kutatható háromnegyed évszázadban (1727—1799)⁶ közel hatszázszor gyűlt össze a tanács. A gyűlések jegyzőkönyveinek hetedében van olyan téma, amely — szorosan vagy lazán, de — egészségügyi.

1 Tanácsgyűlési jegyzőkönyvben utalás sincs például az 1739-es pestisjárványra, pedig Patajon közel ezren haltak meg. Ismerjük az áldozatok nevét.

2 A Kecskeméti Állami Levéltárba (újabbban Bács-Kiskun Megyei Levéltár) szállították tehergépkocsin, Balanyi Béla levéltárigazgató irányításával.

3 MÁTÉ László: Dunapataj mezőváros levéltárának rendezése. *Levéltári Szemle* 1967/1. 40—54. V. ö. KOSÁRY Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I. Budapest 1970. 456.

4 Pataj történetének frott forrása egyébként 1145-tel kezdődik.

5 Bács-Kiskun Megyei Levéltár; Dunapataj levéltára, 502/b.

6 Az 1799-cel való lezárásnak oka az, hogy a század utolsó éve, az 1800, tartamával alig nyom a latban, viszont áttekinthetőbb eligazítást ad az egyféle, itt mindig az ezerhét századdal kezdődő évszámokban. A szerző itt köszöni meg azt a kutatói és ügyintézői segítséget, amelyet Balanyi Béla, Iványosi-Szabó Tibor, Bőőr László, valamint Csontos Jánosné és Máté László adott neki.

A pataji tanács a mezőváros elsőfokú törvénykezési testülete is volt, ezért kellett elbírálnia a magánfelek közötti panaszokat. A tanácsgyűlések dokumentumaiban olyan egészségügyi esetek fordulnak elő, amelyekkel — néhány kivételtől eltekintve — a mai bíróság magánvádas büntetőperként foglalkozna. Pataj XVIII. századi életében a tanács az igazgatási és a törvénykezési feladatok közül az utóbbiban nem az esetek tárgya, hanem a súlyossága alapján járt el. Komolyabb kérdésekben sem támaszkodhatott orvosi véleményre, — a XVIII. században országszerte alig volt orvos a nagyobb városokat kivéve —, csak a saját megítélésére. Mihelyt azonban kialakította álláspontját, ellentmondást nem tűrő tekintélyével hajtotta végre a büntetést, amelynek fokozata a pirongatástól a korbácsolásig illetőleg a pálcázásig terjedt. Ezeket a végzéseket megfellebbezni nem lehetett. Ha pedig az eset a szokottnál súlyosabb volt, a tanács nyomban áttette azt a szolgabíróhoz. Mindenki tudta, hogy az ottani ítéletek keménysége túltett a tanácsén is.

Háromnegyed évszázad alatt a tanácsgyűléseken jőpárezer ügygel foglalkoztak, és megannyi határozatot (végzést) hoztak. Kutatásunk megkezdésekor el kellett határozni, hogy mi kerülhet egészségügyi témaként feldolgozásra: mindaz, amely testi károsodással járt, — járhatott volna —, vagy olyan állapotra utalt, a gyógyítással és annak egyéb körülményével együtt. Pusztán azért, mert valakit deresre húztak, nem indokolta, hogy foglalkozunk vele. Eseteink döntő többsége a XVIII. század utolsó negyedéből való. Ez tükrözi a mezővárosi tanács joggyakorlatának fejlődését és csi-szolságát, amelyre a város notáriusai (jegyzői) egyéniségük és munkájuk szerint hatottak.

A feldolgozásnál az esetek ismertetésén van a hangsúly, azért, hogy teljes képet adhassunk arról, amiről eddig semmit nem tudtak Patajon. Ahol érdeemes volt, idéztük a forrást, hogy a ma embere a kétszáz éves nyelvezet ízéből minél többet kapjon. Áttekintve a kérdést szembeötlik, hogy a tanácsnak leginkább a testi sértésekkel kellett foglalkoznia. Mennyiségileg ezt követték a betegségek, majd az élet kárára elkövetett bűnök. Végül érdekes adatok kerülnek eléink, amelyek — olykor a kuruzslással kevert — népi gyógyításra is fényt vetnek. Az esetek zöme hozzátartozott a mezővárosi élet hétköznapijához, amelynek sok pataji szereplője most ismét elvonul előttünk.

Váratlan bajok

Bántalmazások

Első adatát, — amely e tanulmány tárgyának is a legkorábbi indítása —, az 1738. december 28-i tanácsgyűlés jegyzőkönyvében találjuk. Voltaképpen csak rövid utalás egy korábbi bántalmazásról: Szabó Mihály még akkor, amikor kisbíró volt, megverte Dabi Kovács Jánost. Büntetésül fizetnie kellett. Néhányan azonban a „Várai⁷ Uraimék⁸ közül” azt suttogták, hogy az egy tallért nem a magából fizette a kisbíró, hanem „az becsületes Váras Pénziből”. Szabó Mihály panaszát Benke István főbíró tizenhárom tanács-taggal tárgyalta meg, helyreállítva a volt kisbíró becsületét. Viza István jegyző írta le a tanács kiegészítő határozatát: „a’ ki pedig ezen haszontalanságot pengeti,⁹ léssen büntetés végette f.¹⁰ 12.”

Harminc évvel későbbi a következő följegyzés a bántalmazásra. Ennek oka vagy az, hogy emberöltőn át komolyabb bántalmazásra nem került sor, — és, ha ez így volt, akkor a szigorú tanácsi vezetésben kereshetnénk a magyarázatát —, vagy az, hogy jegyzőkönyvezés nélkül hagyták a megtorlásokat. Ez a valószínű. Az 1768. december 12-i törvénykezés is csak egy mondattal utal bántalmazásra: Buzulkánét megverte Horváth András, akit ezért harminc pálcaütésre büntettek. Ennyi palcázás súlyos bántalmazásért járt.

Ugyanez a gyűlés¹¹ foglalkozott egy másik esettel. A körülmények olyanok lehettek, hogy itt a tanács pénzbüntetést szabott ki Demeter Miklósrá, aki „Bujtár Társának keményen lett meg veréséért” fizetett hat forintot. Körülbelül egy csikó árát.¹²

Nem maradt büntetlenül 1770. január 9-én a bántalmazás, amellyel Nagy Andrást vádolták. Ez az ember kiment Pataj egyik pusztájára, Szentkirályra, „szalmájának látására”. Visszatérőben „Pacsko János Gunyhójában pipájának gyujtására bé fordult, azonban Pacsko János szalonnája el veszett, kiis meg tudván azt hogy Nagy M. András Gunyhójában volt, másod magával Lovakra kapván utánna szaladott”. Utol is érték Kontra Mihály

7 Patajnak 1704-es, ezüstlapú viaszpecsétnyomóján is VARAS van. Először THALY Kálmán közölte: Századok 1869, 574. Fényképét VÁMBÉRI Gusztáv tette közzé: *Élet és Tudomány* 1971/37, 1750 p. A pecsétnyomó a Pataji Múzeumba került.

8 „Tanácsbéli személyek”, tanácsstagok.

9 Suttogia, óvatosan emlegeti.

10 Forint.

11 PTJ 1768 december 12.

12 V. ö.: PTJ 1767 október 22., No. 7. Vagy egy borjúét, mert például 1767 október 22-én a tanács egy ökröt 25 forintra becsült. Ugyanott, No. 11.

szálláskertjének akójában.¹³ Pacskó semmi gyanúsat nem tapasztalt Nagy Andrásan, „Mindazáltal égy gyalog székkal¹⁴ kegyetlenül Pacsko János meg verte úgy hogy az egész teste kék volt és a' vér is serkedezett belőle, melly cselekedetért Pacsko János fizet 6. R.,¹⁵ a' Káromkodásért pedig 30 pálczát szenved.”¹⁶ Hat forintért már lehetett venni tehenet.¹⁷

Egymondatos híradás csupán az 1779. április 12-i jegyzőkönyvből: „Gyöngyösi¹⁸ Szabó János meg pofozásáért Vincze István égy forintot fizet.”

1782. július 26-án a tanács azért gyűlt össze, hogy Némethék viselt dolgainak végére tegyen pontot. Németh György takácsmester bevallotta, hogy többször lopott fonalat. Feleségét is vádolták, mert Szakaticsné kertjéből fokhagymát lopott. Szakaticsnét nemcsak „rutul káromolta” Némethné, hanem „marha ganéjjal is be mocskolván meg hurezolta 's meg verte”. A tanács ítélete kemény megtorlása volt mindennek: a takácsmestert a kártérítésen fölül tizenkét forintra büntették, — ezért tizenöt libát is vehettek volna¹⁹ —, a felesége pedig tizenöt korbácsütést kapott.

Az egész XVIII. századnak egyik legsúlyosabb büntetését szabta ki a tanács 1782. augusztus 20-án: „Ifju Uszodi²⁰ Nagy István ellen valo irtoztato Káromkodásért és Tar János Sogorának meg veréséért ugymint a ki már másszor is ez illetén dologért meg intetett, két izben rajta el üttetendő 50. pálczára büntetett.”²¹

Sára Andrásné panaszt tett H. Tóth Istvánné ellen, mert házában, Sáráné házában, Tóthné pofonvágtta és megtaszigálta. A tanács 1786. január 16-án a bántalmazó Tóthné húsz korbácsütésre ítélte.

Hozzátartozók békétlenkedését torolta meg a tanács 1787. szeptember 15-én. „Balás István Balás Gergelyné maga hatalmával meg vervén, ezen cselekedetéért tizenkét pálczákra” büntették. Balázs Istvánéknál más bajok is voltak, mert Balázs Istvánnét ugyanez a tanácsgyűlés tizenöt korbácsra ítélte. Az asszony ugyanis „hajnalonként a' mások kerteiből a' kukoriczát és tököt” lopta.²²

13 A pataji szálláskertekre és akókra FÉL Edit: Adatok Dunapataj néprajzához. A Néprajzi Múzeum Értesítője 1937: 357, 360, 361. ERDEI Ferenc: Futóhomok. Budapest 1937: 199—200; 1957: 225—226; 1977: 225—226. A. N. J. HOLLANDER: Nederzettingvormen en- problemen in de Groote Hongaarsche laagvlakte. Amsterdam 1947, 66—68. Magyarul is: Az Alföld települései és lakói. Budapest 1980. 43—44.

14 Négylábú, arasznyi magasságú, kicsiny szék.

15 Hat rajnai forint.

16 PTJ, a jegyzőkönyv elején.

17 PTJ 1770 október 22.

18 Itt állandósult ragadványnév.

19 V. ö.: PTJ 1782 október 23.

20 Ragadványnév Uszód faluról.

21 Egyszeri végrehajtásába bele is halhatott volna.

22 PTJ 1787/No. 99.

Hasonló sorsra juttatta magát Becző Jánosné, aki Becző Györgyné kukoricáját lopta. Becző Györgyné a lopáson rajtakapott Becző Jánosnét „a' Város Házához mint tolvajt be hajtani” akarta, de az nem ment, sőt megverte. Becző Jánosnét az előbb említett tanácsgyűlésen²³ tizenöt korbácsütés elszenvedésére ítélték.²⁴

Más vonatkozásban is érdekes a következő eset, amelyet fontossága miatt teljesen idézünk az 1788. november 22-én „tartatott Törvény Szék” jegyzőkönyvéből: „Kutas Péter László Ilonát Törvénytelenül meg vervén, a' Város Hajójáról²⁵ is minden hir adás és engedelem nélkül ór fát, kormány evezőt és csákját el vivén, ezen cselekedetiért tizenkét pálczát szenved, é mellett ha többé magát illy Törvénytelenésekbe avatja a' Hajósságtól el fog tiltattatni.”²⁶

Önkényes bántalmazás történt 1790 tavaszán, amelyet a május elsején „tartatott Törvény szék alkalmatosságával” tárgyaltak. A „Város Birája Kozma István” mellett ott ültek az esküdtek: Szabó Sámuel, Szél Gergely, Kovács Sámuel, Vajda Mihály, Dávid Gergely, Kelő Mihály, Taba Mihály, Hallai János, Császáz Pál, Kozma Mihály és Vincze István. Mándy József jegyző azt írja, hogy „Szakács Pál, Kormányos István Hadnagyok, Bán Mihály és Nagy Ferencz Tizedesek²⁷ Vásári alkalmatossággal szabadságokkal vissza élvén a' Korcsmában veszekedést indítottak és Dömötör Péternek a' fiát meg vervén meg vérezték. Most ugyan ezen rut cselekedetért meg pirongattattak, de a' mellett Dömötör fiának” is fizettek a szenvedésért.²⁸

Volt olyan férfi is, aki vérszemet kapott a bántalmazásokra, mivel az első alkalommal valahogyan elkerülte a felelősségrevonást. A tanács még időben próbálta megfékezni 1791. január 10-én Vitalis Jánost, aki „szokásban vette már másokat maga hatalmával meg verni, hogy tehát az ollyatén hatalmaskodásnak mint a' minémüt Vépi Ferenczen és a' Molnár Balog Mihály²⁹ Fián véghez vitt békét hagyjon, tizenöt pálczával zaboláztatott.”³⁰

László Gergely valószínűleg hozzátartozójára támadt 1791 télutóján. Minthogy „László Istvánnét meg taszigálván és a' taszigálás közben abból vért is eresztvén 12 korbács ütésekkel büntettetett.”³¹

23 1787 szeptember 15-én.

24 PTJ 1787/No. 100.

25 A tanácsnak volt a Dunán hajója.

26 PTJ 1788/No. 52.

27 A város közrendjének megtartásában a tanácsot hadnagyok és tizedesek segítették, akik polgári személyek voltak. A hadnagyoknak és a tizedeseknek megvoltak a maguk utcái, amelyekben a közrendre és a helyi előírások betartására ügyeltek.

28 PTJ 1790/No. 48. Lásd még Pénz a szenvedésért című részben is.

29 Mándy József jegyző a személynevek előtt nem írt határozott névelőt. Itt tehát a ragadványnév azt mutatja, hogy Balog Mihály molnár volt.

30 PTJ 1791/No. 12.

31 PTJ 1791 március 19.; 1791/No. 52.

Lopással kezdődött, bántalmazással folytatódott és megkorbácsolással végződött az ifjabbik Pap Istvánné esete. Az asszony kétszer lopott egy-egy szerszámot. A lopást Máté Péterné észrevette és elhíresztelte. Papné erre föl megverte Máténét. A panaszt 1794. február 21-én tárgyalta a tanács, amely Papnét tizenkét korbácsra büntette meg.³²

Még ugyanennek az évnek decemberében került a tanács elé egy súlyos bántalmazásról szóló panasz. „Kintses Gergely volt borju Pásztor folyamodott a' Betsületes Tanátshoz”, mert Máté István nagyon megverte. Máté Istvánnál szolgált ugyanis bojtárként Kincses fia. Máté rászólt a fiú apjára, „hogymiert nem vesz a' fiának botskort”. Kincses Gergely válasza azonban Máté Istvánt felbőszítette, majd elkapva Kincsest leteperte a földre és rettenetesen megverte. Kincses „mellyre meg törettetvén”, — ez bordatörést jelent —, alig tudott beszélni még az ágyban is, amelyet három hétig nyomott. Kincsest elég nagy kár érte a szenvedésen túl, költségeivel még foglalkozunk. A tanács Máté Istvánt tizenöt pálcaütésre büntette, mert „a' mezőbe mint uton álló merete meg verni” Kincses Gergelyt.³³

1795 nyarán történt, hogy Máté János béresének Szolnokra kellett mennie. Vele volt Diószegi István, aki dohányzacskót lopott, de Máté elvette Diószegitől és visszaadta annak, akié volt. Ezért Diószegi „kegyetlenül megverte” a bérest. Panaszára a Bikszegi Sámuel bíró által összehívott tanács Diószegit „a' lopásért és verekedésért 12 pálczával” büntette meg.³⁴

Összeszólalkozás támadt Szél Jánosné és a mostohafia, Szél János között. Tél volt, és a fiú „a' szállás kertbe tüzelni való fát” akart vinni, de mostohanyja ezt nem engedte. A fiú ezután „meg taszigálta 's meg is ütötte: melly cselekedetéért másoknak példájokra 15 pálczát kapott 1796 január 9-én.³⁵

Ugyanez a tanácsgyűlés adott elégtételt Tüzkü Istvánnak. Tüzkü és halásztársai „a' Kalangyába³⁶ a' ki tisztított tanyájokba³⁷ halásztak vólna”, amikor Kis József és Kis Mihály odamentek. Tüzkü „több izben” kérte és intette őket, „hogym az ott lévő Halakba kárt ne tegyenek”, de a két Kis nem tágitott. Erre Tüzkü csónakon ment át a Kalangyán a két férfihez,

32 PTJ 1794/No. 7.

33 PTJ 1794/No. 77.

34 PTJ 1795 szeptember 19.; 1795/No. 100.

35 PTJ 1796/No. 7.

36 A Kalangya legrégebbi ábrázolása éppen 1796-ból való, HERMAN János mérnöknek a Pataji Múzeumban őrzött térképén: „Mappa Faciem Oppidi Pataj, Predi [sic!] item Szeliđ, necnon Genuinam qvorumvis Fundorum, in iisdem protensorum extensionem perhibens A^o 1796”. 110 × 153 cm.

37 Tanya: halászok megszokott halászhelye. A halászati irodalom István király korából mutatta ki az első említését. HERMAN Ottó: A magyar halászat könyve I. Budapest 1887. 86, 90, 91. Árnyalati jelentéseit is sorra vette PUSZTAI Ferenc: Tanya szavunk jelentéstörténeti kérdései című tanulmányában, lásd PÖLÖSKEI Ferenc — SZABAD György (szerk.): A magyar tanyarendszer múltja. Budapest 1980. 62—64; az egész tanulmány: 61—70 p.

és amikor „Kis Józsefet mellyénél fogva el tólta”, azok „a’ földhöz vágják, ’s fektibe meg térdelték és öklözték”. A két Kis külön-külön tizenkét pálcaütéssel bűnhődött.³⁸

Testi sérülésről ugyan nem szól Mándy Józsefnek az 1796. február 20-i jegyzőkönyve, de aligha kétséges, hogy zúzódás vagy kékülés nélkül nem maradt Babics, a takácslegény. Őt „az uttzán mentibe le huzták és meg hurczolták.” Babics panasszal fordult a tanácshoz a takács Tóth István, Révész József, Bán Imre és Szőke István ellen, és „panaszsa a’ mint a’ vizsgálatból ki jött valóságos volt ugyan a’ panaszolkodónak, de mivel ugy jött a’ dolog világosságra hogy a’ panaszolkodó maga adott alkalmatosságot arra hogy vele ugy bánnyanak ugymint a’ ki éjtszakának idején az uj Házasokra becstelenül be kiabált ’s különben is meg rovattatott arról, hogy éjtszakánként sokat kóborol, azért hogy a’ hurczoltatást el szenvedje el végeztetett.”³⁹

Vépi Sámuel törvénytelen bántalmazására 1796. június 2-án derült fény. Ekkor Vépi „azt panaszollya hogy Sulyok Pál, Galó Mihály és Boros Mihály ötet a’ kerteken kívül a’ Városra jöttébe meg támadták és a’ midőn a’ két elsőbb hurczolta volna Boros egy kapával rajta ment és a’ fejét a’ kalapon által be vágta ’s szájját is meg sértette.” „Kérdőre vonatván” az említettek, nem tagadták a történeteket, de olyasmikkel mentegetőztek, amelyeket a tanács nem fogadott el elegendő okként, „ha mindjárt igazak lettek volna is”. Borosra és Sulyokra tizenötször, Galóra pedig tizenkétszer vágtak pálcával.⁴⁰ Ráadásul fizetniük kellett.⁴¹

1797-ben felszökött a bántalmazások száma. Az év eseteiből az első még 1796-ban történt, de a panasz, úgy látszik, csak később került a helyi törvénykezés fórumára. Panka Péter azzal vádolta Tóth Jánost, hogy „1796-dik esztendőbeli fü osztás⁴² alkalmatosságával a’ korcsmába meg támadta ’s véle öszve kapván meg is sértette”. Panka kiegészítette a panaszát azzal, hogy Tóth „Bikszegi Sámuel Uramat⁴³ mocskos szókkal és káromlással illette”. A tanúk azonban részben megcáfolták Pankát, mert elmondták, hogy Tóth nem mocskolódott Bikszegi Sámuelre, hanem csak Pankára szórta szitkait. Tóthra tizenkettőt veretett pálcával a tanács, de a panaszolkodó Panka is megkapta a magáét a „szokott haszontalan beszédjéért”, mert őt is deresre húzták ugyanennyi pálcaütés erejéig.⁴⁴

38 PTJ 1796/No. 8.

39 PTJ 1796/No. 35.

40 PTJ 1796/No. 57.

41 Lásd még a Pénz a szenvedésért című részben.

42 A legelőket közösen használták, és amikor elérkezett a kaszálás ideje, fűosztást tartottak sorshúzással.

43 A mezőváros tekintélyes polgára. A tanács tagja és főbíró is volt.

44 PTJ 1797 január 31.; 1797/No. 11.

Szertelen tréfálkozással kezdődött a következő eset. A Patajhoz tartozó Bödd pusztán Solymosi Mihálynak a bérese, Kukucska Antal, éjszaka arra lett figyelmes, hogy kint valami zörgés van. Mire kiment, addigra Szabó József, Szabó Mihály, Bán Mihály és Mike József a gazda „szekerét a' helyiről el huzták a' jármait és taliga kerekét meg forgatták 's tengelyit is el törték”. A béres kiadósan megdorgálta őket. Erre Szabó József megverte Kukucskát. A tanács 1797. szeptember 23-án vonta kérdőre a károkozókat és a bántalmazót. A kezdeményező Szabó Józsefre, akinek egyebek is voltak már a rovasán, tizenhatször ütöttek pálcával, „annyival is inkább mivel Solymosi Mihály Uj Gazda lévén Böddön annak alkalmatosságot adtak arra, hogy ugy gondolkozzon mintha azt ő vele a' Vallásbeli Gyűlölségből cselekednék.”⁴⁵ A többiek pedig, akik Szabó József „izgatásából cselekedtek”, egyenként kaptak tizenkét pálcáütést.⁴⁶

Egy héttel később, szeptember 30-án „az egész Tanács együtt létében” Taba Pál, Taba Péter fia, előadta panaszát az anyósáról. A dolog előzménye az volt, hogy Taba Pál összeveszett a feleségével, aki visszament az anyjához. Taba azonban elment az anyósához, Mészáros Istvánnéhoz, hogy tőle hazavigye feleségét. Az anyós azonban a vejét „meg verte, az inget le hasogatta és a' nyakra valójánál fogva folytogatván azt is el tépte. Melly panaszára végeztetett: Ezen veszekedésnek több szemlélőji lévén nevezetesen pedig Nagy István, Dalocsa Jánosné és Benke Sára egyenlően azt állittják hogy Mészáros Istvánné a' Veje után az uttzára egy darab fával ki jött 's utánna kiáltván meg állította és meg ütötte 's azután a' hajába kapván hurczolta és ingét 's nyakra valóját le szaggatta 's még a' Leánya is a' panaszolkodónak felesége ezen veszekedést segítette; megvallyák azt is hogy a' panaszolkodó is a' napának⁴⁷ haját meg fogta; mellynél fogva a' panaszlott fél hibásnak tartatik mind azért hogy éjtszakának idején lármát csinált mind pedig hogy Anya lévén nem hogy szép móddal kivánta vólna az Ifjakat öszve gyalulni, hanem még ezáltal élesztette a' közöttök lévő izetlenséget melly cselekedetekért mind az Annya mind a' leánya egyik egyik 12 korbácsokkal megbüntettettek.”⁴⁸

Szabó Pálnak volt egy esete, amely 1797. december 2-án került a tanács elé. Szabó ellen a panaszt a „Paksi Méltóságos Uraság közönséges Erdei

45 Bödd a középkorban falu volt. A török megszállás végére puszta lett. Patajhoz tartozik ma is közigazgatásilag, de földjét a kalocsai érsekség művelte majorsági gazdálkodással. Pataj a XVI. században reformálódott, és katolikusainak száma csak a XVIII. században kezdett észrevehetően növekedni. Itt telepedtek le az érsekség kiszolgált zsellérei. Mostani katolikus temploma sem régi (1761, copf). Pataj a XVIII. században voltaképpen református civisváros, de a tanács ügyelt arra, hogy a vallási ellentéteknek a látszata se merüljön fel.

46 PTJ 1797/No. 53.

47 Anyósának.

48 PTJ 1797/No. 54.

Csószsze" tette meg személyesen. Elmondta, hogy a „puskáját a' Patajiak a' konyhájából el lopták 's már a' mennyire ki nyomozta Szabó Pálra fog sülni". Szabó bevallotta bűnét, de azzal mentegetőzött, hogy arra „Herczeg Pál kérte reá". A tanács persze ezt nem vette figyelembe enyhítő körülményként, mert a vádlott „ilyen lopásokról meg rovattatott ember" volt, és ezért tizenöt pálcát kapott. Szabónak még „három marjást"⁴⁹ is fizetnie kellett, „kivált . . . azért hogy ezen puska miá a' feleségét is meg verte". Herczegnek a felbújtás szintén három máriásába került,⁵⁰ így tehát összesen hat máriást kellett adniok „az Uraság emberinek fáradságáért 's idő töltéséért",⁵¹

Nyomban rátért ugyanez a tanácsgyűlés a következő panasz megvizsgálására, amely szintén bántalmazással függött össze. Dalocsa János azt panaszkolta, „hogy Nagy Márton Péter ötet a' korcsmába meg szidta és fejbe verte". Nagy azért támadt Dalocsára, mert az tolvajozta. Igaz ugyan, hogy Dalocsa így beszélt, de Nagy „hibázott abba hogy magáért boszszut állott és verekedett". Tizenkétszer ütöttek rá pálcával.⁵²

Szakács Pál megfékezésére 1799. február 21-én tett pontot a tanács, amelynek Bikszegi Sámuel volt a bírója. A házasság ellen tett panasznak fordulatos története van. Szakács „a' Vásári Napokban⁵³ két nap folyvást dorbézolván", amikor az anyja hívta haza, „azonnal lármázni és káromkodni kezdett". Az anyja erre kiment a házból, „de a' mennyit⁵⁴ féltvén az ablakhoz ment halgatózni hogy nem bántya é?" Szakács kirohant, az anyja meg elszaladt előle, de fia a szomszéd ház udvarán utolérte és „a' hóba vágta azután pedig a' feleségét verte." A szomszédok a lármára összefutottak, de nem tudták lecsillapítani, mert „fejszét fogott". A szomszédok sietve „a' Város közönséges Házánál bé jelentették a' honnét is mindjárt hárman" kimentek, hogy Szakácsot bekísérjék. Őket is fejszével fogadta. A házba senki nem mert bemenni. Szakács később „a' bortól el aludt", akkor aztán meglepték és megkötözték, majd bevitték a tanácsházára. Nyilvánvaló, hogy az árestombban várta a tanács összeültét. A törvénykezők előtt kiderült, hogy Szakács „igen erkölestelen", eddig azonban azért nem panaszkodott ellene az anyja, mert attól félt, hogy fiát „Katonának adják."⁵⁵ A tanúk

49 Máriás. Olyan pénz, amelyen Mária, Krisztus anyja mint Patrona Hungariae (Magyarország védasszonya) látható.

50 PTJ 1797/No. 75.

51 Napidíj-féle ellenérték. Zádort a kései feudlizmus korában Pataj bérelte. Zádor pusztja a Duna balpartján van, Pakstól északra keletre.

52 PTJ 1797 december 2.; 1797/No. 76.

53 A Zsuzsanna-napi vásár is kétnapos volt.

54 A menyét; fiának feleségét.

55 A katonákat toborozták. Büntetésből is lehetett valakiből katona. A szolgálat ideje általában tizenkét esztendő volt.

elmondták, hogy amikor Szakács boros, senki nem bír vele, olyankor „feleségével is kegyetlenül bánik . . . minden igaz ok nélkül”. Szakács tizenöt „kemény” pálcát kapott, „olyan melleleg való intéssel hogy többé affélét ne cselekedjen különben⁵⁶ a’ Nemes Vármegye tömlöczébe fog bé küldetmi.”⁵⁷

Ritkán adódott, amikor a tanács nem büntette a bántalmazót. Enyedi Pál fia Zsidi Györgynél szolgált béresként. A fiú azonban „kértelen volt említett Gazdáját el hagyni”, amit apja, a panaszt beadó Enyedi Pál azzal indokolt, hogy a gazda a fiát „kegyetlenül meg verte a’ mellett rutul káromolta”. A tanács 1797. március 15-én kikérdezte Zsidot, aki elmondta, „hogy a’ gyermek engedetlen ’s az ő sokszori parancsolattyával ’s intésével nem gondolván minden jószágával⁵⁸ gondatlanul bánt”. Minthogy Zsidi mindezt „hitelesen meg bizonyította”, a tanács a gyereket a szolgálatba visszaparancsolta, de ugyanakkor „mind a’ Gazda a’ rendkívül való ke ménységéről mind a’ szolga az engedetlenségről meg intettek.”⁵⁹

Ellentmondásossá vált Herczeg Mihályné panasza, amely fiáról, Jánosról szólt. Herczegné csak azt kérte, hogy intsek meg a fiát. 1799. szeptember 28-án került sor a dolog közelebbi megtárgyalására. Két tanú vallomása után másképpen festett a valóság. Az anya volt a bántalmazó, mert a konyhában „fel kapott egy fát és a’ fiát meg ütötte, mellyen a’ fiu fel indulván ’s magától az Annyát el nyomni⁶⁰ akarván fel taszította. Ezen cselekedete a’ fiu-nak Törvénytelennek és az Anyai tisztelettel ellenkezőnek ítéltetvén nagy büntetésre lett vólna méltó, mivel azomba⁶¹ bizonyos az az Annyáról hogy az olly rossz⁶² természetű”, a fiú csak „12 pálczával büntettetik.”⁶³

Tanulságos volta miatt érdemes teljesen idézni a következő esetet a protokollumból. „1799/No.61.⁶⁴ Monda Andrásné azt panaszolja hogy ötöt Monda János kissebbik Fia a’ Kertibe annyira meg verte hogy a’ Kezit is alig viheti a’ szájához ’s azt kéri, hogy néki elégtétel szolgáltatasson. Végeztetett: Ámbár ugyan Monda Andrásné ellen bizonyos az hogy ő olyan személy a’ ki a’ más Jószágához⁶⁵ hozzá szokott nyulni ’s most is meg világosodott az hogy a’ Fija Monda Jánosnak nagyot vétett azzal hogy Monda

56 Így!

57 PTJ 1799/No. 17.

58 Állataival és eszközeivel; mindenével.

59 PTJ 1799/No. 34.

60 Tolni.

61 Így!

62 Így!

63 PTJ 1799/No. 53.

64 PTJ 1799 november 16.

65 Bármiféle tulajdon.

Andrásné ellen panaszra nem jött, hanem maga tett magának satis factiot⁶⁶ 's az Asszonyt⁶⁷ kegyetlenül⁶⁸ meg verte azért az Asszony ámbár vétkes is meg nem büntetetik hanem Monda János a' verekedésért⁶⁹ 12 pálczákat szenved."

Verekedések

Nagy verekedés támadt 1770 tavaszán a határban. A „Kalocsai Pusztabeli Vetéseken a' Szelidi⁷⁰ Gazdák Marhái legelvén, mellyeket úgymint Kár tételből Kalocsaiak bé akarván hajtani; ezt nem akarták Szőke János és Mészáros János engedni". A két csordás lóra kapott, és a jószágokat kezdték visszaterelni. Akkora verekedés lett belőle, hogy azt a lovat, amelyet Szőke ült meg, a kalocsaiak „agyon ütötték". A pataji tanács nem kanyarított nagy ügyet a dologból, de Szőkét kötelezte, hogy a ló árát, a 14 forintot, fizesse meg Bévárdi Istvánnak, mert Szőke a kalocsaiakat Bévárdi lován vette üldözőbe.⁷¹

Húsz évig hallgatnak ezután a protokollumok a verekedésekről. Ennek okát csak találgatni lehet. Nem kétséges ugyanis, hogy 1770 után, — megelőtte is —, verekedtek az emberek. Az 1790-es években azonban nyolc verekedés került a tanács elé. Az elsőt 1791 január 3-án tárgyalták, szokás szerint több másféle ügygel. Faddi József és Jámbor János részegre itta magát a kocsmában, majd „egymás között versengésre és annakutánna veszekedésre végül pedig káromkodásra is keltek". Azt nem tudjuk, ki mennyire verte meg a másikat, de mindketten tizenkét pálcaütéssel bűnhődtek.⁷²

Szeptember 3-án pedig két asszony állt a tanácsi törvényszék előtt. Farago Pálné és Gyöngyösi Jánosné „sok lármázás között az atyafiság ellen⁷³ öszve czivakodtak és egy mást meg is pofozták". Az ítélet enyhe volt, de nem kevésbé megszégyenítő: mind a ketten „egy órányi árestomot szenvedtek".⁷⁴

Komolyabb eset került napirendre 1793 december 12-én. Gombos István béres volt Haris Jánoséknál. Egy alkalommal nem fogadott szót és „gazda-asszonya" rávert. Gombosnak ez elég volt ahhoz, hogy Harisnét „emberte-

66 Elégtétel.

67 Anyját.

68 Kíméletlenül, nagyon; ahol érte.

69 Bántalmazásért.

70 Szelid a középkorban falu volt, a török megszállás végére pusztasággá vált. Patajhoz tartozik. Délkeletre terül el, a Szelidi-tavon túl, attól keletre.

71 PTJ 1770 május 7.

72 PTJ 1791/No. 8. Faddira még ráverték tizenkettőt, mert erdei falópása is kitudódott.

73 A hozzátartozói, a rokoni kapcsolat ellenére.

74 PTJ 1791/No. 101.

lenül megverte annyira hogy karjából vért is vesztett.” A „törvénybe idéztetett” Gombos nem tagadta a tettét, a tanúk is ezt bizonyították. A béres tizenöt pálcaütést kapott.⁷⁵ Az asszonymak nem lett volna joga béresükre ütni, de a tanács nem büntette meg, mert a bérestől túlságosan megkapta a magáét.

1794-ből is van olyan eset, amikor a bűnhődés már akkor megtörtént, mielőtt a tanács ítélt volna. A törvényt ülők azonban a bűnhődést megtoldották a megszegés büntetésével. Decemberben, „a’ Luca Napi Vásárban”, Kelbert Márton káromkodások közepette gorombáskodott és veszekedett az Apostagon lakó Helbivel és a pataji takáccsal, Németh Györggyel. Ezért „megérdemlette volna ugyan hogy páltzával keményen meg büntetessen mivel mindazon által a’ veszekedés közben alkalmas ütések sőt sebet is kapott, tehát tsak árestommal büntettetett.”⁷⁶

Tisztességes vizalomban kezdődött az az eset, amely botrányosan ért véget. „Sajgai János és Bocskor István öreg⁷⁷ Bocskor Istvánné Házánál mulatságban lévén midőn bizonyos kertnek meg váltása⁷⁸ eránt egymás között öszve szállalkoztak volna ’s egymást illetlen beszédekkel sértegették volna veszekedésre keltek, Bocskor István Sajgai János ujját meg harapta é⁷⁹ pedig amannak ábrázattyát meg sértette”. Sajgai fordult panasszal a tanácshoz, amely 1797 január 31-én idézte be a veszekedőket és a tanút, öreg Bocskor Istvánnét. Elfogadták Bocskorné vallomását. Eszerint „mind a’ kettő egyformán vólt oka a’ veszekedésnek s’ tulajdon sérelmének”. Sajgai is, Bocskai is tizenkét palcát kapott. A notárius hozzáfűzte a büntetés indoklásához azt, hogy „külömben is illetlen dolog lévén ilyen meg ért⁸⁰ embereknek más Házánál ’s mulattságba ilyen veszekedésre vetemedni”⁸¹

Az 1797. május 20-án tárgyalt eset maradandó sérülést tár elénk. Érdemes hosszabban idéznünk a jegyzőkönyvet azért is, hogy láthassuk: a döntéseket milyen gondos vizsgálat előzte meg. „Gál Imre folyamodott a’ Városi Tanácshoz azért hogy azon sérelméért mellyet Nédó István a’ szemébe tett, neki illendő elég tétel szolgáltatasson. Melly kérésére elébb a’ dolog környül állásosan meg visgáltatván úgy jött világosságra hogy a’ folyamodó bé menván a’ Korcsmába tréfából meg szólította Huszti János nevü Hegedüst, a’ pedig a’ tréfát nem hogy fel váltotta volna hanem még haraggal neki

75 PTJ 1793/No. 68.

76 PTJ 1794/No. 76.

77 Az idősebbik. Ellentéte az „ifjú”-nak.

78 Pénzért átváltható örökségről folyt a vita.

79 é: ez; vagyis Sajgai.

80 Felöltt, de legalább javakorabeli.

81 PTJ 1797/No. 12.

fordulván az Attyát 's magát öszve hunczfutolta. A' panaszolkodó salynálván az Attya becstelenségét Huszti Jánost pirongatta érte hogy miért bánik úgy vele, szórul szóra annyira ment a' dolog hogy haragosan szókra fakadtak 's Husztinak Társa Nédó István közikbe szóllott a' kit Gál Imre pofon vágott, azután a' két fél öszve kapván midőn egy harmadik ember őket el választani akarta volna Nédó István egy rövid pipa szárát kezébe fogván 's hozzá csapván a' szemét tetemessen meg sértette; melly sérelme ámbár külsőképpen meg gyógyíttatott is de azonban véle nem lát. Nem ítélte a' Tanács ezen Criminalis⁸² dologba való Avatkozást illendőnek 's a' panaszolkodót fellyebb való Törvény Székre utasította".⁸³ Megítélte azonban a gyógyítás költségeit, amelyre visszatérünk.

Több fórumot foglalkoztatott Pap István esete, amelyet 1797 december 9-én zárt le a tanács.⁸⁴ Pap István pataji halászlegény a zádori révben a laki⁸⁵ Veres Józsefet nagyon megverte. A dologról a kalocsai földesuraság illetékese úgy vélekedett, hogy átadja a főszolgabírónak, Madarasy István-nak. Madarasy „Patajra el is jött de minthogy a feleket öszve nem lehetett hívni, az ⁸⁶ által adatott a' Városi Tanácsnak⁸⁷ az el intézés végett.” A tanács töviről hegyire kivizsgálta az esetet, és kiderítette, hogy nemcsak Pap István ütött, hanem Veres is a pataji halászlegény fejére vágott pálcával. Mind a ketten borosak voltak. A tanács testi fenyíték kiszabását még csak szóba sem hozta; nyilván azért, hogy miért húzassa deresre a pataji legényt, ha a laki Verest nem büntetheti. Így aztán Pap Istvánnak maradt csupán a fizetnivaló, amely viszont kirívóan sok lett.⁸⁸

1798 nyarán történt Szeliden, hogy többen vadul verekedtek. Gózon János a tanyájánál éppen gabonát szelelt lapáttal, amikor azt látta, hogy Kis János „embertelenül kergette” a marháit. Gózon intett neki, hogy ne tegye, de Kis „még inkább kergette” azokat. Gózon Jánost előntötte a mérég, fölkapott egy petrencerudat, és Kisnek rontott. Kis János magához kiáltotta a fiát és a villását,⁸⁹ maga pedig kézbe kapott egy fát. Nekiestek Gózonnak. Kisnek a fia Gózont a hajánál fogva tartotta, maga Kis János pedig verte. Gózonnak „a' keze fejit különösen úgy meg ütötte hogy a' vér

82 Súlyos vétség, büntett.

83 PTJ 1797/No. 49.

84 PTJ 1797/No. 82.

85 Lak: Géderlak.

86 Vagyis az ügy.

87 Patajnak.

88 Összesen húsz rajnai ezüstforint. Ebből „a' Chyrurgusnak”, aki kalocsai lehetett, járt 13 forint 24 krajcár; Veresnek a szenvedésért 6 forint; a tanúknak pedig a fáradságért 36 krajcár.

89 A munkamegosztásban az, aki villával dolgozik.

keményen jött belőle azután pedig öszve dagadt.” Mindkettőjüket vétkesnek találták, de Gózon János „minthogy ütést kapott a' büntetéstől ment lett Kis János pedig 12 pálczákkal meg büntettetett.”⁹⁰

Égési sebek

Pataj valamelyik pusztáján 1783-ban Szabó Péter és Patkány József „a tűz mellett enyelegvén⁹¹ annyira hogy a tűzbe fordítván Patkány Józsefnek az egész háta öszve égett melly miatt a Nyárnak nagy részén semmit nem dolgozhatott”. A tanács úgy határozott 1784 január 19-én, hogy Szabó fizessen Patkánynak a „szenvedésért és idővesztéséért” négy forintot. 1784 januárjában például négy forintért adtak csikót, vagy használt bundát.⁹²

Lakodalmi bonyodalom támadt abból, hogy Gombosék fia botránnyosan viselkedett. Az 1797 január 31-én tartott tanácsgyűlésen vitatták meg ezt, amelyről a jegyzőkönyv így számol be: „Somodi Istvánné azt panaszollya, hogy Gombos András fia Nyaka Jánosnál lévén Lakodalomba, hegyességből⁹³ egy kalán⁹⁴ forró kását⁹⁵ az ábrázattyához csapott melly az ábrázattyát meg égette 's kicsinybe múlt el hogy a' szemibe kárt nem tett”.⁹⁶ A tanács megbizonyosodott arról, hogy Somodinének igaza volt, és ezért Gombosék fiát arra kötelezte, hogy az asszonynak fizessen. A fiú ugyanebben a lakodalomban „Bakonyi Andrással és Kapornai Jánossal is embertelenül bánt”, ezért, „mint a' kevélységről különösen megrovatott Legény 15 pálczákat szenved.”⁹⁷

Sérülések

1767 február 16-án a tanácsgyűlés foglalkozott egy balesettel. Tóth Jánosnak a szőlőjében gyümölcsfák voltak, és fölmászott a fára, hogy meg-
rázza az ágakat. Ez nyilván 1766 nyarán vagy őszén történt. Az egyik ág azonban letörött, és ráesett Faragó Jánosné kislányára, akinek eltört a lába. A tanács kötelezte Tóth Jánost, hogy „a' szegény léánykának⁹⁸ lába gyógyításáért fizessen a' Borbélynak”.

90 PTJ 1798/No. 75.

91 Pajkoskodva bírkóztak.

92 Ugyanabban a jegyzőkönyvben.

93 Ki, ha én nem; kihívó neveletlenség, vagányság.

94 Így!

95 Lakodalmakban elmaradhatatlan fogás volt.

96 PTJ 1797/No. 7.

97 Uo.

98 Vagyis: léánykának. A jegyző gyakran jelölte (!) a rövid é-t, ezért kell így ejteni: léány.

Látni fogjuk majd, hogyan járt Kozma Istvánné, aki „Veteményének látására menvén a' Vasba hágott, melly miatt három hétig az ágyat nyomta”. A vasat Gombos János „vetette meg”.⁹⁹ A sérülésről az 1779 október 25-i gyűlésen beszéltek a tanács tagjai. Az esetre még visszatérünk.

Favágás közben érte sérülés Horváth Györgyöt, a takácslegényt. Ez a fiatalember Akasztóról¹⁰⁰ jött, hogy Patajon tanulhassa a mesterséget Horváth Jánosnál. A tanács 1788 február 23-án tartott gyűlésének jegyzőkönyve szerint a „Vármegye parancsolatjához képest [...] a' Város Lakosai” közül Pataj egyik erdejére a takácsmester is „öl fát¹⁰¹ vágni ki parancsolta-tott”. A mester maga helyett a fiút küldte közmunkára. A legényre azonban ráesett a fa. A gyógyítás két forintjába került a fiúnak, aki ezt a tanácson akarta bevasalni; szolgálatának bérét pedig a mesterén. A tanács előbb a maga részességét vizsgálta meg. Három tanút hallgattak meg, akik „azt vallották hogy ha Horváth György szót fogadott volna rajta semmi sérelem nem esett volna”. A tanács elsősorban ezért utasította el a gyógyítási költségnek a maga részéről történő megtérítését, másodsorban pedig azzal érvelt, hogy a város „tellyesíteni kéntelenítettett” a megyei parancsot, vagyis nem a pataji tanács kezdeményezésére mentek az emberek fát vágni. „A' mi pedig bére le fizettetését illeti”, fölfüggesztették a kérdés lezárását, mert „a' dolog mind addig el nem igazítottatik míg Horváth György maga személyében meg nem jelen”.¹⁰²

1789-ből való az a jegyzőkönyv, amely állattól kapott sérülésről tudósít.¹⁰³ Ezt a protokollum így adja elő: „Dalló Sámuel tehene Sujok Sámuelnét midőn a' mások gyermekeit attól védelmezte volna czomb tövön igen ártalmasan szarvával meg sértvén azon veszedelmes sebet ejtett. Mivel pedig Dalló Sámuel szavából világosságra jött az, hogy a' tehénnek szilajságát tudta”, a tanács a költségek megtérítésére és tehenének eladására kötelezte Dallót.

Voltaképpen iskolakerülésért bűnhődött meg Nagy Istvánnak — Uszódi¹⁰⁴ Nagy Istvánnak — a kisfia. Az 1793 február 9-én tartott gyűlés jegyzőkönyve elmondja, hogy a gyerek „a' kerteken barangolván Czirok István azt midőn a' kertjébe találta meg kergette és futtába egy vesszővel meg ütven a' fejét meg sebesítette”. A gyerek apja a gyógyítás árát Czirok Istvánon követelte. Keresetét azonban a tanácsgyűlésen elutasították, „mivel több

99 Vasat vet: állatfogásra alkalmassá teszi a csapdát.

100 Patajtól keletre fekvő település.

101 Az öl régi hosszúságmérték, csaknem két méter. A fát félélesre vágták, de ölmagasságba rakták.

102 PTJ 1788/No. 24.

103 PTJ 1789 június 2.; 1789/No. 55.

104 Ragadványnév, a közeli Uszódról származtak.

izben is meg vólt [. . .] tilalmazva hogy senki a' kertekben és szőlőkben ne barangoljon'', ezért a gyerek „a' mi rajta esett szenvedje ugy is oskolába lett vólna a' helye.”¹⁰⁵

Szösz Mihályné panaszának elbírálására 1795 november 30-án került sor. A jegyzőkönyvből jól rajzolódik ki az eset. Szöszné „szilaj Tehén¹⁰⁶ által az utzába el gázoltatván egy oldal csontya¹⁰⁷ el tört 's lábán nagy seb esett'', ezért a tehén gazdájától tíz forintot követelt. A „kék szőrű,¹⁰⁸ kajla szarvú”¹⁰⁹ tehénről a „felhivatott”¹¹⁰ tanúk — Bán Pálné, Gombos Gergely és Nagy Pál György leánya — azt mondták, hogy Császár István jószágára ismertek. Az állat gazdáját nem marasztalta el a tanács, de az asszonynak megítélt öt forintot az orvosságok árán felül.

Asszonyok hajbakapásának is meglett a látható nyoma. 1796 augusztus 1-én vitatta meg a tanács Szőke Pálné panaszát. Eszerint Szőkénének a fejét Faragó Jánosné — „Lakatos¹¹¹ Faragó Jánosné” — egy kezeügyében levő tárggyal bevágta. A két asszony veszekedése „a' gyermekek miá¹¹² esett'', mivel azonban mind a két asszonynak „erkölcstelen gyermekei vagynak¹¹³ azért meg intettek hogy a' gyermekeiket jobban nevellyék, Faragóné pedig hogy a' sérelemért 2 forintot fizessen meg ítéltetett.”¹¹⁴

„1797-dik Esztendei Januárius 31-dik napján tartott Törvény Szék¹¹⁵ alkalmatosságával” harmincnyé (!) ügyet tárgyaltak meg Kelő Mihály bíróval az élen a „Tanácsbéli Személyek”, akik mind a tizenketten ott voltak. A különböző ügyek között akad idevágó is. Két tehéncsordás ugyanis összeveszett: Nagy István véresre verte Galó Jánost, aki véresen „a' Város Házához” állított be. Galó a Böddi-utcában, Nagy pedig a Varga-utcában lakók csordása volt.¹¹⁶ Galó azonban a jószágait olyan közterületre engedte, amelyet a másik csordás a magáénak vélt. A tanács Nagy Istvánt tizenöt

105 PTJ 1793/No. 9.

106 A szilajon tartott jószág kevésbé szokott az emberhez, hamar megvadult. A szilajra v. ö. HERMAN Ottó: A magyar pásztorok nyelvkincse. Budapest 1914. 9. p.

107 Bordája.

108 HERMAN, i. m. 445—6.

109 Befelé, a homloknak forduló, rövid és szabálytalan szarv. HERMAN 457. HERMAN hetvenféle (!) szarv-állást sorol fel, 453—461. A főbb típusoknak a rajzát, SCHANDL József nyomán, közli HORN Artúr az Állattenyésztési Enciklopédiában (Budapest 1971) 2, 31.

110 A városházára beidéztet.

111 Foglalkozásról kapott ragadványnév.

112 Miatt.

113 Vannak.

114 PTJ 1796/No. 66.

115 A tanács törvénykezési hatáskörére a tanulmány elején tértünk ki.

116 A Varga-utca és a Böddi-utca inkább a mezőváros negyedei, mert például különösen a Varga-utca az utcák szövevénye volt.

pálcaütésre és egy tallér¹¹⁷ megfizetésére büntette, de a két csordásnak „az is megmondattott, hogy egymásnak határt ne szabjanak.”¹¹⁸

Könnyebben sérült meg a keze Szőke Jánosnak 1798 őszén, amikor az ifjabbik Monda Mihály „a' Város Házához kísérte”. December 10-én többszöri „rettenetes káromkodásáért 'e szomszédjainak embertelenül való mocskolódásokért [. . .] 15 kemény pálczákat kapott” Szőke halmazati büntetesként.¹¹⁹

Kutyaharapástól lett sebes Szél József fia, akibe Kontra János kutyája mart. A gyerek a szálláskertekben csatangolt, és ott történt a baj. A kutyát éppen azért vitte oda a gazdája, mert „mikor kölykes volt igen rajta hajtatott az emberen”. A fiú apja Kontrától követelt kártérítést, mert a gyerek gyógyíttatása sokba került Bekes József borbélynál. A tanács 1799 február 21-én hozott salamoni ítéletére¹²⁰ még visszatérünk A gyógyítás ára című részben.

Házastárs kínzása

1797 őszén történt, hogy az ifjabbik Német Györgyöt „az uttza Birák rajta kapván éjtszakának idején hogy a' feleségét kinozta 's alig menthetvén ki kezéből; az árestomba¹²¹ magát be hajtották.” Németné másnap ment a városházára panaszával. A tanács 1797 november 25-én foglalkozott az esettel. A házastársak azt vallották, hogy nyolc évig békeségben éltek, és csak három esztendeje „czivakodnak”. Veszekedésüknek „leg inkább Német Györgynek gyakori bor itala 's feleségének a' mi ' rajta véghez vitt pirongatása volt az oka”. A férfi „keményen megintettetett”, de „az Asszonynak is meg hagyatott, hogy rossz felelgetésével ne élessze a' czivakodást, hanem inkább ha férje boros halgasson”. Végül „tudtokra adatott hogy ezen fenyték nem használna [. . .] azonnal keményebb büntetést fog kapni” közülük az, aki veszekedni kezd a másikkal.¹²²

117 V. ö. HUSZÁR Lajos: Münzkatalog Ungarn. Budapest 1979. 281, 285, 288.

118 PTJ 1797/No. 31.

119 PTJ 1798/No. 91.

120 PTJ 1799/No. 21.

121 Zárka, a város fogdája. A pataji tanácsháza már a XVIII. században is tanácsháza volt. Reformkori átépítésében (1837, klasszicista) sikerült megmentenie a Pataji Múzeumnak, az Országos Műemléki Felügyelőség és a Bács-Kiskun Megyei Tanács illetékeseinek egyetértésével. A tanácsháza udvarán megvan az árestom, de már nem zárka. Az épületet a tanács gondosan felújította, és ezt a munkát épületbővítéssel kapcsolta össze (1980—81).

122 PTJ 1797/No. 70.

Tartós állapotúak

Betegek

Valószínűleg komolyabb betegsége volt Dobor Istvánnak, akiről 1797 december 9-én, „az egész Tanács együtt létiben”, azt írták le, hogy „a’ Tizedesi Hivatalból¹²³ ki betegedvén ’s helyette Z. Kovács János tétetvén Tizedesnek minthogy mind egyik fél fél esztendő’t szolgált hogy fele portió-ja¹²⁴ mind egyiknek el engedtetvén el határoztatott.”

Dávid György 1780 április 13-án a városházán tette meg végrendekezését „élő nyelvével”.¹²⁵ Benedek Pál notárius¹²⁶ fogalmazta meg a végrendekezést, amelyről a következőket olvashatjuk: „János fiát viszont maga mellé venni igyekszik olly véggel hogy öregségére jutott állapotjában és a’ felesége sinlődő hosszas betegségében nevezett János fia feleségestül gondjokat viseljék tisztogassák tarcsák és mindenekben fiúi Készségeket és Kötelességeket minden szerénységgel meg mutassák.”

1781 december 3-án „Csányi István Fő Bíró Ur praesidiuma¹²⁷ alatt Közönséges Tanács Gyűlése tartattatván annak alkalmatosságával elől fordult dolgok” közé tartozott Farkas János esete is. Farkasra minden örökség rámaradt az anyjáról. Csakhogy a tanácstól „sok rosszaságáért nevezetesen pedig az édes Annjának egyszeri irtóztató meg káromolásáért az maradék jóságból¹²⁸ ki rekesztetett, mindazonáltal minthogy tsak ugyan fiú és különben az Isten által is gyakor nyavalya töréssel meg látogatattott, annyira hogy maga élleme keresésére éppen alkalmatlan légyen tehát minden névvel nevezendő örökségektől 25 ftokkal¹²⁹ ki fizettetett.” A beteges fiú 8 forintot már megkapott, ezért a tanács 17 forintot adott át a „Tutor Ur kezére”.¹³⁰

1782 október 23-án „Tartott Tanács Gyűlés alkalmatosságával” jegyzőkönyvezték Révész István esetét. Harmincegy hétig volt „Kelő Mihály Ur” szolgálatában Révész, mivel azonban „Gazdája akarattya nélkül ámbár

123 A város közrendjére tizedesek is ügyeltek.

124 Ráeső része a köztehernek, adó.

125 Szóbeli végrendekezés.

126 Patajón a XVIII. században latinos műveltségű jegyzők (notarius) álltak a város szolgálatában, mert a jog nyelve országosan a latin volt. Ennek a Benedek Pálnak a fia volt az a Benedek István, aki 1788-ban diákként írta alá nevét a debreceni kolégium anyakönyvébe Csokonai Vitéz Mihály iskolatársaként. V. ö. VARGHA Balázs: Csokonai emlékek. Budapest 1960. A 32—33 lap között a VIII.

127 Fősége, vezetése.

128 Vagyonból.

129 Forintokkal. A *forintot* többes számban ragozták, ha egynél többről volt szó.

130 A tanácstól megbízott gyám.

beteges lett légyen ment el és minekutána meg gyógyult is haza nem ment hanem az Attyának mintegy egy hét mulva következett halálára nézve otthon maradt, fele bére íteltetett meg.”

Vakság

Tóth Istvánné Szösz Éváról van az egyetlen XVIII. századi adat a természetes vakságra. Ez az 1769 április 3-i tanácsgyűlés jegyzőkönyvéből ismeretes. Az elhalt Tóth Istvánnak özvegyen maradt felesége ugyanis, Szösz Éva, 1768 április 2-án úgy végrendekezett,¹³¹ hogy „néhai Szösz István Attyáruul maradt holt Dunaháti Gyümölcsös Kertét Toth Mátyás Mostoha-fijának a' ki őtet öregségében hűségesen dajkálta,¹³² nevezetesen kilencz esztendőig valo vakságában, lábának eltörésében hosszassan gondját viselte, hagyta”. A szabadszállási rokonok azonban megtámadták a végrendeletet, de a tanács elutasította őket.

Nyomorékok

Gorán Istvánt az 1767 március 30-án tartott tanácsgyűlés szorította rá arra, hogy fogadja vissza hugát és az anyját, akiket „nyomorult Testvér Hugának állapotjáért” küldött el. Kötelezték Goránt arra is, „hogy az Anyát ismét a' nyomorodott léánnyal együtt¹³³ házához visszafogadván tisztességesen étellel és ruházattal tehecsége szerint tarcsa”, máskülönben a tanács a fiút fogja a házból kiharancsolni, sőt mindenét az anyjának adja át végleg.

1791 január 3-án pedig a nyomorék Csizmadia Zsuzsanna sorsát igazította helyre a tanács. Csizmadia Mihálynak az első feleségétől volt egy lánya, Zsuzsanna. A második feleség bujtogatására az apa a „nyomorult leányát Házától el kergette”. A tanácsgyűlésen megállapították, hogy Csizmadia „az atyai kötelesség ellen cselekedett”. Testi fenyíték kilátásba helyezése mellett Csizmadiáék „az árvának vissza fogadására kényszerítették és egyszersmind meg is intettek az iránt hogy ezen nyomorultat tisztességesen tarcsák és neveljék.”¹³⁴

Meghaborodottság

Dudás Gergely elmebetegségéről ad hírt az 1794 december 16-án tartott tanácsgyűlés jegyzőkönyve. Dudás Gergelyné Csaba Éva, aki férjének máso-

131 A végrendeleteket a jegyző írta le. Különleges módon hajtogatták össze és pecsételték le azzal a pecsétnyomóval, amelyről a 7. jegyzetben írtunk.

132 Gondozta, törődött vele.

133 Vagyis: léánnyal együtt. V. ö. a 98. jegyzettel.

134 PTJ 1797/No. 3.

dik felesége volt, kérte a tanácsot, hogy szőlőjüket, „a’ mellyet Dudás Gergely [...] tulajdon pénzen szerzett említett férje adossága és nyomorult volta miatt” adhassa el. Dudás 50 forinttal, — közepes nagyságú ház árával — tartozott Szél Sándornak. Dudásné nemcsak az adósság nyomasztotta, hanem, miként olvassuk, a „férje elméjében meg háborodott és alkalmatlan lévén arra, hogy a’ Gazdaságot¹³⁵ folytassa ’s Élelmét meg keresse azt a’ készből kell tartani.” A tanács megengedte a szőlő eladását, mert részint az nem volt ősi szerzemény, részint pedig „Dudás Gergelyné ennek árát nem a’ maga hasznára, hanem férje adossága ki fizetésére és annak mostani nyomorult állapottyában való táplálására ugymint a’ ki már mindenre alkalmatlan kivánnya fordíttatni.” S hogy ez mennyire így volt, azt mutatja Dudásné igyekezete, ugyanis idővel az eladott szőlőföld fele „Csaba Éva által vissza szereztetett.”

Részeges férfiak és nők

Részegsége az első följegyzés 1768-ból való. December 12-én „in Oppido nostro Pataj”¹³⁶ a tanácsi törvényszék Fáki Pétert ítélte el, mert „szüntelen részegeskedvén Tot Varga Mártonnét¹³⁷ paráznságra készíttvén é felett magát illetlenül viselte, maga cselédjét rutul rongálta¹³⁸ azért 30. pálczákat vesz fel.”

Rövid utalás van az 1797. november 25-én megtartott tanácsgyűlés protokollumában arról, hogy Német György és felesége nyolc évig békességben élt, de három éve a férj „gyakori bor itala” miatt veszekedtek. A férfit a tanács keményen megintette, „hogy többé részegsége által ne adjon okot a’ veszekedésre”, de meghagyták az asszonynak is, hogy amikor a „férje boros halgasson”.

1797. december 9-én tárgyalta a tanács azt a panaszt, amely Cs. Nagy Mihály ellen merült föl. Vele egyébként is sok baj volt. Most azzal vádolták, hogy „a’ Korcsmába sokak hallatára Ambrus István Esküttet és akkori Kis-Birót hunczfutolta ’s tolvajozta”. A törvényszék elé állított Cs. Nagy tanúra hivatkozott. Aztán hamarosan kiderült, hogy Ambrus István nem gabonát, hanem ocsut vitt „a’ Város Kamrájából”, és az árát Kelő Mihály bírónak ki is fizette. Erre négy tanút nevezett meg: Bíró István és Szőke Gergely baktereket,¹³⁹ Szőke József tizedest és Tót János kocsist. A szembe-

135 A gazdálkodást.

136 Pataj mezővárosunkban.

137 A Tóth itt ragadványnev.

138 Erőszakoskodott vele.

139 Ügyeltek az éjszakai nyugalomra, főleg a tűzveszélyre. Fölléptek a csendhábóritók ellen, és a csatangolókat bekísérték a városházára.

sítés után „Ambrus István ártatlannak esmertetvén azon vád alól fel szabadított. Nagy Mihálynak cselekedete is annyiban a' mennyiben ez által azt mutatta meg hogy a' Köz jóra vigyáz helyesnek találtatott, de ellenbe azon cselekedete hogy convinctio¹⁴⁰ előtt azon emberséges embert tolvajozta, még pedig közönséges helyen, kárhoztatik és büntetésre méltónak ítéltetik, annyival inkább mivel ő mikor részeg (:mert az¹⁴¹ szüntelen gyakorollja:) minduntalan az ilyenekbe töri fejit 's mások cselekedetibe gáncsoskodik veszekszik, mellyért már mind az Elöl-Járóktól¹⁴² sok rendbeli büntetést mind pedig a' Korcsmába más privatusoktól¹⁴³ vereséget kapott, mint olyan ember tehát a' kinek sem a' magános sem a közönséges¹⁴⁴ intések semmit nem használnak Tekintetes Szolga Biró Urnak bé jelenteni rendeltetett.” Vagyis a tanács magasabb törvénykezési fórumra utalta Cs. Nagyot, hogy nagyobb büntetést kapjon.

*

Kutas Erzsébettel nyitódik azoknak a nőknek a sora, akik borivásra adták fejüket. Kutasról az 1790. október 30-án „tartott Törvény Szék alkalmazásával Város Birója Kozma István” és még tizenegy esküdt határozott.¹⁴⁵ A „hajadon Leány magát a' bor itálnak adván minden szomszédjainak botránkozására illetlen dolgokra vetemedett és Testvére ellen sok féle mocskolódásokra keltt ki mellyért a' büntetést ugyan meg érdemelné, mindazonáltal mivel magát a' jobb életnek követésére ajánlotta még pedig keze kereszt vonása¹⁴⁶ alatt”, ezért a tanács most az egyszer nem büntette meg; de megmondták neki: ha tovább „ilyen botránkoztató életet él”, rászorítják a szolgasorsra.

Az 1794. december 6-án tartott gyűlés jegyzőkönyvéből az idevaló adat csupán annyi, hogy Krisán Klára, Dudás Gergely első felesége, „nagyon részeges és dologtalan Asszony lévén”, a neki jutott szőlőt¹⁴⁷ eladta, és „az árát el prédálta”.

Részegeskedő asszonyokra mért kemény ítéletet 1798. május 5-én a tanácskozó testület, amelynek törvénykezését Bikszegi Sámuel vezette kilenc „Tanácsbéli Személyek” egyetértésével. A fővádlott Kosaras Mihályné volt,

140 Összejövetel, társaság.

141 Vagyis Cs. Nagy Mihály.

142 Tanástagoktól.

143 Másoktól, de mint magánszemélyektől.

144 Tanácsi.

145 PTJ 1790/No. 105.

146 Az írni nem tudók kézjegye aláírás helyett. (A grafológiának feladja ugyan a leckét, de nem torpau meg előtte.)

147 Szőlőföldet.

aki már kétszer elhagyta a férjét, de most „elő kerülván a' Város közönséges Házához¹⁴⁸ hajtatott 's a' midőn az eránt szoros¹⁴⁹ kérdőre vonattatott volna, hogy a' férjét miért hagyta el azt felelte”, hogy a férje agyonveréssel fenyegette meg. Ezt Kosaras Mihály nem is tagadta, de érvelése szerint az asszony „már mindenit úgy el pusztította hogy az örökségébe csak az üres falak” maradtak. Kosarasnéról „a' nyomozás után kisült hogy Szabó Péternével, Balla Jánosnéval, Tót kocsisnéval, Kosaras Jánosnéval és Rakoncánéval Bor ivó Compániát¹⁵⁰ tartott 's férje Jószágát¹⁵¹ azokkal együtt vesztegette el, mellyre való nézve maga Kosaras Mihályné mint tékozló 's a' mellett szökevény Asszony 15 korbácsokkal, a' complex¹⁵² társai pedig 10 korbácsokkal, Rakoncáné pedig a' ki már liszt lopásban is tapasztaltatott [. . .] 15 korbácsokkal meg büntettetett.”¹⁵³

Veszély és halál

Tisztviselők¹⁵⁴ megtámadása

Csőszők¹⁵⁵ védelmében mondott ki ítéletet a tanácsgyűlés 1769 október 16-án. „Fülöpp-Szállási¹⁵⁶ Szabó János Ökreit más Ökreivel egyútt Csösszeinek a' Kertekből bé hajtani éjtszakának idején szándékozván mellyet Fülöpp Szállási Szabo János észre vévén erőszakossan a' Csőszők elől el vett, é felett a' Csösszt meg is ütötte, mellyért három forintokat fizetni és a hajto pénzt le tenni tartozik.” Három forintért lehetett kapni például egy borjút.¹⁵⁷

Egymondatos híradás az 1791. január 10-i jegyzőkönyvből: „Kis József a' Városnak közönséges éjjeli strásáját¹⁵⁸ hogy ötöt rendetlen cselekedetéért a' Város Házához be akarta hajtani meg támadta, melly vakmerő cselekedetéért tizenöt pálczával fenytetett.”¹⁵⁹

1791 őszén történt az év második olyan esete, amikor a tanács embere elleni támadást toroltak meg. A törvénykezők december 10-én hoztak ítéle-

148 A városházára.

149 Szigorú.

150 Összeszokott társaságot.

151 Vagyonát.

152 A vele egyútt tartó, a vele cimboráló.

153 PTJ 1798/No. 67.

154 Hivatalos személyek.

155 Csössz: mezőőr.

156 Ragadványnév. Onnan származott a család.

157 PTJ 1769 április 3.

158 Őrét.

159 PTJ 1791/No. 11.

tet Pentelei¹⁶⁰ Tóth István támadásáról. A férfit „éjtszakának idején tizenegy óra az az a' tiltott idő és óra után az utszán¹⁶¹ barangolni találván az éjjel vigyázók ötet a' parancsolat szerint a' Város Házához árestomba¹⁶² vezetni akarták kinek kiáltozására annak Testvér Báltya ifju Pentelei Tóth János házából ki jővén a' közönséges vigyázókat meg támadta nevezetesen Tüzkü Istvánt hajánál fogva káromkodások között meg ragadta, ruháját rolla le szaggatta és így a' közönséges békességet vakmerően meg háborította. Innen¹⁶³ ezen vakmerő cselekedetért István 15 János pedig 24 pálcza büntetésre ítéltettek.”¹⁶⁴

Vásárban történt az az összetűzés, amelyről az 1795 december 16-án tartott gyűlés jegyzőkönyve beszél: „Biró Kelő Mihály és az egész Tanács jelenlétekben: 1795/№ 116. I.¹⁶⁵ Tardi Mihály azon vakmerő cselekedetért hogy a' Vásár kerülőt¹⁶⁶ meg támadta csak azért a' midőn az egy pipás embert bé akart a' Vásár Birák¹⁶⁷ eleibe hajtani 12 pálczát szenvedett.”¹⁶⁸

Megtorlás gyerekek miatt

A XVIII. században a tanács kelt védelmére a megvert gyerekeknek. Keményen megtorolta a testi fölény kiszolgáltatottjainak ütlegelését. Az 1773 augusztus 2-án hozott ítélet szerint „Ácsi¹⁶⁹ Kis Istvánné Panka Péter hajadon Léányának méltatlanul lett megveréséért tizen öt Korbácsot” kapott.

A következő évben, 1774. április 19-én, ismét gyermek megverése került napirendre a tanácsgyűlésen. Az egyik legény, Kincsesék fia, aki Záki Istvánnál szolgált, elagyabugyálta Boros Péter gyermekét. A tanács 30 pálcaütéssel térítette észre a legényt.

Gyermekekről szólva, a XVIII. század legsúlyosabb — és megdöbbentő — esete az volt, amelyet az 1781. április 10-i gyűlés jegyzőkönyve őrzött meg:

160 Ragadványnév.

161 Így!

162 Zárkába.

163 A tanácstól, annak törvényszékétől.

164 PTJ 1791/No. 127.

165 Ifjú.

166 A vásárok rendjére a vásárkerülők is ügyeltek.

167 A vásárbírák a vásárok rendjéért feleltek. Eléjük kerültek a rendbontók, és döntöttek vitás dolgokban a helyszínen.

168 Tardi Mihályt hamar vonták felelősségre. Tíz nap múlva húzták deresre. Az említett vásár Miklós napján volt, december 6-án; v. ö.: Annus a nativitate Salvatoris Nostri Jesu Christi M. DCC. XCIV. communis dierum 365. stylo Gregoriano et Juliano deductus, sive Calendarium. Buda. Vide: Nundinae.

169 Ragadványnév.

„Hus János azért a kegyetlenségért mellyet önnön gyermeke iránt annyira el követett hogy a' gyermeknek a rugdosás miatt a' vég bele is majd egy arasznyira ki jött,¹⁷⁰ 15 pálca ütéseknél elszenvedésére ítéltetett.”¹⁷¹

Fény derült egy alattomos dologra is 1794-ben. Február 6-án a tanács felelősségre vonta Cs. Nagy Mihályt, aki „már sok ízben feslett erköltséért meg rovatattván,¹⁷² mint hogy most újra olly alá valóságra vetemedett hogy két oskolás¹⁷³ gyermeket az uttzáról szép szín alatt bé híván¹⁷⁴ minekutána őket nagyon káromlotta volna meg is verte, két óráig való árestommal¹⁷⁵ büntettetett meg.”¹⁷⁶

Életveszély

Az életnek vannak olyan veszélyei, amelyeknek bekövetkezésére nem lehet fölkészülni, de vannak olyanok is, amelyeket vállalni szoktak, vagy adott esetben vállalnak. A pataji tanácsgyűlések XVIII. századi jegyzőkönyveiben több ilyen esetre bukkanunk.

1782. december 30-án¹⁷⁷ a tanács előtt Német István csikósnak kellett számot adnia elveszett csikókról. Két csikónak az árát behajtották rajta. Másik két csikóért viszont, amelyek Kis Páléi voltak, nem kellett fizetnie, mert „olly fergeteges időben szakadtak el,¹⁷⁸ hogy maga az ember is veszedelemben forgott és egyiket a Farkas¹⁷⁹ meg ette a másikat pedig a Dunában ugratván belé döglött.”

170 A végbél (rectum) 16—18 cm hosszú. A végbélnyílástól (anus) a remeséig (colon) tart. A remese a közel másfélméternyi vastagbélnél (intestinum rectum) a végbélhez csatlakozó része. (V. ö. KISS Ferenc—SZENT-ÁGOTAI János: Az ember anatómiájának atlasza 2. Budapest 1976. 51, 52 p.; rectum: 59 p., fig. 61.) A végbél kijöhet az ember testéből, előeshet (prolapsus) a záróizmon, főleg akkor, ha a széklet megreked. Enyhébb formában csak a nyálkahártya látszik (ectropium), előrehaladottabban a teljes végbélfal, súlyos esetben „a rectum magasabb szakasza is kifordulhat, 10—15 cm hosszban is előeshet a végbélnyíláson”, — miként BUGYI István írja (Orvosi Lexikon 3. Budapest 1972. 1155.) Garamszegi László sebészorvos (Kalooca) évtizedes praxisában nem fordult elő prolapsus k ü l s ő hatástól, noha elvileg lehetségesnek tartja. Ezt Bakó Géza (Kalooca) a harmincéves sebészi gyakorlatával kizárólag a gyerek predisponáltságában látja, vagyis a prolapsusra való hajlam nélkül az eset nem következett volna be.

171 PTJ 1787/No. 57.

172 Vess össze a Részeges férfiak és nők c. részzel.

173 Iskolás. Patajon a XIX. században volt „Iskola útcza”. Erre van két térkép a Pataji Múzeumban: az egyik 1855 június 9-én készült németül (75 × 55 cm); a másikat erről másolta, — de csak az utcátömböket rajzolva meg —, CSÜZY József mérnök és térképész (74 × 58 cm) ezt a címet adta: „Dunapataj város belbeli vázlata”. Az utcátömböket pirossal színezte ki.

174 Becsalta.

175 Elzárással.

176 PTJ 1794/No. 5.

177 PTJ, „A^o 1782 die 30^a X^{bris}”

178 A ménestől.

179 Pataj határában sok réti farkas tanyázott a XVIII. században. Számos jegyzőkönyvi adat van arra, hogy a farkasok még a szarvasmarhákkal is elbántak.

180 Patajtól keletre, de a város határában.

Ugyanez a tanácsgyűlés határozott úgy, hogy Imri János javára nem ítélt meg kártérítést a csordások rovására. Imri Jánosnak az egyik ökre a szentkirályi puztán¹⁸⁰ egy régi kútba beleveszett. Bálint István csordás az egy ökrör miatt „a többit nem hagyhatta” magára. A kútba esett ökröt csordástársa, Rakoncza János próbálta kimenteni, de „a Kegyetlen idő miatt elegendő segítséget nem találván noha majd maga élete veszedelmével is szabadítani kívánta, azon éjtszaka az irtoztató fergetegbe meg fulladott”.¹⁸¹

Röviden, de sokat mond az 1787. április 28-i jegyzőkönyv Dobor Gergelyről, aki szinte félholtra verte hozzátartozóját. Mivel „hatalmasan” verte meg Dobor Ferencné, vakmerőségéért huszonötször sújtottak rá korbáccsal.¹⁸²

Törvénykezésre gyűlt össze a tanács 1791. március 26-án „Város Birája Kozma István” vezetésével. A gyűlésen tíz esküdt vett részt, meg a jegyző. Tárgyalták Debreczeni Sámuel panaszát is, amely szerint Csányi Sámuel, Debreczeninek a sógora, őt „rútul meg mocskolta és káromlotta, sőt még lövéssel is fenyegette.” Csányi töredelmesen bevallotta „erőtlenégeit melyeket részeg korában cselekedett”. Most súlyosabb büntetést nem kapott, „tekéntetben vétetvén az ő ifjusága”, de intették az effajta viselkedéstől, mert „különbén érdeme szerint való büntetését el vészi”.¹⁸³

Emberölési szándék

Nagy indulatában az a szándék vezette Bikszegi Istvánt, hogy Kincses Pált megölje. Bikszeginek az ökrei Kincses kukoricását bitangolták. Kincses az elcsatangolt ökröket a csósz aklába akarta behajtani. Bikszegi káromkodások között „a’ vejinek ezt kiáltotta: nem bánom verd agyon [. . .] [ha minden jószágomat¹⁸⁴ utánna fizetem is”, majd „üzőbe vették” Kincsest, akit a lovának elugrása mentett meg attól, hogy egy hatalmas ütés agyon nem verte. „Ezek szerént tehát minthogy Bikszegi Istvánnak igyekezete ember ölésre célzott, [. . .] mellynek elintézése a’ fellyebb való Törvényszéket illeti, ennek meg ítélese Fő szolga Biró Ur eleibe idéztetett.” A tanács 1790. szeptember 4-én döntött így.¹⁸⁵

A másik eset 1797 őszen történt. Nagy József elment Keller Péterékhez vacsorára. Ott volt vele a testvére, József is, aki másokat kezdett mocskolni. Bár Péter „atyafiságossan intette volna, nem csak el nem halgatott hanem nagy indulattyába kést kapván ötöt keresztül akarta szurni.” Valahogyan

181 Pataj XVIII. századi időjárására három följegyzés, RÉTHLY Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701—1800-ig. Budapest 1970. 393, 395, 398.

182 PTJ 1787/No. 65.

183 PTJ 1791/No. 64.

184 Jóság: vagyon.

185 PTJ 1790/No. 65.

lecsillapították Pétert, aki azonban még akkor sem nyugodott meg, amikor a vacsorázók haza indultak, mert gyújtogatással fenyegetőzött. Ugyanezen a tanácsgyűlésen — 1797. december 9-én tartották —, más is kiderült Nagy Péterről. Doba István azt a panaszt tette, hogy amikor néhány napja a vádlott „a' feleségét kínoztá”, még ő könyörgött neki, hogy ilyet ne tegyen. Erre Nagy őt „el taszigálta és a' mellyire ült”. Dobának a vádlott testvére, József futott akkor a segítségére, de azt is a földhöz vágta, „és az ujjait az orrába dugván úgy el rontotta hogy a' vérit alig lehetett el állítani”. A két férfi ezután megragadta a támadót és „a' Város Házához” bevitték. A tanács nem maradt adós a büntetéssel: a veszélyes támadó a „két rendbéli cselekedetéért három napi vason való árestomra és két izben el veendő 24 pálczákra¹⁸⁶ büntettetett.”¹⁸⁷

Két pataji halála

1789. december 19-én a tanácsgyűlés foglalkozott az özvegyen maradt Jónás Jánosné kérelmével. Jónásné engedélyt kért arra, hogy férjhez mehessen. Engedélyre azért volt szükség, mert ura nem Patajon halt meg, és bizonyítania kellett Jónás János halálát. Ezt tanúsította Leonard V y l l szerzetes levele, aki Gyulai Sámuel katonáinak káplánja — egyébként zemlini pap — volt. Az 1789. május 20-án írt levélnek a tanácsi jegyzőkönyvbe beírt másolatából megtudjuk, hogy Jónás János „a Regiment Istopályában” halt meg Ugranovcán 1789. március 1-én. Vyll nem tért ki a levelében arra, hogy Jónás János miért került a katonai kórházba. Pecsétes tanúsítványát válaszlevélként kapta az özvegy.

Örökösödési ügyben hozott határozatot a tanácsgyűlés 1791. január 4-én. Az osztozkodásban Györfi Péter fiai: János, István és Péter volt az érdekelt. A jegyzőkönyv tudósít arról, hogy a negyedik testvér András volt, aki még mint „nőtlen osztályos¹⁸⁸ attyokfia szerencsétlenül a' vízbe hallt”¹⁸⁹

Nők esetei

Terhességi kényszervizsgálat

Nem tudott kifogni ravaszságával Horváth Mihályné a tanácson, amely 1786 január 16-án leckéztette meg. Az asszony cernát lopott Mohácsi Pálnétól. Igaz, hogy az ura, Horváth Mihály visszavitte azt Mohácsinének, de

186 Kétszer tizenkettőre.

187 PTJ 1797/No. 87.

188 Örököstárs.

189 PTJ 1791/No. 10.

a lopásért büntetés járt. Horváthné azonban, hogy a büntetést elkerülje vagy elodázza, „magát elébb terhesnek vallotta, annakutánna pedig a Bábával megvizsgáltatván”, az „terhesnek nem találta”. Ezután az asszony bevallotta, hogy nem terhes. A tanács a lopásért, de főleg a félrevezetésért 25 korbácsütésre ítélte Horváthnét.

Ugyanennek a tanácsgyűlésnek¹⁹⁰ kellett hasonló panaszban eljárnia. Most egy leányt, Imri Zsuzsannát hozta hírbe egy másik leány, Szijártó „Kata”. A jegyzőkönyv szerint „Imri Susánna Leánynak viselősségéről való hamis hir költőnek találtatván és a dolog valonak lenni meg nem bizonyosodván”, Szijártó Katát 12 korbácsütés elszenvedésével sújtották. A tanács a bábával vizsgáltatta meg Imri Zsuzsannát.

1790. október 9-én „tartott Törvény szék alkalmatosságával”, amikor bírón és jegyzőn kívül tíz esküdt ült össze a városházán, sok ügyben hoztak határozatot. Minket csak egy eset érdekel most, amelyet terhességi vizsgálat előzött meg. Ugyanis „Paksi Éva ifju Paksi Pálnak Leánya gyanuságba esvén arról mintha viselős volna, Dani Ferenczné Bába kezére bizattatott meg vizsgálás végett ki is jó lelki ismérettel azt vallotta, hogy a' Leányban a' viselősségnek semmi jelét nem tapasztalta”.¹⁹¹ A tanács tehát mintegy hivatalos véleményt kért a bábáktól, akiknek a vizsgálatról a tanács előtt kellett vallaniok.

Vetélés előidézhetősége

A tanács védelmére kelt a magzatnak még akkor is, ha az anya el akarta volna dobni. Ezt bizonyítja az az eset, amely vetélés előidézhetőségére derített fényt. Hájjas Mihály István az egyik asszonyt, Lakatos Pálnét, „olyan szerrel kínálta, hogy ha mozgó gyermek volna is benne mindjárt el szülné s' a' mellett olyan szókat is mondogatott mintha ő házasulandó ifjakat meg kötné. (:A' ki akarja hiddje:)”¹⁹² — olvassuk az 1791. december 3-án tartott „Törvény Szék” jegyzőkönyvében. A „Város Bábája Béres-Nagy Mihályné [. . .] a' Becsületes Tanács előtt be jelentette”, amit tudott. A tanácskozó testület előtt a vádlott tagadta, „de a' Tanuk által terheltetvén”, Hájjas Istvánt 24 pácára büntették.¹⁹³ A tanács nem hitt abban, hogy Hájjas az ifjagnál úgy tudna beavatkozni, miként elhitette. A magzat elhajtá-

190 Az 1786 január 16-inak.

191 PTJ 1790/No. 93.

192 Nem házasságkötésről beszél a jegyzőkönyv, hanem olyan — a tanács tagok által kuruzslásnak tartott — beavatkozásról, amely a megtermékenyülést akadályozná meg. Babarczy István, Csóti Sándor és Andriška Géza sebészorvosok (Kalocsa) szerint a vasectomia jöhet csak szóba. Kicsiny metszés (LITTMANN: Chirurgische Operationslehre. Budapest 1976. Abb. 686.), manapság kockázat nélkül. A korabeli magzatelhajtásról pedig Réfy Miklós szakorvos (Kalocsa) megjegyzi, hogy mindig veszélyes volt, súlyos mérgezési tünetekkel, néhan halállal járt. Még ma sincs biztos szelektívanyag.

193 PTJ 1791/No. 126.

sának lehetősége köztudott volt, legfeljebb az a szer nem, amit a kérdőre vont vádlott adott volna. A tanács ezzel valószínűleg véget vetett Hájjas veszélyes és bűnös kuruzslásának.

Szülés kivizsgálása

Különös esetet vizsgált ki a tanács azon a gyűlésen, amelyet 1774. április 19-én tartott. Érdeemes idézni teljesen a jegyzőkönyvet: „Rakoncza Jánosné az egész nép előtt a' Városban¹⁹⁴ el hirlerte hogy a' mostani Bába Szőke Ferenéné, Koller Istvánné gyermek szülésben kinlodván élő gyermekének kezét el vágta volna melly miatt a' gyermek meg halván a' Bába gyilkosságban esett volna; melly dolog végett a' Kinlodáskor jelen volt Napát¹⁹⁵ és férjét elől hivatván azok jo lelki esméret szerint vallyák, hogy midőn a' Bába azonn kezeckét el vágta volna, már akkor holt volt és hogy a' Bába az Kinlodo személy Életének meg tartása végett cselekedtette volna, a' kiben is azonn szülésnek alkalmatosságával életre valo hajlandóság is alig teczett ki; minthogy pedig Rakoncza Jánosné minden fundamentum¹⁹⁶ nélkül beszélni és a' Bábára helytelenül rosszsz hirt költeni bátorkodott, azért 15 korbácsokkal büntettetik és a' Bábát meg követni¹⁹⁷ tartozik.”¹⁹⁸

Szoptatás elhúzódása

A mezőváros tanácsa 1795. február 14-én tárgyalt meg egy ilyen dolgot. A jegyzőkönyvben ez áll: „1795/№ 31. Z. Kováts Józsefné Leányának Zsuzsannának a' ki Átsi¹⁹⁹ Kis Mihály nevű ifjú Legény által meg szeplősített és attól gyermeket szült, gyermekének két esztendeig való szoptatására az említett ifjú harmintz forintokat fizessen meg parantsoltatott.” A tanács határozatának komolyságát az összeg vásárlóértékében mérhetjük le. Egy másik, fél hónappal korábban megtartott tanácsgyűlés jegyzőkönyvével pontosá tehetjük az összehasonlítást: negyedfü²⁰⁰ ökröt 18, ²⁰¹ „jo

194 Patajon.

195 Napa: anyós; ipa: após.

196 Tények nélkül, megalapozatlanul.

197 Tőle bocsánatot kérni.

198 PTJ, „A° 1774. die 19° April:”, a tizenharmadik bekezdés (végzés).

199 Ács pusztja Patajtól keletre van.

200 Négyéves.

201 PTJ 1795/No. 13.

paripa lovat” 30—40,²⁰² tehenet 10,²⁰³ egy házat 25,²⁰⁴ másik házat 50²⁰⁵ forint-ra becsültek. Z. Kovács Zsuzsanna tehát a két éves szoptatásért²⁰⁶ kapott annyit, hogy azon közepesértékű házat, vagy három tehenet vehetett volna.

Büntetések halasztása

Nem bújhattak ki a terhes és szoptató anyák a tanács büntetése alól, ha egyébként büntetés járt volna nekik. A tanács fenyítékei nem kímélték a nőket általában, de kíméletesek voltak a terhes és szoptató anyákhoz, akiket testi szenvedésre megbüntettek ugyan, viszont kivárták annak végrehajthatóságát. Nagyrítván módosították. Így is megszégyenítő volt, és hatásos a népre.

1786. január 16-án tárgyalta a tanács Sente Pál panaszát, azt, hogy H. Kis Jánosné szájaskodó mocskolódását tovább nem tűri el. A vádat mások is megerősítették, mert Kisné „Szomszédjait is tsuf nevekkel kit Karimás orrunak kit pernye dombnak²⁰⁷, szuszogonak, Konyának, ebül aggottnak, Kosz fedélnek” nevezett el. Az asszonyra 25 korbácsütést szabtak ki, „de magát viselőnek valván e helyett gyalázatosan a Vásáron meg hordoztatott és ki doboltatott.”²⁰⁸

Hasonló büntetést kapott 1787. augusztus 27-én Taba Péterné, aki „Páli Jánost és több szomszédjait tolvajsággal és más mocsokkal” illette. Tizenkét „korbácsokra ítéltetett ugyan de két szoptató gyermekeire nézve ez alól fel szabadítottatott ugy mindazáltal, hogy a' Város utszáin ki doboltasson”. Megmondták neki: „ha pedig több effélékben tapasztaltatni fog, a' most el engedett büntetéssel büntetessen.”²⁰⁹

202 PTJ 1795/No. 15.

203 PTJ 1795/No. 24.

204 PTJ 1795/No. 21.

205 PTJ 1795/No. 24.

206 Régebben gyakori volt a két évig tartó szoptatás. Manapság az átlag negyedév és félév között, jobb esetben háromnegyed évig tart. Az egyik pataji asszony, aki most ötven év körül van, kétéves korában még cipelte az anyja után a kis széket, és kérte, hogy szoptassa meg. A legutóbbi két évtizedből csak egyetlen kétéves szoptatásra emlékszik Pataj körzeti főorvosa, Mácsik Elemér, az is a Pataj melletti Ordason volt. Megjegyzésre érdemes még az a feledésbe nem merült hiedelem, mintha az ilyen hosszú szoptatástól nem lenne későbbi fogamzás.

207 A kemencéből kikotort pernyét csakis a pernyegödörbe volt szabad önteni, majd azután le kellett locsolni. Aki nem ezt tette, az keményen szorult.

208 Patajon a közhirretevés az 1960-as évek elejéig dobolással történt. Még akkor is dobolást mondtak az emberek, amikor a dobos nem dobolt vitt magával, hanem kürtöt, amelynek a hangja messzire vitt. A dobos a fontosabb utcatorkolatoknál megállt, és dobverés vagy kürtölés után fennhangon elmondta a közleményeket. Felolvasását régebben így kezdte: „Közhirrététetik”; újabban: „Ez a jelentés”. Az utóbbi változatnál a mondat elején álló *e-t* jól és kissé énekelve megnyújtotta. Az *e*-nek az ejtése közben a hangmagasság rendszerint emelkedett, akár kvinttel is, és a második szótagtól (a) a hangmagasság már állandó maradt. Voltaképpen a dobos önmagának intonált az első szótaggal.

209 PTJ 1787/No. 92.

Különösen veszélyes gondatlanságot követett el az idősebbik Varga Mihályné és a szoptatós menyé, mert „a’ többszöri tilalommal nem gondolván a’ tüzes hamut öntözetlen a’ sövény²¹⁰ tövibe öntötték úgy hogy a’ tűz már a’ sövénybe belé kapott, következképpen a’ Várost végső veszedelemmel fenyegették,²¹¹ Varga Mihályné mint öreg Asszony árestommal a menyé pedig 12 korbácsokkal büntettek volna meg, de mivel a’ menyé szoptatós volt azért annak végre hajtatása a’ ki szoptatásig²¹² el halasztatott.”²¹³

Ugyancsak 1795-ben történt egy olyan eset, amelyet május 30-án tárgyaltak meg Bikszegi Sámuel bíróval az élen a „Tanácsbéli Személyek”. Két asszony került a törvényszék elé. Az előzmény az volt, hogy Őri Pálné serpenyőt vitt el foltozni Nédó Mihályékhoz.²¹⁴ Amikor érte ment, Nédóné nem akarta előadni, erre Őriné egy bográcsot kapott föl magának a serpenyő helyett. Nédóné viszont „a’ bográcsot ki kapván kezéből a’ fejéhez verte” Őrinének. Őriné sem maradt adós az ütéssel. A tanács Nédónét marasztalta el, mert ő volt a támadó, „12 korbács büntetésre ítéltetett de minthogy szoptatós azért a’ szoptatásnak végéig el halasztódott.”²¹⁵

Most pedig látni fogjuk, hogy a büntetés végrehajtását csak halasztani lehetett. Elodázni senki nem tudta. 1797-ben Kazónét paráznaságon kapták Boros Jánossal. Kazónének a férje nem volt Patajon, katonáskodott. A tanács áttette az ügyet Kovács György szolgabíróhoz, aki Kazónét is megbüntette. Akkor azonban az asszony „viselős volt”, ezért „meg nem büntetethetett”, viszont „már a’ szoptatáson is által esvén 12 korbácsokat kapott.”²¹⁶ Ezt az ítéletet május 20-án hozta a tanácskozó testület, Keló Mihály bírósága idején.

Ismertettük a Részeges férfiak és nők című részben, hogy a borivó asszonyok társaságát miként szórta szét a tanács 1798-ban. A május 5-én megbüntetett asszonyok közt volt Rakonczáné. Megbüntetésének körülményével itt egészítjük ki esetét. Ez az asszony „már liszt lopásban is tapasztatott de akkor viselős volta²¹⁷ miatt meg nem büntetethetett most a’ kétczeri cselekedetért²¹⁸ ő is 15 korbácsokkal meg büntetett.”²¹⁹

210 Karvastagságú, könyöktávolságban földbe ásott keményfakarók között befonták ujjnyi vastagságú vesszőkkel. Az embermagasságú sövénykerítéshez a vesszőket a Dunaháton vágták. Ilyen kerítés van a Pataji Múzeum parasztházának udvarán. Bálint József és Bálint Pál fonta.

211 A házak, istállók és akók tetőzete nád volt.

212 Az elválasztásig.

213 PTJ 1795/No. 66.

214 Nédóék cigányok voltak.

215 PTJ 1795/No. 82.

216 PTJ 1797/No. 40.

217 Terhessége.

218 A lopásért és a részegeskedésért.

219 PTJ 1797/No. 67.

A gyógyítás

Bér a betegség idejére

Mészáros István panasszal fordult 1787-ben a tanácshoz, mert Fáki János nem adta meg a bérét a néhánynapos betegségének idejére. Fáki a tanács előtt elmondta, hogy Mészáros a „szolgálatjával sem elégedett meg”. A tanács előbb a szolgálat idejéről akart tisztán látni. Kiderült, hogy mivel Mészáros az esztendőt leszolgálta, és Fáki is meghagyta a szolgálatban, ezért nem lehet Mészároost megrövidíteni. Fáki János a 70 dénárt nem tartotta meg szolgájának néhánynapos mulasztása miatt sem. A tanács indoklását Mándy József jegyző így fogalmazta meg világosan: „a’ betegség pedig a’ bérinek el fogására nem elegendő ok”.²²⁰ 1787-ben 75 dénárért lehetett kapni a boltosnál például egy „fejér gyölcs keszkenőt”.²²¹

Már ismerjük Kincses Gergely bántalmazását, amelynek az lett a vége, hogy három hétig feküdnie kellett.²²² Erre az időre három „napszámost” kellett fogadnia. A tanács 1794 december 6-án kötelezte bántalmazóját, Máté Istvánt, hogy a napszámások bérét, a három forintot, fizesse meg.

Pénz a szenvedésért

Kozma Istvánné 1779-ben Gombos János gondatlansága miatt vasba lépett bele. Három heti „szenvetésért Gombos János nyolcz forintot” fizetett a gyógyítási költségen felül. Ezt az ügyet október 25-én tárgyalták. 1779-ben nyolc forintért tehenet,²²³ vagy két egyéves csikót²²⁴ lehetett kapni.

Olvashattuk a Bántalmazások című részben, hogy a város két hadnagya és két tizedese 1790-ben megverte Dömötör Péter fiát a vásárban. A négy tisztségviselő fejenként fizetett egy-egy forintot a fiúnak a „verésért és szenvedésért”. Ebben az időben négy forintért kereken száz icce²²⁵ bort lehetett venni.

Szösz Mihályné esetét ismertettük részletesen, de itt említjük meg, hogy a tanács 1795. november 30-án öt forintot ítelt meg a javára. Ezt azért a szenvedésért²²⁶ kapta, amely lábának megsérülése és egyik bordájának eltörése okozott neki.²²⁷ 1795-ben ennyi pénzért sertést is adtak a vevőnek.²²⁸

220 PTJ 1787 március 3.; 1787/No. 42. Mai neve: táppénz.

221 PTJ 1787/No. 87.

222 PTJ 1794/No. 77.

223 PTJ 1779 április 12.

224 PTJ 1779 január 4.

225 1 icce: 0,8 liter; 100 icce: 80 liter.

226 Fájdalomdíjként.

227 PTJ 1795/No. 110.

228 V. ö. PTJ 1795/No. 93 és 1795/No. 101.

Láttuk, hogy Somodi Istvánnéval mit tett a lakodalomban Gombosék fia: forró kását csapott az asszony arcába. 1797. január 31-én a tanács úgy határozott, hogy „Somodinének a' sérelemért 3 forintokat fizessen” a legény, mivel „a' panaszlott fél ellen a' Vád meg világosodott”.²²⁹

A gyógyítás ára

Kozma Istvánnéhoz, akinek a kertben hagyott vas fölsértette a lábát, borbély járt gyógyítani. A tanács 1779 október 25-én arra kötelezte Gombos Jánost, aki a vasát a veteményesben gondatlanul hagyta ott, hogy a borbélynak a gyógyításért három forintot fizessen. 1778 tavaszán például három forintra becsült egy anyadisznót a tanács.²³⁰

Ismertettük Sulyok Sándor fiának az esetét a kalocsai gyógyítóasszonnyal, Szőnyi Mártonnéval. Szőnyinével három forintban állapodott meg a fiú, aki Szőnyinének a „körülötte tett fáradságáért egy forintot fizetett”. Csakhogy Szőnyiné ezzel nem elégedett meg, és keresetet adott be a kalocsai prefektushoz,²³¹ de úgy állította be a dolgot, mintha semmit sem kapott volna. Kalocsa áttette az ügyet Patajra, ahol a tanács elutasította Szőnyiné folyamodványát. A Kozma István bíró vezetésével összegyűlt „Becsületes Tanács” 1791. november 26-án azért nem adott helyt a panasznak, mert „a' Szemmel való látás bizonyítja azt hogy Sujok Sámuel fia a' nyavajából épen ki nem épült”, „az ifjat [. . .] tökéletesen ki nem gyógyította, az ifju is kevés ideig tett fáradságát ki fizetetlen hagyta”.²³²

Máté Istvánt, aki Kincses Gergelyt súlyosan bántalmazta,²³³ 1794. december 6-án arra kötelezték, hogy három forintot fizessen „bizonyos orvossággért a' mellyel gyógyittatott” Kincses.²³⁴

Nézeteltérés támadt 1796-ban a beteg Mándyné — a város jegyzőjének felesége — és a gyógyítást elvállaló Dömötör Péter között. A tanács 1796. október 1-én tett közöttük igazságot, amelyről a jegyző ezt írta: „1796/No. 78.: Mándy Jósefné Asszony folyamodott a' Városi Tanácshoz azért hogy ő bizonyos sebbe lévén Dömötör Péterhez folyamodott a' ki is a' gyógyítást fel vállalta 4 Rhenes²³⁵ forintokért olyan formán, hogy ha az orvoslása nem használna a' pénzt vissza adja, azonba az orvosság csak ugyan nem is használt 's ennél fogva a' maga pénzét vissza fizettetni kéri. Melly dolog eránt

229 PTJ 1797/No. 7.

230 PTJ 1778 május 11.

231 Tisztartóhoz.

232 PTJ 1791/No. 122.

233 Lásd a Bántalmazások és a Bér a betegség idejére c. részben.

234 PTJ 1794/No. 77.

235 Rajnai (forint).

Dömötör Péter meg szólíttatván²³⁶ azt álhatatossan tagadta hogy ő a pénznek vissza fizettetését igérte volna, de az ellent nem álván²³⁷ még is 2 forint 30 krajczárokat vissza ajánlott melyet a Tanács is elegendőnek ítélvén (:minthogy Dömötör Péter fáradságát is nem lehet semmibe tudni:) hogy a' panaszolkodó Asszonyosság azzal meg elégedjen meg íteltetett."

Most visszatérünk arra a kocsmai verekedésre, amelynek az lett a vége, hogy Gál Imre megvakult. A tanács felsőbb törvénykezésre utalta a dolgot, de 1797. május 20-án „meg ítélvén mindazáltal azt hogy a' mit a' panaszolkodó gyógyítására az az 5 forintokat és 56 krajczárokat költött a panaszlott felek Huszti János és Nédó István meg fizessék.”²³⁸

Hátra van még annak pótlása, hogy mi volt a tanács 1799. február 21-i határozata Szél József fiának kutyaharapásos esetéről. Bekes József borbély négy forintot kért a gyógyításért. A költséget a tanács megfelezte: Kontra János fizette a felét a harapós kutyája miatt; Szél József pedig a másik felét azért, mert a szálláskertekben „a' gyermeknek semmi dolga nem vólt”.²³⁹

*Orvosságok*²⁴⁰

Csak egy jegyzőkönyvben maradt ránk adat arról, hogy sérülést mivel gyógyítottak. Az esetre emlékeztetünk: 1795-ben Szösz Mihálynénak neki-rontott egy szilaj tehén, és az asszonymnak lába sérült, meg bordája törött.²⁴¹ A jószágtartó gazdának fizetnie kellett mind a szenvedésért, mind a gyógyításért. Az „orvosságért pedig mely három ittze égett bor vólt 16 krajczárjával ittzeje és 6 krajczár arru forrasztott kő²⁴² mind öszve [. . .] 54 krajczár” járt a gyógyítónak.

Bábák és gyógyítók

Három pataji bábának ismertük meg a nevét a protokollumokból. A XVIII. század egyik bábája Szőke Ferencné,²⁴³ akinek Rakonczáékkal támadt kellemetlensége. Róla még van kiegészítenivaló, amelyet szintén

236 Kikérdezéséről van szó.

237 Belátta.

238 PTJ 1797/No. 49.

239 PTJ 1799/No. 21.

240 A népi gyógyításra SÁNDOR István szerkesztésében: A magyar néprajztudomány válogatott bibliográfiája 1850—1870. Budapest 1977. 672—682. Ugyanaz 1945—1954. Bp. 1965. 226—227.; Ua. 1955—1960. Bp. 1971. 375—379.

241 PTJ 1795 november 30.; 1795/No. 110.

242 Vajjon mi lehet? Mintha a szakirodalom sem ismerné. V. ö. pl. BERDE Károly: A magyar nép dermatológiája. Budapest 1940. 167—9.

243 PTJ 1774 április 19.

1774. április 19-én tárgyalt a tanács: „Rakonecza János Szőke Ferenczné Váras²⁴⁴ Bábája²⁴⁵ meg becstelenítéséért, Kutya nyuzonak kikiáltásáért 25. pálczákat érdemel.”²⁴⁶ A másik bába Dani Ferencné, akiről 1790-ből van tudomásunk. A harmadik [Béres] Nagy Mihályné 1791-ben. Szakmai tanultságuk csak a bábáknak volt.

A XVIII. században a borbélyok gyógyították a kisebb-nagyobb sérüléseket és bajokat, de tanultság nélkül. Az egész századból biztos adat csak Bekes Józsefre van, 1799-ből. Az 1796-ban szereplő Dömötör Péterről csak valószínűséggel állíthatjuk, hogy a gyógyítást űzte, borbélyként.²⁴⁷ 1779 őszéről névtelenül említi a jegyzőkönyv azt a borbélyt, aki lábasérülés gyógyítását vállalta.²⁴⁸

Tudunk egy kalocsai asszonyról is, aki 1791-ben pataji „ifjút” gyógyíttatott, Sulyok Sámuel fiát, de eredménytelenül.²⁴⁹ Ez a gyógyítóasszony Szőnyi Mártonné volt. Részletesen foglalkoztunk vele. Itt jegyezzük meg végül, hogy a gyógyítás kalocsai történetéről jelent már meg összefoglaló ismertetés.²⁵⁰

244 Így!

245 A város, vagyis Pataj fizetett alkalmazotta.

246 Kétszerte szigorúbb ítélet a szokásosnál.

247 Bekesre: PTJ 1799/No. 21.; Dömötörre: PTJ 1796/No. 78.

248 PTJ 1779 október 25.

249 PTJ 1791 november 26.; 1796/No. 122.

250 MURÁNYI Károly: Képek Kalocsa egészségügyének történelméből. Kalocsa 1935.

Egy bácskai nagyközség közegészségügye 1945-ig

FEKETE DEZSŐ

Bácsalmás nagyközség nagykiterjedésű határával — 10 828 hektár, és 250—1100 négyszögöl között váltakozó teleknagyságával — Bács-Kiskun megye legdélibb részén fekszik. A község népessége 9099 fő.¹

A helység már a XIV. században lakott volt. Az első oklevelek 1399-ben már említik Halmos helységet Bodrog vármegyében.² Ezt erősíti meg az 1965. évben végzett régészeti ásatás is; ahol megtalálták az első település maradványait a templom alapjával.

A község neve századokon át többször változott: Almás, Halmos, Hajmás, Hagymás (írva: Hagmas). Hajdan tehát „h” betűt írtak a szó elejére. A török hódoltsági helyek lajstromaiban sok példát lehet erre találni.³

A törökűlés, a Rákóczi-szabadságharc idején a község elpusztult, illetve lakosai más vidékre költöztek. 1711-ben újra betelepült,⁴ de akkor már a mai község helyére. Az 1715-ös országos összeírás alkalmával egy bíróval és 19 jobbággal, illetve zsellérral találkozunk.⁵ Az összes földterületük 124 pozsonyi köblös szántó, 48 rét (kaszásban) szerepel az összeírásban. Kereskedelemmel nem bírnak, erdejük nincs. A föld megművelése nehéz.⁶

Századok folyamán a népesség változott.

1738-ban ⁷	263 fő
1783-ban ⁸	1 400 fő
1803-ban ⁹	3 494 fő
1869-ben ¹⁰	8 193 fő

1 Népszámlálás 1972. 14. p.

2 Csánki 1894. 200. p.

3 BBVET. 1896. 260. p.

4 IVÁNYI. 1906. 13. p.

5 Arch. Regn. Ladd. 1715.

6 Uo.

7 Érs. Lev. Vis. 1738.

8 Uo. 1783.

9 Uo. 1803.

10 Archiv. Regn. 1869.

1900-ban ¹¹	9 291 fő
1910-ben ¹²	11 498 fő
1941-ben ¹³	13 345 fő
1970-ben ¹⁴	9 099 fő a község lakóinak száma.

A községet II. József uralkodása idején németekkel telepítették be. Az első német telepesek 1786 májusától—októberig érkeztek a községbe.¹⁵ A 800 telepes család közül 140 teljesen szegény volt, még a plébánosnak járó 30 krajcár járadékot sem tudták kifizetni.¹⁶ 1790. november 1-én újabb 112 német család érkezett a mai Nyugat-Németország területéről.¹⁷ Egy 1793-as községi összeírás szerint 58 személy Orsova-Mehádia vidékéről idetelepült horvát nevéekkel is találkozunk.¹⁸

A község 1803-ig a Királyi Kamara birtoka, később hét személy kapott adományt Almásra: az Antunovich, Koronay, Kovacsich, Németszeghy, Rudics, Siskovics és Vermes családok.¹⁹ Az 1810-es években mezővárosi rangot kapott.²⁰ A község lakói: magyarok, németek és horvátok.

Bácsalmás a XIX. század második felétől 1962 májusig járási székhely volt. Ebben az időben teremtődtek meg itt is a polgári fejlődés feltételei. Kereskedelmi-, közlekedési-, egészségügyi és kulturális központja a környék lakosságának. A századunk első harmadában új iskolák, népkörök, egyesületek jöttek létre. 1922-től Állami Polgári Fiúiskola, 1925-től Polgári Leányiskola, 1937-től Állami Mezőgazdasági Középiskola, 1940-től Német Polgári Iskola működött a községben az egyházi elemi iskolák mellett.

Magyarországon az 1848—49-es szabadságharc leverése után az egészségügyi közigazgatás központi teendőit a kormányzat keretében működő egészségügyi osztály látta el. A század közepén az országban mintegy 90 kórháznak nevezett intézmény működött, ennek fele azonban csak néhány ágygal rendelkező szegényotthon volt. A kórházak elválasztása a szegényházaktól 1856-ban történt meg.²¹

A XIX. század végéig az egészségügy az elavult közigazgatási rendszer útvesztőjében tengődött. Önálló minisztériuma, szakemberek által irányított országos vezetőszerve nem volt. A minisztériumok egymástól függetlenül dolgoztak. Jellemző a századforduló Magyarországra az is, hogy az állat-

11 Népszámlálás. 1900. (1900.)

12 Uo. 1910.

13 Uo. 1941.

14 Uo. 1970.

15 Kam. Ca. Adm. 12—30. (1790.)

16—18 Uo. 1791.

19 BBVET. 1896. 260. p.

20 Uo.

21 HAHN 1960. 27. p.

tenyésztés, az állategészségügy sokkal korszerűbb volt, az állam erre többet áldozott, mert a külföldi kereskedők csak ilyen feltételekkel voltak hajlandók szerződést kötni a marhaszállításokra. A magyar uralkodó körök nem tekintették állami ügynek a dolgozók egészségének védelmét, mert csak adományokkal és jótékonykodással kívánták a kérdést megoldani.²²

Az 1863. évben országosan számvetést készítettek az orvos- és egészségügyi dolgozókról. Az összeírásból kitűnik, hogy 114 megyei és városi főorvos, 138 járási és kerületi alorvos, 222 járási sebész, 314 hatósági szülésznő működött.²³

Bácsalmáson is működött már kórház a XIX. század közepén, mert Iványi István szabadkai történész is említi könyvében²⁴ az 1837-ben alapított gyógyszerházzal együtt.

Magyarországon a közegészségügy rendezéséről 1876-ban jelent meg a XIV. számú törvény.²⁵ Ez a törvény meghatározza a községek feladatait. Az első része leszögezi, hogy a közegészségügy vezetése az állami igazgatás köréhez tartozik. A II. fejezet intézkedésekre kötelezi a hatóságokat a közegészségügy különböző területein, előírja a felügyeleti jogköröket és tennivalókat. A III. fejezet a gyermek- és iskolaegészségüggyel foglalkozik stb. Minden város és legalább 6000 lakosú község köteles orvost tartani. A legalább 1500 lelket számláló helységek szülésznőt alkalmazni. Kisebb helységek közösen tarthatnak szülésznőt. Ennek a rendeletnek a megvalósulása Bácsalmáson a századforduló táján észlelhető erőteljesebben.

A XIX. század első felének közegészségügyéről adataink nincsenek. Az 1831. évi nagy kolerajárványról fennmaradt írást kivonatosan közöljük.

„Puskás órségen a határban. Alig ütötte fel a fejét az országban a pusztító nyavalya, július hó elején egyre-másra intézi rendeleteit Almás mezővárosához Kovács József bajai főszolgabíró. Július 18-án kelt rendeletében a vármegyei, illetve a járás határán sűrűn felállított nádkunyhós órségek ügyében írja, hogy a jelölt pontokon minden őrkunyhóhoz öt gyalog és egy lovas ór, egy Eskütnék felvigyázása és egy vízhordóval ellátott kocsival oly módon rendeltessen, hogy minden kunyhónál az Emberek egy víztartó Edénnyel és a menet és jöveten kívül három napi tartással (élelemmel), mindnyájan pedig Vasvillákkal ellátva legyenek, az ór Kunyhóhoz állandóul egy töltött puska az ór állásnak idejére adattasson, az örök mindenkor Estve jöjjenek váltásra és elérkezések előtt senki a helyét elhagyni ne meré-

²² DÓSA 1959. 11. p.

²³ HAHN 1960. 48. p.

²⁴ IVÁNYI 1909. 2. köt. 15. p.

²⁵ A törvényjavaslatot a Képviselőház 1876. febr. 25-i ülésén egyhangúlag elfogadta.

szeljen, az örök szorgosan vigyázzanak és minden bejönni törekvő hangos kiállításuk által vissza utasítsanak, a ki ha jó szívvel nem távozna sőt erőszakosan is betörni igyekezne, aztat fegyverrel is bétörekedő szándékjában gátolják. A szigorú határzár hiábavalónak bizonyult. Mégis behurcolták a vést Bácsmegyébe . . . Szent Jakab havának (július) 19-ik napján készült az első jegyzőkönyv . . . 103 halott. A betegség kiütése nyomán végigszá-guld a borzalmas járvány az egész városon. A Templom (ma Petőfi) utcá-ban négy nap alatt 221-en estek a félelmes nyavalyába. Szeptember 13-án 15 halottja volt Almásnak, három sírásó dolgozott egész nap a temetőben . . . Keveset írunk, ha másfélszáz halottját említjük Almás szomorú nyavalyájá-nak áldozatairól.”²⁶

Ilyen nagyarányú kolerajárványos megbetegedésről a későbbiek folyamán nincs tudomásunk. Az 1886-os év országos kolerajárvány 1509, az 1892-es 1255 halálesetet követelt az egész országban.²⁷ Bácsalmáson a halálozási anyakönyv szerint 1886-ban 4 személy — ebből 1 nő és 3 férfi — halt meg. Összesen hat megbetegedés történt. 1913-ban Bácska 18 községében újra felütötte fejét a kolera. Az összes megbetegedések száma: 195 volt. Ezek közül 115 meggyógyult.²⁸

A betegségek megelőzését és gyógyítását elősegítő gyógyszerek hiányoz-tak. Az idősebbek még ma is elevenen emlékeznek a fürdőmesterek, borbélyok és gyógyeljáró „tudós” javasasszonyok által összezagyvált készítmé-nyekre. A kuruzsló asszonyok kenték, gyúrogatták a betegeket. Az orvossá-gok közül a fű- és fafélékkel való gyógyítás volt általában az elterjedt. A gyógyfüvekből párolt víz, lictárium és olaj készítése volt szokásos. Éppen ezért napjainkban is megállapítható, hogy az egészségvédelemben a gyógy-szerészet szerepe több, mint egyszerűen az orvos által írt receptek elkészí-tése.

A község közegészségügyének szemléltetéséhez elkészítettük az alábbi kimutatást. Az adatokat a születési-, házasságkötési- és a halálozási anya-könyvekből gyűjtöttük ki, az 1856—1966-os évekből, tízévenkénti vizsgáló dással.

26 FeB. 1926. dec. 10.

27 HAHN i. m. 37., 60. p.

28 BJ. 1914. jan. 11.

I. számú kimutatás*

Az anyaggyűjtés folyamán figyelemmel voltunk a bel- és a külterületen elhaltak számának megállapításával. 1916—1966 közötti években elhaltak száma a külterületen.²⁹

1. táblázat

évben	férfi	nő
1916	28	29
1926	38	38
1936	26	20
1946	48	45
1956	9	8
1966	8	5

Az 1966-os évben meghaltak közül nem bácsalmási lakos volt: 21 férfi és 7 nő. A községben 1966-tól kórház működött. 1950. jan. 1-től a község közigazgatási területén Bácsszőlős néven új község alakult. Az 1916-os halálzási adatok között 34 hősihalott is szerepel.

Az elhaltak átlagos életkora (helyi- és országos adatok)

2. táblázat

évben	férfi		nő	
	helyi	országos ³⁰	helyi	országos
	é v			
1910 (1906)	20,8	27,83	27,9	29,23
1920 (1916)	31,9	31,82	32,3	34,00
1930 (1926)	41,6	36,65	39,1	38,91
1941 (1936)	47,6	46,11	47,0	49,32
1950 (1946)	47,1	59,00	50,7	63,00
1974 (1966)	61,2	66,50	71,8	72,70

* Megjegyzés az I. sz. kimutatáshoz. A XIX. és a XX. század fordulóján élő emberek átlagkora elég alacsony. A Jánoshalma községben végzett 1841—44-ig terjedő időre vonatkozó vizsgálódás eredménye: 14,4 év az átlagos életkor. (29) Az 1876-os év alacsony átlagéletkor abban keresendő, hogy nagy volt a csecsemőhalálozás, az 1916-os évi születések száma az első világháborúval magyarázható.

²⁹ KARSAI, 1974. 111. p.

³⁰ Magyarország népesedése a két világháború között. Bp. 1965. 39. p. Társadalmi Szemle. 1980. márc. 71. p.

A zárójelben közölt évszám a bácsalmási adatokra vonatkozik.

Közismert, hogy az emelkedő életszínvonal, az egészségügyi ellátás hozzájárult az átlagos életkor növekedéséhez. Az alábbi kimutatás a 75 életéven felül elhaltak adatait mutatja 10 évenkénti összehasonlításban.

3. táblázat

évben	elhaltak		Összesen ³⁰	a halálozások sz. összesen	a 75. éven felül elhaltak %-ban
	nő	férfi			
1856	2	7	9	245	3,63
1866	6	5	11	271	4,08
1876	2	6	8	423	1,90
1886	7	7	14	245	5,71
1896	10	17	27	250	10,80
1906	16	9	25	311	8,04
1916	15	15	30	232	12,90
1926	22	15	37	211	17,50
1936	10	10	20	134	14,90
1946	28	23	51	222	22,50
1956	21	15	36	91	39,50
1966	24	15	39	107	36,45

Intézkedések a járványok megszüntetésére

A bácsalmási képviselők tanácskozása megállapította, hogy „a tífusz járvány, de más járványok is ősszel és tavasszal mindig fellépnek, ennek megakadályozása végett a községi és járási orvos több egészségügyi egyénnel érintkezésbe lépett a járványok leküzdése ügyében. A szakértők odanyilatkoztattak, hogy azok a rossz ivóvízben keresendők, mert rothadó talajon szivárog keresztül a víz Almás valamennyi kútjában . . . Ezen csak úgy lehet segíteni, ha egészséges és tiszta vizet szolgáltatunk . . . ártézi kút fúrásával . . . A kút fúrása sok nehézségbe ütközik . . . A talajviszonyok kedvezőtlenek.”³¹

Az országban — városnak és falunak egyaránt — az egészséges ivóvízzel való ellátás ősgondját kell megoldani a hatóságoknak. Századokon át nyitott gémeskutak, utóbb ezeknek szivattyús szerkezettel való átalakítása teremtett némiképp tűrhető állapotot. Dr. Fodor József és dr. Kőrösi József nagy magyar orvosok kutatásai bebizonyították a víz szerepét mindennapi életünkben, a hastífusz és a kolera betegségek terjesztésében. Ez a felismerés

31 FB. 1901. jan. 25.

32 HAHN. i. m. 60. p.

meggyorsította az ivóvízellátás és a szennyvízhálózat kiépítésének rendezését nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is. Budapesten 1893-ban kezdték meg a Káposztás-megyeri Vízmű építését,³² Baján 1898-ban fúrták az első ártézikutat a Szentháromság (ma Béke) téren,³³ Bácsalmáson az 1900 július 2-i rendkívüli ülésén tárgyalta meg a községi képviselőtestület a belügyminiszter 15 966. sz. körrendeletét az ivóvízellátásról.³⁴ Madarason 1906. október 4-én, az 52/1906. községi közgyűlés határozattal mondták ki a mélyfúrású kút építését,³⁵ Tataházában 1909. december 15-én döntöttek az ártézikut fúrásáról.³⁶

Bácsalmás község képviselőtestülete Latinovits Géza országgyűlési képviselőt kérte föl a minisztériumi beavatkozásra. A képviselőnek tudomása volt arról, hogy 1889-ben a Földművelésügyi Minisztérium keretében kultúrmérnöki hivatal létesült. Ennek a hivatalnak a hatáskörében tartozott a kutak, vízművek stb. ügyeinek intézése, véleményezése.³⁷ „A derék képviselő — olvasható a dokumentumok között — a kérelem kézhezvétele után nyomban elment Farkas műszaki tanácsoshoz, onnét a vízügyi osztály vezetőjéhez . . . a Földtani Intézethez.” — A szakértői vélemény szerint csak igen nagy mélységből lehet szökővizet nyerni. „Ugyanis Bács-Almás 125 méternyire fekszik a tengerszint fölött, míg Baja 95, Szabadka pedig 109 méternyire. Azonban igenis remény van már 80 méter mélységnél, csak hogy ez esetben a víz csupán bizonyos maximális magasságra jut a csőbe, ahonnan aztán ki kell szivattyúzni. A műszaki tanácsos jelezte, hogy mihelyt a minisztérium tulajdonában levő fúrókészülék szabad lesz, a község rendelkezésére bocsátja.”³⁸ A minisztérium segítése meg is történt, mert 1901 június első napjaiban megkezdték az első ártézikut fúrását. A fúrókészülékeket a minisztérium díjtalanul adta a községnek.³⁹ Bácsalmás község — hivatkozva a nehéz gazdasági viszonyokra — 1925-ig nem fúratott újabb ártézi kutat.⁴⁰

Hiányzott a község külterületi lakosságának is a jó ivóvízzel való ellátása. Egy községi közegészségügyi jelentés arról számolt be, hogy az utóbbi hetekben — 1909 március hó — valóságos pánik tört ki a szőlők között annak halatára, hogy a tanköteles gyermekek és a mégezeknél is fiatalabbkorúak között a difteritisz és tífusz pusztít . . . A megbetegedés oka: mintegy 15 km

33 RAPCSÁNYI: i. m. 350. p.

34 FB. 1901. jan. 25.

35 BBVHL. 1906. 52. sz.

36 Uo. 1909. 49. sz.

37 HAHN. i. m. 61. p.

38 FB. 1901. jan. 25.

39 FB. 1901. jún. 7.

40 FeB. 1925. jan. 30.

hosszúságú terepen a lakosság talajvizet iszik, másutt a lakosság víz helyett bort iszik.⁴¹

II. községi orvosi állás megszervezése

„A községi előljáróság — minthogy a község lakosságának túlnyomó része már több ízben megjelent az illetékeseknél — írja a korabeli jegyzőkönyv — az ügyben, hogy tegye lehetővé a II. községi orvosi állás megszervezését, mert a nagyarányú szőlőtelepítések miatt a lakosság annyira megszapordott, hogy a szőlőtelepen is mintegy 4000 lakos él, továbbá egy orvos nem tud a feladatainak eleget tenni. A képviselőtestület határozatot hozott az állás megszervezésére.”⁴² A pályázat meghirdetésére dr. Nagy Lajos jelentkezett, aki munkakörét 1906. október 6-án elfoglalta.⁴³ Az egészségügyi el-látás az egész megye területén javulást mutat.⁴⁴

Bácsalmáson 1905-ben rendszeresítették a II. községi szülésznői állást.⁴⁵ 1906. december 12-én a szőlőkben is megszervezték a szülésznői munkakört.⁴⁶

1906-ban Rónay Ede bajai lakos kérelemmel fordult a község vezetőtestületéhez a II. gyógyszertár felállítása ügyében. Kérelmét azzal utasították el, „hogy sem közegészségügyi, sem egyéb szempontból szükségessége nem forog fenn.”⁴⁷ Rónay kérelmét 1907. február 9-én megismételte⁴⁸, ügye 1913. szeptember 13-án nyert elintézését.⁴⁹

41 BK. 1909. márc. 7.

42 KEjzkv. 1905. ápr. 10.

43 KEjzkv. 1906. okt. 6. Ezen a napon választották meg. Ő sürgette a trachoma-szoba felállítását. A betegeket ő gyógykezelte. 1910-ben elköltözött a községből.

44 A központi rendeletek, a megyei és járási szervek utasításaira indult meg a fejlődés. Madarason 1901. júniusában megszavazta a képviselőtestület az új gyógyszertár felállítását. — FB. 1901. jún. 7. Csávoly községben engedélyezték a járványkórház felépítését, amely két szoba, egy konyha, egy kamra és nyitott folyosóból áll. A községi vezetés 1904. június 31-én nyilvános árlejtésen hirdette meg az épület felépítését. — BBVHL. 1904. júl. 28. Nagybaracska községhez tartozó György-pusztán szülésznői állásra hirdettek pályázatot. — BBVHL. 1906. szept. 20.

1907 július 22-én körorvosi állásra pályázatot hirdettek — Csávoly székhellyel. Munkaterülete: Felsőszentiván és Rém községekre terjed ki. — BBVHL. 1907. aug. 1. — Felsőszentivánon szülésznői állást rendszeresítettek. — BBVHL. 1907. október 3.

Tataháza körorvosi állás létesítését vették tervbe, amely Mátételke községet is magába foglalja. — BBVHL. 1908. febr. 27. Jánoshalmán még egy községi orvosi állást. — BJ. 1909. márc. 28. Bácsborsodon szülésznői munkakört engedélyezett a vármegye. — BBVHL. 1910. szept. 22.

1910-ben Mélykúton egy új járványkórház építését engedélyezték. — BBVHL. 1910. dec. 15.

Rém községben egy szegényház létrehozását tették szükségessé. — BBVHL. 1910. júl. 28. A mélykúti új járványkórház építésére 1912. augusztus 20-án írták ki a versenytárgyalást. — BBVHL. 1912. aug. 29.

Dávodon járványkórház. — BBVHL. 1912. szept. 12., Herecszántón, szegényház alapítását szavazták meg. — BBVHL. 1912. jún. 20.

45 BBVHL. 1905. okt. 12.

46 KEjzkv. 1906. dec. 12.

47 KEjzkv. 1906. júl. 9.

48 Uo. 1907. febr. 9.

49 BJ, 1913. szept. 21.

Közegészségügyi szabályrendelet alkotása, módosítása

Az 1876. XIV. közegészségügyi törvény nem határozta meg pontosan a községi és a körorvosok közegészségügyi teendőit. Chyzer Kornél kezdeményezésére adták ki az 1908. évi XXXVIII. törvényt, amely a községi és körorvosok feladatainak megjelölésén kívül elrendelte, hogy törzsfizetésüket és korpótlékukat az államkincstártól kapják. Az egyéb járandóságok biztosítása a községek feladata marad, de fizetésük a megyén keresztül történik. Az intézkedés megszüntette azokat a nehézségeket, amelyek a községek különböző teherviselési képességéből, a községi szervek nemtörődömségéből adódtak.

A századforduló táján alakult meg a Bács-Bodrog vármegyei Orvosi Fiókszövetség. Feladata volt többek között, hogy a közvélemény figyelmét a közegészségügy és az orvosi hivatás felé fordítsa, segítsen az orvosok nehéz anyagi helyzetén. Már 1901-ben kiadtak egy felhívást a községeknek. Kérték az előljárókat, hogy az orvosok fizetését rendezzék.⁵⁰

Az országos közegészségügyi törvény, továbbá a bácsalmási Főszolgabírói Hivatal 6 180/1908. sz. rendelete kellett ahhoz, hogy a községi orvosok fizetése ügyében intézkedjenek. Ez adott lökést a község közegészségügyi szabályrendeletének módosítására. A szabályzat a következőket tartalmazza:

- „1. A községi közgyűlés jelöli ki az ügyvezető orvost.
2. A községi képviselőtestületi közgyűlés állapítja meg a lakáspénz nagyságát, amelyért a községi orvos igényeinek megfelelő lakás kapható.
3. Javaslatot tartozik adni a községi orvos a közegészségügyi szolgálat teljesítése és a betegek látogatása alkalmával megillető fuvar természetbeni kiszolgáltatása és a faruvdíj vagy úti átalány megállapítása tárgyában.
4. Javaslatot ad a rendelési, látogatási és műtétekért járó díjak, nemkülönben a távolsági díjak összegének megállapítása érdekében.
5. A községi képviselőtestületi közgyűlés határozatilag megállapítja a bábák (szülésznők) fizetését, látogatási és működési díjait.

E pontokra egyenként előterjeszti a községi előljáróságnak határozati javaslatát.

1. A közgyűlés ügyvezető orvosul dr. Márton Géza községi orvost jelölte, mint aki a községnek régi orvosa, a község orvosi teendőit már 25 év óta odaadással és az ügyhöz méltó buzgalommal szolgálja.

2. A községi orvosok lakáspénzét egyenként 600 korona összegben állapítja meg a közgyűlés, miután a községnek megfelelő, természetbeni lakások rendelkezésre nem állanak, s a község a lakosság újabb és elviselhetetlen megterhelése nélkül ily lakások felépítésére képtelen. A javaslatba hozott

összeg a községben fennálló lakbér viszonyoknak megfelel. A jelzett összegért az orvosi állás tekintélyének és szükségletének megfelelő lakások kaphatók bérbe.

3. A község az 1908. évi XXXVI. tc. 21. §-ának a.d. pontok alatt meghatározott orvosi teendők és közegészségügyi szolgálatok teljesítéséhez fuvar — a rendelkezésre álló megfelelő előfogatok felhasználásával természetben ad. Egyéb esetben a fuvar, vagy annak díja az orvost igénybevevő felet terheli. A község házától számítva 2 km-nél távolabb fekvő helyeken látogatást teljesítő orvost kilométerenként oda és vissza számítva 15 fillér fuvarpénz avagy pedig az érdekelt fél által kiszolgáltatandó természetbeni fuvar illeti meg.

A községi közigazgatási teendők ellátása leginkább pedig a tűzrendészeti szolgálat ellátása tekintetében állandóan 6 pár lovat tart. Tekintve, hogy ugyanezen előfogatokkal a fent hivatkozott 21. § a.d. pontjaiban felsorolt orvosi funkciók fennakadás nélkül lebonyolíthatók, a község miszerint a jövőben is a fuvar természetben óhajtja kiszolgáltatni.

4. A községi orvosok rendelési, látogatási, valamint műtétekért járó díjait a gyűlés a következőkben állapította meg:

A községi szegényeket ingyen tartoznak gyógykezelni: aki 10 koronánál kevesebb adót fizet, szegénynek minősíthető.

- a) Rendelői díj rendelő órákban 50 fillér,
- b) Rendelői díj rendelési órán kívül 1 korona,
- c) Rendelői díj éjjel 1 korona 50 fillér,
- d) Látogatási díj nappal 1 korona, éjjel 2 korona,
- f) Látogatási díj, ha az orvost előre meghatározott időre hívják meg, vagy expressz látogatásnál nappal 1 korona 50 fillér, . . .
- g) 200 koronánál több egyenes adót fizetőknél különbség nem létezik,
- h) A hét éven aluli gyermekek, valamint a gazdasági cselédek és ipari alkalmazottak gyógyításánál a rendelési és beteglátogatási díjnak fele jár.
- i) Műtétnél a nagyméltóságú m[agyar] kir[ályi] Belügyminiszternek az 1900. évi 135 000 rendeletével megállapított díjak fizetendő,
- j) Halott kémlelésért esetenként 50 fillér fizetendő,

k) Tekintve, hogy a községben 2 községi orvos van és tekintve, hogy a községnek csaknem felerésze külterületen lakik, amely arány a folyamatban lévő tagosítás közeli befejezte után is fog éreződni és tekintve, hogy a község a második orvosi állás rendszeresítése körül éppen arra való tekintettel hozta meg az anyagi áldozatot, hogy a külső területen a közegészségügyi szolgálat fennakadás nélkül lebonyolítható legyen, s a külterületi lakosság is részesülhessen kellő orvosi segélyben: a község távolsági díjat az orvosok részére nem állapít meg.

Hogy a község a 10 koronán aluli fizetőket ingyenes gyógykezelésben részesíti, abban leli magyarázatát, hogy községünkben sok a kisebb — néhány száz □-öl terjedelmű ingatlannal bíró lakos, akik többnyire a külterületen is laknak: ezen csekély ingatlannal rendelkező vagyon azonban nem képesíti őket arra, hogy a gyógykezeléssel egybekötött többnyire fuvardíjjal is súlyosbított orvosi díjakat elviselhesse. Inkább lemondana ilyen gyógykezeltetésről, ami pedig csak közegészségügyünknek válnék rovására.”⁵¹ Az orvosok évi készpénzfizetése — havi előlegesrészletekben — 1 200 Korona.⁵² A községi szülésznök 200 Korona évi fizetést kapnak, havonkénti előleg részletfizetéssel. A szüléseknél való segédkezésért egyenként 2 Korona a díj.⁵³

A közegészségügy századunk első negyedében

A XX. század első évtizedében végbement egészségügyi változás csak enyhítette, de nem oldotta meg a bajokat. Nem véletlen, hogy a megyében megjelent sajtótermékek — szinte két hetenként — vezércikkekben foglalkoztak a közegészségüggyel. Az ország pénze a háborús készülődésre, a katonaság felszerelésére kellett. Csak egy példát említünk: „Auszttria—Magyarországon a költségvetésben az első világháború előtti békeidőben katonai kiadásokra évente 586 millió koronát fordítottak, népjóléti kiadásokra 26 milliót, felekezeti célokra 28,5 milliót, ezzel szemben gyermekvédelemre 1 milliót.”⁵⁴ Ezekből a számadatokból is érezhetők azok az állapotok, amelyek a csecsemőhalandóság megakadályozását hátráltatták.

„Az államnak, a társadalomnak egyik legfőbb kötelessége az volna” — írja a kor krónikása — „hogy a közegészségügyet a lehető legideálisabb színvonalra helyezné, illetve fejlesztené. Legalábbis olyan színvonalra, mint amilyen színvonalon ma a katonaság intézménye áll minden más intézmény fölött”. — Majd hozzá teszi: „Mindaddig azonban az állapotok gyökeres javulásáról beszélni sem szabad, amíg a pénz ágyukra, fegyverekre kell, ami az ember életét kioltja, nem amelyik megmenti”.⁵⁵

A másik égető és sürgető feladatnak tartották az alkoholfogyasztás kérdését.⁵⁶ Az alkoholfogyasztás káros hatással van az emberi szervezetre. „Megőrli a szülők életidegeit, csupa satnya, életre képtelen gyermeket hoz

51 KEjzkv. 1908. nov. 28.

52 Uo. 1905. ápr. 10.

53 BBVHL. 1905. okt. 12.

54 Dósa. i. m. 11. p.

55 BJ. 1913. jún. 15.

56 KEjzkv. 1906. okt. 6. A község területén működő 17 korcsmai számot 20-ra emelték fel.

a világra” — jegyzik meg a gyermekhalandóságról.⁵⁷ Ennek bizonyítására egy katonai sorozás adatai szolgálnak az 1912. évről. Bácsalmás községben 233 sorkatonára közül 87, Kunbaján 70-ből 11, Tataházán 32-ből 12, Kisszálláson 31-ből 11, Mátételkén 11-ből 5, Jánoshalmán 231-ből 98 ifjút nem soroztak be katonának. A sorozóbizottság a fiatalok többségét gyenge testalkatuk miatt nem tartotta őket alkalmasnak katonai szolgálatra.⁵⁸ Hozzájárultak mindehhez a rossz lakás- és a megélhetési viszonyok, a babonáság és a tudatlanság is.⁵⁹

A gyermekhalandóság alakulását az alábbi statisztika is mutatja.

II. számú kimutatás

A halottak életkori megoszlása.

Magyarországon az első világháborút megelőzően az évek átlagában évente 55 319 egy éven aluli gyermek halt meg.⁶⁰ „Szinte beletörődött ez az ország, hogy a temetőkből sűrű sorokban emelkedjenek az apró sírok” — jegyzi meg az egyik beszámoló és sajnálattal állapítja meg, hogy „segítség nincs, hogy a halmok számát csökkentsek, nyilván úgy gondolkodnak, — akiknek hivatása, kötelessége volna Magyarország közegészségügyének rendezése, hogy olyan országban, ahol egy malac, vagy egy borjú elhullásán több könny gördül le a szomorú arcokra, mint mikor beállít a halál a házhoz és elragad egy kenyérfosztogató gyermeket, ott nem kell közegészségügyre áldozni . . .”⁶¹ Szinte forradalmi hangú írásban így folytatja az újságíró: „Mozdulna csak meg a nemes érzésű ember, a jogokat illető nép és szólna oda keményen annak a kormánynak, hogy az ember életével olyan könnyelműen bánik, nincsenek elegendő orvosok, nincsen ingyen gyógyszer, kevés a kórház, úgy, hogy protekcióból jutnak be a betegek, követelné erősen, hogy minden községnek legyen orvosa, ne kelljen mérföldekre loholni, míg orvost talál a beteghez, szülésznőt a vajúdo anyához, akkor több lelkiismerettel intéznék az ország közegészségügyét.”⁶²

A fertőző gyermekbetegségek megelőzéséért, gyógyításáért az orvosok mindent elkövettek. A sok haláleset nem őket terheli. Dr. Márton Géza közsegi orvos 11 hónapos és 4 éves gyermekei is diftériában haltak meg.⁶³

57 BJ. 1913. jún. 15.

58 BJ. 1912. szept. 22.

59 Cumánia. 2. köt. 1974. 229—236. p.

60 Magyarország népessége. 1963. 45. p.

61 BJ. 1913. jún. 15.

62 Uo.

63 Dr. Ádámffy József orvos visszaemlékezése.

Az első világháború idején rohamosan romlott a polgári lakosság életköri-
műlménye. A munkaerőhiány miatt visszaesett a mezőgazdasági termelés.
Bácsalmásról is többen külföldre mentek dolgozni. „A kivándorlás oly mé-
reteket ölt, annyira beleveszi magát a köztudatba, hogy még azok is itt
hagyják szülőföldjüket, akiknek van itthon valamelyes kenyérkeresetük.
Így aztán nem csodálható, ha a földek sok helyütt parlagon, műveletlenül
hevernek, melyek addig dús gyümölcsöket nyújtottak” — írja a korabeli
újság.⁶⁴

Az ország egészségügyileg sem volt felkészülve a háborús eseményekre.
A kórházi hálózat fejletlensége miatt sok olyan szükségkórházat kellett lét-
rehozni, amely a korszerű egészségügyi ellátásra teljesen alkalmatlan volt.
Ilyen szükségkórházat Bácsalmáson is létesítettek, a háború végéig műkö-
dött. A kórháznak 10—15 ágya volt. A betegek gyógykezelését az itthon ma-
radt orvosok, továbbá a frissen kiképzett egészségőrök végezték,⁶⁵ Nagy volt
az orvoshiány. Az egyik alispáni jelentés azt tudatja a vármegye közigaz-
gatási bizottságával, hogy 120 orvosi állás betöltetlen. Az élelmezési hely-
zetet súlyosbította még a spekuláció és a drágaság is.⁶⁶

A XX. század első két évtizedének helyzetére a kor újságírója így emlé-
kezik: „Nyomorgó családanya jött be hozzánk panasszal, hogy az ura há-
rom esztendeje katona, van hat gyermeke, nincsen ruhájuk, nincsen enniva-
lójuk, nincsen fűtőjük.”⁶⁷ A vezércikkek címeiből: „Tömegnyomor dühöng
és pusztít odakint a külvárosban”,⁶⁸ „Drága a kenyér”,⁶⁹ „Asszonyháború
Madarason, Hadisegélyes asszonyok ribilliója. — A madarasi asszonyfor-
radalom”.⁷⁰ „Síró lány a cipőboltban. Könyörögnek, kérnek utalványt cipő-
re, cipőjavításra, talpalásra, borításra”.⁷¹ „Kukoricakenyeret kapunk!”⁷²

64 Praefort Ferenc gyógyszerész és Peszelényi Péter visszaemlékezése.

65 BJ. 1912. ápr. 28.

66 1910-ben egy koronáért lehetett vásárolni: 30 zsemlyét, vagy 4 kg kenyeret, vagy pár kisebbfajta csirkét,
vagy 1 kg ürühúst, vagy 3/4 kg marhahúst, vagy 3/4 kg sertéshúst, vagy 60 dkg borjúhúst, vagy 20 db tojást,
vagy 4 kg babot, vagy 3 kg rizsát és így tovább.

1917-ben 1 kg kenyeret, vagy 2 db tojást, vagy 2 kis fej káposztát, vagy 10 dkg szalonnát, vagy 1 kg babot,
vagy 10 dkg marha- vagy sertéshúst.

1917-ben továbbromlott az életszínvonal. Egy gyermektelen házaspár ebédje, otthon főzve, a legszükségeseb-
ben számítva is 5 koronába került.

1919 áprilisában a következő árak voltak: 1 kg kenyér 2,40 K — Korona, 1 kg birkahús 12.—K, 1 kg disznóhús
15.—K, 1 kg bányahús 14.—, 1 kg birkahús 12.—K, 1 kg zsír (olvasztott) 22.—K, 1 kg szalonna 20.—K, 1 liter
tej 1,60 K, 1 kg házi vaj 28.—K, 1 kg túró 22.—K, 1 db tojás 0,40 K, 1 kg sajt 16.—K, — BJU. 1919. ápr. 13.

67 BaK. 1917. dec. 1.

68 Uo. 1918. jan. 19.

69 BFU. 1918. febr. 28.

70 Uo. 1918. ápr. 7.

71 BaK. 1918. júl. 20.

72 BFU. 1918. okt. 8.

„Burgonyát osztanak ki”.⁷³ „Népkonyhát az éhezőknek.”⁷⁴ „Nincsen cukor”.⁷⁵ „Az orvos kérdése a falun a legnehezebb probléma”.⁷⁶ „Harc a drágaság ellen.”⁷⁷

A korszak haladó gondolkodású orvosai, a humanista érzelmű vezetők — látva a nagy elmaradottságot —, kísérletekbe kezdtek, kezdeményeztek. Ilyen és hasonló felismerés jegyében alakult meg 1915-ben az Országos Stefánia Szövetség, melynek egyik szervezője Madzsar József szocialista gondolkodású orvos volt. A Szövetség tanácsadókat, szülőotthonokat, csecsemőotthonokat létesített, meghonosította a védőnői tevékenységet. 1917-ben az anya- és csecsemőgondozást állami feladattá minősítették. Bácsalmáson tíz évnek kellett eltelnie, hogy 1927 november 1-én megalakítsák a Szövetség helyi fiókját.⁷⁸

A Magyar Tanácsköztársaság ideje alatt Bácsalmás szerb megszállás alatt volt 1918, novemberétől 1921 augusztus végéig, s így nem foghattak hozzá a tanácskormány egészségügyi politikájának tervezéséhez, illetve megvalósításához.

A Tanácsköztársaság utáni idők még súlyosabb terheket hoztak az ország lakossága nagyobbik részének. Elszomorító képet mutatnak az élet- és munkakörülmények, a lakáshelyzet, nem utolsósorban a táplálkozás. Egy bácskai tanító 1923—1939-ig így emlékezik erre az időre: „Mint kezdő tanító 1923—1939-ig Tompán kántortanítóként működtem, ahol alkalmam volt megismerni és megszeretni a gazdasági cselédeket. 16 év alatt Szeged—Halas—Baja tanyakörzetét megismertem. Tanyán, osztatlan iskolában a tanító mindenese a népnek. Láttam a nyomort, az egy szobában négy családot, a kora reggel bepálírozva, beborozva iskolába érkező kis magyarokat, a nedves szalmán szülő anyát, a rongyos putrikát, a sok csúf babonát. Láttam a szolgáló béresgyerek rongyait, s amint az iskolában a kimerültségtől csak aludt szegényke, de láttam az általam tartott téli tanfolyamokon a csillogó szemet, a tudás- és könyvszomjat, a komoly családapák nehézkes bütykei közt a táblakrétát is.”⁷⁹

73 Uo. 1918. okt. 17.

74 Uo. 1918. nov. 13.

75 Uo. 1918. nov. 26.

76 Uo. 1919. jún. 27.

77 Uo. 1919. nov. 20.

78 FeB. 1927. nov. 1.

79 Köznevelés. 1946. nov. 1.

Az I. világháború utáni időszak közegészségügye

Bácsalmás községben 1925 január 30-án újra napirendre került a lakosság jó ivóvízzel való ellátásának ügye. 1928 májusában arról tesznek jelentést, hogy elkészült a 12. Northonkut.⁸⁰ Az orvosi jelentések sürgették a külterületi lakosság egészségvédelmének megóvása érdekében a már régebben beígért 7 kút mielőbbi megépítését.⁸¹

III. számú kimutatás⁸²

A gyermekhalandóság a község bel- és külterületén.

IV. számú kimutatás⁸³

A község külterületén elhaltak átlagos életkora. Összehasonlítás a községben elhaltak átlagos életkorával.

A külterületen lakók nehéz körülmények között éltek: nem volt jó ivóvíz, tisztálkodási lehetőség stb. Ezért is sürgette az Országos Stefánia Szövetség⁸⁴ a védőintézetek számának emelését. Addig, míg 1925-ben 91 volt a védőintézetek száma az országban, 1930-ban már 169-re emelkedett, a tudóbeteg gondozó intézetek száma 25-ről 70-re szaporodott.⁸⁵

Az 1927-es évben egészségügyi mintajárásokat szerveztek országosan. Bácsalmás nem szerepelt ezek között. Létre jött 1927 november 1-én a Stefánia Szövetség bácsalmási fiókjá. A mintajárásokban tanácsadókat, védőnői szolgálatot, iskolafogászatot szerveztek. Ezt az egészségügyi szolgáltatást zöldkeresztes szolgálatnak is nevezték.⁸⁶

80 FeB. 1928. máj. 10.

81 Uo. 1929. jan. 31.

82 1956-os évben még 62 nő és 61 férfi született a községben, de ezek szülei nem bácsalmási lakosok.

83 Az adatokat a községi halálozási anyakönyvből gyűjtöttük.

84 Később bővebben beszélünk tevékenységéről.

85 Hahn i. m. 121. p.

86 Fejlődött az egész Bács-Bodrog vármegye egészségügyi hálózata. Borotán — Rém községgel együtt — körorvosi állást szerveztek. — BBVHL. 1928. júl. 12. — Mélykút községet kötelezte a vármegye törvényhatósága a II. orvosi állás megszervezésére. — FeB. 1928. okt. 4. Csávoly község külön orvost tart, Felsőszentiván és Rém községek új orvosi állást szerveztek. Eddig körorvost alkalmaztak három községben. — BBVHL. 1931. jan. 22. Tompán felállították az Anya- és Csecsemővédő intézet fiókját. — BBVHL. 1934. nov. 15.

A vármegyei tisztifőorvos 1934. évi jelentésében olvasható: „A megye területén 1 vármegyei tisztifőorvos, 1 járásorvos, 19 községi orvos, 4 körzeti orvos és 34 magánorvos van. 2000 lélekre jutott egy-egy orvos. A gyógyszerárak száma 18. Van 26 hatósági- és 34 magán szülésznő. Két tudó gondozó működik Bácsalmáson és Jánosalmán. A védőnők száma :3. Járványkórház van Bácsalmáson, Madarason, Kunbakán 4—4 ágygal, Mélykúton 24 ágygal. Kellő felszerelés nélkül Bácsbokodon, Felsőszentivánon, Nagybaracsán, Hercegszántón, Jánosalmán és Kiszálláson van járványkórház. A szegényházak száma 10, egyenként 6—10 férőhellyel. — FeB. 1935. febr. 22.

1929-ben megalakult az Ifjúsági Vöröskereszt Egyesület. Céljáról így ír az iskola évkönyve: „A háború és annak nyomorúságai következtében elsatnyult testet, a ridegségre hajlandó lelket akarja emberivé, nemesebbé tenni, főként a szenvedők, nélkülözők, nyomorgók iránti cselekvő szeretet istápolója.”⁸⁷

A községet 1929-ben bekapcsolták az országos mentőszolgálatba.⁸⁸ 1927 júniusában arról tanácskozott a községi előljáróság, hogy szülőotthont hoznak létre. Épületről a község fog gondoskodni.⁸⁹

A 29 013/1894. B. M. sz. rendelet hívta fel a figyelmet a törvényhatóságnak egy fertőtlenítőgép beszerzésére. Bácsalmás 1928-ban vásárolta meg. 2 760 pengőbe került; felét a népjóléti miniszter adta. A gép kezelését szakemberek irányították.⁹⁰ Díjazás ellenében lehetett használni. A vagyontalanok ingyen szerrel fél napidíjba, másoknak egész napra géppel 5, gép nélkül 4 pengőért.⁹¹

A község lakosságának nyári tisztálkodását egyedül a község határában elterülő Sóstó (gyógyvizű) biztosította. A téli fürdés, mosakodás nem volt megoldva. 1926-ban magánvállalkozásba kezdett a Henger-malom: 8 kád-dal — egy tus és egy gőzfürdővel berendezett fürdő építését helyezte ki-látásba.⁹² A fürdő zavartalan vizellátását nem tudták megoldani. 1928-tól mélyfúrású kút tette lehetővé a rendszeres használatot. 1934 május 10-én nyitották meg a község első szabadtéri fürdőmedencéjét a Mártírok útján.⁹³ Ugyanebben az évben nyílt meg az Udvary Sándor-féle fürdő is a Kígyós-ér mellett⁹⁴, amit 1937-ben korszerűsítettek.⁹⁵

1928 júliusában a község főbb útvonalait a nyári hónapokban öntözték. Az öntözőkocsit helyben készítették.⁹⁶ 1937-ben újra napirendre került az utcák locsolása. Ezt a lakosság hozzájárulásával kívánták megoldani. Minden lakos — a község belterületén — havi 3 pengő hozzájárult fizetett. Ezenkívül az előljáróság szigorúan előírta, hogy az autók és más járművek a lehető leghaladéktalanul hajtsanak át a községben.⁹⁷ Az öntözés 4 hónapon keresztül volt folyamatban. Erre a célra mindennap egy pár lovat s egy kocsit vettek igénybe.⁹⁸

87 BÁPIÉ. 1930. 11. p.

88 FeB. 1929. dec. 23.

89 Uo. 1927. jún. 16.

90 Uo. 1929. okt. 18.

91 Uo. 1929. nov. 28.

92 FeB. 1926. nov. 19.

93 Uo. 1934. máj. 4.

94 Uo. 1934. máj. 18.

95 Uo. 1937. máj. 27.

96 Uo. 1928. júl. 19.

97 Uo. 1937. máj. 27.

98 Uo. 1939. máj. 5.

1934-től az egészségügyi kiadásokat a községek költségvetésében kellett biztosítani. Szükség is volt erre, mert kisméretű javulás mutatkozott az egészségügyi szolgáltatás és védekezés tekintetében.⁹⁹

Egy alispáni megállapítás leszögezi: „Nemcsak egészségvédelmi intézményekre, hanem szociális intézkedésekre” is szükség van! „Olaszországban a szülönöket törvény védi. Szükséges, hogy a legelhagyatottabb, a legszaporább társadalmi osztályunk egészségügyi ellátását kell biztosítani”.¹⁰⁰

Köztudomású, hogy a cselédeknél nem volt ritka az 5—8, sőt a 10 gyermekes család, amelynek az évi 500—600 pengő értéket képviselő cselédéből még a vegetatív élethez szükségeseket sem tudták maguknak biztosítani. Közegészségügyi szempontból a cselédlakások nagyrésze nem volt megfelelő.¹⁰¹

Dr. Klinger István községi orvos nyilatkozata Bácsalmás szegényeiről: „Egyik legnagyobb bajunk, hogy a szegény listára csak a kimondottan nincstelenek vannak felvéve. A kimondottan nincstelenek és a kissé tehetősek között egy nagy társadalmi réteg fekszik, akiknek a betegellátása a levegőbe lóg. Értem ezt a mezőgazdasági cselédekre, éves béresekre, vincellérekre és azok családtagjaira, akik a lakosság tetemes hányadát teszik ki, s nincsenek az egyke métegyével megfertőzve. A gazda csak balesetbiztosítást fizet értük. Ezek gyógyszerellátása napról-napra nehézségekbe ütközik. Igaz, a törvény úgy szól, hogy a gazda köteles negyven napig cselédje kezelését gyógyszerrel fizetni, de szembe kell néznünk azzal a tapasztalattal, hogy az életben ennek a törvénynek betűje írott malaszt marad a legtöbb esetben. Hogyan tudjuk ennél a társadalmi rétegnél eredményesen küzdeni a fertőző betegségek ellen? Még a jóindulatú gazdák is a cseléd béréből vonják le a feltétlenül szükséges gyógyszer árát. Ha pedig az orvos a kórházba utalja az éves cselédet vagy hozzátartozóját, a legkülönbözőbb visszasságok fordulnak elő a költségek miatt. Ha a gazdán behajtják az ápolási díjat, az esetek többségében szélnek menesztik a családot, sokszor több gyermeket, vagy legtöbb esetben ott tartják őket míg ledolgozzák a kózházi költséget. A hatóság adott esetben a panaszost ki is elégíti a gazdával szemben, de az is legrit-

99 „A fehér halál pusztítása Bács megye községeiben” című vármegyei tisztifőorvos jelentésében olvasható: „Tüdővész, egyke, csecsemőhalandóság pusztítja a lakosságot”. — A születések számának csökkenéséről megállapítja, hogy „a jó módú, főleg német ajkú gazdák egykéznek, mert a sok gyerek szétviszi a földet. . . A több gyermekes családoknak módot kellene adni arra, hogy hosszulejártú kölcsönökkel, adó- és illetékmentességgel, házassági lehetőségek állami támogatásával — Németország és Olaszország mintájára — gyermeknevelési járulékokkal segítsék őket. Az erkölcsi hatás abban nyilvánul meg, hogy Bácsalmáson, Csikérián, Katymáron, Kunbaján, Madarason . . . a lányok korán kezdik meg a nemi életet s így kénytelenek elsajátítani mindazokat a módszereket, melyek a fogamzás elhárítására alkalmasak. Ezeket az ismereteket a házasságban is tovább folytatják. Végül kisebb szerepet játszik a biológiai tényező is, főleg a német lakta községekben fiatalon kötnek házasságot, mikor a női szervezet még nem alkalmas a terhesség befogadására.” — FeB. 1935. okt. 1.

100 FeB. 1936. aug. 20.

101 Török. 1940. 46. p.

kább, hogy béres, éves cseléd — míg gazdája kenyerét eszi —, fellépjen panasszal ura ellen. A betegségek terjedését a szegénységnél elősegíti a lakások túlszűfolttsága is. Láttam egymás felett lépcsőzetesen kihúzott sublót fiókokban gyermekeket aludni.”¹⁰²

Milyen is volt az a szegénység? Egy másik bácsalmási orvos írja: „A napokban az egyik közeli tanyára hívtak szüléshez. Súlyos műtétet kellett végrehajtani. A kezem egy vödörbe mostam meg. A szülés lópokrócon, istállóban történt.”¹⁰³ Madarason arról panaszkodik az orvos, hogy „Megtörtént az is, hogy egy anya szalmán, földes szobában hozta világra gyermekét. Az orvosnak a szomszédba kellett menni kezét mosni.”¹⁰⁴

A tanyán élők helyzete még súlyosabb volt. Az egészséges ivóvíz hiányzott, szomorúak a lakásviszonyok. A lakások nedvesek — különösen Bácsalmás-Vöröserdői részen, ahol az alacsony területről csak 1955-ben történt meg a vízlecsapolás. A lakások 70—90%-a egészségtelen. Helyenként az volt a szokás, hogy a szoba földjét sár- és trágyakeveréssel tapasztották. A szellőztetés, takarítás sok kívánnivalót hagyott maga után. Télen nem szellőztetnek, hogy takarékoskodjanak a fűtő anyaggal, nyáron pedig azért nem nyitottak ablakot, mert bemennek a legyek.

„A súlyos gazdasági helyzet valósággal gátolja a családalapítást” — írja a védőnő beszámolójában. „Ahol megtörténik a családalapítás, a házastársak örökös bizonytalanságban küzdenek a létért: csak kemény munkateljesítmény mellett tudják a legegyszerűbb életszükségletüket megszerezni. Emiatt írtóznak a gyermekáldástól, mert érzik, hogy a nélkülözésre hozzák világra gyermeküket. A megszületett gyermeknek állandó kísérője a nélkülözés: arra eszmél, hogy terhére van szüleinek, a társadalomnak, amikor eléri az ifjúkort, keserűen tapasztalja, hogy ő felesleges ember, nincs rá szüksége senkinek. Az apa keresete nincs arányban a közszükségleti cikkek árával. Aránytalan a jövedelemelosztás.”¹⁰⁵

A központi kormány kutatta az ország szociális helyzetének alakulását. 1938-ban egy rendelkezés előírja, hogy minden községről készüljön egy közjóléti helyzetkép. A rendelethez kérdőívet bocsátottak ki, melyet a községi vezetőjegyzők állítottak össze. Bácsalmás községről Turmezey István vezetőjegyző nyilatkozott.¹⁰⁶

Az ilyen és az ehhez hasonló összeírások nem sokat változtattak a helyzeten. A megyék és a községek saját erejükhöz mérten szerették volna az ügyeket orvosolni, de gazdasági erejükből nem futotta. Az egészségügyön

102 FeB. 1936. máj. 21.

103 Uo. 1936. márc. 13.

104 Uo. 1935. aug. 27.

105 FeB. 1937. jan. 19.

kívü más gondokkal is küzdöttek. Bácsalmáson a községi képviselőtestület 1937 május 31-től december 30-ig 14 előljárási ülést tartott. Az ülések 85%-a a szegénységi bizonyítványok kiadásával foglalkozott. 1937-ben 406, 1938-ban 554 család kért szegénységi bizonyítványt. A korabeli jegyzőkönyvekben olvasható: „Stangl Franciska kérelme gyorssegély ügyében. Az előljárási a kérelemnek helyt ad, tekintve, hogy a kérelem indokolt. Javasolja, hogy 5 pengő gyorssegély kiutaltasson családjára fenntartásának biztosítása érdekében”.¹⁰⁸ Schmidt Józsefné kérelmező és férje teljesen vagyontalan, jövedelmük napszámber., Férje tüdőbeteg, munkaképtelen, így juttatásra szorul. A kérelmezőnek 8 kiskorú gyermeke van, ezek közül ellátatlan 6, a megélhetőségük nincs biztosítva. Javasolják a heti 10—10 kg lisztsegély kiutalását. Így kellett határozni, mert a kérelmező családjának létfenntartása nincs biztosítva” — állapítja meg a közgyűlés.¹⁰⁹ Kovács József és 37 társa bácsalmási lakosok is kérelemmel fordultak az előljárási-

106 Részlet a kitöltött kérdőívből.

A község lakossága: 13 045 fő. Vallás szerint: 12 708 katolikus, 35 görögkeleti, 94 református, 27 ágostoni evangélikus, 169 zsidó. Anyanyelv szerint: 4 451 magyar, 7 306 német, 7 tót, 6 horvát, 5 szerb, 1 338 bunyevác. A 12 éven aluli gyermekek száma: 3 188, 12 éven felüliek (18 évesig) 1317, 18 éven felüliek (60 évesig) 7323, 60 éven felüliek száma: 1 217. A születések száma 1937-ben 107, a halálozásoké 178, a házasságkötések száma 111 volt.

1000 kat. holdon felüli birtokos 1 van, 500 holdon felüli nincs, 200 holdon felüli 2, száz holdon felüli 50, 40 holdon felüli 35, 30 holdon felüli 70, 20 holdon felüli 97, 10 holdon felüli 284, 5 holdon felüli 355, 3 holdon felüli 418, 1 holdon felüli 418, egy holdas és egy holdon aluli 718.

A földbérletek alakulása a következők: 1 000 holdon és 500 holdon felüli nincs, 200 holdon felüli 2, 100 holdon felüli nincs, 50 holdas 1, 40 holdas 1, 30 holdas 4, 20 holdas 3, 10 holdas 8, 5 holdas 14, 2 holdas 32, 1 holdas 54 bérlő.

A lakosság foglalkozása egyéb foglalkozási ágakban: gazdasági tisztviselő 4, gazdasági cseléd 751 (eltartott 32), gazdasági munkás 870 (eltartott 183).

A gazdasági munkások közül vagyontalan, földnélküli 245 családfő, 684 családtaggal, ezek közül csak háza van 38-nak, 84 családtaggal, háza nincs 207 családfőnek 560 családtaggal. Önálló keresőkisiparos 361 van a községben, eltartott 842 fő. Iparos kereső alkalmazott 217, eltartott 28. Önálló kereskedő 136, eltartott 340. Kereskedelmi alkalmazott (kereső) 42, eltartott 14, egyéb 1, eltartott 1.

Birtokviszonyok. A község határa összesen 25 571 kat. hold. Ebből szántó: 18 443, kert 85, legelő 493, erdő 245, nádas 135, földadó alá nem eső terület 1 264 hold. A védett birtokok száma 180.

Az állatállomány alakulása 100 holdon felül: 100 holdon felül szarvasmarha 10—15, ló 4—6, sertés 60—120. 100 holdon aluli szarvasmarha 1—5, ló 2—3, sertés 2—60-ig, kecske 1—2-ig. Szakmunkások jövedelme hetenként 22 pengő, nem szakmunkásoké 19 pengő.

Az uradalmi idénymunkások száma: 250 körül mozog. A gazdasági cselédek átlagos évi bére: 6 mázsa búza, 6 mázsa rozs, 4 mázsa árpa, 2 kg só, napi 1 liter tej, 1000 □-l tengeriföld, 500 □-l burgonyaföld elvetve, lakás fűtéssel, egy anyasertés legeltetése, 80 pengő készpénzfizetés.

A község szociális, egészségügyi intézményei:

1. Községi szegényház, fenntartója Bácsalmás község. Évi költségvetése 300 pengő.
  2. Tüdőgondozó (államsegéllyel fenntartja) költségvetése évi 2337 pengő. Stefánia költségvetése: 9 112 pengő.
- A községre szoruló munkaképtelenek száma: 50 fő. Egy szegényházi segélyezett évi teljes ellátása 266 pengő. A szegényházon kívül segélyezettek száma: 38, aki 1937-ben összesen 1 863 pengő segélyben részesültek. Gyógyszerellátásra a község 1937-ben 3 839 pengőt fizetett ki.

Lakásviszonyok sem kielégítőek. A földes lakások száma 1 950, padlás lakásoké 1 407. Gróf Teleki Józsefné uradalmában 85 cselédlakás van, amelyek külön konyhával vannak ellátva. Nyomortelep nincs a községben.

A kereseti viszonyokat és általában a munkásság szociális helyzetét, a borárak irányítják. Megfelelő borárak mellett a lakosság, illetve munkásság természetesen megfelelő keresethez jut.

107 — FeB. 1938. máj. 20.

108 KEjzkv. 1938. máj. 21.

109 Uo. 1938. dec. 18.

hoz, melyben kérik, hogy részükre a község vásárolja meg a Bácsalmás—Bajmoki út földmunkálatainak elvégzéséhez szükséges kubikos talicskákat „Tekintve — írják a kérelemben — valamennyien szegény emberek és saját anyagi erejükből a szükséges talicskákat megvásárolni nem tudják, s miáltal a kilátásba helyezett munkától elesnének. — A talicskák vételárát oly módon óhajtják visszatéríteni a községnek, hogy heti munkabérük 20%-át levonhassa és a község pénztárába befizethesse.” Az előjáróság helyt adott kérésüknek.¹¹⁰

Törvény szabályozta a gyermek munkaerő foglalkoztatását, de csak 12 éven felül. A gyermekek munkabére:; élelmezés és egy öltöny ruha volt. A bácsalmási tisztifőorvos ezekről a következőket nyilatkozta: „Jó magam is mindennap látom a kis rongyosokat. Sápadt, sovány kis emberkék, toldozott foltozott ruhácskáikból itt is, ott is elővillan vézna testük fakó fénye. Tegnap megszólítottam közülük egyet. — Te mit szoktál reggelizni? — kértem tőle. — Eddig kenyeret”.¹¹¹

A községi orvosok sem nyilatkoztak kedvezőbben: „A vizsgálat nem volt kedvező, mivel a tanulók nagy többségénél angolkóros elváltozások nyomait és vérszegénységet találtunk”.¹¹² Más hol így folytatják: „A tanulók egészségi állapota most sem volt kifogástalan. A tavaszi náthaláz-járvány növendékeink 90%-át ágyba fektette, az időjárás változása is mindig meghozta a mulasztók számának emelkedését. Az okok: diákjaink általában gyengén fejlett testük, ellenállóképességük betegségekkel szemben igen csekély . . . sok a vérszegény. Táplálkozásuk sem mondható rendesnek, így nem csodálható a sok megbetegedés”.¹¹³

A korszak újságírója riportot készített 1938-ban egy 4 tagú inségmunkás családapával. Megkérdezte tőle, hogy a heti keresete hány pengő. „Kilenc” — mondja — „Hogy osztják be?” — Szerény számítást végeztek: „Kell kenyér kb. 20 kg, á = 5,20 P, liszt 5 kg, á = 1,50 P, só 3/4 kg, á = 0,30 P, hús 1/2 kg, á = 0,70 P, zsír 1/2 kg, á = 0,70 P, tej 1 liter, á = 0,14 P, petróleum 1 liter, á = 0,40 P, fa (csak főzésre) 2,— P, Összesen: 10,40 P. A heti költségvetés tehát csak a legszükségesebbre 11 pengőbe kerül, míg a kereset csak 9 pengő.”¹¹⁴

110 Uo. 1939. febr. 13.

111 BAPIÉ. 1937. 7. p.

112 FeB. 1937. ápr. 20.

113 BAPIÉ. 1938. 10. p.

114 FeB. 1938. márc. 1.

Bácsalmás közegészségügyi intézményei, szervezetei

Szegényház

Az első szegényházzal 1856-ban esik említés.¹¹⁵ Abban az időben a község legszélső utcájában, a mai Kálvária-soron volt. Idők folyamán tönkrement. A ház kijavítására 1907 április 26-án hozott határozatot a községi előljáróság.¹¹⁶ Ezzel az intézkedéssel egyidőben abban is döntöttek, hogy új járványkórházat kell építeni, a szükséges terveket el kell készíteni.¹¹⁷

Tüdőbeteg gondozó Intézet

Bács-Borsod vármegyei bizottsági ülésen — 1925 novemberében — foglalkoztak először a bácsalmási és a jánoshalmi Tüdőbeteg gondozó felállításával. A népjóléti minisztérium 100—100 milliót az alapításra, 50—50 millió koronát pedig hozzájárulási költség címén helyezett kilátásba.¹¹⁸ Az ünnepélyes megnyitásra 1927 február utolsó napjaiban került sor,¹¹⁹ de a munkát már 1926 decemberében elkezdték vármegyei segítséggel.¹²⁰ Az intézet székháza a Rákóczi-úton, a Klopka-féle házban volt. Vezetőfőorvosa dr. Pápa Arnold községi vezetőfőorvos. Az első Röntgenkészülékre és a quarc-lámpára 1927 októberében kapott 2500 P-öt a vármegyétől.¹²¹ A vármegyei törvényhatóság 1928-ban újabb 8 000 pengővel segítette az intézetet.¹²² Az intézet felszerelését a népjóléti minisztérium ajándékozta. A község lakást, fűtést és világítást adott, a szolgát és a gondozónőt fizette. A betegpénztár havi 48 pengővel járult hozzá a gondozó fenntartásához.

Az intézet főorvosa első jelentésében írja: „Az intézetet a betegek tömegesen és nagy bizalommal keresték fel. Az előírt tanácsainkat, gyógy- és étrendi javaslatainkat szigorúan követték. A tüdő- és egyéb gümőkóros megbetegedések tovaterjedését megakadályoztuk azáltal, hogy a beteget és környezetét előszóval és felvilágosító népszerű nyomtatványokkal kioktattuk. A beteggel alaposan foglalkoztunk. Részükre indokolt esetekben köpő, vizelel-

115 Iványi. 1906. 22. p.

116 KEjzkv. 1907. ápr. 26.

117 Uo. 1907. júl. 2.

118 FeB. 1925. nov. 20.

119 Uo. 1927. márc. 3.

120 Uo. 1928. jan. 12.

121 Uo. 1927. okt. 20.

122 Uo. 1928. okt. 4.

edényt, ágytálat, hőmérőt, hőmérsékleti táblát, jégzacskót, étrendi előírást adtunk, hetenként egyszer súlyát lemértük és kórrajzába bejegyeztük. Természetesen cukrot, teát, kakaót, rizst, darát, ovómaltint adtunk az arra rászoruló szegénysorsú betegeknek. A gondozónő, havonként egy-kétszer felkereste betegeit saját otthonában. Köpet és egyéb váladékok vizsgálatát az intézet laboratóriumában végezzük. 102 rendelési napon 2 600 betegvizsgálatot végeztünk.”¹²³

Az intézetről 1930-ban írják: „A folyosón már izelítőt kapunk az egész épületen átvonuló, meglepő rendelői tisztaságról. Az üveges folyosó ablakait tüdővész elleni felvilágosító plakátok borítják, s a fehér falakon sűrűn sorakoznak az üdezöld dísznövények, a futók virágcserpei meleg, barátságos légkört árasztanak. Van laboratóriuma is. Orvosi műszerek, mikroszkóp a köpetvizsgálathoz, vérsejtsüllyedés meghatározására szolgáló eszközök, centrifugálógépek, sokasága a köpő üvegeknek, sollux lámpa, quarc-lámpa, időtartammérő óra, modern Etra Röntgen készülék.”¹²⁴ 1934-ben tüdőtöltőgépet (légmell kezelőgép) vásároltak az alispán közreműködésével.¹²⁵ Bácsalmás lakossága mellett Tataháza, Mátételke, Tompa, Csikéria és Kunbaja községek betegeit is az intézetben gyógyították. Az 1934-es iskolaévben már az általános iskolai tanulókat is egészségügyi vizsgálat alá vették. Ezt a vizsgálatot az ország területén eddig csak Debrecenben és Bácsalmáson rendszeresítették.¹²⁶ Az intézet főorvosának több tanulmánya, cikke jelent meg a fertőzőbetegségek megelőzéséről: „Iskolás gyermekek tuberkulózistól való védelme”¹²⁷ „Fertőző gyermekbetegségek”¹²⁸ „Hogyan éljen a tődőbeteg otthon.”¹²⁹ „Tüdőbajokról, gümőkóros betegségekről és az ellenük való védekezésről”¹³⁰ A község intézeti és magán orvosai minden tőlük telhetőt megtettek a lakosság egészségügyi felvilágosításáért. 1935-ben 29 ismeretterjesztő előadást tartottak.³¹

A község közegészségügye az 1928-as évtől kezdve 40%-os javulást mutat.

123 FeB. 1928. jan. 12.

124 Uo. 1930. szept. 18.

125 Uo. 1934. szept. 4.

126 FeB. 1935. febr. 19.

127 Uo. 1928. szept. 20.

128 Uo. 1928. okt. 4.

129 Uo. 1928. dec. 20.

130 Uo. 1928. júl. 12.

131 Uo. 1936. febr. 11.

4. táblázat

A gümőkóros elhalálozások száma:

1925	1926	1927	1928	1929	1936 ¹³²	1938 ¹³³
é v e k b e n						
25	22	22	20	14	5	15

Az intézet fenntartására 1936-ban az alábbi költségvetés volt:¹³⁴

5. táblázat

Bevétel:	alispáni segélyből	3 252,— Pengő
	röntgenezési díjakból	189,— Pengő
	különféle bevétel	92,50 Pengő
	Összesen:	3 533,50 Pengő
Kiadás:	személyi kiadások	652,— Pengő
	természetbeni segélyek	455,68 Pengő
	különféle felszerelések	786,52 Pengő
	dologi kiadások	483,32 Pengő
	Összesen:	2 377,52 Pengő

V. számú kimutatás

A Bácsalmási Tüdőbeteggondozó Intézet munkájáról.

1938-ban a bajai járás egészségügyi vezetősége pályázatot hirdetett vándortüdőgondozó szakorvosi állásra.¹³⁵

Ezt a gyógyítási eljárást Bácsalmáson is megvalósították. Így került sor, 1939 áprilisában új hordozható Siemens—Remige gyártmányú „Nanos” készülék vásárlására. A régi röntgen készüléket a járási járványkórházba, illetve a tödőkórházba helyezték el.¹³⁶

A Bács-Bodrog vármegyei alispán 1939 január 12-én elrendelte Bácsalmáson a járási tüdőgondozó intézet létesítését. A községi előljárási ülésen nagy vihart kavart az alispán rendelete, mert nem akarták, hogy újabb tüdőgondozó létesüljön a községben. Nagy vita után a közgyűlés 15:12 arányban az alispán javaslatát elfogadta.¹³⁷ A szükséges költséget a vármegye vállalta magára. 1940 februárjában dr. Petrányi Győző egyetemi tanár, országos közegészségügyi felügye ő látogatást tett Bács-Bodrog vármegyé-

132 Uo. 1937. ápr. 13.

133 Uo. 1939. jan. 17.

134 Uo. 1937. ápr. 20.

135 BBVHL. 1938. márc. 17.

136 FeB. 1939. máj. 2.

137 FeB. 1939. jan. 13.

ben. Tárgyalást folytatott dr. Bajsay Ernő alispánnal a járási tüdőgondozók átszervezése ügyében. Ebben az időben csak a bajai járásnak volt ilyen intézménye, röntgen-autóval is fel volt szerelve. A tárgyalás folyamán megállapodtak, hogy az eddigi bácsalmási és jánoshalmi községi funkciót ellátó tüdőgondozókat megnagyobbítják és járási intézménnyé szervezik át.¹³⁸ Az alispán rendeletére az átszervezés megtörtént. A Bácsalmási Járási Tüdőbeteggondozó Intézet 1940 október elején kezdte meg működését. Munkája két részre tagolódik: helyi- és vándor tüdőgondozásra. A helyi gondozást dr. Bálint Gyula a tüdőkórház orvosa, a vándor gondozást dr. Demjanovich Endre járási tisztiorvos végezte. Az intézet röntgenautót és felszerelést kapott.¹³⁹ Első gondozónője Szalay Ilona volt. A megelőző- és gyógyító-munkában részt vettek dr. Klinger István, dr. Szommer (Ádánffy) József, dr. Polgár Aranka.

Járványkórház

Bácsalmáson 1907 július 2-án döntöttek először a járványkórház létesítéséről.¹⁴⁰ A fertőzőbetegségek terjedése arra készítette dr. Nagy Lajos községi orvost, hogy trachoma-szoba felállítását sürgesse a község vezetőtestületénél.¹⁴¹ Az 1907-es év képviselőtestületi ülésén arról számolt be az orvos, hogy az 1906-os évi 16 trachomás megbetegedéssel szemben ma 61 beteget kell kezelnie. A túlmunkáért fizetésemelést kért.¹⁴²

1934 novemberében újra találkozunk a járványkórház létrehozásával. Medvezky Károly, vármegyei bizottsági tag sürgette a közegészségügyi intézkedések megoldását: az állati tetemek kijelölt helyekre való összpontosítását, a piacterek kikövezését stb. Rósenberg Máttyás a bácsalmási járványkórház elhelyezésére kér alkalmas épületet. „Ha egyelőre nem is gondolhatunk egy állandó kórház építésére, legalább Bácsalmáson, — járási székhelyen — olyan járványkórház legyen, hogy járványos betegség idején a betegeket megfelelő módon lehessen elhelyezni” — mondotta a vármegyei közgyűlésen.¹⁴³ Az alispán a mélyfúrású kutak létesítését tartja elsősorban fontosnak. Felvetését azzal indokolja, „hogy Rémen 10 kút vizét a közelmúltban tett vizsgálat alapján fertőzöttnek találták, de máshol is az a helyzet a megyében. A bácsalmási kórház létrehozása is fontos lenne, de nincs rá anyagi lehetőség. Minden esetben a járványkórház ügyében sürgős megol-

138 Uo. 1940. febr. 27.

139 Uo. 1940. okt. 4.

140 KEjzkv. 1907. ápr. 26.

141 Uo. 1906. okt. 6.

142 Uo. 1907. júl. 2.

143 FeB. 1934. nov. 20.

dást kell keresni.”¹⁴⁴ A közügyet napirenden tartották, mert december hó elején már érdembeli tárgyalások folytak nemcsak a járványkórház, hanem Bácsalmáson több ágyas szülőotthon¹⁴⁵, és egy napköziotthon¹⁴⁶ létesítéséről is. Az ügy sürgős elintézéséhez az is hozzájárult, hogy október hó folyamán a megye területén nagyméretű tifusz-járvány volt. Három községben — Kelebián, Katymáron, Felsőszentivánon — 65 megbetegedésből 9 halálos áldozattal végződött. A többi községben szórványosan fordult elő megbetegedés.¹⁴⁷ Kelebián a járvány 92, Katymáron és Felsőszentivánon 60 napig tartott.¹⁴⁸ A vármegyei közgyűlés 1934 december 19-én újra napirendre tűzte a járványkórház ügyét. Megállapították: „Ezen veszedelmes néppusztító betegség garázdálkodásának lehetetlenség véget vetni kellően felszerelt járványkórház nélkül.” Döntöttek a költségek előteremtéséről is. Egyidejűleg kijelölték azokat a községeket, melyek a körzethez nyertek beosztást: „Bácsbokod, Bácsborsod, Csikéria, Tompa, Kelebia, Felsőszentiván, Katymár, Kunbaja, Madaras, Mátételke és Tataháza.”¹⁴⁹ Bácsalmáson kiszemelték erre a célra az épületet is. (Rudics-állomás mellett, miután állami épületről van szó.)

Bácsalmás község előjárósága 1935. május 1-én rendkívüli ülésen foglalkozott az ügyel. Többen ellene szavaztak, mondván: „A fenntartásról miért nem a megye gondoskodik”. Az ellenérvekre Turmezey István főjegyző és dr. Pápa Arnold főorvos válaszolt: „Ha már a többi község elfogadta az alispán javaslatát, akkor Bácsalmás előjárósága sem határozhat mást ebben az ügyben, mert a községnek érdeke, hogy a kórház itt létesüljön . . . Teljesen mellékes, hogy a kórháznak mi lesz a neve, fontos, hogy Bácsalmáson legyen.”¹⁵⁰ A képviselőtestület 20:15 szavazat ellenében elfogadta a főjegyző és a főorvos által tett javaslatot.¹⁵¹ Az épület átalakítására a versenytárgyalást 1935 augusztus 15-én írták ki.¹⁵² Bácsalmás község a pótdó 4%-ával, a többi érdekelt község a pótdó 2%-ával támogatta az intézményt. A meghirdetett versenytárgyalásra 44 pályázat érkezett.¹⁵³ A kivitelező munkára bácsalmási iparosok kaptak megbízást.¹⁵⁴ Mire a kivitelezésre sor került, a munkákra beütemezett költségvetés kevésnek bizonyult. 10 000

144 Uo. 1934. nov. 20.

145 1947. ápr. 12-én valósult meg.

146 1948. júniusában szervezték meg.

147 FeB. 1934. dec. 11.

148 BBVHL. 1935. jan. 17.

149 Uo. 1935. jan. 17.

150 FeB. 1935. máj. 3.

151 Uo. 1935. okt. 15.

152 BBVHL. 1935. aug. 15.

153 FeB. 1935. okt. 11.

154 Uo. 1935. okt. 8.

pengő előteremtéséről kell az alispánnak és a községeknek gondoskodni. Úgy döntöttek, hogy ebadóból fedezik a hiányzó összeget.¹⁵⁵ Időközben — az építkezés már folyamatban volt — rájöttek, hogy központi fűtést kellene rendszeresíteni. Hosszas huza-vona után 1936. október 3-án adták át az épületet rendeltetésének.¹⁵⁶ A járványkórház alig több mint egy évig működött, máris megszűnt.¹⁵⁷

Az intézetben a községben lakó orvosok gyógyítottak. Dr. Demjanovich Endre járási tisztiorvos jelentésében írja: „A kórházban egy szakácsnő napi 1, egy mosó- és vasalónő napi 1,5, három ápolónő napi 1 pengőért alkalmaztak. Összesen 1 701 ápolási nap volt (minden beteg 1—1 napot számít.) Ebből 1 410 nap Tompa községre, 53 nap a tompai honvédségre, 145 nap Bácsalmás, 74 nap Kelebia, 12 nap Madaras, 4 nap Jánoshalma, 3 nap Kiskőrös községekre esik. A halálesetek száma összesen 10 volt. Valamennyi csecsemő. A betegek ellátása (napi ötszöri étkezés) naponta 1,90 pengőbe került. Az összes kiadás: 3 021 pengő, amely a községek között — a betegek arányában — oszlik meg.¹⁵⁸

Bács-Bodrog vármegye Tüdőkórháza Bácsalmáson

A vármegye vezetősége — átérezve a közegészségügyi szolgálatát, elhatározta, hogy a megyei szolgálatot Bácsalmásra központosítja azzal az elgondolással, hogy a már meglévő járványkórházat alakítja át. Később egy trachoma osztályt, nemibeteg gondozót és szülőotthont létesít.

Dr. Bajsay Endre alispán ez ügyben tárgyalta dr. Johan Béla államtitkárral, aki a legnagyobb megértéssel fogadta a tervet. Az alispán beszélgetést folytatott dr. Róna Dezső egészségügyi főtanácsossal, a bajai Közkórház igazgató-főorvosával, hogy miként lehetne a bácsalmási tüdőbetegkórházat a bajai közkórház fiókjaként működtetni. Dr. Róna főorvos — a kórház orvosaival: dr. Alföldy József, dr. Haranghy Sándor, dr. Rubin Jenő, valamint Bencze Béla műszaki tanácsos, Bayer Gyula építész és Somos Gyula kórházgondnok kíséretében Bácsalmásra érkezett, ahol az orvosi kar a község vezetőségével ismertette az alispán elgondolását. A helyszínen hozzávetőleges számításokat végeztek az épület átalakítását illetően. A műszakiak megállapították, hogy kb. 65—70 ezer pengőre lenne szükség.¹⁵⁹ A bácsalmási elöljáróság örömmel üdvözölte a vármegyei segítséget. 1938. február 5-én

155 BBVHL. 1935. okt. 24.

156 FeB. 1936. okt. 6.

157 Uo. 1937. aug. 13.

158 FeB. 1938. nov. 22.

159 Uo. 1938. febr. 1.

tartott közgyűlésen a főjegyző előadta: „Johan Béla államtitkár Bács megyéből egészségügyi mintavármegyét akar létrehozni, s erre Bácsalmást szemelte ki, mint bemutatató községet.” Egyhangúlag megszavazták az épület kibővítéséhez szükséges 2900 □-öl terület átengedését. (A meglévő járványkórház helyén, a Rudics állomás mellett.) A felszólalók hangsúlyozták: „Most tehát egy régi terv közeleg a megvalósulás felé, egy terv, amelyet a bácsalmási hatósági orvosi kar vetett fel már évekkal ezelőtt.”¹⁶⁰

A vármegye 6 000 pengőt szavazott meg a berendezések: ágyak, éjjeli szekrények, betegruhák, konyhafelszerelések stb. beszerzésére. A Röntgen felszerelést — a kormány biztosítja.¹⁶¹ Baja város közgyűlésén éles viták voltak a fiókkórházként való kezeléstről. A tárgyalás iratanyagából kitűnik: úgy érzik, hogy Baja város talán hátrányt szenved a bácsalmási kórház felállításával. A tárgyalási anyag arról is tanuskodik, hogy — amennyiben a nyugalmazott alispán nem szólal fel —, a közgyűlés elveti a tervet.¹⁶² Sok huza-vona után 1939 június 26-án a bajai Közkórház irányításával megnyílt a Bácsalmási (vármegyei munkakörrel) Tüdőkórház, amelyet még 1938 őszen berendeztek. A bajai kórházból 12 bácskai illetőségű beteget helyeztek el a megnyitás napján. Dr. Róna Dezső kórházi főorvos dr. Bálint Gyula kórházi alorvost bízta meg az intézet vezetésével. Az intézet két ápolónővel, 1 szakácsnővel, 1 kézilánnyal, 1 takarítóval és egy házi szolgálóval kezdte meg a munkát.¹⁶³ Az intézet bővítéséről 1939 szeptember 24-én tanácskozott a vármegyei közgyűlés. Megállapították, hogy az építési munka 50 000, a berendezés 10 500 pengőt igényel. Gondot jelentett az is, hogy önálló helyiséget kell építeni a tüdőbeteg gondozónak. Végül is úgy döntöttek, hogy egy épületszárny hozzácsatolásával célszerűbb megoldani, mert a Röntgen-készüléket közösen tudják használni. Ezzel a döntéssel csak a legszükségesebb melléképületek készültek el.¹⁶⁴

Országos Stefánia Szövetség Bácsalmási Fiókja

1927 november 1-én kezdte meg működését. Alapító orvosai: dr. Pápa Arnold az anyavédelmet, dr. Klingler István a csecsemővédelmet szolgálta. Első védőnője Piukovics Antalné volt. Az intézet a Széchenyi-utcában (Koletics-féle ház) kezdte meg működését. 1930 szeptemberében új helyre, a Kossuth u. és a József Attila u. sarkán lévő épületbe költözött. (Itt műkö-

160 FeB. 1938. febr. 11.

161 BBVHL. 1938. febr. 24.

162 FeB. 1938. ápr. 29.

163 Uo. 1939. jun. 29.

164 BBVHL. 1939. okt. 5.

dött a községi Tüdőgondozó Intézet is.) Az épületben egy lóerős benzinmotor szolgáltatta a világítást.¹⁶⁵ Ebben az évben a fővédőnői teendőket Drégely Etelka látta el. Védőnő-jelöltként itt gyakorolt Szikinger Katalin is. A rendelések- és a vizsgálatok díjmentesek voltak. A terhesek védelme a terhesség 6—7-ik hónapjától kezdődik és kiterjed a gyermekágy befejezéséig. A védőnő felkereste lakásukon a terhes anyákat, csecsemőket és kisdedeket, tanácsokkal látta el.¹⁶⁶ A tanácsadásokat heti 6 órában tartották. Az intézet munkájáról az alábbi kimutatás szolgál.

VI. számú kimutatás

Tanácsadás a belterületen hetente 3-szor, a külterületen 2-szer volt. 1938-ban 2 védőnő működött. Tataháza és Mátételke község is idetartoztak.

6. táblázat

A gyermekhalál okai	1935-ben ¹⁶⁷ ,	1938-ban ¹⁶⁸
hurut	8	6
bélhurut	10	2
gyengeség	14	2
halvaszületett	6	4
szívizombetegség	—	7
vérhas	—	2

A 6 éven aluli halálozások számának alakulása: ¹⁶⁹ 1925-ben 80 fő, 1926-ban 78, fő, 1935-ben 39 fő.

A Szövetség munkája nagy megértésre talált a tanyai lakosság körében is. Egy-egy gyermekvédelmi előadásra „250 szülő is megjelenik” — írja az orvosi jelentés. Rá is szorulnak a segítségre a tanyai gyermekek, mert a községi orvosi jelentés igen szomorú eseteket regisztrál: „A csecsemőhalálozás egyik fő okát — a vincellérek, éves cselédek hiányos betegellátását — sajnos a jelenlegi nehéz viszonyok között nem áll módunkban megváltoztatni . . . Pedig az emberek nagyon rászorulnak a támogatásra. Sápadtak, véznák asszonyaik, gyermekeik a szegénység miatt. Egy ízben — mondja dr. Klininger István orvos — a bölcsővel raktak tüzet, hogy műszereimet kifőzhessék. Természetesen az én tudtom nélkül történt.”¹⁷⁰

165 FeB. 1930. szept. 18.

166 Uo. 1927. nov. 24.

167 Uo. 1936. febr. 11.

168 Uo. 1939. jan. 10.

169 FeB. 1930. febr. 11.

170 Uo. 1937. ápr. 13.

1930—1933 között 5 878 kg súlyú, 25 668 üveg tejet osztottak ki.¹⁷¹ 1932 május végén nyitották meg az intézet „napköziotthonát” a szegény gyermekek támogatására, ahol naponta 12—16 gyermeket tudtak egész napra elhelyezni. Fenntartásáról a község kereskedői, tisztviselői, iparosai gondoskodtak. Az intézetnek 140 pártoló tagja is volt.¹⁷² Rendszeresen tartottak műkedvelő előadásokat. 1928-ban 900 pengőt,¹⁷³ 1931-ben 550 pengőt „játszottak” össze a gyermekek megsegítésére.¹⁷⁴ 1932-ben 44 napközis gyermeket láttak el.¹⁷⁵ 1934-ben a külterületet is bekapcsolták az intézet működési körzetébe.¹⁷⁶ A szövetség 1936-ban bevezette az ebédeltetési akciót is.¹⁷⁷

A belügyminiszter rendelkezésére 1939 január elején életre hívták a zöldkeresztes tejakciót. Ingyen tejben részesült mindazon családok 12 éven aluli gyermeke, terhes- és szoptatónő, akinek évi jövedelme nem haladta meg a 400 pengőt.

Az Országos Stefánia Szövetség a következő dicsérő levélben fejezte ki elismerését a községben folyó gyermekvédelmi munkáért; „Az anyakönyvi statisztikai adatok átvizsgálása kapcsán örömmel állapítottuk meg, hogy a csecsemők elhalálzási száma Bácsalmáson az elmúlt évben (1938) javulást mutatott és alatta maradt az országos átlagnak. Egyidejűleg számottevő emelkedés mutatkozik úgy a terhes, mint a gyermektanácsadási órák látogatottságában is. Ezek az eredmények kétségkívül tanúsítják, hogy a védőintézetben szakszerű egészségvédelmi munka folyik, amely minden dicséretet megérdemel. Reméljük, hogy további céltudatos szakmunkával sikerülni fog e kedvező eredményeket fenntartani.”¹⁷⁸

1940-ben az 1 000/1940. B. M. sz. rendelettel egyetlen szervezetbe vonták össze az összes egészségügyi intézményeket. A bácsalmási Stefánia Szövetség 1940 november 9-én mondta ki beolvadását a Zöldkeresztbe. 1941. január 1-től mint az Országos Egészségvédelmi Szövetség helyi csoportja működött.¹⁷⁹ Hivatalosan 1941 február 24-én alakult meg.¹⁸⁰ Nagy segítséget adtak a község hivatásos egészségőreinek az önkéntes betegápolók, akiket tanfolyamokon képeztek ki. 1940. december 4-én 120 hallgató 30 órás tanfolyam után sikeres vizsgát tett.¹⁸¹

171 Uo. 1934. márc. 23.

172 Rapsányi. i. m. 604. p.

173 FeB. 1929. jan. 31.

174 Uo. 1931. nov. 26.

175 Uo. 1933. márc. 23.

176 Uo. 1934. márc. 23.

177 FeB. 1936. nov. 24.

178 Uo. 1939. febr. 24.

179 Uo. 1940. nov. 8.

180 Uo. 1940. dec. 10.

181 Uo. 1940. dec. 3.

Az országos szervezet meghirdette a zöldkeresztes vándor csecsemő-kelen-
gye mozgalmat. Leltára: 12 db pelenka, 4 db ingecske, 2 db köldökpólya, 2 db
flanel, 3 db kabátka, 1 db gumipelenka. A szabványos szülészeti vándorzsák
leltára: 2 db nagy lepedő, 2 db haránt lepedő, 3 db törülköző, 2 db női ing,
2 db törülőruha, 1 db borító, 1 db gumilepedő, 1 db mosdótál, 1 db ágytál.¹⁸²
Az akciómozgalomhoz egyre több intézmény, iskola csatlakozott és küldte el
ajándékát.¹⁸³

Kedvezett a védőnőknek az 1942. évi állami költségvetés, mert meg-
hozta a védőnők régi vágyát: 1942 január 1-től nyugdíj-igényjogosultsággal
járó rendszeres állami állásokba kerültek.¹⁸⁴ Ezen intézkedésre országos vi-
szonylatban egyre nagyobb tömegek kapcsolódtak be az egészségügyi moz-
galomba.¹⁸⁵

Szülőotthon

Bácsalmás nagyközségben a szülőotthon létesítésének, szükségességének
gondolata már a XX. század első negyedében szóba került. A község saját
erejéből ezt megoldani nem tudta. Szükségességét az eddigi kimutatások-
ban jelzett adatok is alátámasztják. Az 1927-es év végén egy orvosi jelentés
arról tájékoztat, hogy „a kezdeményező lépések és javaslatok újra meg-
tétettek. Az eszme felsőbb helyen is méltánylásra talált.”¹⁸⁶ A bácskai orvo-
sok is sürgették létrehozását, sőt ingyenes szolgáltatásukat ajánlották fel.
Az egyik megyei hetilapunk 1928 július 12-én vezércikkben „Szülőotthon”
címmel közöl egész oldalas írást.¹⁸⁷ Dr. Pápa Arnold községi vezetőorvos 1927-
ben kidolgozta a tervezetet. „A Stefánia Szövetség épületében kaphatna
helyet” — javasolja. Létesítését sürgette az igény. „Nagyon gyakran ta-
pasztaljuk — írják a jelentésben, — hogy szűk, sokszor fűtetlen, dohos, vi-
zes szobákban, istállókban, fészerekben kénytelen életmentő szülési műtétet
végezni, sokszor még szappan, mosdótál, törülköző, lepedő sincs a háznál.
A gyermekágyas szegény nőnek nincs senkije, aki ápolja — férje napszámba
jár, nincs ki főzzön, se sokszor nincs is mivel főzni. A csecsemőnek nincs pe-

182 Zöld Kereszt. 1941. máj. 15.

183 Megyénkből többen is segítettek: a bajai Női Felsőkereskedelmi Iskola, a bajai Polgári Leányiskola,
a Lajosmizsei Magán Polgári Fiú- és Leányiskola. = Zöld Kereszt. 1941. júl. 15., a bácsalmási Polgári Leányiskola.
= Zöld Kereszt. 1942. aug. 15.

184 Zöld Kereszt. 1941. nov. 15.

185 Baján 1942. október 11-én Egészségnap-ot rendeztek, ahol közel 8 000 ember vett részt. A korabeli sajtó
valóságos népiünnepélynek könyvelte el. — Zöld Kereszt. 1942. dec. 15. Bácsalmáson már korábban is tanujelét
adták a csecsemővédelmi támogatásnak. Az 1920-as évek elején a bácsalmási Állami Polgári Fióiskola az 1922—
23-as tanévben 15 506 (BÁPIÉ. 1923. 12. p.), 1923—24-ben 120 000, (BÁPIÉ. 1924. 12. p.) 1925-ben 220 000,
(BÁPIÉ. 1925. 13. p.) 1926-ban 170 000 (BÁPIÉ. 1926. 8. p.) Koronát takarítottak meg az iskola tanulói.

186 FeB. 1928. jan. 12.

187 Uo. 1928. júl. 12.

lenkája, inge, vánkosa stb. nincs rendes ápolása”.¹⁸⁸ A község egyedül megoldani nem tudta, központi segítséget nem kapott. Így nem lett a nagyközségnek szülőotthona, csak a felszabadulás után.¹⁸⁹

Egészségház

A község egyik legrégebbi óhaja az egészségház létesítése. Minden ezirányú kezdeményezés, törekvés eddig elsősorban anyagiakon bukott el, másodsorban azon a közönyön, amely a község virilis képviselői részéről megnyilvánult. A községet kötelezték arra, hogy új vágóhidat létesítsen, de arra nem, hogy a község lakosságának egészségével is többet törődjön.¹⁹⁰ A zöldkeresztes egészségházak létesítésével a vármegye törvényhatósága is foglalkozott. Határozatot hozott, hogy Nagybaracsán, Felsőszentivánon, Bácsbokodon, Jánoshalmán, Tompán, Kelebián, Madarason, Katymáron felépítik az egészségházat. Mélykúton és Bácsalmáson épületátalakítással oldják meg.¹⁹¹ A belügyminiszter 1937 januárjában a megyében járt. Bácsalmást is meglátogatta. Megtekintette a modernül felszerelt és üresen álló járványkórházat. Kijelentette, hogy az egészségház sorsa azzal, hogy a tüdőosztályt a járványkórházba áttelepítik, elintéződött.¹⁹² Bácsalmás községnek még arra sem volt lehetősége, hogy a külterületen legalább egy orvosi rendelőt felépítsen, pedig a község lakosságának majd 40%-a külterületen élt. Hiába fordultak kérelemmel a virilis képviselőkhöz. Arra hivatkoztak, hogy „a mai nehéz időkre való tekintettel a méltányos kérelmet későbbre halasztják és majd a külterületi orvosi állás szervezésével egyidőben valószínűsítják meg.”¹⁹³ A község háztartását is kimerítette a háborúra való készülődés. 1940. január 8-án megkezdte működését a Légoltalmi Liga, ahol először az oktatókat képezték ki. Ennek a költségkihatása nagy volt. A középületeknél meg kellett építeni a bombamentes óvóhelyeket.¹⁹⁴ A község pénzét erre kellett fordítani.

188 Uo. 1929. febr. 17.

189 1947. április 12-én valósult meg. A Thuma-féle szanatóriumban egy szobát rendeztek be, ahol mindössze 4 ágy volt. — KEjzkv. 1947. ápr. 12.) 1948-ban az ágyak számát 10-re növelték. A szülőotthon működési szabályzatát 1948. december 17-én alkotta meg a községi előljáróság. — KEjzkv. 1948. dec. 17.), 1949. július 10-én azzal módosította, hogy az ott dolgozó orvosokat 1950. január 1-től külön díjazzzák. — KEjzkv. 1949. júl. 10. A szülőotthon épülete a Bács-Bodrog vármegyei Földhivatal 20 742/1948. II. sz. határozatával a község tulajdonába került. — KEjzkv. 1949. febr. 25. Az intézetet 1950. november 11-én járási intézménnyé avatták. — Emlékek és események. 1945—1969. Kézirat. LH. VMK. Bácsalmás.

190 FeB. 1936. jan. 28.

191 Uo. 1936. aug. 28.

192 Uo. 1937. jan. 26.

193 Uo. 1940. jún. 11.

194 Uo. 1940. jan. 12.

Dr. Thuma Pál szanatóriuma

A szanatórium tulajdonosa Bácsalmáson született. Az egyetemi tanulmányainak befejezése után 1933-ban került vissza Bácsalmásra, ahol megvásárolta özv. Deák Istvánné földbirtokos házát, a Fürts Sándor utcában. (A házat 20 000 pengőért vette meg.) Rendelőjét modernül berendezte, 1936 novemberében¹⁹⁵ szanatóriumnak alakította át. A belgyógyászatot dr. Thuma Pál, a sebészetet és a szülészetet dr. szepesbélai Róth Pál vezette. A szanatóriumot 1944 szeptemberéig működtették. A tulajdonos Németországba költözött, ahol le is telepedett. A község ebben az épületben helyezte el a szülőotthont a felszabadulás után.

Hadikórház

Az első világháború alatt is működött a községben — 2—3 tanteremben — hadikórház. A II. világháború alatt a Vörösmarty Iskola egyik épületszárnyában kapott elhelyezést. A korabeli sajtóból tudjuk ma már: „Százagyas Vöröskereszt Hadikórházat állítanak fel Bácsalmáson”. Értesítették a község vezetőit, hogy 110 szabványos, fényezett vaságy, 110 szalmazsák, 339 takaró, 110 tolltok, 220 vánkoshuzat, 550 lepedő, 80 ing és 50 alsónadrág hamarosan leszállításra kerül 22 241 pengő értékben. Bácsalmáson és a járás községeiben a főszolgabíró kezdeményezésére oly nagy érdeklődéssel és támogatással fogadták a tervet, hogy közel 30 000 pengő gyűlt össze támogatásként. A lakosság bízott abban, hogy a környékükről kikerült sebesült katonákat fogják itt gyógykezeltetni.¹⁹⁶ A vöröskereszt felkérte az iskolákat a toll gyűjtésére.¹⁹⁷ A kórház felállítására 1943 októberében került sor. 1945 tavaszán szűnt meg.

A községben működött orvosok, gyógyszerészek

Eddigi kutatásaink során az első orvosról — dr. MANDL Mór-¹⁹⁸ról — 1865-től van tudomásunk. 1871-ben költözött a községbe dr. SCHOSBERGER Jakab¹⁹⁹, aki egyben a bácsalmási járás járásorvosi munkakörét

¹⁹⁵ FeB. 1936. nov. 13.

¹⁹⁶ Uo. 1943. febr. 18.

¹⁹⁷ Uo. 1943. febr. 23.

¹⁹⁸ A Bácsalmási Kaszinó Egylet első elnöke volt. Az egyesület 1865-ben alakult. A Kaszinó negyedszázados évfordulója alkalmából ünnepi gyűlést tartott, ahol az ő nevét említik először, mint a község orvosát. Rövid ideig volt az egyesület elnöke. Arról nincs tudomásunk, hogy mikor került Bácsalmásra. — Kaszinó Egylet jkzv. 1890. máj. 22. LH: VMK. Bácsalmás.

is betöltötte nyugdíjazásáig, 1913 június 1-ig²⁰⁰ Dr. MÁRTON Géza 1883—1914-ig, haláláig volt a község vezetőorvosa.²⁰¹ 1876-ban — rövid ideig — tartózkodott a községben dr. WERNER Antal.²⁰² Dr. Tolnai Géza.²⁰³ Dr. Nagy Lajos.²⁰⁴ Dr. Pápa Arnold.²⁰⁵

199 1875-től a bácsalmási Kaszinó Egylet tagja, több évtizeden keresztül alelnöke. — Kaszinó Egylet jzvk. 1875-től. A községi orvosi teendőket több mint 42 éven keresztül — megszakítás nélkül — végezte. — BJ. 1913. jún. 29. A nyugdíjbanvonulását egy nagy terjedelmű irás méltatta. Feltehető, hogy Bácsalmáson temették el. 1901. május 29-én a Bács-Bodrog vármegyei orvosi fiókszövetség alelnöke. — FB. 1901. jún. 7. Nyugdíjbanvonulása alkalmára nagy ünnepséget rendezett a község, ahol megjelentek a megyei, járási és a községi vezetők is. Bankettet rendeztek tiszteletére.

200 BJ. 1913. jún. 29.

201 1854-ben született Tiszaroffon. Tanulmányait Mezőtúron, Budapesten végezte. A diploma megszerzése után Csökmön is dolgozott. Bácsalmásra 1883-ban került. — Kaszinó Egylet jzvk. 1890. máj. 22. Tagja volt a Kaszinó Egyletnek. Több mint húsz éven át vezette az Egylet könyvtárát. Nagy irodalmi műveltséggel rendelkezett. 1899-ben az ő javaslatára emlékeztek meg a községben Vörösmarty Mihályról, a község első népképviselőjéről. — Kaszinó Egylet jzvk. 1899. dec. 1886-ban kötött házasságot. 1901-ben választották meg a Bács-Bodrog vármegyei orvosi fiókszövetség jegyzőjének, amelyet Újvidéken tartottak. — FB. 1901. jún. 7. Nagy része volt a község közegészségügyének megszervezésében. Dr. Schosberger Jakab járásorvossal egyetemben harcoltak a községi mélyfúrású kutak megépítéséért, a tanyai lakosság egészségvédelméért. Az 1905-ben tartott képviselőtestület ülésen sürgeti a II. orvosi állás megszervezését, „mert a nagyarányú szőlőtelepítések miatt a lakosság már annyira elszaporodott, hogy a szőlőtelepen kb. 4000 ember lakik, egy orvos nem tud eleget tenni kötelességének” — mondotta. — Kéjzvk. 1905. ápr. 10. Javaslatára meghallgatásra talált, mert 1906-ban dr. Nagy Lajost választották meg második községi orvosnak. — Kéjzvk. 1906. okt. 6. Nagy erőfeszítéseket tett a trachoma-betegség megelőzése és gyógyítása érdekében. 1908-ban őt jelölték a községi vezetőorvosi munkakörbe: „mert odaadással végezte munkáját 25 éven keresztül a községben” — olvasható a jegyzőkönyvből. — Kéjzvk. 1908. nov. 28. 1911-ben — házasságkötésének 25. évfordulója alkalmából a helyi sajtó is méltatta munkásságát. — BJ. 1911. jún. 11. Vármegyeiszerte nagyrabecsülték, a szegények orvosának tartották.

202 1876. december 3-án találkozunk nevével a Kaszinó Egylet jegyzőkönyvében. Itt már arról értesülünk, hogy az Egyletből kilépett.

203 Nevével 1884. január 24-én találkozunk először a Bácsalmási Kaszinó Egylet jegyzőkönyvében. Ekkor kérte felvételét az Egyletbe. 1885. április 15-én már a kilépéséről kapunk értesítést, mert Apatinba költözött.

204 1906. október 6-án választották meg a község II. orvosának. — KEjzvk. 1906. okt. 6. Ő sürgette a községi trachoma-szoba felállítását, miután a megbetegedettek száma napról-napra emelkedett. A trachomas betegetek is ő kezelte. 1910-ben elköltözött a községből. Helyére dr. Pápa Arnoldot nevezték ki. — BBVHL. 1910. jan. 27.

205 Szenczen született 1883-ban. Középkorait Pozsonyban, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1907-ben kapta meg diplomáját. Az első világháborúban katonarvosi szolgálatot teljesített a linzi Császári és Királyi Katonakórházban, mint főorvos szerelt le. Dolgozott a szombathelyi Bábaképezdőben, a nyitrai, a pozsonyi kórházban, ahol különféle szakosztályokon működve nagy és biztos gyakorlatra tett szert. Bácsalmáson 1910 telén választották meg községi orvosnak. — Bácskai felek. 1928. Működését 1911. január 7-én kezdte meg. — BJ. 1911. jan. 22. (Lakása az Offender-féle házban, a Nánay Aurél nyomda mellett — ma Juhász Gyula u. — volt. Rendelőjében az EHRLLICH-féle 606-os vérba elleni oltásokat vér- és egyéb váladékok vizsgálatát is végezte. A szociálhigiénia terén áldásos működést fejtett ki. 1927. márciusában őt bízták meg a bácsalmási Tüdőbeteg gondozó Intézet megszervezésével és vezetésével. — FB. 1927. márc. 3. Még ez év november 1-én megkezdte működését a Stefánia Anya- és Csecsemővédő Intézet bácsalmási fiókja. Az anyavédelmet dr. Pápa, a csecsemővédelmet dr. Klinler István végezte. — FB. 1927. nov. 24. 1927-ben vármegyei tb. főorvosi címet kapott. — Áll. Polg. Isk. Évk. 1927—28. 1928-ban több cikke jelent meg a helyi sajtóban. Nánay Aurél nyomdája külön füzetben is megjelentette népszerű írásait. Sokat fáradozott az egészséges ivóvíz eléréseért, továbbá a szülőotthon megteremtéséért. Az utóbbi csak 1947-ben valósult meg.

Nagy ügyszeretettel és szorgalommal hadakozott a tanyai lakosság egészségvédelméért, továbbá a gyermekek fertőzőbetegségektől való megóvásáért. Halála évében is szorgalommal végezte a tanulóifjúság vizsgálatát. — Áll. Isk. Évk. 1946—47.

Dr. GOSCHY Ferenc.²⁰⁶

Dr. ÁDÁMFFY (SZOMMER) József.²⁰⁷ Dr. FRANK János.²⁰⁸ Dr. KLINGLER István.²⁰⁹

Dr. SCHÖNFELD Miklós.²¹⁰ Dr. Cseresznyés Tibor.²¹¹ Dr. PETRICH Ist-

206 Bátoroson (Torontál megye) született 1883-ban. Középiskoláit az iglói református főgimnáziumban, egyetemi tanulmányait Budapesten, Berlinben és Münchenben végezte. 1911-ben Budapesten avatták orvosná. Működését a budapesti I. számú Belklinikán, mint tanársegéd kezdte. Később az Új Szent János kórház és a Ferenc József Kereskedelmi kórháznak volt az alorvosa.

Bácsalmásra 1913. augusztus 28-án nevezték ki járási tisztiorvosnak. = BJ. 1913. aug. 17. 1935. február 22-én vármegyei tisztiorvosi beosztást kapott. = FB. 1935. febr. 22. Az első világháború alatt mint főorvos teljesített katonai szolgálatot és ezredorvosi rangban szerelt le. = Bácskai fejek. Baja. 1928. Sokat tett a bácsalmási járás és a vármegye közegészségügyének érdekében.

207 Bácsalmáson született 1893. december 7-én. Középiskoláit Bonyhádon és Baján, orvosi tanulmányait Budapesten végezte. Oklevelét 1923-ban kapta meg. „Népi származású vagyok” — írja önéletrajzában. „Szüleim szegény sorban élő napszámosok voltak. Szociális helyzetünknei fogva nehezen tudtak taníttatni. Többszöri megszakítással, nagy akarással és nagy szorgalommal, sokat nélkülözve tudtam elvégezni a középiskolát és az egyetemet.” 1915-ben katonai szolgálatot teljesített. 22 havi szolgálat után tartalékos hadnagyként szerelt le. Leszerelése után iratkozott be az egyetemre. A diploma megszerzése után a belgyógyászati és a röntgen tanulmányait Kéthly tanár klinikáján gyarapította. 1925-ben szülőfalujában telepedett le, mint magánorvos. Még ebben az évben megnősült. Családja nem volt. 1927-ben — mint fiatal gyakorlóorvos — megbízták az általános iskolákban az egészségtan tanításával. — Áll. Polg. Isk. Évk. 1927—28. 1928-ban megkapta az OTI orvosi kinevezést, majd 1934-ben az OTBA orvosa lesz. 1938. január 1-től a Munkásbiztosító Pénztár rendelő orvosa. 1927—1930-as évek között továbbképzés céljából hetenként három napon át a bajai Városi Kórház belgyógyászati osztályán és a laboratóriumban képezte magát. Ebben a időben több ismeretterjesztő előadást tartott a közegészségügyről. — FB. 1929. márc. 21. Számos dolgozata jelent meg tudományos folyóiratokban: Orvosi Hetilap 1938. 20. sz., Gyógyászat 1938. 46. sz., 1939. 21. sz., Népegészségügy 1939., Egészségügyi Munka 1963. 4. sz., Orvosi Hetilap 1964. 1943. május 1-től községi orvos. — FB. 1943. jan. 12. Jól felszerelt rendelővel rendelkezett. Ezt ette lehetővé, hogy a szakorvosi diploma megszerzése után — mint ahogyan életrajzában írja — a „Bácsalmáson működő kuruzsló asszonyt, aki a mandulagyulladásokat kezelte és fakanállal távollította el a mandulakörülí tályogokat, kiszorítottam munkaköréből”. Kisebb műtéteteket is végzett. 1940-ben a „SZOMMER” családi nevet ÁDÁMFFY-ra változtatta. 1951. június 15-én elhagyta szülőhelyét és Tompára költözött községi orvosnak. Itt dolgozott 1964. januárjáig, ahonnan nyugdíjba vonult. Szegedre költözött. Szegedi évei alatt sem télenkedett. Több éven keresztül azon fáradozott, hogy összegyűjtse a világon fellelhető Kossuth Lajosról készült szobrok fényképét és történetét. Fáradozása sikerrel járt, mert célját elérte. „A világ Kossuth szobrai” címmel 1980-ban megjelent könyve. A könyv bevezetőjének utolsó mondatai így hangzanak: „Kívánom az olvasónak, hogy annyi öröme legyen a könyv lapozgatásában, mint amennyit én találtam annak elkészítésében. Szeretném, ha ez a könyv táplálná a mindannyiunkban élő tüzet: az igaz hazafiság lángját.”

208 1925-ben került, mint fogorvos a községbe. — BKEjzkv. 1925. okt. 14. 1965-ben Mélykútra költözött, ahol jelenleg is dolgozik.

209 Bácsalmáson született 1896-ban. Középiskoláit Baján és Kalocsán végezte, egyetemi tanulmányait Budapesten. Orvosi oklevelét 1924-ben vette kézbe. Az első világháborúban behívták katonai szolgálatra. Mint tartalékos hadnagy szerelt le. Mint segédorvos a bajai Közkórházban és a miskolci Erzsébet Kórházban működött. 1925. decemberében Bácsalmáson telepedett le. Több helyi egyesületnek elnöke vagy választmányi tagja volt. 1927-ben a község másodorvosa. — Bácskai fejek. 1928. A Bácsalmási Stefánia Anya- és csecsemővédő Intézet gyermekorvosa. 1943. január 1-től a belügyminiszter állami tisztviselőnek nyilatkoztatta. — FeB. 1943. jan. 12. A második világháború után Vaskútra költözött, ahol 1960-ban meghalt. Dr. Pápa Arnold mellett ő nagyon sokat tett a község közegészségügyéért.

210 Kiskunhalason született 1899-ben. Középiskoláit szülővárosában, egyetemi tanulmányait Szegeden végezte. Orvosi oklevelét 1925-ben kapta meg. 1916-ban vonult be katonának. Bácsalmáson 1927-ben rendezte be magánrendelőjét. — Bácskai fejek. 1928.

211 Műtőorvos, klinikai tanársegéd. Rendelőjét 1929 őszén nyitotta meg Bácsalmáson. A műtetre kerülő betegek részére fekvőhelyet is biztosított. — FeB. 1929. dec. 23. A Bács-Bodrog vármegyei törvényhatóság 1931. május 9-én engedélyezte részére a sebészorvosi cím használatát. — BBVHL. 1931. máj. 14.

vánne, dr. POLGÁR Aranka.²¹² Dr. FARAGÓ Dezső.²¹³ Dr. KOVÁCS Géza²¹⁴ Dr. DEMJÁNOVICH (BARANKAY) Endre.²¹⁵
Dr. THUMA Pál.²¹⁶ Dr. RÓTH Pál, szepesbélai.²¹⁷ Dr. HUNYADI Balázs.²¹⁸
Dr. BÁLINT Gyula.²¹⁹ Dr. CSULYÁK Ferenc.²²⁰ Dr. URBÁN Károly.²²¹

Gyógyszerészek

MARTINOVICS Béla.²²² GSCHÖSSER Ede.²²³ NYITRAI Béla.²²⁴ PRAEFORT József.²²⁵ SIMON Arnold András.²²⁶ RÓNAY Ede.²²⁷ RÓNAY Dezső.²²⁸ PRAEFORT Ferenc.²²⁹

212 Magán fogorvos. 1929. július 18—1947. áprilisig dolgozott Bácsalmáson. — Dr. ÁDÁMFFI József visszaemlékezése. Férje ügyvéd. Bács-Bodrog vármegye 1931-ben engedélyezte orvosi működését. — BBVHL. 1931. aug. 13.

213 Komádiban (Bihar megye) született 1900. április 9-én. Középiskoláit Nagyváradon, egyetemi tanulmányait Budapesten kezdte és Pécsen fejezte be. 1930 januárjában került Bácsalmásra, ahol nyugdíjazásig dolgozott. 1947-ig magánorvosként működött. Ebben az évben nevezték ki községi vezetőorvosnak. Ebben a tisztségében vonult nyugalmába. Több egyesületnek volt tagja. 1950-tól részt vesz a község vezetésében, mint tanácsstag. Minden nemes ügynek pártfogója és aktív részese. Munkájáért többször kapott kitüntetést, oklevelet.

214 1936-ban került a községbe, a nyugdíjazás folytán megüresedett MÁV-pályorvosi munkakörbe. Bácsalmás és környékén működő 8 község pályamunkásainak gyógyítását végezte. — FeB. 1940. okt. 29. 1943. május 1-től az OTBA orvosi ellátást is ő rendezte. — FeB. 1943. máj. 1. 1943. október 20-tól a fogorvosi teendők végzésére is engedélyt kapott. — FeB. 1943. okt. 22. 1945-ben még a községben élt.

215 1935. június 7-től a bácsalmási járás orvosi teendőit látta el. — BBVHL. 1931. máj. 14. Tagja volt a Bács-Bodrog vármegyei Orvosi Szövetség képviselő testületének, ezen keresztül a vármegyei törvényhatóságnak. A járás területén ellátta a vándor tüdőgondozás munkáját is.

216 Lásd Thuma Pál-szanatóriuma.

217 1936 nyarán került Bácsalmásra. A korabeli sajtó arról tájékoztat, hogy a nagyikikindai Kórház volt sebész főorvosa. Bácsalmáson megnyitotta rendelőjét. — Közérdek. 1936. okt. 4. 1936 novemberétől a dr. Thuma-szanatóriumban a sebészeti- és szülészeti osztályt vezette. — FeB. 1936. nov. 13. Két évig dolgozott a községben.

218 Műtőorvos. Baján lakott. Bácsalmáson az 1930-as évek végén, több előadást tartott. Az iskolai oktatásban részt vett, mint egészségtan előadó. — Áll. Polg. Isk. Évk. 1938—39.

219 1939. június 26-án Bácsalmáson megnyílt a Tüdőkórház. A kórház a bajai Városi közkórház fiókintézte volt. Az igazgatóság őt bízta meg az intézet vezetésével. A tüdőkórházat 1940 októberében átszervezték. A vezetőorvosi teendőkkel bízták meg. — FeB. 1940. okt. 4. A második világháborúban hősi halált halt.

220 1944—45-ben tartózkodott a községben. A második világháború utolsó évében itt dolgozott.

221 1944-ben a délvidekről került Bácsalmásra. 1947-ig itt tevékenykedett. A hadikórházban teljesítette kötelezettségét. — Praefort Ferenc és Peszelényi Péter közlése.

222 Nevével 1875-ben találkozunk a Bácsalmási Kaszinó Egylet jegyzőkönyvében. Neve 1895-ben szerepel utoljára az említett dokumentumban. Az első gyógyszerterát 1837-ben említi először Iványi István történész. — Iványi. 1909. 2. köt. A Martinovics-féle patikát „őreg patikának” nevezték.

223 A Kaszinó jegyzőkönyve alapján 1898. márc. 11-én már dolgozott a községben. Ezen a napon kérte felvételét az egyletbe. Utoljára 1906. febr. 9-én említi a nevét a korabeli írás.

224 1902. december 17-én említi először a jegyzőkönyvben.

225 Nagybányán született 1872-ben. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Oklevelét 1898-ban állították ki. Előbb Bonchidán volt gyógyszerterára, 1913 óta pedig Bácsalmáson. A gyógyszerterára 1913-ban vásárolta meg Simon Arnold Andrástól. A gyógyszerterát „Szentlélekéről” nevezték el. Közéleti ember volt. Több nemes célt szolgáló adománnyal is hozzájárult a közegegszégügy fejlesztéséhez. Fia Ferenc és leánya Emma is gyógyszerészek.

226 Bácsalmáson Gschösser Ede tulajdonában levő gyógyszerterát vásárolta meg 1911—12-ben. — BKEjzkv. 1912. febr. 10. Simontól Praefort József vette meg.

227 Első kérelmét 1906-ban nyújtotta be a községhez. A II. gyógyszerterát felállítását 1913. szept. 13-án engedélyezték. 1924-ben halt meg. 1927-ig özvegye nevében működött a gyógyszerterár.

228 Rónay Ede fia 1927-től vezette az özvegy édesanyja gyógyszerterát.

229 József gyermeke. 1927. jún. 13-án kapta meg diplomáját, 1929 szeptemberében került Bácsalmásra. 1937. aug. 14-től vezette — édesapja halála után — a gyógyszerterát 1950. július 28-ig, az államosítás napjáig.

IRODALOM ÉS RÖVIDÍTÉSEK

- Arch. Regn. Ladd: Archivum. Reginvolare, Ladd. CC. N° 2. 1715—1720. évi országos összeírás. LH: OL.
- BaK = *Bajai Közlöny*. Hetilap. 1917—1918. LH: TIM. Baja.
- BAPIE: = Bácsalmási Állami Polgári Iskola Évkönyve. 1922—1944. LH: VMK Bácsalmás.
- BBVET = Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája. (Szerk. Dudás Gyula.) 1—2. köt. Zombor. 1896.
- BBVHL = *Bács-Bodrog Vármegye Hivatalos Lapja*. 1903—1944. LH: VMK. Bácsalmás.
- BFU = *Bajai Független Újság*. Hetilap. 1917—19. LH: TIM. Baja.
- BJ = *Bácsalmási Járás*. Hetilap. 1911—1914. LH: VMK. Bácsalmás.
- BK = *Bácsalmás és Környéke*. Hetilap. 1909. LH: VMK. Bácsalmás.
- BKEjzkv. = Bácsalmási Kaszinó Egylet jegyzőkönyvei. 1875—1944. 1—2 köt. LH: VMK. Bácsalmás.
- Csánki 1894: CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 2. köt. Bp. 1894.
- Cumánia 1974: Cumánia II. Ethnographia. (Szerk. Solymos Ede.) Kecskemét. 1974.
- Dósa 1959: DÓSA Rudolfné—LIPTAI Ervinné—RUFF Mihály: A Magyar Tanácsköztársaság egészségügyi politikája. Bp. 1959.
- Érs. Lev. Vis. 1739, 1783, 1803. LH: Kalocsai Érseki Könyvtár és Levéltár.
- FB = *Felső-Bácska* (Bácsalmás) Hetilap. 1901—1904. Fotómásolat. LH: VMK. Bácsalmás.
- FeB = *Felső Bácska*. (Jánoshalma.) 1923—1944. Hetilap. Lelőhely: VMK. Bácsalmás, Nagyközségi Könyvtár Jánoshalma, 1926—1944. évf. mikrofilmen.
- Hahn 1960: HAHN Géza: A magyar egészségügy története. Bp. 1960.
- Iványi 1909: IVÁNYI István: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. 1—2. köt. 2. kiad. Szabadka. 1906—1909.
- Kam. Ca. Adm: Kamarai Ca. Adm. — 12—30. 1790. X—5—27. Almass. Az új telepesek kérvénye a Kamarához. LH: OL.
- Karsai 1974: KARSAI Ferenc: Jánoshalma története az őskortól 1849-ig. (Jánoshalma) 1974.
- KEjzkv. = Községi Előljáráóság jegyzőkönyvei. 1896—1939. LH: Állami Levéltár, Kecskemét.
- Köznevelés*. 1946. Folyóirat.
- LH = Lelőhely.
- Mo. népesedése . . . 1965: Magyarország népesedése a két világháború között. Bp. 1965.
- Népszámlálás: 1900, 1910, 1941, 1970. évi kötetei.
- OL = Országos Levéltár.
- Rapesányi 1934: RAPCSÁNYI Jakab: Baja és Bács-Bodrog vármegye községei. Baja. 1934.
- TIM = Türr István Múzeum, Baja.
- Török: TÖRÖK László: Bácsmegeye szociális helyzete. Jánoshalma. 1940.
- Uo. = Ugyanott.
- VMK = Vörösmarty Mihály Könyvtár, Bácsalmás.
- Zöld Kereszt*. Folyóirat. 1940—1942. évf.

A dolgozat végén szeretnők köszönetet mondani mindazoknak, akik segítségemre voltak: mindenekelőtt egész családomnak a türelmükért, gyermekeimnek az adatgyűjtésben való részvételért, a bácsalmási Vörösmarty Könyvtár dolgozóinak, Praefort Ferenc ny. gyógyszerésznek, dr. Faragó Dezső ny. községi orvosnak, Peszelényi Péter ny. járási egészségőrnek, a község Anyakönyvi Hivatalának, a községi Plébánia Hivatalnak.

III. számú kimutatás

A gyermekhalandóság a község bel- és külterületén

Évben	kora												Születések száma:			
	0—2 hó				2,1 hó—2 év				2,1—6 év				nő		ffi	
	nő		ffi		nő		ffi		nő		ffi		nő		ffi	
	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B
1916	8	9	7	6	5	12	5	7	2	6	2	6	37	51	42	38
1926	5	12	10	14	5	7	4	3	5	1	—	2	63	79	84	97
1936	4	5	5	3	1	—	3	2	—	3	3	1	53	70	67	75
1946	3	5	6	9	4	3	3	4	1	1	1	—	40	61	47	82
1956	1	2	3	2	1	1	2	—	1	—	—	—	38	60	46	75
1966	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—				

K = külterületen, B = belterületen

I. számú kimutatás

Évben	Születések száma	Házasságkötések száma	Halálozások száma			Az elhaltak átlagos életkora (év)	
			Összesen	Ebből		nő	férfi
				nő	férfi		
1856	443	73	245	118	127	19,1	21,6
1866	395	34	271	124	147	18,3	17,3
1876	444	84	423	181	242	11,2	11,4
1886	436	99	245	125	120	28,0	19,1
1896	402	93	250	125	125	27,1	30,3
1906	448	131	311	164	147	27,9	20,8
1916	169	40	232	109	123	32,3	32,9
1926	323	148	211	98	113	39,1	41,6
1936	270	120	134	58	76	47,0	47,6
1946	230	106	222	109	113	50,7	47,6
1956	342	84	91	53	38	63,0	56,6
1966	340	80	107	48	59	71,8	61,2

Megjegyzés: [a 96. oldalon]

Az elhaltak életkori megoszlása:

Kora	neme	ÉVEKBEN											
		1856	1866	1876	1886	1896	1906	1916	1926	1936	1946	1956	1966
0—2 hó	nő	30	12	24	23	35	34	17	17	9	8	3	—
	ffi	26	16	43	30	37	50	13	24	8	15	5	3
2,1 hó— 2 év	nő	33	35	47	17	21	28	17	12	1	7	2	1
	ffi	28	49	69	30	19	34	12	7	5	7	1	1
2,1— 1 évig	nő	12	20	55	10	12	14	8	6	3	2	1	—
	ffi	17	27	61	13	12	5	8	2	4	1	—	—
7,1— 22 évig	nő	2	4	17	5	5	1	2	—	—	—	—	—
	ffi	6	8	20	1	3	2	5	2	—	1	—	—
13,1— 20 évig	nő	—	9	7	10	9	8	5	2	—	8	—	—
	ffi	4	3	5	6	5	7	6	2	1	3	—	—
20,1— 40 évig	nő	9	17	13	22	10	25	18	10	8	11	—	—
	ffi	10	15	15	11	8	9	38	17	6	11	1	2
40,1— 60 évig	nő	20	14	8	12	14	19	15	12	12	20	11	5
	ffi	18	15	17	12	13	16	10	19	19	26	8	13
60,1— 80 évig	nő	10	11	8	22	17	23	17	31	18	39	24	28
	ffi	16	12	9	14	22	19	26	32	25	42	16	31
80,1— 90 évig	nő	2	2	1	3	2	12	9	8	6	15	11	13
	ffi	2	2	3	2	5	5	5	8	7	6	5	9
90,1 év felett	nő	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1
	ffi	—	—	—	1	1	—	—	—	2	—	1	—

IV. sz. kimutatás

A község külterületén elhaltak átlagos életkora. Összehasonlítás a községben elhaltak életkorával:

Évben	Külterületen elhaltak átlagos életkora (év)		A községben összesen elhaltak átlagos életkora (év)	
	nő	férfi	nő	férfi
1916	20,2	21,0	32,3	32,9
1926	35,1	38,4	39,1	41,6
1936	41,3	31,5	47,0	47,6
1946	45,4	48,5	50,7	47,1
1956	43,0	37,2	63,0	56,6
1966	55,2	66,2	71,8	61,2

A Bácsalmási Tüdőbeteg gondozó Intézet munkájáról

Megnevezés	(I)	(II)	(III)	(IV)	(V)
	Években				
	1928	1929	1934	1935	1936
Tanácsadáson, kezelésen megjelentek száma összesen:	636	370	434	458	551
Ebből: nő	277	173	198	112	240
férfi	160	105	127	153	156
gyermek	199	92	190	98	155
Betegvizsgálat összesen:	1327				1100
Röntgenvizsgálat	407		480	953	126
Köpetvizsgálat	37	29	67		
Oltást végeztek	1180				
Fertőtlenítések száma, (lakások)	16	24			14
Szanatóriumba utaltak száma:	6	4			19
Kórforma szerinti megoszlás I. fokú tbc	137				50
II. fokú tbc	14				21
III. fokú tbc	4				12
Nyílt tbc	37		18		18
Zárt tbc	118		25		65
Mirigy, gége tbc	7				7
A jelentkezők közül betegpénztári tag	37				
Ismételten jelentkezettek száma		220	180		
Specifikus kezelést kapott		35			
Gyógyszersegélyt kapott		40	57		75
Természetheni segélyt kapott		26	38		75
Kiosztásra került:					
cukor kg		109	95	116	105
dara kg		86	145	128	124
liszt kg		38	475	80	560
rizs kg		78	87	114	100
tea gr				12	200
Kvarekezelést kapott:			26		61
Sollux-kezelést kapott			120		
Tüdőtöltést kapott				7	9
Védőnői látogatás fekvő betegeknél				280	

(I) FeB. 1929. jan. 31., (II) FeB. 1929. jan. 31., (III). FeB. 1930. jan., (IV) FeB. 1935. febr. 19., (V) FeB. 1936. febr. 11.

A kimutatásban szereplő, üresen hagyott rublikákhoz adatokat nem találtunk.

Bácsalmási Stefánia Szövetség munkája

Megnevezés	években**					
	1928	1929	1932	1934	1935	1938
Védőnői látogatás összesen	1718	2378	2847	3798	3917	4525
Ebből terhes anya	50				206	
gyermekágyas	192	143			163	
csecsemő	939			1696	1507	1305
kisdéd	537			2102	2041	1404
Gondozottak: csecsemők	158	407				
kisdédek	200	340				
A csecsemők közül: anyatejen táplált	26					
vegyesen táplált	98					
mesterségesen táplált	34					
Rendeléseken megjelentek: csecsemők	639	794	1506	791	874	
kisdédek	271	364		542	443	
A gondozás alatt álló terhesnők száma	47	50	100	89	102	193
Támogatások: hintőpor	187	116	106	27		
tápszer: csecsemők	80	128	108	24		
anyáknak		27				
tejakcióban részesül			265			
szappant kapott csecsemő			46			
kiosztottak (liter) tejet			380	3746	700	6000
ruhaneműt kapott			24			
vándorkelengyét kapott			8	7		
napköziben elhelyezett csecsemő			44			

Az üresen hagyott rubrikákhoz adatokat nem találtunk.

**Bácsalmás község Krónikája. 1944—1960. VMK. Bácsalmás.

Adatok Kecskemét város egészségügyi helyzetéről és szervezetéről. 1919—1936

BÁLINT BÉLÁNÉ

A magyar közegészségügy alaptörvénye az 1876. évi 14. törvénycikk megállapította, hogy az egészségügy vezetése állami feladat, de csak a központi irányítást adta állami szervek hatáskörébe, a területi szervek a helyi hatóságok kezében maradtak. Az alaptörvényt többször módosították és kiegészítették, de a szervezetre vonatkozó rendelkezéseket lényegében nem változtatták meg, csak részlegesen centralizáltak, nem a közegészségügyet, hanem a szakszolgálat funkcionáriusait államosították.¹

A közegészségügyi hatóságok feladata kétirányú volt, egyrészt a betegség megelőzése, másrészt a betegség gyógyításának elősegítése.

A törvényhatósági jogú városokban I. fokon egy, a polgármester által megbízott tisztviselő, II. fokon a polgármester volt az ügydöntő hatóság.²

Az elsőfokú hatóság tennivalója a közegészség helyzetét befolyásoló tényezőkre terjedt ki. A város legfontosabb feladata volt e téren a lakosság egészséges életviszonyainak a megteremtése, elsősorban a víz, a talaj és a levegő ártalmatlanságáról kellett gondoskodnia.

Meg kellett oldani a vízellátást és a szennyvizek levezetését. Ezt már az 1876-os, majd az 1908-as törvények is a városok kötelességévé tették.³ A vízvezetékek és a csatornarendszer kiépítése a városok feladata volt, bár az állam is támogatta, elsősorban hosszúlejaratú kölesönök lehetővé tétele útján.⁴

Az ivóvíz előteremtése mellett a levegő tisztaságának a megóvása is a közegészségügyi feladatok közé tartozott. Elsősorban a porképződés elleni küzdelmet tekintették fontosnak s e célból gondoskodtak — a lehetőségeknek megfelelően — az utak burkolásáról. Az égési termékektől és a füsttől

1 1886: 5. t. c.; 1887: 12. t. c.; 1908: 38. t. c.; 1925: 31. t. c.; 1929: 16. t. c. MELLY József: A városi hatóságok közegészségügyi hatásköre. A mai magyar egészségügyi közszolgálat. Bp. 1942. 225—227. l.

2 MELLY József i. m. 228—229. l.

3 GYÁRFÁS Bálint: Egészségügyi kérdések a városok igazgatásában. A mai magyar egészségügyi közszolgálat. Bp. 1942. 161. l. A fentiekben kívül az 1913. évi 18. t. c. foglalkozott a vizek védelmével.

4 A 6500/1935. M. E. sz. rendelet 58. §-a alapján az OTI és a MABI adhat e célokra kölesönöket. U. o. 162. l.

az építkezési szabályrendeletek előírásai óvták a városok levegőjét. A zaj-ártalom elleni védekezés céljából korlátozták a gépjárművek hangjelzéseit és zajos üzemek, berendezések felállítását.⁵

A lakásépítésnél is figyelembe vették a közegészségügyi követelményeket, új helyiségekre csak egészségrendőri szemle után adtak ki lakhatási engedélyt. Ezek az ügyek azonban elsősorban az építésügyi hatóságok ügykörébe tartoztak.

Külön hatóság foglalkozott az állategészségügyi kérdésekkel, ezen belül a fogyasztásra kerülő hús egészségügyi ellenőrzésével is.⁶ A város egészségrendőri feladata volt az élelmiszerek vizsgálata s e célból speciális vegyészeti, élelmiszervizsgáló intézeteket állítottak fel.⁷

Városi feladatkör volt a fertőző betegségek elleni védekezés, (a pestis és kolera kivételével); a betegek kórházba szállítási, fertőtlenítési, elkülönítési stb. költségeit is beleértve.⁸ 1928-ban Egészségvédő Intézetek létesítésére hívták fel a törvényhatóságokat, ezeknek a nemi betegségek elleni küzdelem volt a feladata és 1934. végéig 11 alakult az országban.⁹

A városok lényegében a megelőzéssel kapcsolatos feladatokat látták el, a gyógyítás általában nem volt önkormányzati feladat, azonban sok város tartott fenn közkórházat, de fenntartásukhoz az állam — betegápolási és gyermekgondozási jövedelméből — hozzájárult. A közkórházi jellegű intézetek ügyét 1932-ben szabályozta a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium.¹⁰ Törvényhatósági közkórházak működtek többek között Baján és Kecskeméten is.¹¹

Állami intézmények voltak a gyermekmenhelyek. Az első világháború után 8, majd 1928-tól 9 működött az országban. A kecskeméti 1903-ban alapították, majd 1924-ben kibővítették. 1937-ben 29 telepe volt.¹²

Az anyák és csecsemők védelmére, 1916-ban társadalmi szervként alakult az Országos Stefánia Szövetség, mely később hivatalos jelleget kapott. Területi hálózatához tartoztak az Anya- és Csecsemővédő Intézetek és tejkonyhák. Tevékenységének legnagyobb része a védőintézetekben folyt,

5 A 179 100, 179 800 és 180 600/1935. B. M. sz. rendeletek és az 1937. évi 6. t. c. 21. §-a.

6 Az 1928. évi 19. t. c. rendelkezései.

7 A Magyar statisztikai évkönyv. 27—30. köt. 67. l. szerint 1922-ben ilyen állomás működött: Budapest 2, Debrecenben, Győrben, Kalocsán, Kecskeméten, Magyaróvárott, Miskolcon, Sopronban, Szegeden, Székesfehérvárott és Újpesten 1—1.

8 6000/1931. B. M. sz. rendelet.

9 MEZNERICS Iván—TORDAY Lajos: A magyar közigazgatás szervei 1867—1937. Bp. 1937. 82. l.

10 1300/1932. NMM. sz. rendelet.

11 A budapestiek kivételével 30 törvényhatósági közkórház volt. Baja város közkórházát 1903-ban alapították. Ágyszáma 1937-ben 479 volt. Kecskemét th. jogú város közkórházát 1853-ban alapították. Ágyszáma 1937-ben 287 volt. MEZNERICS—TORDAY i. m. 90—91 l.

12 A gyermekmenhelyek a Belügyminisztérium, majd 1919-től a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium hatáskörébe tartoztak. Felállításukat az 1900. évi 8. és 21. t. c. szabályozta. A telepeket sehol sem sorolják fel, csak számukat említik.

kiterjedt a terhes anyák, csecsemők, kisdetek védelmére és a propaganda munkára.¹³

A városok feladata volt, saját területükön a szegény betegek ellátása, állami hozzájárulás felhasználásával.¹⁴ A törvényhatósági jogú és a megyei városokban a szakszerűséget a tiszti főorvosok és a tiszti orvosok képviselték, működésüket az 1908. évi 38. t.c. szabályozta, mely elrendelte a hatósági bábák alkalmazását is.

Az 1925. évi 31. t.c. az Országos Közegészségügyi Intézet felállításával segítette a fertőző betegségek elleni védekezést, a hatósági egészségügyi személyzet képzését és továbbképzését. Az intézményt a „Rockefeller-Alap” anyagi támogatásával hozták létre.¹⁵ 1928-ban indította meg a korábbi 3 hónapos helyett 9 hónapos tiszti orvosi tanfolyamait és gondoskodott a tiszti orvosok rendszeres továbbképzéséről is.¹⁶ Az 1936. évi 9. t.c. államosította a hatósági orvosi szolgálatot és ezzel megszüntette a városi önkormányzatok ilyen jellegű hatáskörét.

A törvényhatósági jogú városok nagyon különböző mértékben teljesítették egészségügyi kötelezettségeiket, átlagban költségvetésük 3,1%-át fordították közegészségügyi kiadásokra, ebből egy lakosra mintegy 2 Pengő 20 fillér jutott.¹⁷ A statisztikai évkönyvek 1929 és 1938 között közlik a városi költségvetések megoszlását. Ebből kiszámítva kiderül, hogy Kecskemét a 10 év alatt átlagban összköltségvetésének 3,22%-át, míg Baja 5,81%-át fordította közegészségügyi célokra, ami azt jelenti, hogy 1—1 lakosra átlagban Kecskeméten 2 P. 25 fill., Baján 5 P. 52 fill. közegészségügyi költség jutott.¹⁸

* * *

13 Az Országos Stefánia Szövetség működését rendeletekkel szabályozták (39 088/1917. BM. sz.; 137 681/1923. BM. sz. 151 317/1924. NMM. sz.) A védőintézetek városzobát, védőnői irodát, orvosi rendelőt és raktárt foglaltak magukba, személyzetük gyermek- és szülészorvosból, egy vezető és megfelelő számú körzeti védőnőből állt.

14 6000/1931. M. E. sz. rendelet.

15 1925. évi törvények. Magyar törvénytár — Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás. Bp. 1926. 263. l. az 1. sz. jegyzetben idézett miniszteri indoklás szerint a Rockefeller-Alap 1924-ben 245 000 dollárt szavazott meg a Budapesten létesítendő intézet céljaira.

16 MEZNERICS—TORDAY i. m. 79—80. l.

17 GYÁRFÁS Bálint i. m. 168. l. Más adat szerint 1938-ban a thj. városokban, Budapest leszámításával, 1 lakosra 2 Pengő 90 fillér közegészségügyi költség jutott. (MELLY i. m. 245. l.)

18 Magyar statisztikai évkönyv. 1929—1938. évi köteteinek alapján. Pl. 1929. évben a városok költségvetési előirányzatai 1000 Pengőben

Szükséglet az alapok költségvetésével	Ebből közegészségügy			
	együtt	Összeg	%	1 lakosra
Kecskemét	7 104	264	3,7	3,29 P
Baja	9 676	1 061	11,0	37,98 P
Thj. városok együtt	298 784	20 928	7,0	
1930. évben				
Kecskemét	7 381	241	3,3	3,03 P
Baja	3 310	66	2,0	2,36 P
Thj. városok együtt	276 752	19 197	6,9	

A thj. városok között Budapest adatai is szerepelnek. 1929-ben a magyar statisztikai évkönyvek év végi számított népességéhez, 1930-ban a népszámlálási adatokhoz viszonyítottunk.

A továbbiakban Kecskemét közegészségügyi helyzetével, elsősorban hatósági tevékenységével kívánunk foglalkozni, mert e rövid tanulmány keretében teljes képet nem adhatunk, u. i. sajnálatos módon éppen a legfontosabb forrásanyag hiányzik.¹⁹ Az adatokat tehát a helyi sajtó és a különböző kiadványok felhasználásával kellett kiegészítenünk.

Az egészségügyi viszonyok jobb megvilágítása érdekében azonban szükséges némi általános helyzetképet is felvázolni, mert csak ez mutatja meg azt az elmaradottságot, ami a városra — még a többi hasonló városhoz képest is — jellemző volt. Ehhez a népszámlálások adatait használtuk fel, elsősorban négy törvényhatósági jogú városét: Baját, Debrecenét, Hódmezővásárhelyét és Kecskemétét. Debrecen és Hódmezővásárhely kiválasztását az indokolta, hogy népességszám vonatkozásában a legközelebb álltak Kecskemét-hez.

A két világháború közötti korszak Kecskemétjét a mai várossal nem lehet összevetni, mert jóval nagyobb területet foglalt magába, az 1950-es években ugyanis külterületén 9 önálló község alakult. Területe 1949-ben még 163 237 kat. hold, 1960-ban már csak 45 849 kat. hold volt.²⁰

A vizsgált időszakban Kecskemét törvényhatósági jogú város, Budapest, Szeged és Debrecen után az ország 4. legnagyobb lélekszámú városa volt, de ezt elsősorban nagy területének köszönhette, népsűrűsége u. i. a korszak kezdetén mind közül a legalacsonyabb szinten állt (*1. sz. táblázat*).

Jelentős volt azonban a város lakosságának a szaporodása. A természetes szaporodás vonatkozásában a kecskeméti arány 1920 és 1930 között még az országos átlagot is meghaladta (*2. sz. táblázat*).

Az elemi műveltségi színvonal tekintetében azonban Kecskemét jelentősen el volt maradva a többi törvényhatósági jogú városhoz képest, sőt 1930-ban még az országos átlagnál is magasabb volt az analfabéták aránya (*3. sz. táblázat*).²¹

19 Nincsenek meg pl. a Közigazgatási Bizottsághoz küldött tisztiorvosi jelentések és hiányzik Kecskemét thj. város Tisztiorvosi Hivatalának irattára is.

20 Bács-Kiskun megye fontosabb statisztikai adatai. 1951—1956. 9. 1. és 1959. 15. 1.

21 Kecskemét város vezetősége sokat foglalkozott a külterületen lakók iskolai oktatásának megszervezésével, illetve lehetővé tételével. 1877-ben 10, 1880—1897 között 16, 1897—1906 között 13 pusztai iskolát létesítettek. A háború utáni nehéz gazdasági helyzetben is folytatták iskolaépítési programjukat: 1921-ben 3, 1923-ban 5. 1926-ban 28, 1928-ban 6 pusztai elemi iskola épült fel. (Dr. balásfalvi KISS Barnabás: Kecskemét th. jogú város. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogú város adattára. Bp. 1939. 47. l.)

Adatai szerint Kecskeméten

1910-ben a belterületen 18,5% a külterületen 33,9%

1920-ban a belterületen 12,8% a külterületen 30,3%

1930-ban a belterületen 9,6% a külterületen 16,9%

volt az analfabéták aránya, vagyis 1910-től 1930-ig arányuk a felére csökkent.

A tanyás települési rendszer, a külterületi lakosság magas — és egyre növekvő — aránya nagyon kedvezőtlené tette a lakásviszonyokat is.²² Az 1927—30-as nehéz gazdasági helyzetben e téren a helyzet még tovább romlott, mert míg 1920-ban 100 ház közül 58, addig 1930-ban majdnem 63 készült teljesen vályogból vagy sárból és mindössze 10 készült téglából vagy kőből. Az építkezések üteme is lassúbb volt mint másutt. (4. sz. táblázat).

A települési rendszer, az alacsony műveltségi színvonal és az egészségtelen lakásviszonyok mindenképpen károsan befolyásolták az egészségügyi helyzet alakulását is. Helyenként a korabeli sajtó is felhívja e problémákra a figyelmet: „... A legprimitívebb, a legdöbbenetesebb életet a kecskeméti proletárházakban találhatjuk meg. Egy ágyban alszik hatgyermekes család: nem ritka eset. Heteken át „kenyérleves” a napi eledel: megszokott dolog. A leghidegebb időben is csak akkor kerül a gyerek lábára cipő, ha iskolába megy... Szent Mihálykor beszögelik az ablakokat s csak húsvétkor nyitják ki, addig nem szellőztetik a szobákat.”²³

* * *

Kecskemét város közegészségügyi szervezetének ismertetésénél az utolsó teljes szervezési szabályrendeletből kell kiindulnunk.²⁴ Ennek értelmében a városi törvényhatóság jogait és kötelességeit különböző hatóságai útján látja el. A legfőbb hatósága a törvényhatósági bizottság közgyűlése. Hatáskörébe tartozott többek között a szabályrendeletek alkotása, az építkezések feletti intézkedések, a polgármesteri jelentések megtárgyalása, az árva- és szegényügyre, egészségügyi állapotokra való felügyelet. Ez utóbbi ügyekben intézkedési joga is volt a tiszti főorvos vagy a közegészségügyi bizottság meghallgatása után.²⁵ A polgármester a közegészségügyi törvényben reá ruházott jogokat gyakorolta. A szakértői feladatok ellátása érdekében — amint a törvény előírta — tisztifőorvost alkalmaztak.²⁶

22 A népszámlálások adatai szerint a külterületi lakosok százalékaránya:

Város neve:	1910	1920	1930
Baja*	7,7%	9,3%	9,2%
Debrecen	41,4%	48,5%	43,0%
Hódmezővásárhely	39,6%	39,5%	39,0%
Kecskemét	49,3%	51,4%	50,4%

* 1910-ben és 1920-ban Bajaszentistván adatai nélkül.

23 Kecskemét és Vidéke. 16. évf. 44. sz. 1935. november 4. 3. l. A gyermekért c. cikk.

24 Kecskemét th. város szervezeti szabályrendelete és közgyűlési ügyrendje. Kecskemét, 1905.

25 Kecskemét szervezeti szabályrendelete i. m. 1—7. l.

26 1876. évi 14. t. c. 157. §. és 160. §.

Századunk elején Kecskeméten a tisztifőorvos szervezetileg a rendőrkapitányi hivatalhoz, mint önálló hatóságához tartozott. A rendőrkapitánynak, mint elsőfokú hatóságnak a hatáskörébe tartozott — többek között — a közegészségügyi szolgálat is. E téren feladatait az alábbiakban határozták meg: „ss/ A közegészségre tartozó teendők; a járványos és ragályos betegségek behurcolása és továbbterjedése elleni szükséges óvintézkedések; a szegénybetegek orvoslása tekintetében gondoskodás; a városi kórház ellátása és felügyelete; himlőoltás; a gyógyszerházakra való felügyelet; gyógy- és mérges szerek árulásának ellenőrzése; kuruzslók üldözése . . .” stb.²⁷

Az egészségügyi személyzet a következőkből állott:

- 1 tiszti főorvos,
- 4 kerületi orvos,
- 2 állatorvos (ezek közül egyik közbiztonság-felügyelő)
- 1 kórházi és szegényházi gondnok
- 2 városi szülésznő
- 10 pusztai szülésznő
- 4 kórházi ápoló²⁸.

A Főkapitányi Ügyosztály alosztálya volt az „Ipari, közegészségügyi és szegényügyi alosztály.” Ezen kívül külön működött az „V. Illetőségi, cseléd-, kórház- és segélyügyi Ügyosztály” is.²⁹ Az egészségügyi személyzet főnöke a tisztifőorvos volt, de a főkapitány hozzájárulása kellett az egészségügyi személyzet munkabeosztásának és eljárásának az ellenőrzéséhez.³⁰

A városi szervezeti szabályrendeletet általában 6 évenként dolgozták át, de ez 1910-ben elmaradt, mert az országos rendelkezések miatt napirenden voltak a változtatások. Például már 1912-ben utasították a Belügyminisztériumot a városi rendőrségek ügyének a rendezésére, ami jelentős mértékben módosította volna a szervezeti szabályrendeletet is.³¹ A teljes átdolgozás helyett ezért bizonyos módosításokat terveztek. Az ügy eléggé elhúzódtott, mert a tervezet előkészítési tárgyalásai 1908-tól 1913-ig folytak, amikor végre konkrét javaslatot terjesztettek a Tanács elé.³² A javaslat szerint az általános és másodfokú közegészségügyi teendőket a főjegyző által vezetett „I. Közigazgatási és közgazdasági Ügyosztály”-nak kellene átvennie, míg az elsőfokú közegészségügyek megmaradnának a „VIII. Rendőri,

27 Kecskemét szervezeti szabályrendelete. i. m. 55. l. ss/—zz/ pont.

28 U. o. 57. l.

29 U. o. 52—58. l.

30 U. o. 65. l.

31 1912. évi 58. t. c. 30. §.

32 Kecskemét város szabályrendeleteinek gyűjteménye. (továbbiakban: Szabályrendeletek) Kecskemét th. városi ügyosztályainak jelenlegi és tervezett ügybeosztása. Kísérőirat. Másolat. sz. n. 1913. május 8. Sándor István főjegyző beszéde.

katonai és közegészségügyi Osztály 1. Főkapitányi ügyosztályának” hatáskörében. A kórház és segélyügyek pedig továbbra is a VIII. Osztály „5. Illetőség-, cseléd, kórház- és segélyügyi osztályá”-hoz tartoznának. A tisztiorvosi hivatal pedig a VIII. osztály „Beosztott hivatala”. A tervezet azonban — valószínűleg a háború miatt — nem valósult meg. Az 1904-es szervezeti szabályrendelet első érdemi átdolgozására csak a rendőrség államosítása következtében, 1921-ben került sor, amikor a Rendőri, katonai és közegészségi VI. ügyosztály „VI. Katonai, illetőségi és kórházi ügyosztály” néven alakult újjá.³³

Az új ügyosztály feladatkörébe tartozott többek között: „n. a városi kórház ellátása és felügyelete; o. kórházi ügyekben vagyoni állapot és egyéb személyes adatok nyomozása; p. a városi kórházban ápoltak ügyében szükséges levelezések s minden egyéb vagyoni dolgok intézése, a kórház gazdasági ügyei felett való felügyelet”. Az osztály személyzete a következőkből állt: 1 tanácsnok, 1 II. osztályú aljegyző, 1 I. osztályú fogalmazó, 1 katonai nyilvántartó, 1 katonai segédnyilvántartó (: szállásmester:), 2 írnök és 1 szolgálga.

A szervezeti szabályrendeletnek a rendőrkapitányról szóló V. fejezetét is hatálytalanították „... az egészségügyi személyzetre vonatkozó intézkedések kivételével...” A Rendőrkapitányság helyett létrehozták az „Ipari, közegészségügyi, mezőrendőri, tűzrendészeti és segélyügyi I. fokú hatóság és közigazgatási kihágási bíróság” elnevezésű szervezet, melynek hatáskörébe tartozott az „egészségügyi szolgálat” és a korábbiakkal azonos létszámú és feladatkörű egészségügyi személyzet is. Az ő helyzetük csak annyiban változott, hogy „velük szemben a rendőrkapitány hatáskörét a tanácsnok”... gyakorolta.

Még Kada Elek polgármestersége idején a tiszti főorvos és általában a városi hatóság közegészségügyi teendőiről, városi szervezetéről önálló szabályrendelet kiadását tervezték. Csabay Géza tisztifőorvos tervezete nyomtatásban is megjelent s részletesen ismerteti a feladatokat, illetve a meglévő — a hivatkozott szervezeti szabályrendeleten alapuló — szervezetet.³⁴

A 195 oldalas kötet részletes ismertetésétől el kell tekintenünk, bár korszakunk kezdetén lényegében ez szabályozta a városi egészségügyi hatóság tevékenységét, annak ellenére, hogy hivatalosan nem fogadták el. A bevezető részben a tiszti főorvos részletesen felsorolja, hogy az 1908. évben milyen

³³ Szabályrendeletek. Szervezési szabályrendeletek, 1920—16 074. 1920. július 29. Belügyminisztériumi jóváhagyással elfogadva: 1921. június 23.

³⁴ CSABAY Géza: Kecskemét város közegészségügyi szabályrendeletének tervezete. Kecskemét, 1909.

nyilvántartásokat és űrlapokat, hány alkalommal használt a „Tiszti Orvosi Hivatal.” 10 féle nyilvántartást vezettek és 20 féle különböző űrlapot töltöttek ki a tiszti orvosi bizonyítványokon kívül.³⁵

„Kecskemét th. város Tiszti Orvosi Hivatala” külön bejáratú épületrészben volt elhelyezve, az előtérben és előszobán kívül rendelő, vizsgáló-műtő és főorvosi szobából állt. Különálló helyen volt egy ún. betegszoba, mely a bal esetet szenvedettek ideiglenes elhelyezésére és a trachomás betegek gyógykezelésére szolgált, továbbá egy kis „dolgozószoba”, ahol a vegyi és mikroszkópos vizsgálatokat végezték.

A tiszti főorvos volt a törvényhatóság területén a közegészségügy „első öre”, az egészségügyi személyzet főnöke, a szakkérdések előadója. Ugyanakkor ő volt a kórházigazgató főorvos is. E teendőiben egy ideiglenes alkalmaztatású kórházi segédorvos segítette. A kórházat minden délelőtt felkereste, a tiszti orvosi hivatalban pedig hetenként kétszer tartott fogadóórát. Vezette az orvosrendőri vizsgálatokat és boncolásokat, egyébként a kerületi tiszti orvosok tevékenységét szervezte, irányította és ellenőrizte.

A 4 kerületi tiszti orvos látta el az orvosi és közegészségügyi ellenőri teendők zömét. A hivatalos órák alatt jelentkező fizetésektelen betegeket megvizsgálták, receptet, bizonyítványt adtak nekik, sőt kisebb műtéteket is végeztek, ezenkívül területükön ellátták az élelmiszer árusítással és készíttéssel foglalkozó helyiségek ellenőrzését, piaci ellenőrzést folytattak hetenként 1—3 alkalommal stb. (5. sz. táblázat) A Tiszti Orvosi Hivatalban minden kerületi tiszti orvos naponta egy-egy órát rendelt, a kerületükben lakó, ágyban fekvő szegény betegeket otthonukban is felkeresték (1—1 beteget maximum háromszor). A bordélyházakat hetenként kétszer vizsgálták felül. Nagy feladat hárult rájuk a himlőoltások elvégzésével is és egy részük a kórházban is segített a tiszti főorvosnak. A hivatalos rendelőórákon és beteglátogatásokon kívül, 8 naponként váltva egymást, készenléti inspekciót is tartottak. A takarékosági bizottság javaslatára — 1932. január 1-től elrendelték a délutáni ügyeletes orvosi szolgálat bevezetését, vagyis ezidőtől nem a lakásukon álltak készenlétben, hanem a tiszti orvosi hivatalban tartottak ügyeletet.³⁶

35 CSABAY Géza i. m. XIX—XX. l. Nyilvántartást vezettek a járó betegekről, az elhaltakról, a járványos betegségekről, a vetélésekről és halvaszületésekről, az állatoktól megmártakról, a mérgegendélyekről, a rendőri boncolásokról, a törvénytelen és dajkaságba adott gyermekekről, az elmebetegekről, siketnémákról, vakokról, hülyékről és nyomorékokról; a trachomásokról.

36 Kecskemét város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. (továbbiakban: Közgyűlési jkv.) 1911. október 25-i ülésen Kovács Ferenc th. bizottsági tag interpellációjára adott válasz adatai. — Közgyűlési jkv. 1931. 279. l. 195. sz. határozat.

Ezen kívül egy-egy külterületi körzetet is elláttak. Ide általában hetenként egyszer kellett kimenniük és a külső rendelőközpontban 1 óra hosszat tartózkodniuk.³⁷

A város belterületét 4 kerületre osztották fel a 4 orvos között. Az I. lényegében a Budai és Szolnoki, a II. a Budai és Izsáki, a III. a Szolnoki és Szegedi, a IV. a Szegedi és Izsáki utak közé eső területet foglalta magába és az illetékes kerületi orvosok ellenőrizték a területükön található intézményeket és üzemeket.

A külterületet 10 „egészségügyi kör”-be osztották. Az első négy körben a rendelőközpont a körzeti bábakban, vagy a mellette felállított rendelőközpontban volt elhelyezve, a külterületi iskolák pedig, mint felügyeleti helyek szerepeltek. A többi körzetben a rendelőközpontok is az iskolákban kaptak helyet.³⁸

A kerületi tiszti orvosok csak az első négy külterületi kört látták el. A tervszerint a többi körzetben megbízott külterületi körorvosokat kellett volna alkalmazni, de tényleges foglalkoztatásuknak nincs nyoma, sőt a kerületi tisztiorvosok száma is háromra csökkent a háború alatt, és valószínűleg a külterület ellátására vonatkozó szabályokat nem hajtották végre.

A város óriási külterülete tehát majdnem teljesen orvosi ellátottság nélkül maradt. Először csak 1924-ben sikerült a helyzeten javítani. 1924. január 1-én kezdte meg működését az első kintlakó tisztiorvos, Lakiteleken. Körzetébe tartozott Koháryszentlőrinc, Szentkirály, Szikra, Felső- és Kisalpár is,³⁹ vagyis lényegében a III. egészségügyi kört kapta meg. 1925. március 1-től adtak megbízást az orgoványi körorvosnak a monostori és bugaci puszták orvosi ellátására, azaz a IV. külterületi körzetbe. Megbízatását 1929. áp-

37 CSABAY Géza i. m. 12—20. Járvány esetén többször is felkeresték a külterületi körzeteket. Szentkirályon és Ágasegyházaán 2—2 órát kellett időzniük, a fogat pihentetése miatt.

38 CSABAY i. m. 11—12. l.

I. kör. Vágójárási bábak, szarkási, hetényegyházi, Kláber-telepi iskola. Bejárható 3 óra alatt.

II. kör. Haleszi bábaház melletti orvosi rendelőközpont, haleszi, Helvécia-telepi, kismatkói úti és pusztamatkói iskolák. Bejárható 3 óra alatt.

III. kör. Lakiteleki iskola és bábak melletti rendelőközpont, felsőalpári és szikrai iskolák. A rendelőközpont vasúton 4—8 óra alatt, a felügyeleti helyek onnét 1—1 óra alatt járhatók be.

IV. kör. A pusztamonostori bábaknál levő orvosi rendelőközpont és a szomszédos monostori iskola. Vasúton Félégyházaig, onnan 1 órai kocsiút, bejárható 4 és fél óra alatt.

V. kör. Rendelőközpontjai az alsószentkirályi, a kiskisfői és borbási iskolák, felügyeleti helye az alsószéktó-dűlői iskola. Bejárható 6 óra alatt.

VI. kör. A városföldi és gátéri iskola a rendelőközpont, felügyeleti hely a pákai iskola.

VII. kör. A talfáji, katonatelepi és felsőúrréti rendelőközpont 3 óra alatt járható be.

VIII. kör. A felsőszentkirályi és felsőszéktó-dűlői iskolákból áll, bejárható 6 óra alatt.

IX. kör. A benei úti, a cethali iskolákat, mint rendelőközpontokat és a budai úti iskolát mint felügyeleti helyet foglalja magába. Bejárható 3—4 óra alatt.

X. kör. Az ágasegyházi, felsőágasegyházi és ballószögi iskolákból, mint rendelőközpontokból és az izsáki úti iskolából, mint felügyeleti helyből áll. Bejárható 4 óra alatt.

39 Közgazdasági jegyzőkönyv. 1924. február 28-i polgármesteri jelentés.

rilis 30-án felmondással megszüntették és május 1-én rendszeres orvosi rendelés vette kezdetét, dr. Fehér Zoltán tb. tisztiorvos vezetése alatt. Mint a tisztifőorvos jelentette a rendelések igen látogatottak voltak, s ezért „... az ottanra tervezett tiszti orvosi állás felállítása szükséges és sokáig el nem odázható.” 1933. márciusában kiterjesztették a külterületi orvosi rendeléseket Helvécia, Ágasegyháza és Városföld pusztákra is.⁴⁰

Az egészségügyi szabályrendelet-tervezet foglalkozott a trachoma-orvosok kérdésével is, u.i. a 97129. VI/1898. sz. belügyminiszteri rendelet alapján a városnak 3 trachomaorvost kellett volna alkalmaznia. Tevékenységüknek a háború után nincs nyoma. Valószínűleg a rendelet ellenére sem került sor az alkalmazásukra. A trachoma vizsgálatokat a tiszti orvosok az őszi és tavaszi iskolai felülvizsgálatok alatt végezték el s ilyen módon az összes betegeknek csak kb. a felét sikerült felkutatniuk. Ez akkor derült ki, amikor a kormányzat 1936-ban intenzív trachoma-vizsgálatot tartott, Keskeméten ez évben 600 új beteget vettek nyilvántartásba és kezelésükkel 3 trachoma orvost bíztak meg (6. sz. táblázat).⁴¹

A tervezetben szerepelnek az egészségügyi örök is, akik a fertőtlenítés munkájában, a fertőző betegségekkel kapcsolatos megfigyelésben és a köztisztasági, közlelmezési ellenőrzésekben működtek közre. Tényleges beállításukra azonban csak 1910-ben került sor.⁴² Később az 1930-as években a lovas-mentőkocsival is ők vonultak ki a „sürgős” esetekhez. (7. sz. táblázat).

A város a belterületen 2, a külterületen 10 hatósági bábát és képesített halottkémekeket is foglalkoztatott. A szabályrendelet-tervezet további része a köztisztaság rendezéséről, a közlelmezés körüli eljárásról, az iskolák és kisedővók egészségügyéről, a gyermekek tartásáról és gondozásáról, a himlőoltási kötelezettség, a ragályos kórok, általában a betegség esetén követendő eljárásról, az elsősegélynyújtás szervezetéről, a születésekről, az elhalálozásokról, az orvosokról, a gyógyszerészekről, a fürdőkről és uszodákról, a borbélyüzletekről szóló fejezetekre oszlik, majd ismerteti a büntető eljárást és függelékben bemutatja a hivatal által szerkesztett utasítások, hirdetmények, bizonyítványok, nyilvántartások mintáit (75 féle).⁴³

A közegészségügyi szabályrendelet csak tervezet maradt, jogerőre nem emelkedett, közben ugyanis felvetődött egy új 360 ágyas közkórház létesí-

40 Közgyűlési jkv. 1925. április 29-i polgármesteri jelentés. — 1929. május 31-i és június 28-i tisztifőorvosi jelentés. — 1933. április 26-i tisztiorvosi jelentés.

41 A m. kir. kormány 1936. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv az 1936. évről. Bp. 1938. 29*. 1.

42 Közgyűlési jkv. 1910. november 30-i ülés 348. sz. alatti határozata szerint 2 egészségügyi őrt alkalmaztak. Teendőiket a tiszti főorvos, a tiszti orvosok, a főkapitány és a közegészségügyi osztályt vezető rendőrkapitány utasításai szerint végzik.

43 CSABAY Géza i. m. II—XVI. fejezet. 49—120. l. a szabályok szövege, 123—195. l. a minták bemutatása.

tésének a lehetősége, s feltehetően emiatt nem foglalkoztak a kórházi rendszabások nélküli szabályzattal.

A közkórház építési programját ugyancsak dr. Csabay Géza tisztifőorvos állította össze.⁴⁴ A program előszavában Kada Elek polgármester külön hangsúlyozta az ügy fontosságát és sikra szállt a kórház mielőbbi megvalósítása érdekében. Nem érdemes a tervezettel részletesebben foglalkozni, csak annyit kell megjegyeznünk, hogy a tisztifőorvos részletes előtanulmányok alapján, az akkori felfogás szerint a legmodernebb formában készítette el tervezetét, oly módon összeállítva, hogy az intézmény az országos betegápolási alaptól megküldendő és egyéb ápolási díjakból önellátó legyen. Ez a szempont vezérelte a nagyság meghatározásánál, arra számított, hogy a környéken lévő 2—3 város lakossága révén teljesen kihasználható lesz. Ehhez számításai szerint 400 betegágy szükséges, melyből 50 az akkor már fennálló kórházban a rendelkezésre áll. A személyzetre vonatkozóan úgy számította, hogy 7—8 orvosra, 32 ápolónőre (apáca), 6 tagú irodai személyzetre, 2 beteghordóra, 2 mindenestre, 4—4 tagú konyhai és mosodai személyzetre, továbbá kertészre, fűtőre és bone-szolgára lenne szükség a működtetéshez.

A kórház építés vonatkozásában a város ellentétbe került a minisztériummal, mert a főhatóság túlméretezettnek találta a tervet és egy 200—220 ágyas kórház építését javasolta, ami természetesen új terv és költségvetés készítést igényelt. A minisztérium ugyanakkor úgy tervezte, hogy országos elmeógyógyintézetet hoz létre Kecskeméten. A huzavona addig tartott, amíg a világháború kitörése és az építkezési tilalom végleg meg nem gátolta az intézmény felépítését.

A kórház kérdés tehát megoldatlan maradt, de 1910-től 1919-ig mégis javult némileg az egészségügyi intézmény ellátottság.

1910-ben létrehozták a „vegykísérleti állomás”-t. Mint a közgyűlési határozat megállapította: a növekvő drágaság miatt elszaporodtak az élelmiszer, elsősorban a tej és tejtermék hamisítások. 1909-ben állami ellenőrzés során pl. 8 vajmintát küldtek Budapestre kémiai vizsgálat céljából, s mind hamisítottnak, illetve rossznak minősült, ezért hetenkénti mintavételre kötelezték a várost. Ennek eredményeként 1909. február 26. és 1910. dec. 31. között a felküldött 437 minta közül mindössze 270 bizonyult kifogástalannak, vagyis 38,2%-ban nem felelt meg az élelmiszer a követelményeknek. Ez a magas arány arra készítette a városi tanácsot, hogy saját kezelésű vegykísérleti állomást állítson fel, melynek vezetésére 2 évi időtartamra, állami vegyészten rendeltek ki. A beruházásra 10 000 Koronát szavazott meg a közgyűlés és kb. 3000 Korona évi bevételre számított, ugyanakkor utasította a tanácsot,

⁴⁴ Kecskemét város közkórházának építési programja. Tervvázlatokkal. Kecskemét, 1910. Kiad. Kecskemét város.

hogy az „ezredesi laktanya” udvarában kijelölt épületben hajtassa végre a szükséges átalakításokat.⁴⁵

A vegykísérleti állomás ideiglenes szervezeti szabályzatát is összeállították.⁴⁶ Eszerint vizsgálatainak tárgyai az ivóvizen és az élelmezési cikkekén kívül a gyógyszerek, kozmetikai cikkek és az ún. „festett tárgyak” (játékszerek, tapéták stb.) Hatósági felhívásra köteles volt szakvéleményt adni. A vizsgálatai mindig kétirányúak voltak, meg kellett nézni, hogy a kérdéses anyagok tartalmazznak-e az egészségre ártalmas anyagokat, és megfelelnek-e az eladó által állított minőségnek. A vegykísérleti állomások működéséről, ebben az időben, a statisztikai évkönyvek közöltek adatokat. (8. sz. táblázat).

1910. október 28-án foglalkozott a közgyűlés a „Fertőtlenítő Telep” felállításának kérdésével is, de a döntést az állami támogatás biztosításáig függőben hagyták. Az intézmény felállítását a Belügyminisztérium később jóváhagyta és vállalta a szükséges költségek felét, ezért 1911-ben határozatot hoztak a létesítésére.⁴⁷ A Fertőtlenítő telep a tisztiorvosi hivatal felügyelete alatt állt, tevékenységét a tisztifőorvos irányította és ellenőrizte. (9. sz. táblázat.)

1913-ban hozott határozatot a közgyűlés a Tüdőbeteggondozó Intézet létesítéséről, melyhez a Belügyminisztérium 3000 Korona felszerelési költséggel és évenként 5000 Korona állandó segéllyel járult hozzá. A város e célra 1913-ban 2000, 1914-re 4200 és attól fogva évi 5000 Koronát szavazott meg.

Az intézet céljaira kibérelték 15 évre a 6. tized 21. sz. házát és megfelelően átalakították. Az intézmény 1913. december 2-án kezdte meg működését egy ideiglenesen alkalmazott orvos irányításával. Ekkortájt a napi betegszám 8—10 volt. (10. sz. táblázat).⁴⁸ A társadalmi segítség biztosítása érdekében „Tüdővész ellen Védekező Egyesülete”-t is létrehozta.

Az 1913. évi 363. sz. határozat elfogadta a városi tanács javaslatát a „Röntgen-apparátus” beszerzéséről. A vételt követően a város szabályrendeletet alkotott „A röntgenezési díjakról”.⁴⁹ Eszerint „a röntgenezést — egyelőre — a törvényhatóság területén a Városi Tüdőbeteg Gondozó Intézet vezető főorvosa végzi.” Az átvilágítás díja volt 6, a „röntgen-fotográfia” 15 Korona. A hatóságilag igazolt szegények és fizetéképtelenek díjat nem fizettek. A díjakat a főorvosnak a rendőrkapitányi hivatal pénztárába kellett

45 Közgyűlési jkv. 1910. október 28-i ülés. 313. sz. határozat. Valószínűleg az „Öbester-ház”, a későbbi megyei tanácsház udvaráról van szó.

46 Szabályrendeletek. Kecskemét th. város vegyészeti és élelmiszer vizsgáló intézetének ideiglenes szervezeti szabályzata.

47 Közgyűlési jkv. 1911. 89. sz. határozat

48 Közgyűlési jkv. 1913. 136., 340., 360. sz. határozatok. — *Kecskeméti Lapok* 1913. december 2. 277. sz. 3. l. — Közgyűlési jkv. 1931. évi 44. sz. 61. l.

49 Közgyűlési jkv. 1913. 363. sz. határozat. — Szabályrendeletek. Másolat. Aláírás és szám nélkül. 1914. április 30.

befizetni és fele részét onnan utalták ki a számára. A fennmaradó fele összeget pedig a házipénztári hivatal „Röntgen kezelési alap” címen bevételezte.

A tüdővész állandóan terjedt és nagyon súlyos gondot jelentett. Terjedését elősegítették a rossz lakásviszonyokon kívül az általános szegénység és az egészségtelen táplálkozás is. A helyi sajtó is foglalkozott a kérdéssel. A Kecskeméti Közlöny cikke szerint a hivatalos statisztikák alapján 1910-ben 70 742, 1915-ben 71 214 fő volt Magyarországon tüdőbajos. Pest megyében 1915-ben 27 534-en, Budapesten 18 074-en, Kecskeméten 1910-en szenvedtek e bajban. A 7 éven aluli gyermekek 16%-a, 40 096 gyermek közül 6555 volt beteg. Kecskeméten majdnem mindennap temettek egy áldozatot.

Magas volt a halálozási arányszám is. 1915-ben Pest megyében 14,9%, Budapesten 19,6%, Kecskeméten 14,7% (11. sz. táblázat).

Az újság szerint 1923-ban Kecskeméten 2000—3000 tüdőbajos részesült orvosi kezelésben, de nem az összes beteg, mert véleményük szerint nem túlzott a megállapítás, hogy minden 10—15. ember tüdőbajos.⁵⁰ 1923 és 1928 között évente átlagban 340 fölött volt a tuberkulózisban (elsősorban tüdőbajban) elhaltak száma. Ez volt a város legsúlyosabb egészségügyi problémája, annál is inkább, mert a törvényhatósági jogú városok közül 1928—1932. évek átlaga alapján itt volt a legmagasabb a tüdővész halálozási arányszáma (12. sz. táblázat), pedig az 1930—1931-es években némi javulás következett be, majd „... a gazdasági válság nyomában járó szegényedés...” eredményeként 1932-ben ismét az 1929. előtti szintre esett vissza, dr. Szarvas András sajtónyilatkozata alapján. Ugyanő állapította meg, hogy 1932-ben az összes halott (1753 fő) közül 273-an tuberkulózis következtében hunytak el, de közéjük kell sorolni a tüdőlobban elhaltaknak kb. 3/4 részét is, tehát összesen 310 volt a tuberkulotikus eredetű halálozások száma, az összes elhaltak 17,68%-a. A tuberkulózisban és tüdőgyulladásban elhaltak életkorukat tekintve az alábbiak szerint oszlottak meg:

	Tuberkulózis	Tüdőlob
Csecsemő	nincs adat	47
Gyermekek 14 éves korig	71	2
14—25 éves	63	1
25—50 éves	90	2
50 év feletti	49	7
Összesen:	273	59

⁵⁰ *Kecskeméti Közlöny*, 5. évf. 104. sz. 1923. május 9.

A tuberkulózisban elhaltak között volt — a nyilatkozat szerint — 122 földműves, 29 iparos, 7 szellemi munkás, 15 tanuló, 31 háztartási alkalmazott. Mint megállapították az államtól kapott gyógyszer segélynek „legalább a felét tejre, cukorra, tojásra kellene „átváltoztatni”. „Ebédeltetési akciókat kellene szervezni.”⁵¹

A közgyűlés is foglalkozott a tüdővész leküzdésére irányuló tervekkel. Nyári üdülőtelepeket, erdei iskolákat, nappali üdülőhelyeket akart létesíteni, azonban saját erőből nem tudta vállalni a létrehozásukat s ezért államsegélyért folyamodott. A tervekhez azonban nem kapta meg az állami támogatást, mert az ügyről a továbbiakban nem esett szó.⁵²

1923-ban a Tüdőbeteggondozó az átalakított belső kórházban nyert elhelyezést, a kvarc- és röntgenfelszereléseket is oda szállították át.⁵³

1930-ból ismerjük a Tüdőbeteggondozó Intézet szervezeti és működési szabályzatát.⁵⁴ Az intézmény hivatalos neve: Kecskemét th. város tüdőbeteggondozó intézete. Feladata a gümőkórban szenvedők felkutatása, kioktatása és a szegénysorsúak rendszeres gyógykezelése. Az intézet köteles a városban működő Tüdővész ellen védekező egyesülethez „símulni”, azon határig míg a tisztí főorvos „helyesnek és lehetségesnek véleményezi”, a város polgármesterének rendelkezése és a tisztí főorvos ellenőrzése alatt áll. A polgármester rendelkezési jogát a közművelődési ügyosztály vezetője útján gyakorolja. Az orvosi rendelés ingyenes. A fizetőképes betegek a röntgen és kvarc kezelés országosan megállapított díjának felét, a városi alkalmazottak és családtagjaik pedig ennek a felét fizetik. Személyzete 1 orvos, 2 gondozónő és 1 intézeti szolgáló. Az intézetet az orvos vezeti, naponta 9—12-ig rendel és délután legalább egy órát fordít a röntgen stb. kezelésre. A röntgen-díjak 1/3-a őt illeti. A gondozónők látogatják a családokat és betegeket és segítenek az irodai munkában. Az orvos a X. fizetési osztályba sorolt városi alkalmazott volt. A gondozónő ideiglenes díjnoki besorolást kapott (Ugy lát-szik, hogy ekkor még csak 1 gondozónőt foglalkoztattak.) A szabályzatot a Közgyűlés csak 1931-ben tárgyalta és 1933-ban hagyta jóvá a Belügy-minisztérium.

Csak részben tartozott az egészségügyhöz a „városi szegényménház”. Szabályzatát 1880-ból ismerjük.⁵⁵ Eszerint az intézmény a rendőrkapitányi hi-

51 *Kecskeméti Közlöny*. 15. évf. 1933. 19. sz. 2. l. dr. Szarvas András nyilatkozata. — 18. évf. 85. sz. 1936. ápr. 12. 4. l. Dr. MÜLLER Frigyes: Egészségügyi problémáink c. cikk.

52 Közgyűlési jkv. 1921. 183. sz. 20 384/1921. sz. tanácsi javaslat. A közgyűlés 200 000 Korona fedezetet szavazott meg, de 500 000 Korona egyszeri és évi 30 000 Korona állandó államsegélyt kért. Az 51. sz. alatt hivatkozott 1930. évi újságcikk ismét felveti az erdei iskola létesítésének a szükségességét.

53 *Kecskeméti Közlöny*. 5. évf. 68. sz. 1923. március 25. 5. l.

54 Szabályrendeletek. 44 (kgy.) 33 605—1930. sz. alatt.

55 Szabályrendeletek. 4635—1880. sz.

vatalhoz tartozott és főfelügyeletét a Th. Bizottság szegényügyi bizottsága látta el. A felvételtől a rendőrkapitány javaslatára, a tisztí orvos kereset- és munkaképtelenséget igazoló bizonyítványa alapján a Városi Tanács döntött. A tisztifőorvosnak ellenőriznie kellett a szegényménházban uralkodó állapotokat, illetve néhány beteg beutalt részére kórházi ellátást biztosított, ezért szerepelteti jelentéseiben az őt érintő leglényegesebb adatokat.

* * *

Az első világháború után tehát elég csekély felszerelés és apparátus állt rendelkezésre a hosszú háborútól és nélkülözésektől megviselt lakosok egészségügyi ellátására. A Tanácsköztársaság néhány hónapja alig tudta befolyásolni az addig kialakult helyzetet.

A Tanácsköztársaság bukása és a román megszállás után a városi polgári közigazgatás is csak nagy nehezen állt talpra. Sándor István polgármestert nyugdíjazták, az ügyek vezetését Szombatfalvy-Majthényi Miklós székelyudvarhelyi menekült polgármester vette át. Az első törvényhatósági bizottsági közgyűlés megtartására csak 1919. december 20-án került sor, azonban augusztus 1-től összegezték az adatokat.

Dr. Csabay Géza tisztí főorvos jelentése elég siralmas képet rajzolt az állapotokról: „A lakosság nagyfokú lelki törődöttsége, hiányos táplálkozása és megromlott lakásviszonya miatt főleg a tuberkulózis, a veneriás bajok, az ideg- és elmebántalmak szaporodtak fel, valósággal nagy tömegek hisztériáját, félőrültségi állapotát észlelhettük, majdnem minden embernek megbillént a lelki egyensúlya, a legtöbb ember csak magával törődött, dolgozni egyáltalán nem akart, szülők elhanyagolták a gyermekeiket s hozzájárulva ehhez az igen nagy tejhiány, magasra hágott a csecsemő halálozás, a zsúfolt lakásokban elterjedté vált a különben ártatlan, de igen kellemetlen baj, a rühbetegség és a többi, a rossz táplálkozással és tisztátalansággal járó mindenféle bőrártalom.” Majd a számszerű adatok közlése után ismertette, nagy vonalakban a megoldásra váró feladatokat: új közkórház, tüdőbetegszanatórium létesítését, a vízvezeték és lakáskérdés megnyugtató megoldásának szükségességét.⁵⁶

A tisztifőorvos minden hónapban a polgármesterei beszámoló keretében jelentette az előző hónap egészségügyi vonatkozású eseményeit a közgyűlésnek. Adataink legnagyobb részét e jelentésekből állítottuk össze. A jelentések általában ismertették a járványhelyzetet, a népmozgalmi eredményeket, a tisztiorvosi hivatal betegforgalmát, a Fertőtlenítő Intézet és a csecsemővédőnek tevékenységét. Ritkábban a kórház és a Tüdőbeteggondozó Intézet

⁵⁶ Közgyűlési jkv. 1919. december 20. A tisztifőorvos beszámolója.

betegforgalmát is közölték. Az adatok némelyike időnként hiányzik, illetve néha részletesebb tájékoztatást is kapunk egyes területekről. A helyi sajtó — ha nem is közvetlenül — ugyancsak ismertette a tisztifőorvosi beszámoló jelentés adatait, de nem a városi közgyűlés, hanem a Közigazgatási Bizottság elé terjesztett változatát, ez ugyanis kissé bővebb terjedelemben készült és valószínűleg ennek alapján állították össze az országos kiadványok adatait is.

Az országos és a helyi adatok azonban nem mindig egyeznek meg, elsősorban a halálozás és halálokok vonatkozásában. Ennek okát abban kereshetjük, hogy Kecskeméten a többi törvényhatósági jogú várossal ellentétben az orvosokon kívül halottképek is közreműködtek a halálesetek vizsgálatánál. Általában alacsonyabb volt az orvosi kezelésben részesültek aránya mint a többi városban. (13. sz. táblázat) Az orvosi ellátottság hiánya pedig az adatszolgáltatás megbízhatóságát is befolyásolta.

A hatósági orvosok száma az első világháború előtti 5-tel szemben 4-re csökkent és számuk csak az államosítás (1936) után emelkedett. A város az orvosok száma tekintetében is jelentősen el volt maradva, éppen úgy, mint az intézmény ellátottság vonatkozásában. (14—15. sz. táblázat)

* * *

A legnagyobb gondot az intézményhálózat fejlesztése, azon belül is a kórház bővítése, korszerűsítése jelentette. 1914-ben a katonai szükségkórházak létesítésével párhuzamosan a felsőkereskedelmi és a tanonciskola helyiségébe az ún. „Cserepes”-be költöztették a városi kórházat, míg a járványkórház a korábbi helyen maradt. Mivel az új közkórház felépítése végleg megghiúsult, ezt az elhelyezést véglegesnek kellett tekinteni, ezért 1918—1919-ben berendezését és felszerelését némileg kiegészítették.⁵⁷ 1919-ben a tavaszi hónapokban pedig sikerült 90 ágyasról 150 ágyasra bővíteni.⁵⁸ Ez azonban nem felelt meg az igényeknek, ezért a kórház kérdést a Rudolf-laktanya megszerzésével és átépítésével kívánták megoldani, a Néptanács korábbi határozatával összhangban.⁵⁹ A tervet akkor a közgyűlés is elfogadta, sőt a minisztérium is jóváhagyta, megvalósítására mégsem került sor.

A kórházakban uralkodó tarthatatlan állapotokkal az újságok is többször foglalkoztak. A Kecskeméti Közlöny írta, hogy nagy a hiány fehérneműben, tisztítóanyagokban, gyógyszerekben és még állandóan bent tartózkodó orvos sincs.⁶⁰ A Kecskemét és Vidéke pedig a betegek ellátásával foglalkozott.

57 Közgyűlési jkv. 1914. szeptember 30-án szám nélküli bejelentés és 1918. évi 17. sz. határozat.

58 Közgyűlési jkv. 1919. december 20. A tisztifőorvos beszámolója.

59 Közgyűlési jkv. 1919. 51. sz. határozat.

60 *Kecskeméti Közlöny*. 2. évf. 42. sz. 1920. február 21. B. A.: Látogatás a járványkórházban és szegényménházban c. cikk.

Megírta, hogy vacsorára és reggelire rántott levest és egész napra kb. 3 zsemlét kitevő kenyér-darabot kapnak a betegek. Mint megjegyzi: „Horthy és a hadsereg bevonulása alkalmával volt évés-ivás rogyásig, volt kalács és hús, hogy még a padlóra is került belőle, de a kórházra senki sem gondolt.”⁶¹ Alig pár hónap múlva ismét ezt a problémát vetették fel. Ekkor gyermekágyas anyákkal beszélgetett a riporter, mert panasz érkezett, hogy lelkiismeretlenül bánnak a betegekkel, nem kapják meg az orvos által előírt ételmennyiséget és a kevés is élvezhetetlen. Dohos tarhonyát és burgonyát esznek. Az étrend bab, káposzta, kása, természetesen hús nélkül.⁶²

Mint érdekességet megemlíthetjük, hogy nemcsak testi, de „szellemi táplálékukra” is gondoltak. Mint írják: „Kívánatos volna nagyon, hogy a kórházban egy kisebb könyvtár is legyen, sok embernek itt nyílnék alkalmak, hogy tudását bővítse és lelkének is táplálékot adjon.” Egyébként naponta kaptak a betegek újságokat, a Kecskeméti Közlöny 15—20 példányt is adott.⁶³

A város vezetősége is foglalkozott a kórház kérdésével, az 1921. június 23-i közgyűlés fogadta el a kórház alapszabályainak és házi rendjének a tervezetét, s ugyanekkor elhatározták, hogy a nyilvánossági joggal felruházott kórház részére külön főorvosi állást szerveznek.⁶⁴ Az ügy azonban nagyon lassan haladt, míg a sajtó 1922-ben ismét szellőztetni kezdte a kórházakban uralkodó állapotokat. „Néhány kérdés a Közegészségügyi Bizottsághoz” c. újságcikk súlyos hiányosságokra mutatott rá, ezért érdemes részletesen ismertetni. A kérdések formájában felvetett panaszok a járványkórház helyzetét tárták a nyilvánosság elé. Kiderült, hogy a betegeket késedelmesen szállították kórházba, késtek a lakások fertőtlenítésével. A kórházban nem volt állandó ügyeletes orvos, mindössze 2 betegápolói és mindenek szerepet is betöltő személy tartott éjjel-nappal ügyeletet. A kórházban éjszaka nem volt fűtés. A 14 kórházi szobába zsúfolt vörhenyeseknek mindössze 6 csajkában adták az ebédet és több beteg használt egy evőkészletet, mindössze 1 mosdó-edény állt 10—14 beteg rendelkezésére.⁶⁵ E konkrét adatoknak meg is volt a visszhangja. A következő számban a tisztifőorvos levelét közölték, aki bejelentette, hogy feletteseitől vizsgálatot kért, mert a közönség idegenkedik a járványkórháztól.⁶⁶ Sőt a közgyűlésen is felvetette a problémát.⁶⁷ Sajnos a jegyzőkönyv nem tartalmazza felszólalásának szövegét.

61 *Kecskemét és Vidéke*. 1. évf. 9. sz. 1920. május 27.

62 U. o. 108. sz. 1920. szeptember 24.

63 U. o. 63. sz. 1920. július 31.

64 Közgyűlési jkv. 1921. június 23. 179. pont. 19 902/1921. sz. tanácsi javaslat.

65 *Kecskeméti Közlöny*. 4. évf. 46. sz. 1922. február 25. 3. l.

66 U. o. 4. évf. 47. sz. 1922. február 26. 5. l.

67 Közgyűlési jkv. 1922. február 27. 50. sz. 47—48. l.

A kérdések felvetésének eredményeként a városi tanács kivizsgálta az ügyet és jelentést tett a Közigazgatási Bizottságnak. Mint megállapították a panaszok lényegében beigazolódtak. A késedelmes kórházba szállítás oka a helytelen jelentési rendszer, ui. az orvosok a gyógyszerárakba adták le a bejelentést és onnan továbbították a tisztiorvosi hivatalba. A fertőtlenítés késedelmes elvégzésének az oka az volt, hogy elromlott a fertőtlenítő készülék. Éjszaka valóban nem volt fűtés a kórházban és az ételt elmosás nélkül adták ugyanabban az edényben több betegnek. A betegek rendelkezésére pedig mindössze 1 álló és 1 csurgó mosdó állt. A felszólalók megállapították, hogy a kórház igazgatása elválasztandó a tisztiorvosi hivataltól és a hiányzó felszerelést be kell szerezni, továbbá feltétlenül állandó orvosra van szükség.⁶⁸

Mindezek eredményeként a város vezetősége is rászánta magát a közgyűlési határozat végrehajtására és kiírta a pályázati felhívást 1 belgyógyász főorvosi, 1 sebész főorvosi, 1 alorvosi, 1 segédorvosi, 1 kórházi gondnok, algondnok, 1 ételmezési tiszt és 1 kórházi irtóki állásra.⁶⁹ Az állásokra 28 pályázat érkezett és augusztus 30-án írta meg az újság, hogy a főispán kinevezte a két főorvost. Sebész főorvosnak Dr. Pechány Albin budapesti műtőorvost, belgyógyásznak Dr. Szarvas András helybeli orvost neveztek ki, az alorvosi állásra új pályázatot hirdettek.⁷⁰ Az új főorvosok nyilatkozatukban kijelentették, hogy mindent megtesznek a berendezés és felszerelés javítása, a járványkórházi vízvezeték bevezetése és laboratórium létesítése érdekében.⁷¹ A Városi Tanács is intézkedésre határozta el magát. Az új főorvosok javaslata alapján helyszíni szemlét rendeltek el a Cserepes-kórházban.⁷² A sebész-főorvos intenzív munkához fogott, hat hét alatt 100 műtétet végzett.⁷³

A kórházi orvosi személyzet kinevezését 1922. október 30-i közgyűlésen jelentették be. Eszerint a két főorvoson kívül 1—1 bentlakó orvost is alkalmaztak mindkét kórházban. A személyi feltételek megteremtése lehetővé tette a tárgyi feltételek javítását is.⁷⁴ Az átalakítás részletes tervét is ismertették a közgyűlésen. Lényege a kisebb kórtermek kialakítása, műtő, szülőszoba, laboratórium létesítése, a röntgen készülék és az ortopédiai felszerelések elhelyezése, a fürdőszoba használhatóvá tétele és felszerelése. A felújítás

68 *Kezskeméti Közlöny*, 4. évf. 67. sz. 1922. március 23. 2. 1.

69 U. o. 103. sz. 1922. május 6.

70 U. o. 134. sz. 1922. június 11. és 199. sz. augusztus 30.

71 U. o. 216. sz. szeptember 20.

72 U. o. 234. sz. október 11.

73 U. o. 258. sz. november 9. A cikk részletesen felsorolja az érdekesebb műtéteteket: 3 koponya-lékelés, 1 térd-izület, 1 bél, 2 csontvelőgyulladás, 2 kizárt sérv, 7 sérv, 2 epekő, 1 golyva, 2 rák. Közli, hogy a 100 beteg közül 96 teljesen meggyógyult.

74 Közgyűlési jkv. 1922. október 30. 525. sz. 41 421/1922. sz. tanácsi javaslat.

tervét a közgyűlés elfogadta, megszavazta és haladéktalanul hozzáláttak a kivitelezéséhez is. Az újság híradása szerint a kórház 1923. áprilisában nyílt meg, az orvosi szemlét 16-án tartották s ezen a szomszédos városok orvosai is résztvettek. Mint írták 100 beteget képes befogadni és külön sebészeti, szülészeti, belgyógyászati és nemi beteg osztályt rendeztek be, egyenként 2—3 kórteremmel. 5 orvoson kívül 22 tagú ápoló és kisegítő személyzettel is rendelkezett.⁷⁵

1923-ban a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium javaslatára külön kórházigazgatót neveztek ki, vagyis a kórház szervezetileg csak ekkor vált el a tiszti-orvosi hivataltól. Ugyanekkor 3. alorvosi állást is rendszeresítettek.⁷⁶

A kórház átalakítását hamarosan követte a kórház alapszabályainak elkészítése is. Az 1920. évi tervezet és a minisztériumi jóváhagyást követően elfogadott végleges szabályzat között némi eltérés mutatkozik.

A tervezet szerint: „A kórháznak 18 kórtermében és 14 „kórszobájában” összesen 220 ágy van elhelyezve és nemek szerinti elkülönítéssel belgyógyászati, sebészeti-bujakór, hevenyfertőző és tüdőbeteg osztályai vannak s ezen kívül az elmebetegek ideiglenes elhelyezésére 6 cella áll rendelkezésre.” A betegeket 1 igazgató, 2 osztályos főorvos, 1 al- és 2 segédorvos, továbbá 16 ápoló látja el. A felügyeletet és ellenőrzést a városi tanács a kórházi bizottság útján gyakorolja, melynek elnöke a polgármester, alelnöke a kórház igazgatója, tagjai 3 th. bizottsági tag, a tiszti főorvos, a kórházügyi előadó tanácsnok, a főszámvevő, a főmérnök és a kórházgondnok. A kórház állandó alkalmazottai városi tisztviselők. A kórházigazgatót az egészségügyi bizottság, a többi orvost a főispán nevezi ki, de a segédorvosokat csak ideiglenes jelleggel. Az ápolószemélyzet kinevezésének joga az igazgatót illeti. A kórház gazdasági ügyeit a polgármester által kinevezett 4 tagú személyzet látja el.⁷⁷ A tervezet szerint az orvosok magánpraxist folytathatnak, de magán-gyógyintézetet nem tarthatnak fenn, sőt más gyógyintézetben sem vállalhatnak munkát.

A véglegesen elfogadott és jóváhagyott kórházi alapszabályok némileg eltérő adatokat tartalmaznak.⁷⁸

Az 1920 és 1923. között eltelt időben a kórház átalakításának kivitelezése, illetve az újonnan kinevezett kórházigazgató igényei miatt történtek — feltehetően — a módosítások. Már a szabályzat címe is megváltozott: „Kecskemét th. város nyilvános jellegű kórházának alapszabályai.”

75 *Kecskeméti Közlöny*. 5. évf. 78. sz. 1923. április 8.

76 Közgyűlési jkv. 1923. 62. sz. 59. l.

77 Szabályrendeletek. Kecskemét th. város közkórházának alapszabályzata. Másolat. Aláírás, szám nélkül. 1920. Ceruzával ráírva a végleges szabályzat jóváhagyásának, elfogadásának és kihirdetésének kelte és száma.

78 Szabályrendeletek. 1923—2423/62. kgy. sz. Eredeti aláírásokkal és pecsétekkel, jóváhagyó és kihirdetési záradékkal ellátott másodpéldány.

Az I. Általános határozatok 1. §-a szerint „a Kecskemét városi nyilvános jellegű kórház a város kizárólagos tulajdonát képező jótékonyági intézet, mely az 5781/VI. B. M. 1899. számú rendelettel 1899. évi január 1-től nyilvános jelleggel ruháztatott fel.” Ugyanitt a 4. § részletezi a kórház férőhelyét és szervezetét: „A kórház 200 betegágyra van berendezve és sebészeti és belgyógyászati osztályokra oszlik. A sebészeti osztályhoz tartozik a szülészeti-nőgyógyászati osztály is, a belgyógyászati osztályhoz pedig a bujakóros osztály, továbbá a külön kórházi épületben elhelyezett tüdőbeteg és fertőző beteg osztályok és az elmebetegek cellái. A sebészeti osztály e szerint összesen 62 ágygal rendelkezik, a belgyógyászati osztályon pedig 120 ágy van, melyből 56 ágy esik a fertőző osztályra. Elmebetegek részére a kórház 8 cellával rendelkezik. Ezen kívül van a kórháznak két első és két második osztályú külön szobája, 1—1 illetve 4—4 betegágygal.”

Gazdasági és adminisztratív ügyei a városi tanács hatáskörébe tartoznak, a kórházi bizottság összetétele a főmérnök kihagyásával és a főorvosok bevonásával módosult a tervezethez képest.

A kórház élén az egyik, igazgatónak kinevezett osztályos főorvos áll, helyettese pedig a városi tanácsi megbízás alapján a másik. A kórháznak 3 alorvosa van, 1 a sebészeti, 1 a belgyógyászati és 1 a külön kórházi épületben elhelyezett tüdőbeteg és fertőzőbeteg osztályon. Az alorvosok kötelesek — családtagjaik nélkül — a kórházban lakni és a megfelelő szakágazatban jártasnak kell lenniük (a belgyógyászati alorvosnak laboratóriumi és röntgen vizsgálatokban.)

A kórház köteles minden kórházi kezelésre minősített beteget felvenni, ha üres fekhely van. A vagyonos betegek külön szobában való ápolása esetén a napi ápolási díjon felül a kész kiadásokat térítik meg és a kezelő főorvossal történt megegyezés alapján, annak fizetnek, „a kezelő főorvos előzetes megállapodás esetén méltányos külön díjazásra is igényt tarthat. Ellenben külön díjazás nélkül kezelendők azon városi alkalmazottak és az eltartásukban levő hozzátartozóik, akiknek a Városi Tanács külön szobát bocsát rendelkezésre.”

A végleges szabályzat szerint a kórházi orvosok nemcsak magánrendelést folytathatnak, hanem magán-gyógyintézetben is bírhatnak, sőt a városi tanács engedélye alapján más gyógyintézetben is vállalhatnak állást.

Az orvosok javára történő módosítás a fizetési fokozatok meghatározásából is kitűnik. A tervezet szerint az igazgató főorvos a VIII. fizetési osztály 3. fokozatába, a végleges szabályzat értelmében a VII. fizetési osztály 3. fokozatába sorolandó és ugyanígy a többi is egy-egy osztállyal magasabban vagy magasabb fokozatba sorolták.

1924. július 30-án a polgármester összefoglalta az „oláh megszállás” óta eltelt 5 éves időszak eredményeit., Ezen idő alatt ugyanis ugyanaz a Városi

Tanács vezette az ügyeket . . . 1922. márciustól kezdve választás alapján nyert megbízás útján.”⁷⁹ Beszámolójában a „Népjóléti intézmények” fejlődésére is kitért: a 120 ágyas (!) városi kórházat 200 ágyásra fejlesztették és 5 orvost alkalmaztak. Folyamatban van a gyermekosztály létesítése is.⁸⁰ Berendeztek egy műtöt, röntgen, hőlég- és kvarc-laboratóriumot. 1920-ban 1546, 1923-ban 1942 beteget láttak el. (16. sz. táblázat)

Mint a tiszti főorvos jelentette, 1924. decemberében minisztériumi és egyetemi tanárokból álló bizottság vizsgálta felül az átalakított kórházat, hogy megfelel-e a modern követelményeknek és alkalmas-e szigorló orvosok gyakorlati kiképzésére. A bizottság erre alkalmasnak találta.⁸¹

A kórház azonban nem felelt meg a növekvő igényeknek, ezért tovább bővítették. 1925. novemberében az Izsáki úti volt katonai kórházban létesítettek egy 60 ágyas részleget, 1926-ban pedig úgy határoztak, hogy 100 ágyásra bővítik és a tuberkulotikus, nőgyógyászati és bujakóros osztályt helyezik el benne.⁸²

1931-ben határozta el a közgyűlés, hogy Kecskemét város „nyilvános jellegű kórházat” „közkórházzá” nyilváníttatja, mert rendelkezik az ehhez szükséges feltételekkel.⁸³

1926-ban egyenlőre ideiglenes jelleggel szervezték meg a szülész-nőgyógyász főorvosi állást. Az indoklásban elmondták, hogy az osztály eredetileg 18 ágygal létesült, de 1926-ban már 46 ágygal rendelkezett. 1925-ben 56 szülészeti és 73 nőgyógyászati műtétet végeztek a 211 szülésen kívül. A betegek az össz kórházi betegszámnak kb. 1/3-át tették ki.⁸⁴ A főorvosi állás véglegesítése, illetve minisztériumi jóváhagyása csak 1927-ben, január 1-i hatállyal történt meg.⁸⁵ 1931-ben határozták el a kórboncnok-főorvosi állás szervezését, mint a határozat indoklásában elmondták a kötelező bakteriológiai vizsgálatokat a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara bakteriológiai intézete végezte, majd ennek megszűnése után a budapesti Közegészségügyi Intézetbe kellett elküldeniük a leleteket, de az ezzel járó jelentős késedelem pl. diftéria esetében életveszélyes helyzetet teremthetett. Az állás szervezését csak 1933-ban hagyta jóvá a Belügyminisztérium és 1934-ben nevezte ki a főispán az új főorvost.⁸⁶

79 Közgyűlési jkv. 1924. július 30. Polgármesteri beszámoló. A jelentésre azért volt szükség — mint Faragó Béla th. bizottsági tag hozzászólásából kiderült —, mert a Világ c. „szabadkőműves érzületéről ismert” lapban több támadás érte a város vezetőségét.

80 Közgyűlési jkv. Tisztifőorvos beszámolója. 1924. november 29.

81 Közgyűlési jkv. 1925. január 31.

82 Közgyűlési jkv. 1925. december 31. és 1926. január 28. 14. sz. határozat.

83 Közgyűlési jkv. 1931. 112. sz. határozat.

84 Közgyűlési jkv. 1926. 327. sz. 390. l.

85 50 022—1927. II. sz. NMM. — Közgyűlési jkv. 1927. április 20. 119. sz.

86 Közgyűlési jkv. 1931. 43. sz. 59—61. l. — 1933. 41. sz. 57. l. — 1934. 77. sz. 139. l.

Az 1927-es városi beruházási programban szerepelt az ún. sárga barakk átépítése 80 ágyas tüdőkórházzá, de szeptemberben bejelentették, hogy ez kimarad a tervből.⁸⁷ 1930. decemberében ismét felvetődött a kórház bővítésének a kérdése, ekkor emelet ráépítésekre tettek javaslatot, de végleges megoldásra még nem gondolhattak.⁸⁸

1932-ben a statisztikai évkönyv 230, 1933-ban 382 kórházi ágyat jelentett Kecskemétről (15. sz. táblázat), de ilyen mértékű növekedésnek helyi forrásainkban nincs nyoma. A helyi sajtó hírt adott ugyan a Siesta-szanaszatórium 1932. évi megnyitásáról, azonban közlésük szerint mindössze 25 beteg elhelyezéséről tudott gondoskodni.⁸⁹

A város 1933-ban 5 betegszobával bővítette a járványkórházat. Itt egy kisebb épület, a hullaház és a jégverem helyére és részben azok anyagából építettek 2 új épületet, de az ágyak számát nem közölték, ez a csekély bővítés azonban nem indokolja az említett változást.⁹⁰

Ebben az időben tehát a Cserepes kórházban volt a sebészet, a szülészeti-nőgyógyászat és a gyermekosztály. Az Izsáki-úti kórházban volt a tüdő- és a belosztály. Az Epreskert-i rész az ún. járványkórház, ahol a fertőző osztályokon kívül a nemi és elmebetegek kaptak helyet. Az összesen 260 ágyas kórház időközben meg is kapta a közkórház jelleget és nagysága szempontjából többé-kevésbé meg is felelt a szükségleteknek, de szétszórtsága, korszerűtlen épületei és felszerelése miatt csak nehezen tudta ellátni feladatát.⁹¹

1935-ben terjesztették a közgyűlés elé az új kórház építési tervét, mely korábban elkészült, sőt a telkét is megvásárolták. Felépítésének szükségességét azzal is alátámasztották, hogy a fagy és jégverés kárai miatt rendkívüli mértékben megnőtt a városban a munkanélküliség és az OTI kedvező feltételekkel kínált fel kölcsönt az építkezés céljaira.⁹² Az épület tervét Wannér János tervező mérnök készítette és dr. Cserey Pechány Albin kórházigazgató-főorvos külön cikkben ismertette a szaksajtóban is.⁹³ A 144 ágyasra tervezett kórház 3 épületből állna, hármas funkciójának megfelelően („1. orvosi üzem . . . 2. háztartási üzem . . . 3. szálloda üzem . . .”) A betegágyak túlnyomóan a 3 emeletes főépületben kapnának helyet, az

87 Közgyűlési jkv. 1927. április 30. 131. sz. és szeptember 30. 328. sz.

88 Közgyűlési jkv. 1931. január 28. Tisztifőorvosi jelentés.

89 *Kecskeméti Közlöny*, 15. évf. 1. sz. 1933. január 1.

90 U. o. 15. évf. 1933. 13. sz.

91 Dr. RÉTHY Aladár: A kecskeméti megyei kórház fejlődésének története. Bács-Kiskun megyei Kórház évkönyve 1962. Kecskemét, 1962. 23. l.

92 Közgyűlési jkv. 1935. augusztus 6-i rendkívüli közgyűlés 118. sz. határozat. Itt kell megjegyeznünk, hogy Kecskemét város a gazdasági válság éveiben már ezt megelőzően eladósodott, Összesen 19 különböző banknak, intézménynek tartozott, több mint 8 millió Pengővel, ebből pl. 190 000 angol font, 118 000 dollár és 1 889 660 svájci frank tartozása volt, a Kecskeméti Gazdasági Vasútnak pedig 50 000 P volt az adóssága.

93 *Magyar Kórház*, 4. évf. 12. sz. 1935. dec. 375—382. l.

egyik 2 emeletes melléképületben ambulancia, műtők és orvosi szobák, a másodikban konyha, mosókonyha és ápolónői lakások helyezkednének el. A tervek szerint új melléképülettel 200 ágyasra lehetett volna bővíteni. A sebészetet, a nőgyógyászati, szülészeti és gyermekosztályt kívánták itt elhelyezni. Az építkezés 900 000—1 000 000 pengőbe került volna, de 1935-ben nem lehetett megkezdeni, mert a súlyos járványok miatt elmaradt „a szokásos 50—60 ezer pengős” befektetési lehetőség.⁹⁴

A két háború között az 1935-ös év volt a legnehezebb esztendő a város történetében, négy súlyos csapás is sújtotta a lakosságot. Május 3—5 között —4 és —5,2 Celsius fokra szállt le a hőmérséklet, a szőlő, a barack és a zöldség ültetvények jelentős része elfagyott.⁹⁵ Május 28-án példátlan méretű és erejű jégverés pusztította el a megmaradt termést és jelentős károkat okozott a belterületen is. A város tulajdonát képező épületek közül 645-öt kellett a vihar után kijavíttatni, csak az üveg- és tetőkáraikat 160 000 pengőre becsülték. Az egészségügyi intézmények közül pl. a belső kórházban 248 ablak tört be, a jég szabadon vágódott a szülészeti osztály kórtermébe, ahol a fekvő betegek arcát fel is sebeztek a jég és üvegszilánkok, írta a korabeli újság.⁹⁶ Ez az esemény is jelentős mértékben hozzájárult az építkezés elhalasztásához. 1936-ban a közgyűlés már egyáltalán nem foglalkozott a kórház felépítésének szükségességével és az ügy megoldása ismét elmaradt, csak a felszabadulás után létesítettek Kecskeméten új kórházat.⁹⁷

* * *

Az egész korszakban mindvégig kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a népszaporodás eredményeinek. A tisztifőorvos rendszeresen ismertette a közgyűlésen a születési és halálozási adatokat. E téren valóban vezető helyet foglalt el Kecskemét, ami a népszámlálásokból és a különböző összehasonlításokból is kitűnik. (2., 12. és 17. sz. táblázat). Büszkén emlegették

94 *Kecskeméti Közlöny*. 17. évf. 266. sz. 1935. nov. 21. Hogyan áll a kórház — ügy? c. cikk.

95 *Kecskeméti Közlöny*. 17. évf. 102—103. sz. 1935. május 4—5.

96 *Kecskeméti Közlöny*. A május 28-i jégverés eredményeként a járványkórházban 970 P az elmekórházban 160 P, a belső kórházban 4200 P, a külső kórházban 3500 P, a fertőtlenítőben 200 P értékű üvegtörés keletkezett. (17. évf. 128. sz.) Az orvosok kb. 70 embert részesítettek segélyben a vihar után. A város 645 épületének kijavításához felhasználtak 382 000 cserepet, 3000 m² palát, 3250 m² ablaküveget. (18. évf. 55. sz.) A statisztika szerint a város határában 89 555 kat. hold területet érintett a jégverés és 7781 kárjelentést vettek fel. 34 776 kat. holdon volt teljes, 100%-os a kár, teljesen elpusztult 8754 gyümölcsfa, 7815 hold szőlő, 1437 hold zöldségeskert, 63 hold gyümölcsös (17. évf. 145. sz.) Június 18-án pedig egy újabb jégverés kb. 5000 holdon pusztított. A harmadik csapás volt a nyári kánikula és aszály, mely a megmaradt termést, illetve a másodvetéseket károsította. Június 26-án pl. 36,5 °C-t mértek árnyékban de. 11 órakor. (17. évf. 145. sz.) A negyedik csapás volt a bélihurut és vérhasjárvány, melyre még visszatérünk.

97 ENTZ Géza—GENTHON István—SZAPPANOS Jenő: Kecskemét. Bp. 1961. Műszaki Könyvkiadó. 72. l. Az Izaáki-úti volt helyőrségi kórház helyreállítása után itt helyezték el a Megyei Kórházat. Az új kórház csak 1980-ban készült el.

Kecskemétet, mint a „gyermekvárosát”-t.⁹⁸ A szaporodás azonban kizárólag a külterületen következett be. 1910 és 1930 között a belterületen a 15 év alattiak száma 27,9%-al, az összlakosság pedig 1,3%-al csökkent. A külterületi népesség viszont 34,7%-al nőtt a 20 év alatt.⁹⁹ A szaporodás üteme azonban a külterületeken is lassult, melynek okát részben a gazdasági válságban, részben az 1932-es és 1935-ös bélhurut járvány által előidézt magasabb gyermekhalandóságban keresték.¹⁰⁰ A sajtóban is érzékenyen reagáltak a születési, szaporodási adatok változásaira. 1937-ben különösen sokat foglalkoztak az előző évek eredményeivel, mert attól tartottak, hogy az „1935. csapásokkal, járvánnyal sújtott esztendő után . . .” jelentős visszaesés következik be, ugyanis „a rossz gazdasági viszonyok miatt közel 200 családalapítás maradt el”, azonban a csökkenés a vártnál kisebb mértékű volt (17. sz. táblázat).¹⁰¹

Az egészségügyi problémák közül a tüdővészén kívül a legnagyobb gondot a csecsemőhalandóság nagyon magas aránya jelentette. A probléma nemcsak Kecskeméten, hanem országosan, sőt nemzetközi szinten is megmutatkozott. 1922-ben még 12 európai ország közül 7-ben volt 10%-nál magasabb a 100 élveszületetthez jutó csecsemőhalandóság aránya, míg 1932-ben a 12 közül már csak ötben haladta meg a 10%-ot, és mindössze Magyarországon és Romániában volt 18% fölött. 1930—1931-ben majdnem mindenütt az addigi legalacsonyabb szinten állt, ezekben az években Magyarország 15,3, illetve 16,2%-al foglalta el az utolsó előtti helyet.¹⁰² Hazánkban 1932-ben a legtöbb csecsemő hasmenésben, bélyulladásban (29,9%) és veleszületett gyengeség miatt (28,5%) halt meg.¹⁰³ Kecskeméten az 1928—1932-es évek átlagát tekintve az összes thj. város közül a legmagasabb volt a csecsemőhalandóság aránya (12., 19. és 20. sz. táblázat).

98 Közgyűlési jkv. 1931. 54. I. tisztifőorvosi jelentés. A népszámlálás adatai alapján közli, hogy a természetes szaporodás országos 8,7%-os arányát Kecskemét 11,5%-os arányával jóval felülmúlta s „így a gyermekváros a díszítő jelző Kecskeméttől el nem vitatható.”

99 *Kecskeméti Lapok*. 70. évf. 4. sz. 1937. január 24. és 22. sz. jegyzet.

100 Közgyűlési jkv. 1936. április 28. 28. I. Az 1936. évi helyi népszámlálás eredménye:

Kecskemét lakosainak száma:	82 289 fő
1930—1935 közötti tényleges szaporodás:	2 822 fő
A jelen levő népességből a belterületen	35 626 fő 43,3% lakik
A jelen levő népességből a külterületen	46 663 fő 56,7% lakik
1 km ² -re jut 87,5 lakos	
A természetes szaporodás volt	3 499 4,4%
a vándorlási különbözet	677 0,8%
A belterületen volt	5 091 ház
a külterületen	9 892 ház
Összesen:	14 983 ház, tehát 731-el több mint 1930-ban.

101 *Kecskeméti Lapok*. 70. évf. 4. sz. 1937. január 24. 1—2. I.

102 Az 1926—1932. évi népmozgalom. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 97. köt. 19*. I. A felsorolt országok: Anglia és Wales, Ausztria, Belgium, Bulgária, Dánia, Franciaország, Magyarország, Németalföld, Németország, Olaszország, Románia, Svédország.

103 U. o. 21*. I.

A belügyminiszter 1917-ben körröndeletben foglalkozott az anya- és csecsemővédelem kérdésével és ezt az Országos Stefánia Szövetség keretében, állami feladatnak nyilvánította. A határozatot örömmel vette tudomásul a törvényhatósági bizottság, de ugyanakkor megjegyezték, hogy a Gyermekvédő Egyesület keretében már korábban is foglalkoztattak egy csecsemővédőnőt.¹⁰⁴

Komolyabb formában csak az első világháború után kezdtek foglalkozni a kérdéssel. Az 1922. évi március 26-i közgyűlésen jelentette be a tiszti főorvos, hogy megnyílt — az amerikai Vöröskereszt, (pontosabban a Rockefeller-alapítvány, támogatásával — az Anya- és Csecsemővédő Intézet, mely a belső kórház sarkán kapott külön bejáratú 4 szobás helyiséget. Személyzete 2 orvos (1 gyermekorvos, intézmény-vezető és 1 szülész orvos), 4 csecsemővédőnő és 1 takarítóból állt. Az amerikai Vöröskereszt gondoskodott a 4 helyiség bútorzatáról, az anyagraktár feltöltéséről és június 30-ig vállalta, a 2 védőnőén kívül, a fizetéseket is. Az április 29-i közgyűlés az intézet fenntartására 75 000 Koronát szavazott meg.¹⁰⁵

A Kecskeméti Közlöny már korábban, 1921 decemberében jelezte, hogy az országban felállítandó 50 intézet egyike lesz a kecskeméti. A megnyitást komoly propaganda tevékenységgel vezették be. 1922. január 12—15 között népegészségügyi kiállítást mutattak be, melynek keretében ismeretterjesztő előadásokat tartottak a népbetegségekről és a csecsemő és gyermeknevelés egészségtanáról.¹⁰⁶ Kecskemét a vándorkiállításnak a 4. állomása volt. A kiállítás a nemi betegségekkel, az alkoholizmussal és a tüdővésszel foglalkozó anyagot mutatott be. Az előadásokat vetített képekkel és filmvetítéssel is színesítették. A záróbeszéd alkalmából jelentették be az intézet megnyitását és ismertették feladatait.¹⁰⁷ A február 5-i megnyitóról is részletes beszámoló készült. Dr. Csabay Géza tiszti főorvos beszédében elmondotta, hogy az intézet terve 1910-ben Kecskeméten született meg. Ismertette a célokat és feladatokat. A leglényegesebb, hogy a városi szegények és a munkásbiztosítási pénztár kötelékébe tartozók ingyenes útbaigazítást és tanácsokat kapnak, de a rászoruló kórházi segélyben gyógyszer, tápszer és ruhasegélyben is részesülhetnek.¹⁰⁸

Az Anya- és Csecsemővédő Intézet 1923. január 1-től a Kada Gyermekotthonnal együtt teljesen városi kezelésbe került.¹⁰⁹ Ezt a Belügyminisztérium is jóváhagyta, de csak 1923. júniusában, ezért csak ekkor lehetett meg-

104 Közgyűlési jkv. 1917. 209. sz. határozat.

105 Közgyűlési jkv. 1922. március 26. és április 29. 256. sz.

106 *Kecskeméti Közlöny*. 4. évf. 9. sz. 1922. január 12.

107 U. o. 10. sz. január 13. és 13. sz. január 17.

108 U. o. 28. sz. február 4.

109 Közgyűlési jkv. 1924. július 30. Polgármesteri összefoglaló.

hírdetni az állásokat, míg betöltésükre csak októberben került sor.¹¹⁰ Október 28-án jelent meg az intézet hírdetése az újságban, hogy 29-től (hétfő) hétköznap 10—1/2 11-ig az egészséges, 1/2 11—1/2 12 között a beteg csecsemőknek és kisdedeknek (3 éves korig) rendelnek. Kedden, csütörtökön és szombaton 9—10-ig a terhes nőknek tartanak tanácsadó szolgálatot.¹¹¹

Az intézet már első évében jelentős eredményekről számolhatott be.¹¹² A csecsemővédőnők látogatásainak száma 8439 volt, a rendeléseken pedig 871 csecsemőt és kisdedet kezeltek 3738 esetben. Vándorlását 64, kelengye és tápszer segélyt 219 és szociális segélyt 357 esetben juttattak a rászorulóknak. (21. sz. táblázat) A polgármester is megállapította, hogy az intézet nélkülözhetetlenné vált és forgalma is jelentősen megnőtt, naponta 50—60 beteg csecsemő keresi fel és rendszeresen 100—150 gyermekágyast részesítenek orvosi segítségben. Ezért elhatározták, hogy főfoglalkozású gyermekorvost alkalmaznak, aki a kórházi gyermekorvosi teendőket is ellátja.¹¹³

Folytatta az intézet a rendszeres egészségügyi propaganda tevékenységet is. Pl. 1924. februárjában szórakoztató és ismeretterjesztő filmbemutatót szerveztek a Városi Moziban.¹¹⁴ 1927-ben már nyugodtan jelenthették, hogy Kecskeméten csökkent a csecsemőhalandóság, az intézet tevékenységének eredményeként.¹¹⁵

Az Anya- és Csecsemővédő Intézet főorvosa Dr. Merétey Sándor az országos közegészségügyi értekezleten is foglalkozott az intézetek létesítésének és megfelelő felszerelésének a jelentőségével. Elmondotta, hogy mindenütt szükséges a tejkonyha felállítása és gondoskodni kell a rendszeres kvarc-kezelés lehetőségéről. Javasolta, hogy az intézetek mellett létesítsenek bölcsődéket és napközi otthonokat is. Sürgette a gyermekek és anyák jogait védő szigorúbb és igazságosabb törvény megalkotását. A tanyai csecsemővédelem terén az iskolák, elsősorban a tanyai tanítók felelőségét hangsúlyozta. Javasolta, hogy tegyék kötelezővé a csecsemők orvos előtti bemutatását: „Ha el lehet rendelni és szigorúan végre is lehet hajtani a lovak bemutatását, nem kell sajnálni az energiát, fáradságot az állatnál mégis csak értékesebb emberanyag, főként tanyai emberanyag megmentésére.”¹¹⁶

110 *Kecskeméti Közlöny*. 5. évf. 1923. június 28. és október 17.

111 U. o. október 28.

112 *Kecskeméti Közlöny*. 6. évf. 11. sz. 1924. január 13. Dr. MERÉTEY Sándor: Szaporodás, csecsemő és gyermekhalandóság . . .

113 Közgyűlési jkv. 1924. november 29. 390. sz.

114 *Kecskeméti Közlöny*. 6. évf. 43. sz. 1924. február 21.

115 U. o. 9. évf. 18. sz. 1927. január 23.

116 Közegészségügyi feladataink. Az 1926. október 24—30-ig tartott közegészségi és társadalompolitikai országos értekezlet munkálata. Szerk. PARASSIN József—GORTVAY György. Bp. 1927. 102—103. l.

A javulás azonban nem mutatkozott tartósnak, 1932-ben és 1935-ben ismét ugrásszerűen megnőtt a csecsemőhalálozás aránya.¹¹⁷

1937-ben részletesen foglalkoztak a kérdéssel, az előző 3 év eredményei alapján. Megállapították, hogy, míg a születések száma nagyjából állandó — bár csökkenő tendenciát mutat —, addig a halálozások, azon belül is a csecsemő és gyermek halálozások száma ingadozó. 1936-ban lényeges javulás következett be, de az összes halottak negyedrésze ekkor is a csecsemők közül került ki és legtöbbször, több mint 50%-uk az első három hónapban halt meg. (22. sz. táblázat.). A csecsemőhalálozások okai elsősorban a táplálkozási zavarok (az 1934—1936. évek átlagában 30% körül volt), a veleszületett gyengeség (24% körül) és a légzőszervi megbetegedések (20—21%) voltak. A gyermekhalálozások okai között is a táplálkozási zavarok idézték elő a legtöbb esetet (18—19%), ezenkívül a fertőző betegségek sújtották jobban ezt a korosztályt (16—17%). A helyzet alakulásában — a cikkíró véleménye szerint — lényeges szerepe van az egészségügyi felkészültségnek. Fontos a védelmi munka tervszerű kiterjesztése a külterületekre, amely azonban a gazdasági helyzet függvénye. Az egészségügyi nevelés és felvilágosítás... a legfontosabb teendő, mely a nyomorúság között is a tisztaságra való törekvést szem előtt tartatja... Ha az újszülöttvédelem eredményesen szolgálni akarjuk, jobban ki kell építenünk az anya- és terhesvédelem nemcsak egészségügyi, de szociális részét is." Végül azt a reményét fejezte ki, hogy az államosítás — a hatósági orvosi szolgálat 1936. évi államosítása — intenzívebb és tervszerűbb közegészségügyi munkát tesz lehetővé.¹¹⁸

* * *

A tisztí főorvos, a polgármesteri jelentés keretében, minden hónapban az előző havi járványhelyzet ismertetésével kezdte a beszámolóját. Ebben elsősorban a heveny fertőző betegségek számadatait szerepeltette. 1919—1925 között 10 féle betegséget soroltak ezek közé. A tisztifőorvosi jelentések nem mindegyikről közölnek számszerű adatokat, mert pl. az influenza eseteket csak nagyobb járványok idején kellett kötelezően bejelenteni.¹¹⁹ Ugyanakkor 1923-tól jelenti a bárányhimlő és malária adatokat, 1924-től pe-

¹¹⁷ Ld. 101. sz.

¹¹⁸ *Kecskeméti Lapok*. 70. évf. 6. sz. 1937. február 7. 2. l. Kedvező halálozási viszonyok Kecskeméten 1936-ban c. cikk.

¹¹⁹ Az 1919—1925. évi népmozgalom. (Mouvement de la population des années de 1919 à 1925. c. francia nyelvű kiadás alapján). Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 74. köt. Bp. 1929. 10 féle betegséget sorolt a heveny fertőző betegségek közé: ázsiai kolera, kanyaró, vörheny, kiütéses tifusz, influenza, számarhurut, ronszoló toroklob, hastífusz, gyermekek hasmenése, vérhas.

Kecskeméti Közöny. 1920. február 4. 27. sz. szerint a Közegészségügyi Bizottság január 31-én elrendelte az influenza kötelező bejelentését.

dig az orbánc eseteket is. Később, illetve esetenként még egyéb betegségeket is kiemel. Az országos adatok általában magasabbak, mint a tisztifőorvos által közöltek (23—34. sz. táblázatok), ennek oka az orvosi ellátottság, illetve az adatszolgáltatás hiányosságaiban kereshető.

A heveny, bejelentésre kötelezett fertőző betegségek köre és nemzetközileg meghatározott sorrendje vizsgált időszakunkban megváltozott. Tanulmányunkban az egyes betegségeket az 1933—1936. közötti statisztikai évkönyvek sorrendjében vizsgáljuk.

Kiütéses tífusz (23. sz. táblázat). 1924. évi fellépése nagy riadalmat okozott, mint a tisztifőorvos jelentette a járványt Lajosmizséről a „Cigányváros”-ba hurcolták be, de sikerült ott lokalizálni. A cigányvároson kívül csak a szomszédságában levő szatócsüzlet két lakója kapta meg a bajt.¹²⁰ Az újságok jóval részletesebben foglalkoztak az ügyel. A Kecskeméti Közlöny írta meg, hogy nagyszabású köztisztasági razziát tartottak a Cigányvárosban. Az akcióban 30 katona és 43 rendőr vett részt. Kiürítették, majd kitakarították a putrikat, mindenkinek meg kellett fürödni és a férfiakat kopaszra nyírták. Az akcióra azért volt szükség, mert a lajosmizsei kiütéses tífusz járvány oly mértékű lett, hogy a községi orvos is belehalt.¹²¹ Április 24-én jelentették, hogy fertőtlenítették a piarista gimnáziumot és a lajosmizsei diákokat vesztegzár alá helyezték. A járvány terjedését mégsem sikerült megakadályozni, április 20-án, május 8-án és 14-én jelentett az újság egy-egy megbetegedést, majd újabb razziát követően 5 beteget találtak. A minisztérium dr. Roxer egészségügyi főfelügyelőt küldte ki az óvintézkedések felülvizsgálatára. Végül a május 27-i jelentés szerint két hétre lezárták a cigányvárost. Rendőrakcióval vették körül és senki sem hagyhatta el a területét, a lakosokat a város táplálta (560 majd 599 személy kapott ellátást). A cigányok azonban mindent megpróbáltak, hogy megszökhessenek. A tisztifőorvos július 30-i jelentésében említette, hogy a katonák egy asszonyt agyonlőttek, mert át akarta törni a kordont.¹²² A vesztegzárt június elején oldották fel és az újság 27-én jelentette, hogy a járvány megszűnt.

Hastifusz (24. sz. táblázat). A betegség majdnem minden nyáron és ősszel fellépett Kecskeméten. A tífusz fertőzések legfőbb oka víz fertőzöttségében kereshető, ezért elsősorban a szennyvizek elvezetését, a csatornázás megjavítását és legfőként a jó ivóvíz biztosításának fontosságát hangsúlyozták.¹²³ 1931-ben a közgyűlésnek jelentette a tisztifőorvos, hogy nagy port vert

120 Közgyűlési jkv. 1924. június 28.

121 Kecskeméti Közlöny. 6. évf. 85., 90. sz. 1924. április 11., 17.

122 Közgyűlési jkv. 1924. július 30. Tisztifőorvosi jelentés.

123 Közegészségügyi feladataink. Dr. Gerlóczy Zsigmond előadása. 171—180. l.

fel a szegedi tífuszjárvány, melyet a városföldi tejgazdaságból szállított napi 80 liter tej okozott, ugyanakkor megjegyezte, hogy a Kecskemétre kerülő napi 40 liter semmi bajt nem idézett elő.¹²⁴ A vizsgált időszakban a legtöbb, 200-nál több megbetegedést 1932-ben jelentették. A legtöbb halálozást 1928—1932 között okozott. A tisztifőorvosi jelentések szerint 1928—1932 között az öt év alatt 578 eset fordult elő és meghalt közülük 93 személy, ezen időszakban tehát 16%, vagyis nagyon magas volt a betegség halálozási aránya (letalitása). 1934-ben Alsószéktó-Szeley faluban jelentkezett a betegség, de a falu összes lakóit beoltották „tífusznyirokkal” s így sikerült a baj továbbterjedését megakadályozni.¹²⁵ 1935-ben tífusz-bacilusgazda kutatás folyt a városban. Megvizsgálták az 1927—1934 között hastífuszban megbetegedetteket és az élelmiszer árusítással foglalkozókat. A jelentés szerint 1233 vizsgálatot folytattak, a bel- és külterületeken 4—4 bacilusgazdát találtak.¹²⁶

Vérhas (25. sz. táblázat). Majdnem minden évben előfordult néhány vérhas eset is, a legtöbb 1932-ben és 1935-ben. Nagyon súlyos volt a betegség 1930-ban, amikor 34 eset közül 13 halálozást okozott, vagyis halálozási aránya nagyon magas, 38,2% volt. A járvány a legintenzívebben 1935-ben lépett fel. Ez volt ebben az évben a város lakóit érő negyedik csapás. A járvány először júliusban ütötte fel a fejét, okát a nagy nyomorúságban keresték, mert amint az újságok írták a gyerekek azt a gyümölcsöt ették, amit más években a disznóknak adtak, az étkezés főfogása volt az uborka és a kenyér, a kenyérleves, mely „. . . száraz, penészedő kenyér, leöntve vízzel . . .”¹²⁷ A betegség egyre terjedt, pl. augusztusban Ménteleken minden második ember megkapta.¹²⁸ Októberben Matkón, Alsószentkirályon, Ballószögben, majd Helvécián terjedt el és tömegesen szállították a tanyai betegeket a tisztiorvosi hivatalba.¹²⁹ A tisztifőorvos szeptembertől novemberig egyáltalán nem közölte a közgyűlésen a fertőző betegségek számszerű adatait és az októberi adatok az újságokból is hiányoznak. A különböző források összevetése alapján a vérhas esetek az alábbiak szerint alakultak: július 39 eset 17 halálozás, augusztus 150 eset 31 halálozás, szeptember 89 eset 18 halálozás, október 37 eset, nincs halálozásról adat, november 21 eset 6 halálozás, tehát halálozási aránya a járvány időszakában (4 hónap adatai alapján) 24% volt. A tisztiorvosi hivatal szeptemberben a vérhas főfészkében járványorvost is alkalmazott, a minisztérium pedig kiküldte a kerületi egészség-

124 Közgyűlési jkv. 1931. április 27.

125 Közgyűlési jkv. 1934. 239. l.

126 Közgyűlési jkv. 1935. április 27-i és június 26-i tisztifőorvosi jelentés.

127 *Kecskemét és Vidéke*. 1935. 16. évf. 31. sz. 3. l.

128 *Kecskemét és Vidéke*. 1935. augusztus 12. 2. l.

129 *Kecskeméti Közlöny*. 1935. 17. évf. október 23—24.

ügyi felügyelőt a vérhas, bélhurut és vörhenyjárvány ügyében tett intézkedések felülvizsgálatára. A kiküldött egyébként megfelelőnek ítélte az ügyek elintézését.¹³⁰ A vérhas mellett számos, tán még több, áldozatot szedett ugyanakkor a bélhurut is, ennek következtében augusztusban 39-en, szeptemberben 42-en haltak meg.¹³¹

Roncsoló toroklob (diftéria) (26. sz. táblázat). Vizsgált korszakunk második felében, 1928-tól nőtt meg a diftériás betegek száma. Míg 1920—1927 között, 8 év alatt a tisztifőorvos 361 esetet jelentett 39 halálozással (halálozási arány: 10,8%), addig 1928—1931 között, 4 év alatt 602 esetet jelentettek 78 halálozással (halálozási arány: 12,95%), tehát a diftéria ez időszakban nemcsak számszerűleg, de áldozatait tekintve is súlyosbodott. 1932 és 1935 között, az újabb négy év alatt viszont, bár továbbra is elég sok eset fordult elő, a halálozási arány tekintetében a helyzet lényegesen javult (741 eset, 54 halálozás, 7,29%). Ennek okát a diftériaoltás elterjedésében kereshetjük. 1933-ban közölte az újság, hogy ingyenes oltóanyagot kapott a város a védekezés kiszélesítéséhez. A körrendelet 3-szori védőoltást írt elő és a gyermekeket koruk szerint 3 csoportban oltották, külön a 2 éveseket, a 3—6 éveseket és a 6 év felettieket.¹³² A tisztifőorvosi jelentések szerint 1933-ban 3657 (3-szor 2540-et, 2-szer 717-et, 1-szer 400-at), 1934-ben pedig 10888 gyermeket oltottak be (3-szor 7868-at, 2-szer 2176-ot, 1-szer 844-et).

Vörheny (27. sz. táblázat). A tárgyalt időszakban szinte mindvégig előfordult, alig akadt egy-egy hónap, amikor vörheny esetet nem jelentettek. Egyébként az országos közegészségügyi értekezlet is ugyanazt állapította meg. Járványszerűen 1921. augusztusától 1922. novemberéig jelentkezett. Ezen időszak alatt 487 esetet jelentettek 102 halálozással (országos adatok szerint 119 halálozást okozott). Halálozási aránya a járvány időszakában 22,6%, a 10 év átlagában 16,46%, tehát nagyon magas volt. 1922-ben a főorvos jelentette, hogy enyhült a járvány, mely hosszú évek óta nem volt ilyen veszedelmes és a felnőttek közül is sok áldozatot szedett. Terjedésének egyik oka az volt — véleménye szerint —, hogy sok esetet eltitkoltak a járványkórháztól való félelemből.¹³³ Jelentős eredményeket lehetett elérni az amerikai Dick-féle hajlambfelderítő eljárással, melyet 1925-ben Kecskeméten is alkalmaztak, bár, mint Heim Pál megállapította, még kísérleti stádiumban volt és eredményei nem voltak egyértelműek.¹³⁴ Az 1936. évi

130 Közigyűlési jkv. 1935. december 21. és szeptember 27-i közegészségügyi jelentés.

131 *Kecskemét és Vidéke*. 1935. szeptember 30. 4. l.

132 *Kecskeméti Közlöny*. 15. évf. 1933. 10. sz. január 13. 5. l.

133 *Kecskeméti Közlöny*. 2. évf. 24. sz. 1920. január 30.

134 Közegészségügyi feladataink i. m. 162—164. l. Dr. Bókay János előadása. — Közigyűlési jkv. 1926. január 28. Tisztifőorvosi jelentés.

súlyos járványok között (vérhas, bélhurut) a vörheny is nehezítette a helyzetet. Országos adatok szerint 1935-ben 237, 1936-ban 152 eset fordult elő. 1935. szeptemberében a vérhas csökkenésével párhuzamosan terjedt el erősebben, október 30-án az újság szerint 43 vörhenybeteg volt az iskolákban és a polgári iskola egy osztályát be is kellett zárni.¹³⁵ November elején ugrászerűen nőtt a betegek száma, Lakiteleken voltak a legtöbben (kb. 60) és 16-ig összesen közel 200 volt a számuk.¹³⁶ 1936. elején ismét fellángolt a járvány, a polgári leányiskolát teljesen be kellett zárni, és az egész iskolát fertőtleníteni kellett.¹³⁷

Kanyaró (28. sz. táblázat). Többször is járványszerűen jelentkezett pl. 1920. szeptemberétől 1921. áprilisáig. Ezen időszak alatt a helyi adatok szerint 35, az országos adatok szerint 43 halálozást okozott. 1925. januártól júliusig ismét fellángolt, ekkor 743 esetet jelentettek 8 (+1 decemberben) halálozással, országos adatok szerint 17-el. 1929—1930-ban kisebb, 1934—1935-ben ismét nagyobb kanyarójárvány lépett fel. A tisztifőorvos 1934. decemberében 68, 1935. januártól júniusig 505 megbetegedést jelentett, 20 halálozással, vagyis a halálozási arány 3,49 % volt, ami az 1935. évi országos 0,82%-hoz képest nagyon magas. A jelentés szerint az óvodák és elemi iskolák növendékei 3/4 részben hiányoztak, februárban a tisztifőorvos 10 napra bezáratta a járvány miatt az iskolákat.¹³⁸

Bárányhimlő (29. sz. táblázat). Kisebb jelentőségű volt, mind a betegek számát, mind súlyosságát tekintve. A jelentések szerint az egész időszakban egyetlen halálesetet okozott 1927-ben, amikor kisebb járványként lépett fel.

Szamárhurut (30. sz. táblázat). Elég gyakran fordult elő, nagyobb számú megbetegedést 1921-ben és 1923-ban jelentettek. Vizsgált korszakunk első 12 éve alatt 875 esetet közöltek 71 halálozással, halálozási aránya 8,11% volt. 1931 és 1936 között, az 1932. év kivételével számát tekintve csökkent, 1932-ben kisebb járvány formájában jelentkezett. Ezen 6 év alatt, országos adatokkal kiegészítve 112 megbetegedést jelentettek, 13 halálozással (11,6%). A közegészségügyi értekezleten dr. Heim Pál foglalkozott a betegséggel. Megállapításai szerint bár moralitása nem magas, de késői következményei és más betegségekre hajlamosító hatása miatt a veszélyes betegségek közé sorolható.¹³⁹

135 *Kecskeméti Közlöny*. 17. évf. 1935. október 30.

136 *Kecskeméti Közlöny*. 17. évf. 1935. november 8. és 16.

137 *Kecskeméti Közlöny*. 18. évf. 1936. február 28. A cikk szerint februárban 18 vörhenyeset fordult elő, közülük 9 a polgári leányiskolában. A tisztifőorvosi jelentések 1936. január-március között nem közlik a járványos megbetegedések adatait. Az országos adatokkal összevetve az első negyedévben 75 vörheny eset fordult elő a város területén. Tehát 1935. októbertől 1936. márciusáig lehetett kb. 200 a betegek száma.

138 Közgyűlési jkv. 1935. április 27-i jelentés.

139 Közegészségügyi feladataink. i. m. 168—169. l.

Influenza (31. sz. táblázat). 1920-ban veszélyes járványt okozott az influenza, az ún. spanyol betegség. A Kecskeméti Közlöny január 30-án jelentette az első szórványos eseteket.¹⁴⁰ A Közegészségügyi Bizottság január 31-én rendelte el a betegség kötelező bejelentését.¹⁴¹ Február 13-tól március 9-ig az újságok naponta közölték az újabb adatokat. A hivatalos összesítő jelentés szerint februárban 833 megbetegedés volt 97 halálozással, márciusban 125 megbetegedés 29 halálozással.

Halálozási aránya eszerint 13,15 %, tehát magas volt. 1927-ben ismét járványosan lépett fel az influenza, mint az újság jelentette: „Ezernél több Kecskeméten az ágyban fekvő influenzás beteg, 14 lakója van a spanyol kórháznak.”¹⁴² Be kellett zárni a kiegészítő iskolát és az I. kerületi elemi iskolát. A református gimnáziumban 342 tanuló közül 53-an, a piarista gimnáziumban osztályonként 8—10 beteg volt. Február 17-én jelentették, hogy a pusztákon is terjed az influenza. A Talfája pusztai iskolában a tanulók 3/4 része volt beteg, de sokan megkapták Ágasegyházán és Koháry-szentlőrincen is.¹⁴³ Végeredményben az 1927. évi influenza a tisztifőorvos szerint 5 halálesetet okozott. A későbbi években már csak a szövődményes eseteket tartották nyilván, ebből következtetve súlyosabb járvány volt 1929-ben, 1932-ben és 1933-ban. Ekkor január 28-án jelentette be az újság az első esetet Ágasegyházáról, de hamar elterjedt a belterületen is.¹⁴⁴ Februárban csak a középiskolai tanulók közül 389-en betegedtek meg, pl. a református gimnázium 360 tanulója közül 78, a reáliskola 190 tanulója közül ugyancsak 78.¹⁴⁵

Mint írták a betegség lefolyása viszonylag enyhe, mert mindössze 10 a súlyosabb esetek száma. Az influenza 1935-ben is fellépett a kanyaróval együtt, tehát az iskolák bezáratásához ez a betegség is hozzájárult.¹⁴⁶

A 30-as években szórványosan egyéb betegségeket is jelentettek (32—33. sz. táblázat), melyek közül a Heine-Medin kór 1936-ban kisebb járványként jelentkezett.

Váltóláz (malária) (33. sz. táblázat). Malária eseteket 1923—1927 között tartalmaztak a tisztifőorvosi jelentések. A betegség kérdésével az országos közegészségügyi értekezleten dr. Szarvas András foglalkozott, hozzászólásában. Elmondotta, hogy 1925. tavaszán járványszerűen lépett fel Kecskemét határában a holt Tisza mentén. Ekkor 140, vérképpel is ellenőrzött esetet

140 *Kecskeméti Közlöny*, 2. évf. 24. sz. 1920. január 30.

141 U. o. 27. sz. február 4.

142 U. o. 9. évf. 28. sz. 1927. február 5.

143 U. o. 38. sz. 1927. február 17.

144 U. o. 15. évf. 1933. 23. sz. 3. l.

145 U. o. 15. évf. 39. sz. 1933. február 17.

146 Ld. 133. sz.

észlelt. A helyi tapasztalatok és az általa lefolytatott vizsgálat alapján megállapította, hogy a holt Tisza környékén, Ágasegyháza, Helvécia vidékén szinte minden évben előfordult, de járványosan rendszerint száraz ős és tél után lép fel. Ezért a rendkívül száraz 1924. évi telet követően jelentkezett nagyobb számban.¹⁴⁷

Orbánc (34. sz. táblázat). A tisztifőorvos a jelentéseiben 1924-től az orbánc előfordulását is jelentette, a legtöbbet 1927-ben. 1924-től 1933-ig, 10 év alatt 200 esetet jelentett, 24 halálozással (12%).

Néhány szót kell ejtenünk a nemi betegségekről, elsősorban a vérbajról. (35. sz. táblázat). A kérdés a Belügyminisztérium 160 000—1926. sz. körrendelete miatt került előtérbe. Ezen rendelkezés következtében ugyanis a korábbi, a prostitúcióval kapcsolatos szabályrendeletek hatályukat veszítették és a bordélyházakat megszüntették.¹⁴⁸ A tisztifőorvos azt kifogásolta, hogy a helybeli rendőrkapitányság mindkét bordélyházat bezáratta és helyette találka-helyeket létesített. Véleménye szerint ez a titkos prostitúció és ezzel párhuzamosan a nemi betegségek elterjedését fogja elősegíteni. Ezt az események igazolták is, 1929-ben a rendőrséggel együtt vizsgálatot tartottak és megállapították, hogy „... a jelenlegi állapotok szinte tűrhetetlenek.”¹⁴⁹ A találkahelyek a látogatottság hiányában bezártak, ugyanakkor a titkos prostitúció súlyos következményei napról-napra terjednek. A friss fertőzéseken alapuló venereás megbetegedések száma — a katonai hatóságok megállapítása szerint is — állandóan nő, ezért a tisztifőorvos változatlanul károsnak tartja a hivatkozott rendelet intézkedéseit.¹⁵⁰

Az említett rendelet életbeléptetésével közel egyidőben, 1928. augusztus 21-én kezdték meg a tisztiorvosi hivatalban a bőr-bujakóros betegek részére, a szakorvos által vezetett, nyilvános orvosi rendelést, vagyis megnyílt az Egészségvédelmi Intézet. Az ügyet a Népjóléti és Munkügyi Minisztérium anyagilag is támogatta, az Országos Közegészségügyi Egyesület közbenjárására.¹⁵¹ A helyzet azonban nem javult, inkább romlott a következő években, mégis nagy felzúdulást keltett a Kecskemét és Vidéke c. hetilap cikke, melyben elrettentő képet festett az e téren uralkodó állapotokról, a Közigazgatási Bizottság előtt elhangzott jelentésekre hivatkozva. Eszerint a rendőrség vezetője jelentette, hogy „... nem mer razziát tartani, mert — nem tudja elhelyezni a lefogott beteg nőket.” Olyan kijelentés is elhangzott az ülésen, hogy „Kecskemét a prostitúció és a vérbaj vidéki Eldorádója.”

147 Közegészségügyi feladataink i. m. 196—197. l.

148 Közgyűlési jkv. 1928. április 30. 127. sz. határozat és május 26-i közegészségügyi jelentés.

149 Közgyűlési jkv. 1929. március 22. Tisztifőorvosi jelentés.

150 Közgyűlési jkv. 1930. január 15-i közegészségügyi jelentés, 1929. novemberről.

151 Közgyűlési jkv. 1928. szeptember 29-i tisztifőorvosi jelentés.

A cikk dr. Nagy György tisztiorvosra hivatkozva említi, hogy a város a th. városok közül az 5. helyen áll a vérhaj statisztikában és ezer fő közül 9 vérhajos, ugyanakkor az orvosi kezelés lehetetlen körülmények között folyik, mert a rendelőnapokon másfél óra alatt 50 beteg kér orvosi segílyt az egyetlen orvostól. A rendőrség rendelkezésére álló kórházi venereás osztályon pedig csak 18 ágy van és a razzia alkalmából 43 beteget kellett ott elhelyezni.¹⁵²

A tisztifőorvos a cikk hatására valószínűleg igazoló jelentést kért az Egészségvédelmi Intézet vezetőjétől, aki fogalmazványában megállapította, hogy a közlemény adatai csaknem egytől egyig fedik a valóságot. Bár csak 25—30 fő napi betegforgalmat jelez.¹⁵³ Maga a tisztifőorvos 1936. január 12-én nyilatkozott a sajtónak a cikk megállapításairól. Véleménye szerint a közölt adatok nem egészen tárgyilagosak. Elismeri, hogy a betegségek a háború után nagyon elterjedtek, de ő már régóta foglalkozik az ellenük vívott küzdelemmel. Mint elmondja évente harminc-negyven vetített képes felvilágosító előadást tartanak a tanyai iskolákban, elsősorban a tbc-ről és a venereás betegségekről. A szakorvos a városban évente tart ilyen előadásokat az ifjaknak, a helyőrségnek is. Túlzottnak tartja a 1300—1400 nemi beteg-számot — amit a cikk közölt — szerinte ezeknek 30—40%-a a cigányvárosból ered. Kecskemét a 16 ezrelékes venereás betegével a th. városok között csak a 7. helyen áll. A városi hatóságok mindent megtettek a helyzet javítása érdekében, az anyagi áldozatokat sem sajnálva, annak ellenére, hogy a 160 000—1926. sz. B.M. rendelet nagyon megnehezítette a munkájukat.¹⁵⁴

* * *

A vizsgált korszakban bekövetkezett fejlődés a címtárak adataiban is tükröződik.¹⁵⁵ Az állami szerveket és a magánorvosokat csak ezekből ismerhetjük meg, de részletesen közlik az egészségügyi intézmények személyi összetételét is. 1922-ben névszerint említettek 33 orvost, 8 gyógyszerészt és 48 szülésznőt, 1935-ben 55 orvost, 12 gyógyszerértárban 24 gyógyszerészt és

¹⁵² *Kecskemét és Vidéke*. 16. évf. 42. sz. 1935. október 21. 3. l. VARGA Kálmán: Harcot a vérhaj ellen! c. cikk 153 Befejezetlen, keltezés és aláírás nélküli fogalmazvány. Néhány adatot is közöl:

Az Anya- és Csecsemővédő Intézet szerint: 1935-ben Kecskeméten 205 koraszülés és abortusz közül 15-nek volt oka a vérhaj.

1936-ban 100 anya közül 7—8-nál volt a Wassermann pozitív. „OTT-nagyrendelésen” 1935-ben 30 egyén I—II lues, 166 serológiai és belgyógyász lues, 246 új kankó, 3 kemény fekély, 1 lágy fekély, 14 kankó és 500 ember katonaság.

¹⁵⁴ *Kecskeméti Közlöny*. 18. évf. 9. sz. 1936. január 12. 4. l.

¹⁵⁵ Kecskemét th. város évkönyve. Kecskeméti nagy képes naptár. Kecskemét város cím- és névtárával az 1922. közönséges évre. Szerk. EÖTVÖS NAGY Imre.

Kecskemét törvényhatósági jogú város teljes polgári név- és címtára az 1930—31. — 1935. évre. 2—3. átd. kiad. Szerk. BODÓCS Gyula. Kecskemét, 1930—1934.

a 13 hatósági bábán kívül 34 szülésznőt. Vagyis nemcsak a hivatalos szervek és intézmények, hanem a magánorvosok száma is jelentősen emelkedett (36. sz. táblázat).

Az 1936. évi 9. t.c. jelentős változást idézett elő a közegészségügy szervezetében ui. államosította a hatósági orvosi szolgálatot. A törvény 7. és 11. §-a alapján a belügyminiszter a tisztifőorvost és a tb. tisztifőorvost nyugdíjazta, 2 másik tisztiorvost pedig városi orvossá nevezett ki.¹⁵⁶ Ezenkívül belügyminisztériumi leirattal trachomaorvost neveztek ki, aki köteles volt hetenként háromszor felkeresni a külterületeket.¹⁵⁷ Az új tisztifőorvos dr. Demtsa Pál Pest megye tisztifőorvosa lett, a lakiteleki külterületi tisztiorvos megtartotta állását, a másik tisztiorvossá pedig az alsódabasi járás tisztiorvosát nevezték ki.¹⁵⁸ Végeredményben tehát a hatósági orvosok száma az államosítás következtében 4-re csökkent, ui. mind a főorvos, mind az alsódabasi járási tisztiorvos megtartotta korábbi állását is. A változástól azt remélték, hogy a szakszerű központi irányítás segít a megoldatlanul maradt problémákon. Azonban az egészségügy előbbreviteléhez a szervezeti változás nem sokban járulhatott hozzá. Ehhez dr. Szarvas András főorvos véleménye szerint a legnagyobb lökést a tanyai úthálózat megteremtése adhatná. A tanyákon ugyanis az általános elmaradottság eredményeként a legmagasabb a csecsemő- és gyermekhalandóság, a tuberkulózis és a fertőző betegségek pedig épp úgy pusztítanak, mint a túlszűfolt városi lakásokban. Ennek megváltoztatása érdekében fokozottabb mértékben foglalkozni kellene a lakosság gazdasági, kulturális és egészségügyi felvilágosításával. Minden tanyai körzetben kultúrházat kellene létesíteni előadóteremmel, vetítgéppel, könyvtárral. Az országos lakásegészségügyi szabályzatot ki kellene terjeszteni a tanyákra is. Mint írja: „A tanyai nép most is úgy lakik, úgy él, mint ősei hat-nyolc emberöltővel ezelőtt . . . A kút egyformán ott van pár lépésre a trágyadombtól . . . Hogy keressünk istálló és tej-higiénét ott, ahol egyáltalán nem ismerik, sőt nevetségesnek tartják az egészséges élet legkezdetlegesebb kellékeit is.”¹⁵⁹

A súlyos gondok változatlanul fennálltak a korszak további részében is és javulás csak a felszabadulás utáni időszakban, az egész társadalom forradalmi megváltozásának eredményeként, következett be.

156 Közgyűlési jkv. 1936. június 27. 54. sz.; a nyugdíjazások pedig 53. és 55. sz.

157 Közgyűlési jkv. 1936. u. o. 61. sz. 233 778/1936. sz. leirat.

158 *Kecskeméti Közlöny*. 18. évf. 1936. július 1. 1. l.

159 Közegészségügyi feladataink. i. m. 228—229. l.

1. sz. táblázat

A népesség száma és a népsűrűség alakulása. (A népszámlálások adatai alapján)

Város neve:	Területe	Lakosság száma				1 km ² -re jutó lakosság			
		1910	1920	1930	1936 ¹	1910	1920	1930	1936 ¹
Baja	199,73 ²	24 771 ²	22 709 ²	27 935		124,0 ²	113,7 ²	139,9	
Debrecen	956,91	92 729	103 186	117 275		96,9	107,8	122,6	
Hódmező- vásárhely	761,10	62 445	60 922	60 342		82,1	80,0	79,3	
Kecskemét	939,37	68 424 ³	73 109	79 467	82 289	72,8	77,8	84,6	87,5

1 1936. januárjában népszékszámítás végeztek Kecskeméten, (a választói névjegyzék összeállításával párhuzamosan) Az adatokat a közigazgatási jegyzőkönyv közölte. (Kgy. jkv. 1936. 28. 1.)

2 Bajaszentistván község adataival együtt. Nélküle területe: 87 km²; lakossága 1910-ben 21 032, 1920-ban 19 371; népsűrűsége 1910-ben 241,7, 1920-ban 222,6 volt.

3 Kohárszentlőrinc község adataival együtt.

2. sz. táblázat

Tényleges és természetes népszaporodás [fogyás].

(A statisztikai évkönyvek adatai alapján)

Város neve	Tényleges szaporodás				Természetes szaporodás	
	1910 és	1920 között	1920 és	1930 között	1920 és	1930 között
Baja	— 2 062	— 8,3%	+ 5 226	+ 23,0%	— 67	— 0,3%
Debrecen	+ 10 457	+ 11,3%	+ 14 089	+ 13,7%	+ 7177	+ 7,0%
Hódmezővá- sárhely	— 1 523	— 2,4%	— 580	— 0,9%	+ 1795	+ 3,0%
Kecskemét ¹	+ 4 685	+ 6,8%	+ 6 358	+ 8,7%	+ 8065	+ 11,0%
Országos átlag						+ 9,6%

1 Az 1936. januári népszékszámítás adatai alapján
1930 és 1936. I. között tényleges szaporodás
1930 és 1936. I. között természetes szaporodás
(Kgy. jkv. 1936. 28. 1.)

2822 3,5%

3499 4,4%

3. sz. táblázat

A 6 éves és idősebb lakosok közül az írni-olvasni nem tudók aránya.

(A statisztikai évkönyvek adatai alapján)

Város neve	Analfabéták aránya			Elemi 4. oszt.	Középisk. 1930-ban	Főiskolát végzettek aránya
	1910	1920	1930			
Baja ¹	23,3%	18,9%	11,3%	73,7%	5,3%	1,7%
Debrecen	15,9%	13,7%	7,3%	73,1%	6,8%	2,2%
Hódmezővásárhely	17,7%	15,1%	8,7%	66,7%	2,3%	0,8%
Kecskemét	27,5%	22,8%	13,6%	57,1%	3,4%	1,1%
Országos átlag			8,8%	73,9%	3,6%	1,1%

1 Bajaszentistván község adatai nélkül.

4. sz. táblázat

Lakásadatok 1910 és 1930 között. (A népszámlálások adatai alapján)

Város neve	Lakóházak száma			1 km ² -re jut			1 házra jutó lakosok száma		
	1910	1920	1930	1910	1920	1930	1910	1920	1930
Baja	3 969	4 045	4 687	19,9	20,2	23,5	6,2	5,6	6,0
Debrecen	10 441	11 682	14 609	10,9	12,2	15,3	8,9	8,8	8,0
Hódmezővásár- hely	12 804	12 714	14 102	16,8	16,7	18,5	4,9	4,8	4,3
Kecskemét	11 172	11 290	14 252	11,9	12,0	15,2	6,1	6,5	5,6

Város neve	100 ház közül								
	teljesen kőből vagy téglából épült			vályogból vagy sárból épült			nád vagy zsúp tetős		
	1910	1920	1930	1910	1920	1930	1910	1920	1930
Baja	13,0	12,6	22,7	44,0	52,1	39,8	32,4	28,4	12,3
Debrecen	47,3	48,9	53,5	25,8	23,7	24,0	20,8	17,3	12,1
Hódmezővásár- hely	4,6	4,8	6,1	78,5	77,5	73,8	26,1	20,3	12,7
Kecskemét	11,6	10,1	9,9	55,9	58,1	62,6	51,1	50,3	44,4

5. sz. táblázat

A „Tiszti Orvosi Hivatal” „közalpra” történő rendelkezései.

(A tisztifőorvos havi jelentései alapján)

1919. VII—XII. hónap	2 653	1928.	18 535
1920.	8 200	1929.	21 391
1921.	8 057	1930.	17 133
1922.	7 802	1931.	18 691
1923.	8 109	1932.	20 579
1924.	13 815	1933.	21 678
1925. 10 hónap alatt	9 108	1934.	21 039
1926.	14 565	1935. 9 hónap alatt	17 608
1927.	18 296	1936.	29 028

Gyógykezelés alatt álló trachoma betegek törvényhatóságoként
(A statisztikai évkönyvek adatai alapján)

Év	Baja	Debrecen	Hódmező- vásárhely	Kecskemét	Összesen
1915	—	273	95	322	37 543
1916	—	—	144	—	38 512
1917	8	274	132	—	36 792
1918—1920. adatai hiányoznak					
1921	—	276	223	391	7 048
1922	2	285	99	319	6 984
1923	46	88	73	239	6 140
1924	71	134	183	352	9 165
1925	37	363	164	429	10 261
1926	10	115	73	195	9 269
1927	19	184	92	351	15 058
1928	36	271	117	371	18 518
1929	36	286	119	364	20 486
1930	40	314	116	371	27 885
1931	29	153	92	369	26 702
1932	31	166	78	307	23 891
1933	17	99	78	341	21 590
1934	13	109	82	308	22 258
1935	19	113	181	460	24 733
1936	16	145	159	1151	23 387

Trachoma vizsgálatok Kecskeméten. (A tisztifőorvos jelentései alapján)

1923. ősszel megvizsgált tanulók száma	10 257 trachomás 188
1926. ősszel megvizsgált tanulók száma	11 458 trachomás 117
1927. ősszel megvizsgált tanulók száma	10 000 trachomás 206
1929. tavasszal megvizsgált tanulók száma	11 485 trachomás 217
ősszel megvizsgált tanulók száma	12 664 trachomás 98
1930. tavasszal megvizsgált tanulók száma	8 727 trachomás 65
ősszel megvizsgált tanulók száma	11 769 trachomás 116
1931. tavasszal megvizsgált tanulók száma	13 600 trachomás 78
1933. tavasszal megvizsgált tanulók száma	13 758 trachomás 44
1934. tavasszal megvizsgált tanulók száma	17 482 trachomás 300 ebből új 76
ősszel megvizsgált tanulók száma	12 409 trachomás 53+24 gyanús
1935. tavasszal megvizsgált tanulók száma	12 153 trachomás 52+26 gyanús

Az egészségügyörök mentőszolgálatára.

(A Kecskeméti Közlöny 1933. jan. 1. és 1937. jan. 12.)

1932-ben	1258
1933-ban	702
1934-ben	782
1935-ben	920
1936-ban	910 esetben vonultak ki a mentőkocsival.

A kecskeméti élelmiszervizsgálatok. (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)

Év	Tej		Tejtől és tejszín	
	Megvizsgált	Kifogás alá esett	Megvizsgált	Kifogás alá esett
1922	182	151	7	5
1925	530	469	17	14
1926	791	657	6	4
1927	594	473	38	27
1928	668	459 68,7%	93	78 83,9%
1929	501	320 63,9%	96	76 79,2%
	Vaj, túró és sajt		Zsír és olaj	
1922	31	31	1	1
1925	249	224	6	—
1926	291	271	—	—
1927	258	183	1	1
1928	329	279	—	—
1929	218	183	—	—
	Liszt és tésztaemű		Paprika	
1922	8	3	37	17
1925	6	4	3	3
1926	—	—	—	—
1927	250	—	5	2
1928	704	3	6	—
1929	7	6	42	19
	Ecet		Méz és egyéb	
1922	2	1	2	2
1925	—	—	74	74
1926	—	—	86	57
1927	—	—	30	3
1928	—	—	14	11
1929	—	—	1	1

A „Fertőtlenítő telep” tevékenysége. (A tisztifőorvos jelentései alapján)

	Összesen	Ebből külterületen
1919. VIII.—XII.	115	18
1920. 11 hónap alatt	359	59 11 hónap alatt
1921.	494	111 10 hónap alatt
1922.	359	97
1923.	266	90
1924.	353	91
1925.	nincs adat	
1926.	344	101
1927.	350	79 10 hónap alatt
1928.	384	118
1929.	466	nincs adat
1930.	384	nincs adat
1931. 11 hónap alatt	393	nincs adat
1932.	505	nincs adat
1933.	278	nincs adat
1934.	387	nincs adat
1935.	601	nincs adat
1936.	863	510

A Tüdőgondozó Intézet tevékenysége (A tisztifőorvos jelentései alapján)

Év	Kezelési eset	
1919. VIII—XII.	4 344	új beteg 346
1920.	10 167	febr., márc. új tüdőbeteg 81
1921.	9 094	
1922.	9 494	jan. 285 beteg, új tüdőbeteg 34 ápr. 328 beteg, új tüdőbeteg 75 máj. 351 beteg jún. 574 beteg, új tüdőbeteg 72 dec. 437 beteg
1923. Adatok hiányoz- nak		Gyógyszeres — Röntgen — Egyéb Család- kezelés látogatás
1924.	7 000	4791 2565* 2126 **
1925.	8 591*	** 1677* 1745* **
1926.	9 864	** 1179* 1485* **
1927.	12 042	8836 1332* 1765 1960
1928.	10 368	** 1730 1033 **
1929.	12 011	** 1035 765 1799*
1930.	6 937	
1931.	6 555	
1932.	5 723	
1933.	5 118	
1934.	4 398	9 hónap alatt
1935.	5 992	9 hónap alatt
1936.	9 119	röntgen 405, tüdőöltés 408, félév alatt.

* 11 hónap alatt

** Az adatok hiányosak

Gümőkórban elhaltak. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor 74 köt. és a statisztikai évkönyvek adatai alapján)

Év	Baja			Debrecen			Hódmezővásárhely			Kecskemét			Tj. városok
	Összes	7 év alatti	1000 lakosra jut	Összes	7 év alatti	1000 lakosra jut	Összes	7 év alatti	1000 lakosra jut	Összes	7 év alatti	1000 lakosra jut	1000 lakosra jut
1919	84	5	4,3	361	33	3,5	143	6	2,4	343	42	4,7	4,5
1920	62	2	3,2	330	22	3,2	111	3	1,8	312	67	4,3	4,1
1921	64	2	3,3	312	26	3,0	126	13	2,1	232	49	3,2	3,5
1922	94	9	4,9	352	43	3,4	132	11	2,2	263	50	3,5	3,7
1923	108	7	5,6	357	34	3,4	146	9	2,4	266	42	3,6	3,9
1924	81	7	4,3	383	50	3,6	148	11	2,4	313	58	4,1	4,0
1925	73	11	3,8	302	45	2,9	102	8	1,7	286	71	3,7	3,0
1926			3,3			2,9			2,0			3,3	2,9
1927			3,8			3,0			2,2			3,2	3,0
1928			4,1			2,6			2,1			3,3	2,9
1929			4,0			2,7			2,0			3,4	2,8
1930			2,6			2,0			2,1			2,8	2,3
1931			3,0			2,3			2,2			3,3	2,4
1932			2,8			2,3			1,8			3,5	2,2
1933			2,7			1,9			1,2			2,7	2,0
1934			2,3			1,9			1,6			2,6	1,8
1935			2,5			1,9			1,1			2,6	1,7
1936			2,2			2,0			1,4			2,2	1,8

Népesedési adatok 1928—1932 között.¹ Törvényhatósági jogú városok népesedési viszonyai

1000 lélek után	Baja	Buda- pest	Deb- re- cen	Győr	Hód- mező- vászár- hely	Mis- koltc	Pécs	Sop- ron	Sze- ged	Szé- kes- fehérvár	Kecs- ke- mét
Élveszületés	19,9	16,5	25,3	19,8	19,0	22,8	20,9	18,8	21,5	21,4	28,8
Halálozás	20,5	16,5	19,0	16,6	17,3	19,6	21,1	13,7	17,1	18,4	19,7
Csecsemőhalálozás											
100 élveszületésre	14,7	13,2	19,0	14,7	14,5	17,2	13,9	8,3	17,1	12,3	20,3
Fertőző halálozás	0,9	1,0	1,2	0,8	0,5	1,3	1,4	0,6	0,8	0,6	1,0
Gümőkór halálozás	2,9	2,4	2,3	2,4	2,1	2,6	2,4	1,6	2,6	2,7	3,3
Természetes szaporodás	0,6	0,0	6,3	3,2	1,7	3,2	0,1	5,1	4,4	3,0	9,1

1 MÜLLER Frigyes: Egészségügyi problémáink c. cikke *Kecskeméti Közöny.* 1936. április 12. 18. évf. 85. sz. 4. l.
PETRILLA Aladár: Magyarország népesedési viszonyai 1920—1932. c. munkájából.

100 elhalt közül orvosi kezelésben részesültek. (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)

		Baja	Debrecen	Hódmező- vászárhely	Kecskemét	Tj. városok összesen
1915	7 éven aluliak	91,0	95,3	90,5	88,6	91,4
	7 éven felüliek	85,0	92,3	88,7	82,0	92,5
	Összes	86,8	93,5	89,3	85,6	92,1
1922	7 éven aluliak	85,2	93,9	95,7	86,5	94,6
	7 éven felüliek	85,7	90,0	93,1	85,1	93,5
	Összes	85,6	91,5	93,7	85,7	93,7
1925	7 éven aluliak	92,4	97,4	98,1	91,3	95,7
	7 éven felüliek	92,8	94,5	94,6	90,5	93,4
	Összes	92,7	95,5	95,4	90,8	94,0
1926	7 éven aluliak	94,7	98,5	95,9	86,3	95,4
	7 éven felüliek	96,5	97,0	96,0	88,0	94,2
	Összes	96,2	97,6	96,0	87,3	94,5
1927	7 éven aluliak	97,8	98,8	97,5	90,2	96,3
	7 éven felüliek	96,2	97,0	94,1	90,6	94,1
	Összes	96,5	97,7	94,9	90,4	94,6
1928	7 éven aluliak	100,0	99,6	94,5	92,3	96,6
	7 éven felüliek	93,9	96,7	94,7	91,1	94,0
	Összes	95,1	97,7	94,6	91,6	94,6

13. sz. táblázat folytatása

		Baja	Debrecen	Hódmező- vásárhely	Kecskemét	Tj. városok összesen
1929	7 éven aluliak	98,0	96,7	97,5	92,8	96,4
	7 éven felüliek	93,5	94,1	96,3	88,7	93,5
	Összes	94,4	95,1	96,5	90,3	94,1
1930	7 éven aluliak	96,3	98,2	95,8	91,2	96,0
	7 éven felüliek	94,0	94,5	92,3	92,5	93,3
	Összes	94,4	95,8	93,1	92,0	93,8
1931	7 éven aluliak	99,1	99,0	94,9	91,5	95,6
	7 éven felüliek	92,4	95,4	91,4	89,0	92,6
	Összes	93,6	96,6	92,1	90,0	93,2
1932	7 éven aluliak	96,6	99,1	93,4	94,6	96,6
	7 éven felüliek	94,2	95,0	91,3	87,8	92,8
	Összes	94,7	96,4	91,7	90,7	93,7
1933	7 éven aluliak	97,6	97,4	91,4	92,5	95,1
	7 éven felüliek	95,8	94,4	92,4	89,5	92,6
	Összes	96,1	95,3	92,2	90,5	93,1
1934	7 éven aluliak	97,7	98,9	93,7	91,0	95,7
	7 éven felüliek	96,8	95,4	92,3	89,9	92,9
	Összes	96,9	96,4	92,5	90,3	93,4
1935	7 éven aluliak	96,6	99,3	96,2	95,3	97,0
	7 éven felüliek	95,5	96,7	92,1	89,7	93,1
	Összes	95,7	97,5	92,9	92,2	93,9
1936	7 éven aluliak	93,5	98,9	94,3	90,0	95,9
	7 éven felüliek	95,5	96,8	93,4	90,4	93,5
	Összes	95,2	97,4	93,6	90,3	93,9

Egészségügyi személyzet. (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)

	Baja	Debrecen	Hódmezővásár- hely	Kecskemét
1922 Tisztiorvos	1	8	8	5
Okl. orvos	24	112	38	42
Bába	13	92	59	60
1925 Tisztiorvos	2	8	7	4
Okl. orvos	29	140	40	44
Bába	13	91	60	51
1926 Tisztiorvos	2	8	7	4
Okl. orvos	29	157	45	42
Bába	13	89	64	52
1927 Tisztiorvos	2	8	7	4
Okl. orvos	35	167	48	48
Bába	12	87	55	50
1928 Tisztiorvos	2	7	7	4
Okl. orvos	35	177	50	56
Bába	13	87	55	47
1929 Tisztiorvos	2	8	8	4
Okl. orvos	35	180	54	60
Bába	14	78	59	46
1930 Tisztiorvos	3	8	8	4
Okl. orvos	39	199	56	55
Bába	12	71	50	50
1931 Tisztiorvos	3	7	8	4
Okl. orvos	39	208	60	60
Bába	9	69	47	50
1932 Tisztiorvos	3	8	8	4
Okl. orvos	41	206	64	66
Bába	9	63	49	49
1933 Tisztiorvos	3	8	8	4
Okl. orvos	43	204	69	64
Bába	9	60	41	49
1934 Tisztiorvos	3	8	8	4
Okl. orvos	39	209	72	67
Bába	9	52	38	46
1935 Tisztiorvos	3	10	8	4
Okl. orvos	41	215	74	66
Bába	9	43	37	45
1936 M. kir. tisztiorvos	1	3	2	3
Városi orvos	2	6	6	3
Okl. orvos	40	324	81	67
Bába	8	43	34	39

Egészségügyi intézmények. (A statisztikai évkönyvek adatai alapján) 15. sz. táblázat

		Baja	Debrecen	Hódmező- vásárhely	Kecskemét
1915	Kórházak,	2	5	1	2
	kórházi ágyak,	320	514	160	92
	gyógyszertárak száma	4	16	12	8
1922	Kórházak,	3	4	1	2
	kórházi ágyak,	340	728	275	205
	gyógyszertárak száma	4	18	12	9
1925	Kórházak,	4	4	1	1
	kórházi ágyak,	388	983	275	260
	gyógyszertárak száma	4	20	12	10
1926	Kórházak,	4	5	1	1
	kórházi ágyak,	377	990	280	184
	gyógyszertárak száma	4	20	13	10
1927	Kórházak,	4	5	1	1
	kórházi ágyak,	427	1173	280	184
	gyógyszertárak száma	4	21	13	12
1928	Kórházak,	4	5	1	1
	kórházi ágyak,	427	1258	280	184
	gyógyszertárak száma	4	21	14	11
1929	Kórházak,	4	4	1	1
	kórházi ágyak,	527	1352	230	230
	gyógyszertárak száma	4	21	15	11
1930	Kórházak,	4	4	1	1
	kórházi ágyak,	529	1365	400	230
	gyógyszertárak száma	4	21	15	11
1931	Kórházak,	4	5	1	1
	kórházi ágyak,	527	1615	400	230
	gyógyszertárak száma	4	21	15	11
1932	Kórházak,	4	5	1	1
	kórházi ágyak,	497	1666	333	230
	gyógyszertárak száma	5	23	19	13
1933	Kórházak,	4	6	2	3
	kórházi ágyak,	492	1833	540	382
	gyógyszertárak száma	5	23	19	13
1934	Kórházak,	4	6	3	3
	kórházi ágyak,	495	1833	552	382
	gyógyszertárak száma	5	23	19	13
1935	Kórházak,	4	7	3	3
	kórházi ágyak,	495	1982	572	392
	gyógyszertárak száma	5	23	17	13
1936	Kórházak,	4	7	3	3
	kórházi ágyak,	1225 ¹	2044	520	387
	gyógyszertárak száma	5	23	18	13

¹ Valószínűleg sajtóhiba.

A kórház adatai. (A tisztifőorvos havi jelentései alapján)

Év	A kórházban ápoltak száma					
	Összesen ¹	Havi átlagban	Gyógyult	Javult	Gyógyulatlan	Meghalt
1919. VIII—XII.	1252	250,4				
1920.	2637	219,75				
1921.	2721	226,75				
1922.	2944	245,33				
1923.	2498	208,16				
1924.	2304	192				
1925.	2700	225				
1926.	3640	304,16				
1927.	5169	430,75	1623 ²	832 ²	55 ²	185 ²
1928.	5604	467	2229	941 ²	46 ²	195 ²
1929.	5932	494,33	2291	882	41	250
1930.	5560	463,33	2293	961		205
1931.	6186	515,5				
1932.	5490	457,5				
1933.	5155	429,58				
1934.	6030	502,5				
1935.	5869	489,08				
1936.	5994	499,5				

1 A tényleges betegszám jóval kevesebb volt, mert a hónap végén a kórházban maradt betegeket a következő hónapban ismét jelentették.

1934-ben 3945 beteg 69 149 napot volt kórházban

1935-ben 4037 beteg 77 830 napot volt kórházban

(Közgyűlési jkv. 1936. 57. l.)

2 Csak 11 hónap adatai ismeretesek.

A népszaporodás adatai. (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)

Év	Élvezü- letés	Halálozás	Szaporodás	1000 lélekre jutó szaporodás			
	Kecskemét			Kecskemét	Baja	Debrecen	Hódmező- vásárhely
1919	2004	1548	456	6,3	-3,9	5,1	-3,2
1920	2226	1762	464	6,3	0,1	8,5	4,8
1921	2286	1525	761	10,3	-4,1	6,1	2,2
1922	2376	1672	704	9,5	-4,9	5,9	0,9
1923	2183	1482	701	9,3	-3,8	6,9	4,5
1924	2049	1506	543	7,2	-4,1	2,6	2,1
1925	2266	1353	913	12,0	3,3	8,2	5,7
1926	2272	1287	985	12,7	2,3	8,4	5,3
1927	2199	1369	830	10,6	-0,9	7,4	2,0
1928	2400	1528	872	11,1	-0,5	7,7	2,0
1929	2338	1612	726	9,1	-1,3	5,4	1,8
1930	2351	1304	1047	13,2	-2,5	8,4	2,7
1931	2229	1511	718	9,0	-3,6	7,2	0,7
1932	2121	1876	245	3,1	-1,9	3,5	1,1
1933	2120	1305	815	10,2	-1,0	6,0	1,5
1934	2199	1377	822	10,1	-3,2	6,6	1,1
1935	2159	1631	528	6,5	-1,7	5,0	0,2
1936	2052	1255	797	9,7	0,3	4,4	1,6

1934—1936 közötti népszaporodás. (Kecskeméti Lapok. 70. évf. 4. sz. 1937. január 24.)

	1934		1935		1936	
Születések száma:						
Városi anyakönyvben	1930		1867		1795	
Bugaci anyakönyvben	124		128		124	
Lakiteleki anyakönyvben	97		108		96	
Koháryszentlőrinci anyakönyvben	58		51		49	
Összesen:	2209		2154		2064	
Halálozás	1404		1622		1272	
Természetes szaporodás	805		532		722	
A születések közül						
belterületi	627	28,3%	604	28,2%	616	29,8%
külterületi	1487	67,6%	1465	68,0%	1361	66,0%
vidéki	95	4,1%	85	3,8%	87	4,2%
1000 lakosra vonatkoztatva:						
születések	27,6		25,9		25,0	
arányzáma	21,9		21,0		20,3	
halálozások	17,5		19,5		15,3	
arányzáma	14,5		15,2		14,3	
szaporodás	10,1		6,4		9,7	
arányzáma	7,4		6,0		6,0	

Csecsemőhalálozás. (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)

Év	100 élve születésre jutó 1 év alatti halálozás			
	Baja	Debrecen	Hódmező- vásárhely	Kecskemét
1919	14,2	19,5	14,8	17,7
1920	15,7	18,8	14,2	21,4
1921	20,7	19,9	18,0	19,7
1922	15,0	19,6	18,1	21,0
1923	17,5	19,0	12,7	17,6
1924	16,8	22,1	15,7	18,7
1925	15,6	18,1	14,4	18,0
1926	11,9	18,5	10,5	17,2
1927	13,5	20,0	15,5	17,4
1928	15,3	19,1	13,6	21,7
1929	12,9	20,9	13,3	19,4
1930	11,4	17,7	15,1	15,0
1931	15,1	17,1	15,8	19,8
1932	17,5	20,4	14,8	26,3
1933	12,7	14,3	11,9	14,9
1934	15,1	16,1	11,0	18,0
1935	11,3	17,7	15,2	21,2
1936	10,0	14,7	11,7	14,4

Kecskeméten a tisztifőorvos havi jelentései és a helyi újságok adatai alapján

	1 év alatt elhalt		1—10 éves korban elhalt	
	1919	8 hónap alatt	260	6 hónap alatt
1920		465		251
1921		440		234
1922		486	11 hónap alatt	240
1923		405		
1924		377		
1927		378		

Halvaszületettek. (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)

Év	100 szülött közül halva született			
	Baja	Debrecen	Hódmező- vásárhely	Kecskemét
1919	1,8	3,0	3,4	2,7
1920	3,8	4,2	5,1	3,9
1921	2,5	3,5	3,9	2,9
1922	3,3	4,0	4,7	3,9
1923	4,9	4,2	4,6	4,5
1924	2,3	5,5	4,7	3,4
1925	2,6	5,0	2,8	3,2
1926	3,3	4,8	4,1	3,7
1927	2,2	5,1	3,4	3,4
1928	3,9	6,2	3,4	4,3
1929	4,5	5,1	4,0	3,6
1930	4,3	6,2	4,0	3,5
1931	4,0	5,7	3,3	3,0
1932	4,0	4,4	2,5	3,9
1933	2,8	3,5	3,0	2,9
1934	3,2	4,6	3,4	3,1
1935	4,2	3,5	2,7	3,6
1936	3,2	4,2	2,7	3,0

Az Anya- és Csecsemővédő Intézet tevékenysége.
 (A tisztifőorvos havi jelentései és a helyi újságok adatai alapján)

Év	Védőnői látogatások	Orvosi rendelés	
		gyermekek és csecsemők	terhes anyák részére
1920	4073		
1921	3685		
1922	6587	márciustól	májustól
		2693	236
1923	8439	3738 esetben 871	276
1924	8744	7097	634
1925	4072 7 hónap alatt	5718 11 hónap alatt	9 hónap alatt 336
1926	8360 10 hónap alatt	6121 esetben 1239	11 hónap alatt 398
1927	10044 10 hónap alatt	5957	11 hónap alatt 413
1928	10938	6522	461
1929	11390 11 hónap alatt	7410	426
1930	12722 11 hónap alatt	5339	11 hónap alatt 300
1931	15701	5573	329
1932	hiányzik	6420	348
1933	11021 9 hónap alatt	4810	200
1934	6139 6 hónap alatt	2960 6 hónap alatt	6 hónap alatt 178
1935	11425 8 hónap alatt	8034 11 hónap alatt	11 hónap alatt 364
1936	10541 6 hónap alatt	összesen 7669 eset 11 hónap alatt	

Halálzási viszonyok Kecskeméten 1934—1936. („Kedvező halálzási viszonyok Kecskeméten 1936-ban” c. cikk ld. 114. sz. jegyzet)

Halálzáások életkor szerinti megoszlása						
	1934	%	1935	%	1936	%
0—1 éves korig	395	28,1	475	29,2	305	24,0
1—3 éves korig	68	4,8	189	11,7	67	5,4
3—7 éves korig	35	2,5	62	3,8	20	1,8
7—14 éves korig	36	2,6	45	2,8	44	3,4
0—14 éves korig	534	38,0	771	47,5	436	34,6
14 éven felül	870	62,0	851	52,5	836	65,4
Összesen	1404		1622		1272	

A csecsemő halottak életkori megoszlása*

	1934	%	1935	%	1936	%
1 héten belül elhalt	66	18,2	78	16,4	78	22,0
0—3 hónapos	229	54,4	243	51,1	192	63,0
3—6 hónapos	97		104		65	
6—12 hónapos	79		128		65	

* A táblázat 1934. és 1936. évi adatai eltérnek az összesített adatoktól. Az eltérés 1934-ben 10, 1936-ban 17 fő.

Csecsemőhalálzáások okai

	1934	%	1935	%	1936	%
Veleszületett gyengeség	100	26,0	82	17,2	89	29,1
Légzőszervi megbetegedések	72	18,2	106	22,1	66	21,6
Táplálkozási zavarok	128	32,4	153	32,2	78	25,6
Fertőző betegségek	3	0,9	24	5,0	6	2,0
Egyéb	92	22,5	110	23,3	66	21,7

Gyermekek halálzáásának okai

	1934	%	1935	%	1936	%
Légzőszervi megbetegedések	13	9,3	52	17,5	21	18,0
Táplálkozási zavarok	27	20,0	73	24,7	14	10,7
Fertőző betegségek	15	10,8	79	26,7	17	13,0
Egyéb	84	59,9	92	31,1	79	58,3

Kiütéses tifusz

23. sz. táblázat

Év	A tisztifőorvos jelentése alapján		Heveny fertőző betegségek által okozott halálesetek (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 74. köt.)												
	Kecskemét		Kecskemét		Baja		Debrecen		Hódmező- vásárhely		Tj. városok				
	Eset	Halálozás	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti			
1919	24*	3*	3	—	—	—	2	—	2	—	151	—			
1920	5	—	—	—	—	—	4	—	1	—	16	—			
1921	1	—	1	—	—	—	4	—	—	—	9	—			
1922	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	6	—			
1923	3	—	—	—	—	—	1	—	1	—	16	—			
1924	14	1	1	—	—	—	—	—	—	—	17	—			
1925	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
1926	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
1927	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
1928	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
1929	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
1930	—	—	<i>Bejelentésre kötelezett fertőző betegségek esetei. (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)</i>												
1931	—	—	Kecskemét		Baja		Debrecen		Hódmező- vásárhely		Tj. városok		Mind- összesen	Meg- haltak	%-ban
1932	—	—	—		—		—		—		—		—	—	—
1933	—	—	—		—		—		—		—		—	—	—
1934	—	—	—		—		—		—		—		53	3	5,66
1935	—	—	—		—		—		—		—		34	—	—
1936	—	—	—		—		—		—		—		17	9	52,94

* Az újságok adatai alapján.

Hastífusz (és paratífusz 1931-től)

Év	A tisztifőorvos jelentése alapján		Heveny fertőző betegségek által okozott halálesetek (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 74. köt.)											
	Kecskemét		Kecskemét		Baja		Debrecen		Hódmező- vásárhely		Tj. városok			
	Eset	Halálozás	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti		
1919	100*	12*	14	—	8	—	37	—	8	—	300	6		
1920	81	8	14	—	1	—	23	—	7	1	243	7		
1921	63	9	11	—	2	—	24	2	7	2	388	9		
1922	57	6	7	2	5	—	29	4	3	—	314	12		
1923	51	7	8	—	11	—	25	2	7	—	307	10		
1924	54	4	6	—	11	—	27	1	9	—	263	8		
1925	80	4	4	1	6	—	27	4	5	—	204	9		
1926	49	6												
1927	52	4												
1928	88	19												
1929	109	21												
1930	79	11												
<i>Bejelentésre kötelezett fertőző betegségek esetei. (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)</i>														
1931	94+3*	16+1*												
1932	208	26												
1933	70	6												
1934	127	7												
1935	102+2**	5**												
1936	67***	1***												
			Kecskemét		Baja		Debrecen		Hódmező- vásárhely		Tj. városok	Mind- összesen	Meg- haltak	%-ban
			56		27		199		23		1161	6 536	788	12,06
			127		30		375		85		1674	10 372	1 168	11,26
			122		42		264		69		1828	11 648	1 279	10,98
			59		35		182		58		1263	8 760	886	10,11

* A Kecskeméti Közlöny adata

** 11 hónap alatt (1 hónap adatai hiányoznak)

*** 9 hónap alatt

Év	A tisztifőorvos jelentése alapján		Hévenyi fertőző betegségek által okozott halálozások (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 74. köt.)									
	Kecskemét		Kecskemét		Baja		Debrecen		Hódmező- vásárhely		Tj. városok	
	Eset	Halálozás	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti
1919	22	8	14	7	4	1	13	3	27	3	475	122
1920	4	1	2	—	7	1	9	6	9	1	338	127
1921	—	—	2	1	2	—	5	—	10	—	330	142
1922	—	—	3	2	15	9	5	2	3	—	195	106
1923	35	4	3	1	6	3	10	7	—	—	325	178
1924	15	3	7	6	2	2	10	2	—	—	225	116
1925	9	3	5	4	1	—	3	2	—	—	168	130
1926	14	2										
1927	8	1										
1928	16	2										
1929	17	1										
1930	34	13										
1931	49	4										
1932	172	20										
<i>Bejelentésre kötelezett fertőző betegségek esetei. (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)</i>												
			Kecskemét	Baja	Debrecen	Hódmező- vásárhely	Tj. városok	Mind- összesen	Meghal- tak	%-ban		
1933	28	6	26	3	70	3	548	1 385	217	15,60		
1934	38	2	75	16	82	61	948	4 621	713	15,42		
1935	304*	72*	342	13	137	101	1972	7 778	1 173	15,08		
1936	53**	4**	55	—	68	57	858	3 552	886	10,11		

* 11 hónap alatt (1 hónap adatai hiányoznak)

** 9 hónap alatt

Diftéria (roncsoló toroklob)

Év	A tisztifőorvos jelentése alapján		Heveny fertőző betegségek által okozott halálos esetek (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 74. köt.)									
	Kecskemét		Kecskemét		Baja		Debrecen		Hódmező- vásárhely		Tj. városok	
	Eset	Halálozás	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti
1919	56	12	10	9	2	2	5	3	9	5	170	139
1920	58	7	11	8	2	2	8	8	12	8	254	218
1921	60	5	11	8	1	—	17	14	4	2	203	165
1922	41	5	8	8	1	1	11	11	4	3	154	132
1923	36	7	5	5	—	—	11	9	2	2	112	98
1924	26	3	5	4	2	2	7	6	1	1	101	89
1925	43	8	9	9	2	2	15	14	2	—	156	139
1926	44	1										
1927	58	4										
1928	145	18										
1929	132	18										
1930	125	16										
1931	200	26	<i>Bejelentésre kötelezett fertőző betegségek esetei. (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)</i>									
1932	160	8	Kecskemét	Baja	Debrecen	Hódmező- vásárhely	Tj. városok	Mind- összesen	Meg- haltak	%-ban		
1933	200	22	200	97	244	40	3507	15 574	1064	6,84		
1934	167	12	164	54	212	72	3454	13 751	838	6,09		
1935	214	12	122	48	233	36	2775	8 629	546	6,33		
1936	136	6(?)	128	54	236	52	2550	7 525	425	5,64		

Év	A tisztifőorvos jelentése alapján		Heveny fertőző betegségek által okozott halálesetek (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 74. köt.)												
	Kecskemét		Kecskemét		Baja		Debrecen		Hódmezővásárhely		Tj. városok				
	Eset	Halálozás	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti			
1919	34*	3	5	3	—	—	3	1	1	—	156	92			
1920	26*	1	1	—	2	2	13	4	—	—	496	314			
1921	229	39	36	20	5	3	104	48	4	3	845	487			
1922	297	71	83	42	6	4	82	56	1	—	522	338			
1923	67	10	10	6	1	—	10	10	—	—	173	133			
1924	30	3	1	1	—	—	6	4	1	—	153	126			
1925	63	3	2	2	—	—	4	4	—	—	251	179			
1926	44	2													
1927	70	4													
1928	21	1													
1929	38	1													
1930	63	—													
<i>Bejelentésre kötelezett fertőző betegségek esetei. (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)</i>															
1931	52	2	Kecskemét		Baja		Debrecen		Hódmezővásárhely		Tj. városok		Mindösszesen	Meghaltak	%-ban
1932	71	2													
1933	70	2	70		58		291		127		4768		12 583	201	1,60
1934	36	4	47		167		226		165		5427		16 399	240	1,46
1935	184**	1**	237		69		600		56		4669		13 298	221	1,66
1936	77***	2***	152		221		279		37		4032		11 793	168	1,42

* Az újságok adatai alapján

** 11 hónap alatt, az újságok szerint ezen felül 1 hónap (október) alatt 120 eset 1 halálozás volt

*** 9 hónap alatt

Év	A tisztifőorvos jelentése alapján		Heveny fertőző betegségek által okozott halálesetek (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 74. köt.)										
	Kecskemét		Kecskemét		Baja		Debrecen		Hódmező-vásárhely		Tj. városok		
	Eset	Halálozás	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	
1919	nincs adat		1	—	—	—	—	—	—	—	15	13	
1920	753	27	32	29	—	—	2	2	—	—	371	351	
1921	110	8	11	8	2	2	16	15	3	2	341	321	
1922	16	—	—	—	—	—	12	12	—	—	310	304	
1923	20*	3	4	4	—	—	5	5	—	—	255	251	
1924	7	—	—	—	1	1	11	10	2	2	82	78	
1925	752	9	17	16	4	4	3	3	—	—	158	153	
1926	21	—											
1927	259	—											
1928	180	1											
1929	332	1											
1930	351	6											
1931	139	3											
1932	15	—											
1933	12	—											
1934	92	—											
1935	519**	20**											
1936	20	—											
9 hónap alatt													
<i>Bejelentésre kötelezett fertőző betegségek (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)</i>													
			Kecskemét	Baja	Debrecen	Hódmező-vásárhely	Tj. városok	Mindösszesen	Meghaltak	%-ban			
			16	3	289	499	6580	27 290	nincs adat				
			106	2	134	39	4389	16 591	nincs adat				
			347	110	1 332	12	9860	38 895	318	0,82			
			77	88	188	379	4917	34 060	nincs adat				

* Az újságok adatai alapján

** 11 hónap alatt.

Bárányhimlő

Év	A tisztifőorvos jelentései alapján	
	Kecskemét	
	Eset	Halálozás

1919—1922 között nincs adat

1923	8	—
1924	15	—
1925	27	—
1926	18	—
1927	61	1
1928	40	—
1929	26	—
1930	21	—
1931	16	—
1932	9	—
1933	15	—
1934	18	—
1935	11*	—
1936	14**	—

* 11 hónap alatt

** 9 hónap alatt

Bejelentésre kötelezett fertőző betegségek esetei. (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)							
Kecskemét	Baja	Debrecen	Hódmező- vásárhely	Tj. városok	Mindössz- szesen	Meghaltak	%-ban
19	6	303	32	3211	6418	nincs adat	
21	6	258	15	2650	5654	nincs adat	
21	13	193	3	3022	6264	nincs adat	
18	15	280	47	3433	7600	nincs adat	

Szamárhurut

30. sz. táblázat

Év	A tisztifőorvos jelentései alapján		Heveny fertőző betegségek által okozott halálos esetek (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 74. köt.)											
	Kecskemét		Kecskemét		Baja		Debrecen		Hódmező- vásárhely		Tj. városok			
	Eset	Halálozás	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti		
1919	14	1	2	2	—	—	11	10	—	—	113	110		
1920	44	3	9	8	—	—	4	4	—	—	146	144		
1921	117	13	12	12	1	1	7	7	1	1	133	133		
1922	90	4	3	3	—	—	3	3	6	6	103	99		
1923	143	10	8	8	—	—	5	5	—	—	216	214		
1924	34	1	2	2	—	—	4	4	3	3	169	168		
1925	108	10	11	11	3	3	6	6	—	—	69	67		
1926	73	5												
1927	16	1												
1928	104	4												
1929	74	12												
1930	58	7												
1931	7	1												
1932	75	9												
1933	5	—												
1934	8	—												
1935	7*	3*												
1936	3*	—												
<i>Bejelentésre kötelezett fertőző betegségek esetei. (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)</i>														
			Kecskemét	Baja	Debrecen	Hódmező- vásárhely	Tj. városok	Mindössz- szesen	Meghal- tak	%-ban				
			5	6	170	4	1451	5 960	nincs adat					
			10	19	175	3	864	4 859	nincs adat					
			8	—	36	36	1873	6 208	328	5,28				
			7	3	213	1	1973	10 975	nincs adat					

* 11 hónap alatt

** 9 hónap alatt

Év	A tisztifőorvos jelentései alapján		Heveny fertőző betegségek által okozott halálos esetek (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 74. köt.)												
	Kecskemét		Kecskemét		Baja		Debrecen		Hódmezővársárhely		Tj. városok				
	Eset	Halálozás	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti			
1919	nincs adat		5	2	3	—	6	4	5	—	378	39			
1920	958	126	127	33	1	—	6	3	1	—	1795	194			
1921	nincs adat		1	—	—	—	1	1	—	—	91	22			
1922	számos eset		13	8	—	—	15	7	5	1	231	73			
1923	nincs adat		—	—	—	—	6	6	—	—	74	27			
1924	néhány eset		1	1	1	—	21	3	1	—	180	46			
1925	nincs adat		3	3	—	—	1	—	5	3	104	43			
1926	nincs adat														
1927	1200—1300	5													
1928	nincs adat														
1929	59	12													
1930	nincs adat														
<i>Bejelentésre kötelezett fertőző betegségek esetei. A statisztikai évkönyvek adatai alapján)</i>															
1931	16	1	Kecskemét		Baja		Debrecen		Hódmezővársárhely		Tj. városok		Mindösszesen	Meghaltak	%-ban
1932	66	7													
1933	34	4	33		4		39		13		775		2420	nincs adat	
1934	4	1	5		—		9		—		107		598	nincs adat	
1935	2	—	8		5		35		4		365		2075	nincs adat	
1936	nincs adat		—		1		2		1		238		852	nincs adat	

Heine-Medin kór (gyermekbénulás). Adatok csak 1931-től.

Év	A tisztifőorvos jelentései alapján		Bejelentésre kötelezett fertőző betegségek esetei (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)							
	Kecskemét		Kecskemét	Baja	Debrecen	Hódmező- vásárhely	Tj. városok	Mindösszesen	Meghaltak	% -ban
	Eset	Halálozás								
1931	1	—								
1932	4	1								
1933	—	—	—	—	2	—	27	112	19	16,96
1934	—	—	—	—	2	—	29	125	21	16,80
1935	—	—	—	2	9	—	40	267	27	10,11
1936	18*	?	10	—	4	3	87	470	58	12,34

Járványos agyhártyagyulladás. Adatok csak 1932-től.

1932	1	1								
1933	1	1	1	—	2	1	8	68	42	61,76
1934	nincs adat		1	—	2	—	9	52	36	69,23
1935	nincs adat		—	2	3	—	19	62	34	54,84
1936	nincs adat		—	1	6	—	22	69	40	57,97

Lépfene, pokolvar. Adatok csak 1932-től.

1932	1	—								
1933	1	—	1	5	4	—	12	163	7	4,30
1934	nincs adat		—	2	3	—	9	224	9	4,01
1935	nincs adat		—	—	5	—	10	255	20	7,84
1936	nincs adat		2	1	1	1	9	212	9	4,24

Váltóláz (malária)

Év	A tisztifőorvos jelentései alapján								
	Kecskemét Eset								
1923	6								
1924	2								
1925	120								
1926	7								
1927	3								
1928—1931	nincs adat	<i>Bejelentésre kötelezett fertőző betegségek esetei. (A statisztikai évkönyvek adatai alapján)</i>							
		Kecskemét	Baja	Debrecen	Hódmezővásárhely	Tj. városok	Mindösszesen	Meghaltak	%-ban
1932	1	—	4	5	4	58	1123	nincs adat	
1933	nincs adat	—	5	16	—	62	1934	nincs adat	
1934	nincs adat	—	9	9	—	49	1526	nincs adat	
1935	nincs adat	—	3	17	1	58	1885	nincs adat	
<i>Egyéb, a tisztifőorvos által említett betegségek esetei</i>									
Veszettség: 1923 1 Tetanusz 1931 1 Gyermekágyi láz 1934 7 haláleset 4 1932 1 1935 2 — 1933 3 ebből 1 haláleset									

Orbánc

Év	A tisztifőorvos jelentései alapján		Orbánc által okozott halálozások. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 74. köt.)									
	Kecskemét		Kecskemét		Baja		Debrecen		Hódmezővásárhely		Tj. városok	
	Eset	Halálozás	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti
1919	nincs adat		1	—	1	—	4	1	1	—	117	8
1920	nincs adat		3	—	1	—	7	—	1	—	119	24
1921	nincs adat		4	—	2	—	6	1	2	—	104	26
1922	nincs adat		2	2	3	—	7	2	4	2	131	27
1923	nincs adat		3	1	2	—	3	2	2	—	113	16
1924	8	1	2	2	1	—	9	5	—	—	144	35
1925	13	3	7	4	—	—	6	5	1	—	123	45
1926	11	1										
1927	43	4										
1928	24	2										
1929	26	2										
1930	32	5										
1931	27	3										
1932	10	—										
1933	6	3										
1934	2	2										
1935	5	3										
		11 hónap alatt										
1936	1	1										
		9 hónap alatt										

Bujakóiban elhaltak (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 74. köt.)

Év	Baja		Debrecen		Hódmező- vásárhely		Kecskemét		Tj. városok	
	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti	Összes	7 év alatti
1919	1	1	31	30	6	6	9	7	214	188
1920	1	—	32	30	6	6	8	8	239	215
1921	—	—	30	29	1	1	10	10	209	170
1922	—	—	29	27	1	—	7	7	185	158
1923	1	—	18	17	4	4	12	10	175	143
1924	3	1	12	12	3	2	9	8	170	133
1925	—	—	24	23	5	4	5	4	143	119

A szakszemélyzet és az intézményhálózat alakulása 1922—1935. (A kecskeméti címtárak alapján.)

1922	1930—1931	1935
------	-----------	------

Tisztiorvosi hivatal (csak a szakszemélyzet)

1 tisztifőorvos 3 tb. tisztifőorvos	1 tisztifőorvos 2 tb. tisztifőorvos 1 tisztiorvos 1 külterületi tisztiorvos	1 tisztifőorvos 2 tb. tisztifőorvos 1 tisztiorvos 2 tb. tisztiorvos 1 külterületi tisztiorvos
1 h. tisztiorvos 5 egészségügyi őr 11 hatósági bába (10 a külterületen)	3 egészségügyi őr 13 hatósági bába (12 a külterületen)	3 egészségügyi őr 13 hatósági bába (12 a külterületen)

Anya- és Csecsemővédő Intézet (vezetője a kórháznál is alkalmazásban volt)

2 anya- és csecsemővédő	1 másodorvos 1 fővédőnő 5 körzeti védőnő 3 védőnő jelölt 2 védőnő jelölt aspiráns 1 bölcsőde vezető	1 másodorvos 1 fővédőnő 6 körzeti védőnő 1 bölcsőde vezető
-------------------------	--	---

Fertőtlenítő-intézet

1 felügyelő szolgáló	1 fertőtlenítő telepi gépész	1 fertőtlenítő telepi gépész
----------------------	------------------------------	------------------------------

Kórház

(igazgató azonos a tisztifőorvossal) 1 főorvos 1 orvos 1 segédorvos 2 vöröskeresztes ápolónő 1 kórházi bába 9 ápolónő 1 ápoló	1 igazgató főorvos 1 főorvos 2 tb. főorvos 4 alorvos 2 műtősnő 2 szülésznő 12 ápolónő 1 ápoló 1 műtős szolgáló	1 igazgató főorvos 3 főorvos 2 tb. főorvos 3 alorvos 2 műtősnő 2 szülésznő 11 ápolónő 1 ápoló 1 műtős szolgáló
--	--	--

(folytatás)

1922	1930—1931	1935
<i>Szegényménház</i>		
(külön személyzet nem volt)	2 ápolónő 1 ápoló	2 ápolónő 1 ápoló
<i>Tüdőbeteg gondozó Intézet</i>		
1 főorvos 1 lakásvizsgáló	1 főorvos —	1 főorvos —
<i>Kóronctani Intézet</i>		
		1 főorvos
<i>M. kir. Állami Gyermekmenhely</i>		
1 főorvos 1 másodorvos 1 teleporvos 1 főgondozónő 1 menhelyfelügyelő 3 gyermekgondozónő 4 telepfelügyelő	1 főorvos 1 segédorvos 1 teleporvos 2 főgondozónő 5 gondozónő 3 telepfelügyelő	1 főorvos 1 segédorvos 1 teleporvos 2 főgondozónő 4 gondozónő 3 telepfelügyelő
<i>Áll. kerületi Munkás- biztosító pénztár</i>	<i>OTI kecskeméti kirendeltség</i>	
6 pénztári orvos 1 ápolónő	2 ellenőrző orvos 5 orvos fekvő betegeknek 2 orvos fennjáró betegeknek 12 szakorvos 3 ápolónő	1 főorvos 1 főorvos h. 5 orvos 12 szakorvos 1 orvos gyakornok 2 ápolónő
<i>Vegyvizsgáló állomás</i>		
nem szerepel	1 vezető th vegyész 1 segédvegyész 1 laboránsnő	1 vezető th vegyész 1 segédvegyész 1 laboránsnő

(2. sz. folytatás)

1922	1930—1931	1935
<i>Érdekképviseletek, egyesületek</i>		
Vöröskereszt Egylet	Vöröskereszt Egylet (szünetel)	—
Tüdővész ellen Védekező Egyesület	Orsz. Közegészségügyi Egyesület fiókja	Tüdővész ellen Védekező Egyesület
Orsz. Orvosszövetség kecskeméti fiókja	nem szerepel	Orsz. Orvosszövetség kecskeméti fiókja
—	nem szerepel	kecskeméti fiókja
—	Bábaegyesület	Bábaegyesület
—	Délpest vm. Gyógyszerész Kerület	Kecskeméti Gyógyszerész Egyesület
<i>Orvosok</i> (A hatósági és állami alkalmazottakkal együtt)		
33 nem szerepel	52 közülük 39 szakorvos	55 közülük 41 szakorvos + 1 csak szakorvosként
<i>Fogorvosok</i>		
5 közülük orvosok közt is 1	8 közülük orvosok közt is 4	8 közülük orvosok közt is 4
<i>Kir. törvényszéki orvos</i>		
—	2 az orvosok közt is szerepel	2
<i>Bábák</i>		
48 közülük külterületen 18	33 nem szerepel	34 nem szerepel
<i>Gyógyszertárak, okleveles gyógyszerészek</i>		
8 gyógyszertár	12 gyógyszertár	12 gyógyszertár
tulajdonosok közül gyógyszerész		
8 1 üzletvezető	12 1 üzletvezető 12 okl. gyógyszerész- segéd	12 1 üzletvezető 11 okl. gyógyszerész- segéd

A közegészség- és a járványügy helyzete Kiskunfélegyházán a két világháború között

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

Kiskunfélegyháza egészségügyi helyzetének áttekintése a két világháború között — különösen az 1945 után felnövekvő nemzedék számára — meglepő adatokat tár fel a mindennapi élet e jelentős, de Félegyházán rendkívül elhanyagolt területéről.

Az egészségügy tényszerű kutatásához elsődleges forrásként, a tisztiorvos levelező könyvei és a város közigazgatási iratai szolgáltak, kiegészítve a helyi sajtó korabeli közléseivel.

Teljes, minden egészségügyi területre kiterjedő, részletes elemzésre dolgozatunkban nem vállalkozhattunk. Rövid áttekintésünkkel a levéltári anyagból tükröződő valóságot igyekeztünk bemutatni, különös tekintettel a 18 éven aluli korosztályokra és a preventív egészségvédelem kérdéseire.

Kiskunfélegyháza egészségügyéről, az itt tárgyalt időszakot tekintve tudomásunk szerint eddig nem jelent meg összefoglaló áttekintés. A kutatásnak e területe iránt eddig alig mutatkozott érdeklődés. Dolgozatunkkal nem csupán a jelen értékelését kívánjuk segíteni, hanem szeretnénk az egészségügyi szakemberek figyelmét is felhívni, a közelmúlt kutatásának ezen elhanyagolt területére.

A lakosság egészségügyi helyzetét befolyásoló tényezők

A lakosság egészségi állapotát alapvetően élet- és munkakörülményei szabják meg. A két világháború közötti időszakban az ipari és mezőgazdasági népesség döntő többsége igen alacsony életszínvonalon élt, s bár az orvosképzés nemzetközi viszonylatban is korszerű volt, s az orvosok száma országosan viszonylag magas, a lakosság egészségi állapota elmaradt az európai országok mögött. A korábbi időszakokhoz viszonyítva a járványügyi intézkedések eredményeként országosan csökkent a heveny fertőző betegségek okozta halálozás és a csecsemőhalandóság. Fejlődött a megelőző egészségvédelemmel kapcsolatos intézmények hálózata, mely a gyógyító

intézményektől elkülönülve alakult ki. Az egészségügyi ellátás objektív és szubjektív feltételeinek területi megoszlása viszont rendkívül egyenlőtlen volt. A főváros, s egyes nagyobb városok mögött a vidék, a kisvárosok és falvak ellátása nagyon alacsony szinten állt. Ezekben a területeken — ide tartozott Félégyháza is — a javító szándékot, a szűkös anyagi lehetőségek, s a sokszor elmaradott tudati viszonyok erősen korlátozták.

Kiskunfélegyházáról Erdei Ferenc 1937-ben írta: „Parasztváros Félégyháza, olyan mint a többi mezővárosok voltak egy fél évszázaddal ezelőtt. [...] Félégyháza falusi paraszti konzerváltsága szokatlan jelenség és sem nagysága sem földjének minősége nem ad kielégítő magyarázatot erre a maradiságra.”¹ Erdei Ferenc az író és szociológus élelátásával ragadta meg a várost jellemző haladásra való képtelenséget, mely a nehéz gazdasági helyzettel és a megfelelő meg sem közelítő iskolázottsági szinttel párosulva alakította, konzerválta a rossz egészségügyi viszonyokat.

A város területe időszakunkban stabilizálódott 66 000 kat. h. körül. A lakosság száma 1920-ban 36 797 fő, 1930-ban 38 206 fő, 1941-ben 37 612 fő, melynek közel 50%-a tanyai körzetekben élt. A lakásviszonyok rendkívül rosszak voltak. Az 1920-as felmérés szerint az összes lakóházak 83,6%-a épült vályogból vagy sárból, s csak 2,2%-a kőből, 14%-a pedig kőalappal vályogból. A tartós anyagból készült egészséges lakások számában 1930-ra csekély emelkedés mutatkozott, az összes lakások 3,3%-a épült kőből, a vályogból vagy sárból épültek százalékos aránya 74,2%-ra csökkent, tehát jelentősebb szaporodás a kőalappal vályogból épült lakások számában mutatkozott, mely ekkor az összes lakások 22,5%-a. Kiskunfélegyháza magas talajvízállása miatt ez a folyamat különösen pozitívan értékelhető. Jobban tükrözi a valóságos helyzetet, ha a tanyai körzeteket külön is megvizsgáljuk. A tanyai körzetekben még 1930-ban is alig épült kőből lakóház, itt a lakások 90,8%-ának anyaga a vályog vagy a sár, szemben a városi 54,9%-al.² A magas talajvízállás miatt nedves, egészségtelen lakásokat a túlszűfoltóság is jellemezte. Vívezeték nem volt, az ivóvíz szolgáltatást 17 artézikut és az ásott kutak biztosították.³ A fedetlen csatornák elősegítették a fertőzés

1 ERDEI Ferenc: Futóhomok Bp. 1977. 159. l.

2 1920. évi és 1930. évi adatok a lakóházakról:

		kőből	kőalappal, vályog	vályog v. sár	egyéb	Összesen
1920		143	879	5234	8	6264
1930	város	195	1378	1929	10	3512
	kült.	53	307	3596	6	3962

3 Bács-Kiskun megyei Levéltár — Kiskunfélegyháza, Tisztiorvos iratai. Levelezőkönyv 1924. év 94. p.

terjedését. A belterületi közutak szilárd burkolattal való ellátására, a Kosuth utca kivételével, a felszabadulásig nem került sor. A gyakori szélfűvások felkavarták az utcák porát, amely ellen locsolással is alig lehetett védekezni.

Átmeneti fejlődést jelentett a város életében az 1925-ben felvett Speyer kölcsön, amelyből nagyobb építkezéseket indítottak. Ekkor épült a gőzfürdő, a közbútorhid és jéggyár, és a városi bérház. A városiasodást szolgálta néhány nyitott csatorna befödése, a piactér kikövezése. A megindított kislakásépítési akció a lakásviszonyok javításán alig segített. Az építkezések a szabad munkaerőből csak töredéket tudtak lekötni, s az 1930-as évek gazdasági válsága az egyébként is nehéz megélhetési körülményeket még tovább rontotta. A felvett kölcsönt a város vezetése újabb kölcsönökkel próbálta törleszteni. Növekedtek az adóterhek. A kisbirtokosok körében egyre gyakoribb lett az árverezés. Nőtt a munkanélküliség nem csak a munkások, hanem a kisiparosság körében is. 1930-ban 2500 munkanélküli volt!⁴ A nyomor enyhítését ínségakciókkal próbálták megoldani. A felállított népkonyhákön ingyen ebédeket osztottak. 1931 telén 2000 család kapott tűzifa segélyt.⁵ Mindez természetesen nem jelenthetett megoldást.

A közoktatás helyzete a világháború előttihez képest semmilyen fejlődést sem tükrözött. Az iskolákat a lakásoknál még fokozottabban jellemezte a túlszűfolttság. Különösen egészségtelen körülmények között kényszerültek tanulni az elemi iskolások, s közülük is a külterületen élők. A Csonkamagyarország 1923. szeptember 2-i számában írta: „[. . .] tanyai iskoláink oly lerongyolt rozoga állapotban vannak, hogy inkább istállónak lehet nézni, mint a műveltség felszentelt csarnokának.” A Csólyos pusztá II. számú iskola bérelt, primitív tanyai szobában kapott helyet, aminek magassága 185 cm, hossza 520 cm, szélessége 440 cm volt. Itt tanult 56 mindennapi és 5 ismétlőiskolás gyermek, két részletben, mivel egyszerre nem fértek be a helyiségbe.⁶ A szűfolt egészségtelen és tanulásra szinte alkalmatlan iskolák nem gyakoroltak vonzerőt sem a tanulókra, sem a szülőkre. A tanyai körzetekben a tanítási idő egyébként is csak októbertől kezdődött és májusig tartott, amíg a tanyai gazdaság nélkülözni tudta a gyermek munkaerejét. Sokan a hiányos ruházat miatt éppen a téli időszakban nem járhattak iskolába. 1920-ban a városban 193, a tanyai körzetekben 2104 tanköteles gyermek nem járt iskolába.⁷ A népiskolai osztályokba így is átlag 65 tanuló jutott. Művelődésügyi és egészségügyi szempontból egyaránt kiemelkedő

4 BKmL—Kkf. Polgármesteri Hivatal iratai 1930. 174. kgy. sz.

5 Csonkamagyarország, 1931. május 11., BKmL—Kkf. Polgm. Hív. 1931. május 5. kgy. 234. kgy. sz.

6 BKmL—Kkf. Iskolaszéki jkv. 1924. december 1. — 123. pont.

7 BKmL—Kkf. Iskolaszéki jkv. 1921. aug. 26. 41. pont.

jelentősége volt az 1926. évi VII. tc. megjelenésének, a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról. A törvény kiemelten kezelte az Alföld tanyai körzeteinek iskolával való ellátását. Klebelsberg kultuszminiszter 1926. március 2-án, a tervezett 20 tanyai iskola és 19 tanítói lakás építésére, az építési költségek felét államsegélyként, felét kölcsönként biztosította a város számára. 1929 januárjára elkészült 8 iskola és háromnak az építését megkezdték.⁸ A tágas, világos nagyablakos iskolák nemcsak a gyermekek egészségügyi körülményeit javították, helyet adtak a tanyai orvosi rendeléseknek, a felvilágosító előadások megtartásának, s így közvetve az egész tanyai lakosság érezte jótékony hatásukat.

A megfelelő ivóvíz biztosítása tanyán és városon, elemi és felsőbb iskolákban egyaránt megoldatlan volt. A többnapos, állott, hordóban vagy más nyitott edényekben tárolt vízből, a tanulók közös bögréből ittak, ezzel is előidézve a fertőzések terjedését. Az iskolák közegészségügyi vizsgálatainál, még a viszonylag jól ellátott városi főgimnázium esetében is visszatérő problémaként jelentkezett, az ivásra alkalmas víz hiánya. 1928-ban a tiszti-orvosi jelentés megdöbbentő, de korántsem újkeletű tényeket tárt a tanács elé. „A főgimnázium vize ivásra alkalmatlan. Az udvari víztartó aknába esőzéskor befolyik az udvari szennyes víz. Az akna arra a helyre van építve ahol évtizedeken át az árnyékszék emésztő gödre volt. A padláson levő tartály és csővezeték rozsdás és fertőzött.”⁹ A tanyai iskoláknál a gyermekek ivóvízellátását ásott kutak szolgálták. Ezek részben a helytelen megépítés, részben a környezet nem megfelelő rendezettsége miatt folyamatosan szennyeződtek. Az Országos Közegészségügyi Intézet 1942-ben mind a 34 tanyai iskola ivóvizének vegyi és bakteriológiai vizsgálatát elvégezte, s köztük ivásra alkalmasnak egyet sem talált.¹⁰

Tehát iskolában és otthon egyaránt egészségtelen körülmények között élt gyermek és felnőtt. Zsigmond Konrád, aki hosszú ideig volt vidékünkön tanyai tanító, írta: „Télen a szegényebb paraszt hajléka valódi melegágya a ragadós nyavaják különböző fajtájának. A szűk házba szorul össze a család. Az amúgy is apró ablakokat rongyokkal tömik be és fűrészpport gyömszölnek a nyílásokhoz, hogy a hideg be ne jöjjön, a meleg meg ki ne meheszen azokon. Az ágy alját krumplival rakják meg, mely már itt ott csírázik is. A hordós savanyított káposztát beteszik az ajtó mögé, hogy odakint be ne fagyjon. A lé csak úgy habzik rajta. A kemence fölött húzott zsinegen száradnak a kimosott ruhadarabok. Ugyancsak a házban keltetik tél utólján az apró csirkéket is szakajtó-kosarakban. A falakról szinte csorog az

8 BKmL—Kkfh. Polgm. Hiv. iratai 13/1929. alapszám.

9 BKmL—Kkfh. To. levelezőkönyv 1928. augusztus 21.

10 BKmL—Kkfh. Polgm. Hiv. iratai 15.245/1942. kig. sz.

izzadtság.”¹¹ A szegénység és tudatlanság miatt, a betegekhez gyakrabban hívtak kuruzslókat, mint orvost. A betegséget ráolvasással vagy gyógyító erejűnek hitt, sokszor inkább ártalmas cselekedetekkel igyekeztek megszüntetni. A sok-sok babonás szokás közül, csupán a sárgaság gyógyítására elterjedt „gyógymódokat” idézzük, de a drága orvosság helyett egyéb betegségre is hasonló „gyógymódokat” alkalmaztak.

„Aki sárgaságban szenved, annak sárgarépből kell egy pohár formát készíteni és sárgarépat kell belereszelni, meg egy aranygyűrűt beletenni és a beteg arról iszik vizet.

Sárgaselymet szokás kötni a sárgaságban szenvedő nyakára jó tágasan, mikor az a selyem a beteg nyakáról elvész, a betegség is el fog múlni.

Sárgaságban szenvedő vizeletét sárgarépből készült pohárba teszik és a kéménybe akasztják, míg a vizelet elpárolog a baj is elmúlik.

Aki sárgaságot nem látott köpjön a beteg szemébe és mondja, hogy „múljon el róla”, hasznos lesz.

Sárgaságban szenvedőn a kiütések eltüntetésére írósvajba sárgarépareszelket kell piritani és azzal a kiütéseket bekenni.”¹²

A lakosság egészségügyi ellátása

Az egészségügyi ellátás országosan — Félegyházán különösen — alacsony színvonalon állt. Az ország kórházi és más gyógyintézeteinek száma mélyen a szükségletek alatt maradt.

Kiskunfélegyházán 1920-ban 9 orvos működött, ebből egy az állami trachoma orvos, egy pedig a városi tisztiorvos volt. Az orvosok díjszabását a pénz romlása miatt búza valutában állapították meg. Az Országos Orvosi Szövetség kecskeméti Fiókja, ahová Félegyháza is tartozott, az orvos lakásán 6 kg, a beteg lakásán 8 kg búza áraban rögzítette a vizsgálati díjat. Kiskunfélegyházán ez a szegénység miatt 3,5 kg illetve 5,5 kg búza áraban lett rögzítve.¹³ Az orvosok száma a későbbiekben változó, 1928-ban 19, 1931-ben 24, 1942-ben 23 fő volt. Közülük 10—12 magánorvosként praktizált. A szakorvosok, mivel a városban közkórház nem volt, nehezen telepedtek le a szegény Félegyházán, ahol a betegek többsége fizetésektelen volt, s csak végső szükségben folyamodott orvosi segítségért. 1931-ben a szakor-

11 ZSIGMOND Konrád: A kiskunfélegyházi tanyai paraszti nép. Kézirat. Kiskun Múzeum tulajdona.

12 Uo.

13 BKmL—Kkfh. To. levelezőkönyv 1919—1924. 470. eü. sz.

vosi ellátottság a következők szerint alakult: 7 fogász, 1 szülész-nőgyógyász, 1 szemorvos, 1 sebész és nőgyógyász, 1 sebész és fogorvos, 1 gyermekorvos és 1 belgyógyász-urológus élt a városban.¹⁴

A gyógyszerellátást 1916-tól 5 gyógyszertár biztosította. A hatodik gyógyszertár felállítását az egészségügyi bizottság — tagjai között voltak a már működő gyógyszertárak vezetői — sorozatosan megakadályozta. Véleményük szerint egy hatodik gyógyszertár veszélyeztette volna a már meglévő gyógyszertárak megélhetési viszonyait.

Külterületen, ahol az 1920-as népszámlálás szerint a lakosság 47,6%-a élt, állandó orvos nem volt. A városból kéthetenként kijártak a tisztiorvosok, rendelőórákat az iskolákban, vagy bérelt helyiségekben tartva. A közgyűlések visszatérő témája volt a külterület egészségügyi ellátása javításáért folytatott harc. A tisztiorvosok, akikre a szegénybetegek kezelése hárult, egyre kétségbeesettebben sürgették a tanyai lakosok orvosi ellátásának megszervezését.

Az egészségügyi ellátás alapvető személyi feltételeinek, az orvosi és szülész-női állások megfelelő számban történő szervezésének terén korszakunkon a tehetetlenség vörös fonalként húzódott végig. Külterületre állandó orvosi állomást egyáltalán nem szerveztek. A megfelelő egészségügyi ellátást lehetetlen volt ilyen körülmények között megvalósítani. Az 1925-ben létesített Országos Közegészségügyi Intézet az ország egészségügyi szakmai irányításának végzését kapta feladatul.¹⁵ Az alapvető problémát az orvosi állások létesítését azonban nem oldhatta meg, holott nem csak Kiskunfélegyházán, az egész országban itt volt a bajok gyökere. 1926-ban Magyarország 8 457 852 lakosára 6068 orvos jutott. A legjobban ellátott terület a főváros volt. Városunk, mint az alábbi adatokból kitűnik, az alföldi városok között is a rosszul ellátottak közé tartozott.

Az egy orvosra jutó lakosok száma 1926-ban:

1. táblázat

Budapest	356	Kiskunhalas	2005
Szeged	889	Cegléd	2623
Baja	660	Kiskunfélegyháza	2627
Hódmezővásárhely	1382	Nagykőrös	2865
Kecskemét	1850	Csongrád	3186

¹⁴ BKmL—Kkfh. To. levelezőkönyv 1928. évi 1051. eñ. sz., 1932. 827—828. p.

¹⁵ Az Országos Közegészségügyi Intézet feladata a törvény szerint: „... a közegészségügyi tudomány gyakorlati alkalmazásának előmozdítása, főleg a fertőző betegségek ellen irányuló védekezés irányítása, a közegészségügyi hatóságok támogatása és közreműködés a közegészségügyi személyzet, különösen a tisztiorvosi kar megfelelő kiképzésben.” 1940-től feladatai bővültek, s az egészségvédelmi munkába is bekapcsolódott.

Kellő számú szülésznő alkalmazása is a város kötelessége lett volna. 1929-ben azonban még csak egy állandó tanyai bába működött és 4 városi. Molnár Gyuláné, aki magának lakást biztosított, a galambosi szőlőkbe kapott kinevezést. A városi tisztiorvos javasolta, hogy a külterületen az orvosoknak és a bábáknak biztosítsanak lakást, mert kijárással az egészségügyi feladatokat megoldani nem lehet. A tanács elfogadta a javaslatot, de mert anyagi helyzete nem engedte meg az építkezést, továbbra is kötelezte a két városi orvost a kéthetenkénti kijáráásra.¹⁶

A tisztiorvos nem nyugodhatott bele a megoldást semmiképpen sem jelentő határozatba, ezért, az 1929. június 28-án tartott rendkívüli közgyűléshez ismételten előterjesztéssel fordult. Előadta, hogy „... a múlt évi közegészségügyi felülvizgálatra kiküldött közegészségügyi felügyelő, a külterületi tanyai egészségügyi szolgálatot tarthatatlannak tartotta, mivel a külterületen az egészségügyi szolgálat nincs szervezve ... az ott lakók a nagy távolság folytán jóformán semminemű orvosi ellátásban, szülésznői segítségben nem részesülnek.¹⁷ Adatai szerint, melyet a közgyűlés elé tárt, 3 év alatt a tanyai szülések száma 2073 volt, ezek közül 324 esetben volt jelen szülésznő, 1748 esetben pedig nem. A közegészségügyi vizsgálat hatáskára a népjóléti- és munkaügyi miniszter 36295/1/1929. számú rendeletével 4 tanyai bábaállás szervezését írta elő: Szentkúton, az alsógalambosi iskolánál, Fülöpjakabon és a kőrösi úti iskolánál. Ugyanekkor elrendelte két tanyai orvosi állás megszervezését is. A meglévő tisztiorvosok kéthetenkénti kijárását, csak az új állások megszervezéséig, ideiglenesen tartotta elfogadhatónak. Az előterjesztés megvitatása után a közgyűlés 3 külterületi szülésznői állás szervezésére megbízást adott a tanácsnak, az állandó tanyai orvosi állások megszervezését elvetették.¹⁸

Az állások létesítését sürgőssé tette a magas csecsemőhalandósági arány is, melyet nem egyszer a nagyfokú tudatlanság okozott. A népjóléti miniszter 1930. március 22-én országos tanyai egészségügyi értekezletet rendezett, mely előtt a Duna—Tisza közti Mezőgazdasági Kamara a tanyákra kiterjedő egészségügyi felmérést végzett. A kamara igazgatója Gesztelyi Nagy László írta: „A tanyai közegészségügy fejlődésének sok minden állja útját. Ezek közül nem utolsó helyen még ma is a babona és a kuruzslás. [...] A szülésznők hiánya okozza azt, hogy sok helyen kuruzsló asszonyok végzik a szülésznő szerepét is. Kiskunfélegyháza tanyavilágában ezek a kuruzslók igen elszaporodtak. [...] Ez az oka annak, hogy Kiskunfélegyházán aránytala-

16 BKmL—Kkf. To. levelezőkönyv 1929. június 24.

17 BKmL—Kkf. To. levelezőkönyv 1929. június 28.

18 Uo.

nul nagy a halvaszülöttek száma.”¹⁹ Megállapításait a városi tisztiorvos levelezőkönyve napról-napra igazolja.

1930 augusztusában egy éves közgyűlési vita után, Szentkút, Páka, Fülöpjakab kapott szülésznőt, így már négy tanyai bába segíthette az anyákat. A bábák száma később tovább szaporodott. 1930-ban meglehetősen írta Dr. Táby József, hogy a városban 10 bába van és ebből 5 külterületen működik.

Az egészségügy tárgyi, intézményi feltételeinek megteremtése a két világháború közötti időszakban, szintén kevés eredményességet mutatott. A fejlettebb országokban, ahol a lakosság egészségesebb volt, 1944-ben 100 000 lakosra 1000 ágy jutott, Magyarországon még 500 ágy sem. Különösen rossz volt a vidék kórházi ellátottsága, sem a kórházi, sem az állami szakorvosi hálózat fejlesztésére nem jutott elég anyagi fedezet. Kiskunfélegyházán közkórház nem volt. 1926-ban nyílt meg Dr. Tomasovszky Lajos vezetésével az első 30 ágyas magánkórház, majd 1936-ban Dr. Missura Jenő sebész-fogorvos vezetésével nyílt újabb magánkórház.²⁰ A magánkórházak áraik, és felszereltségük miatt is, a lakosoknak csak egy szűk rétegét tudták ellátni. A legelesettebbeket a szegényápoló intézet vette gondozás alá.²¹ Létezett még a múlt század vége óta egy úgynevezett járványkórház, mely a temető területén volt elhelyezve, s ezért a betegek nem nagy bizalommal voltak iránta.

A lakosság egészségügyi ellátását állami feladatként nem tudták megoldani, a város anyagi lehetőségei szintén kevésnek bizonyultak az objektív és szubjektív feltételek kielégítő megteremtésére. Ilyen körülmények között csupán a legsúlyosabb gondokon lehetett enyhíteni. Ezek közé tartoztak a járványügyi feladatok, az anya- és csecsemővédelem, a tuberkulózis elleni küzdelemmel kapcsolatos preventív védekezés. Az eredmények elérésében nagy szerepe volt az Országos Közegészségügyi Intézetnek, amely az irányítást végezte.

Preventív egészségvédelem és eredményei

Haladó orvosok rávilágítottak arra, hogy „a beteg ember nem csak patológiai, hanem szociális probléma is, az egészségügyi segítség nem választható el a szociális segítségtől és a komoly egészségvédelem a szociálpolitikától.”²²

19 GESZTELYI NAGY László: Magyar tanya. Kalocsa, 1928. — 107. p.

20 Dr. Tomasovszky kórházában: közös termék, külön szobák, külön férfi és női osztály voltak. Műtéteteket végeztek, röntgen laboratóriuma volt. A közös kórteremben az ápolási díj napi 8 pengő volt.

21 Az intézetet 1830-ban építette a város, befogadóképessége 40 fő volt.

22 BEZERÉDYNÉ DR. HERTELENDY Magdolna—DR. HENZ Aurél—DR. ZALÁNYI Sámuel: Évszázados küzdelem hazánk egészségügyéért. Közg. és Jogi K. Bp. 1967.

A tisztiorvos éves jelentéseiben szinte évenként ismétli, hogy a magas gyermekhalandóság oka főleg szociális. A nehéz megélhetés, a rossz táplálkozás, a rossz lakásviszonyok, a járhatatlan utak és a szegénység miatt ki sem hívott orvos, mind egy-egy adalék a csecsemőhalandóság növekedéséhez.²³

Az anya- és csecsemővédelem megszervezésére belügyminiszteri és alispáni rendeletek, az Országos Stefánia Szövetség egyaránt igyekezett rábírní a várost.²⁴ A közgyűlés 1920. augusztus 1-én foglalkozott először a kérdéssel. A belügyminiszteri és alispáni utasítás értelmében, elsősorban egy községi védőnői állást kellett szervezni, ami évi 20 000 koronával terhelte volna meg a városi költségvetést. Az anya- és csecsemőgondozó felállítását, már mint szükségtelent nem is javasolták a közgyűlésnek, „... mivel az Erzsébet katolikus nőegylet, anya- és csecsemővédelmi szakosztálya miként eddig, ez után is lelken viseli az anyák és csecsemők ügyét.”²⁵ A védőnői állás létesítését a közgyűlés 10 : 3 arányban leszavazta. A kérdés ezzel nem került le a napirendről. Az Országos Anya és Gyermekvédő Szövetség sürgetésére a tisztiorvos ismételten megkísérelte kiharcolni a képviselők támogatását. Az 1921. márciusi közgyűlésen már csak egy szavazatkülönbség volt a pártolók és az ellenzők között, de az elégnek bizonyult ahhoz, hogy az alispán rendeletét, az anya- és csecsemővédő intézet létrehozására a belügyminiszterhez megfellebbezzék.²⁶ Októberben a Stefánia Szövetség és az amerikai Vöröskereszt támogatásával újabb lehetőség nyílt az intézet létrehozására. Az amerikai Vöröskereszt 50 anya- és csecsemővédő otthon berendezését és személyzetének félévi fizetését vállalta. Az akció keretében felépítendő otthonok közül 35 felállítására vidéken akartak lehetőséget teremteni. A megfelelő hely biztosítását és a további fenntartást a városnak kellett vállalni. Számítások szerint, ez évi 187 000 korona kiadást jelentett volna a városnak, ezért a közgyűlésen éles vita kerekedett a létesítés kérdése körül. Talán nem felesleges néhány hozzászólást idéznünk a városatyák szemléletének megvilágítására. „Tóth K. városi képviselő szólal fel. Ő egy kissé megkésett s így nem egészen tudja, hogy mi a célja ezen intézetnek, valamennyire megértette, de azt nem bírta kivenni az előadó szavából, hogy mi jövedelmet hozna ez a városnak, csak károsodik ezzel a város, mert sokba kerül, szükség pedig egyáltalán nincs rá, vegyék le a napirendről. Vesszősi József városi képviselő fontosnak tartja ezen intézményt a magyar faj fenntartása végett, de azt gondolja, hogy a városban évenként alig veszik többen igénybe

23 BKmL—Kkfh. To. levelezőkönyv 1927. 62. p.

24 BKmL—Kkfh. Kiskunfélegyháza kgy. jkv. 1920. 105. kgy. sz.

25 Uo.

26 BKmL—Kkfh. Kiskunfélegyháza kgy. jkv. 1921. 38. kgy. sz.

ezen intézményt 50—70-ig. Tehát ő azt hiszi, hogy sok lelkes úrinő van itt, akik talán szívességből is megtennék a védőnői kötelességeket.” A képviselőknél az előadó tisztiorvos válaszában igyekezett a csecsemőhalandóság nagyságát, s ezért az intézmény fontosságát megmagyarázni. Indoklásában döntő érvként mondta: „[. . .] ha a csecsemők halálozási arányszámát nem csökkentjük, az a csekély 7—8 millió lakos előbb utóbb kivesz, hiszen így is kevesen vagyunk.” A képviselő azonban akit a legtöbb adót fizetők közül választottak a város ügyeinek intézésére, a lakosság érdekeinek védelmére — s akit a költségek biztosítására kivetendő pótdadó személyesen érintett —, nem hagyta magát meggyőzni. „[. . .] ő az előadóval semmiben sem ért egyet, nem hogy kevesen lennénk de így is sokan vagyunk. Ebből semmi haszon nincs, nincs rá semmi szükség . . .”²⁷ A viharos közgyűlés, melynek jegyzőkönyvéből a fenti részleteket idéztük, végül 10 : 9 arányban megszavazta az Anya és Csecsemővédő Intézet felállítását. A képviselők egy csoportja azonban — egyedülállóan az országban — fellebbezett Pest vármegye Törvényhatósági Bizottságához, az otthon felállítását ellen. A bizottság a fellebbezést elutasította. Az anya- és csecsemővédő otthon 1922. június 13-án megkezdte működését.²⁸

Az intézet anyavédelmi, gyermekvédelmi és szociális munkát végzett. Anyagi támogatására és a szociális feladatok részbeni átvállalására, társadalmi szerveként megalakult a Stefánia Szövetség helyi fiókjá. Alakuló ülésén 1922. szeptember 17-én 428 rendes- és 19 alapítótág jelent meg. Az évi tagdíj 30 korona volt, alapítótagsági díj 1000 korona.

A gondozó személyzete 2 orvos, 1 vezető védőnő és 3 védőnőjelöltből állt. Heti kétszer a terhesek részére szülész, heti háromszor a csecsemők részére és heti egyszer az 1—3 évesek részére gyermekorvos tartott tanácsadást. Szerveztek anyák iskoláját, és évente nagyszámú felvilágosító előadást tartottak. A tisztiorvosok különösen a városi és magán szülész nőket igyekeztek meggyőzni a gondozó hasznosságáról, azzal a céllal, hogy ők népszerűsítsék az intézetet az anyák körében. Röplapokat is készítettek a csecsemőtáplálás- és ápoláshoz kapcsolódva. Az Országos Stefánia Szövetség is küldött propaganda anyagot, plakátokat és röpcédulákat, melyeket az anyakönyvvezetők osztogattak az újszülötteket bejelentők között. A megmaradt röplapok közül idézünk egyet:

27 Uo. 1921. 242. kgy. sz.

28 BKmL—Kkfh, Polgm. Hiv. iratai 7840/1918. irattári szám

„10 parancsolat a csecsemők nyári hasmenése elleni védekezésről

A N Y Á K !

1. Sohase válasszátok el nyáron csecsemőiteket.
2. A nem szoptatott csecsemők étkének elkészítésére mindig megbízható tejet vegyetek.
3. A friss tejet tiszta, sűrű szűrőn szűrjétek át és hideg helyen tartsátok.
4. A csecsemők táplálékát gondosan úgy készítsétek el ahogy azt az orvos elrendelte.
5. A táplálékot mindig pontos időben és az orvos által előírt mennyiségben adjátok.
6. Mielőtt azt a csecsemővel megetetnétek, kóstoljátok meg. Összement, savanyú, sárga, vagy bűzös tejet ne adjatok neki.
7. Óvjátok csecsemőiteket a tűző napsugártól.
8. Nappal inkább hűvös szobában vagy árnyékos helyen tartsátok s estefelé, ha már kicsit lehűlt a levegő vigyétek őt a szabadba.
9. Minél melegebb az idő, annál lengébben öltöztessétek a csecsemőt.
10. Óvjátok úgy őt, mint táplálékát a legyektől.”²⁹

A mai olvasó talán naivnak és feleslegesnek tartja a tanácsokat. A korabeli viszonyok között, sajnos a felsorolt tanácsok be nem tartása évente sok csecsemő halálát okozta. Bizonyításként idézzük két év részletes statisztikai adatait a csecsemőhalandóságról és okairól.³⁰

A két év statisztikai adatai is bizonyítják mennyire szükség volt az Anya- és Csecsemővédő Intézet felállítására. A helyi sajtóban hetente jelentek meg a gondozót támogató, az anyákat felvilágosító cikkek. A Csonkamagyarország vezércikkben próbálta a nagyszámú csecsemőhalálozás okát felderíteni. „Az ok a gondatlanság, főképpen a tudatlanság, megrögzött rossz szokások, s részben a szegénység, az anya hiányos tápláléka, a rossz lakás, a tisztaság hiánya.”³¹

2. táblázat

	1921. évben	1922. évben
Újszülöttek száma	1388	1338
Elhaltak száma	245	296
Elhalt 3 hónapig	173	181
Elhalt 6 hónapig	38	47
Elhalt 1 évig	34	68

²⁹ BKmL—Kkfh. Röplap.

³⁰ BKmL—Kkfh. To. jelentés. To. levelezőkönyv 1923. évi 301. sz.

³¹ Csecsemők és anyák védelme — Csonkamagyarország 1924. febr. 10.

3. táblázat

Halálokok szerinti elhalálozás 1 éves korig:

	1921. évben	1922. évben
Veleszületett gyengeség	118	123
Gyomor, bélhurut	74	90
Tüdőhurut	32	61
Rángó görcs	9	13
Vörheny	2	6
Kanyaró	2	—
Angolkór	4	1
Gennyvérűség	2	—
Agyhártyalob	2	—
Luesz	—	2

A gondozó intézet hamarosan érezte pozitív hatását. Nagy hiányossága volt, hogy a tanyákra nem terjedt ki hatóköre. A tanyaiak alig látogatták. Hozzájuk még a felvilágosító szó is alig jutott el. A gondozott csecsemők halálozási száma évről évre csökkent, a nem gondozottaké viszont szinte minden évben magasan meghaladta az országos átlagot.

4. táblázat

A csecsemőhalandóság alakulása 1923—1930 között³²

Év	Összes élve született	Gondozottak				Nem gondozottak				MO. es.-h. %
		száma	%	halálozási száma	%	száma	%	halálozási száma	%	
1923	1337	621	46,9	78	12,5	716	53,6	160	22,3	18,6
1924	1222	591	48,3	101	17	631	51,7	161	25,5	
1925	1212	609	50,2	72	11,8	603	49,8	113	18,7	18
1926	1203	639	53,1	75	11,7	564	46,9	124	21	
1927	1262	653	51,7	6	1,2	647	51,2	124	19,1	18,5
1928	1256	714	56,8	88	12,3	542	43,1	116	21,8	17,7
1929	1221	710	58,1	87	12,2	460	37,6	117	25,4	17,9
1930	1169	695	59,0	88	12,6	477	40,5	136	28,7	15,2

32 BKmL—Kkf. To. levelezőkönyv 1926. évi 1023. eü. sz.

Uo. 1927. évi 53. eü. sz.

Uo. 1928. évi 41. eü. sz.

Uo. 1929. évi 80—81. p.

Uo. 1930. évi 288. p.

Uo. 1931. 98. eü. sz.

A külterületen, ahol a nem gondozottak többsége született, a szüléshez legtöbbször még bábát sem tudtak hívni. „Nincs senki aki az anyát a táplálkozás legegyszerűbb kellékeire kioktatná és így a kuruzslóknak és a rossz tanácsadóknak esik áldozatul a sok csecsemő és nagyon sokszor az anya is.”³³ A halva születettek magas száma ugyancsak sokszor tudható be a szülésnél szükséges legegyszerűbb segítség hiányának. Néhány évből pontosan tudjuk hány szüléshez nem hívtak sem orvosi sem szülésznői segítséget.

5. táblázat³⁴

Év	Összes szülések száma	Orvosi vagy bába segítség nélkül születettek száma	Összes halva születettek száma
1928	1290	748	44
1930	1204	591	35
1934	1035	482	39

Az, hogy ilyen nagy számban szültek minden segítség nélkül csak részben tulajdonítható a tudatlanságnak vagy a hanyagságnak. A város által esetenként a tanyai körzetekbe kinevezett bábák, a lakásprobléma megoldatlansága miatt nem maradtak sokáig. A városban lakó magán bábák kihívására pedig sokszor már sem ideje, sem pénze nem volt a segítségre szorulóknak, de ha mindkettő megvolt még akkor is a járhatatlan utak gyakran megakadályozták, hogy a segítség idejében megérkezzen.

Az Anya- és Csecsemőgondozó Intézet tevékenysége némi javulást eredményezett a csecsemőhalandóság terén. A veszélyeztetett és rendellenes szülések azonban, megfelelő felszereltség és kórházi ellátás — nem egyszer orvosi ellátás — hiányában, többnyire az anya vagy a gyermek halálához vezettek. A tisztiorvosok sürgetésére már 1926. július 12-én tanácsülést foglalkozott a szülőotthon létesítésének szükségességével. 1927-ben a testület úgy határozott, hogy a kórház építésére kijelölt telken épülhet a szülőotthon. A város biztosította volna az ingyen telket, 200 000 téglát, fuvart, homokot, a villany bevezetését és egy artézi kút fúrását.³⁵ Az alispán évi 8 000 pengő segélyt ajánlott fel és az építkezés megkezdésére egy nagyobb összeget helyezett kilátásba. Felajánlotta, hogy a Lövölde — ide épült volna a szülőotthon — melletti poros Csanyi utat kikövezteti.

33 BKmL—Kkf. To. levelezőkönyv 1929. 80—81. p.

34 BKmL—Kkf. To. levelezőkönyv 1930. évi 288. p.

Uo. 1931. évi 536—539. p.

Uo. 1935. 468. p.

35 BKmL—Kkf. To. levelezőkönyv 1927. 1029. eü. sz.

A Népjóléti Minisztérium az építési összeg felét ajánlotta, amennyiben kórházat építene a város, amelyben sebészeti, belgyógyászati és szülészeti osztály kapott volna helyet.³⁶ A gazdasági nehézségek miatt közkórház nem épült, de a szülőotthont 1935. július 15-én megnyitották.³⁷

A szülőotthonba felvételt nyerhetett minden anya 1—2 napra teljesen ingyen, ha semmiféle ingatlana nem volt, a várostól szegénységi bizonyítványt, a tisztiorvostól pedig beutalót kapott. Felvételt nyerhetett az is, aki a napi 2 pengő ápolási díjat 10 napra előre kifizette. Különszobára vették fel a napi 5 pengőt 10 napra előre befizetőket. A szülőotthon tehát nem oldott meg minden problémát. Az otthon a Stefánia Szövetség fenntartásában működött, a város csupán hozzájárult a fenntartási költségekhez. 1935-ben már 89, 1936-ban 169, 1937-ben pedig 202 szülés zajlott le a szülőotthonban.³⁸ A mindössze két kórteremmel rendelkező otthontól többet nem is nagyon lehetett várni.

A gazdasági válság tovább rontotta a lakosság anyagi helyzetét. A tömeges munkanélküliség, a bérek csökkenése, a lakásnyomor, az eladósodás az egészségügy terén is éreztette hatását. Az orvosi levelezőkönyv 1932. évi 213. számú bejegyzése szerint „a nyomasztó nehéz gazdasági viszonyok következtében előálló nagy szegénység és munkanélküliség okozta azt, hogy az utóbbi időben a megbetegedések száma túlmértékben megszorodott. A szegénybetegek száma oly nagy, hogy a hivatalos órákat kénytelenek vagyunk meghosszabbítani. „Ilyen körülmények között az államilag támogatott prevenció irányzat részben illuzórikussá vált. Erről orvos-írónk, Németh László így vélekedett: „— Sajnos, ennek a közegészségügyi iránynak hatalmas akadály állja útját: a tömegek siralmas helyzete és fogyatékos műveltsége. A közegészségügyi intézmények csak akkor érhetnek el eredményt, ha meg is tudnak kapaszkodni a néprétegben, melynek szántuk őket [. . .] Hiába mondjuk, hogy az egészség tőke, amelyet a szegény embernek kétszeresen kell gondozni, magát az egészségvédelmet a szegény ember fényűzésnek érzi, melyre csak a jólét és a műveltség bizonyos fokán kapható. Minek mossa a fogát, akinek két nap óta nem volt étel a szájában, [. . .] A legfényesebb közegészségügyi intézet is csak egy szép árvaház, ha a népiskolák maguk nem külön kis közegészségügyi intézetek [. . .] Az or-

36 BKmL—Kkfh. To. levelezőkönyv 1927. — beragasztott 14.148/1927. kig. irat.

37 A közgyűlésre benyújtott tisztiorvosi előterjesztés szerint a felszerelést és berendezést az Országos Stefánia Szövetség biztosította, értéke 2952 pengő volt. Az évi fenntartási költség 4000—5000 pengő. A fenntartási költségből az országos betegápolási alap terhére beutalt betegek után 3000 pengő térülhet vissza, tehát 1000 pengőt kellett a városnak évente biztosítani. A szülőotthont a Stefánia Szövetség Jókai utcán levő házában rendezték be.

38 BKmL—Kkfh. Polgm. Hiv. iratai 208/1938. alapszám.

vostudomány meghirdette a prevenció társadalomtalajjavító harcát, de egyenlőre nem találja meg a társadalmi rendben gazdasági és kulturális előfeltételeit.”³⁹

A magyar közegészségügy történetének jelentős állomása az 1940. évi VI. tc. A törvény hatására egészségvédelmi körök létesültek, középpontban az egészségházzal, ahol az orvos és a védőnők dolgoztak, és ahol a tanácsadás folyt. Egy-egy járás egészségvédelmi körei alkották a járási egészségvédelmi szolgálatot, élén a járási tisztiorvossal. Városokban, így Félégyházán is Zöldkeresztes Tanácsadó működött. A tanácsadó célja volt, az OKI 1938. évi jelentése szerint „az egyént egész életén át kísérő, az illetékes hatóságok által irányított törekvés a betegségek megelőzésére.”⁴⁰ 1942-ben az ország lakosságának 43,4%-a lakott egészségvédelmi kör illetékességi területén. Az állami munka támogatására, társadalmi szervként 1941. január 1-én megalakult az Országos Egészségvédelmi Szövetség.

Az egészségvédelmet szolgáló állami és társadalmi szervek újabb és újabb törekvéseket tettek a megelőző munka erősítésére és minél szélesebb tömegekre való kiterjesztésére. Az Anya- és Csecsemővédő Intézet hatóköre 1941-ben Kiskunfélegyháza 38 958 lakosából 21 538 városi és 6 111 tanyai lakosra terjedt.⁴¹ A városban két egészségvédelmi kör volt. Az egyik a belterület, Bankfalu és Molnár telepre terjedő hatókörrel, a másik a szentkúti, mintegy 3 000 főre terjedő hatókörrel.⁴² A tisztiorvos a külterületen is szerette volna az egészségvédelmi köröket megszervezni. 1942. márciusában két egészségvédelmi kör megszervezését kérte. Az egyiket Fülöpjakabszállás pusztán, a másikat a Galambosi szőlők és külső Galambos területén. A javaslat, anyagi kihatásai miatt csak 1%-os póttadó kivetésével lett volna megoldható, ezért a számvevőség nem javasolta megvalósítását a közgyűlésnek.⁴³ A póttadó ekkor már 120%-os volt. Az egészségvédelmi hálózat további bővítésére korszakunkban nem került sor. Jelentős az eredmény amit elértek, de ugyanakkor hatalmas a hiányos területek száma. Meg sem kísérelték megoldani a tuberkolózis megelőzésével és gyógyításával kapcsolatos feladatokat, holott a magas gyermekhalandóság mellett ez a terület volt Félégyháza legsúlyosabb problémája. Alig tettek valamit a fertőző betegségek megelőzéséért, melyek közül a tömegesség tekintetében Félégyházán kiemelkedett a trahoma, a diftéria és az időnként a városon végigsöprő tifusz.

39 NÉMETH László: Orvostörténet és szellemtudomány — Iskola és Egészség 1934—35. I. 40—41. p.

40 Az Állami Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat 1927-ben kezdődött, elsősorban a falvakban. Irányítója az OKI. Külső Munkák Osztálya.

FÜLÖP Tamás: Egészségügyi szervezéstan. Bp. 1978.

41 BKmL—Kkfh. To. iratok 3739/1941. sz.

42 BKmL—Kkfh. To. levelezőkönyv 1941. 2637. eü. sz.

43 BKmL—Kkfh. Polgm. Hiv. iratai 4485/1942. alapszám.

A fertőző betegségek elleni küzdelem

A magyar betegséget, a tüdővést, akár félegyházi betegségnek is nevezhetnék volna. Terjedését a magas talajvíz miatt állandóan nedves, földes padlójú, túlszűfolt lakások, a nem megfelelő táplálkozás, a rendkívül poros levegő, a vízvezeték hiánya, mind, mind elősegítette. Különösen a szegényebb földművelő nép közül szedte áldozatait.

6. táblázat

Tüdőgümőkórban meghaltak foglalkozás szerinti részletezése⁴⁴

	Meghaltak száma	
	1926. évben	1927. évben
15 éven alul	52	74
földműves	97	90
iparos	14	13
szellemi fogl.	6	9
Összesen	169	186

A gümőkórban meghaltak számát, írta a tisztiorvos jelentésében, „csökkenteni véljük a nagyobb mértékben megindult építkezésekkel, ezáltal csökkentjük a lakások túlszűfoltosságát, az új építkezéseknél az egészségügyi követelményeknek megfelelően építkezünk. Az új telepeken az utcáknak fákkal beültetését rendeljük el.”⁴⁵ Ezek az elvek papíron maradtak. 1938-ban a közgyűlés új egészségügyi szabályrendelet elkészítéséről tárgyalt, a tisztiorvos kérte, hogy a tanyai építkezéseket egészségügyi szempontból is szabályozzák. Javaslatának fogadtatását csupán egyetlen hozzászólás idézésével érzékeltetjük: „[. . .] városi képviselő szerint már is egészségesebb lakásokat építenek a tanyákon, mint azelőtt, szerinte nincsen semmi szükség újításra, mert az százakba, ezrekbe kerülne. Javasolja, hogy arra legyen gondja a tisztiorvosnak, meg a doktor úrnak, hogy tüdővész csak tüdővésszel, vérbajos csak vérbajossal köthessen házasságot, maradjon minden úgy ahogy eddig volt a tanyákon.”⁴⁶

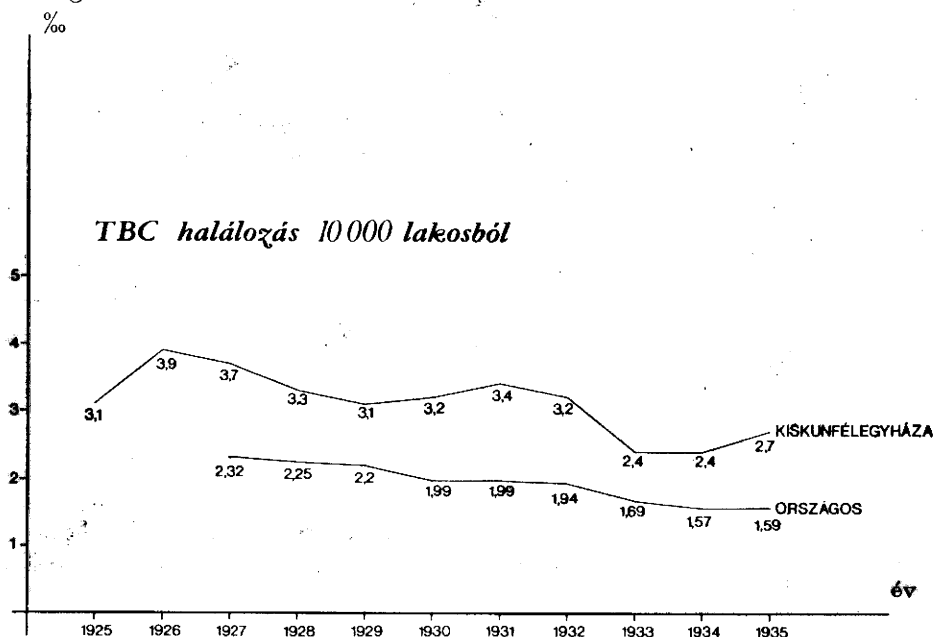
Az 1940. évi VI. tc. előírta a gümőkórban szenvedők bejelentését és gyógykezelését. A szakorvosok a törvényadta lehetőségeket kihasználva erőteljesebb harcot indítottak a tbc. ellen. A társadalmi bázis kiszélesítése céljából

44 GESZTELYI NAGY László: Magyar tanya. Kalocsa, 1928.

45 BKmL—Kkf. To. levelezőkönyv.

46 BKmL—Kkf. Kiskunfélegyháza kgy. jkv. 1938. 482. kgy. sz.

a Tuberkolózis Elleni Küzdelem Országos Bizottsága jogutódként Tuberkolózis Elleni Országos Szövetséget alakítottak.⁴⁷ A szövetségnek helyi bizottsága nem alakult.

A tuberkolózis elleni küzdelem sine qua non-ja: minden rászoruló betegnek gyógyintézeti elhelyezése. Az ideális az lett volna, ha legalább a gyógyintézeti ágyszám egyenlő az évenként tuberkolózisban elhaltak számával. Ezt a kormányzat nem vállalta, hiszen a 17—18 000 beteg számára alig állt rendelkezésre 7000 ágy.⁴⁸

Kiskunfélegyházán sem közkórház, sem rendelőintézet nem volt. 1936 — óta két magánkórház működött a városban, de ezek nem szolgálták a tuberkolózisban szenvedők ellátását, sem felszereltségük, sem a kórházak díjszabása nem felelt meg a tbc-s betegeknek. 1941-ben már 25—30%-os a város tbc. fertőzöttsége. Pest vármegye alispánja 9525 pengőt ajánlott fel tüdőbeteg-gondozásra, de ez a pénz kevés volt, a város pedig nem tudta kiegészíteni.⁴⁹ Szentkúton ebben az időben már tartottak tbc-szűrést, a tisztiorvosi rendelő részére azonban csak 1942-ben vásároltak egy röntgen készüléket.

47 A Tuberkolózis Elleni Küzdelem Országos Bizottsága 1926-ban kezdte meg működését. Keretén belüli orvosi és propaganda bizottság szolgálta a gümőkór megelőzését.

48 SCHÜTZ Ottó: A tuberkolózis megelőzése és a közigazgatás — A mai magyar egészségügyi közszolgálat. Bp. 1942. 624—625. p.

49 BKmL—Kkfh. To. jelentése Dr. Petrányi Győző közegészségügyi felügyelőnek. — 719/1941. eu. sz.

A tbc.-ben elhaltak halálozási aránya.⁵⁰

Év	Összesen elhaltak	Tuberkolózisban elhaltak	%	10 000 lakosból tbc.-ben elhaltak
1920	925	151	16,32	38
1925	654	124	18,96	31
1926	715	158	22,00	39
1927	741	148	19,99	37
1928	748	134	17,91	33
1929	786	124	15,77	31
1930	770	130	16,88	32
1931	887	139	15,67	34
1932	941	131	13,92	32
1933	608	97	15,95	24
1934	593	100	16,86	24
1935	710	110	15,49	27

A tuberkolózis fertőzöttségéhez hasonlóan, megoldhatatlannak tűnt a trachoma fertőzés megszüntetése. A fertőzöttség olyan nagy mértékű volt, hogy a trachomások kezelésére külön állami szemorvost neveztek ki. Az iskolákban a tisztiorvosok és a szemorvos is rendszeresen tartottak vizsgálatot és a trachomás tanulókat kötelezték a kezelésre. Az ingyenes kezelésre a városiak naponta, a tanyaiak kedden, pénteken és vasárnap — hetiptiacor — járhattak. Az orvosi jelentések szerint nyáron kevesebben, télen többen jártak, de soha nem jelent meg minden beteg, így a fertőzést a felvilágosító és gyógyító tevékenység ellenére sem sikerült felszámolni. Az 1896 óta alkalmazott állami trachoma orvost 1923. december 22-én felmentették. Ettől kezdve a tisztiorvosokra fokozott megterhelést rótt a trachomások felderítése. Többszörös kérvényezésre 1927-ben neveztek ki ismét állami szemorvost.⁵¹ Ettől kezdve a városiak gyógykezelése heti három nap 1—1 órás időtartamban az orvosi hivatalban, a tanyai lakosság kezelése pedig esetenként a tanyai iskoláknál történt.

8. táblázat

Trachomások száma bel- és külterületen:

1925-ben	2546 fő
1930-ban	897 fő
1940-ben	376 fő

50 A tüdővész kérdés — *Félegyházi Közlöny* 1936. január 26.

51 BKmL—Kkfh. To. levelezőkönyv 1927. 78. p.

A M. Kir. Népjóléti- és Munkaügyi Min. 1927. febr. 1-el nevezte ki dr. Heyder Stefánia szemorvost és megbízta a Kiskunfélegyházán és külterületén feltalálható összes trachomások kezelésével.

A rendszeres kezelés és felvilágosító tevékenység tehát jelentős eredményt ért el. 1940-re a megmaradt trachomások többsége a tanyai körzetekben élt. A legfertőzöttebb területek a Galambosi szőlők, a szegedi úti tanyák és Csólyos pusztá voltak. Belterületen 115 trachomás maradt.⁵²

Az egyéb fertőző betegségekben szenvedők nem értek el ilyen nagy számot, viszont igen gyakran az egyébként gyógyítható betegségek a megfelelő ápolás hiányában halállal végződtek. Statisztikai jelentések nem maradtak meg minden évből de a megmaradt néhány év adatai is tükrözik az egyes fertőző betegségek elterjedtségét. Az itt közölt összeállításban csupán a minden évben visszatérő betegségeket emeljük ki.⁵³

9. táblázat

	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1939
Roncsoló toroklob	38	46	145	104	139	87	78	45	58	61	25
Kanyaró	6	128	75	6	1	169	22	39	19	232	24
Vörheny	9	2	5	9	17	49	42	63	18	43	24
Hasi hagymáz	38	14	18	48	95	51	68	134	26	32	4

Halálozási szám:

Roncsoló toroklob	8	3	15	26	12	—	6	—	—	5	—
Kanyaró	—	—	2	—	1	—	1	—	—	—	—
Vörheny	1	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—
Hasi hagymáz	6	2	4	4	19	—	4	—	—	6	—

A heveny fertőző betegségek között magas halálozási számával kiemelkedett a roncsoló toroklob vagy más néven diftéria. A betegség viszonylag magas halálozási számát a tisztiorvos azzal magyarázta, hogy „a nagy szegénység miatt költségkímélés szempontjából későn vagy egyáltalán nem fordulnak orvoshoz.”⁵⁴ A fertőző betegségek bejelentését 1930-tól megszigorították, de ez csak pontosabb statisztikákat eredményezett. Védőoltásokkal csökkenteni lehetett volna a betegségek terjedését, de a himlő és a diftéria

52 BKmL—Kkfh. Polgm. Hiv. iratai 209/1940. alapszám.

53 BKmL—Kkfh. Polgm. Hiv. iratai 546/1926. kig. sz., 208/1938. alapszám

BKmL—Kkfh. To. levelezőkönyv 1929. 80—81. p.

Uo. 1930. 238. p.

Uo. 1931. 536. p.

Uo. 1935. 466—467. p.

Uo. 1939. 2457. eü. sz., 3677. eü. sz., 1244. kig. sz.

Uo. 1940. 264. kig. sz.

54 BKmL—Kkfh. To. levelezőkönyv 1930. 537. p.

kivételével a felszabadulás előtt kötelezően elrendelt védőoltás nem volt.⁵⁵

Az 1930. évi nagy diftéria járvány után a város egyik magán orvosa a sajtó nyilvánossága előtt vetette fel a védőoltások bevezetésének szükségességét. A kérdés körül éles vita kerekedett, a magánorvos javaslatát a hatóság elleni vádaskodásnak fogták fel. „Védőoltásra nincs szükségünk már azért sem, mert a diftéria gyógyításához biztos szuverén szerünk van, mint a difteritisz szérum, csak az a fontos, hogy megfelelő adagban és kellő időben, közvetlenül a diftéria megbetegedéskor rögtön alkalmazzuk.”⁵⁶ A vitára dr. Táby József városi tisztiorvos is reagált. Felhívta a figyelmet arra, hogy a fertőző betegségek kötelező bejelentésére vonatkozó rendelet értelmében: „a diftériában szenvedőt vagy erre gyanúsít is köteles az orvos, lelkész, valamint a tanító, sőt szülésznő is bejelenteni a hatóságnál. A hatósági orvos ilyen esetekben köteles a beteget azonnal felkeresni és a szükséges intézkedéseket megtenni. A rendelet — írja dr. Táby — védőoltásról nem tesz említést, ha ennek szükségét látná elrendelné, mert az államnak bizonyára érdeke annyira, hogy gyermekeit megmentse, mint egy magánorvosnak.”⁵⁷ Dr. Swarcz Lajos, a kérdést felvető magánorvos, terjedelmes, egész oldalas cikkben válaszolt, leírva a védőoltások eredményességét, s nyilvánosságra hozva azt is, hogy az Országos Közegészségügyi Intézet bármilyen mennyiségben biztosítana, díjmentesen, oltóanyagot a hatósági orvosok számára. A diftéria ugyanis, oly hirtelen lép fel, „hogy az a gyermek aki este még vígan játszik, éjjel hirtelen rosszul lesz, és bár reggel a tanyáról behozzák [. . . . .] délutánra halott.”⁵⁸ A rémítő betegség az 1930-as években már régi ismerőse volt a félegyháziaknak. Móra István szívbemarkoló novellájában örökítette meg a „rettenetes angyal”, a diftéria aratását: „Van a mi alsótemetőknek egy húszesztendővel ezelőtt nyitott parcellája, amelyben szélesebbek a sírok mint hosszúak. Két, három, négy kicsi testvér csicsikál mindenik alatt. Olyan is van egy, ahol hategytestvér bogárkát földeltek el. Egyetlen egy télen betellett az egész újon hasított nyilas.”⁵⁹ Megdöbbenő, hogy ilyen előzmények után a védőoltások szükségességéről még vitázhattak.

1931. áprilisában mégis megpróbálkoztak a védőoltásokkal, de megfelelő propaganda, s az oltások hatékonyságát megkérdőjelező sajtóvita hatására csak 150 gyermeket jelentettek be a szülők, ebből ténylegesen 90 gyermek

55 Diftéria elleni védőoltás 1938. év óta, himlő elleni 1876 óta kötelező. 1980. január 1-től himlőmentes a föld! A kanyaró elleni védőoltást 1969-ben, a hastífusz elleni védőoltást 1953-tól, a tuberkolózis elleni védőoltást 1958-tól vezették be kötelező jelleggel.

56 A diftériáról — *Félegyházi Közlöny* 1931. január 11.

57 Védekezés a diftéria ellen — *Félegyházi Közlöny* 1931. január 25.

58 DR. SWARCZ LAJOS: Válasz a diftériáról szóló közleményemre tett megjegyzésekre — *Félegyházi Közlöny* 1931. január 25.

59 MÓRA ISTVÁN: Hazaemlékezések. Szerk. Péter László. Szeged, 1979. — Síró seb — című novellája 15. p.

jelent meg. Az elemi iskolások száma ekkor a városban 1707, tanyán 2145, az óvodások száma 300 volt.⁶⁰ 1932-ben az előző évben beoltottak közül csak egy gyermek kapta meg a betegséget, az is életben maradt.⁶¹ A következő években ismételten felhívták a lakosság figyelmét a védőoltásokra. Az oltás 1934-től csak a szegénységi bizonyítvánnyal rendelkezők számára volt ingyenes, a többi gyermek oltásáért 60 fillért kellett fizetni. Egy liter tej ára ekkor 16 fillér volt, s amint az ellátatlanok összeírásából kiderült, ezt évről-évre több száz család nem tudta rendszeresen biztosítani gyermekei számára.

A tájékozatlanság és szegénység egyaránt hozzájárult a gyermekek rossz egészségügyi állapotához. 1935-ben a lakosság 10%-a volt teljes munkanélküli, s annak 60%-a földműves, agrárproletár volt.⁶² Biztosító intézet kötelekébe az összlakosság 3,8%-a tartozott. A két tisztiorvos a szegénybetegek ellátását, s e mellett még a megelőző intézkedések és felvilágosítás körüli teendőket, a legjobb akarat mellett sem végezhetette el megfelelően. 1940-ben az ellátatlanok száma 40%-ra emelkedett. Az orvosi kezelés díjazás ellenében történő igénybevétele csak nagyon kevesek számára volt elérhető.

Az iskolaorvosi intézmény — bár már 1906-tól lehetőség lett volna megszervezésére — 1945 előtt, az állami Tanítóképző Intézet kivételével, Félegyházán ismeretlen volt. A feladatok egy részét 1920 után a tisztiorvosok látták el, egyéb feladataik mellett. Az iskolaegészségvédelem megszervezésével senki nem foglalkozott. A védekezés és megelőzés kimerült az iskolák bezárásában, amelyet egy-egy járvány esetén, mint legfőbb óvintézkedést, rendszerint már későn alkalmaztak.

Összegezés

Visszatekintve a két világháború közötti időszakra, megállapítható, hogy sem a prevenció, sem a tényleges gyógyító eljárások nem jutottak el kielégítő fokra. Az egészségügy személyi állománya némi javulást mutat, s két magánkórház is létesült, de ezek csak az igen kevés fizetőképes lakos számára tekinthetők eredménynek. Eltekintve a múlt században létesített járványkórháztól és a szegényápolótól a városban közkórház nem épült. Mentőautó üzemeltetését is csak több éves vita után, az Országos Mentő Egyesület segítségével sikerült megoldani. A város rossz anyagi helyzete, az egyre növekvő pótló, megakadályozta minden pénzügyi vonzatú intéz-

60 BKmL—Kkfh. To. levelezőkönyv 1931. 614. p., 625—626. p.

61 Uo.

62 BKmL—Kkfh. To. levelezőkönyv 1935. 518—519. p.

kedés megvalósulását. A közkórház, mint ígéret 1926-tól minden választás alkalmával felbukkant, a jó kortesfogás megvalósulását azonban sem kormánypárti sem ellenzéki képviselő nem tudta kiharcolni. A felvilágosítás, a tudatlanság okozta babonák megszüntetése, a kuruzslás megakadályozása az alapvető életfeltételek javulása nélkül alig lehetett eredményes. Irónikus és egyben illuzórikus is volt a tejfogyasztás előnyeiről előadásokat tartani azok számára, akiknek heteken keresztül nem jutott 16 fillérjük egy liter tejre. Járvány esetén a betegeket nem lehetett elkülöníteni, mert nem volt hová, a temetőbe épült járványkórházba pedig csak karhatalommal lehetett a betegeket beszállítani. A járványkórháztól való félelmében a család titkolta a betegséget. Így mire felfedezték, sokszor már a hozzátartozók is megfertőződtek. A legjelentősebb eredmény az anya- és csecsemővédelem terén mutatkozott. Az Anya és Csecsemővédelmi Intézet helyébe lépő egészségvédelmi Szolgálat — Zöldkereszt — nagyobb mértékű szociális segítséggel is próbálkozott. Az ingyenes tej és cukor akciókkal azonban csak enyhíteni lehetett a nyomort. A gyökeres változás, amely az egészségügy terén is valóban pozitív eredményeket hozhatott volna, a rendszer megváltozása nélkül nem születhetett meg.

Bács-Kiskun megye egészségügyi és szociális ellátásának fejlődése 1950—1970.

PINTÉR ILONA

A Duna—Tisza köze a háború után egészségügyi vonatkozásban is az ország legelmaradottabb vidékei közé tartozott. Magas volt a csecsemő- és a tbc-halandóság, alacsony a születési arányszám. Emellett a vidék egészségügyi helyzetét és fejlődésének ütemét döntően befolyásolta az a tény, hogy Bács-Kiskun megye 1950-ben alakult. Nemcsak megyei igényeket kielégítő egészségügyi intézményei nem voltak, de az irányító szervezetet is teljesen újonnan kellett kialakítani. A megye gyógyító-megelőző, közegészségügyi és járványügyi munkájának szervezésére, irányítására és felügyeletére hivatott megyei közegészségügyi és járványügyi osztály a volt Kecskemét városi tisztiorvosi hivatal épületében, a volt városi tiszti főorvos vezetésével kezdett munkához.¹ Az osztálynak a megye területén levő 4 kórházra, 2 rendelőintézetre és az itt élő kb. 300 orvosra építve kellett kialakítania azt a szervezetet, amely meg tudott felelni az új társadalom és az új igények támasztotta követelményeknek.

Tanulmányomban a megye létrejöttétől 1970-ig igyekeztem nyomon kísérni a fejlődés fő vonalait a megyei tanácsülési és végrehajtó bizottsági ülésjegyzőkönyvek, a megyei egészségügyi osztály iratai, valamint statisztikai adatok² felhasználásával. Munkámban nem törekedtem a változások mélyebb elemzésére. Részben azért, mert ennek megtétele, úgy gondolom, egészségügyi szakember tollára kívánkozik, másrészt pedig a rendelkezésemre álló rövid terjedelem sem adott erre lehetőséget. Céloknak mindezek okán azt tekintettem, hogy a Bács-Kiskun megyében végbement fejlődésről rövid, összefoglaló áttekintést adjak, kitérve a járóbeteg- és fekvőbeteg-ellátás, a gondozóintézetek, az anya- és csecsemővédelem, a gyógyszerellátás, a közegészségügy és járványügy és a szociális gondoskodás területén történt főbb eseményekre és eredményekre.

¹ BKmL. Bács-Kiskun megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága ülésjegyzőkönyve (a továbbiakban: vb jkv.) 1950. VI. 19.

² Statisztikai táblák közlésekor a lelőhelyet akkor adom meg, ha kész táblát vettem át. A közölt adatok az esetek döntő többségében különböző statisztikai kiadványokból származnak. Munkámban a következő kiadványok egészségügyi adatközléseit használtam fel: Bács-Kiskun megye fontosabb statisztikai adatai. 1951—1964. Bács-Kiskun megye Statisztikai Évkönyve. 1965—1970. Területi Statisztikai Zsebkönyv. 1966., 1971. Statisztikai Évkönyv. 1956—1970. Területi idősorok. Bp. 1969. KSH. Területi idősorok. 1965—1974. Bp. 1976. KSH.

Alapellátás

Hazánkban az egészségügyi ellátás legkisebb szervezeti egysége az orvosi körzet, amely a lakosság egészségügyi alapellátását végzi. Bács-Kiskun megyében a körzeti orvosi hálózat kiépítése 1952 elején vette kezdetét. A megyei tanács végrehajtó bizottsága ekkor utasította az egészségügyi osztály vezetőjét, hogy vegye számba a megye területén körzeti orvosként munkába állítható orvosokat, és állítson fel Baján két körzeti orvosi rendelőt kísérleti céllal, hogy tanulmányozhassák a szovjet tapasztalatok alapján kiépítendő betegellátást.³ Az év végére befejeződött a körzeti orvosi hálózat kialakítása, 161 orvosi körzet létrehozásával.⁴ Ezzel megteremtődött a megyében a szocialista egészségügyi alapellátás rendszere, amelyen a későbbiekben a biztosítottak számának növekedése miatt változtattak ugyan, fokozatosan csökkentve az egy körzetre jutó lakosok számát, amelynek lényege azonban máig változatlan maradt.

Bács-Kiskun megye körzeti orvosi ellátottsága a vidéki átlaghoz⁵ mérve, a következőképpen alakult:

1. táblázat

A körzeti orvosi ellátottság fontosabb mutatószámai 1955—1970.

Megnevezés	1955		1960		1965		1970	
	BKm	Vidék	BKm	Vidék	BKm	Vidék*	BKm	Vidék
A felnőttek részére szervezett orvosi körzetek száma	162	121	175	133	187	132	202	159
A betöltetlen körzeti orvosi állások száma	8	6	10	9	4	8	8	8
A gyermekorvosi körzetek száma	—	—	..	..	7	5	16	17
A rendelésen megjelentek száma (1000 fő)	..	..	2077	1963	2486	1827	2893	2301
Az egy orvosi körzetre (felnőtt + gyermek) jutó lakosok száma	3805	3678	3503	3465	2908	2903	2700	2606
Napi megjelenés a felnőtt körzetekben	1000 lakosra	..	..	..	14	15	..	..
	Egy körzetre	..	..	..	..	43	45	49

3 Vb jkv. 1952. II. 16.

4 BKmL. Bács-Kiskun megye Tanácsának ülésjegyzőkönyve (a továbbiakban: tan. jkv.) 1956. VI. 28.

5 Ahol lehetséges, a vidéki átlagot a megyei városok adatai nélkül közlöm. A táblákon ezt az adatsor vagy adat melletti x-szel jelölöm.

Annak ellenére, hogy Bács-Kiskun megyében — a megye nagy kiterjedése miatt — az orvosi körzetek száma mindenkor meghaladta a megyei átlagot, az egy körzetre jutó lakosok száma a vidéki átlag fölött mozgott.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatása az alapellátásra

Az ötvenes évek elején a megye lakosságának kb. 50%-a volt biztosított. A biztosítottak aránya egy évtized múlva, a mezőgazdaság szocialista átszervezése után, meghaladta a 90%-ot, 1965-re 95% lett.⁶ A társadalombiztosításba bevont tsz-tagok száma 1958-tól 1961-ig megháromszorozódott, 24 500-ról 72 336-ra nőtt.⁷

A biztosítottak számának e hirtelen és nagyarányú emelkedése a megfelelő orvosi ellátás érdekében változásokat kívánt. Az orvosi körzetek számának megfelelő mértékű növelésére nem volt anyagi lehetőség. Az egészségügyi irányítás kevésbé költséges megoldást keresett, amely törekvés Bács-Kiskun megyében is több változást hozott:

1. Az eddig egymagukban dolgozó falusi körzeti orvosok mellé 1958/59-től orvosírnokokat alkalmaztak az adminisztráció elvégzésére, napi 4 óra munkaidőben.⁸ Meg kell említeni, hogy e központi intézkedésnek voltak helyi előzményei. Már 1953-ban a megyei végrehajtó bizottság elé került az adminisztrátorok alkalmazásának kérdése azzal, hogy az orvosoknak nincs idejük alapos vizsgálatra, 2—3 perc jut egy betegre, amiért a betegek bizalmatlanok velük szemben.⁹

2. 1959-ben megkezdődött az ún. körzeti betegápolónői hálózat kiépítése. A megyei főorvos a gyors létszámfejlés érdekében elrendelte, hogy vizsgálják felül a körzeti szülésznői hálózat működését, és az olyan helyeken, ahol kevés az otthoni szülések száma, és a szülésznő alkalmas a betegápolási feladatok elvégzésére, az állásokat át kell szervezni.¹⁰ A körzeti betegápolónői hálózat szakemberekkel való ellátása ezen az úton valósult meg. Ez nemcsak az intézeti szülések számának növekedése révén előbb-utóbb felszabaduló szakképzett munkaerő elhelyezését oldotta meg hasznosan, hanem kezdettől hozzáértő dolgozók munkába állítását jelentette anélkül, hogy képzésükre időt és pénzt kellett volna fordítani.

6 Vb jkv. 1965. V. 5.

7 ua. 1961. IX. 12.

8 Uo.

9 Ua. 1953. X. 2.

10 BKM L. Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. Egészségügyi Osztály iratai (a továbbiakban: Eü. o. ir.) 13678/1959.

11 Uo. és BKM Statisztikai Évkönyve 1970. 257. p.

1959-ben 18 körzeti ápolónő dolgozott a megyében. A számuk 1970-ben 198 volt.¹¹

3. A meglevő orvosi körzetek tehermentesítését célozta az üzemorvosi hálózat kialakítására irányuló törekvés is.

Az üzemorvosi rendszernek az iparban voltak hagyományai, a mezőgazdaság területén azonban új utakat kellett keresni. A megyei főorvos 2—3 mezőgazdasági üzem összevonásával akart üzemorvosi körzeteket létrehozni. Tervei szerint a mezőgazdaságban működő üzemorvos, amíg az érintett terület körzeti orvosi ellátása nem kielégítő, az üzemorvosi teendőkön túl a dolgozók alapellátását is végezte volna.¹²

Az üzemorvosi ellátás nem vált a megyében számottevő tényezővé. Az üzemorvosi órák száma 1958-tól 1964-ig napi 38 órától 62-re emelkedett mindössze.

2. táblázat

Az üzemorvosi ellátás alakulása Bács-Kiskun megyében 1958—1964¹³

Év	Napi üzemorvosi órák	Üzemorvosi körzetek	Betegforgalom
	s z á m a		
1958	38	—	79 462
1960	48	3	117 645
1962	50	4	139 430
1964	62	6	133 057

Az üzemorvosok nem kapták meg a körzeti orvosokat megillető jogokat. Az üzemorvosi szolgálatot életre hívó 70/1951. MT. számú rendelet lehetőséget adott arra, hogy az üzemorvosok a munkavállalók és családtagjaik gyógyításával is foglalkozzanak. A gyógyító munka mellett a szűkebb értelemben vett üzemorvosi teendők ellátására alig maradt idejük. A megyei tanács végrehajtó bizottsága 1965-ben azt állapította meg, hogy a rendelési idejük általában receptírással telik el, az üzemegészségügyi feladataik ellátására képtelenek.¹⁴ Az üzemorvosok túlterheltségét bizonyítja, hogy míg az üzemorvosi órák száma 1958-tól 1964-ig 44,7%-kal, a rendelők betegforgalma 61%-kal emelkedett.¹⁵

12 Tan. jkv. 1956. VI. 28.

13 Vb jkv. 1965. V. 25.

14 Uo.

15 Uo.

4. A körzeti orvosok tehermentesítésére, illetve a csecsemő- és gyermekorvosi ellátás minőségének javítása érdekében 1960-ban megkezdődött a városokban a körzeti gyermekorvosi hálózat kiépítése. 1964-ben 7, 1966-ban 9, 1970-ben 16 gyermekorvosi körzet volt a megyében.¹⁶

Az általános körzeti orvosi rendelők mindezeknek az intézkedéseknek ellenére igen zsúfoltak voltak. A betegforgalom 1959-től rohamosan emelkedett. 1961-ben tízezer lakos közül 120 kereste fel a körzeti orvost naponta, 1964-ben 144. Ez azt jelentette, hogy egy háromezres lélekszámú körzetben az átlagos napi betegforgalom 45 volt, négyezres lélekszámnál pedig — a 60-as évek közepéig voltak ilyenek a megyében — 60 beteget kellett ellátni a napi 4 óra rendelési időben.

3. táblázat

*A körzeti orvosi ellátás alakulása Bács-Kiskun megyében 1959—1964.*¹⁷

Év	Az orvosi körzetek	Az egy körzetre jutó lakosok	Betegforgalom	Ezer lakosból naponta megjelent	
	s z á m a			BKm	Ország
1959	175	3 354	1 722 486	9	13
1960	175	3 325	1 885 115	10	13
1961	175	3 304	2 072 480	12	14
1962	180	3 161	2 318 953	13	15
1963	182	3 126	2 323 649	14	15
1964	187	3 026	2 486 003	14	15

Az egy orvosi körzethez tartozók száma csökkent, de a rendelők forgalma számottevően emelkedett. Tovább nehezítette a körzeti orvosi ellátás javítását az, hogy a megye lakosságának 30—35%-a külterületen élt. A tanyán élők aránya 47 körzetben 50%-os volt, de előfordult a 80—90%-os arány is.

A körzeti orvosi rendelők felszereltsége sem volt megfelelő. Az országos adatok szerint a 60-as évek elején a körzeti orvosok 53,1%-a rendelt közületi rendelőben. Bács-Kiskun megyében csak 35,5, a falusi körzetekben pedig mindössze 15,9%-uk.¹⁸ A körzeti orvosok munkafeltételeit az 1965. évi állapot szerint mutatja az alábbi táblázat:

16 Uo. és az 1966. VIII. 2-i, valamint az 1970. VI. 14-i ülés jkv-éből.

17 Vb jkv. 1965. V. 25.

18 Uo.

A körzeti orvosok munkafeltételeinek 1965. évi adatai¹⁹

Adatok	A közületi	A magán-	A körzeti orvosok közül		A száz orvosi körzetre jutó	
	rendelőben rendelő körzeti orvosok aránya (%)		gépkocsival	telefonnal	körzeti ápolónők	aszisztensek
			rendelkezők aránya (%)		s z á m a	
BKm	46,0	54,0	58,8	84,0	93,0	97,3
Vidék	72,1	29,4	52,9	79,2	94,3	96,6

A magánrendelők nem feleltek meg a magas betegforgalom támasztotta követelményeknek. Bár a községi tanácsok törekedtek orvosi rendelők és orvoslakások építésére, számottevő javulás csak a 60-as évek végére következett be. A harmadik ötéves tervben ugyanis a korábbiaknál nagyobb mértékben részesedett az egészségügy a községfejlesztési alapból. Ennek, valamint a 60 300/1960. Eü. M. számú rendeletnek a hatására, amely állami támogatást nyújtott azoknak a tanácsoknak, amelyek lakás és rendelő hiányában nem tudták betölteni a körzeti orvosi állást, jelentős számú rendelő épült a megyében.²⁰

Kórházak és rendelőintézetek

Az egészségügy fejlesztésére fordítható összegeket az 50-es években a tömegekkel legközvetlenebb kapcsolatban álló körzeti orvosi, illetve rendelőintézeti ellátás javítására használták fel. A biztosítottak növekvő létszáma ugyan igényelte volna a kórházi ágyak számának szaporítását is, de ezt csak a meglevő kórházak zsúfoltságának növelésével és csak részben tudták megoldani.²¹ Általános gyakorlat volt, hogy a kórtermekben az eredetileg tervezett ágyak számának a kétszeresét helyezték el. Gyakran ápoltak betegeket a kórházak folyosóin is.²² A megyei kórházzá átszervezett kecskeméti volt városi kórház pl. 186 beteg befogadására épült, de 500-nál több beteget ápolta rendszeresen.²³

19 Megyék, városok, járások, gazdasági körzetek adatai. Bp. 1966. Statisztikai Kiadó Vállalat. 294. p.

20 Eü. o. 65 208/1970.

21 Tan. jkv. 1970. IX. 23.

22 Vb jkv. 1958. V. 2.

23 Eü. o. 31 651/1963.

1945-ben 883 kórházi ágy volt a megye területén, 1951-ben 1804. Az ágy-fejlesztések száma tehát tekintélyes, de a vizsgált időszak végéig érezhetőek az ekkori kényszerű fejlesztések fogyatékoságai. Az ágyszám-szaporítások kellő fedezet híján átmeneti jellegűnek bizonyultak, hiszen azt a meglévő levő intézmények túlszűfálásával érték el, gyakran a szociális helyiségek rovására. Ennek következtében a 60-as években olyan fejlesztéseket kellett megvalósítani, amelyek ágyszám-növekedést nem eredményeztek, csak a gyógyító munka rovására ment zsúfoltságot enyhítették.²⁴ A kórházi ágyak száma a vizsgált két évtizedben a következőképpen alakult:

5. táblázat

A kórházi ágyak számának alakulása Bács-Kiskun megyében 1951—1970.

Év	A kórházi ágyak száma	E b b ő l				
		Belgyógyászati	Sebészeti	Szülészeti és nőgyógyászati	Csecsemő- és gyermekgyógyászati	Tbc
1951	1 804	283	311	216	148	318
1956	2 088	274	337	270	326	339
1960	2 360	322	334	321	266	415
1965	2 644	337	386	357	284	575
1970	3 077	582	488	438	349	470

A kórházi személyzet kis létszáma is akadályozta a jó minőségű betegellátás megvalósulását. A háború előtt megállapított létszámkeret csak a legszükségesebb feladatok ellátását tette lehetővé. A kormány csak a 60-as évek elején vizsgálta felül a helyzetet, és léptetett életbe új normákat. Ennek eredményeként, amíg 1960 előtt 100 kórházi ágyra 46 fő létszám jutott, addig 1966-ban 69.²⁵ A kórházi ellátást jellemző fontosabb adatok a következők: (lásd 6. sz. táblázat)

²⁴ Ua. 20 330/1968.

²⁵ Uo.

A kórházi ellátás fontosabb adatai 1955—1970.

Megnevezés	1955		1960		1965		1970	
	BKm	Megyék	BKm	Megyék	BKm	Megyék	BKm	Megyék
A kórházi ágyak száma összesen	2 092	1 966	2 360	2 240	2 646	2 082*	3 077	2 912
A 10 000 lakosra jutó ágyak száma	35,7	49,5	40,8	55,5	46,9	56,2*	54,4	70,4
A 10 000 lakosra jutó általános osztályi ágyak száma	24,0	29,5	27,0	31,9	28,6	29,6*	37,8	42,8
A 100 ágyra jutó személyzet összesen	..	..	..	..	67,8	67,1	..	..
Az elbocsátott betegek száma	45 611	37 952	57 690	48 642	62 672	53 164	77 635	62 676
Az ápolási napok száma (ezer)	644	632	753	745	824	821	..	..
Az ápolás átlagos időtartama (nap)	14,1	16,5	13,1	15,4	13,2	15,6	12,8	15,0
Az intézeti halálozás (%)	..	..	..	..	1,6	1,6	2,3	2,2
Ágykihasználás (%)	88,9	92,1	88,9	92,4	91,8	91,9	90,7	89,3

Az ágykihasználási százalék magas számai önmagukért beszélnek. Az egy betegre jutó ápolási idő országos viszonylatban 15—16 nap volt, Bács-Kiskun megyében 13 nap körül mozgott. Az ápolási idő megyebeli mértéke azt jelentette, hogy a betegek nagy részét a teljes gyógyulás bekövetkezése előtt bocsátották el a kórházakból.²⁶ Bács-Kiskun megyének az országos átlagtól való elmaradását bizonyítja a 10 000 lakosra jutó gyógyintézeti ágyak számának alakulása is.

²⁶ Vb jkv. 1961. IX. 12.

A kórházak zsúfoltságának csökkentésére a 60-as évek elején ún. betegbeutaló központokat hoztak létre a megyében. Ennek keretében a körzeti orvosok által kórházba utalt járó betegeket rendelőintézeti szakorvosok vizsgálták meg, elvégezték a szükséges laboratóriumi vizsgálatokat, ezen az úton csökkentve a kórházi ápolási napok számát.²⁷

A kórházak jelentős szerepet kaptak a kórházba nem utalt járó betegek ellátásában is. Az egészségügyi miniszter 3 410/11-23/1950. számú rendeletével szabályozta a gyógyító-megelőző ellátás szervezetét, felépítését és szakmai irányításának rendszerét. Ennek értelmében a megyei kórház szakmai téren a megye egész területén ellenőrizte a rendelőintézetek munkáját. Korábban azok a kórházaktól függetlenek voltak, a rendelet megjelenése után a kórházak járóbeteg-ellátó részlegeiként működtek.²⁸

A megyei egészségügyi osztály a megyei kórháznak a meglévőnél jóval nagyobb hatáskört, általános vezető szerepet szánt az egységes egészségügyi szervezet kiépítésére tett, 1963-ban készült javaslatában.²⁹ A javaslat megállapította, hogy az egészségügyi ellátást egymással laza kapcsolatban álló önálló intézmények hálózata végzi. A kórházak és a rendelőintézetek gazdaságilag egyesítve vannak, de a szakmai együttműködésben csak a kezdeti lépéseket tették meg. A gondozóintézetek teljesen önállóan, a kórház-rendelőintézeti hálózattól függetlenül működnek. A körzeti orvosi ellátás a városi és járási főorvosok (a tanácsok) irányítása alá tartozik, és nem érvényesül kellően a kórházak szakmai irányító munkája. Az anya- és csecsemővédelmi ellátás a kórházaktól teljesen független. A mentőszolgálat nem tartozik a megyei szervek irányítása alá. Az egészségügyi hálózatnak ez a széttagoltsága nehezíti az egységes egészségügyi ellátás megvalósítását. A széttagoltság megszüntetése érdekében olyan módon kell megteremteni az egységet, hogy a legmagasabb egészségügyi ellátást biztosító kórházak, mint területük bázisintézményei irányítsák és vezessék az egészségügyi hálózat működését, és biztosítsák a működés gazdasági feltételeit. A javaslat ennek megfelelően szakmai és gazdasági szempontból a kórházakban kívánta egyesíteni a rendelőintézeteket, a gondozóintézeteket, a körzeti orvosi ellátást, az üzeme-gészségvédelmi szolgálatot, az iskola-egészségügyi szolgálatot, a mozgó szakorvosi szolgálatot, a szülészeti ellátást, az anya- és gyermekvédelmi szolgálatot, valamint — csak gazdaságilag — a KÖJÁL-t.

A javaslat hangsúlyozta, hogy a kórházak és a rendelőintézetek kapcsolatában el kell érni, hogy a rendelőintézetek ténylegesen a fekvőbeteg-ellátást szolgáló kórházak járóbeteg-ellátó részlegeiként működjenek, vagyis az osz-

27 Ua. 1962. XI. 9.

28 Uo.

29 Eü. o. 31 933/1963.

tályos főorvos felügyelete és szakmai irányítása alá tartozzék a kórházi osztály mellett az illetékes szakrendelés is. A gondozóintézeteknek ugyanígy kellene kapcsolódniuk a kórházakhoz. A javaslat szükségesnek mondta azt is, hogy a körzeti orvosok kinevezés, fegyelmi jogkör, továbbképzés, a szakmai munka ellenőrzése és irányítása tekintetében a területileg illetékes kórház-igazgatóhoz tartozzanak. Javasolta, hogy mivel a körzeti ápolónők munkájának irányítása és ellenőrzése megoldatlan, minden kórházban szervezzenek függetlenített intézeti vezető ápolónői állást, továbbá, hogy a járási és városi tanácsokhoz tartozó szülészeti ellátás, az anya- és csecsemővédelmi, az iskola-egészségügyi és a mozgó szakorvosi szolgálat teljes egészében az illetékes kórház hatáskörébe menjen át. A KÖJÁL maradjon önálló intézmény, de gazdasági ügyeit a megyei kórház gazdasági hivatala intézze. A mentőszolgálat az Országos Mentőszolgálat szakmai irányításával, az illetékes kórház osztályaként működjön. A megyei mentőállomás főorvosa a megyei kórház főorvosaként végezze a mentőszolgálat ellenőrzését.

A javaslat nem valósult meg. A megyei egészségügyi osztálynak a harmadik ötéves terv teljesítéséről készített jelentése szerint a városi és járási egészségügyi intézeteknek a megyei intézetekkel való szoros szakmai, igazgatási és gazdasági egyesítése a decentralizált irányítási és gazdasági rendszerben megvalósíthatatlannak bizonyult. A hangsúly ezért a városi és járási kórházaknak az ellátási területükön működő egészségügyi intézetekkel való együttműködésre került. 1968-ban megyeszerte megalakultak az egészségügyi tanácsok, amelyek feladata egy-egy város és járás egységes egészségügyi ellátásának és fejlesztésének irányítása volt.³⁰

Rendelőintézetek³¹

1945 előtt csak Baján és Kecskeméten volt szakorvosi rendelőintézet. A szakorvosi ellátás decentralizálása jegyében négy rendelőintézet kezdte meg a működését a megyében az 50-es években, a kalocsai, a kiskunhalasi, a kiskunfélegyházi és a szabadszállási. A 60-as években további két rendelőintézet kapcsolódott be a hálózatba, a dunavecsei és a kiskőrösi. A vizsgált két évtizedben a külterületek szakorvosi ellátásában döntő szerepe volt annak a szervezetnek, amelyet előbb járási egészségügyi szolgálatnak, később pedig mozgó szakorvosi szolgálatnak neveztek.

A rendelőintézeti órák száma és az ellátás fontosabb adatai a következőképpen alakultak:

³⁰ Tan. jkv. 1970. IX. 23.

³¹ A rendelőintézet címszó alatt tárgyalom a rendelőintézeteken kívüli szakrendeléseket is.

A rendelőintézetek ellátás fontosabb adatai 1950—1970.

Év	A szakrendelések napi szakorvosi óráinak száma		A szakorvosi munkaórák száma 1 000 lakosra		A megvizsgált betegek száma	Egy gyógyke- zelés átlagos időtartama (perc)
	BKm	Vidék	BKm	Vidék		
1950	100	..	..	..	430 947	..
1955	400	401	0,7	1,0	815 581	9,2
1960	526	506	0,9	1,2	1 115 827	7,9
1965	875	820	1,6	1,9	1 574 700	8,3
1970	1231	1055	2,2	2,4	2 313 000	8

Bács-Kiskun megye szakorvosi ellátottságának nem kielégítő voltát tükrözi az 1000 lakosra jutó szakorvosi munkaórák számában a vidéki átlag javára mindvégig mutatkozó számottevő különbség.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése a rendelőintézetek működését és forgalmát is szembetűnően befolyásolta. A biztosítottak száma 1961-re, 1957-hez viszonyítva, 89,7%-kal emelkedett, a szakrendelések napi szakorvosi óráinak száma ugyanakkor csak 15,4%-kal. 1957-ben 852 ezer beteget láttak el a rendelőintézetek, 1961-ben 1 115 ezret. Az egy betegre fordított gyógykezelési idő ez alatt a négy év alatt 8,8 percről 7,9 percre csökkent.³²

Gondozóintézetek

A szakorvosi ellátás javítása érdekében épült ki Bács-Kiskun megyében is a gondozóintézeti: a tüdőbeteggondozói, a bőr- és nemibeteg-gondozói, az ideggondozói és az onkológiai gondozói hálózat.

Tüdőgondozók

A tbc visszaszorítása a vizsgált időszakban az egészségügy döntő kérdése volt. 1950-ben Bács-Kiskun megyében volt az országban a legrosszabb a tbc halálozási arányszám. A tbc-ben megbetegedettek aránya ekkor 0,82% volt, és 1954 végéig változatlan maradt. A felkutatási és diagnosztikai munka hiányosságainak következtében azonban ez a szám nem tükrözi híven a megye tbc-s helyzetét. 1955-ben ugyanis ugrásszerű emelkedés mutatkozott a tbc-s betegek számában, ami a radiológiai vizsgálatok tömegessé válásának és a köpetvizsgálatok széles körű alkalmazásának együttes következménye

³² Vb jk v. 1965. V. 25.

volt.³³ 1957-től az újonnan felfedezett megbetegedések aránya csökkent, — a megbetegedési arányszám ekkor 1,09% volt, szemben az 1956. évi 1,33%-kal. A csökkenés folyamatában döntő szerepet játszott az, hogy a tenyésztési eljárás általános alkalmazása lehetővé tette a gyógyultak nyilvántartásból való törlését.³⁴

A betegek felkutatása, gondozásba vétele és gyógyítása nagy apparátust, jó szervezettséget és jelentős anyagi áldozatokat követelt. A tbc szűrővizsgálatok 1950-ben, a bajai járásban kezdődtek meg, és rövid idő alatt a megye egész területére kiterjedtek. Kiepült az ún. mozgó ernyőkép-szolgálat, amely pótolhatatlan munkát végzett a külterületi lakosság szűrésében. 1956-tól a védőnők is bekapcsolódtak a munkába, egészségügyi miniszteri utasítás szabályozta a tbc-gondozási feladataikat.³⁵ Egy évvel később, ugyancsak miniszteri utasításra, a tbc-gondozók ún. calmettizáló védőnői állásokat szerveztek. A calmettizáló nővérek feladata a BCG-újraoaltások végzése volt.³⁶

A 42/1960. Korm. sz. rendelet meggyorsította a tbc elleni küzdelem hatékonyságát azzal, hogy minden betegnek ingyenes orvosi kezelést és ingyen gyógyszert biztosított, valamint felemelte az igénybe vehető táppénzes időt.

A vázolt intézkedések eredményeként a megyei főorvos 1964-ben arról számolhatott be a végrehajtó bizottságnak, hogy a tbc-nek mint népbetegségnek a felszámolása reális lehetőséggé vált.³⁷ Ebben az évben először volt kevesebb az újonnan felfedezett betegek száma az előző évinél, és ekkortól vált lehetővé a lakosság évenkénti szűrése.³⁸ A tüdőszűrő vizsgálatok száma és a betegek nemek és kor szerinti megoszlása a következő:

8. táblázat

A tbc-gondozás fontosabb adatai Bács-Kiskun megyében 1952—1970.

Év	A szűrővizsgálatok száma (ezer)	A nyilvántartott betegek száma	Ebből		
			férfi	nő	gyermek
1952	114	2 489	1 148	1 139	202
1955	141	6 304	2 983	2 542	779
1960	239	8 212	4 072	3 319	821
1965	416	6 415	4 089	2 233	93
1970	444	4 441	2 978	1 438	25

33 Eü. o. 20 330/1968.

34 Uo.

35 81—27/1956. Eü. M. számú utasítás.

36 Eü. o. 80 412/1957.

37 Vb jkv. 1964. II. 11.

38 Ua. 1968. I. 16.

A 60-as évek végére a tbc Bács-Kiskun megyében is megszűnt népbetegség lenni.³⁹ Jelentős szerepe volt a betegség leküzdésében a társadalmi összefogásnak. A tanácsok felügyeltek arra, hogy az öregek és a betegek, valamint a külterületi lakosság szűrése is maradéktalanul megtörténjék, a termelőszövetkezetek adták a megvalósításhoz szükséges járműveket.⁴⁰

A tüdőgondozók a 60-as évek második felében bekapcsolódtak a dagantos betegségek elleni küzdelembe is. Feladatuk lett a tüdő ilyen megbetegedéseinek kiszűrése és szakorvoshoz irányítása.

Onkológiai gondozók

Onkológiai szakrendelés az 50-es évek elejétől folyt a megyében. Az évi szűrési esetek száma kezdettől jelentős — 1951-ben 22 ezer, 1955-ben 42 ezer lakos szűrése történt meg. A következő években nem emelkedett a szűrések száma, de a technikai színvonal ezen a területen is sokat javult. A szűréseket 12 szűrőállomás végezte, a gondozási feladatokat a kecskeméti és a bajai gondozó látta el.⁴¹ A szakterület munkájának számszerű adatai a következők:

9. táblázat

Az onkológiai intézetek fontosabb adatai Bács-Kiskun megyében 1951—1970.

Év	Szűrések száma (ezer)	A nyilvántartott betegek száma	Az új betegek száma	Az elhaltak száma
1951	22	1928	..	..
1955	42	..	..	..
1960	30	642	763	261
1965	28	..	963	1076
1970	27	1158	1226	1222

Bőr- és nemibeteg-gondozók

A bőr- és nemibeteg-gondozó intézetek működésének kezdete is az 50-es évek elejére esik. A megyei tanács végrehajtó bizottsága 1952 elején utasította a megyei főorvost, hogy építse ki a gondozói hálózatot.⁴² Az intézeti órák száma és a gondozói munka fontosabb mutatószámai a következők:

39 Uo.

40 Ua. 1962. III. 3.

41 Eü. o. 58 563/1967.

42 Vb jkv. 1952. II. 16.

10. táblázat

A bőr- és nemibeteg-gondozók működése Bács-Kiskun megyében 1952—1970.

Év	Napi intézeti órák száma	Az intézeteket felkeresők száma (ezer)	A szűrővizsgálatok száma (ezer)	A nyilvántartott betegek száma
1952	..	75	23	2253
1955	55	174	36	2344
1960	61	118	49	1797
1965	68	361	123	2837
1970	69	357	111	1878

Ideggondozók

Felnőtt betegeket gondozó intézetek a 60-as évek elejétől működtek a megyében.

Baján 1967-től folyt idegbeteg-gondozói rendelés, amelynek hatásköre a megye egész területére kiterjedt, Kecskemétet kivéve. Azonban sem a felszereltsége, sem a szakorvosokkal való ellátottsága nem felelt meg a kívánalmaknak, és a földrajzi fekvése is akadályozta a feladatai ellátásában.⁴³

A megyei idegbeteg-gondozó 1970-ben nyílt meg. A felvevő területe Kecskemét és Kiskunfélegyháza és a kecskeméti, kiskőrösi és dunavecsei járás területe volt. Megalakulásától ellátta a bajai gondozó felügyeletét, amelynek illetékességi területe így számottevően csökkent.⁴⁴ Az idegbeteg-gondozás kezdeteit jellemző főbb adatok a következők:

11. táblázat

Az ideggondozók fontosabb adatai Bács-Kiskun megyében 1969—1970.⁴⁵

Megnevezés	1969	1970
A gondozóintézetek száma	1	2
A napi szakorvosi órák száma	8	16
A megvizsgált betegek száma	4972	9465
A nyilvántartott betegek száma	924	1562
Az újonnan gondozásba vett betegek száma	418	923

43 Eü. o. 33 637/1969.

44 Ua. 65 228/1970.

45 BKM Statisztikai Évkönyve 1970. Kecskemét, 1971. 264. p.

A gyermekek ellátására korábban, 1963-ban szerveztek ideggondozót. Az intézet Baján működött. Ideggyógyász szakorvos irányításával egy pszichológus és egy gyógypedagógus foglalkozott a betegekkel, napi két óra rendelési időben. A rendelési idő már kezdetben kevésnek bizonyult, de az évtized végéig nem volt számottevő fejlesztés. A gondozó működésének mégis voltak fontos eredményei. Megszüntette a gyógypedagógiai áttelepítő munka korábbi kampányszerűségét azzal, hogy egész éven át lehetővé tette a pedagógiai jellegű vizsgálatok végzését. Kapcsolatot tartott a gyógypedagógiai intézettel, beszédjavító tanfolyamokat szervezett.⁴⁶

Anya- és csecsemővédelem

1945 előtt a megyében a szülések 21,3%-a történt intézetekben. A fennmaradó 78,7%-nál a szülés levezetése a szülésznőkre volt bízva. Az intézeten kívüli szülések 29%-ánál volt csak jelen orvos. A felszabadulás után a szülések egyre inkább kórházakban és szülőotthonokban történtek, aminek következtében a 60-as évek elejére a korábban 2% körül mozgó csecsemő halálozási arányszám 0,5%-ra, a magzati halálozás kb. a felére csökkent.⁴⁷

A kórházi szülészeti osztályok ágyait, anyagi lehetőségek híján, nem szaporíthatták az igényeknek megfelelően, de a megye települési viszonyai is másfajta megoldást igényeltek. A szülőotthonokban, amelyek a körzetükbe tartozó községekből rövid idő alatt elérhetőek voltak, kevesebb költséggel volt lehetséges a szülő nők ellátása. A szülőotthonok elsőrendű feladata a várhatóan normális lefolyású szülések levezetése volt. A problematikus, szövődményes eseteket a lehetőség szerint kiszűrték, és a kórházi osztályokra irányították.

A megyében a szülőotthonok három típusa fordult elő:

1. Az ún. kiemelt szülőotthonok, amelyek felszereltségük és személyi ellátottságuk révén a kórházakéhoz hasonló ellátást tudtak biztosítani;
2. Az ún. közepes szülőotthonok, ahol főállású szülész-nőgyógyász szakorvosok dolgoztak ugyan, de amelyek technikai felszereltsége elmaradt a kórházakétól. Vetélések, kisebb nőgyógyászati műtétek elvégzésére alkalmasak voltak;
3. Az ún. kis szülőotthonok, amelyekben szakorvos nem dolgozott, hanem mellékfoglalkozású, szülészetben jártas körzetorvos irányította a munkát. Ezek kizárólag komplikációmentes szülések levezetésére voltak alkalmasak.

⁴⁶ Eü. o. 31 546/1963.

⁴⁷ Vb jkv. 1963. IX. 23.

A kiemelt szülőotthonok 22-nél több, a közepes szülőotthonok 15—20, a kis szülőotthonok 5—9 ágyasak voltak. A nekik szánt feladatokat el tudták végezni. A megyei vezetés csupán a kis szülőotthonok megszüntetését tervezte, de a 70-es évek végéig ez sem volt lehetséges.⁴⁸

A szülésetet jellemző fontosabb adatokat tartalmazza a következő táblázat:

12. táblázat

A szüléseti ellátás fontosabb adatai Bács-Kiskun megyében 1951—1970.

Év	Kórházi szüléseti osztályok	Kórházi szüléseti ágyak	Szülőotthonok	Szülőotthoni ágyak	Intézetben történt szülések (%)
	s z á m a				
1951	5	216	11	104	37,7
1962	5	342	8	99	96,2
1970	5	438	4	99	99

A terhes- és csecsemőgondozási munka is jelentős teret kapott a vizsgált évtizedekben. A feladatok zömét a körzeti védőnők végezték. A munkájuk legfontosabb része a terhes anyák és az egy éven aluli csecsemők gondozása volt, de a működésük kiterjedt a hat éven aluli gyermekekre és az általános iskolás korú gyermekek tisztasági vizsgálatára is.

A feladatok elvégzésére a megye egész területét átfogó védőnői körzeti hálózat állt rendelkezésre. A védőnői körzetek területe általában megegyezett az általános orvosi körzetekével. A nagy külterületű községekben egy orvos mellett több védőnő dolgozott.⁴⁹ A körzeti védőnői hálózat kiépülésének számszerű adatai a következők:

13. táblázat

A körzeti védőnők számának alakulása Bács-Kiskun megyében 1952—1970.

Év	A körzeti orvosok	A körzeti védőnők
	s z á m a	
1952	148	100
1957	170	139
1962	175	180
1965	185	20
1970	194	204

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Ua. 1967. IV. 11.

A terhes- és csecsemőgondozás adatai kedvezően alakultak a megyében. Ezen a téren Bács-Kiskun megye alig maradt el az országos átlagtól, sőt meghaladta azt, a rendelkezésemre álló 1959—1966. évi adatok tanúsága szerint:

14. táblázat

*A terhesgondozás fontosabb adatai 1959—1966.*⁵⁰

Év	A terhesgondozáson először megjelentek száma az összes szülések %-ában		A terhesgondozáson való megjelenés gyakorisága		Az egy szülésre jutó védőnői terheslátogatások száma	
	BKm	Ország	BKm	Ország	BKm	Ország
1959	83	87,7	4,2	4,3	3	2,8
1963	97,9	96,5	7,4	6,7	6,3	5,5
1966	105	101,2	7,7	7,6	7,1	..

A csecsemőgondozás területén a terhesgondozáshoz hasonlóan jók az eredmények:

15. táblázat

*A csecsemőgondozás fontosabb adatai 1959—1966.*⁵¹

Év	A tanácsadáson először megjelentek száma az élveszületések %-ában		A csecsemőbemutatók gyakorisága		Az egy élveszülöttre jutó védőnői látogatások száma	
	BKm	Ország	BKm	Ország	BKm	Ország
1959	86,5	83,7	8,2	9,4	13,2	14,7
1963	89,2	84,6	12,1	11,6	17,7	17,6
1966	93,1	86	12,1	12,3	18,6	..

Kiépült a tanácsadói hálózat is. Az általános tanácsadást az általános körzeti orvosok végezték, a szaktanácsadói feladatokat szakorvosok látták el: a terhestanácsadást a rendelőintézetek és a mozgó szakorvosi szolgálat szülész-nőgyógyász szakorvosai, a csecsemőtanácsadást a körzeti gyermekorvosok.

Az egészségügyi igazgatás feladatkörébe tartozott a bölcsődei férőhelyek elosztása és a bölcsődék felügyelete is. A bölcsődék ügye a tárgyalt időszak végéig, a gyermekgondozási segély bevezetéséig igen fontos tényező volt,

50 Uo.

51 Uo.

szoros kapcsolatban a nők munkába állásának általánossá válásával. Jellemző erre az időszakra, hogy a férőhelyek számát a maximális mértékben igyekeztek szaporítani, sokszor a szükséges feltételek megteremtése nélkül. Erre vall az is, hogy az idénybölcsődei férőhelyek állandóan változtak. Az igényekkel ennek ellenére nem tudtak lépést tartani, az elhelyezést kérők jelentős részét kellett minden évben, hely hiányában elutasítani, a jelentős számbeli növekedés ellenére is:

16. táblázat

A bölcsődei férőhelyek számának alakulása Bács-Kiskun megyében 1951—1970.

Év	A bölcsődei férőhelyek száma összesen	Ebből		
		területi	üzemi	idény
		férőhely		
1951	245	165	—	80
1955	1385	462	173	750
1960	1440	782	173	485
1965	1401	1113	138	150
1970	1837	1334	138	365

Közegészségügy és járványügy, gyógyszerellátás

A közegészségügyi és járványügyi tevékenységnek a felszabadulás előtt nem volt önálló szervezete. A tanácsok megalakulása után megyei epidemiológusi állásokat szerveztek a járványügyi feladatok ellátására. Bács-Kiskun megyében két ilyen státust hoztak létre, amelyek közül az egyik sokáig betöltetlen maradt.⁵²

Az ipari fejlődés, a nagyarányú építkezések megkezdése és a csoportos étkeztetés széles körben való elterjedése hatósági jogkörrel rendelkező közegészségügyi szervezet létrehozását tette szükségessé. 1951-ben országosan, így Bács-Kiskun megyében is megkezdte működését az állami közegészségügyi felügyelet. Feladata volt a készülő létesítmények helyének kijelölésében, tervezésében és üzembe helyezésében való részvétel.⁵³

A megyei epidemiológusok és az állami közegészségügyi felügyelők munkába állítása csak a kezdeti lépéseket jelentette a szervezet kialakításában. 1954-ben létrejött a KÖJÁL, 1957-ben pedig a járási és városi közegészségügyi hálózat kezdett munkához. A feladatok 1951-ben 2 főre hárultak.

52 Eü. o. 20 330/1968.

53 Uo.

A 60-as évek közepén a megyei közegészségügyi és járványügyi apparátus létszáma már kb. 70 fő volt. A feladata élelmezési, munkaegészségügyi és járványügyi vizsgálatok végzése és a járványok elleni védekezés megszervezése.

A lakosságot legközvetlenebbül érintő terület a járványügy. Az e téren végzett munka fokozódó eredményességét bizonyítja az alábbi táblázat:

17. táblázat

A fertőző betegségek elleni védőoltások teljesítése Bács-Kiskun megyében 1957-ben és 1966-ban⁵⁴

A védőoltás megnevezése	A teljesítés %-a	
	1957	1966
BCG	91,5	92,3
Diperte I.	75,2	99,5
Diperte II.	71,9	97,7
Diperte III.	54,1	97,2
Himlő I.	78,8	96,7
Himlő II.	93,2	99,3
Diftéria-Tetanusz	—	99,1
Hastífusz-Tetanusz	96,4	—
Salk	77,7	—
Sabin	—	98,2

A hatékony megelőzés következtében csökkent a fertőző betegségben szenvedők, és főként a fertőző betegségek okozta halálesetek száma. Ezt igazolják a következő adatok. (18. táblázat)

Gyógyszerellátás

A felszabadulás után 92 gyógyszertár volt a megyében, amelyből az államosítások során 21-et megszüntettek. A gyógyszertári hálózat ennek az intézkedésnek a következtében, amelyet később elmarasztaltak, és új gyógyszertárak nyitásával igyekeztek ellensúlyozni, csak nehezen tudott lépést tartani a lakossági igényekkel. A gyógyszerfelhasználási érték azonban a gondok ellenére is erőteljesen emelkedett, ötvenként szinte megkétszereződött.⁵⁶ A gyógyszertárak számáról és forgalmáról tájékoztatnak az alábbi adatok:

⁵⁴ Vb jkv. 1970. I. 27.

18. táblázat

A bejelentett fontosabb heveny fertőző megbetegedések Bács-Kiskun megyében 1955-ben és 1968-ban⁵⁵

A betegség megnevezése	A megbetegedések	A halálesetek	A megbetegedések	A halálesetek
	s z á m a			
	1955		1968	
Hastífusz	41	2	6	1
Paratífusz	2	—	—	—
Vérhas	405	4	724	—
Fertőző májgyulladás	628	4	538	4
Járványos gyermekbénulás	38	1	—	—
Diftéria	16	—	—	—
Vörheny	407	—	1403	—
Kanyaró	3106	—	677	—
Szamárköhögés	729	—	11	—
Járványos agyhártyagyulladás	34	3	9	2
Járványos agyvelőgyulladás	49	—	8	—
Tetanusz	25	9	11	5

19. táblázat

A gyógyszerárak száma és a gyógyszerfelhasználási érték alakulása Bács-Kiskun megyében 1951—1970.

Év	A gyógyszerárak száma	A gyógyszerfelhasználási érték (millió Ft)
1951	75	18,7
1955	78	32,6
1960	79	60,3
1965	79	102,4
1970	80	178

A lakosság gyorsan növekvő gyógyszerfogyasztásában döntő szerepe volt annak, hogy egyre nagyobb tömegek kapcsolódtak be a társadalombiztosítási rendszerbe, és jutottak kedvezményes áron gyógyszerhez.

55 Uo.

56 Eü. o. 20 330/1968.

Szociális ellátás

Államunk törekszik arra, hogy intézményesen gondoskodjék azokról, akik koruk vagy egészségi állapotuk miatt nem tudják magukat ellátni. Ebbe a tevékenységi körbe tartozik az állami gondozásba vett csecsemők ellátása, a csökkent munkaképességű, testi vagy szellemi fogyatékos személyekről, valamint az időskorúakról való gondoskodás.

Az állami gondozott csecsemők ellátása Bács-Kiskun megyében a kecskeméti csecsemőotthonra hárult. Az intézet 1953-ban létesült, 71 férőhellyel. 1970-re a férőhelyek száma megháromszorozódott, de a jelentkező igényeket nem tudta kielégíteni. Megyén kívüli csecsemőotthonokba kellett áthelyezni gondozottakat, vagy kétéves kor alatt kiadni őket családokhoz, hogy az életveszélyben levőket fel tudják venni.⁵⁷

A testi és szellemi fogyatékos gyermekek elhelyezéséről a garai egészségügyi gyermekotthon gondoskodott. A gyermekotthon 1961-ig az Egészségügyi Minisztérium közvetlen irányítása alá tartozott. A megyének való átadásakor 120 gyermek elhelyezését biztosította. A férőhelyek száma 1970-ig 210-re nőtt, de így is 3—4 évet kellett várni a felvételre. Ennek részben az volt az oka, hogy a gyermekotthon a megyei kezelésbe vétel után sem kizárólag a megyebeli gyermekek elhelyezését szolgálta, csak a férőhelyek egyharmada felett rendelkezett a megyei tanács.⁵⁸

A felnőttvédelem feladatkörébe tartozó munkát a 17/1968. Eü. M. számú utasítás rögzítette pontosan, de az idevágó legfontosabb feladatokat, a segélyezést és a gondozást, a tanácsok megalakulásuktól kezdve végezték.

Segélyezés kétféleképpen, rendszeres havi és esetenként adott rendkívüli segély kiutalásával történhetett. A havi segélyként kiosztott összeg a húsz év alatt számottevően emelkedett, de 1970-ben sem volt elegendő a segélyezett létfenntartásának biztosítására. A havi segélyek egy főre eső átlaga 1953-ban 30 Ft volt. Ugyanakkor az óvodai étkeztetés díja falun havi 40, városban kb. 75 Ft volt.⁵⁹ A 60-as években egészségügyi miniszteri utasítások szabták meg az adható segélyek összegének alsó és felső határát. A felső határ 1963-ban 250 Ft, 1969-ben 385 Ft volt. Ez az összeg sem volt elegendő önmagában a segélyezett létfenntartásához, de a megyebeli segélyezett egy főre jutó átlaga általában távol volt a felső határoktól. Ezt igazolják az alábbi adatok:

57 Uo.

58 Uo.

59 Vb jkv. 1954. II. 7.

20. táblázat

A havi segélyben részesítettek fontosabb adatai Bács-Kiskun megyében 1953—1970.

Év	A segélyezettek száma	Az egy főre jutó segély összege (Ft)
1953	..	30
1957	1303	101
1960	1525	142
1965	1635	197
1970	1788	226

A havonta segélyezettek többsége időnként rendkívüli segélyt is kapott. Maguk a segélyt folyósító hatóságok is tisztában voltak azzal, hogy a havi segély nem tesz lehetővé nagyobb, de feltétlenül szükséges beszerzéseket, mint pl. téli ruha- vagy tüzelővásárlást. Ezért évente egy-két alkalommal, ahogy a költségvetési keret és a pénzmaradvány lehetővé tette, rendkívüli segélyek kiutalásával igyekeztek segíteni. A rendkívüli segélykeret ezen túl az átmeneti támogatásra szorulóknak megsegítésére szolgált.

A gondozási feladatokat a vizsgált időszakban háromféle módon igyekeztek megoldani a megyében: szociális otthonok és az öregek napközi otthonai fenntartásával, valamint házi gondozás útján.

Bács-Kiskun megye szociális otthonai a szegényházak épületeit és felszerelését örökölték, illetve a legkülönbözőbb rendeltetésű épületekben kaptak helyet. Ezt bizonyítják az alábbi táblázat adatai:

21. táblázat

A szociális otthonok épületeinek építési ideje, eredeti rendeltetése és a férőhelyek száma⁶⁰

A szociális otthon neve	Az épület		A férőhelyek száma 1967-ben
	építésének ideje	eredeti rendeltetése	
Baja I.	1863	szegényház	115
Baja II.	1901	magánkórház	100
Bácsborsodi	1870	kastély	115
Belsőnyíri	1920	nyaraló	25
Kalocsai	1894	rózsafűzér-gyár	80
Katymári	1950	laktanya	90
Kecskeméti	1880	szegényház	220
Kiskőrösi	1880	szegényház	25
Kiskunfélegyházi	1900	szegényház	115
Kiskunhalasi	1880	kórház	145
	1900	nyaraló	43
Kiskunmajsai	1915	vendégfogadó	50
Tassi	1818	lakóház	40

Az épületek felújítására és felszerelésére fordítható összeg az 50-es években nem volt számottevő, csak a 60-as években történt változás. Ekkor indult meg az otthonok korszerűsítése és bővítése megveszerte, és jelentősen emelkedett az egy gondozottra jutó fenntartási költség összege is. A gondozási feltételek ennek ellenére még az évtized végén sem érték el a kívánatos színvonalat. Nemcsak a gondozottak elhelyezési körülményei és az otthonok felszereltsége hagyott kívánnivalókat, hanem a gondozó személyzet létszáma és felkészültsége sem volt megfelelő. 1961-ben pl. a 12 otthonvezető közül csak 5 végezte el az általános iskolát.⁶¹ A gondozottak gyakran panaszkodtak a gondozásra. A panaszok nagy része a rossz felszereltségben és a zsúfoltságban gyökerezett. Az ágykihasználás aránya mindig 100% körül volt, amellet, hogy rendszerint éveket kellett várni a beutalásra. Az otthonok túlterheltségére vallanak az 1960—1970. évi viszonyokat tükröző adatok is:

22. táblázat

*A szociális otthonok fontosabb adatai Bács-Kiskun megyében 1960—1970.*⁶²

Év	A férőhelyek	A gondozottak	A férőhelykihasználás %-a	100 gondozottra jutó személyzet	Az egy gondozottra jutó havi fenntartási költség (Ft)	Elhelyezésre vár (fő)
	száma az év végén					
1960	958	962	100,4	20,3	950	200
1965	1 148	1 155	100,6	21,6	1 057	246
1970	1 298	1 308	101	25	..	..

Szervezeti kérdések is akadályozták a fejlődést. 1960-ig az otthonokba való beutalás központi szervek hatáskörébe tartozott. A 6/1960. Eü.M. számú utasítás a városi és a járási tanácsoknak adta át a beutalás jogát, és a megyei egészségügyi osztályokat bízta meg a helykijelölés feladatával. Az illetékes tanácsok által hozott beutaló határozatok az igénylők nagy száma miatt évekig vártak a megyei egészségügyi osztályon üres férőhely hiányában, ugyanakkor gyakran megtörtént, hogy a megüresedett helyekre az a tanács, amelynek területén a szociális otthon működött, a megyei tanács közbenjötté nélkül helyezett el rászorulókat, utólag kérve a jóváhagyást.⁶³

Mivel a megyében minden járás és város területén volt legalább egy szociális otthon, lehetséges volt a megyei helykijelölési jog leadása. Erre 1963-ban került sor. Egy évvel később a megyei szociálpolitikai csoport

60 Eü. o. 58 267/1967.

61 Ua. 58 669/1961.

62 VASKÓ Tódor: Bács-Kiskun megye tanácsai szociális otthonai és azok lakói. — Megyei és Városi Statisztikai Értékt. 1966. 6. 308. p. és Bkm Statisztikai Évkönyve 1970. 276. p.

63 Eü. o. 31 995/1963.

vezetője megállapította, hogy csökkent a szociális otthonok zsúfoltsága. Az illetékes tanácsok jobban megvizsgálták a kérelmezők életkörülményeit, mint korábban, és megszűntek a soron kívüli beutalások is. A helykijelölési jogot gyakorolván anyagi áldozatokra is inkább voltak hajlandók az otthonok érdekében. Addig ugyanis a fejlesztési, karbantartási és korszerűsítési gondokat és költségeket a megyei tanácsra igyekeztek hárítani.⁶⁴

1963 után is a megyei egészségügyi osztály gyakorolta a helykijelölés jogát az elmebeteg és a tbc-s betegotthoni férőhelyek fölött. Ezt azok kis száma — 1965-ben 210 elmebeteg-otthoni és 25 tbc-s ágy volt a megyében — és egy-egy otthonba való összevontsága indokolta.⁶⁵

A mezőgazdaság szocialista átszervezése a szociális gondozás területén is nagy változásokat hozott. A felvételi kérelmek száma megnövekedett arra hivatkozva, hogy nincs aki az öregekre és a betegekre felügyeljen, mindenkinek a tsz-ben kell dolgoznia. A kérelmek megszorodásának másik oka az volt, hogy a szövetkezetek létrejöttével alapjukat veszítették a korábban mezőgazdasági ingatlanokért kötött eltartási szerződések. A korábbi eltartók nem gondoskodtak tovább a földjük nélkül maradt öregekről, ez a feladat az államra hárult.⁶⁶ Mindennek döntő szerepe volt abban, hogy a megyei tanács 1961-ben napirendre tűzte az egyedülálló öregek helyzetének vizsgálatát. A tanácsülésen kialakult vélemény szerint társadalmi összefogás és állami közbenjárás egyaránt szükséges a megoldáshoz. Azoknak, akiknek vannak eltartásra köteles hozzátartozóik, de nem tesznek eleget a kötelezettségüknek, társadalmi segítséget kell nyújtani. Állami segítséget azoknak kell adni, akik eltartási szerződést kötöttek, és eltartóik nem gondoskodnak róluk, valamint azoknak, akiknek a bíróság szülőtartást ítélt meg a gyermekeikkel szemben.⁶⁷

Ebben az időszakban hívták életre a megyében az öregek napközi otthonait. A megyei tanács végrehajtó bizottsága 1960 novemberében hozott határozatot arról, hogy azokban a községekben, ahol több egyedülálló munkaképtelen, de nem fekvőbeteg idős ember él, a kultúrotthonban biztosítani kell legalább egy helyiséget a számukra.⁶⁸ A rendelkezés eredményeként 1970-ben 23 öregek napközi otthona működött a megyében, de ez is csak kb. 600 idős ember nappali tartózkodását és étellemezését biztosította. Emellett meglehetősen egyenetlen volt az otthonok területi megoszlása. A 23 otthon közül 12 a bajai járásban működött.⁶⁹

64 Uo.

65 Vaskó T.: i. m. 308. p.

66 Eü. o. 58 609/1961.

67 Ua. 30 504/1960.

68 Uo.

A házi gondozás bevezetése érdekében a 60-as évek végén történtek meg a kezdő lépések.⁷⁰ A napközi otthonokat csak az egészségesek tudták felkeresni. Ha megbetegedtek és ápolásra szorultak, a szomszédok könnyörületére voltak hagyatva, és a helyzetük megoldását csak a szociális otthoni beutalástól várhatták. A házi gondozás bevezetésének az volt a célja, hogy az átmenetileg ápolásra szorult egyedülálló öregek helyzetén könnyítsen.

A tanyai magányos öregek életén nem könnyített sem az öregek napközi otthona, sem a házi gondozás bevezetése. A nagy távolság minden segítségtől megfosztotta őket. A róluk való gondoskodás máig megoldatlan gond.

A csökkent munkaképességűek foglalkoztatásának kérdése is az egészségügyi igazgatás hatáskörébe tartozott. Az érintett két évtizedben ezen a területen történt talán a legkevesebb. 1959-ben Baján, 1960-ban Kecskeméten alakult egy-egy ktsz a csökkent munkaképességűek foglalkoztatására, de a kettő együtt alig száz embernek adott munkát. Ugyanakkor ebben az időszakban 600—800 fő munkába állítására volt igény.⁷¹

Bács-Kiskun megye egészségügyi és szociális ellátásának fejlődése az országos fejlődés eseményeinek vonulatában alakult az előbbieken vázoltak szerint. Az 50-es években a fejlesztési lehetőségeket az egészségügyi ellátásra jogosultak számának gyors növekedése miatt az egészségügyi intézményhálózat maximális mennyiségi fejlesztésére használták fel országszerte.

A nagy eredmények a 60-as években születtek: a védőoltások rendszeressé tételével a minimálisra csökkent a járványveszély, az egész országban felszámolták a tömegeket legjobban fenyegető betegséget, a tbc-t. Az orvoslakások és orvosi rendelők építésével az alapellátás körülményei is sok tekintetben normalizálódtak. Sikert elérni, hogy ne legyen a megyében 4000-nél több lakost magában foglaló általános orvosi körzet.

A megye területén dolgozó orvosok száma megkétszereződött a 20 év alatt, az 1950. évi 399-ről 801-re nőtt. Tízezer lakosra 1950-ben 7, 1970-ben 14 orvos jutott. Ez az adat önmagában elegendő az egészségügyi ellátásban bekövetkezett változás érzékeltetésére. Igaz, hogy Bács-Kiskun megye ezen a téren is elmaradt a vidéki átlagtól, hiszen a tízezer lakosra jutó orvosok számának vidéki átlaga 1970-ben 17 volt.

Kétségtelen, hogy bőven maradtak megoldásra váró feladatok, hogy az egészségügyi ellátás és a szociális gondoskodás mértéke és minősége távolról sem volt minden igényt kielégítő. De ez a két évtized minden gond ellenére gyökeres változást hozott a megye lakosságának egészségügyi és szociális ellátásában.

69 Tan. jkv. 1969. X. 1.

70 Uo.

71 Uo.

INTÉZETTÖRTÉNET

A kecskeméti Bőr- és Nemibeteg-gondozó Intézet története 1928-1951¹

NAGY GYÖRGY

1. A nemi betegségek elleni harc kezdetei

A nemi betegségek elleni szervezett küzdelem első és talán legfontosabb eseménye az 1889. évben Brüsszelben megtartott nemzetközi kongresszus volt.² Ezen a kongresszuson nemcsak orvosok, hanem más képzettségű meghívottak is részt vettek: jogászok, rendőrségek, közigazgatási hivatalnokok és általában az ilyen irányú mozgalomban szereplő személyek, sőt egyháziak is.

Az 1894-ben Budapesten megrendezett közegészségügyi kongresszuson két fontos magyar javaslat hangzott el: a védekezés szervezéséről és a betegek közköltésen való ápolásáról.³

De hasonlóan fontos volt három év múlva az 1902-ben megrendezett második brüsszeli kongresszus is, melyen már csak a legközvetlenebbül érdekelt szakemberek jelentek meg. A második brüsszeli kongresszus eredményeképpen sok országban szinte egyidőben indult meg a tevékeny mozgalom a nemi betegségek ellen. Egyelőre azonban csak társadalmi vonalon és e vonalon is elsősorban Németországban. Itt már ebben az évben, tehát 1902-ben 700 taggal alakult meg a „Német Társulás a Nemibetegségek Leküzdésére”, „Deutsche Gesellschaft zur Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten”. Ez a társadalmi egyesület első teendőjének a felvilágosító munkát jelölte meg.

A nyugat-európai államok szakemberei 1921. decemberében tartottak újabb összejövetelt. Ennek a konferenciának most már az volt a határozott célja, hogy összefoglalja a teendőket, amelyek elsősorban orvosi, de ezen

1 Ezt a tanulmányt Dr. Nagy György, az intézet alapítója és 1951-ig volt vezetője 1968-ban írta. Az azóta eltelt idő alatt nem volt mód az írás megjelentetésére, amelyet most lánya, Dr. Nagy Emma rendezett sajtó alá.

2 BEZERÉDYNÉ DR. HERTELENDY Magdolna—DR. HENCZ Aurél—DR. ZALÁNYI Sámuel: Évszázados küzdelem hazánk egészségügyéért. Bp. 1967. 108.

3 RÁKOSI Béla: Veneriás betegségek közköltésen való gyógyítása. Jelentés az 1894. szept. 1—9. Budapesten tartott VIII. Nemzetközi Közegészségi és Demográfiai Congressusról... 5. köt. Bp. 1896. 485.

túlmenően igazgatási, társadalmi és erkölcsi vonatkozásúak is voltak. Elmondhatjuk, hogy ez a nemi betegségek leküzdésére nagyon is megfelelő, alkalmas és széles tervezet valóban felölelte e munkaterület minden részletét, előrelátóan az állami teendőktől, a betegek gyógykezelési kötelezettségéig; a terhesek meg-megismétlődő vizsgálataival kiterjedt a vele született nemi betegségekre, valamint a gyermek nemi betegekre is.

Lassanként fejlődött világmozgalommá a nemi betegségek leküzdésére indult szervezkedés. Sorra alakultak meg az egyesületek eleinte csak az európai országokban, később már más földrészekben is, s most már kizárólag csak nemi betegségek ellen dolgozva, 1923-ban megalakult a „Nemzetközi Egyesülés a Nemivészély ellen” nevű társulat. Ehhez a mozgalomhoz 12 európai ország csatlakozott. A társuláson kívül maradt országokban a Nemzetközi Vöröskereszt Szervezet indította meg a küzdelmet. A részmunkák, amelyeket általában minden országban el kellett végezni a szervezés sikere érdekében, a következők voltak: felvilágosítás a nemi betegségek természetéről, a nemi betegségek szakszerű gyógyítása megfelelő képzettségű orvosok által anyagi ellenszolgáltatás nélkül, a nemi betegségekkel kapcsolatos teendők teljes és végleges állami feladattá való tétele és a megelőző intézkedések megszervezése az egészségesek megóvása érdekében.

Az első világháború utáni esztendőkhöz ez a temérdek egészségügyi feladat temérdek pénzt is igényelt. Ki kellett tehát találni egy olyan gyógyító eljárást, módszert, amely nem kerül elviselhetetlen összegekbe az állam részére, nem, vagy nem nagyon akadályozza a gyógyításra, kezelésre szoruló beteget mindennapi kenyérkereső munkájának elvégzésében.

Ez a módszer a bejáró, az ambuláns módszer volt!

A felette költséges kórházi kezelés más szakmák területén is hasonló megfontolásokhoz vezetett és csak szövődmények esetén tette feltétellé a kórházi elhelyezést. Jöttek a gyógyszeripar hatásos készítményei, amelyek biztosították a heti, általában két alkalommal történő kezelési módot. Így jutott el a módszer a gondozóintézeti gyógyításig. Külön növelte a módszer értékét az is, hogy számon tarthatta az elmaradozó betegeket, később őket levélben is felszólította, hogy pontosan járjanak kezelésre, sőt lehetséges volt a beteg személyes meglátogatása is. Így vált ez a munka valóban gondozó jellegűvé.

De nemcsak kizárólag anyagi indokai voltak a gondozóintézeti gyógyítás kialakulásának, hanem komoly járványtani okok is közrejátszottak. Ezekben az évtizedekben kezdett ugyanis egyre erőteljesebben kibontakozni a betegségek megelőzésének elve. A fertőző betegségek megelőzési gondolata

átkerült a nemi betegségek megelőzési elgondolásai közé is. Ma már tudjuk, hogy hatásos gyógyszereink pontos alkalmazása mellett jogos a remény a nemi betegségek felszámolására.⁴

Először Németországban, Stuttgartban 1903-ban Bielefeld professzor javaslatára állítottak fel „gondozó” jellegű intézetet, de akkor még csak prostituáltak részére. Ugyancsak az ő javaslatára Hamburgban jött létre a jelenlegi fogalmaink szerinti első intézet: „Tanácsadóhely nemi betegek részére”. Lassanként összefolyt a gondozási és a gyógyítási munka és mindkettő a betegpénztárak kezében összpontosult.

Természetesen hazánkban sem voltak ismeretlenek a nemi betegségek, de az ellenük való harc sem. Az 1845-ben Kolozsváron tartott Magyar Orvosok és Természetvizsgálók nagygyűlésén már felmerült az a kérdés, hogy milyen mód volna arra, amellyel „ezen átokkal teljes kórnak ereje és terjedése a legkevesebbre szállíttatnék.”⁵ Az 1876. évi XIV. törvénycikk lehetővé teszi a nemi betegek kényszerkezelését, a 133.000/1898. B. M. rendelet pedig előírja kórházi ágyak létesítését számukra.⁶

Az egészségügyi ismeretek népszerűsítésére 1887-ben megalakult az „Országos Közegészségügyi Egyesület”. Az egyesület alapszabályai értelmében a nemi betegségekkel kapcsolatos felvilágosító munkát is feladatai fő részének tekintette többek között. 1893-ban pedig — a világon elsőként — társadalmi erők hoztak létre „Teleia” néven egyesületet a vagyontalan nemi betegek gyógyítására kezdetben csak Budapesten, később már egykét helyen vidéken is. Ennek az egyesületnek hasonló néven 1923. júniusában havi folyóirata is jelent meg, s nagy népszerűsége tett szert. A háború kényszerítő körülményei szüntették meg 1940. decemberében, de így is 18 évfolyamával sokat tett címében viselt jellegének megfelelően: népies felvilágosító és intő havi folyóirat.⁷

Az egyesület 1905-ben bizottságot alakított a nemi betegség elleni küzdelem programjának és szervezeti formájának megállapítására.⁸ De tevékeny szervezet csak 1913-ban alakult Venereás Betegségek Elleni Országos Védő Egyesület néven, amelynek munkáját azonban a háború félbeszakította.⁹

Dr. Nékám Lajos kezdeményezésére és szorgalmazására 1916-ban, tehát az első világháború kellős közepén alakult meg Budapesten a „Nemzetvédő

4 DR. KÁROLYI István: A syphilis időszerű problémái. *Orvosi Hetilap*, 1909. 5.

5 PATAK Dániel: A bujakórnak a vidékbeni uralkodása s ennek lehető kiirtása. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kolozsvárott tartott ötödik Nagygyűlésének munkálatai. Kolozsvárott, 1845. 179.

6 DR. DOROS Gábor összeáll.: A nemi betegségekre és azok leküzdésére vonatkozó magyar törvények, rendeletek és határozatok. Bp. 1926.

7 EMÓDI Aladár: Négy évtized. Teleia, 1933. 5—6, 82—86.

8 Az Országos Közegészségügyi Egyesület 1905. nov. 14-i választmányi ülése a nemi betegségek elleni küzdelemről. *Egészség*, 1905. 12. 342.

9 HAHN Géza: A magyar egészségügy története. Bp. 1960. 71.

Szövetség a Nemibajok ellen". A szövetség elnöke dr. Lukács György ny. közoktatásügyi miniszter volt. Az új egyesülés neve kezdeményezője és első elnökének személye, s mindkettőjük nagy társadalmi tekintélye világosan mutatta, hogy olyan mozgalom indult meg, amely a társadalom széles rétegeiben és országosan igyekszik majd a kitűzött nemes cél érdekében dolgozni, munkálkodni. Ennek az egyesületnek a javaslatára nevezték ki a nemi betegek elleni küzdelem kormánybiztosává Nékám professzort, aki akkor a Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karán a bőr- és nemibeteg klinika igazgatója és professzora volt.¹⁰ Elgondolásuk szerinti terveknek megfelelően a széles munkaterületet csoportokra bontották. Minden csoportnak megfelelő vezetője és szakemberei voltak, orvosok, pedagógusok, jogászok, közigazgatásban dolgozók, rendőrök személyében. Javaslattal tettek a kötelező bejelentésre, gyógykezelésre, nyilvántartásra és az ifjúság időszakonkénti kötelező megvizsgálására.¹¹ E javaslatban szerepel először a „gondozóintézet” fogalma, ahol szintén gyógyítás folyik, mint a kórházban, de ez a gyógyításfajta egészen más, valami új, olyan, amilyen hazánkban még nem volt.¹² Nékám professzor szép elgondolásának azonban nem engedett szabad utat a reánk nézve lesújtó vereséggel végződő háború. Csak a 20-as évek elején éledt fel újra a mozgalom, és az egyesület 1925. januárban tartott ülésén elhatározta, hogy külön orvosi szakosztályt létesít, amelynek neve „Antiveneriás Bizottság” lett. Az Antiveneriás Bizottság első elnöke dr. Basch Imre, a budapesti István kórház igazgatója és bőrnemibeteg osztályának főorvosa volt. A bizottság titkára dr. Somogyi Zsigmond az újpesti „Szociálpolitikai Intézet” igazgatója, jegyzője pedig dr. Grusz Frigyes a pesterzsébeti gondozóintézet vezetője lett.

E bizottság megalakulása után a népjóléti minisztérium legfőbb szakmai tanácsadója lett, a bizottság mindenkori elnöke pedig a minisztérium és az akkori Országos Társadalombiztosító Intézet között szakreferensként működött. Országos viszonylatban ez azt jelentette, hogy most már egy központi kézbe futott össze minden, e területre vonatkozó kérdés, feladat és tennivaló.

Az Antiveneriás Bizottság a következő lényeges kérdésekben adott szakértői véleményt a Népjóléti Minisztérium számára: házasság előtti vizsgálatok, különösen vérvizsgálatok, az egyes kórházakban szükséges bőrnemibeteg osztályok felállítása, egyes városokban nemibeteg-gondozó inté-

10 NEUBER Ede: A miniszteri biztos munkája és szerepe az antiveneriás küzdelemben. Teleia, 1935. 8—9. 100.

11 NEUBER Ede: Az elemi iskola első osztályába beiratkozott tanulók orvosi megvizsgálása, különös tekintettel a nemibetegségekre. *Egészségvédelem*. 1930. 10—11., 20.

12 DR. NÉKÁM Lajos: Irányelvek a nemibajok elleni védekezés terén. *Nemzetvédő Szöv.* 3. füzet. Bp. 1917.

zetek felállítása, az alkalmazandó orvosok bőr-nemibeteg szakorvosi képesítése, minden kórházi felvételes beteg vérének vizsgálata syphilis irányában.

Az Antiveneriás Bizottság fontos javaslatot tett arra vonatkozóan is, hogy a vele született syphilis elleni küzdelem érdekében legalább egy olyan intézmény létesülhetett az országban, ahol ezzel a kérdéssel szaktudomány-szerűen foglalkoztak. Ugyancsak a bizottság tevékenységének köszönhető az 1928-ban adatfelvétel céljából történő statisztikai összeírás a nemi betegségekről, amely kiterjedt még a letartóztatásban levő beteg személyekre is.¹³ A főiskolai hallgatók, középiskolás diákok részére szervezett felvilágosító előadások sorozata szintén a bizottság kezdeményezésére történt.¹⁴ A felvilágosító munkát elősegítő rölap is készült több ezer példányban „Intőszó férfiakkhoz” és „Intőszó nőkhöz” címmel. 1927-ben Németországban életbe lépett az új „Lex veneris”, amelynek tanulmányozására a bizottság kiküldte titkárát és jegyzőjét.

Dr. Basch Imre, mint a bizottság elnöke és 1929-től az antiveneriás ügyek országos miniszteri biztosa, odaadó szorgalommal és határtalan buzgalommal működött, járta az országot, és felmért minden lehetőséget, hogy az arra alkalmas városokban szervezzenek nemibeteg-gondozó intézeteket.¹⁵ Kitartó, szívós törekvésének eredménye lett a Népjóléti Minisztérium rendelkezése, az ún. egészségvédő (nemibeteg-gondozó) intézetek felállításáról.¹⁶ Felhívják a törvényhatóságok figyelmét elsősorban az Országos Munkásbiztosító Intézettel vagy szükség esetén más egészségügyi intézménnyel való együttműködésre.

1. táblázat

Ez időben az országban összesen 100 helyen végeztek beteggondozást:

Budapest területén volt, városi intézeti jellegű	13
Budapest területén, de az O. T. I. keretében	12
Budapest környékén	8
Vidéken	67

Szükség is volt erre, mert az 1928-as statisztika szerint lakosságunk fertőzöttsége — a felmérési rendszerek különbözőségétől függetlenül — igen nagymértékű volt más országokkal is összehasonlítva.¹⁷

13 GORTVAY György: A veneriás betegségek statisztikája Magyarországon. *Népegészségügy*, 1930. 21. 1200—1201; 22. 1252.

14 DR. STEIGER—KAZAL Dezső: A nemi felvilágosító és prophylacticus előadások Magyarország főiskoláin. *Népegészségügy*, 1930. 20.

15 DR. BASCH Imre: A nemibetegségek elleni küzdelem. *Népegészségügy*, 1928. 21. 1553—1567.

16 86 357/1928. I. M. M. M. sz. rendelet. Dr. SOMOGYI Zsigmond: Mintaszabályzat nemibeteggondozók szervezésére. Bp. 1928.

17 BEZERÉDYNÉ—HENCZ—ZALÁNYI i. m. 179.

2. Gondozóintézet szervezése Kecskeméten

Kecskeméten a gondozóintézet kialakulása éppen olyan nehézkesen ment, mint ahogy az országos viszonylatban is történt. Pedig Kecskeméten ez a fogalom és gondolat már nem volt új.

1833-ban az Alpáron működő Schmidt János, Pest vármegye „második főorvosa” javaslatára egy ideig kötelező a házasság előtti orvosi vizsgálat.¹⁸ Kecskemét város tanácsa 1853-ban megbízta Hajagos Illés polgármestert, hogy a „bujakóros nők” elhelyezéséről gondoskodják.¹⁹ Ki is jelöltek egy épületet öt helyiséggel. Dr. Csabai Géza egykori városi tiszti főorvos már a század elején tervezetet dolgozott ki az anya és csecsemőgondozói ill. védelmi szervezet ügyében, és ezzel országos viszonylatban is első volt. Dr. Szepes Jenő tüdőgyógyász szakorvos 1913-ban tüdőgondozó intézetet szervezett az Országos Munkásbiztosító Intézet keretében. Sőt dr. Ternovszky György szerint Kecskeméten már 1915-ben ugyancsak az Országos Munkásbiztosító Intézet keretében olyan szakrendelés működött, amely a nemi betegek nyilvántartásával és gondozásával is foglalkozott.

Újabb adat 1919-ből akadt. A Nemzeti Tanács Néptanácsa alakulása első ülésének jegyzőkönyve szerint Dr. Földes István kormánybiztos helyettes szóvá tette, hogy „Igen szomorú dolog, hogy Kecskeméten még nincsen veneriás beteg kórház, népkönyvtár és népfürdő”.²⁰

Az első világháború után a 20-as évek elején kezdődött a közegészségügy újjászervezése természetesen Kecskeméten is. 1923-ig a város tiszti főorvosa és a városi kórház igazgatója egy személyben dr. Csabai Géza volt. Nyugalomba vonulásával a két állást külön szervezték meg, így tiszti főorvos dr. Tassy József lett, a kórház igazgatója pedig dr. Cserey-Pechány Albin, aki egyben a sebészeti osztály főorvosa is volt. A két állás különválasztása mindkét munkaterületre vonatkozóan igen hasznosnak bizonyult. A tiszti főorvosi teendők az egészségügyi igazgatásban, a kórházigazgatói teendők pedig a gyógyító munkában jelentettek sok feladatot, eleinte a szervezésben, később a fejlesztésben. Működésük legelején jelentkezett sok tennivaló a nemi betegekkel, különösen azokkal, akik nem voltak tagjai egy betegbiztosító intézetnek sem. Ezeket a betegeket mégis el kellett látni és gyógykezelésben kellett részesíteni.²¹ A kis befogadóképességű kórház természetesen minden beteget nem tudott felvenni, így csak kis részüknek jutott hely — kizárólag nőknek — a belgyógyászati osztályon. Ebben a szűkös helyzetben

18 DADAY András: A nemibetegségek elleni küzdelem múltjából. *Egészségvédelem*, 1931. 10—11. 9.

19 Bács-Kiskun Megyei Levéltár. Tanácsülési jkv. 1853. 945. sz.

20 Bács-Kiskun Megyei Levéltár. Kecskeméti Nemzeti Tanács Népjóléti Bizottság iratai.

21 Dr. CSEREY—PECHÁNY Albin levélbeli közlése 1962-ben.

a kórházigazgató úgy rendelkezett, hogy a kórházban működő tüdőbeteg-gondozó intézetben heti két délután és vasárnap délelőtt csak nemi betegeket lássanak el. Ezt a munkát a belgyógyászati osztály alorvosa dr. Cseke László végezte, akinek segítségére volt dr. Augner Sándor, eleinte csak szigorlóorvosi minőségben. A belosztályra felvett nemi beteg nőknek a kórházi kötelező viselete lángpiros, földigigő gallérszerű ruhadarab volt. Így a kórházban levő többi betegek egy-két napon belül már tudták, hogy ezek a különös ruházatú társak a „bujások”. Nem volt nehéz észrevenni azt sem, hogy ezek mind a fiatalabb korosztályhoz tartoznak. Természetes, hogy a befogadó belosztály minél hamarabb szabadulni igyekezett a nemi betegektől, akik pedig mindössze 8 ágyat foglaltak el.

Ebben az időben több, a háború alatt katonai egészségügyi célokat szolgáló épület felszabadult és a fejlődés lehetősége megcsillant a kórház előtt is. A kórházban működő tüdőbeteg-gondozó intézet új helyre költözött, helyét az anya- és csecsemőgondozó intézet kapta meg. A belgyógyászati osztály az egykori közös csapatkórház épületét foglalta el, új helyére azonban már nem vitte magával a részére nagy terhet jelentő nemi betegeket. Ezeket a betegeket most már a szegényház mögötti elmemegfigyelőnek nevezett épületben helyezték el 16 ágyon. Az orvosi ellátást a közvetlen szomszédságában levő Járványkórház alorvosa látta el. A 16 ágy az épület két nagyobb szobájában volt, míg a cellaszerű kisebb helyiségekben elmebetegek, vagy elmebetegsége gyanús egyének voltak. Szomorúbb elhelyezést keresve sem lehetett volna találni, és nemi betegeket nyomorúságosabb helyre kényszeríteni. Így megszűnt az a csekély lehetőség is, hogy a nem rendőrhatósággal beutalt nemi betegeket megközelítőleg is emberséges körülmények között lehessen ápolni.

A nemi betegek ilyen körülmények között való ellátása tehát egyáltalában nem volt megfelelő, gondoskodni kellett valami más, több és kevésbé költséges módról, s ez ismét a gondozóintézeti módszer bevezetését vetette fel. A már meglevő, dr. Merétey Sándor vezetése alatt álló anya- és csecsemővédelmi, valamint a dr. Szarvas András vezetése alatt álló tüdőgondozó intézet mintájára igyekeztek a nemibeteg-gondozó intézetet is megszervezni. 1929-ben Kecskeméten tartotta közgyűlését a „Szegedi Alföldkutató Bizottság”²² és a „Magyar Orvosok Tuberkulózis elleni Küzdelem Egyesülete”, s ezzel együttesen a tüdőgyógyintézetek és tüdőgondozó intézetek orvosainak egyesülete is. Ez a két országos jellegű egyesület így hozzájárult ahhoz, hogy Kecskemét nehéz közegészségügyi helyzete országos viszonylatban is

22 PÉTER László: Alföldkutató — Szeged-kutatás. *Szegedi Egyetem*, 1909. VII. évf. 1.

ismeretessé válják.²³ Mindenki előtt nyilvánvalóvá lett, hogy az ún. egészségvédő intézet szükségszerű, felállítása elodázhatatlan. A hivatalos álláspont az volt, hogy a város a nemibeteg-gondozó intézetet is saját intézetként állítja fel, amely nem kevés anyagi áldozatot követelt, s az anyagi alapot a város csak nehezen és fokozatosan tudja előteremteni. Dr. Tassy József tiszti főorvos, mint az Országos Közegészségügyi Egyesület helyi fiókjának elnöke a fiókegyesület pénzével, az egyesület központjának anyagi segítségével és a dr. Basch Imre miniszteri biztos révén szerzett állami támogatással tudta az elinduláshoz szükséges anyagi javakat előteremteni.

3. Gondozóintézet Kecskeméten

1928. március 19-én a tiszti főorvos már jelentette felettes szerveinek, hogy „még húsvét előtt megnyílik a városi nemibeteg dispensaire Dr. Nagy György szakorvos vezetése alatt, a tisztifőorvosi hivatal helyiségeiben”. Az említett helyiségek a városháza épületében, annak a színház irányába eső sarokbejáratánál voltak. Az a körülmény, hogy az intézet egy másik hivattal egy helyen működött nem képezett akadályt, mert a munkaidőbeosztás elválasztotta a kétféle munkát. Akkor dolgozott a nemibeteg-gondozó, mikor már a tisztiorvosi hivatal befejezte irodai munkáját: déli 12 és 2 óra között. A leginkább zavaró körülmény az volt, hogy az utolsó helyiségben még évekig a városi állatorvosi hivatal működött egészen más rendeltetéssel, egészen más munkával. Ilyen körülmények között nem csoda, ha időnként kisebb állatok hangja áthallatszott az egyetlen ajtóval elválasztott állatorvosi hivatalból. Az ablakon kitekintve pedig látható volt, ahogyan az állatorvos kollégák vizsgálgatják, kenetik „betegeiket”.

Intézetünk hősckora volt ez, és igen messzi jövőben lehetett csak elképzelni megfelelőbb elhelyezést. Eleinte nem volt semmilyen személyi segítség sem. A nem orvosi jellegű irodai munkát a tiszti orvosi hivatal egyetlen alkalmazottja, Salamon Géza városi díjnok végezte, aki az egészségügyi igazgatás minden részét jól ismerte. Nem volt külön takarítónőnk, vagy más ilyenféle segédezőnk sem. Ezt a munkakört a hivatal másik alkalmazottja, Varga Sándor városi hivatalsegéd látta el. Munkatöbbletükért havi 20—20 pengőt kaptak, míg a város havi 80 pengőt utalt ki e sorok írójának. Minden szükséges felszerelést beszereztünk, mikroszkópiumot, spirochaeta sötétlátóteres vizsgálókészüléket, ehhez megfelelő fényforrást, korszerű vizsgálóasztalt s egyéb eszközöket.

23 A közgyűlésen elhangzott Dr. NAGY György: Adatok Kecskemét és környékének syphilises fertőzöttségéhez c. előadás. Megjelent: Szegedi Alföldkutató Bizottság Évkönyve, 1930.

Végül 1928. augusztus 18-án és 19-én a tiszti főorvosi hivatal a következő hirdetményt tette közzé a Kecskeméti Közlöny hasábjain:

„Bőr és nemibeteg szakorvosi rendelés veszi kezdetét f. hó 21-én a tiszti-orvosi hivatalban. Rendelési órák hétköznapokon déli 12 és 2 óra között. A tökéletesen szakszerű rendelésen minden igazolt szegény beteg megjelenhet, aki ingyenes gyógyszer és gyógyellátásban részesül. De bajának pusztá megállapítása céljából résztvehet bárki is, tekintet nélkül vagyoni állapotára. Ezen rendelkezésekkel kapcsolatban vér és váladékvizsgálatok is végeztenek, göröcsövi és veygi úton. Tisztifőorvos.”

Ezzel megindult tehát Kecskeméten, akkor az ország negyedik legnagyobb városában egy újabb gondozójellegű intézmény munkája első, ideiglenes otthonában.

Ez az „ideiglenesség” pontosan 10 évig tartott. A sok nehézség ellenére is azonban ez a 10 év volt a legeredményesebb és legtartalmasabb. Amíg az anya- és csecsemővédő intézet, valamint tüdőbeteg-gondozó intézet működését örömmel fogadták a hivatalos szervek és a nagyközönség is, addig a nemibeteg-gondozó intézetnek sok érzelmi nehézséggel és sokszor gyermek hiedelemmel kellett megküzdenie. Elég lesz talán csak azt az egyet megemlíteni, hogy e sorok írójának lakásbérleti szerződésébe a bérbeadó egyesület ki akarta kötni, hogy minden rendelési óra után a kapukilincset és a lépcsőkarfát le kell törölni szublimátos vízzel!

Az egészségügyi hatóságok természetesen örömmel vették az új intézetet, mert a közigazgatási egészségügy e munkáját nem szívesen vállalták és értékelték a szakszerű vizsgálatok eredményeit, a rendőrséggel való kapcsolatok kiszélesítése révén pedig már nemcsak a betegek, hanem a gyanúsítottak minősíthető esetek vizsgálata is biztosítva volt. A betegforgalom lassan növekedett, mert nemcsak nemi betegek, hanem bőrbetegek is felkeresték a rendelést, valamint ide irányították a bőr- és nemi betegeket a kórházi osztályokról is. A rendőrhatalom eljárással is adódtak páciensek, és természetesen a hetenkénti orvosi vizsgálatra kötelezett nők is gyarapították a betegek számát.

1930-ban Dr. Tassy József tiszti főorvos, talán az 1928-ban országosan elrendelt nemi beteg összeírás hatása alatt, a Kecskeméten akkor gyakorlatot folytató 57 orvoshoz kérelemmel fordult, hogy jelentsék be az 1930. augusztus 1—1931. február 1-ig rendelőjükben megjelent nemi betegeket, csak szám szerint, név nélkül. Az összeírás célja, hogy megközelítőleg számszerű adatokat nyújtson a város nemi beteg fertőzöttségéhez. A körlevélre 3 orvos nem válaszolt, 22 orvos nemleges választ adott. Annak ellenére, hogy nem jelentett esetet az Országos Társadalombiztosító Intézet és a helyőrségi orvosfőnök sem (Kecskeméten ebben az időben egy gyalogoszászlóalj és

egy huszáralosztály állomásozott!) az eredmény mégis meglepő volt. Összesen 647 volt a félév alatt jelentkezett új betegek száma. Összehasonlításképpen említhető, hogy Kecskemét területéről a tuberculosis kivételével kötelező bejelentés hatálya alá számítható más fertőző megbetegedések száma csupán 540 volt!

De a nemibeteg-gondozó intézet megindult munkájának volt más haszna is, mint csupán a gyógyítás. Lassanként átment a köztudatba a nemi betegségek elleni küzdelem hasznossága, hatásossága is. Sőt kialakulóban volt a később fertőzési forráskutatásnak nevezett munka fogalma is. Bár halványan, de feltűnt a gondozás fogalma is.

Előírás volt ugyanis a katonaságnál a fertőző személyek felkutatása s a felvett jegyzőkönyvek alapján a városi egészségügyi hatóság az ügyet a rendőrség segítségével kivizsgáltatta. A fertőzőeknek talált nők ennek alapján azonnal kórházba kerültek.

A kórházi elhelyezésnek voltak persze nehézségei, mert érvényben volt ugyan az 1898. évi 133 000 BM. rendelet 5. §-nak 2. pontja, amely szerint minden közkórházi jellegű kórházban ún. bujakóros osztály állítandó fel, de ez az akkori időkből csak írott malaszt volt. Eleinte csak 8 ágy állt rendelkezésre. Később azonban — nem utolsósorban Dr. Czirjék László rendőrfőtanácsos, a kapitányság vezetőjének segítségével — 20 ágy volt biztosítható a kényszerbeutaltak részére.

Járványtani szempontból is nagy jelentősége volt ennek a fejlesztésnek, hiszen a 20 beteg, a leginkább fertőző nemi beteg volt így kivonható a betegség terjesztéséből. A férfi gonorrhoea szövődményes eseteit a sebészeti, a női gonorrhoeas szövődményeseket az újonnan, Dr. Matolcsy Károly főorvos által vezetett szülészeti—nőgyógyászati osztály vette fel. Az elég gyakori gummas betegek a sebészeti osztályon nyertek elhelyezést, legalábbis a gummáik behámosodásáig.

Ebben az időben a városi kórház is fejlődésnek indult, újjászervezése következtében. Bőr-, nemibeteg osztály felállításáról ugyan szó sem volt, sőt még arról sem, hogy a városi tiszti főorvosi hivatalban szorongva dolgozó nemibeteg-gondozó intézetet új és megfelelőbb helyre telepítsék. A szakterületenkénti fejlődés megoldása az időközben a városban letelepedett szakorvosok révén volt lehetséges úgy, hogy közülük egyeseket a kórházi tiszteletbeli főorvosi címmel konziliáriusi minőségben alkalmaztak. Így kaptak tb. körkórházi főorvosi címet az akkori törvényes lehetőségeknek megfelelően: Dr. Ábrahám András szemész szakorvos, Dr. Miron Zoltán urológus szakorvos, Dr. Turi József fül-, orr-, gégeszakorvos és Dr. Nagy György nemibeteg- és bőrgyógyász szakorvos, aki az ún. „puella osztály” orvosi teendőit látta el.

Ezzel az intézkedéssel a nemibeteg-gondozó intézet szoros kapcsolatba került a kórházzal. Egy orvos látta el mindkét munkahelyet. Íme a napjainkban annyit emlegetett kórház — gondozóintézeti egység!

Az intézet más, szakterületébe eső ügyekben is bekapcsolódott az általános közegészségügy munkájába. A város új Széktó fürdője 1930 nyarán nyílt meg. Rövidesen az a hiedelem terjedt el, hogy az új fürdő bőrbetegségeket terjeszt. A nagyközönség megnyugtatóására a hatósági cáfolathoz az intézet adta a szakértői véleményt, amely az újságban jelent meg.²⁴

Az akkor 83 ezer lakosú Kecskeméten, amely nagy tanyás körzettel, ezen belül kialakult faluszerű településekkel, sok iskolával, helyőrséggel rendelkezett, bőven volt teendő a felvilágosító munkával kapcsolatosan is. A középiskolákban szervezeten folyt felvilágosító előadás, melyet az iskolaorvosok tartottak. Az egyetlen főiskolán, a Jogakadémián, az volt a gyakorlat, hogy a törvénytudományi orvostan megbízott előadója (e sorok írója) minden félévet felvilágosító előadással kezdett meg.

A Népjóléti Minisztérium hatáskörébe tartozó Egészségügyi Propaganda Központ által előállított 100 diaposztív képből álló sorozat képezte az alapját ezeknek az előadásoknak, amelyekhez a kísérő szöveget Dr. Grusz Frigyes írta. Ez a szöveg nyomtatásban is megjelent, s így országos viszonylatban is egységesen lehetett az előadásokat megtartani. A Teleia Egyesület rendezésében a Városi Moziban szerveztek előadásokat a nagyközönség részére, ezeket Dr. Miron Zoltán urológus főorvos tartotta.

Minden, akkor lehetséges felvilágosító módot igyekeztünk kihasználni. Intézetünk városzobájában volt hangosan beszélő készülék is, amelyen a nemi betegségekről egy-két perces kis előadásokat mondtunk be a várakozók részére. Szívesen hallgatták, s utána nem egyszer kérdezősködtek is az elhangzottakról.

Nagyszámú hallgatóságot vonzott az Ókollégium I. emeleti 120 személyes termében — a városi népművelés céljait szolgáló, ún. Kismoziban — egy erre hivatott személy, Kerekes József ny. iskolaigazgató által szervezett előadássorozat, amelynek előadói között Scheitz Antal állami reáliskolai biológia szakos tanár különösen élvezetes magyarázatokat fűzött a vetített képekhez. Ő volt egyébként egyik kezdeményezője annak is, hogy a középiskolákban, a természetrajz tantárgy keretébe beillesztve tanítani kellene a biológiai alapfogalmakat, éppen a baktériumok életével kapcsolatosan. Nagyon is beillett ez a nemi betegségek kórokozóinak ismertetésébe.²⁵

²⁴ Dr. Nagy György: A széktó vize nem fertőz! *Kecskeméti Közlöny*, 1931. 167. sz.

²⁵ SCHEITZ Antal: Bakteriológiai gyakorlatok a középiskolákban. Áll. Katona József Reáliskola Évkönyve, 1930—31. Kecskemét. *Teleia*, 1925. 2—3.; 1926. 1—2. 12.

Újabb jellegű tennivaló is hárult az intézetre a Kecskeméten és külterületén gyermekek közt fellépő mikrosporiasis járvány kapcsán. Természetes volt, hogy az adódó feladatot a nemibeteg-gondozó intézetnek kellett elvégezni. Összesen 282 eset fordult elő. Dr. Somogyi Zsigmond javaslata alapján a thallium aceticum oxydulatum megfelelő adagolásával bekövetkező epiláció által sikerült a járvány felszámolása. Az ügy sok járványtani tanulsággal is szolgált.²⁶

Az Országos Közegészségügyi Egyesület Antivenerias bizottságának élén Dr. Neuber Ede, mint a bizottság elnöke és országos viszonylatban a nemi betegségek elleni küzdelem miniszteri biztosa buzgolkodásával és irányításával most már országos ügyvé váltak ezen küzdelmek: a nemibeteg-gondozó intézetek ügye. Akkor még az értekezlet ismeretlen fogalom volt, tanácskozás tanácskozást követett az intézmény megfelelő elhelyezéséről.

A terv az volt, hogy a külső kórházi telep mellett levő, első világháborúból visszamaradt barakk épületek a városi mérnöki hivatal felmérése szerint használható állapotban vannak, s azokat a Cserepes kórház mellett a Hornyik János utca és Luther köz sarkán levő telken kellene felállítani. Már-már eldőlt a barakképületek elhelyezésének kérdése, amikor új terv látott napvilágot. Mégpedig az, hogy össze kell kötni a nemibeteg-gondozó intézet végleges elhelyezését a tüdőbeteg-gondozó intézettel együtt, közös épületben. Kialakult az „egészségház” fogalma. Közben egyre-másra születtek a kórházépítési tervek is. Dr. Cserey-Pechány Albin kórházigazgató elképzelései, tervei között a bőr- és nemi beteg osztály is szerepelt. De a tervek még évtizedekre csak tervek maradtak.

A város részéről akadt azonban olyan elképzelés, hogy az Egészségházat az akkoriban üressé vált Katona József és Bánk bán utca sarkán levő, Katona József egykori szülőháza helyén levő házban helyezze el. Ódon, állagában megviselt, alacsony, kis alakú, kevés helyiséggel bíró épület volt ez. Még nagy költséggel járó újjáépítés és átalakítás után sem lett volna alkalmas két intézmény részére, egészségügyi célokra teljességgel alkalmatlannak találtuk.²⁷

1935. augusztus 6-án a város rendkívüli közgyűlése lelkes egyhangúsággal szavazta meg az új kórház felépítéséhez szükséges költségeket, azonban a harmincas évek gazdasági válsága jó időre elodázta az építési tervek valóra-váltását. — Kevesebb költséggel olyan betegellátási formát kellett tehát támogatni, mellyel azért némi sikert és eredményt lehet elérni.²⁸

26 Dr. NAGY György: Mikrosporiasis járvány és annak thalliumos leküzdése Kecskeméten. *Budapesti Orvosi Újság*, 1938. 32. és 33. sz.

27 Dr. NAGY György: Kecskemét egészségházának elhelyezése. *Kecskeméti Közöny*, 1935. 241. sz.

28 Dr. NAGY György: Miért kell az új közkórház? *Kecskeméti Lapok*, 1935. 30. sz. uó.' Milyen legyen az új közkórház? *Kecskeméti Lapok* 1935. 32. sz. uó.: Hol legyen az új közkórház? (kéziratban).

A gondozóintézetek ügye tehát nem került le a napirendről. Két év múlva, 1937-ben megürült egy, a város tulajdonában levő öreg épület, amely helyénél és nagyságánál fogva alkalmasnak látszott a nemibeteg-gondozó és tüdő-gondozó intézet befogadására. Az épület a vasútállomás előtt levő Katona József parktól egy úttal elválasztott helyen, a Bethlen város 74. szám alatti ház volt. A park felé eső részt jelölték ki a nemibeteg-gondozó intézet részére. A mérnöki tervekhez megvolt az anyagi fedezet. A terveket a minisztérium jóváhagyta, miután helyszíni szemle során Dr. Somogyi Zsigmond is elfogadta. Ezt követően 1938. július 11-én a törvényhatósági bizottsági közgyűlés megalkotta és elfogadta „Kecskemét város Egészségvédő Intézete” szervezési és szolgálati szabályzatát.²⁹

A következő statisztika az intézet első 10 évének számszerű tevékenységét mutatja betegek szerint. Elgondolkoztató adatok ezek, mert ki tudná megmondani, hogy egy évtized alatt hány családba került be ezeknek a betegségeknek a csírája és veszélyeztette a házasulókat és a leszármazottakat egyaránt!? Csak következtetni lehet e súlyos kérdésre.

2. táblázat

	Syphilis	Gonorrhoea	Ulcus molle	Bőrbeteg
1928	50	76	3	287
1929	107	213	10	576
1930	186	253	7	617
1931	213	220	7	756
1932	203	232	5	873
1933	217	259	11	907
1934	237	282	3	983
1935	323	312	5	625
1936	243	256	10	1339
1937	218	288	15	1507
Össze- sen:	1997	2391	76	8470

Az épület átalakításának munkáját Stefanovits István okleveles építész végezte, aki teljesen átérezve az orvosi szándékot, kifogástalan munkát végzett. Rendelőhelyiséget, irodahelyiséget és laboratóriumot alakított ki egyenként 16 m²-en, valamint külön férfi és női váróhelyiséget 6—6 m²-en.

²⁹ Bács-Kiskun Megyei Levéltár. Tanácsülési jkv. 147/kgy. — 14 716/1938. — IV. sz.

A megnyitó ünnepségre 1938. febr. 16-án került sor. Az ünnepségen megjelent és beszédet mondott Dr. Johan Béla államtitkár. Kíséretében volt Dr. Tomcsik József az Országos Közegészségügyi Intézet igazgatója, Dr. Petrányi Győző közegészségügyi felügyelő és Dr. Somogyi Zsigmond, az Újpesti Országos Szociológiai Intézet igazgató főorvosa. A szegedi egyetem orvosi karának képviselőjében részt vett az ünnepségen prof. Dr. Berecz János, a szülészeti-, nőgyógyászati klinika igazgatója.

A „Kecskeméti Közlöny” című napilap „Kecskemét közegészségügyének ügye, az egész nemzet ügye” — rangos főcím alatt — részletesen beszámolt az eseményről.³⁰ Ismertették az államtitkár beszédét, aki megköszönte a gyümölcs és gyermek városaként ismert Kecskemét áldozatkészségét és további támogatást ígért a fejlődésnek indult egészségügyi intézmények számára.

Megtörtént tehát az Egészségház ünnepélyes felavatása, lekerültek kőkapujáról a zászlók és fenyődíszek, a megjelent hivatali előkelőségek aláírták az emlékkönyvet, s az ünnepség helyét átvette a mindennapi, megszokott munka.

Nagy gondot okozott a megfelelő személyzet előteremtése, márcsak azért is, mert ebben az évben készült el az új honvéd csapatkórház, s ennek is gondoskodnia kellett személyzetéről. Az új katonakórháznak három osztálya volt: belgyógyászati, sebészeti és bőr-, nemibeteg-osztály. Mikor a tényleges orvosokat elvezényelték más szervezési munkára, akkor a kéznél levő helybeli szakorvost nyomban behívták, rendszerint 4 hetes „gyakorlat” címén. E sorok írója volt az új kórház bőr-, nemibeteg-osztályának állandó tartaléka, s így 1938—1941 között 7 alkalommal töltött 4—4 hetet katonai szolgálatban.

Ez a körülmény nagyon zavarta a nemibeteg-gondozó intézet rendszeres munkáját, mert a katonai szolgálat mellett kellett ellátni a polgári állás munkáját is. A legtöbb segítséget Dr. Varsányi Mátyás városi orvos, valamint ifj. Dr. Bardócz Árpád és Dr. Pollák Imre fiatal kollégák nyújtották. Be kellett tölteni természetesen az asszisztensnői állást is, amelyre tanítónői állásából ugyancsak régi városi alkalmazott került Stefanovits Rózsa személyében. A hivatalsegédi állást Góg István a tüdőbeteg-gondozó intézet régi alkalmazottja foglalta el.

Stefanovits Rózsa 3 évi szolgálat után kilépett, helyét Pallós Józsefné töltötte be, aki előbb tisztiorvosi hivatali adminisztrátor volt. Pallósné városi szolgálata előtt is már évtizedeket töltött közigazgatási irodai területen, tökéletes jártasságot szerzett az egészségügyi közigazgatás terén is. Nyom-

³⁰ 1938. február 17.

daszerűen szép írása, nagy terjedelmű emlékezőtehetsége az irodai teendők ellátására kiválóan alkalmassá tették. Nem túlzás leírni, hogy vagy 300 betegnek pontosan tudta diagnózisát, lakását, családi viszonyait és más szükséges adatokat. Az intézet munkáinak megszorodása szükségessé tette másik asszisztensnő beállítását. Erre a helyre ugyancsak régebbi városi alkalmazott került Szabó Sándorné személyében.

Hiába örültünk azonban a nehezen elkészült új Egészségházunknak, mert a háborús helyzet, a közelgő frontvonal intézetünk nyugodt munkáját teljesen megzavarta. Betegeink is elmaradoztak. 1944. október 10-én a szovjet csapatok megközelítették Kecskemétet. A város akkori „védői” elrendelték katonai szolgálati helyemnek a honvédesapatkórháznak Budapestre telepítését, a város teljes kiürítését. Az utolsó vonattal el kellett hagynom a várost, annak ellenére, hogy a polgári hatóságok kérték leszerelésemet.

4. A gondozóintézet működése a felszabadulás után 1951-ig

Budapest felszabadulása után aránylag hamar hazakerültem. 1945. január 26-án már mint leszerelt katona, jelentkezhettem is további folytatólagos polgári szolgálatra a város polgármesterénél, Tóth Lászlónál. Az volt az utasítás, hogy minél hamarabb újjá kell szervezni az intézetet és meg kell kezdeni a munkát. Az Egészségház a frontvonal átvonulása alatt nagymértékben megrongálódott, használhatatlanná vált.

Új helyet kellett keresni, s ez a hely — természetesen ismét ideiglenesen — Hegedűs István könyvkötőmester Budai u. 2. szám alatti családi házában a kaputól jobbra eső, nagyobb lakása előszobája és 5×5 m² alapterületű szobája volt, amely tulajdonképpen lakásom előszobájának ill. rendelőmnek felelt meg. De a kényszerű állapotokra való tekintettel nem volt más választás. Itt kezdtük meg a munkát 1945. február 16-án. A megmentett, eldugott, másoknak megőrzésre átadott műszereink visszakerültek, lassan gyógyszerrekhez is hozzájutottunk. Így nagyon szerény viszonyok között folytattuk, ahol abba hagytuk.

Lassú ütemben ugyan, de a betegek egyre szaporodtak. Munkáscsapatok, átvonulók is megtalálták a rendelőt. Két asszisztensnő és egy takarítónő is munkába állt. Magunkra hagyatottságunk nem sokáig tartott, mert megjelent intézetünkben Dr. Kálmán Ernő, népjóléti minisztériumi főelőadó, akitől az első utasításokat kaptuk a szocialista átszervezésre. Ő a reábízott szervezési munkálatokat szenvedélyes odaadással, fáradhatatlan szorgalommal végezte. Szinte mindig úton volt, járta az országot, örökös tárgyalásban és vitában állt a helyi vezetőkkel, kért, követelt, de mindig azzal az elgondolás-

sal, hogy a reábízott ügyet előrevigye és a fejlődésben zökkenőmentes munkával szolgálja az új szocialista közegészségügyet. Munkaterületünknek háttérében levő, tehát nem gyógyítási vonalba eső jogi vonatkozásokban is igen értékes útbaigazítást adott a szakmabelieknek.³¹

Eddig évtizedeken keresztül az 1879. XIV. t. c. 89. §³² és az ezt követő számtalan rendelkezés pontjai közt bukácsoltunk. Most már az 1940. VI. t. c. és ennek 888/1940. B. M. végrehajtási utasítása³³ módosítása szerint járhattunk el. Ez a törvény elméletben utat nyitott ugyan ok- és szakszerű eljárásoknak, de végrehajtásuk nem volt megfelelő. Pedig ez a törvény előírta a nemi betegségek elleni küzdelemben az egyetemes és kötelező védekezést, gyógyítási kötelezettséget, kényszerkezelési előírást, valamint a fertőzőkkel szemben büntető szabályokat is tartalmazott. A szocialista egészségügy újabb rendelkezések egész sorát hozta, de rendre megteremtette ezek anyagi alapjait is. Ezek az intézkedések végre lehetővé tették a 237 530/1948. N. M. rendelet megjelenését, amely biztosította kivétel nélkül, minden arra rászoruló nemi betegnek az ingyenes gyógykezelést a teljes gyógyulásig, tehát fertőzőképességének teljes megszűnéséig.

Lehetővé vált a leghatásosabb gyógyszer, a penicillin alkalmazása intézményesen a syphilis és gonorrhoea bármely kóralakjában. Elrendelték a házasság előtti orvosi vizsgálatot, külön gondot fordítottak a veleszületett syphilis végleges felszámolására azzal, hogy a terhesség alatt többszöri orvosi vizsgálatot írtak elő vérvizsgálati kötelezettséggel.

Közben megszűnt az Országos Közegészségügyi Intézet antiveneriás osztálya és megalakult az Országos Bőr- és Nemikórtani Intézet, mely az egész szakterületen biztosította az egységes irányítást és ellenőrzést.

Így alakulhatott ki az a szemlélet, mely megteremtette a bőr- és nemibeteg-ellátás hálózatának működési szabályzatát.³⁴ Ennek alapján értük el azt a csodálatos eredményt, hogy volt országunkban olyan másfél évnyi idő, mikor egyetlen regisztrált syphilis eset sem fordult elő.

1946. szeptember 1-től, alig egy évig ismét új, most már negyedik helyén folytatta munkáját a Bőr- és Nemibeteg-gondozó Intézet. Helyét az ún. „Cserepes” kórház³⁵ Koháry utca (ma Móricz Zs. u.) felőli szárnyának földszintjén jelölték ki. Három helyiség állt rendelkezésre: váró, rendelő és laboratórium, ill. iroda céljára. A következő hónapokban azonban eldölt,

31 Dr. KÁLMÁN Ernő: A nemibetegségek elleni küzdelem jogszabályzata. Bp. 1953.

32 A közegészségügy rendezéséről szóló törvény.

33 *Budapesti Közlöny*, 1940. dec. 1. 247. sz.

34 8332/Sz/10. Eü. Miniszteri rendelet. A bőr- nemibeteg ellátás hálózatának működési szabályzata. Végrehajtási utasítás. 82/1951. (III. 1.) M. T.

35 JOÓS Ferenc: A „Cserepes”. *Petőfi Népe*, 1968. jún. 28.

hogy az állagában erősen megrongálódott épületet le kell bontani. Az épületben levő kórházi osztályokat az új honvédecsapatkórház Izsáki úti, háborús károktól viszonylag megkímélt épületébe költöztették.³⁵

1947. őszén megkezdték a Cserepes kórház lebontását, hogy helyén, új korszerű rendelőintézet épüljön. Vándorlásunk újabb állomása a Csongrádi u. 2. szám alatti ún. Bóka-ház lett. Ez a magassíkföldszintes, két utcára és térre néző, központi fekvésű épület már részben a városi tisztifőorvosi hivatal otthona volt, amely intézménnyel így újra egy helyre kerültünk.

Intézetünket az épület Vörösmarty utcára néző szárnyában helyezték el, ahová a rendezetlen, hepehupás udvaron, egy rozoga falépcsőn, majd ennek folytatását képező nyitott fapadlós tornácra át lehetett eljutni. A rendelőhelyiség a maga 35 m²-es nagyságával minden eddiginél tágasabbnak bizonyult, de csak egy ablaka volt s így meglehetősen sötét. A kicsiny várószoba, egy még kisebb helyiség a takarító eszközöknek — ez állt rendelkezésre. A forgalom pedig egyre növekedett!

Ezen a helyen értük meg intézetünk fennállásának 20. évfordulóját. Viszsaemlékezve az elmúlt évekre, azzal vigasztaltuk magunkat, hogy 1—2 év múlva új és végleges helyünket foglalhatjuk el az épülő új SZTK székházban. 1947. szeptember 1-től dolgoztunk itt 1950. június 5-ig.

A gondozóintézet második évtizedének munkáját számszerű adatok alapján a következő táblázat mutatja:

3. táblázat

Évszám	Syphilis	Gonorrhoea	Ulcus molle	Bőrbeteg
1938	271	327	—	1122
1939	177	151	9	1482
1940	230	118	13	1543
1941	251	290	11	1224
1942	234	149	3	810
1943	433	267	2	667
1944		nincs adat		
1945	262	140	3	290
1946	493	68	2	522
1947	625	366	—	666
Összesen:	2976	1876	43	8326

36 Dr. RÉTHY Aladár: A Kecskeméti Megyei Kórház fejlődésének története. Megyei Kórház Évkönyve, Kecskemét, 1962.

Minden okunk megvolt feltételezni, hogy az épülő új és korszerű munkahelyünk valóban megfelelő lesz. Kifogásoltuk ugyan a II. emeleti elhelyezést és a nem szerint elkülöníthető váróhelyiségek hiányát. De a terven változtatni nem lehetett, s be kellett látnunk, hogy a bőr- és nemi betegek járóképessége rendszerint jó, így nem akadály a II. emelet. A váróhelyiségként szereplő széles, világos folyosót pedig rövid idő múltán megszokják majd a betegek.

A szocialista egészségügy kecskeméti első nagy beruházása — azt mondhatjuk — hamarosan megvalósult. 1950. június 10-én kezdtük meg a munkát az új, minden eddigénél jobb, célszerűbb, kényelmes helyünkön, az SZTK-palotában. Itt már összesen 6 helyiségben rendezkedhettünk be. Nemek szerinti vizsgálati és kezelőhelyiségeket alakítottunk ki és jutott hely orvosi, laboratóriumi és irodai célokra is. Létszámunk is gyarapodott. Dr. Fekete Béla teljes munkaidővel dolgozott intézetünkben az eddig csak átmenetileg működő kollégák helyett. Munkatársaink sorába lépett Pozsgay Kázmérné, Farkas Lenke általános asszisztensnő képesítéssel, mint harmadik, eddigi legképzettebb asszisztensnőnk. Új munkahelyünk természetesen átalakította munkarendünket is. Fontos és kedvező változás volt, hogy más szakmák segítségét egy épületben találtuk meg, nem kellett betegeinket ide-oda küldözgetni. A szükséges vizsgálati eredményeket jóformán egy délelőtt beszerezhattük. Ez az orvosi ellátást, táppénzes ügyek intézését nagymértékben segítette.

Igazán itt kezdett kibontakozni közvéleményünkben is a helyes irányban átalakult felfogás a nemi betegségekkel kapcsolatban. Ha arra gondolunk, hogy intézetünk — hatodik helyén — fennállásának immár harmadik év-tizedét kezdte meg, akkor elvárható volt, hogy az újszerű gondozó és gyógyító munka kifogástalan legyen. Így volt ez azért is, mert az akkori forgalomhoz képest az orvosi és általában a személyi és tárgyi feltételek kielégítőek voltak.

1951. februárjában váratlanul meg kellett válnom az intézet vezetésétől, az itt folyó munkától. Ezért csak ez időpontig foglaltam össze a gondozó intézettel kapcsolatos ismereteimet.³⁷ Úgy hiszem, hogy a jelen eredményei-

37 Az 1948—1951. februárjáig terjedő időszak számszerű adatai

	Syphilis	Gonorrhoea	Ulcus molle	Bőrbeteg
1948	780	412	1	400
1949	225	228	—	136
1950	36	131	—	1250
1951	13	173	—	2480
	1054	939	1	4266

nek igazi értékeléséhez mindenkor alapvetően fontos és tanulságos a kezdetekre való visszapillantás.

Hálás köszönettel tartozom mindazoknak, akik dolgozatom megírásában segítségemre voltak. Külön köszönettel tartozom Dr. Balanyi Béla igazgatónak a levéltári adatokért és a régi hírlapi szemelvényekért. Magam is jól ismereim munkám hibáit, hiányait, mégis nyugodtan idézem végezetül a krónkás Tinódi szavait: „sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat bé nem írtam”.

IRODALOM

- Dr. BERDE Károly: A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem bőr- és nemikórtani tanszékének és klinikájának félévszázados története. 1874—1924. Bp. 1928.
- BORN József: A gümőkór és a nemibetegségek elleni védekezés törvényjavaslata. Orvos-Szövetség 1940. 1. 5—9.
- Dr. DOROS Gábor: A nemi egészségügy problémái. Bp. 1928.
- Dr. DOROS Gábor—Dr. MELLY József: A nemibetegségek kérdése Budapesten. Bp. 1930.
- Dr. DOROS Gábor: Nemibetegek általános kötelező gyógykezelése. *Egészségügyi Szemle*, 1934. 1. 19—34.
- EMÓDI Aladár: A nemibajok elleni törvényes rendelkezések egészségügyi szempontjai. *Teleia*, 1932. 5. 68—72.
- Dr. NAGY György: Adatok Kecskemét város veneriás fertőzöttségéhez. Népegészségügy. 1932.
- NEUBER Ede: Az antiveneriás küzdelem legközelebbi feladatai. *Szociális Orvostudomány*, 1934. ápr. 6—12.
- NEUBER Ede: A nemibetegségek preventiója. *Orvosképzés*, 1937. 4. 442—449.
- Dr. NÉKÁM Lajos: A veneriás betegségek társadalmi kihatásai. Nemzetvédő Szöv. 2. füzet. Bp. 1917.
- Népjóléti Minisztérium: Az antiszifilises kezelések irányelvei. Bp. 1949.
- Dr. SCHOLTZ Kornél—Dr. NEUBER Ede: Az antiveneriás bizottság ünnepi kötete. 1925—1935. Bp. 1935.
- Dr. SCHOLTZ Kornél—Dr. NEUBER Ede—Dr. DOROS Gábor: Törvénytervezet a nemibetegségek leküzdéséről. Bp. 1936.
- SOMOGYI Zsigmond: A nemibeteg gondozás hatósági megszervezése. *Egészségpolitikai Szemle*, 1935. 1. 16—27.
- SOMOGYI Zsigmond: A nemibeteg gondozás Magyarországon. *Teleia*, 1935. 8—9. 112—116.
- WEISS Emil: A nemibetegségek elleni küzdelem egy újabb akciójáról Magyarországon. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlése, Veszprém 1912. aug. 25—29. Bp. 1913. 125.

JÁRVÁNYÜGY

YOMIURI SHINBUN

Pestis-, himlő- és kolerajárványok Pest-Pilis-Solt Vármegyében a XVIII-XIX. században

NOVÁK LÁSZLÓ

A fertőző betegségek, a járványok mindenkor nagy veszedelmet jelentettek az emberiség számára. Az orvostudomány fejlődése révén már számos fajtájuk a múlté, néhányuk azonban napjainkban is pusztít. Az ENSZ Egészségügyi Szervezete 1980-ban jelentette be, hogy a Föld mentes a himlőtől, ezért megszüntették a csecsemők és kisgyermekesek védőoltását. Ma, főként a trópusi éghajlati övben, s a szubtrópusokon szedik áldozataikat a „hagyományos”, tömegesen pusztító járványok. A pestis fő fészke India, s Délkelet-Ázsia. A kolera sem ritkaság: 1970. augusztusában Grúziában veszélyeztetett, s újságok adták hírül, hogy Afrika délkeleti részén is pusztított 1980-ban.

Tanulmányomban három járványos betegséget vizsgálok, Pest-Pilis-Solt vármegye közigazgatási területére vonatkoztatva. Lehetőség adódik adatokkal hozzájárulni az orvostörténethez, járványtörténethez, s e mellett betekintést nyerhetünk a vármegyei közigazgatási szervezet működésébe szükségállapot idején, de szükségképpen, ismereteket szerezhethetünk a népeletről is, akárcsak a demográfiai viszonyok alakulásáról.

A dolgozat megírásához felhasználtam a vármegye körrendeleteit, utasításait, a helyi tanácsok iratanyagát, s a református egyházi halotti anyakönyvek adatait. E felekezeti dokumentációs anyag viszonylag részletes információt szolgáltat a XVIII. század végétől az egyes betegségekre vonatkozóan, míg a katolikus anyakönyvek — pl. Cegléd esetében, ahol csupán azt rögzítették, felkészítették-e az illetőt a túlvilági életre, vagy sem — adatai szűkebb információs bázissal rendelkeznek. A halotti anyakönyvek is azonban hiányos forrásértékűek a XVIII. század elejére vonatkozóan. Az 1739/40. évi pestisjárvány idején már a kecskeméti reformátusok pontosan vezették anyakönyvüket (1712-től). Ez nem mondható Nagykőrösre, de Ceglédre még annyira sem, ahonnan egyáltalán nem ismerünk adatokat a pestis pusztításának mértékére vonatkozóan. Annak ellenére, hogy Nagykőrösön pl. nem vezették pontosan e járvány idején az anyakönyvet (ez természetes is, hiszen a tömeges méretű halálozás a lelkészek számára sem tette

lehetővé a gyors anyakönyvezést), mégis rendelkezünk nagyon részletes és pontos kimutatással. A mezővárosi magisztrátus nótáriusa, Balla Gergely lajstromot vezetett a pestis pusztításáról. Ez a dokumentum nagyon értékes s ritka, mert egy viszonylag homogén vallású mezőváros halálozási statisztikáját, ennek tükrében a mezőváros demográfiai viszonyait, társadalmi képét mutatja be.¹

Minél régebbre tekintünk vissza, annál kevesebb a forrásanyag, amely alapján megrajzolhatnánk a járványos időszakok képét, részletesen, statisztikákkal dokumentálhatnánk azoknak társadalmi kihatását. Természetes, hogy a XVIII. század első feléből maradtak fenn kisebb számban a dokumentumok, és statisztikák. Azok a nagyobb mezővárosokból ismertek. A XVIII. század végétől már bővebb az informatív anyag, s a himlő elleni védekezésre is több dokumentum sorakoztatató fel. Legrészletesebb az 1831. évi kolerajárvány dokumentációs anyaga, amelyből nemcsak a járvány lefolyásáról, az ellene tett intézkedésekről, hanem a pusztítás méreteiről is pontos ismereteket kapunk. Mindez magyarázza azt, dolgozatunkban bővebben tárgyaljuk a kolerajárványt, annak ellenére, hogy nagyságrendje nem múlta felül a korábbi, veszedelmes és nagyobb méretű járványokat. Viszont, e járvány lefolyásának részletes ismerete viszonyítási alapul szolgálhat a korábbi, elsősorban is a pestisjárvány körülményeinek alaposabb ismeretéhez.

Pestis

A pestis (plaque, pest) a *Pasteurella* (*Yersinia*) *pestis* kórokozó által előidézett súlyos fertőző betegség. A patkányok (*Rattus rattus*), s révükön a bolhák terjesztik. Két módon terjedhetett: gyakrabban a bőrön át, a bolhák csípése nyomán (bubos pestis), valamint cseppfertőzéssel: légi infectio útján (tüdőpestis). A *bubos pestis* magas lázzal, apathiával, toxikus-septikus tünetekkel kezdődött. A fertőzés helyén gyulladás keletkezett, megduzzadtak a nyirokcsomók (bubo). Főleg az emberi test ágyék, hónalj részén keletkezett. A fertőzött nyirokcsomók rendszerint elgennyesedtek, kifehélyesedtek és bőrvérzések is támadtak. Második változata a tüdőpestis (*primer pestis pneumonia*), melynek tünetei: a magas láz, hidegrázás, köhögés, vérköpés, delírium. A halál 1—3 nap alatt állt be. A harmadik változata *septicaemia forma*, *pestis siderans*, amely nyirokcsomó duzzadás nélkül támadó, súlyos lefolyású, halállal végződő betegség volt. A negyedik pestis változat a *meningitis forma*, amely primaer gennyes agyhártyagyulladással járó beteg-

¹ Pest megyei Levéltár (PML) Nagykőrös Város (NkV) Ő. 48. № 155—156.

ség volt, de ritkábban jelentkezett. Az ötödik változat, a *pestis minor* (ambulatory plaque) enyhe fertőzőes megbetegedés rendszerint, spontán gyógyulással végződött.²

A *pestis* tehát összetett fertőző betegség volt, amelyet a korabeli szakemberek is megállapítottak. PÁPAI PÁRIZ *Ferenc* is így ítéli meg: „a' *Pestis* egyedül tsak a' mérges nedvességektől vagy gőzölgésektől származik, melly méreg után nem mindenkor következik a' rothadás . . . bennünk nedvesség igen könnyen meg vész 's meg rothad; hogy néha előbb ugyan a' rothadás, azután következik a' dögösség . . . Néha pedig előbb esik a' dögösség a' testbe, 's azután következik a' rothadás a' nedvességekben”. Szerinte a „mérges dögösség” is különböző fajú: lehet himlőféle, hagymáz vagy „mirigy”, s pokolvar (lépfene) is, amelyek azonban nem a *pestis* ismérvei.³

A korabeli feljegyzések tünet leírásai sokban megegyeznek a mai orvosi szakvéleménnyel. A bubos *pestis*, „guga halál” hányással, izzadással, erős fejfájással kezdődött, majd „dögveszes kelevények” (bubo) lepték el az ember testét, amely a halál gyors bekövetkezését jelezte. Az ilyen kelevényes ember holtteste hamar megfeketedett, s ezért mondták a *pestis* „fekete halálnak”.⁴ Az enyhébb lefolyású *pestis*nek képes volt ellenállni az emberi szervezet. BORSOS *Tamás*, az erdélyi fejedelmek követe pl. Konstantinápolyban *pestis*be esett 1614. júliusában, de szerencséjére, egy hónapi sínylődés után felépült a betegségből.⁵ A *pestis* elleni védekezés — mint a kor más betegségei esetében is — empirikus jellegű volt. A megelőzést vitamindúsabb étkezéssel is kívánták segíteni. PÁPAI PÁRIZ *Ferenc* javasolta a citrom, narancs „lémonya”, ecet, sóska, stb. fogyasztását.⁶ A „Házi különös Orvosságok” szerzőjének javallata 1768-ban a *pestis* ellen a következő: mézet, lisztet, terpentint, torzsa nélküli almát hajastól, bécsi sáfrányt, édes tejet kell összefőzni, s ezt a beteg ember *pestis*es testére rákötni. E célra volt hasznos — szerintük — a ruta, zsállya, fekete teretek, vereshagyma, „Isten fájának magva”, ezerlevelű fű, és a kénkő is.⁷

Az antibiotikumok ismerete nélkül, a járvány terjedésének megakadályozása volt a védekezés legáltalánosabb módja, amely azonban nem sok eredménnyel járt.

Magyarországon az első nagy járványos pusztítás 1347—1349. évekből ismeretes, melynek következményeként falvak néptelenedtek el. A későbbi évszázadokban is rendre visszalátogatott a *pestis*. Így többek között 1509-

2 Orvosi Lexikon III. k. (K—P). Budapest, 1972. 1010. pag.

3 PÁPAI PÁRIZ, 1747. 317. pag.

4 HORNYIK, 1927. 106. pag.

5 BORSOS, 1972. 75—76. pag.

6 PÁPAI PÁRIZ, 1747. 75—76. pag.

7 „Házi különös orvosságok . . .”, 1768. 102—104. pag.

ből, 1585—1586-ból, 1622-ből, 1644—1645-ből, 1660—1664-ből, 1977-ből, 1699—1700-ból stb. van tudomásunk pusztításról.⁸ Pest—Pilis—Solt vármegyében a pestisre vonatkozóan legtöbb adatot Kecskemétről ismerünk. Itt 1644-ből származó forrásadatok említik először a járványt. Az egykorú feljegyzések 2570 ember pusztulásáról szólnak 1678-ban. Kecskeméten 1682-ben és 1692-ben is pusztított a pestis, de számadatok nem maradtak fenn, melyek jeleznék annak nagyságrendjét. A Rákóczi-szabadságharc idején, 1709-ben is jelentkezett a pestis, s a korabeli — feltételezhetően enyhén túlzó — becslések 5000 főre teszik az áldozatok számát.⁹

A soron következő 1739/40. évi pestisjárvány — országos méretekben is — igen nagy pusztulást okozott.

Pest vármegye 1738. június 21-i körlevele már arról tájékoztatta a helységeket, hogy a pestis Csongrád megyében és Arad tájékon „grassál”. Ezért Cegléden, Kecskeméten, Nagykőrösön, és más mezővárosokban megtiltották a vásárok tartását. Felszólították a tanácsokat, hogy a járvány terjedésének megakadályoztatása végett ne engedjék át a Tiszántúlról érkezőket, s oda pedig senki se menjen a vármegye területéről. Elrendelték a Tisza partjának őrzését, s megtiltották a csónakok használatát.¹⁰ Huszár István vármegyei szolgabírónak, 1738. október 1-én írott kurrens levele már arról tájékoztató, hogy a pestisjárvány kiterjedt Békés, Bihar, Bács és Bodrog vármegyékre is, s közli, „Erdélyben is némely helyeken uralkodik”. Ezért elrendelte: hogy „Vrgyénkbe bé ne csússzon, szükséges képpen nagy vigyázással kelletik lenni, eő Felsége oda alatt lévő Táborrúl semmi féle hadi rendbül valo Embereket, és Tiszteket által menni ne eresszék, sótt helységekben is bé ne bocsássák, és azokk szállást se adgyanak, úgy szintén Tiszán túl valo Lakossokat, a' kik Bánátusbúl, Belgrádbúl, Bács vgyébül, Gyula és Csabatájékárúl, Bihar vrgyébül, s- Erdélybül jönnek semmi képpen a' Vrgyénkben bé ne bocsássák, ha tsak oly passusok nem lészen, a' contumatia helyeken rendelt comissariusoktól, hogy a' 42. napi contumatiat, az az szellőző napokat el nem végezték; a' kik pedig Erdélyből jönnek, ha Kraszna várossában, ugy mint contumationak rendelt helyén 12. szellőző napokat el végezik,

8 SZABÓ, 1971. 172. pag.; vö. BOLYKI, 1979. 81—82. pag.; FAZEKAS, 1979. 91—100. pag.; Az 1608. évi országgyűlés pl. a pestisjárvány miatt szakadt félbe. Az 1630/32. évi járvány főleg a Dunántúlon (1630-ban pl. Keszthelyen több mint 2200 ember halt meg), az 1643/44. évi pedig Észak-Magyarországon és a Tiszántúlon szedte az áldozatait. Az 1643/46-os pestises esztendőok idején Nógrád végvára majd egészen kihalt. VARGA, 1969. 143. pag.

9 HORNYIK, 1927. 105—106. pag.; vö. KŐHEGYI, 1965. 311—312. pag. Az 1709. évi járvány is országos méretű volt. A fevidéki vármegyék aggódva figyelték a pestis terjedését. Selmecbánya 1709. július 10-én jelezte levelben Kőrömcbánának, hogy az Alföldön, Kecskeméttől Pestig dühöng a járvány. A pestisjárvány csupán egy esztendő alatt érte el Bars és Hont vármegye északi területeit. A pestis 1710. július elsején ütötte fel fejét Selmecen. KRIZKÓ, 1879. 435—440. pag.

10 PML NkV Prot. Current. 1738—1749. 23. pag.

tehát Szolnoknál Szanda névű Contumatia helyén, csak 14. szellőző napokat fognak tartani.” Újból hangsúlyozta: az egyes vármegyei helységek, mezővárosok strázsákat állítsanak, s őket pedig szigorúan ellenőrizték. Megtiltotta ismételt az örmények, görögök, zsidók mozgó kereskedését, valamint a cigányok és koldusok vándorlását. Helyben maradásra kötelezte a vándorló mesterlegényeket, s a tógátus diákokat. Az egész vármegye területén felfüggesztette a vásárok tartását.¹¹

A zárlat foganatosításával, a tranzitforgalom, vándor kereskedelem stb. megbénításával a vármegye kísérletet tett a pestisjárvány feltartóztatására. Ennek érdekében rendszeresen bocsátotta ki a rendeleteket.¹² Ugyancsak a védekezés módja volt a „contumatia” helyek, karantén állomások létesítése, ahol huzamosabb ideig megfigyelés alatt tartották a fertőzés veszélyének kitett területekről érkező utasokat. Ilyen ellenőrző állomás létesült Kecskeméten is, a vármegyei szolgabíró 1738. november 6-án írt utasítása nyomán. A vesztéglésre kényszerített személyek tartása végett rendelkezte el, hogy a vármegyéből ide hordjanak élelmet (ludat, kacsát, tyúkot, tojást, vaját) és tüzelőt. A szigorúbb ellenőrzés foganatosítása miatt irányított lovas strázsákat Kiskőrösre.¹³

A vármegye határainak védelme nem tartóztathatta fel a pestisjárványt. 1739. május 7-én keltezett kurrens levél már hírül adta, hogy a pestis felütötte fejét Kecskemét mezővárosban, s pusztít már a környező helységekből, így Izsákon és Kécskén is.¹⁴ Egy hónapon belül már Pest is veszélybe került. A járvány hatalma alá kerítette Hatvant, s a Pest környéki helységeket, Csabát, Csömört, Keresztúrt is. Ezért az 1739. június 4-én keltezett vármegyei hirdetményben a helységbeli bírák tudomására hozta a szolgabíró, hogy „Pest Városa, a’ mirigyel avagy dög halállal inficiáltat-

11 Bács-Kiskun megyei Levéltár (BKML) Kecskemét Város (KV) körlevelek 1737. 1754. 56—58. pag.

12 Az 1739. május 7-i rendeletben újból szigorították a Tisza és Zagyva partjainak őrzését, s kifogásolták a laza fegyelmet; a kereskedők és cigányok „a’ Birákk gondatlanságok miatt, most is edgyik helységből a’ másakra járnak, portékájukat árulják, főképpen hol Egyház napjai szoktak esni, mint egy Vásárt engedtek tartani, Sátorukat fel állítani”. Mindez megszüntetését szorgalmazták, valamint a mozgó kereskedelmi megbénítást is: „felső Vármegyéből is lejáró Sáfránnyal, Vászonnal, és olajokkal kereskedő Embereket a’ N. VMegye ne admittallya, azokat ide ’s tova járni a’ Helységekből ne engedgyék”. (PML NkV Prot. Current. 1738—1745. 95—96. pag.); június 4-én hasonló szabálytalanságok miatt kellett inteni a helységeket: „Minden helység körül árkoltassa magát, és éjjel nappal állandó Strásákat tartsanak és szorgalmatos vigyázással legyenek, az Helységben, az holis az utzákon kopolyák, víz állás, és Sárók vagnak, azt ki tisztítsák, meg tölcsek, és tisztán tarcsák, Senkit, csak szomszéd helyről is passus nélkül be ne bocsássanak, mivel már Isten ostora és látogatása Csömöre, Csabára és Kereszturra, bé csuszott, ottanis alkalmasint halmak a’ mirigyben, ugy Hatvanbanis, onnétis senkit admittallyanak, Czigányokat, Koldusokat, és Zsidókat faluzni tellyességgel ne engedgyék . . . a’ gondatlan Birák azzal nem sokat gondolnak, mostis széllyel bocsáttják járni ’s ide tova, azértis a’ Nemes Vármegye azt Determinálta, hogy minden szolga Biró a’ maga járásában a’ Falukot alattomban, a’ mikor meg sem gondollyák a’ Birák foghja visitalni, ha a’ parancsolat szerint állandó Strásák nem találhatnák, azonnal a’ Birákat le kell huzatni, és meg csapattatni.” (PML NkV Prot. Current. 1738—1745. 98—99. pag.).

13 BKML KV Körlevelek jk. 1737—1754. 60. pag.

14 PML NkV Prot. Current. 1738—1745. 95—96. pag.

ván be zároltatott, és Strásákkal körül vétetődött”. Hogy oda senki be ne menjen és ne jöjjön ki, parancsolta: „minden Helység Bírása a lakosok hirdettesse meg, hogy élete el vesztése alatt *senki a' lineán által ne mennyen mert ha meg tudatik, avagy meg kapattatik valaki, a' ki a' lineán által ment, és bent volt a' Városban, ha ámbár alattomban ki ment is a' maga Lako Helyében vissza, az oly ember minden kegyelem nélkül fel akasztatik, avagy meg lövöldöztetik*; ezért akar Férjfiú akar Asszony személy lészen, ki ki úgy vigyázzon magára, hogy ő Felsége parancsolattját ebben által ne hágja, és az rendelt lineán által ne menjen.” Pest védelmezése érdekében, a hetivásárokat kihelyezték a védvonalhoz. A gubacsi kőhatárnál (délen) és a cinkotai határban (keleten), a Rákoson túl megvont lineánál tartották meg.¹⁵

Annak ellenére, hogy szigorúan ügyeltek a zárlat fenntartására, s törekedtek a járvány lokalizációjára, mégis történt súlyos mulasztás. Huszár István főszolgabírónak 1741. július 16-án keltezett körlevele ilyen esetről tájékoztatót, amelyet — kellő példa statuálás miatt — a vármegyei helységek előljárói tudomására is hoztak: „*Nem kétlem hallották a' Bírák és a' Lakosok, hogy Mogyoródi Bíró, Notarius et Törvény Bírások, meg fogattak és vasban verettek; mind addig is nagy vigyázás alatt a' Linean rabságban tartattak azon okbul, hogy azon ragadozo ros sz nyavalyát el titkoltak, sőt büntetés alatt házrul házra, szolgán által nagy verés alatt meg parantsolták a' Lakosokk, ne merészellyék ki hirdetni, és külsők meg jelenteni, hogy mirigy nyavalyában halnának, titkon is temették a' holtakat, mellyeket magok is meg vallottak. Arra valo nézve hogy effélében, kiadott Királyi parancsolatokat hátra vetettek, mely az egész Vármegyében Concurraltatott, magokis nem tagadták, hogy senki ezen nyavalyát, élete el vesztése alatt ne titkollya, hanem mindgyárt a' N. Vármegye Magistratussának hir adással légyen, azért is a' mai napon Felséges Királyné Asszsonyunk ki adott Törvénye parancsolyattya szerént *fennt irt Mogyorodi Biro Haraszti István a' linean meg lövöldöztetett, A' Törvény Biro pedig halálra ugyan el készítettett de életének ő Felségétül Gratiat nyert, Mindazonáltal azon Törvény Biro Notariussal edgyütt, esztendeig valo Rabságra és Buda Várában munkára rendeltettek . . .*”¹⁶*

Bár, történtek is felelőtlen mulasztások, a védintézkedések ellenére a pestisjárvány végig pusztította Pest vármegyét is. A járvány nagyságrend-

15 PML NkV Prot. Current. 1738—1745. 98—99. pag.

16 PML NkV Prot. Current. 1738—1745. 171—172. pag.

jét reprezentáló adatok viszonylag kevés számban, és kevés helyről állnak rendelkezésünkre.¹⁷ Ezért, két nagyobb mezőváros, Kecskemét és Nagykőrös adataival jellemezzük a pestis pusztítását Pest vármegyében.

Kecskeméten 1739 márciusában mutatkozott a pestis. A Református Egyház anyakönyvében március 1-én adminisztrálták Kemény András halálát, „döggel” megjegyzéssel. Március 31-én halotti anyakönyvezték Mező Gergelyné, aki ugyan szülésben pusztult el, de szükségesnek tartották megjegyezni nála, hogy „Volt ez idő a’ terhes döggel Aszszonyokk veszedelmes”, ami járvány kiterjedését dokumentálja. Míg januárban 11, februárban 32, sőt márciusban is csak 33 haláleset történt, a reformátusok között, a járvány pusztítása április hónapban erősödött, s tartott az esztendő végéig.

A pestis pusztításának időbeli megoszlása ugyan hasonló volt a katolikusok körében is, azonban jóval nagyobb halandóság történt, mert a katolikus népesség is több volt a reformátusságnál:

	Reformátusok	Katolikusok
Január	11	22
Február	32	53
Március	33	79
„Mense Aprilis Peste crestente	120	234
Mense Majo Peste jam grassante	499	759
In Junio Peste horribiliter grassante	682	1251
In Julio Peste adhuc grassante	377	988
In Augusto jam decrestante”	128	338
Szeptember	73	175
Október	63	101
November	49	53
December	12	25
Összesen	2079	4077

A járványos elhalálozás — amit a református lelkész megjegyzése is bizonyít — április és szeptember hónapok idejére esett. A reformátusok közül 1879, a katolikusok közül pedig 3645 ember halt meg, összesen 4624-en.

17 Pl. Vác esetében tudjuk, hogy a járvány később, 1740 augusztusától 1741 január végéig tartott, s a pestis a lakosság 1/10 részét pusztította el. A járvány emlékére építették fel 1744-ben a Rókus-kápolnát. VARÁZS-ÉJI, 1930.; Tasson 1739 augusztusában kezdődött a járvány. Veszprémi György református lelképásztor feljegyzése szerint 1740 februárjában szűnt meg a pestis pusztítása: a 341 haláleset közül 246 a pestis következménye volt. A járvány pusztításának csúcspontja október (22 fő), november (117), december (43) hónapokra esett. Tass összalakosságának több mint fele lett a pestisjárvány áldozata (a Kecskeméti Egyháztörténeti Gyűjtemény Adattára). A pestis pusztításának intenzitása bemutatására — összehasonlításképpen — említjük meg, hogy Debrecenben 1739. május 16. és 1740. január 31. között 7839 ember pusztult el, az egyéb betegségekkel együtt pedig több, mint 8600. A járvány időpontjában kb. 3800 ház állott Debrecenben. DÁVID, 1971. 194. pag.; V6. MOESS-M. ROMÁN, 1980.

A pestisesek száma azonban ennél valamivel kevesebb lehetett, mert nem különböztették meg a rendes halállal elhunytakat, csak az összhalálzási számot írták be az anyakönyvekbe.

HORNYIK János szerint a járvány 1740. szeptember 14-én a „Szent kereszt magasztalása” napján szűnt meg Kecskeméten. Ez a megállapítás ellentmond a tényeknek, s feltehetően csak elírás lehet, nem 1740, hanem 1739 szeptember közepén szűnt meg a járvány. A református anyakönyv szerint már 1739. őszi hónapjaiban lényegesen lecsökkent a járványos megbetegedés, illetve elhalálozás. Ezt a tényt erősíti meg az is, hogy 1739 esztendő végére, illetve 1740 januárjára már Nagykőrösön is borzalmas emlék lett a pestis járvány. Igazolja mindezt a Pest vármegye hirdetménye is: az 1740. március 16-án keltezett körlevél a pestis járvány alól felszabadult helyek között említi Kecskemétet, Nagykőröst, Kécske, Izsák, s más helységek társaságában.¹⁸

Az elhullás 1739 júniusában érte el a tetőpontot. Naponta átlag 17,3 ember halt meg a legveszedelmesebb hónapok idején:

	Reformátusok	Katolikusok
Április	4,0	7,8
Május	16,0	24,6
Június	22,7	41,7
Július	12,1	31,8
Augusztus	4,1	10,9

A reformátusok között legkevesebb (14 fő) június 17-én, és legtöbb (37) június 2-án. Június 5-én jegyezte be az anyakönyvvezető lelkész a halottas könyvbe: „Uram könyöröld rajtunk ne emészd meg népedet”. A katolikusoknál (mint bizonyítja a havi halálzási átlag is) nagyobb volt a pusztulás mértéke.^{18/a}

HORNYIK János 6101 főre becsüli a pestisben elhaltak számát Kecskeméten 1739-ben, amelyet azonban fenntartásokkal kell fogadnunk. Kecskeméten január és december hónapok között összesen 6156 ember pusztult

18 HORNYIK, 1927. 106. pag.; PML NkV Prot. Current. 1738—1745. 105—107. pag.

18/a Kecskeméti Ref. Egyház Anyakönyvei I. k. 1712—1777. 596—619. pag.; Kecskemét Főplébánia Házassági és halálzási anyakönyve I. k. 1734—1761.

19 BALLA János statisztikai kimutatása szerint az 1739/40. évi pestis idején, a 20 000 lélekszámúra becsült Kecskeméten a katolikusok közül 3959, a reformátusok közül pedig 2011, összesen pedig 5970 embert ragadott el a járvány (BKML Balla János Jegyzetek, II. k. 164—166. pag.); A reformátusok anyakönyvi statisztikája tehát több áldozatot dokumentál (2109), melynek figyelembe vételével 6057-re tehető az elpusztultak száma. Tekintettel arra, hogy igen magasnak tűnik a katolikusok számadata (majdnem duplája a reformátusokénak), realitását kétséggel kell fogadnunk — erre később még utalunk —, még akkor is, ha egyéb levéltári forrásokra hivatkozva, Hornyik 6101 főre becsüli Kecskeméten a pestises elhaltak számát.

el, tehát valamivel több, mint Hornyik becslése szerint a járvány alatt. A járványos hónapokban (áprilistól szeptember végéig) viszont mindössze 4624 ember halálozott el; pestisben és egyéb betegségekben együttvéve.¹⁹

A több ezer ember rövid idő alatt történt elhalálozása kritikus helyzetet teremtett. Óriási feladatot, nagy gondot jelentett a temetés. A járványos idő hangulatáról, s a járvány lefolyásáról szemléletesen ír **HORNYIK János**, amelyet szükségesnek tartunk felidézni: „E nagy veszély idején végtelen rémület szállotta meg az egész városi lakosságot. Egész éjeken át temették a halottakat. Koporsóval nem győzték azokat ellátni, hanem zsákba dugva, lepedőbe varrva, vagy gyékénybe takarva legtöbbször 10—20-ával egy sírba fektetve takarították el. Általában kihalt a város egész lakosságának egyharmada. A ragály megszűnte után számba vétettek azon házak melyekből a tulajdonos családok minden tagja kihalt. A városi hatóság által az ily házak lezároltattak, ablakaik berakattak s utca ajtóik beszegeztettek . . .”²⁰

A reformátusok régi temetője (1700-ban nyitották meg, s később helyére került a sertés piac) 1739. április 29-én telt be (utolsónak Bozó Pál 8 éves fiát temették oda), s április 30-án nyitották meg az újat, a régi Tolnára vezető út mellett fekvő térségen.²¹ A katolikusok a pestisesek temetésére nyitották meg a Szentháromság temetőt.²²

A római katolikus egyház a pestisjárvány után a mezőváros főbb bejáraitánál (a csongrádi, halasi, budai, kőrösi és vásári utcákon kívül) öt kőkeresztet állított fel, hálaadásképpen. Majd 1742-ben, Kecskemét mindkét felekezete egyeértésével állíttatta fel a mezővárosi tanács a Szentháromság szobrot, a pestisben elhaltak emlékezetére.

Az 1739/40. évi pestis pusztítását jól nyomon követhetjük Nagykőrösön is. Tekintettel arra, hogy ebben az időben a mezőváros lakossága szín református, s a magisztrátus és az egyháztanács is egy testület volt, **BALLA Gergely** részletes halálozási kimutatását (lásd az Adattárban) pontos és fontos dokumentumnak tekinthetjük a járvány lezajlását illetően. Annak ellenére, hogy Balla tévedett a számsorok összegezésében.

Míg Kecskeméten 1739 márciusában kezdődött a pestisjárvány, addig Nagykőrösön csupán hónapokkal később. Júniusban, akkor, amikor Kecskeméten már dühöngött a járvány. Egy „oskolabeli deákon” észlelték először a pestist július 14-én, aki ugyan felépült, de a járvány tovább terjedt, s pusztított egészen 1740 januárjáig.

20 HORNYIK, 1927. 106. pag.; A járvány idejének életéhez lásd az 1665. évi nagy londoni pestis történetét. DEFOE (1722) 1980.

21 Kecskeméti Ref. Egyház Anyakönyvi I. k. 1712—1777. 781—783. pag.

22 HORNYIK, 1927. 106. pag.

1. táblázat

Hónap	Pestises	Rendes halál
Június	11	8
Július	56	28
Augusztus	266	7
Szeptember	788	40
Október	1070	96
November	399	42
December	47	17 + 98
Január	5	22
Február	—	11
Összesen	2642	281 + 98 = 3021

A járvány rohamos terjedését és pusztítását szemléletesen mutatják a számsorok. Augusztus és október hónapokban naponta 23 ember halt meg átlagosan.²³ A járvány szeptember végén, október elején érte el a csúcstot: október 18-án 58 ember halt meg pestisben.²⁴ BALLA *Gergely* „Gyászos lajstroma” végén levő összesítésben 2693 pestises és 254 rendes haláleset szerepel, amely valamivel több, mint a tényleges összeírás valós számadata. A pontatlan lajstrom írás okozta a differenciát. December 5. és január 6. között nem különböztették meg a pestiseseket. A január havi zárás végén szereplő 98-as összesítő szám azokra vonatkozik, akiknél nincsen semmilyen halálok megjelölés. Ez megtévesztette későbbiekben a kutatókat. GALGÓCZY *Károly* pl. 98 pestises halottat értett a számadaton, holott — Balla listája szerint — csupán 47-en haltak meg ténylegesen pestisben.²⁵ Feltételezhetően, a pestisben meghaltak száma több volt 2642-nél, a 98-as szám tartalmazhat pestises halottakat is, de számukat pontosan megállapítani nem lehet.

Nagykőrösön az 1739. június 14-től, a járvány megszűntéig, 1740. január 6-ig elhaltak nemek és kor szerinti megoszlása a következő összetételt mutatja. (2. táblázat)

A nemek közti megoszlás alapján megállapítható, hogy 14 éves korig a lányok pusztultak többen, míg 15 éves kortól a férfi nem. Nyilvánvalóan az alacsonyabb átlagos életkor szint is közrejátszik abban, hogy 60 év fölött

²³ PML NkV Ö. 48. 155—156.; Kunszentmiklós halálozási statisztikája is ismeretes (DANKÓ, 1974. 365—369.); A járvány időbeli lezajlása Kőröshöz hasonló. A demográfiai vizsgálathoz lásd MEZŐ, 1979. 434. pag.

²⁴ PML NkV № 155. 1739. okt. 18.

²⁵ GALGÓCZY, 1896. 78. pag.

2. táblázat

Év	Férfi	Nő	Összesen
1 évig	25	29	54
1—3	101	121	222
3—6	181	211	392
7—14	353	394	747
15—20	242	179	421
21—30	242	212	454
31—40	102	50	152
41—50	77	13	90
51—60	59	13	72
61—70	8	8	16
71—80	3	2	5
Nem jelzett	..	..	17
Összesen	1393	1232	2642

kicsi az elhalálozási szám. Viszont, a 16—60 év korhatár közötti nagyobb férfi halandóság hátránya nemcsak demográfiai vonatkozásban jelent problémát, hanem a munkaszervezet tekintetében is.

A BALLA *Gergely* notárius által vezetett „Gyászos lajstrom” családi tragédiák sorozatára derít fényt. Szinte minden családból elragadott a pestis egy-két vagy több gyermeket is. Haltak meg húsz esztendő körüli fiatal házaspárok, várandós anyák, sokan gyermekeiket veszítették el, de sok gyermek maradt árván. Családok haltak ki. Pl. Kaszap Márton öt gyermekét veszítette el: június 24-én halt meg a 11 éves leánya (ugyan nem pestisben), július 5-én a 8 éves leánya (szintén rendes halállal), július 17-én 14 éves leánya pestisben, szeptember 27-én 4 éves kisfia és október 18-án a 17 éves fia, szintén pestisben.²⁶

A vármegye képviselője, Kostyán Mihály vezetésével orvosokból és tanácsi emberekből álló deputáció járta végig a mezővárost 1740. május 12-én, hogy felmérje a veszteségeket, és az egészségügyi helyzetet. A pestisjárvány idején 119 ház néptelenedett el teljesen, és lajstromba vették azokat is, amelyekben csupán egy-két ember maradt életben a pusztulás után.²⁷

A pestis nem válogatott. Ridegek, szolgák, szolgálók, cigányok mellett elragadta a gazdákat, kispapokat (többek között a Beretvás, Jakabházi, Kalocsai, Muraközi családtagjait is, valamint több itt rekedt idegent (közöttük abonyiakat, kecskeméti, kécskei, monori lakosokat). A né-

26 PML NkV Ő. 48. № 155.

27 BALLA, 1972. 142—143. pag.

28 PML NkV Adóösszeírások 1738/39. 1741.

peességcsökkenés az adóösszeírásokban is tükröződik. Összehasonlítás-képen a járvány előtti (1738) és a járvány utáni (1741) évek összeírásait mutatjuk be.²⁸

3. táblázat

Tized	1738 Adózó	1740 Adózó
I.	374	334
II.	337	242
III.	409	258
IV.	336	338
Összesen	1456	1172

A város első tizede a központtól északra, a Ceglédi úttól nyugatra eső rész volt, a második tized a központtól délre, s a Kecskeméti úttól nyugatra fekvő rész, míg a III. tized a Kecskeméti út másik oldala kelet felé, s a IV. tized pedig a Szolnoki úttól északra, és a Ceglédi úttól keletre eső terület.²⁹ A pestis legjobban a II. és a III. tizedben szedte áldozatait. Megállapítható, hogy a város e déli részén élt a vagyonos lakosság zömege. Az I. tized a mai Tabán területét foglalja magába, ahol a szegényebb lakosság élt, s itt viszonylag kisebb mértékű volt a népesség csökkenése.³⁰

A járvány után, amikor 1740. március 10-én a vármegyei küldöttség végigjárta a várost, s összeírták a kihalt házakat és a betegeket, össze-szedték a pestisben meghaltak ruháit is. Mintegy öt kocsi-ra való holmit égettek el. Ekkor vizsgálták meg a temetőt is (felrótták, hogy nem külön létesített járvány temetőben temették el a pestisben elholtakat), s lezárták, és megszüntették a Kecskemét felé vezető út és a Kürti-ér között elterülő temetőt, úgy, hogy oda sem ember sem jószág ne mehessen.³¹

Pest vármegye 1740. március 16-i kurrens levele közhírré tette, hogy a helységek többsége már felszabadult a zárlat alól, s orvosokkal is megvizsgáltatták azokat. Ekkor még zárlat alatt tartották Ceglédet, Dabot, Döm-södöt, Ordast, Palotát, Patajt, Soltot, Szalkszentmártont, Tasst, Tószeget és Vecsést. A kecskeméti járás községei (Alpár, Kecskemét, Kécske, Alsó Némedi, Kőrös, Izsák, Rékas), a soltiból Akasztó, Kiskőrös, Kecel, Pandúr, a pilisiből Budakeszi, Budaórs és Óbuda, valamint a váci járás teljes egészé-ben járványmentes volt.³²

29 GALGÓCZY, 1896. 78. pag.

30 Lásd SZABÓ—SZABÓ, 1978. 368—371. pag.

31 BALLA, 1972. 143. pag.

32 PML NkV Prot. Current. 1738—1745. 105—107. pag.

Hogy a további fertőzés veszélyének elejét vegyék, Pest vármegye elrendelte a járványtetetők lezárását, s még használatban levőkben pedig sírok felhantoltatását szorgalmazták.³³

1740. március 22-i vármegyei hirdetmény arról tudósított már, hogy az egész Pest vármegye területén megszűnt a pestis miatti zárlat. Március 28-ra már összehívták a vármegyei gyűlést Rátótra, s a vármegyei főszolgabíró így köszöntötte a helységek bíráit: „Hogy az Ur In azon dögletes nyavalyából keltek ki tisztulását meg engedte, legyen áldott Sz. neve örökké”.³⁴

A XVIII. század végén a hatóságok többféle járványos betegségre hívták fel a figyelmet, s óvatosságra intették a lakosságot.³⁵ A század végén újra felrémlett a pestisjárvány veszélye is, de ez a vármegyét már nem érte el³⁶, csak úgy, mint az 1814-ben Erdélyben jelentkező veszedelem sem.³⁷

Himlő

Míg a pestis ritkán, de tömegesen szedte áldozatait, addig a himlő rendszeresen vissza-visszatért, s kisebb mértékben irtotta a népességet. A himlőjárvány jelentősen megnövelte a gyermekhalandóságot, de a felnőttek közül is számosan elpusztultak ebben a járványban. Mint ismeretes, Mária Terézia

33 „Valahol pedig azon Ur Isten Látogatása és Ostora volt, parancsoltatik a' Birákk kemény büntetés alatt, mihelyest a' föld fel enged, a' Temetőket minden helyben ujjítsák meg, és elegendő földet hányassanak a' temetésekre, hogy kivált mostani tavaszi időben a' dögleteesség ki ne jöhessen a' földből, nem külömben semminémű Marhát, kivált szarvasmarhát, és Sertést a' Temető Helyekre ne bocsássanak, hogy a' Temetéseket el ne hányják, és el ne túrhassák . . . a' föld fagyának ki menésével, legelső gondgyok ez legyen a' Birákk, annak pedig meg vizsgálására mihelyt a' földnek fagya ki mégyen, ujjobban Borbélyok küldetnek ki, és valahol szo fogadatlanokk találtatnak a' Birák, a' negyven forint büntetést megh fogják venni . . .” PML NkV Prot. Current. 1738—1745. 105—107. pag.

34 BKML KV Kőrlevelek jk. 76. pag.

35 Az érdekesség kedvéért említjük meg; hogy tiltották a francia foglyokkal való érintkezést: „intetnek azért a' Lakosok, hogy ezek társalkodásától magokat oltalmazzák, véleek egy szobában ne mulassanak, sőt a' nékiek adandó szalmát, v. szénát egéssek mellyen háltak, el menetelek után szobáikat füstöljék, az Ablakokat ajtókat nyitva tartásák a' Kotsisok pedig a' kik, vizsik, vagy lóhátról vagy gyalog hajtásák marháikat melljekre ne üljenek, szénát és szalmát a' mellyen ültek, mihelyt le szállanak azonnal meg egéssek, egy szóval ezen ártalmas nyavalyáktól magokat minden módon ójják . . .” PML NkV Prot. Current Opp. 36. pag. Nagykőrös 1799—1800.

36. PML NkV Kurrens jk. 1793—1800. (1795. dec. 1.): „Mint hogy a' ragados nyavalya semmi által is könnyebben nem tenyészne mint olyas ruházatok által, mellyek a' Testet közelebről érdeklik, és a' nyavalyának benneke lévő enyvét párás meleg által fel olvasztván, a' testtel közlik, arra való nézve, hogy a' mostani környül állásokban, midőn tudniillik a' pestises nyavalya Szerém vrgyének nagy részét meg emésztette, a' Lakosok akarmelley veszedelemtől menten maradhassanak, a' ragadózó nyavalya történéhet terjedésének meg előzése végett ez által parantsolja a' N. Vrgye, hogy senki Orgnak alsó részzeiről, kiváltképpen pedig a' Pestises tájrról jövőktől ruházatokat vagy ágybelieket vásárolni nem merészellen bár akarmelley öltson árultassanak is, sőt a' Birák az efféle ruházatok vásárlását észre vévén, kötelessek léznenek az egész árúba bótátott holmit tilalomban zár alá venni . . .” 124. pag.

37. PML NkV Prot. Current. Opp. Nagy Kőrös 1813—1821. (1814. febr. 26.), 53. pag.

királynő is fekete himlőbe esett, bár túlélte, azonban maradandó nyomokat hagyott az arcán a betegség.³⁸

Az orvostudomány a himlő több fajtáját különbözteti meg. Legveszedelmesebb a *himlő, valódi himlő, vagyis a fekete himlő (Variola vera)*, amely súlyos vírusbetegség, kórokozója a *Poxvirus variolae*. Heveny kitörésű, magas lázzal járó, esetenként delíriumos állapotot is előidéző, hólyagos betegség. A bőrön, a nyálkahártyán, olykor a szem kötőhártyáján is jelentkezett. A *Variola vera* is több fajtájú, melyek között legsúlyosabb a *Hyper-toxitus* vagy *haemorrhagiás variola*. Ennek a *Purpura variola* változata a bőrön, kötőhártyán, orron, tüdőn, belekben támadó vérzést okozott, s a halálzási mutatója 100% volt. A másik változata volt a *Variola pustulosa haemorragica*, amely valamivel enyhébb lefolyású, „csak” 70—80%-os halálzási arányú volt. A *Variola vera*-n kívül ismert az enyhe lezajlású *Variolis*, *Variolid*, valamint a bárányhimlő (*Varicella*), amely nem okozott halált.³⁹

A himlő pusztításának gyakoriságára, és méreteinek reprezentálására Nagykőrösről, Ceglédre és Kecskemétre ismertetünk statisztikákat, a reformátusok anyakönyvei alapján. Az össznépeséghez viszonyítás szempontjából Nagykőrös statisztikája a leghasznosabb, mert a lakosság zömét, a XVIII—XIX. századforduló idején is a reformátusok alkották. Kecskeméten, s Cegléden (ahol viszonylag később kezdték megnevezni a halálokokat) csupán a felekezeten belüli megoszlás mutatható ki, de ez is alkalmas arra, hogy a himlőben elhaltakat arányosíthassuk a más betegségekben elpusztultak számához.

A nagykőrösi reformátusok halálzási számsora 1763 és 1788 között:⁴⁰

4. táblázat

Év	Meghaltak száma	Év	Meghaltak száma	Év	Meghaltak száma
1763	189	1772	243	1780	248
1764	130	1773	311	1781	286
1765	164	1774	213	1782	302
1766	169	1775	383	1783	315
1767	139	1776	300	1784	289
1768	145	1777	227	1785	347
1769	142	1778	358	1786	235
1770	208	1779	346	1787	245
				1788	413

38. MAGYARY—KOSSA, 1929. I. k.

39. Orvosi Lexikon IV. k. (Q—Z). Budapest, 1972. 822—823. pag.

40. Nagykőrösi Ref. Egyház Anyakönyvei XI. k. 1736—1800.

1780-as éveket megelőzően nem tüntették fel a halál okát — helyenként megemlítették szórványosan a himlőt, mint pl. az 1739/40. évi pestis idején —, viszont a halálozási szám arányából következtethetünk a járványos évekre: pl. 1763, 1772/1773, 1775/1776, 1778/1779, 1782—1785-ös évek, s 1787/1788. Ezt a feltevést igazolják az 1785/86-ból, s az 1787/1788, 1795. és 1799. évi himlőjárványos évek keresztmetszetei.⁴¹

5. táblázat

Hónap	1785		1786	
	Himlő	Egyéb	Himlő	Egyéb
Január	—	26	20	17
Február	—	51	4	12
Március	—	36	2	9
Április	—	33	—	16
Május	—	23	—	16
Június	—	16	—	12
Július	—	17	—	19
Augusztus	—	12	—	12
Szeptember	—	20	—	14
Október	15	38	—	24
November	10	14	—	16
December	19	17	—	15
	44	303	26	182

A járvány 1785 októberében kezdődött, s ebben a hónapban — minden bizonnyal a himlőzés hatására, az azzal rokon betegségek révén — megnövekedett az egyéb betegségben meghaltak száma is. A himlőjárvány a késő őszi, téli hónapokban szedte jobban az áldozatait, s a tavasz beköszönésével megszűnt. Az 1787/1788. évi járvány lefolyása is hasonló volt, csak jóval több haláleset történt. A járvány már 1787 decemberében pusztított, s 1788-ban erősödött, s áprilisban szűnt meg:

6. táblázat

Ok	Január	Február	Március	Április	Május
Egyéb	33	32	28	19	26
Himlő	22	62	27	5	—

41. Nagykőrösi Ref. Egyház Anyakönyvei XII. k. 1736—1800.

A következő járványok 1794/1795-ben és 1798/1799. esztendőben voltak, s a himlő pusztítását arányosítani tudjuk a más betegségekben elhaltakéhoz:

7. táblázat

Betegség	1795	1796	1797	1798	1799	1800
Himlő	113	—	2	14	174	—
Varioli (Himlő)	4	—	—	1	—	—
Patets (Skarlát)	13	6	19	22	14	6
Phtisis (Száraz betegség)	50	33	25	27	21	22
Epilepsia (Nyavalyatörés)	47	48	14	46	41	55
Marasmo (Elszáradás)	30	14	13	16	9	14
Comitiali (Kórság)	25	20	7	—	—	3
Hectica (Mindennapi hideglelés)	10	23	19	15	13	5
Apostema (Kelevény)	5	1	6	1	2	—
Apoplexia (Gutaütés)	2	9	1	5	5	2
Hydropa (Vízibetegség)	8	10	4	8	8	6
Dagadás	15	5	11	4	5	3
Száraz betegség	9	1	6	2	4	—
Febri (Hideglelés)	5	6	6	1	4	4
Hideglelés	—	—	—	—	—	1
Tumore (Daganat)	1	—	—	—	—	—
Fulladás	4	—	—	1	1	1
Kelevény	3	—	11	4	1	3
Forró betegség	1	2	5	—	—	—
Nyilamlás	3	—	3	—	—	1
Hirtelen	6	2	—	—	4	2
Tussi (Hurut)	1	2	—	—	—	3
Hurut	—	1	1	—	—	1
Puerperit (Gyermekszülés)	3	5	2	4	2	2
Angina (Torokgyík)	1	2	1	1	—	—
Súly	1	2	5	2	—	3
Vérben	1	2	1	2	1	—
Asthma (Fulladás)	—	1	—	—	2	—
Podagra (Köszvény)	—	2	2	—	—	—
Köszvény	—	—	—	—	—	1
Pokolvar	—	—	1	—	—	—
Dysenteria (Vérhas)	—	—	—	1	1	—
Spasmo (Görcs)	—	—	1	—	—	—
Herniple (Megszakadás)	—	1	—	—	—	—
Vulnere (Sebesülés)	—	1	—	—	—	—
Egyéb	29	35	88	135	85	99

A betegségek megnevezése sok esetben bizonytalan. A hasonló tünetekkel járó, de alapjában mégis különböző betegségek más-más nevet kaptak, viszont gyakran előfordult az is, hogy az azonos betegségeket — mintha más betegség volna — külön latin és magyar névvel is felruházták. A *himlő* következetesen magyarul szerepel, s ez a *fekete himlő* (Variola vera). Más himlős tünetű betegséget latinul is megneveztek, mint pl. a *varioli-t* (magyar jelentése himlő, szeplő), amely enyhébb lefolyású fertőző betegség volt a Variola vera-nál. A *patets* is rendszeresen szerepel, mint halálok. A magyar jelentése: kiütéses betegség, s minden bizonnyal a *skarlát* nevű fertőző betegséggel azonos. A kétnyelvű betegségmegjelölésre jó példa a *podagra*, amely azonos a *köszvénnnyel*, vagy a *tussi*, amely a *huruttal* szintén egy betegség, és a *feбри*, mely megfelelő a *hidegleléssel*.

Az 1802/1803. évi himlőjárvány mutatkozott Kecskeméten is, amikor a református részen október és december között 58-an, januárban 33-an, februárban 19-en, márciusban 8-an, áprilisban 3-an, s végül májusban ketten pusztultak el.⁴² 1807-ben, 1811/12-ben és 1815/1816-ban is nagyobb számban szedte áldozatait a himlő, mely pusztítást a három város egymáshoz való viszonyításában tudjuk bemutatni:⁴³ (8. táblázat)

A himlőjárványok (Variola vera) idején is szedte áldozatait a *patets* (skarlát) és a *varioli*. Pl. Nagykőrösön 1807-ben január és július között⁴⁴ 111-en haltak meg a fekete himlőben, variolában 22-en, s patetsben mindössze négyen. A városok között időbeli eltérés mutatkozott a járvány lefolyásában. Gyakorlatilag végetért a járvány Nagykőrösön 1807. júliusában, amikor Kecskeméten kezdődött. 1811-ben Kecskeméten kezdődött korábban, augusztusban, míg Nagykőrösön novemberben, s tartott egészen április hónapig. Az 1815/1816. évben a himlőjárvány enyhébb volt. Szükséges azonban megjegyezni, hogy ugyan Nagykőrösön 1815 szeptemberében, októberében és novemberében viszonylag alacsony a himlőben meghaltak száma (16, 12 és 21), míg az egyéb betegségbeliéké jóval magasabb (42, 17 és 27), azonban ez utóbbiak között zömmel két esztendőn aluli kisgyermekek szerepelnek, illetve csecsemők, s ezért fel kell tételeznünk, hogy ide is anyakönyveztek himlőben elhalt gyermekeket.

42. Kecskeméti Ref. Egyház Anyakönyvei II. k. 1777—1808. 859—863. pag.

43. Ceglédi Ref. Egyház Halotti Anyakönyvei III. k. 1800—1847.; Kecskeméti Ref. Egyház Anyakönyvei III. k. 1804—1825. 550—563. pag.; 583—596, 622—632. pag.; Nagykőrösi Ref. Egyház Halotti Anyakönyvei 5. k. 1807—1831.

44. Nagykőrösi Ref. Egyház Halotti Anyakönyvei 5. k. 1807—1831 (1807).; A himlőfajtákkal kapcsolatban lásd REGÜLY—MÉREI, 1969. 74—77. pag.; vö. TAMÁSSY, 1960. 154. pag.; A „patets” azonos a „pepecs” népi terminológiával, amely egyaránt vonatkozhatott a kanyaróra, skarlátra és a variolára, sőt a tífuszra is. A korabeli orvosi munkák a kanyaró és a skarlát betegséggel azonosítják a patetsot (OLÁH 259—260. 1975.

8. táblázat

	1807				1811				1812				1815				1816			
	Kecskemét		Nagykőrös		Kecskemét		Nagykőrös		Nagykőrös		Cegléd		Kecskemét		Nagykőrös		Kecskemét		Nagykőrös	
	Himlő	Egyéb	Himlő	Egyéb	Himlő	Egyéb	Himlő	Egyéb	Himlő	Egyéb	Himlő	Egyéb	Himlő	Egyéb	Himlő	Egyéb	Himlő	Egyéb	Himlő	Egyéb
Január	—	40	14	35	—	19	—	24	75	43	—	26	..	..	—	15	32	13	19	38
Február	2	22	20	27	—	18	—	22	64	32	—	21	..	..	—	22	21	25	7	37
Március	—	28	11	33	2	39	—	31	31	29	5	17	..	..	—	22	19	22	2	16
Április	1	22	20	47	—	39	—	34	13	37	19	24	..	..	—	25	29	15	..	..
Május	—	18	25	30	1	22	—	18	..	..	23	23	..	..	—	18	16	26	..	..
Június	5	23	12	24	—	17	—	14	..	..	25	24	..	..	1	11	16	23	..	..
Július	23	10	4	10	1	13	1	15	..	..	30	17	..	..	2	21	..	..	..	..
Augusztus	58	20	—	21	20	26	—	23	..	..	..	..	..	..	4	18	..	..	..	..
Szeptember	116	24	—	19	71	17	—	23	..	..	17	17	..	..	16	57	..	..	..	..
Október	60	20	—	15	92	24	1	23	..	..	6	15	..	..	12	22	..	..	..	..
November	11	21	1	23	49	22	13	31	..	..	5	11	..	..	21	36	..	..	..	..
December	6	22	—	30	20	28	37	35	..	..	1	14	14	18	44	18	..	..	..	..

A himlőjárvány rendszeresen visszalátogató, de nem tömegesen pusztító járvány volt. Már a korai orvosi könyvek is két változatát különböztetik meg. Egy XVI. század végéről való munka így írja le a himlőt: „Az egyik fele magas es vgyan hegyes sabasu, Az masadyk seles hymleo ky wth eloezoer ha fekete h zoeldelloek awagy kekoekes kemenyek, ezth ne orvosolyad bathor mert halalos hymle”.⁴⁵ PÁPAI PÁRIZ Ferenc „Pax Corporis”-ában részletesebben szól a himlőről. Hidegleléssel kezdődött, az ember feje, vékonya, dereka fájt, s a reszketedség vett rajta erőt. A himlőzést három fázisra osztotta: 1. míg ki nem üt (4—5 nap), 2. himlő kiütésétől a beérésig, s 3. a himlő elszáradásáig tartó időszak.⁴⁶ Mindkét korai orvosló könyv a himlők enyhébb és súlyosabb fajtáját különbözteti meg. Az egyik minden bizonynyal az enyhébb lefolyású *Varioli* és a bárányhimlő (*Varicella*), míg a másik a fekete himlő (*Variola vera*). CSAPÓ József a XVIII. századból való orvosló könyvecskéjében megkülönbözteti a „hólyagos himlőt”, „veres himlőt vagy kanyarót”, és a „kása-himlőt”. A „hólyagos himlőnél” jegyzi meg, hogy „Veszedelmet jelent a’ himlő közt meg-jelenő patsétos szeplők, avagy kása-himlő”.⁴⁷ A veszedelmes, fekete, zöldes vagy kékes hólyagokkal jelentkező himlő, a „kása-himlő” a *Variola vera*. A „patsetos” jelző a kiütés-jellegre vonatkozhat, nem pedig a himlő fajtájára (a himlőzés a kiütéses, skarlát-szerű tünetekkel is megmutatkozott).

A himlő gyógyítására a korabeli orvosló könyvek számos ajánlatot tesznek. A XVI. század végéről származó könyv a különböző gyógynövényekből főzött ital fogyasztását, s a beteg test borogatását javasolja.⁴⁸ Ehhez hasonló empirikus gyógymódot javasol PÁPAI PÁRIZ Ferenc is. Hasznosnak tartja a himlőzés első fázisában az érvágást (különösen javasolja a nyelv alatti érvágást), a többi szakaszban pedig a gyenge savanyú, fűszermentes ételek fogyasztását, a szeszes ital mellőzését, a szem, torok különös óvását.⁴⁹ Szerinte is, minél sárgább, azaz gennyesebb volt a himlő, annál több sikerrel kecsegtetett az általánosan javallott empirikus gyógymód.

A XVIII. században, a nyomtatásban megjelent orvosi könyvek mellett, orvostörténeti szempontból, nagyon értékesek azok a leírások és gyógyászati javaslatok, amelyek (adaptálva a legfrissebb eredményeket) egy-egy hatóság szorgalmazására születtek a himlőjárvány megelőzése érdekében. Az 1794/1795. esztendei járvány után nagy lendületet vett a himlő elleni védekezés. Széles körben igyekeztek tájékoztatni a lakosságot a himlő ter-

45. VARJAS, 1943. 470. pag.

46. PÁPAI PÁRIZ, 1747. 312—1316. pag.

47. CSAPÓ, 1791. 273—293. pag.

48. VARJAS, 1943. 470—471. pag.

49. PÁPAI PÁRIZ, 1747. 312—316. pag.

mészetéről, s különböző gyógymódokat javasoltak. Erre viszonylag korai példát ismerünk Békés vármegyéből, ahol a vármegyei főorvost utasították mindezek foganatosítására. RIGLER *Zsigmond* főorvos tájékoztatójának 1796-ban különös fontossága az is, hogy a himlő elleni oltást is szükségesnek tartja, és szerepét hangsúlyozza: „A' Himlők mesterséges bé oltása, mellynek eleinte ugyan a' Rácok, annakutánna az Ánglusok, Franczok, és Ámerika béli népek nagyhatalmát esmérték, a' melly által Királyi Fejedelmek is életben maradtak, és a' melly mai napon a' Török, és Görögöknél leg nagyobb haszonnal practáltatik, többeket életben tart, mint a' természetes himlő, mert sok esztendőbeli tapasztalással tett proportio által világosan ki tette, ha természetes himlők által százból negyvenen; a' bé oltott himlők által pedig százból egy alig hal meg. Hasznos tehát az mesterséges himlő bé oltás, mind az meghóltakk kevesebb száma miatt, mind pedig, ha bé oltás által fakadott himlők közönségessen jó természetűek szoktak lenni”. Ezért szükségesnek tartja a védőoltást Békés vármegyében is: „hogy tehát én a' Népek kedvét fogom érteni azon lések, h' minden esztendőben bizonyos számú gyermekekben a' himlő béoltódjon, és az által a' rossz természetű mérges himlők is ezek által származandó vagy halálozás el távoztassék”.⁵⁰

RIGLER *Zsigmond* vármegyei orvos 1796-ban tehát már a széles körben alkalmazott, „mesterséges himlő” keltésével történő védekezést, azaz a himlőoltást szorgalmazta. RIGLER nem említi RAYMAN *Ádám* eperjesi orvos nevét, aki — az orvostörténeti kutatások megállapítása szerint — már 1711-ben alkalmazta a variolációt, azaz az emberi himlővel történő mesterséges fertőzést, a himlő elleni védekezés ésszerű, „természetes” módját. Az 1717. évi eperjesi himlőjárvány idején szerzett tapasztalatait közzé is tette a boroszlói egyetem orvosi évkönyvében. De Rigler nem említi *Edward JENNER*-t, a himlőelleni védekezés atyját sem, aki felismerte a tehénhimlő, s a vele történő oltás hasznosságát (*Variola vaccinae*) 1796-ban, s 1798-ban jelentette meg könyv alakban tudományos eredményeit.⁵¹

Az „Oltalmazó vagy Tehény-Himlő”-vel történő oltást *BENE Ferenc* pesti orvos hajtotta végre először Magyarországon 1801. szeptember 14-én.⁵² Ezt azonban hosszú kutató munka előzte meg. Az orvostörténeti kutatás szerint Békés vármegye 1800 telén küldte fel Rigler *Zsigmond*ot Pestre, hogy Bene *Ferenc*nél tanulmányozza a védőoltást, amelyet — a tapasztalatszerzés után — 1801-ben kezdett végezni Rigler Békés vármegyében.⁵³ Feltételezhetően Riegler, amikor 1796-ban a himlőoltás szükségességét

50. Békés megyei Levéltár (BML) Őcsöd, R. 94. Hirdetmények jk. 37—41. pag.

51. ZBORAY, 1965. 162. pag.

52. VITA, 1962. 177—178. pag.

53. ZBORAY, 1965. 163. pag.

hangsúlyozta, bizonyára tett is már kísérletet a megvalósítására. Hogy az oltást már igyekeztek a gyakorlatban is foganatosítani, kiderül Pest vármegye 1799. június 10-i közgyűlésének megállapításából is: „A' Himlő bé oltásának több N. Vgyékben igen különös haszna és foganatja tapasztaltatván a' mostani veszedelmes és igen sok gyermekeknek halált okozott himlőzés idejében is efféle bé oltás minden esetben annyival inkább javasoltatik, mivel a' tapasztalásból bizonyos az, hogy ha száz rendszerént való himlős gyerekből tizen huszan el halnak, akkor olyas 100 közzül a' kikbe a' himlő bé oltatik alig egy vagy kettő néha pedig egy sem múlik ki e Világból”.⁵⁴ Valószínű, ez idő tájban láttak Pest megyében is a tehénhimlővel történő védőoltáshoz. E célt szolgálta több, a *Variola vaccinae* népszerűsítését szolgáló megjelentetett könyv is.⁵⁵ Mint ismeretes, Békés és Sopron vármegyékhez hasonlóan, Pest vármegye elsők között látott a védekezéshez, még azt megelőzően, mielőtt a Helytartótanács országosan elrendelte volna 1802-ben.⁵⁶

A mesterséges fertőzéssel történő védekezés nagy ellenszenvet váltott ki Pest vármegyében is, amely nagyon megnehezítette az érdemleges gyógyítást. Az 1807. évi járvány a kecskeméti reformátusok között 292 áldozatot követelt (ez az évi halandóság 51,9%-a). Az anyakönyvező lelkész szükségesnek tartotta bejegyezni a halotti anyakönyvbe: „Sok szülék siratták ezen esztendőben azon vétkes hihetlenségeket; melly miatt a' sokszori tudósításoknak is ellenére, el mulatták gyermekeiket tehén himlővel bé oltani; a' midőn mások örültek, hogy az ő bé oltott gyermekeik épségbe meg maradtak.”⁵⁷ A vármegye adminisztratív úton, elsősorban is a helységi lelkészek segítségével szorgalmazta a himlőoltást. Az 1815/1816. évi járvány után újult erővel ösztönözték a vármegye lakosságát. Az oltás hatékonyságát az 1819. évi református Canonica Visitatio során is igyekeztek felmérni. Báthori Gábor kerületi református püspök részletesen beszámolt tapasztalatairól. A szomszédos kiskun mezővárosban, Lacházán így látta a helyzetet: „A' himlő oltásra — nem használván a' több izbeli serkentések — már *Birói hatalommal is kénszerítődnek a' Szülék: de végre bele fáradván mind a' Biróság, mind a' Chirurgus, a' megátalkodott Szülékekkel való vesződségbe, a' himlő oltás a' múlt tavaszon félbe szakadt*”.⁵⁸ Dömsődön, Solton viszonylag eredményt értek el az oltás terén, bár egyes szülőket csak erőszakkal lehe-

54. PML Nkv Kurrens jk. 1793—1800. 271. pag.

55. Lásd VÁRADY, 1802.

56. ZBORAY, 1965. 162. pag.

57. Kecskeméti Ref. Egyház Anyakönyvei. III. k. 1804. 25. pag.

58. Ráday Levéltár (RL) Canonica Generalis Visitatio Solti tract. G. 187.

tett kényszeríteni a megelőző védekezésre.⁵⁹ Alsónémedin 1819. július 21-én járt a református püspök, s igen kedvezően nyilatkozott: „A’ Himlő bé oltásától még tsak a’ mult Esztendőbenis nagyon irtóztak az ide valo Szülék, de most már nem annyira, sőt már most rendes fojamatba van szinte, kivált képpen pedig a’ Reformátosok között. De tsak ugyan e’ mellett is meg kell vallani, hogy találatnak olly érzéketlen Szülék, a’kik Gyermekeikbe a’ Himlőt bé nem óltatják”.⁶⁰

Magyarországon 1826. április 29-én alakult meg a Himlőoltásügyi Központi Bizottság, Lenhossék Mihály főorvos vezetésével.⁶¹ Az országos bizottság célkitűzései, s intézkedései hamarosan a hivatalos szervek ügyintézésiben is feltűntek. Mivel Pest vármegyében a himlőoltás nem a kívánt ütemben realizálódott, ezért — az országos szerv irányelveinek figyelembevételével — a vármegye közgyűlése 1827. augusztus 31-én újból foglalkozott a kérdéssel, s részletesen kidolgozták a himlőoltás érdekében szükséges teendőket. A „Mentő Himlő Oltás eránt” a következő rendelkezés született: „Ő Felsege leg Kegyelmesebb Királyunk számtalan Országlási gondjai között felséges figyelmét arra is kiterjesztvén, hogy hü alattvalói a’ természetes Hólyagos Himlőnek veszedelmeitől a’ Mentő Himlő bé oltás által meg mentessenek, ennek ország szerte való bé hozatása, szorgalmatos elterjesztése, és gyakorlása eránt a’ NM.MK.H Tanáts utján több izbeli felséges Rendeléseket méltóztatott Kegyelmissen ki adatni, leg ujjabban a’ múlt 1826^k Esztdei 1039^k szám alatt ujra ki hirdettetett, mellynek következésében különös *Mentő Himlő oltandó Bizottság állittatott fel*, ’s ennek Elöl üllőjévé Glósius Dániel T. Biro Ur, Tagjaivá pedig Szeleczy Pál, Geor Illés, Fáhy András T. Birák, fő sz Biró Kiss László, V Fiscalis Lisznyay Gedeon, és Rendszerént való Orvos Forgó György Urak nevezettek. — *Ezen Bizottság igrkezeni fog a’ M. Himlő Oltást az egész Megyében elterjeszteni, és szorgalmatossan gyakoroltatni; a’ bé oltandók jegyzékéit a’ Megyebeli Nótáriusok által Esztendőnként meg fogja magának küldeni; a’ Megyében találkozó Orvosok és Seborvosok közzül a’ M. Himlő oltásra alkalmatossakat ki fogja választani: közöttök a’ Járásbeli Fő Sz Birák Urak edgyetértésével, az egész Megyét aprobb Kerületekre fel osztani, az Oltók közzül a’ megkülönböztetett szorgalmúakat a’ Tettes Ns Vármegyének megditsértetés, vagy meg is jutalmaztatás végett ki jelelni, valamint ellemen a’ resteket, vagy ellenkezőket meg intés, vagy meg is büntetés végett bé jelenteni; Meg fogja határozni*

59. RL Canon. Gen. Vis. Solti tract. G. 193.; „A’ Himlő oltása a’ Tekintetes és Nemes Vármegye Chirurgusa esztendőként itt is meg jelenik: de vagynak olyan szülék, kiket tsak erővel lehet reá venni, hogy Gyermeküket bé áltani engedjék.” RL Canon. Gen. Vis. Solti tract. G. 180. Dömsöd, 1819. jún. 26.

60. RL Canon. Gen. Vis. Pesti tract. G. 199.

61. DADAY, 1966. 151—157. pag.

az oltás idejét, és végbe vitele módját; külön 's szorgalommal fog arra ügyelni, hogy mindenkor valóságos M. Himlőből annak idejében vétetett jó féle friss oltó szerrel szolgáltatson az Oltónak; vévén valahonnan idő közben a' Hólyagos Himlő kiütésének híret, azonnal Rendelést fog tenni, hogy ott a' himlő oltás által a' hólyagos veszélynek 'e elterjedésének mindjárt eredetében akadályt tetethessenek; meg fogja vizgálni az Oltónak Tabelláris Tudósításait, és közöttök az óltásért esendő Bért ki fogja osztani a' bé oltottoknak Bizonyosság Leveleket fog a' felől kiadni; és végre az Oltónak Tabelláit a' N. M. MK. Tanátshoz fel küldetés végett minden Esztendőben Január végéig eredeti valóságokban a' Vármegyének bé fogja mutatni". A vármegyei himlő elleni bizottság működésének megkönnyítése végett a közgyűlés utasítást hozott a járási főszolgabírók, az egyes helységek tanácsai, hivatalos személyei számára is. A főszolgabírók a „Bizottság által rendelendő Tagokkal edgyütt a' Járásaikban található, 's bizonyos helyre és napra öszve hivandó, orvosi személyekből az oltásra alkalmatosságokat ki fogják választani, és ugyan azon alkalmatossággal közöttök Járásaikat úgy felosztani, hogy mind edgyik oltóra bizonyos Helységek és puszták essenek, mellyekben azok a' beoltandókat Esztendőnként okvetetlenül mindnyájokat bé ólták — Azon felosztást úgy tétessék, hogy ha tsak lehet, az oltó lakhelyétől ne messzebb, mint leg fellyebb 1—2 statoria tartozzék utazni". A főszolgabírók további kötelességeként írta elő a vármegye: „Ne tsak a' Köz népet serkentsék gyermekeiknek a' M. Himlővel való beoltásra; hanem a' Földes Uraságokat, ezeknek tiszteit, és egyéb Előkelőketis igyekezzenek arra birni, hogy gyermekeiknek bé oltása által a' Köznépnek példával legyenek". A vármegye külön is elvárta a lelkipásztorok támogatását: „A' Keresztény Vallásbeli minden felekezetek Lelki pásztoraik annak útján is meg lévén hiva, hogy többször Esztendőben valamely jelesebb Ünnepen, hólyagos himlő idején pedig mindenkor a' *Néphez tartandó éles és velős Beszédekben a' természetes Himlő veszedelmeit és kárait eleven és irtóztató színekkel festvén, azt gyermekeiknek a' M. Himlővel való önkényes és örömet bé óltására hathatósan intsek és gerjesszék: ezen szent foglalatosság telyesítésére a' Vgye által is ezennel illendően fel szállítattnak, valamint arra is, hogy annak idejében Keresztelő Könyveiket a' helybeli Nótáriusokkal az oltatandók Lajstroma készítése végett közölni, a' beoltás végbe vitelénél, a' mennyire lehet, személyesen meg jelenni, és ott is a' Népet arra buzdítani ne terheltessenek. — Ugyan ezeket tegyék a' Rabbínusok is".*

A vármegyei mezővárosok és falvak előjáróihoz is külön utasítással intézkedett a testület: „nótáriusok kötelessége volt, hogy minden esztendő február elején bekérjék a lelkipásztoroktól az elmúlt esztendőben született és életben maradt gyermekek listáját, amelyet a megyei Mentőhimlő Ol-

tandó Bizottságnak, s a megyei orvoshoz kellett eljuttatniok. A rendelkezés foganatosításának kezdeti időszakában az elmúlt 2—3 évben születettek névsorát is bekérték, hogy megállapíthassák, ki nem részesült még védőoltásban. A helységek főbíráinak kötelességül tették, hogy a himlő kitörését azonnal jelentsék a vármegyei bizottságnak, s hirdessék a helybeli lakosság előtt is, haladéktalanul hozzák a tanács tudomására a himlős megbetegedést. Ezért úgy döntött a vármegye: „hatalom adatik a' Biróknak, hogy az olyan Házakat, mellyekben a' veszedelmes Himlő kezdődik, a' lakosokból rendelő strásák által vétessék körül, kik a' ki- 's be járást gátolják, nehogy azokból a' nyavalya másokhoz is ki vitessék. Megszűnván a' Himlő uralkodása, szorgalmatossan jegyezzék fel, hány gyermek himlődzött meg, hány gyermek holt meg a' himlőben, és hány volt a' himlősök között olyan, a' kik már bé voltak oltva”. A bírók kötelessége volt továbbá, hogy a beoltandó személyeket a község házához rendeljék a kijelölt napon, és jelen legyenek az oltáson.

A mesterséges himlőzés, a védőoltás ellenzése súlyos esetek megtörténtét is kiváltotta. Erről tanúskodik a vármegyei rendelet is: „Mint hogy már több ízben sajnos tapasztaltatott, hogy némelly makatsabb szülők . . . gyermekeikbe a' mentő himlőt bé oltani nem akarják, vagy ha úgy bé oltani ugyan meg engedték volna is, azokról ismét másokat oltani nem hagynak, sőt hogy ne is lehessen belőlök oltani, gyermekeiken szépen megeredt M. Himlőket szánt szándékkal le tsipkedik, el vakarják. Hogy az ily vétkes, és káros tettek által . . . a' M. Himlő oltás ne hátráltassék: az Elöljárók a' helybeli Lelki pásztor segítségével minden igyekezeteket arra fogják fordítani, hogy az ilyeneket ellenkezések helytelenségéről, és a' M. himlő jóvoltáról meggyőzhessék”.

Pest vármegye közgyűlése külön meghatározta a megyebeli orvosok teendőit is. Miután a kerületük nótáriusaitól megkapták az oltandók listáját, február végén kötelesek voltak a friss és elegendő oltóanyagot beszerezni. Még pedig úgy, hogy az „első oltó szert pedig vagy a' Physicustól, vagy a' Járásbéli Seborvostól szerezzék meg, mellyet azután oltásoknak egész ideje alatt igyekezzenek feltartani, 's mennyire lehet, mindenkor hig olto nedvel, és karrol karra tegyék az oltást; e' végre . . . Minden oltó meg kapván az Oltószert, mindjárt tulajdon lakhelyén válasszon ki oltandóból két vagy 3. egészséges különböző korú, nemű, 's test alkotmányú gyermeket, 's azokat a' vett oltó szerrel azonnal oltsa-be. Látván a' 4^k—6^k napon oltásának foganatját, 's a' 7^k—8^k nap meggyőződván a' támadott M. himlőnek valóságáról, a' Biró által, kivel már ez előtt ki hirdette, hogy oltani fog, 's ki hirdettette a' Lelki pásztorok által is a' Templomokban, öszve gyűjti oltandoit egyszerre . . . a' Község Házához, 's bé oltogatja őket a' Lelki pásztoroknak, Biróknak, Notariusoknak, 's

egyebek, ha még valakiket operatiojára meghívott volna, jelen léteben az elébb béoltottakk karjaikról, kiknek már akkor szembetűnőképpen kitettző M. himlőket meg mutogatja mind a' Béoltottak Szüléiknek, mind a' többi Vendégeknék". Elrendelték azt is, hogy azokban a mezővárosokban, ahol rendszeresen alkalmazott physicusok és chirurgusok vannak, az oltást egész évben, folyamatosan kell végbe vinni, „*hogy soha se fogyanak ki az oltószerből*". A rendszeresen megismételendő oltást az orvosoknak március elejétől június végéig, „még a' nép sokféle mezei munkákkal nagyon el nem foglaltatik" kellett, hogy elvégezzék. Végezetül kitért a közgyűlési határozat arra is, „a' menyire lehet az Oltást Innepeken kell végbe vinni, midőn a' nép inkább otthon tartózkodik; de népesebb helyeken hol igen sok az oltandó, dolgozó napokra is olthatni" rendeltetett.⁶²

A jól megszervezett, és határozottan végrehajtott himlőoltás eredményre vezetett. Példaként említve az 1831. és 1849. esztendőket, megállapítható, hogy sem Cegléden, Kecskeméten, Nagykőrösön senki sem halt meg himlő betegségben. Néhány embert vitt el a *patets*, s Nagykőrösön, 1831 augusztusában, szeptemberében pedig egy-egy ember halt meg „skarlát himlő" nevezetű betegségben, amely végeredményben a „*papets*"-csel rokonítható.⁶³

Pest-Pilis-Solt vármegye nótáriusának, Sárközy Imrének 1836. április 12-i keltezésű körleveléből kiderült, hogy az 1834/35. évi katonai esztendőben az egész vármegye területén 46 oltó személy összesen 11 312 gyermeket oltott be „védhimlővel". Az oltás hatékonyságát jól reprezentálja az az adat, miszerint 11 100 adófizetők gyermeke volt (akikért 6 krajcárt kellett fizetni fejenként, ezüstben számolva összesen 1110 Ft-ot), s közülük csupán 64 gyermeket vagy nem fogott meg a védőhimlő, vagy „tsak fattyú himlő támadt" rajtuk. Ugyancsak a főnótárius tájékoztatásából ismeretes az is, hogy a „természetes hojagos himlő és annak fajtája a' himlőbe a' mult év leforgása alatt tsak szórványossan tapasztaltatott, és szelid természetűnek" bizonyult Pest-Pilis-Solt vármegye egész területén.⁶⁴

Kolera

Még meg sem szűnt a himlőzés veszélye, máris újabb járvány jelentkezett, a kolera. A pestis pusztítása végleg megszűnt, eredményesen haladt előre a himlő elleni védekezés. A kolera azonban teljesen ismeretlen betegség-

62. PML NkV Kurrens jk. 1821—1831. 1827. aug. 31.

63. Kecskeméti Ref. Egyház Anyakönyvei. IV. k. 1826—1849.; Nagykőrösi Ref. Egyház Halotti Anyakönyvei 1800—1807. 5. k.; Ceglédi Ref. Egyház Halotti Anyakönyvei III. k. 1800—1807.

64. PML NkV Kurrens jk. 1831—1836. 1836. ápr. 12.

ként állt elő, nehezítve az ellene való védekezést. A járvány idején, 1831. július 8-án tett jelentést Nagy József járási orvos a vármegyére, amelyből a kolera betegség lényege megismerhető: „A' Cholera esmérhető billyegei e' következők: Fő szédülés, mellyet nem soká az egész test bádjadtsága követ, a' kezek, és lábak görtsös öszve húzó hasogató fájdalmaival, e' mellett hébe korba méjj lélekzet vétel, vagy sóhajtással a' gyomor tájon görtsös és égető fájdalmakkal, egyszerre hányás áll elő, mellyet nem soká hasmenés is követ, úgy kínozó szomjúság, leg inkább hideg víz után való vágyakozás, nyughatatlanittyák a' beteget a' midőn a' kezek és lábak takarói jég hidegségűek lesznek, vizelleti ingere kevés, vagy éppen semmi az elébb meg nevezett görtsös fájdalmak szaporodnak, így sokszor hat, tíz óra leg fellyebb két nap alatt el jó a' jótévő halál”.⁶⁵ Mivel a járvány elleni hathatós védekezés, illetve a megelőzés még ekkor sem volt ismeretes, legbiztonságosabbnak bizonyult a járvány terjedésének megakadályoztatása.

A Helytartótanács 1831. június 21-i keltezésű, 14151. és az 17464. számú leiratában hívta fel a vármegyék figyelmét a Galíciában pusztító epekörságra (*Cholera Morbuus*), és elrendelte a felkészülést ellene.⁶⁶ Ennek következményeként, Pest vármegye közgyűlése június 30-án ült össze, s a védekezés koordinálására koleraügyi bizottságot szerveztek meg. Az egyes járások főszolgabíróit utasították, hogy mint vármegyei biztosok, állandóan és részletesen tájékoztassák a vármegyét, illetve a koleraügyi bizottságot a járvány fejleményeiről. Így az 1831. évi kolerajárvány történetét bőséges forrásanyag dokumentálja, melyekből részletesen megismerhetjük a kolera elleni védintézkedések rendszerét, a védekezés mechanizmusát, a járvány jelentkezését és terjedését, pusztításának mértékét.⁶⁷ Mindez viszonyításként is szolgálhat a korábbi — pestis — járványok elleni védekezés részletesebb megismeréséhez is.

A június 30-án életrehívott Kolera Bizottság legelső teendője volt, hogy elrendelte a Pest vármegye határait védő őrvonal felállítását, Váctól Nagykátán, Ujszászon, Nagykőrösön át Alpárig. Az ellenőrzést polgári biztosok végezték.⁶⁸ Július 3-án a fontosabb helyekre vármegyei biztosokat rendeltek ki (a „Váci passus”-ra esküdt Halász Pált, a szolnokira Batta Sámuel főszolgabíró), s — a nádor utasítását végrehajtva — felállították a Váctól Szolnokig húzódó „Cordon Lineat”. Ezzel együtt megszüntették a dunai

65. PML NkV Kurrens jk. 1831—1836. 14. pag. A járvány tüneteire lásd MEGAY, 1965. 248—260. pag.

66. A járvány történetéhez lásd B. LUKÁCS, 1966. 74—76. pag.

67. A kolerajárvány Pest vármegyei történetéhez néhány feldolgozás áll rendelkezésünkre, amelyek részleteiben kiegészítésként szolgálhatnak tanulmányunkhoz. Lásd KISS, 1965. 25—46. pag.; KISS, 1961. 359—368. pag.

68. PML Cholera jk. 1. sz.

és tiszai átkelések, révek használatát is.⁶⁹ Az említett védővonalat a július 6-án hozott határozat nyomán erősítették meg katonasággal.⁷⁰

A védőintézkedések során hozták létre a karanténokat is. Pest vármegye közgyűlése ugyancsak június 30-án utasította a helységeket, hogy tartóztassák fel a veszélyeztetett vidékekről érkező utasokat, kereskedőket, és fokozottabban ellenőrizzék a tranzit forgalmat. Ennek érdekében parancsolták létrehozni a helységeken kívüli elkülönítő helyeket, karanténokat.⁷¹

A járvány terjedésének megakadályozása, s az utasok fokozottabb ellenőrzése céljából a Nógrád megyével határos vonalon, Katalina-pusztán egy „vesztegő intézet” felépítéséhez láttak sürgősen, amelynek gyors elkészülését maga a nádorispán is támogatta 4000 forinttal. Ez a karantén július 24-én kezdte meg működését.⁷²

A vesztegzár nehéz helyzetet teremtett. A vármegyének különös gondal kellett eljárnia abban, hogy zavarok ne keletkezzenek az ország gazdasági vérkeringésében: Pest szabad királyi város megfelelő ellátásban részesüljön továbbra is, s a cél- és tranzit kereskedelem egészen ne bénuljon meg. Budai János pesti sertéskereskedő pl. azért folyamodott a Kolera Bizottsághoz, hogy engedjék át a vármegye területén a 150 db sertésből álló falkáját, amelyet a Békés megyei Kamuti-pusztáról hajtatott fel, de Szolnoknál feltartóztatták.⁷³ A Pestre és Bécsbe irányuló jószágkereskedel-

69. PML Cholera jk. 6, 12. sz.

70. Nógrádverőcére egy szakasz („zug”) ulánus egységet irányítottak, neki kellett vigyázni a marosi révátelésre is; egy szakasz ulánus került Katalina-pusztára, egy ulánus egység Kosdra, melynek a rádi „passust” is szemmel kellett tartania; Vácon két szakasz katonaság maradt, feladatuk volt a révátelés őrzése, valamint a Vácon létesített karantén, „Contumacia”-hely felvigyázása. Ugyancsak katonaságot irányítottak Pencre, Versegre, Kültre, Herédre. Varsányba és Kállóba. A vármegyei biztosok jelentették, hogy július 5-én már állt a kordon Csongrádtól Zsámbokig, s katonaság állomásozik Vezsenyben, Tószegen, Ujszászon és Rékason, a Tisza és Zagyva őrzése végett. A nagykőrösi nemesek önként vállalkoztak a kordon őrzésére. PML Cholera jk. 41, 59—60, 79. sz.

71. „A’ le tartoztatott marhák és portékák számukra, az érdeklött helységeken kívül, az emberek számokra pedig a’ Falú végén ki jelelendő, és fel vigyázás alatt tartandó különös házakban, egy bizonyos hely rendeltessen, az illető földes Uraságokkal egyet értőleg — melyeken az illető orvosok fel vigyázásának alatt . . . azok le tartoztathassa . . .” (PML Cholera jk. 1. sz. jún. 30.); A nagykőrösi tanács így számolt be a foganatosított intézkedésekről június 6-án: „Esküött Polgár Társaik s’ azok mellé segítségül rendelt meg bizott lakosaik az egész várost 32 részre fel osztva visitalják, a’ hol Beteget tapasztalnak, azt a’ Város Házánál be jelentik honnét az orvosok a’ Betegek vizsgálására és gyógyítására azonnal ki küldettnek — a’ kik is bé jelenteni kötelesek, ha a’ Nyavalya vagy Betegség nem Pestis-é mely is ha annak tapasztaltatna azonn esetre a’ várostól távolabb lévő különös város aklában lévő magazin e’ végre ki tisztittatva a’ Szegény Népnek Ispotályul fog szolgálni.” (PML Cholera jk. 51. sz. júl. 6.); A karantén rendeltetése a felsődabasi példa alapján jól szemléltethető. A helység előljárói szeptember 17-én kérték a zárlat alóli felszabadítást azzal az indoklással, hogy járvány egyáltalán nem volt, s ezért „ezen Helységek soha elzárva nem is voltak légyen, hanem tsak a’ falu végén valánk strásák állítva, és egy Lovas Biztos, a’ ki az Utasokk Uti Leveleit visgálni tartozik, hogy a’ kik Mirigyess helyről érkeztek Ruháikk meg füstölések után két napi otthon maradásra kötelezessenek, ellenkező esetre 10 napi veszteglés alá vetettek. . .” (PML Cholera jk. 1045. sz. szept. 17.).

72. PML Cholera jk. 371. sz. júl. 25.

73. PML Cholera jk. 313. sz. júl. 22.; A zárlat súlyos nehézséget okozott a dunai átkeléseknél is. A július 13 jelentések szerint pl. bicskei révnél Tolna vármegyében száz ember és 2492 db marha torlódott össze. PML Cholera jk. 171. sz. júl. 13.

met nagy elővigyázatosság mellett, s szükséges fertőtlenítés után tették csak lehetővé.⁷⁴ A Szolnokról Pestre történő sószállítás biztosításában is körültekintően jártak el.⁷⁵

A vándorló kereskedők mozgását — így pl. a felvidéki üvegárus tótok, zsidó, s egyéb kereskedőket — azonban egészen megszüntették.⁷⁶ A vásárok tartását is megszigorították. A vármegye ugyan megengedte a kecskemétieknek a július 29-ére esedékes vásáruk megtartását, de csak azzal a korlátozással, hogy „az úgynevezett kirakodo vásár azonban a' leg szorosabb Rendelések is könnyen történhető kijátszások miatt helye ne lehessen”.⁷⁷

A zárlat elrendelése miatt, a járvány esetleges terjesztésének elkerülése végett is fokozottabban ügyeltek a hírszolgálat biztosítására. A Helytartótanács utasítása nyomán a vármegyei közgyűlés elrendelte a füstöléssel történő fertőtlenítést a védővonalon, az áteresztő helyeken. A leveleket, papírpénzt, vasból vagy fából készített fogóval, izzó vasrostélyra szórt fertőtlenítő por (ennek összetétele: bűdöskő, vagyis kénpor, salétromsó és 1/4 rész korpa) füstjébe kellett tartani.⁷⁸

A zárlat, a fokozott ellenőrzés a járvány Pest vármegye területére történő átterjedésének megakadályozója érdekében történt. Július elején még a kolera nem veszélyeztetett közvetlenül. Ezért is történhetett meg, hogy rendre megsértették az óvintézkedéseket, még a vármegyei vezető tisztviselők is.⁷⁹ Példaként megemlíthető a vatyai árendáns, Farkas János esete, aki a Szabolcs vármegyei Kenézlőről a zárlat ellenére Vatyára szökött, s azzal rémisztgette a népet, hogy elmesélte, útja során látta, a tisztántúli helységekben éjszakánként hat-hét ember halt meg kolerában.⁸⁰

74 „A' Tisza melléki vidékekről érkező, s' Pestre vagy Bécsbe hajtandó Szarvas és egyéb Marhákra nézve azonn rendelés tételévé, hogy minekutánna az efféle marhák Szolnok M. Várossába a' megállapított mód szerint meg usztattak ugyan a' Szolnoki által járásnon és a' Tisza ottani hidjánú rendeltetések helyére tovább is szabadon oly móddal engedtesse nek hajtadni, hogy az addig jött hajtók az elzáró zsinórnon túl ne bocsajtassanak. hanem a' Marhák ottan más egészséges részenn lévő hajtóktól vetessenek által.” (PML Kurrens jk. 1831—1836-40. pag. 1831. aug. 7.)

75 „Most vévén ezen Rendelést, hogy 3000 hordó Sót vagy is 15,000 mázsát Szolnokról Pestre kell szállítanunk, melly Hordók a' Szolnoki Határ szélére a' Szolnokiak által ki szállítatván, leg itt rakkattnak fel Lakossaink által, s' minden módot el követünk, hogy Szolnoki vagy Abonyi Emberekkel leg kisebb közösülésbe sem jöjjenek Lakossaink . . . ” PML NkV Kurrens jk. 1831—1836. 30. pag. 1831. júl. 26.

76 PML Cholera jk. 185. sz. (júl. 14.); Július 4-én kisújszállásokat tartóztattak le Monoron, mert baromfit és juhokat árultak. PML Cholera jk. 64. sz. (júl. 7.).

77 PML Cholera jk. 413. sz. (júl. 29.).

78 PML Cholera jk. 144. sz. (júl. 11.).

79 Pl. július 7-én jutott a vármegye tudomására, hogy táblabíró Jakabfalvy Dániel hitvese a zárlat alatt tartott Pécelről Maglódon át Pestre szökött. Ezért 10 napra karanténba zárták, s férjét pedig azzal büntették hogy kirekesztették a vármegyei biztosok küldöttségéből. Mivel a zárlat megsértése később még egyszer megtörtént, a jogi úton való felelősségre vonást határozta el a vármegyei közgyűlés. PML Cholera jk. 56. sz. (júl. 7.).

80 A haraszi plébános jelentése igaznak bizonyult a vizsgálat során, ezért Farkas Jánost cselédjével együtt karantéba zárták Vatyán, s a puszta őrzésére kirendelték a kakucsi, hartyáni, alberti és politsi lakosokat. PML Cholera jk. 124. sz. (júl. 11.), 162. sz. (júl. sz. 12.).

A zárlat, s a katonai kordon sok feszültség forrása lett. A kedélyek felizgatására jó példa a már említett vatyai árendáns esete. Általában a készülségi állapot ott okozott zavart, ahol még a fertőzés veszélye sem állott fenn, s a lakosság nem értette a statáriális helyzetet. Pest szabad királyi város zárlatát pl. először július 3-án rendelték el, s az ellenőrzés végett őrségeket állítottak fel a soroksári, üllői, kőbányai, kerepesi, váci „lineáknál”, és a Dunai révátkeleéseknél.⁸¹ A katonai intézkedések annyira felizgatták a tömeget, s az egyetemi ifjúságot, hogy zavargások kezdődtek. A helyzetet súlyosbította az is, hogy gyanús megbetegedések és halálesetek is történtek. A felzúdult rendbontók megölték egy tisztet, s Budán és Pesten gyújtogattak is. Mindezek hatására, s hogy a járvány még nem volt jelen, feloldották Pest zárlatát.⁸²

Súlyos problémák okoztak gondot vidéken is, a mezőgazdasági munkák végzésének korlátozása miatt. Azok a helységek kerültek nehéz helyzetbe, amelyek távolabbi pusztákat birtokoltak, vagy béreltek, de azok is ahová csoportosan jöttek felvidéki aratók, s nem mehettek el a munka végeztével. Július 3—4-én pl. százával mentek át a Tiszántúlra aratni Alpárról. Ezért a vármegye katonaságot vezényelt oda Kecskemétről, utasítva őket, hogy akik megszegik a zárlatot, az „ilyen emberre tüzet adjon”.⁸³ A rékasiak báró Orczy Zagyván túl fekvő pusztáira (*Süllye* és *Tokorú*) jártak dolgozni, s júliusban a zárlat miatt nem tudták learatni harmados gabonájukat. A falu nótáriusa kérésére először engedett a vármegye, de mivel időközben egy kondás meghalt Ujszászon, még aznap visszavonták a zárlat feloldását.⁸⁴

Egyháza is sok nehézséggel küszködött. A falunak a Duna túlsó partján, Fejér vármegyében volt a *Kisapostag* pusztája, ahová nem mehettek át aratni. E miatt — távol lévén még a járvány okozta rémület — zúgolódás támadt közöttük, s kijelentették: „mind egy, akár Cholerában meghalni, akár éhen, akár a’ Katona által agyon lövettetni, mert mindnyájunkat agyon nem lövi . . .”. Büszkén utasították el a Fejér vármegye által küldött segély gabonaszállítmányt, hangoztatva, hogy ők nem koldusok, nem szorulnak könyöradományra.⁸⁵

Nehézséget okozott a vármegyei pusztákra tömegesen érkezett felvidéki aratók veszteglése is. Pl. július 16-án Podmaniczky báró ispánja kérte a vármegyét, hogy a Varsány-pusztán veszteglő aratókat engedjék visszamenni lakóhelyükre, a Nógrád vármegyei Kökényre.⁸⁶

81 PML Cholera jk. 17. sz. (júl. 3.).

82 PML Cholera jk. 211—213. 250—252. sz. (júl. 16.); vö. KISS, 1965. 43. pag.; 253. sz. (júl. 16.).

83 PML Cholera jk. 59. sz. (júl. 7.).

84 PML Cholera jk. 115, 119. sz. (júl. 10.).

85 PML Cholera jk. 189. sz. (júl. 15.).

86 PML Cholera jk. 221. sz. (júl. 16.).

Tekintettel a gazdasági élet terén mutatkozó nehézségek kiküszöbölésére, s arra, hogy a járvány még csak kis területen veszélyeztetett, kénytelen volt engedni a vármegye. A július 23-i intézkedéssel lehetővé tették a vesztglők hazamenetelét, s a félbeszakadt mezőgazdasági munkák befejezését.⁸⁷

A kolera elleni védintézkedések tehát hozzájárultak a nyugtalanság fokozásához. Még élt a korábbi járványok réme a köztudatban, s ezt kellően „felfrissítették” a hatósági intézkedések sora. Ebből fakadóan is, nagy volt a bizalmatlanság az orvosok iránt. Ennek jelei tapasztalhatóak voltak már a himlőoltások foganatosításakor is, most pedig a különböző gyógymódok alkalmazását, porok felhasználását fogadták kételkedve. S amikor a járvány kiütött, könnyen a helység előjáróit, s az orvosokat tették felelőssé miatta. A köznép bizalmatlansága, a feszültség helyenként nyílt lázadásra fajult, némely esetben valós politikai célok elérése érdekében, esetenként pedig értelmetlen indulatok által vezéreltetve. Pest mellett Vácon is zavargások keletkeztek, miután két ember meghalt július 28-án. Holttestük felboncolását Hofman Antal orvos rendelte el (a boncolást hatóságilag írták elő, hogy a kolera betegséget megismerjék, s a hathatós védekezést tapasztalati úton szerezzék meg, ezért a vármegyei orvosokat e járványt megelőzően átküldték boncolni a Tiszántúlra tapasztalatszerzés végett). A járvány rémétől felizgatott tömeg az orvoson töltötte ki bosszúját.⁸⁸ A lázongás vezetőinek ügyét a vármegye vizsgálta ki, s kiderült, hogy politikai okok is közrejátszottak a tömeg megmozdulásban. A jobbágy állapotbóli, a földesúri főnnhatóság alóli megszabadulás reménye vezetett valóságos felkeléshez.⁸⁹

A kolerajárvány idején másik nagyobb lázongási fészek volt Nagykáta. Itt — mint másutt is az országban — az orvosok elleni bizalmatlanság vezetett tetteles felzúduláshoz. Az orvostudomány még nem tudott hathatós védekezőszert biztosítani a kolera ellen, s amivel pedig védekeztek, nem eredményezett kívánt sikert. Ezért jutott a köznép arra a meggyőződésre, hogy az orvosok is közrejátszottak a járvány terjesztésében. A meg-

87 PML Cholera jk. 332. sz. (júl. 25.).

88 Sztéverték a boncoló orvos házat védő őrséget, majd Matlakovszky városi chirurgushoz vonultak, annak boltját is feldúlták, és házának ablakait betörték. PML Cholera jk. 456. sz. (júl. 30.).

89 Amikor a vármegye lázadás vezetőit (Benesovics József, Juhász János, Szalay István) el akarta fogatni, általános felzúdulás keletkezett. A vármegyére küldött jelentésből kiderül: Benesovits „a’ népet tsak ugyan láztotta . . . azon utasítással szollította fel, hogy mihelyest Dob, vagy Trombita szót hallják, azonnal fegyverkezvénn gyűljenek össze . . . minthogy ezen zendülés nem annyira a’ Choleralis Intézetnek, de inkább méltó gyanuból az Uradalmi hesüg alól kévánt felmentésre valo törekedésnek . . . lehetett tulajdonítani és a’ Cholera tsak vétkes törekedések eszközlésében vételére kedvező alkalmatosságnak tekintetett, — a’ további erőszakos lépésektől el állottak” — nyugtázta a vármegye. Bartus nevű váci bíró kijelentette a dunakeszi nótárius előtt, hogy „a’ Vátzi parasztok hosszú poznákra kiszegezett kaszákkal a’ szükség esetére fel vannak fegyverezve”, arra az esetre, ha a lázadás vezetőit elfogják. A zavaros, járványveszélyes időszak miatt a vármegye is jobbnak vélte elodázni a dolgot, s nem tartóztatták le a vezetőket. A biztonság érdekében azonban, megnövelték a katonaság számát, azzal az utasítással: „a’ szükség esetén löni való hatalommal is felruháztasson”. PML Cholera jk. 517. sz. (aug. 4.).

vadult emberek felkoncolni akarták a járási orvost, Magda Károlyt, aki Gróf Keglevich László kastélyában volt elszállásolva. Mivel ő idejében elmenekült, a helység nótáriusán töltötték ki bosszújukat.⁹⁰ A helyzet itt mindvégig feszült maradt, oly annyira, hogy a járvány pusztítása idején sem lehetett megállapítani a halottak számát.⁹¹

A szigorú ellenőrzés, a védőrendszer kiépítése nem biztosított kellő oltalmat, kitört a kolerajárvány Pest—Pilis—Solt vármegyében is. Krassó vármegye levélbeli érdeklődésére Pest vármegye magisztrátusa a következőket írta a járványról július 27-én: „az Epe Kórságnak jelei leg először f. holnapi 13^{kán} Alpáron, 16^{kán} Abonyban 's némelly szomszéd helységekben vett légyen észre 's mivel ezen helységek Ns Vgye széleihez közel fekszenek hihetőképpen onnan eredt a' megyébe ezen nyavalya, melyet azomban minden bizonynal állítani nem lehet mivel a' Duna mentében fekvő Dömsöd helysége f. h. 18^{kán} a' most uralkodó Nyavalyától meg lepettetett”.⁹² A vármegye tudósítása pontatlan volt a járvány kezdetének megjelölése tekintetében. Batta Sámuel járási főszolgabíró jelentése szerint július 9-én ütött ki a kolera Alpáron, s mind a három megbetegedett ember meghalt. Várkonyban is történt koleras megbetegedés.⁹³ Magda Károly járási orvos jelentése alapján a vármegye tudomására jutott, hogy Tószegen, Abonyban és Ókécskén öten betegedtek meg, s közülük egy tószegi ember meg is halt július 15-én.⁹⁴ A megye felső részén, a Duna mellett keletkezett a másik járvány góc. Borbély Györgyné ráckevei kofa július 16-án Becsére ment gyümölcsért, s ott főtthalat evett, s Dunából merített vizet ivott. Visszatérve Ráckevére rosszul lett, s július 17-én meghalt.⁹⁵ A kolerajárvány azonban nem itt, hanem a közeli Dömsödon tört ki már korábban, ahol július 13-tól 22-ig huszonöt koleras megbetegedés történt, s közülük tíz ember meg is halt.⁹⁶

90 Batta Sámuel járási főszolgabíró angusztnus 20-i jelentésében részletesen leírta a történeteket: „a' N. Kátai Lakosok ki jöven a' Kis Miséről, a' Templom előtt öszve seregelvén, a' Templomból ki jövő Birót hajánál meg ragadva nagy lárma és Isteni Káromlások között a' Kastély felé húzták, hogy az ottan szállva levő Magda Orvos Urat szeme láttára, meg öljék; mely a' Kastély felé tóduló lakosságnak lármáját, hasonlóan a' Kastélyban lakó Fő Strása Gróf Lichtenberg Ur halván, kiment eleikben, s' meg értvén töllök a' Doctor élete utánn valo Türeke-déseket, említett Doctor Urat a' házból szeretsésen elugratta — kinek távozását megértvén még is teak be akartak törni, hogy ők az orvosi szereket el vehessék, és mind a' Kútba hányhassák, azomba ezen szándékokban is Fő Strása Mester Ur által akadályoztatva lévén, midőn semmire sem mehettek volna — neki rohantak a' Város és notarius Házainak, melyeket széllyel kívántak háyni: a' notáriust pedig meg ölni; — de ez elöllök el-bújván, minekutánna meg nem találhatták, szénáját, szalmáját méheit Kópüstől széjjel hányták s' törték, s' szobájában is mindeneket öszve rontván, mivel a' Plébánia felé vették úttycokat, de az Egres Kátáról Fő Strása Mester Urral vissza térő Gróf Keglevich László Ur által annyira a' mennyire le csillapittattak.” PML Cholera jk. 766. (aug. 21.).

91 PML Cholera jk. 968. sz. (szept. 8.); Magyarország más vidékein is voltak hasonló megmozdulások, így pl. a szomszédos Heves vármegyében is. Vö. MÜLLER, 1979. 1908—122. pag.

92 PML Cholera jk. 392. sz. (júl. 27.).

93 PML Cholera jk. 122. sz. (júl. 11.).

94 PML Cholera jk. 191. sz. (júl. 14.).

95 PML Cholera jk. 318. sz. (júl. 22.).

96 PML Cholera jk. 329. sz. (júl. 23.).

A járvány az említett két központból terjedt szét, helyenként megszűnve, majd újult erővel ismét támadva. Pl. Batta főszolgabíró jelentette, hogy július 22-ig tizenegyen haltak meg Abonyban (közöttük a mezőváros főbírája is). A járvány fokozódása miatt Nagy József orvos ellen lázongott a lakosság, mert úgy vélték, ő annak az oka. A királyi biztos (Szentkirályi László, akit július 12-én neveztek ki a 4. számú körzet élére⁹⁷) ugyan segítségül rendelte át Szolnokból Erős orvost, de az ott állomásozó katonaság parancsnoka, Ottinger kapitány nem engedte be Abonyba.⁹⁸ Ugyancsak Abonyból küldte jelentését Batta Sámuel, amelyben 17 kolerás megbetegedésről tájékoztatta a vármegyét, s arról, hogy két nap alatt tizenegyen estek a kolera áldozatául.⁹⁹ Augusztus 5-én jutott a vármegyei Kolera Bizottság tudomására, hogy Jánoshidán is kitört a járvány.¹⁰⁰ A kolerajárvány hatalmába kerítette a három várost is.

Dömsödön július 13-án jelentkezett a járvány, s innen terjedt tovább a Duna menti helységekbe. Schmidt János vármegyei második orvos jelentése szerint július 24-ig összesen 26-an betegedtek meg Dömsödön, tízen meghaltak közülük, és négyen felgyógyultak. Ez idő tájban naponta nyolcan-tízen betegedtek meg Dömsödön.¹⁰¹ A kolerajárvány hamarosan áttért Dabra, majd Tassra, s tovább.¹⁰² Július 28-ig Dömsödön már 108 beteg közül ötvenheten, Tasson hét beteg közül hárman haltak meg, s 28-án már Patajon is meghalt egy ember.¹⁰³

Az augusztus—szeptember hónapokban Pest—Pilis—Solt vármegye egész területén pusztított a kolerajárvány. Ezért feleslegessé vált a megyét védő kordon további fenntartása. A nádori utasítás nyomán augusztus 2-án vonták vissza a katonaságot a lineáról eredeti állományszerhelyükre¹⁰⁴, s augusz-

97 B. LUKÁCS, 1966. 75, 91. pag.

98 PML Cholera jk. 333. sz. (júl. 23.).

99 PML Cholera jk. 394. sz. (júl. 26.).

100 PML Cholera jk. 536. sz. (aug. 5.); Az augusztus 1-i jelentés szerint már Kartalon is jelentkezett a kolera, s kezdte szedni áldozatait az oda vezényelt katonák közül is. PML Cholera jk. 472. sz. (aug. 1.).

101 PML Cholera jk. 348—350. sz. (júl. 24.).

102 A július 25-i jelentés szerint Dömsödön hét nap alatt 50 beteg közül 24 ember halt meg, Dabason 8 nap alatt 62 kolerás közül 36 pusztult el (PML Cholera jk. 361. sz. júl. 25.); Dömsödön 11 nap alatt 101 beteg közül 53 halt meg (PML Cholera jk. 420. sz. júl. 25.).

103 PML Cholera jk. 439, 446. sz. (júl. 30.).

104 „mivel a' Szolnokrol Hatvanon keresztül Vác felé húzott Őr-linea czéljának már most annál kevesebbé felel meg, mivel azon betegség, mely ebben annak őltalmul szolgálni kellett volna, már ezen belül is u. m. Abonyban, Hatvanon, Vácson és más szomszéd s' távolabb lévő helyeken sőt már Pest és Buda Városaiban is kitört, ezen kívül pedig a' Cordonalis Katonáságnak némely tagjai is már ezen betegségbe estek, és ez által azon félelem, hogy a' betegség éppen a' Katonaság által elterjesztettne . . . az állapítottat legyen meg, hogy az érdekllett őrlinea lassanként meg szüntettessen, 's ez által a' a' Cordonalis Linea miatt egymástól elválasztott részek között való kereskedés ismét szabadabban folytathasson, a' Cordonalis Katonaság pedig előbbeni Stationalis Helyére assan huzattasson vissza." PML Cholera jk. 498. sz. (aug. 2.).

tus végén megszüntették a katalinai karantént, és a másutt is létesített elkülönítő helyeket.¹⁰⁵

A kolerajárvány terjedését, és pusztítását a járási főszolgabírók részletes jelentései és statisztikai kimutatásuk alapján tudjuk részletesen nyomonkövetni Pest—Pilis—Solt vármegyében.

Földvály Gábor főszolgabíró október 1-én készítette el a solti járás összeítő statisztikáját:¹⁰⁶

9. táblázat

Helység	A járvány kezdete	Betegek összesen	Halottak száma	Gyógyultak száma	Még betegek száma
Dömsöd	Júl. 16.	262	127	135	—
Dab	Júl. 21.	55	35	20	—
Tass	Júl. 28.	310	190	120	—
Pataj	Júl. 28.	481	268	213	—
Bátya	Júl. 30.	249	126	123	—
Fajsz	Júl. 30.	68	49	19	—
Hajós	Júl. 31.	279	115	164	—
Szentbenedek	Aug. 4.	78	32	46	—
Uszód	Aug. 4.	155	72	83	—
Lak	Aug. 4.	95	41	54	—
Vecse	Aug. 4.	354	212	141	1
Apostag	Aug. 5.	256	109	147	—
Sükösd	Aug. 5.	138	76	62	—
Miske	Aug. 5.	393	271	122	—
Harta	Aug. 5.	176	91	85	—
Szalkszentmárton	Aug. 6.	413	176	237	—
Foktő	Aug. 6.	177	107	70	—
Solt	Aug. 6.	684	311	373	—
Egyháza	Aug. 6.	144	67	77	—
Kalocsa	Aug. 6.	954	644	308	2
Szentistván	Aug. 10.	70	35	35	—
Ordas	Aug. 10.	41	18	23	—
Bogyiszló	Aug. 17.	56	19	37	—
Kiskőrös	Aug. 21.	205	100	105	—
Szeremle	Aug. 24.	56	23	33	—
Akaszto	Aug. 25.	191	101	90	—
Dusnok	Aug. 26.	186	89	87	—
Csanád	Szept. 1.	3	1	2	—
Izsák	Szept. 3.	280	133	125	22
Nádudvar	Szept. 13.	2	2	—	—
Vadkert	Szept. 30.	1	1	—	—
Összesen		6812	3641	3146	25

105 PML Cholera jk. 898. sz. (szept. 1.).

106 PML Acta Politica Miscell. A. 1831. 432. (Kelt Tasson, okt. 1-én.).

A végső összeszámlálás szerint a solti járásban 6868 megbetegedés történt, s ebből 3676 végződött halállal.¹⁰⁷ A járásbeli helységek közül Sükösdön (69,2%), Kalocsán (67,5%), Vecsén (59,6%), Patajon (55,7%) és Solton (45,4%) volt legnagyobb a halálozási arány.

A Pesti-járásban Tahy Károly főszolgabíró állított össze statisztikát, amely alapján csupán a szeptember 18-ig terjedő időszak járványos helyzetét ismerhetjük meg.¹⁰⁸

10. táblázat

Helység	A járvány		Betegek összesen	Halottak száma	Gyógyul- tak száma	Még bete- gek száma
	kezdeté	vége				
Soroksár	Júl. 16.	—	312	89	216	7
Taksony	Júl. 22.	Aug. 23.	21	18	3	—
Haraszti	Júl. 25.	Aug. 20.	5	2	3	—
Pereg	Júl. 26.	Szept. 8.	147	64	83	—
Irsa	Júl. 26.	—	540	185	332	23
Ócsa	Aug. 1.	—	58	45	13	—
Alsónémedi	Aug. 1.	—	136	59	71	6
Bugyi	Aug. 6.	—	52	41	10	1
Újhartyán	Aug. 22.	—	23	7	16	—
Vecsés	Aug. 28.	Szept. 7.	35	19	16	—
Alberti	Szept. 2.	—	32	14	12	6
Bénye	Szept. 3.	—	22	9	4	9
Maglód	Szept. 7.	—	7	5	—	2
Üllő	Szept. 12.	—	2	—	—	—
Összesen			1392	557	779	54

A járvány végső összesítése szerint 1448-an betegedtek meg kolerában, s közülük 597 ember halt meg. A Pesti-járási halálozási aránya 41,2% volt.¹⁰⁹

A Pilisi-járásban Simonovics János főszolgabíró még az augusztus 10-i jelentésében öt helységből szólt kolerás megbetegedésről (Óbuda, Budaörs, Monostor, Pomáz, Pócsmegyer és Tótfalu),¹¹⁰ azonban a járvány kiterjedt valamennyi községre. A szeptember 18-i statisztikai kimutatás szerint következőképpen alakult a kolerajárvány a Pilisi-járásban:¹¹¹

107 DADAY, 1931. 106. pag.

108 PML Acta Pol. Miscell. An. 1831. (Kelt. Uri, szept. 18.).

109 DADAY, 1931. 106. pag.

110 PML Acta Pol. Miscell. An. 1931. (aug.) 10.).

111 PML Acta Pol. Miscell. An. 1931. (Szept. 18.).

11. táblázat

Helység	A járvány kezdete	Betegek száma	Halottak száma	Gyógyultak száma	Még betegek száma
Ráckeve	Júl. 16.	68	53	14	1
Promontor	Júl. 24.	80	46	34	—
Szigetszentmiklós	Júl. 24.	125	65	60	—
Pomáz	Júl. 29.	261	173	88	—
Törökbálint	Júl. 29.	107	57	50	—
Pócsmegyer	Júl. 30.	171	67	104	—
Becse	Aug. 1.	7	4	3	—
Monostor	Aug. 1.	108	60	48	—
Ó Buda	Aug. 1.	1005	526	477	40
Szentendre	Aug. 1.	121	98	23	—
Tétény	Aug. 1.	452	104	333	15
Tótfalu	Aug. 3.	217	113	93	11
Bia	Aug. 4.	383	116	232	35
Visegrád	Aug. 4.	33	15	18	—
Tinnye	Aug. 5.	242	81	141	30
Makád	Aug. 6.	73	33	38	2
Budaórs	Aug. 8.	44	21	22	1
Lóré	Aug. 8.	27	20	7	—
Páty	Aug. 10.	331	184	107	40
Szántó	Aug. 10.	95	49	44	2
Bogdány	Aug. 12.	145	64	80	1
Torbágy	Aug. 12.	35	9	18	8
Csepel	Aug. 13.	45	22	23	—
Békásmegyer	Aug. 18.	8	3	5	—
Perbál	Aug. 21.	49	7	42	—
Szentkereszt	Aug. 21.	90	34	56	—
Hidegkút	Aug. 23.	39	17	17	5
Tök	Aug. 23.	33	15	15	3
Kovácsi	Aug. 25.	31	9	19	3
Solymár	Aug. 25.	68	53	14	1
Zsámbék	Aug. 25.	117	77	34	6
Szentlászló	Szept. 12.	13	2	10	1
Összesen		4623	2197	2269	214

A szeptember 18-i összesítés alapján a legnagyobb arányú halálozás Óbudán, Solymáron, Zsámbékon, Monostoron, Pomázon volt, meghaladva az 50%-ot. Az októberi végleges felmérés 4812 kolerás megbetegedést regisztrált, melyből 2278 volt haláleset. A Pilisi-járás halálozási aránya 46%¹¹²

112 DADAY, 1931. 106. pag.

A Pest—Pilis—Solt vármegye járásai között a Váci-járásban pusztított legnagyobb mértékben a kolera. Annak ellenére hogy „csak” 1030 fő betegedett meg, a járvány közülük 601 embert ragadott el. A halálozási arány elérte az 58%-ot.¹¹³

A Kecskeméti-járás részletes adatait csupán augusztus 31-el bezárólag ismerjük; Batta Sámuel járási főszolgabíró szeptember 9-i jelentése alapján.¹¹⁴

12. táblázat

Helység	A járvány		Betegek száma	Halottak száma	Gyógyultak száma	Még betegek száma
	kezdeté	és vége				
Alpár	Júl. 6.	—	27	16	7	4
Ó-Kécske	Júl. 8.	Aug. 21.	50	30	20	—
Abony	Júl. 9.	Aug. 31.	882	375	507	—
Pusztá Új-Kécske	Júl. 14.	—	47	27	20	—
Pusztá Kerektódomb	Júl. 20.	—	14	8	6	—
Tószeg	Júl. 31.	—	291	178	113	—
Jánoshida	Aug. 1.	—	59	46	—	13
Újszász	Aug. 5.	—	23	11	8	4
Cegléd	Aug. 6.	—	715	290	412	13
Nagykőrös	Aug. 9.	—	90	50	28	12
Rékas	Aug. 10.	—	178	111	24	33
Nagykátá	Aug. 13.	—	—	85	—	—
Kecskemét	Aug. 15.	—	1794	886	725	183
Összesen			4170	2113	1880	262

A jelzett időpontban már nem veszélyeztetett a kolera Alpáron és Ókés-kén. Nagykátán — mint utaltunk rá —, a lázongás miatt nem tudtak pontos adatokat közölni a vármegyének, csupán az eltemetettek számát ismerték. A Kecskeméti-járás októberi végleges statisztikája szerint 4301 megbetegedés történt, melyből 2126 eset végződött halállal. A halálozási arány 49,4% volt.¹¹⁵

A kolerajárvány lezajlását — a halotti anyakönyvekből — részletesen nyomon követhetjük a három városban. A statisztika alkalmas arra is, hogy a kolera pusztítását összehasonlítsuk a többi betegségével.¹¹⁶

113 DADAY, 1931. 106. pag.

114 PML Acta Pol. Miscell. An 1931. (Nagykátá, szept. 9.).

115 DADAY, 1931. 106. pag.

116 Ceglédi Ref. Egyház Halotti Anyakönyvei III. k. 1800—1847.; Kecskeméti Ref. Egyház Anyakönyvei IV. k. 1826—1849.; Nagykőrösi Ref. Egyház Halotti Anyakönyvei 5. k. 1831.

13. táblázat

	Cegléd			Kecskemét			Nagykőrös			
	Jún.— Júl.	Aug.	Szept.	Júl.	Aug.	Szept.	Jún.— Júl.	Aug.	Szept.	Okt.
Kolera	2	226	48	—	135	26	—	27	82	2
Epehidegtelelés	—	25	17	—	7	2	—	—	—	—
Görcs	1	—	—	3	8	2	—	2	—	—
Forróság	—	13	7	—	1	5	—	11	2	2
Horróhidegtelelés	1	—	—	—	—	—	—	7	46	21
Hidegtelelés	—	—	—	—	22	7	1	20	13	2
Epemirigy	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Hasmenés	—	—	—	2	26	1	—	1	—	—
Hasrágás	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Hányás	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—
Vérhas	—	—	—	—	1	1	—	—	1	—
Sárgaság	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1
Patets	1	—	—	1	3	5	—	6	18	3
Májdaganat	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Torokgyík	1	—	—	1	—	4	—	—	—	—
Skarlát himlő	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Súly	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Vízibetegség	3	2	—	2	3	1	—	—	—	—
Sinlődés	3	36	17	2	55	44	6	22	11	4
Elszáradás	1	—	—	—	—	—	4	4	1	2
Hektika	4	5	—	2	—	—	1	7	—	3
Kelevény	8	10	—	1	14	1	7	13	15	7
Belső tályog	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szülés	1	3	—	—	3	2	2	4	2	1
Nyilamlás	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Szárazbetegség	—	7	3	2	3	1	3	2	4	1
Gutaütés	—	1	1	1	6	—	1	—	1	—
Szélütés	—	—	—	—	2	1	—	2	3	1
Nehéz nyavalya	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Inhideg	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Ájulás	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—
Fulladás	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Köszvény	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Hirtelen	—	—	—	—	—	4	—	17	2	—
Epilepsia	—	—	1	—	—	—	—	3	4	2
Dagadás	—	—	—	—	2	1	—	1	1	—
Giliszta	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Főfájás	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—
Szívfájás	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Mejjvízkórság	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Hurut	—	—	—	4	3	2	—	—	—	—
Tüdőrothaság	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Kólika	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—
Egyéb	42	46	20	1	28	12	2	9	1	2

A kolera és a rokon betegségek pusztítottak intenzíven 1831. augusztus—szeptemberében. A járvány a három város közül Cegléden kezdődött először. Lendér János július 2-án halt meg 57 éves korában. A halotti anyakönyv bejegyzése szerint: „Ez az Ember Abonyból jövén haza, hol a' kolera dög már ki ütött, és meg betegedvén a' szölejében tsak hamar meg halt; Mint Koleráról gyanus ember, minden tsendességgel, de halotti czeremoniák nélkül, temettetett a' közönséges temetőbe késő estve, Ttes fő szolga Biro Batta Sámuel Ur rendeléséből”. A „kolera” halálokkal történt bejegyzés július 6-ról ismeretes először Cegléden, a reformátusok között, s utoljára szeptember 22-én temettek kolerás embert.¹¹⁷ A reformátusok között 276-an haltak meg összesen, amely számarány a katolikusokkal együtt jóval magasabb lehetett, annak ellenére, hogy augusztus 31-ig 290 ember halt meg Cegléden. Kecskeméten lényegesen nagyobb mérvű volt a megbetegedés és halálozás. A református vallásúak között mindössze 161 haláleset történt, amely kis hányada az augusztus 31-ig kimutatott 886 fős nagyságrendnek. Az 1831-es kolerajárvány összesen 1292 áldozatot szedett Kecskeméten.¹¹⁸ Ehhez a számadathoz viszonyítva igen alacsony a reformátusok halandósági aránya a kolerajárvány idején (12,6%). A nagykőrösi arány jóval elmarad a két szomszédos várostól, annak ellenére, hogy még október első napjaiban is haltak meg kolerában.

A kolerajárvány megszűnőfélben volt már szeptember hónap második felében a vármegye egész területén. Több helységben enyhítették a védintézkedések szigorúságát. Kecskeméten pl. a vármegye engedélyezte a szeptember 26-án esedékes Ciprián napi vásárt. Múltányolva a mezőváros tanácsának folyamodását, miszerint sok kézműves él a városban, s közeleg a szüret ideje, a vásárban eladhatják portékájukat (pl. a kádárok), s tőkét gyűjthetnek a téli hónapokra, s a jövő esztendőre.¹¹⁹

Az 1831. évi kolerajárványt Pest-Pilis-Solt vármegyében még több is követte, így 1836-ban, 1849-ben, 1866-ban, s 1873-ban is jelentkezett. Az 1849. esztendei járvány idején a kecskeméti reformátusok közül 147-en haltak meg „epögörcs” nevezetű betegségben, május és szeptember hónapok idején. Legtöbben (76 fő) júniusban.¹²⁰ Nagykőrösön később mutatkozott a kolera. Júniustól szeptember elejéig „epekórban” 51 ember halt meg a reformátusok között.¹²¹

Az 1855-ös kolerajárvány megyei adatait részletesen ismerjük. A Pest-Pilis-Solt vármegye 139 helységének 481 573 lakosa (1850 évi adat) közül

117 Ceglédi Ref. Egyház Halotti Anyakönyvei III. k. 57. pag.

118 BALÁSFALVI KIS, 1939. 21. pag.

119 PML Cholera jk. 1001. sz. (szept. 13.).

120 Kecskeméti Ref. Egyház Anyakönyvei V. k. 1826—1849. 523—543. pag.

121 Nagykőrösi Ref. Egyház Anyakönyvei 11. k. 1835—1854.

16 648-an betegedtek meg (3,4%), és 6937 ember pusztult el (1,4%) a járvány idején, a kolerás megbetegedtek 41%-a. A nagyobb helységek, és a jobban fertőzött városok, mezővárosok, községek a következők voltak.¹²³

Helység	1850. évi lélekszám	Megbetegedettek	Meghaltak száma
Abony	8 318	163	85
Alberti	2 039	48	28
Buda	51 127	1307	423
Cegléd	16 934	588	391
Dunapataj	5 317	82	30
Gödöllő	2 212	16	7
Hajós	3 814	422	139
Irsa	3 170	22	12
Izsák	4 308	268	119
Kalocsa	11 358	1170	531
Kecskemét	31 896	1896	941
Kiskőrös	6 297	359	218
Monor	3 921	51	15
Nagykáta	3 945	192	55
Nagykőrös	15 824	349	128
Pest	109 064	3019	1529
Ráckeve	4 364	92	17
Solt	4 021	155	60
Tököl	1 723	408	55
Vác	9 886	280	86

A járványos megbetegedés intenzitása időben változó, terjedése mozaik-szerű volt. Júniusban kezdődött és szeptember végéig tartott, s a Duna—Tisza köze egyes helységeiben okozott nagyobb veszteségeket (pl. Kalocsa, Hajós stb.). A három város közül Kecskeméten volt nagyobb a járvány (BALÁSFALVI KIS szerint az országos adatnál valamivel többen, 956-an haltak meg), míg Cegléden kisebb, s Nagykőrösön szedett legkevesebb áldozatot.

A későbbi évek járványai kisebb elhalálózást okoztak. Pl. Kecskeméten 1866-ban 466, és 1873-ban 586 ember pusztult el kolerában.^{123/a}

Az 1831. évi járvány — mint többször is hangsúlyoztuk — az ismeretlenség, a döbbenet és félelem erejével hatott Pest-Pilis-Solt vármegye lakosságára is. Nem ismerve a betegség lényegét, csupán a tünetekből ítélték meg

123 J. FRATER, 1930. 78—84. pag.

123/a BALÁSFALVI KIS, 1939. 21. pag.

természetét. A nagy járványokat tömegpusztító ereje, s külső elváltozásokat okozó tulajdonsága miatt rendszerint „dögnek”, „dögösségnek”, könnyen pestisnek is titulálták. Ezzel kapcsolatban említjük meg, hogy GALGÓCZY Károly az 1739/40-es pestisjárványt „cholérának” nevezi Nagykőrösön.¹²³ Nagykőrös mezővárosi tanácsa amikor a létrehozta a karantént, azzal a céllal is cselekedte, hogy megfigyelhessék, a vizsgált beteg nem „pestises-é”.¹²⁴ A halotti anyakönyvezés során eltérő terminológiát használtak a betegség megjelölésére. A *kolera* név mellett szinonimának tekinthető az „epegörcs”, „epékór” név is. A betegséggel mutat rokonságot a tünetek alapján pl. a „görcs” (gyomorgörcs), „ephideglelés”, „hasmenés”, valamint a „hideglelés”, „forróhideg”, „forróság”, „epeláz”, stb.

A mechanikus védekezéssel, a járvány terjedésének megakadályozása eredménytelen próbálkozás volt. Szükségszerűen összpontosítani kellett az erőket a gyógyításra. Az 1831-es járvány idején még nem ismertek hathatós gyógyszert. Azonban, a nagyszámú felgyógyulás nemcsak a „túléléssel” magyarázható, hanem részben a gyógyító tevékenységnek is köszönhető volt. Az orvosok többsége „Doctor Leo”, és „Schubert” orvosok porkészítményeivel próbálkozott, amelynek szélesebb körű megismerését az „Ujság Levelek”-ből tanácsolta a vármegye, még a járvány elején.¹²⁵ A próbálkozások nem jártak biztos eredménnyel. Kénytelen volt a vármegyei Kolera Bizottság a tehetetlenséget elismerni, ismertetve a Helytartótanács 1831. július 12-én keltezett 19266. számú levelét: „ezen betegséget, a' Betegnek Testi alkatához, és annak külömb féle környülállásaihoz képest kell orvosolni, de egyebaránt is a' *Napkeleti Epekörság ellen eddig semmi bizonyos Orvoság fel nem találtatott*”.¹²⁶ Schmidt János vármegyei második orvos jelentette 1831. július 23-án, hogy Dömsödön Balogh Ferenc seborvos a Leó és Czigler doktorok gyógymódját alkalmazza. Szatner János viszont ugyancsak Dömsödön egy óbudai aratót hidegvizes mosással gyógyított meg.¹²⁷ Nagy József Abonyban működő járási orvos július 25-i jelentésében arról számol be, hogy többen felgyógyultak, s ő az orvoslást „Leó poraival, meleg borogatásokkal, és etzetes dörgölésekkel eszközli”.¹²⁸

A július hónapban kiterjedő járvány nagyon igénybe vette a vármegye orvosait. A kolera őket sem kímélte. Pl. megbetegedett az Alpáron tevékenykedő Cholnoky doktor is.¹²⁹ Az orvosokra hárult nehézségek, s az óriási

123 GALGÓCZY, 78. pag.

124 PML Cholera jk. 332. sz. (júl. 23.).

125 PML Cholera jk. 66. sz. (júl. 7.).

126 PML Cholera jk. 255. sz. (júl. 19.).

127 PML Cholera jk. 351. sz. (júl. 24.).

128 PML Cholera jk. 373. sz. (júl. 26.).

129 PML Cholera jk. 431. sz. (júl. 29.).

igénybevétel kicsendül Földváry Gábor főszolgabíró jelentéséből is: „Bátyán, és Fajszon a' hol tsak egy orvos vagyon most is 112, Lakon Benedeken a' hol hasonlóan egy orvos vagyon 89 a' betegek száma, Apostagon és Egyházán pedig hol szinte egy Orvos vagyon 123^{an} vannak a' betegek, nem említvén Hajóst a' hol 46. Hartán a' hol 48. Sz: Mártont a' hol 73 betegek vagynak és a' hol mindenütt tsak egy orvos munkálkodik . . .”¹³⁰ Az orvosok tehát „empirikus” gyógymódot alkalmaztak (a lázas, kiszikkadó beteg borogatása, melegen tartása és teáztatása), s ezért is látta jónak a vármegye, hogy népszerűsítse a tiszabábolnai lelkész, Morvai János plébános 1831. augusztus 3-án nyomtatásban megjelentetett oktató röpiratát.¹³¹

Az 1831. évi járvány idején a vármegyei kolera bizottság a járásokból bekért jelentésekben arról is tájékozódni kívánt, hogy a kolera milyen körülmények között, kin, milyen tünetekkel tört ki, s milyen volt a lefolyása. Ez alapján tudtak érdemlegesen foglalkozni a hatékony gyógyítás kidolgozásával. Az 1849. évi járvány idején már Schmidt János megyei főorvos javaslatát hirdették szét Pest-Pilis-Solt vármegyében. A betegség leírása a következő: „Ezen betegség lefolytában 3 időszakot meg kell különböztetni u. m. a' *A' megrohanási időszakot*. A' gyomor tájban érezhető nyomó és feszítő fájdalom has csikarással kapcsolt hirtelen beálló szék kiürítések, és ezekre következő igen szembetűnő levertsége az egész testnek, és hideg ital utáni epekedés ezen időszakot bélyegzik: mellyben ha czélszerű segittség nyújtatik bővebb izzadás bekövetkezésével elmulik legtöbb esetben az egész baj, és a' beteg gyakran egy pár óra alatt a' veszedelmen túl van. — Ellenkező esetben áll be a' b. *Második, vagyis a' kiürítetek időszaka*. A' beteg csikarással párosult többszöri székelés után nagy szorongatások közt nagyobb mennyiségű savós hal szagú nedvet hányás és hasmenés által kiürít, mire egy kis könnyebbülés beállván, az említett tünetmények ismét is mindig növekedő erőszakkal vissza térnek, a' beteg arcza meg változik, a' szemek beesnek, és a' szemfedelek sajátságos gömbölyü idomot vesznek fel: a' nyelv kékes lesz és hideg, a' hang gyenge és rekedt, az egész arcz félelmet árul el: a' végtagok megkékülnek, és márvány hideggé válnak, az érverés kicsiny, 's alig megtalálható, a' szomjúság és hideg viz utánni epedés ki nem elégíthető. Ezen időszak vége felé a' végtagokba igen fájdalmas görcsök állanak be. Ha ezen időszakban sikerül a' bőrműködést helyre állítani, és általános izzadást előhozni; ugy csak hamar szűnnek a' fentebbi tünetmények, és a' beteg lábadozónak tekinthető; ellenben be áll a' c. *Harmadik, vagyis szélütés időszak*. Az említett hányás hasmenés, rittkábban állnak elő; ez utóbbi

130 PML Cholera jk. 760. sz. (aug. 21.).

131 PML Cholera jk. 757. sz. (aug. 21.); A röpirattal kapcsolatban lásd „Az Orvostörténeti Könyvtár Közleményei” 8—9. kötetét (Bp. 1958. 241—246. pag.); SCHEITZ, 1965. 2332—234. pag.

a' beteg öntudata nélkül jelenik meg, a' görcsök gyengébb rángatózásokkal jellemezvők, ellenben az egész test megkékül, szederjessé válik és márvány hideggé, a' kéz és láb bőre össze zsugorodik az érverés megszűnik, a' szivverés alig érezhető, a' lélekezés nehéz és lassú, a' ki lehelt levegő hideg; mi addig tartván míg a' sziv többé a' vért tovább hajtani képtelen, és a' beteg növekedő keresztfájás után elhal,—” A kolera orvoslását a következők szerint javasolja Schmidt doktor: „Az 1^{ös} időszakban a' beteget ágyba kell fektetni, betakarni, és neki meleg theát nyújtani a' következők füvek valamelyikéből u. m. fodor menta, méhfű, székfű, bodza virág, kakuk fű; vagy azok keverékéből egy ittze forro vízbe egy maroknyit ezen füvekből vetvén, és tisztáját leöntvén, jó melegen nyujtván a' betegnek; ezek mellett az 1^{ös} számmal jegyzett Dower poraiból egyet be kell adni a' betegnek, mit, ha a' hasmenés szünni nem akarna félora mulva ismételni kell, a hast melegített száraz ruhával kell borogatni, és minden modon azon lenni, hogy a' beteg mielőbb izzadásba jöjjön, ha a' has csikarás nagy, akkor mustár lisztet hideg vízzel péppé keverve, csak kis ujnyi vastagra ruhára kenni, és azzal az egész hast be kell borítani, ugyan ezen mustár pépből egynéhányszor késhegynyit is vegyen be a' beteg. — Hideg vizet vagy talán szeszes italokat nem kell adni a' betegnek. A' második időszakban azon kell lenni, hogy a' hányás elősegíttessék, mert ez a' betegre nézve valódi jótétemény, ugyanazért ha a' gyomor szorongattatások nagyok a' Nr^o 2. alatt jegyzett hánytató porból egyet beadni, és a' fen említett theát szorgalmasan nyujtani kell. Ha nem volna thea azonnal kéznél akkor tiszta meleg víz is kipotolhatja annak hiányát; mentül szorgalmasabban takartatik a' beteg ezen időszakban, annál nagyobb a' reménység a' betegség szabadítására. Ha a' görcsök beállnak, akkor szükséges a' végtagokat a' takarók alatt eleinte szárazon, utóbb kámforos pálinkával, mellyben egy kevés szappan felolvasztva vagyon jól megdörgölni. — Ha az izzadás be áll a' takarót el nem kell venni a' betegről, a' theát folytonosan nyujtani, és csak azon esetben, ha arcza szembetűnjen kiveresedne, és főfájás beállna hideg vízbe mártott és kicsavart ruhát a' beteg homlokára kell tenni, ezen hideg borogatás fél fertályonként hideggel fel váltván. A' 3^h időszakban kevés reménység van a' beteg megtakarítására, de mind a' mellett a' kimelegítést, dörgölést és thea italt folytatni szükséges, számos példa lévén hogy még néha haszonnal nyujtatott kámforos pörkölt rozs festmény (:tinctura filiginis tostag:) egy kevés kávé kanálnyi minden fertály órában. — ”

A vármegyei főorvos végezetül az egyes helységek elöljáróihoz intézett tanácsokat: „A' lelki pásztorok oktassák a' népet ezen betegség mikép esz-közleendő ápolási módjáról, olcsák be a' népbe annak nem ragadóssági eszméjét. Intsék arra, hogy munkára egyenesen ne menjenek, munka közben

igen hideg italt ne igyanak, hideg vagy nedves földre, 's igen sűrű árnyékba ne feküdjenek, általában a' meghüléstől óvakodjanak, és mérsékletes életmódot kövessenek. — Továbbá ily veszélyes időben minden egyes halott után a' harangot meg ne huzassák, általában a' temetési szertartást a' lehetőségig rövidítsék. —"¹³²

ÖSSZEGEZÉS

A tanulmányban vizsgált három járvány közül a pestis és a kolera időben egymástól távol jelentkezett, és tömegesen pusztított. A himlő rendszeresen szedte áldozatait, egészen az 1830-as évekig. Demográfiai szempontból a pestis okozott rendkívüli nagy népesség csökkenést. Ha a Kecskemétről ismert, 1709. évi elhalálozási számot, mint nem pontos adatot vesszük is figyelembe, az 5000 körüli szám igen nagy csökkenést reprezentál. Természetesen, az 1739. évi 6000 körüli számértékkel is hasonlóan óvatosnak kell lennünk. HORNYIK János szerint ekkor kb. 1/3-ára csökkent Kecskemét népessége.¹³³ Ez a pusztulási arány katasztrofális méretű. A realitás kedvéért azonban szükséges felidézni a kecskeméti Református Egyház lelkipásztorának a pestis pusztításával kapcsolatos megjegyzését: „a' nagy Pestis Ölvödi András idejében történt 1739-ben — mely Ekklézsiánkból 2109 halottat ragadott el. *Ekkor kezdtek különösen ide költözni minden felől újj lakosok — de többnyire r. catholikusok — kiknek száma annyira növekedett, hogy már 1772^{ben} 10 757^{en} voltak, és ezennel haladták meg a' reform. lelkek számát*”.¹³⁴ Az 1728-as regnicoláris conscriptio szerint 628 jobbágy volt Kecskeméten¹³⁵ Ez a számadat kevés támpontot nyújt a demográfiai helyzet reális értékeléséhez, annál is inkább, mert a városi összeírás ugyancsak 1728-ban — a gazdákat és zselléreket együtt véve — 2097 főt mutatott ki. Ebből a számadatból következtetve kb. 10 000 főre tehető Kecskemét össznépessége 1728-ban. 1757-re már 6399, s 1771-ben 14978-ra növekedett a gazdák és zsellérek száma, kiegészülve a szolgálkkal is.¹³⁶

Annak ellenére, hogy bizonyos fenntartásokkal kell fogadnunk a református lelkész bejegyzését, mégis reálisnak tekinthető a népesség becslése: 1772-ben 10 757 katolikust említ.¹³⁷ A reformátusok száma 7360 volt 1784-

132 PML NkV Kőrlevelek jk. 1846—1849.

133 HORNYIK, 1927. 106. pag.

134 Kecskeméti Ref. Egyház Anyakönyvei I. k. 1712—1777. 780. pag.

135 NOVÁK, 1979. 566. pag.

136 MIKESNÉ BÁLINT, 1979. 35. pag.

137 Kecskeméti Ref. Egyház Anyakönyvei I. k. 1712—1777. 780. pag.

ben Kecskeméten.¹³⁸ Így a jelzett időszakban 20 000-re tehető Kecskemét népessége, annak ellenére, hogy igen magas a gazdák és zsellérek számaránya. A ridegek esetében családdal aligha számolhatunk, így a népesedés előmozdítása a gazdákra és zsellérekre hárult.

1784-ben 2260 volt a református iskolás gyermekek száma Kecskeméten,¹³⁹ amely létszámot megduplázva, sőt túlhaladva, kaphatjuk meg a katolikusokkal együtt a kb. 5—5500 fős iskolás létszámot. Ehhez számítva (becslés útján) a kisgyermek és serdülő korúak számát, alakulhat ki a 20—25 000 fő körüli népesség. Mindez a református lelkész állítását támasztja alá, és igazolja. Balla János arról beszél, hogy az 1709. évi pestis idején még kevesen voltak a katolikusok. Nyolc Ferenc-rendi barát látta el lelki szükségleteiket.¹⁴⁰ A Rákóczi-szabadságharc után növekedett meg annyira a számuk, hogy az 1739. évi pestis idején kétszerannyian lettek majd, mint a reformátusok.

Nagykőrös vizsgálata könnyebb. Az 1739. évi pestis idején kizárólag reformátusokból állt a mezőváros törzslakossága. Az övékét, de a katolikus szolga réteg számadatait is tartalmazza a város nótáriusának, Balla Gergely részletes „Pestis Lajstroma”. Az 1728-as regincolaris conscriptio 455 fős jobbágy népesség adata szintén nem alkalmas útbaigazításra.¹⁴¹ E tekintetben itt is fontosak a városi adóösszeírások. Mint láttuk, 1738 és 1740 között 284 fővel csökkent az adóösszeírásban feltüntetettek száma. Az 1734. évi kimutatás 1298 adózó népességet tartalmaz. 1745-ben 1134, 1758-ban pedig 1326 főt.¹⁴² Nagykőrös összlakossága ezen adatok alapján 1743-ben 5—5500, 1745-ben 4500—5000, és 1758-ban pedig 5300—5800 főre becsülhető. Bár az 1771. évi lélekösszeírás szerint 5516 fő volt Nagykőrös összlakossága, más adatok ennél nagyobb mezővárosra utalnak. Pl. 1784-ben 8240 református élt Nagykőrösön, s ez a mennyiség a korábbi évek számadataival arányosítható.¹⁴³ Az 1734. és 1745. évi számok közötti különbség is érzékelteti a pestis pusztítása miatt bekövetkezett népességcsökkenést, amely kb. 40—50%-os lehetett. Különösen reális ez az arány, ha a nem pestisben elhaltak számát is figyelembe vesszük.

A többi járvány nem idézett elő ilyen tömeges méretű halálozást. A himlőjárványok idején — mely megállapítható az ismertett statisztikákból is — megnövekedett a pusztulás mérete. Pl. Nagykőrösön az 1799. évi járvány

138 A Nagykőrösi Arany János Múzeum Történeti Dokumentációs Adattára (NAJMTDA) Ádám Gerzson kéziratgyűjteménye 89. pag.

139 NAMTDA Ádám G. kéziratgyűjt. 89. pag.

140 BKML Balla János Jegyzetek II. k. 164—166. pag.

141 NOVÁK, 1979. 566. pag.

142 NOVÁK, 1978. 28. pag.

143 NAJMTDA Ádám G. kéziratgyűjt. 67. pag.; PML Nkv Ő. Nro. 1—4. 1771.

során az elpusztultak között a himlősök aránya elérte az 50%-ot. Az 1785/1786-os járványos esztendőben összesen hetvenen haltak meg himlőben, s 491-en pedig egyéb betegségben (míg 1785-ben 44 himlős és 303 egyéb halott volt, addig 1786-ra csökkent a számarány, 26 himlős és 182 egyéb halálesetre). Az 1784. évi református összlétszámhoz arányítva, megállapítható, hogy 1784-ben 3,5%-os volt a halálozási arány, míg a rákövetkező járványos évben 4,2%-os, s 1786-ban mindössze 2,8%. Az 1799. járványos esztendőben 409 református halt meg Nagykőrösön, közülük (január és június hónapok között) himlőben 164-en, amely arány összesen 40,0%-os volt. Az 1784. esztendei népességszámhoz viszonyítva, ebben az esztendőben 4,9%-os volt a halálozás aránya, a himlőben elpusztultaké pedig 1,9%.¹⁴⁴

A himlő, tehát még a nagyobb járványos években sem okozott számottevő demográfiai változást. Ami miatt viszont súlyos járványnak nevezhető, mert rendszeresen pusztított, mert a csecsemőket, kisgyermekeket vitte el. Megnövelve a gyermekhalandóságot, a későbbi évek munkaképes korosztály számának kedvezőtlenebb alakulását eredményezte.

A kolera meg sem közelítette a pestisjárványok áldozatainak számát.¹⁴⁵ Példaként ismét Nagykőröst említjük meg. Az 1828-as városi összeírás szerint 3248 adózó volt a mezővárosban (gazdák, zsellérek, mesterek),¹⁴⁶ s ennek arányában kb. 15—16 000 főre tehető Nagykőrös népessége. Batta Sámuel főszolgabíró 1831. augusztus 31-ével lezárt jelentése 50 halottat és 12 kolerás betegségben szenvedőt említ. A vallási többséget alkotó reformátusok halotti anyakönyvében augusztus és október hónapok idején 111 kolerában meghaltat mutat ki. Ez a számarány a katolikusok beszámításával több lehetett. Mégis, Nagykőrösön a kolerajárvány pusztításának mérete nem haladta meg a himlőjárványokét. Ez az arány természetesen változó volt Pest vármegyegyében, mint pl. a nagyobb lélekszámú Kecskeméten, ahol 1292 ember halt meg összesen. Vármegyei viszonylatban kellően reprezentálják a pusztítás méreteit az alábbi számok, amelyek a kolerában elhalálozottak számát jelöli a kolerás megbetegedettek össz. számához viszonyítva: a Solti járásban 53,5% volt haláleset, a Pestiben 41,2%, a pilisiben 47,3%, a kecskeméti 49,4%, míg a Váci járásban 58,3%, amely legtöbb a vármegyében.¹⁴⁷

A járványos betegségek (himlő, patelecs, pestis, kolera) mellett rendszeresen, s nagy százalékban szedte áldozatait a szív, idegrendszer (nyavalyatörés, nyilamlás, görcs, stb.), a tüdő (szárazbetegség, elszáradás, mindennapi hideglelés, fulladás, stb.) különböző betegségei. Kisebb arányban pusztított

144 Nagykőrösi Ref. Egyház Anyakönyvei XI. k. 1736—1800.

145 A megyei adatoknak az országoshoz való viszonyulásához lásd B. LUKÁCS, 1966. 92—136. pag.

146 NOVÁK, 1978. 29. pag.

147 DADAY, 1931. 106. pag.; V6. B. LUKÁCS, 1966. 134. pag.

tak a lázzal járó nyavalyák, s belső betegségek. Közöttük csupán a *súlyt* említjük meg, amely ugyan viszonylag kevés halálesetet okozott, de súlyos volta miatt figyelmet érdemel. A helytelen, vitaminszegény táplálkozás idézte elő, azonos a *Scorbut*-tal. A C-vitamin hiány következtében a kötőszöveti sejtek elváltozása lépett fel, amely sebesedést, vérzékenységet okozott.¹⁴⁸ Tulajdonképpen sokáig nem tudták gyógyítani. A testen jelentkező elváltozások az emberi érzelmvilágban negatív hatást keltettek, gyakran becsmérlésre használták jelzős szóhasználatban, a *fenével* azonos értelem-ben.¹⁴⁹ Ellene való tudatos védekezést a vármegye szorgalmazta, először 1835-ben.¹⁵⁰

148 Orvosi Lexikon IV. k. Budapest, 1972. 232—233. pag.

149 Káromkodásban is emlegették. Pl. „súlyos picsájú kurva” kifejezésben. PML NkV Prot. Miscell. 1765—1766. 124. pag.

150 Pest vármegye kurrens levelében tájékoztatta a helységeket 1835. május 25-én: „Megyebeli 2^k Fő orvos Schmidt János Ur azt jelenti, hogy az úgy nevezett súly betegség annál nagyobb figyelmet érdemel, mivel a benne szenvedők minden mezei munkára tehetetlenek, — jelei pedig ezen betegségeknek a lábának, és térdhajításoknak különös megnehezéde, az egész képnek puffedése, és szembetűnő meg szelesedése, orr vér folyása és a' ki folyt vérnek rothadásra való hajlandósága, a' fog húsnak daganattya és vérzése a' bőrönn szort apró kékes foltok, melyek össze folyván, a' testnek nagyobb részét kékes fekete színnel el borították súlyosodván pedig a' baj a' végső tagok meg fenésednek, a' fogak meg feketednek, és ki hullanak, a' betegek gyakorta ájulnak, és a' viz kország, vagy rothasztó hideg kor jelei között mulnak. Okai pedig a' leg inkább a' mult Esztendei rozsasz termés a' *Káposztának és egyéb Zöldségeknek hiányossága s' csupa lisztből való ételek a' távalyi bornak nagy édessége, és éppen semmi savanyúsága, a' tisztálalanság, minden friss levegőnek elzárása* — Orvoslása pedig a' mértékletesség, tisztaság, hús ételekkel zöldségekkel tormaival, és savanyúkkal való élés a' tiszta levegő. — Többnyire jelenti fő orvos ur: hogy sok kárt tesznek holmi orvosló Asszonyok, akik nem ösmervén a' betegséget, s' minden testbeli ki ütéseket, mindjárt súlynek nevezvén, a' betegeket mercurialis és más mérges szerekkel füstölik és ezuttal gyakran halált okoznak . . . ezen nyavalyának meg előzésére leginkább a' tisztaság, és tiszta levegő meg kívántatik, tudva volna pedig, hogy igen sok helyeken a' Lakosok külömben is igen kis Ablakaikat nem tsak hébe korban ki nem nyitják, és szobáikat ki nem szellőztetik, hanem ablakaikat úgy be tapasztják, hogy kinyitni sem lehet, annál fogva mindnyájan szolga Birák Urak oda utasítottak, hogy legelsőben is, kivált az olyan ablakokat, a' mellyeket ki nyitni sem lehet, azonnal szedessék le, és az Előljáróknak az arra való fel vigyázást, hogy azok az egész nyáron, minthogy az alatt az idő kellemetlen viszontagságaitól külömben sem lehet tartani, nyitva maradjanak . . . némely orvosló Asszonyok a' betegek gyógyításába belé avatkoznak, ezeknek veszedelmes következése pedig már a' tapasztalásból tudva volna, annál fogva Szolga Birák Urak azokat szorosan tiltsák el, és ha még is ezenn tiltásnak ellenére ilyeneket tapasztalának, az olyan személyeket megvizsgálván . . . küldjék be a' Vgye fogházába, jelesen pedig, mint hogy alkalmatossággal hitelesen jelentetett, hogy hasonló Orvosló Asszony e' napokban Szalk Sz. Mártonból Tass helységébe által menvén, ottan két beteg Asszonynak oly veszedelmes orvosságot adott, hogy azok mind a' ketten meghaltak, ere nézve tehát különösen meghagyatik fő szolga Biró Bernát György Urnak, hogy ezenn esetenek környüállásait szorosan meg vizsgálván, az érdeklett Asszonyt küldje be a' Vgye fogházába . . . Sárközy Imre fő nótárius”. PML NkV Kurrens jk. 1831—1836.

IRODALOM

BALÁSFALVI KISS Barnabás

1930 Kecskemét th. jogú város. In: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogú város adattára. Budapest.

BALLA Gergely

1972 Nagykőrös Város Históriaja. Közreadja TÖRÖS László. Nagykőrös.

B. LUKÁCS Ágnes

1966 Az 1831—32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica Tom. 40. Budapest, 71—137. pag.

BOLYKI János

1979 Komáromi Csipkés György: Pestis pestise (1664). Orvostörténeti Közlemények LXXXVI. Budapest, 81—89. pag.

BORSOS Tamás

1972 Vásárhelytől a Fényes Portáig. Bukarest.

CSAPÓ József

1791 Orvosló Könyvetske, melly betegeskedő szegény sorsú Ember számára és hasznára készült. Pozsony—Pest.

DADAY András

1931 A pestvármegyei első cholerajárvány története. Budapest.

DADAY András

1966 Adatok a magyarországi himlőoltás történetéhez (1825—1835). Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica Tom. 40. Budapest, 151—157. pag.

DANKÓ Imre

1974 Az 1739—40. évi kunszentmiklósi pestis népeletbeli szerepe. Cumania II. Ethnographia. Kecskemét, 365—376. pag.

DÁVID Zoltán

1971 Az 1738/43. évi pestis pusztítása Bihar megyében. A Déri Múzeum Évkönyve 1969—70. Debrecen, 181—200. pag.

DEFOE, Dániel

(1772) 1980 A londoni pestis. Bukarest.

FAZEKAS Árpád

1979 Szabolcsi Adatok a pestisjárványok történetéhez. Orvostörténeti Közlemények LXXXVI. Budapest, 91—106. pag.

GALGÓCZY Károly

1896 Nagy-Kőrös város monographiaja. Budapest.

HÁZI különös Orvosságok melyek Az Orvosok nélkül szűkölködő betegeskedőknek vigasztalásokra következő-képpen a' betűk rende szerént külön Nyomatásokból, és írásokból szedetett egybe.

1768 Kolozsvár.

- HORNYIK János**
1927 Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét Th. Város Múzeumának Kiadványai I. Kecskemét.
- J. FRATER Zsuzsa**
1980 Az 1855. évi kolerajárvány Magyarországon. Történeti Statisztikai Füzetek 5. Budapest.
- KISS Ákos**
1961 Adatok egy dunántúli falu egészségügyéhez a reformkorban. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica* Tom. 21—22. Budapest, 359—369. pag.
- KISS Ákos**
1965 Az 1831. évi kolerajárvány Pest megyében. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica* Tom. 35. Budapest, 25—47. pag.
- KŐHEGYI Mihály**
1965 Egykori levél az 1692-es Duna—Tisza közti pestisről. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica* Tom. 35. Budapest, 311—314. pag.
- KRIZKÓ Pál**
1879 Pestis és éhhalál, Körmöczbányán. — 1710. — Századok XIII. 435—440. pag.
- MAGYARY KOSSA Gyula**
1929 Magyar Orvosi Emlékek I. k. Budapest.
- MEGAY Géza**
1965 A kolerajárvány emlékei a miskolci Herman Ottó Múzeumban. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica* Tom. 34. Budapest, 248—260. pag.
- MEZŐ Györgyi, KISSNÉ**
1979 Kunszentmiklós demográfiai viszonyai a XVIII. században. In: Bács-Kiskun megye Múltjából II. k. (szerk. Iványosi Szabó Tibor). Kecskemét. 407—460. pag.
- MIKES Katalin, BÁLINTNÉ**
1979 Kecskemét város Tanácsa a XV—XIX. században. In: Bács-Kiskun megye Múltjából II. k. (szerk. Iványosi Szabó Tibor). Kecskemét, 5—57. pag.
- MOESS Alfréd—M. ROMÁN Éva**
1980 Az utolsó nagy pestisjárvány Debrecenben (Adalékok az 1739. évi járvány történetéhez). A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve VII. Debrecen, 117—130. pag.
- MÜLLER János**
1979 Kolerajárvány és parasztlázadás Heves és Külső-Szolnok vármegyében. *Achivum (A Heves megyei Levéltár Közleményei)* 9. Eger, 108—122. pag.
- NOVÁK László**
1978 Nagykőrös mezővárosi fejlődése és településrendszere a XVII—XIX. században. *Acta Musei de János Arany Nominati (A Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei)* I. k. Nagykőrös, 9—168. pag.
- NOVÁK László**
1979 Pest-Pilis-Solt vármegye alföldi vidékeinek településrendszerei a XVIII. században. In: Bács-Kiskun megye Múltjából II. k. (szerk. Iványosi Szabó Tibor). Kecskemét, 461—584. pag.

OLÁH Andor

1975 Szemelvények Békés megye népének járványtani megfigyeléseiből, elképzeléseiből. Orvostörténeti Közlemények Supplementum 7—8. Budapest, 259—273. pag.

PÁPAI PÁRIZ Ferenc

1747 Pax-Corporis. Az-az: Az emberi Test Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről, 's azoknak Orvoslásának módgyáról való Tracta. Kolozsvár.

REGÖLY-MÉREI Gyula

1969 Fejezetek a fertőző betegségek történetéből (Gerlóczy Zsigmond emlékére). Orvostörténeti Közlemények 50. k. Budapest, 57—86. pag.

SCHEITZ Endre

1965 Váradai Sámuel (1773—1857) Nagyenyed város és Alsó Fehér vármegye egykori orvosának rövid életrajza és haladó szellemű tevékenysége az 1831. évi kolerajárvány idején. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica Tom. 36. Budapest, 230—235. pag.

SZABÓ István

1971 A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század). Budapest.

SZABÓ István—SZABÓ László

1978 Nagykőrös mezőváros kapitalizmus kori paraszttársadalma. Acta Musei de János Arany Nominati (A Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei) I. k. Nagykőrös, 359—431. pag.

TAMÁSSY Géza

1960 Adatok a valódi himlő (Variola Vera) elleni védekezéshez és járványtanához. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica Tom. 18. Budapest, 154. pag.

VARÁZSÉJI Béla

1930 A váci Rókus-kápolna története. Váci Népiratkák 3. sz. Vác.

VARGA János

1969 Jobbágyrendszer Magyarországon a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556—1767. Budapest.

VARJAS Béla (szerk.)

1943 XVI. századi magyar orvosi könyv. Erdélyi Tudományos Intézet Kiadványa. Kolozsvár.

VÁRADY Sámuel

1802 Tehénhimlő, avagy vaktzina. Bécs.

VITA Zsigmond

1962 Adatok a hazai himlőellenes védőoltás elterjedéséhez. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica Tom. 24. Budapest, 177—181. pag.

ZBORAY Bertalan

1965 Adatok a magyar oltóanyag termelés történetéhez. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica Tom. 36. Budapest, 161—178. pag.

ADATTÁR

Antracinum Regestum...
Gyászos Lajstrom...

Pest megyei Levéltár Nagykörs Város Levéltára
Ö. 48. № 155. 1739. június 14—november 13.
№ 156. 1739. november 14—1740. március 9.

Anthracinum Regestum.

Seu:
Lugubris
phemeris

in qua, tempore Epidemiae in Oppido Nagy Körös morbo pestilentiali, aliaque lue pestifera denatae Personae annotantur per Juratos Oppidi Nagy Körös Notarios, Stephanum Pataky, et, Gregorium Balla.

1 7 3 9

Gyászos
Lajstrom,
melyben:

Az egész Országban el-terjett köz betegségnek alkalmatosságával, Körös Mező Várossában, Pestisben, és más dög Halálnak nemei által meg holt személyek fel jegyeztetnek, MDCCXXXIX^{dik} Esztben. Város Hites Notáriussi által. 1739^{ben}

A' Die 14. Juny	Annor	Pest.	Ord.
14. Czompó Gergely Leánya -----	16	—	
15. Somodi Pál Fia -----	8	—	
Faragó Szűcs János Fia -----	10	—	
16. Köpeczi Sámuel Leánya -----	14	—	
17. Nehiz István -----	60	—	
Pápai Gergely Fia -----	11	—	
Csete János leánya -----	1		—
Kálé István Leánya -----	3	—	
Szücs János leánya -----	1½		—
18. Csurgai István Fia -----	1½	—	
Szilágyi János leánya -----	2	—	
19. Dáni Gergely leánya -----	9	—	
Toth György Szolga legény -----	20	—	
20. Szikszai Mihály Fia -----	11	—	

21.	Átányi Toth István Fia -----	-12	---
	Pap Sámuel felesége -----	-30	---
	Miskolczi Gergely leánya -----	2	---
	Czigány Kálé Miklós Leánya -----	-25	---
22.	Pápai Gergely Leánya -----	-15	---
	Biczó István leánya -----	1/2	---
	Kis Tóth György Fia -----	3	---
	Átányi Tóth István Leánya -----	3	---
23.	Pap Sámuel -----	-40	---
24.	Kaszap Márton Leánya -----	-11	---
	Czigány Kálé István -----	-20	---
26.	Czigány Kálé Mih. Leánya -----	-10	---
27.	Szikszai István Fia -----	-12	---
30.	Szikszai Mihály Leánya -----	1 1/2	---
	Bogarász Gergely Fia -----	1/2	---
			11 18

Die

Julius.

2 ^{da}	Kovács János Fia -----		---
4.	Kálé Czigány két Menyei -----		---
5.	Gegő István Leánya -----	4.	---
	Kaszap Márton Leánya -----	8.	---
6.	Pálffi Mihályné -----	-26.	---
	Ilyés Györgyné -----	-27	---
	Kis Andr István Fia -----	1/2	---
	Czigány Márton Mih. Fia -----	9	---
	Kovács Istvánné -----		---
9.	Szijjártó János Leánya -----	-12	---
	Varga Mihály Leánya -----		---
1 --	Hajnal Gulyás István Fia -----	-10	---
	Sigri Gál János Leánya -----	2 1/2	---
11.	Deák Sámuel Fia -----	1 1/2	---
	Kassai Andr Leánya -----	3/4	---
12.	Szépe Andorné -----		---
	Toth Simon Fia -----	7	---
	Komáromi Andr Leánya -----	-15	---
13.	Tóth Simon Leánya -----	5.	---
	Fodor Mihály Leánya -----	3.	---
14.	Nagy Kovács Ján Fia -----	1/2	---
	Mészáros János Leánya -----	3	---
15.	Pálffi Mihály Fia -----	-11	---
	Czigány Márton Fia -----	-11	---
16.	Solymosi Péter Fia -----	3	---
	Far. Szabó János Fia -----	6	---
17.	Kaszap Márton Leánya -----	-14	---
	Pálfi Mih: Fia -----	6	---
	Kodor János Fia -----	1	---

19.	Biró János Fia -----	9	---
	Szabó Ferencz -----	40	---
	Cseri János Leánya -----	2	---
	Alföldi János Fia -----	1	---
21.	Czigány Czompó Ger Fia -----	12.	---
	ugyan ennek Leánya -----	9	---
	Darási János Felesége -----		---
	Sinka István Leánya -----		---
22.	Czigány Varga Ist. Fia -----	14	---
	Czigány Kálé Mihály Fia. -----	17	---
	Czigány Márton Fia -----	4	---
	Szóke Andr Leánya -----	10	---
	Boldisár Menye -----	?	---
23.	Csönkös István Fia -----	24	---
	Czigány Balog Sig felesége -----	25	---
	ugyan Leánya -----		---
	Körtvélyesi Márton fia -----	8	---
A die 11. usq. diem 23. 33. de qua specificao submissa est			
Die 24.			
Die 24.	Andrási Szabó Leánya -----	15	---
	Solymosi Péter Fia -----	2	---
	Asztalos János -----	50	---
	Szilágyi János Leánya -----	15	---
25.	Molnár János két leányi -----		---
	Gulyás István Fia -----	17	---
	Szabó István Fia -----	4	---
	Varga András -----	22	---
	Szóke Andr Leánya -----	2	---
	Szabó György Leánya -----	3	---
26.	Szijaártó János -----	45	---
	Szabó György Fia -----	12	---
	Boldisár Mihály -----	22	---
27.	Márkus Istv. Leánya -----	14	---
	Czigány Czompó Mih. Leánya -----	8	---
	Garas Sámuel Fia -----	6	---
	Varga István leánya -----	12	---
28.	Szilágyi János Fia -----	22	---
	Czigány Czompó Ger. Fia -----	15	---
	Czigány Márton Mih. Fia -----	18	---
	Buzi István Leánya -----	8	---
	Ádám Mih Fia két heti -----		---
	Czig. Mező János Bandi Fia -----	13	---
	Czig. Kálé Mihály -----	65	---
29.	Czigány Czompó Gerg Fia -----	17	---
	Kécskén lakó Kis Imre leánykája, esztendősnél kisebb, dajkájának teje nem volt, nem szophatott		---
	Guga nélkül meg holt -----		---
	Tóth Gergelynél árva gyermek -----	6	---

30.	Kanász Istv. Leánya	-----	1 1/2	—
	Tóth Jánné 1 1/2. eszt házas	-----	18	—
	Kiss Istvánné Iff Asz.	-----	22	—
	Sándor Ján. Fia	-----	5	—
	Molnár Jánné közép idejű Asz.	-----	40	—
	Körtvélyesi Márta Leánya	-----	12	—
	Hajdú Mihály Fia	-----	16	—
31.	Csapó Fer. Leánya	-----	15	—
	Sándor János Leánya	-----	7	—
			56	28

Die

Augustus

1.	Czizmadia Andr Fia	-----	6	—
	Kállai Miklós Fia	-----	6	—
	Halász István leánya	-----	4	—
	Tóth Gergely	-----	60	—
	Csizmadia Andr Fia	-----	10	—
	Juhász Joseph Fia	-----	6	—
	Kodor István	-----	24	—
			6.	1.
2.	Jóth János	-----	25	—
	Lantos Istv. Fia fél esztend.	-----	—	—
	Juhász Andrné	-----	40	—
	Markus István fia 9. holnapi	-----	—	—
	Misei János Leánya egy heti	-----	—	—
	Tóth Györgyné Menyetske	-----	22	—
	Horvát Gerg. Fia	-----	7	—
	Tóth Jánné terhes Menyetske	-----	28	—
	Szabó György fia	-----	6	—
	Horvát Pálné Iffjú Asz.	-----	24	—
	Tatai János Leánya	-----	14	—
			8.	3!
3.	Gyenes Farkas János fia	-----	16	—
	Kovács Istvánné közép idejű	-----	36	—
	Asztalos Jánné Leánya	-----	15	—
			3	—
4.	Csapó Jánné	-----	70	—
	Faragó Andr fia	-----	1 1/2	—
	Pálfi Mih. Leánya	-----	2	—
	Kisiri Faragó Mih. Leánya	-----	9	—
	Lantos Istvánné Iffjú Asz.	-----	25	—
			5	—
5.	Baranyi Mihály fia	-----	2 1/2	—
	Szabó Gerg. fia	-----	3 1/2	—
	Sándor István fia	-----	9	—
	Czig. Czompó Mihk Felesége	-----	24	—
	Pap Mihály felesége Meny	-----	20	—
	Joseph nevű + Juhász fia	-----	7	—
	Siga Czigány Leánya	-----	7	—
			6.	1.

6.	Szabó János Leánya -----	17	—	
	Czig. Czompó Andr Fe. terhes -----	23	—	
	Szóke István -----	70	—	
	Kállai Mihk szolgálója -----	15	—	
				4.
7.	Módra Mihály -----	26	—	
	Varga Mihályné -----	25	—	
	Tot Gergely -----	25	—	
	Czig. Lyukas hasú Bandi Leánya -----	9	—	
	Ugyan annak a fia -----	5	—	
	másik Fiais mind egy . . . (?) ez 8 hólnapi volt -----		—	
	Sánta Tót János felesége -----	40	—	
				7
8.	Bekő Pál fia -----	6	—	
				1
9.	Nehéz István fia -----	15	—	
	Czig. Márton Mihály fia 9. Hólnapi -----		—	
	Molnár Márton Leánya -----	1	—	—
	Szabó Mihály fia Himlőbe -----	2	—	—
	Czigány Kolompárosné fia -----	17	—	
	Kurucz Istv. leánya -----	12	—	
	Czig. Lyukas hasú Bandi felesége -----	43	—	
	Sándor János Leánya -----	12	—	
				6.
10.	Vas Mihály fia -----	11	—	2.
	Czig. Kálé Mihk fia -----	8	—	
	Nagy Bálint leánya -----	9	—	
	Pali Joseph Leánya -----	15	—	
	Kállai Mihk Leánya Himbe -----	2	—	—
	Huponyi Mih. Juhász leánya -----	10	—	
	Hajdu Ferencz leánya -----	13	—	
				6.
11.	Borbás Szabó Ján. fia -----	4	—	1.
	Vas Andrásné Iffju Aszsz -----	21	—	
	Godány Istvánné leánya -----	14	—	
				3
12.	Nagy Jánosné Bába Öreg Aszsz -----	60	—	
	Fazekas Jánosné Menyecske -----	22	—	
	Molnár Ján. Leánya -----	16	—	
	Garai Sand fia -----	11	—	
	Fejró (?) Gergely fia -----	3	—	
	Tatai Ján. fia -----	9	—	
	Grócz István fia -----	2	—	
	Farkas Gergely leánya -----	15	—	
				8

13.	Veres János leánya -----	3	—
	Czig. Czompó Andr Fia -----	11	—
	Czig Czompó Miklós -----	30	—
	Halász István felesége -----	25	—
	Faragó Mihályné -----	36	—
	Szük Pál Juhász Felesége -----	27	—
	Pap Saml fiatskája -----	1	—
	Koboz Márton fia -----	2	—
			6
14.	Horvát Gergelyné Menyecske -----	21	—
	Szalacsi István -----	29	—
	Tündér János Csikós leánya -----	5	—
	Nagy Istv. fia -----	12	—
	Mosjses Istv. felesége -----	35	—
	Bak Andr Gulyás Bujtár -----	18	—
	NB. Tót Vas Andr fia -----		—
			7.
15.	Gerencsér Andr -----	28	—
	Bánfi Gerg fia -----	17	—
	Josep + Juhász Leánya -----	8	—
	Garzó János Leánya -----	4.	—
	Szél Ján fia -----	5.	—
	Sallai Mihály Fia -----	2.	—
	Szij János Felesége -----	35.	—
	Dinnyés János -----	60.	—
	Banai Mih: Felesége -----	25.	—
	Futó István Leánya -----	10.	—
	Barta Sándor Fia -----	9.	—
	Ente Pál Fia -----	15.	—
	Patonai Gerg Leánya -----	9.	—
			12
16.	Sáránci Sámuel -----	50.	—
	Száz István -----	17.	—
	Barta Sándor Fia -----	12.	—
	Sándor János Fia -----	2.	—
	Dömény Andr Leánya -----	8.	—
	Bekő Mih: Leánya -----	4.	—
	Hamza Pálné -----	22.	—
	Szél János Fia -----	9	—
	Tenyeri Mátyás -----	30	—
	Hegedüs Ferecz fia -----	1.,	—
	Kis Andr Leánya -----	3	—
	Bárány Istvánné -----	25	—
	Zádori Jánosné -----	25	—
	Varga István Leánya -----	10	—
	Meleg Ferencz Fia -----	3	—
			1

17.	Csikász Márton Fia -----	14	—	
	Farkas János Leánya -----	3/4	—	
	Oláh Péter Felesége -----	25	—	
	Pap Györgynél Árva Gyermeke -----	12	—	
			18.	1.
18.	Solymosi Péter -----	30	—	
	Vig: Szabó János Leánya -----	3	—	
	Mészáros Istvánné -----	25	—	
	Gyén Farkas János Leánya -----	4	—	
	Csend Kis János Leánya -----	3	—	
	Kis Andr Leánya -----	8	—	
	Csicska Andr leánya -----	5.	—	
	Faragó András Leánya -----	5.	—	
	Mészáros Mihály -----	27.	—	
			9.	
19.	Rác János -----	60.	—	
	Péter mester Mészáros leánya -----	4.	—	
	Garai Sámuel fia -----	8	—	
	Szemes János -----	22.	—	
	Ábrahám István leánya -----		—	
			4.	1.
20.	Faragó János leány -----	1 1/2	—	
	Varga István fia -----	7	—	
	Hegedüs István leán -----	4.	—	
	Varga János leán -----	6	—	
	Kis Jakab -----	60	—	
			4.	1.
21.	Varga Mihály fia -----	14	—	
	Szabó János Leány -----	13	—	
	Demény Jósáné -----	35	—	
	Sára Gergelyné -----	25,,	—	
	Földvári István -----	50	—	
	Bárány István Leán. -----	2 1/2,,	—	
	Szántó János Leán. -----	15,,	—	
	Gyöngyösinél lévő Leány -----	14,,	—	
	Varga Mihályné -----	35,,	—	
			9.	
22.	Varga István Felesége -----	20,,	—	
	Bene Mihály Leánya -----	9,,	—	
	Lakos János -----	70,,	—	
	Varga Imre Leánya -----	5,,	—	
	Garai Sámuelné -----	35,,	—	
	Lábodi János -----	30	—	
	Szász János Leánya -----	9	—	
	Göbolyös János Fia -----	8	—	
	Varga Tamás Fia -----	1	—	
	Szalai Istvánné -----	20	—	

	Garai Sámuelné leánya -----	15	—	
	Kontra Péter fia -----		—	
			11.	1.
23.	Bene Mihály leánya -----	14,,	—	
	Kis Varga Mihály leánya -----	15	—	
	Kontra Péter leánya -----	8	—	
	Gellény Gergelyné Fia -----	13,,	—	
			4.	
24.	Horváth Gergely Leánya -----	11,,	—,,	
	Duus István Leánya -----	4	—	
	Czigány Czompó Andr fia -----	13	—	
	Veres János fia -----	6	—	
	Kun István Leánya -----	3	—	
	Varga Gerg fia -----	8	—	
	Czebei Jánosné -----	20	—	
	Nyerges István fia -----	5	—	
	Sápi István fia -----	4	—	
	Horváth Gerg Leánya -----	7	—	
	Vajko Mih: Szolgálója -----	14	—	
	Kis Pál Leánya -----	16	—	
	Erdélyi János Leánya -----	11	—	
	Csikvári Ádám Leánya -----	7	—	
	Kontra Péter Leánya -----	10	—	
	Imre Gergelyné Leánya -----	2 1/2	—	
	Száráz Mihályné -----	20,,	—,,	
			17.	
25.	Gombkötő Kristóff Fia -----	2 1/2	—	
	Nyerges István Leánya -----	4,,	—,,	
	Futó István Felesége -----	25	—	
	Ványi István -----	23	—	
	Tenyeri Mátyásné -----	28	—	
	Köpeczi Samu Leánya -----	4	—	
	Patonai Gergelyné Leánya -----	10	—	
	Káló Péter Czigány -----	17	—	
	Komáromi Gerg Felesége -----	25	—	
	Kürti Mihály Leánya -----	3	—	
	Pánti Jánosné -----	50,,	—,,	
			10.	1.
26.	Csikvári Ádám Leánya -----	12,,	—,,	
	Döme István -----	36	—	
	Nagy István -----	56	—	
	Szijj János Fia -----	4	—	
	Kis jo Gergely Fia -----	4	—	
	Karai Ferencz Leánya -----	16	—	
	Szabó János Leánya -----	13	—	
	Boros Mih: fia szopos -----		—	
	Nagy Ferencz -----	60	—	
	Szépe István Fia -----	13	—	

	Czigány Bandi Leánya	-----17	---	
	Kovács János Leánya	-----4	---	
	Komáromi Gergely Tizedes	-----30	---	
	Katona István	-----60	---	
	Szász Jánosné	-----35	---	
	Szijj János	-----40,,	---	15 . . 1 .
27.	Vas Andr Leánya	-----11,,	---	
	Faragó János Leánya	-----16	---	
	Hoffer Sámuel Leánya	-----7	---	
	Varga István	-----24	---	
	Bödi Mihály fia	-----2	---	
	Vas Mihály fia	-----14	---	
	Gyöngyösi János	-----36	---	
	Molnár Andr fia	-----4	---	
	Burján Mih: Leánya	-----14	---	
	Sápi István Leánya	-----12,,	---	
	Nagy Bálint Leánya	-----16	---	
	Garzo János Leánya	-----1 1/2	---	
	Kis Jakab Fia	-----12	---	
	Szabó Ferencz Fia	-----1 1/2	---	
	Nagy István Leánya	-----14	---	
	Vékony István Fia	-----9	---	
	Tüge Szabó Ist: Leánya	-----8	---	
	Tavaszbuzza Juhász Gyermek	-----1 1/2	---	
	Garai Sámuel Leánya	-----5,,	---	19
28.	Kovács János Fia	-----7,,	---	
	Csicska János Fia	-----9	---	
	Balogh Györgyné	-----50	---	
	Szappanos Márton fia	-----4	---	
	Német János fia	-----4	---	
	Czira István fia	-----8	---	
	Hamza István	-----60	---	
	Garzó János szolgálja	-----18	---	
	Barta Sándor fia	-----5	---	
	Barta Sándor Leánya	-----1	---	
	Horváth Mihályné	-----25	---	
	Simon Istvánné Leánya	-----1 1/2	---	
	Kis Jakab Fia	-----16	---	
	Iso István Leánya	-----14	---	
	Torma Sámuelné	-----20	---	
	Lakatos János Iffju	-----20	---	
	Toth János Fia	-----4,,	---	17
29.	Kovács János Fia	-----14,,	---	
	Vas Andr Leánya	-----13	---	
	Kis Mih Fia	-----23	---	

	Csicska János	-----60	---
	Csendes Kis János Leánya	-----11	---
	Ten, szabó András Leánya	-----5	---
	Patonai Mihályné	-----26	---
	Zádori János Leánya	-----4	---
	Kérdő Mihály Leánya	-----3/4,,	---
	Kazai Mihály Fia	-----1 1/2	---
	Karácsony István Fia	-----3 1/2	---
	Kulesár Mih: Leánya	-----	---
	Dömény Andrásné	-----40	---
	Szijjártó Gáspár Leánya	-----2	---
	Döme István Leánya	-----7,,	---
			16
30.	Tanca János Leánya	-----12,,	---
	Ádám Mihály Fia	-----8,,	---
	Csendes Kis János Fia	-----12	---
	Madarasi Istvánné	-----30	---
	Bagoly István Fia	-----1 1/2	---
	Kovács János Fia	-----4	---
	Dömény Andr Fia	-----9	---
	Boros Máté Leánya	-----14	---
	Csikász Mártonné	-----30	---
	Erdélyi János Juhászsa	-----50	---
	Szalai Mihályné	-----22	---
	Andocs János Leánya	-----3	---
	Barabás Pál Leánya	-----10	---
	Vékony István Fia	-----2	---
	Item ----- Leány	-----8,,	---
			15
31.	Gyöngyösi Andr	-----22,,	---
	Görög Tamás	-----30	---
	Hoffer Andr Leánya	-----12	---
	Czigány Gyerek	-----13	---
	Kis Mihály Leánya	-----7	---
	Farago István	-----40	---
	Ádám Mihályné	-----28	---
	Cziczzer Varga Leánya	-----9	---
	Száz János Leánya	-----15	---
	Sémberi István	-----	---
	Kovács Pálné	-----21	---
	Kéri Andr	-----14,,	---
		266	12
Die.	<i>September.</i>		
1 ^{mo}	Nagy Miklos	-----70,,	---
	Dobos Andr Leánya	-----7	---
	Toth Simon	-----40	---
	Varga István	-----28	---

	Viski Gergelyné Leán	-----15	---	
	Aszodi György leánya	-----10	---	
	Bálintnál öreg Erzsik	-----60	---	
	Szántó János fia	----- 8	---	
	Szántó János Leánya	-----12	---	
	Pap István	-----40	---	
	Sánta Péterné	-----30	---	
	Bese Andrásné	-----30	---	
	Györfi Gergely fia	-----10	---	
	Lakatos János fia	----- 8"	---	
			13	1
Die 2 ^a	Füle Kovács Istvánné	-----29,,	---	
	Füle Kovács István fia	----- 4	---	
	Szöszke György Leánya	----- 2	---	
	Dus István fia	-----10	---	
	Babos János	-----21	---	
	Csikós Istvánné	-----21	---	
	Nagy István	-----43	---	
	Pintér Andr fia	-----10	---	
	Nehéz Joseph	-----15	---	
	Faragó Andr	-----18	---	
	Fodor Györgyné	-----20	---	
	Lakatos Ján Város Juhásza	-----32	---	
	Varga Ján Leánya	-----14	---	
	Kovács Mihályné	-----28	---	
	Máté István Leánya	----- 6	---	
	Hamza Pál Leánya	----- 1 1/2	---	
	Ente Pál Leánya	-----10,,	---	
			15	2
3 ^{aa}	Sárándi Sámuel fia	----- 1,,	---	
	Kontár Pál fia	-----14	---	
	Karácsony István Fia	----- 8	---	
	Szelei Gerg Fia	----- 3	---	
	Göbolyös János Leánya	----- 3,,	---	
	Rus Mihályné	-----20	---	
	Bori István Fia	-----14	---	
	Molnár János Fia	----- 4	---	
	Mészáros János Fia	-----11	---	
	Dus István Fia	-----16	---	
	Györfi Gerg Leánya	----- 3	---	
	Rudák András	-----55	---	
	Sára Gergely	-----29	---	
	Kis Gáspár Leán	-----15	---	
	Czira Gegely Fia	----- 2/4	---	
	Vékony Istvánné	-----32	---	
	Horvát Gergely	----- 3,,	---	
			16	1

4 ^{to}	Göbolyös Jánosné	-----	-27,,	—,,	
	Iffju Varga István	-----	-28	—	
	Erdélyi János Leán	-----	3	—	
	Patai János Leán	-----	1 1/2	—	
	Szabo György Leán	-----	-17	—	
	Moses Jánosné	-----		—	
	Varga János Leán	-----	4	—	
	Kovács Pál	-----	-60	—	
	Szemere Mihály	-----	2 1/2	—	
	Czirok István	-----	-20	—	
	Varga István Fia	-----	4	—	
	Toth Mihály	-----	-60	—	
	Kis Jánosné	-----	-28	—	
	Varga Mihály Leán	-----	9	—	
	Becser Jánosné	-----	-26	—	
	Csete János	-----	-60	—	
	Korsos veres János Leán	-----	2 1/2	—,,	
				14	2

Die 5.

Septembr.

	Szabó János Leán	-----	5,,	—,,	
	Becser István Leán	-----	6	—	
	Becser János Leán	-----	2 1/2	—	
	Gyenes Farkas Ján Le.	-----	7	—	
	Gombai István Leán	-----	3	—	
	Czirják Márton Leán	-----	-50,,	—,,	
	Kis Mihályné	-----	-26	—	
	Veres Jánosné	-----	-30	—	
	Cs: Molnár Istvánné	-----	-40	—	
	Bene Mihály Leán	-----	6	—	
	Bodnár János Leán	-----	6	—	
	Szelei Gergely Fia	-----	5	—	
	Molnár István Fia	-----	-13	—	
	Barna György Fia	-----	-20	—	
	Patonai Gerg Fia	-----	3	—	
	Kovács Mih: Leán	-----	-16	—	
	Hatvani János Leán	-----	6	—	
	Horváth Andrásné	-----		—	
	Gémes Jakab Fia	-----	4	—	
	Varga Mihály Fia	-----	5	—	
	Kása Molnárné	-----	-18	—	
	Kontra Péter Fia	-----	8	—	
	Kis Gáspár Leán	-----	-12	—	
	Rudák Andr Fia	-----	6,,	—,,	
				22	2

6to

	Palocz Andr	-----	-33,,	—,,	
	Fekete Andr fia	-----	-20	—	
	Kulcsár Mihály	-----	-26	—	
	Oláh András	-----	-27	—	

Sallai Andr Leán	-----	5	—
Faragó György Fia	-----	9	—
Farago György Leán	-----	7	—
Kis Ersok	-----	19	—
Pető Mihály Fia	-----	5	—
Kötél jártóné fia	-----	12	—
Rab Andr	-----	50	—
Tanca János Fia	-----	20	—
Kis Pál Fia	-----	17	—
Farago István Leán	-----	3	—
Hatvani János Leán	-----	5	—
Mészáros János Fia	-----	3	—
Gémes Jakab Leán	-----	3	—
Czigány Bandi Leán	-----	3,,	—,,
			19

Die 7.

Septembr.

Udvardi Ján Ur Leánya	-----	6,,	—,,
Biró Mih. szolgálja	-----	17	—
Takács Ferencz	-----	30	—
Iffjabb Kerekes Istvánné	-----	25	—
Bene Mihály Leány	-----	18	—
Vakó Mih. Fia	-----	7	—
Kis Mih. Fia	-----	15	—
Varga Mih. Leány	-----	1	—
Simon Pál Fia	-----	4	—
Dömény Andr Leány.	-----	12	—
Dús István	-----	3	—
Karay Mih.	-----	12	—
Sára Andr	-----	26	—
Fegyverneki Kis István	-----	30	—
Hoszsú István Fia	-----	7	—
Farkas Mária Szolg.	-----	16	—
Kovács Mátyás	-----	60	—
Hajesi Ferencz	-----	48	—
Szabó Mihály L.	-----	14	—
Varga Istv. Leánya	-----	9,,	—,,
			20

Die 8.

Septembr.

Ecsi Mihály Fia	-----	9,,	—,,
Turanyi István Fia	-----	21	—
Lakatos Andr Fia	-----	9	—
Bálint János Fia	-----	1	—
Csizmad. Kovács Ján Leány	-----	14	—
Olcsai Takács Ján Leány.	-----	18	—
Benesik Jánne	-----	30	—
Tót János Fia	-----	3	—

Varga Gerg Leánya	----- 1	---
Vékony Istv. Leánya	-----13	---
Bihari Pál Leánya	-----	---
Faragó Istv. Leánya	-----	---
Szabó Istv Leánya	----- 4	---
Kis Péter Fia	-----10	---
Halász István	-----28	---
E. Tot János Leánya	-----22	---
Tancsa János Fia	-----17	---
Deső Ferencz Fia	----- 4	---
Ádám Ján. Fia	----- 8	---
Kalocsa István Fia	----- 8	---
Horváth Mih. Fia	----- 3	---
Horváth Mih. Leánya	----- 4,,	---
		22

Die 9.

Septembr.

Pap István Fia	----- 6,,	---
Patonaj Mih. Fia	----- 4	---
Major Istv Fia	----- 7	---
Csitska Ján Fia	-----16	---
Karay Ferencz Leánya	----- 7	---
Hatalmas Pál Fia	----- 3	---
Tót Márton Fia	-----17	---
Kakas Gerg Leánya	-----11	---
Szél János Fia	----- 1	---
Mojses Istv. Fia	----- 1 1/2	---
Tót Márt. Fia	----- 5	---
Árva Gyermeke	-----12	---
Kis Mih. Leánya	----- 9	---
Dallos István Fia	----- 5	---
Hamza Pál	-----23	---
Kulcsár István	-----24	---
Vajkó Mih. Fia	-----11	---
Id. Vajkó Mih. Fia	----- 1	---
Szappanos Márt. Fia	----- 6	---
Id. Szappanos Márt. Leánya	----- 8	---
Debr. Szabó Istv. Leánya	-----16	---
Rab Andr. Leánya	-----16	---
Tenyeri Mátyás Fia	----- 5	---
Polgár Pál Leánya	----- 7	---
Bába Aszsz. Fia	----- 7	---
ugyan Bába Aszsz. Leánya	----- 9	---
Patonaj Mih Leánya	----- 7,,	---
		28,,

Die 10.

Septembr.

Dajka San.	-----50,,	---
Varga Gerg Leánya	----- 4	---
Szász Jan Leánya	----- 1	---

Fodor Mih. Fia	-----	1	---
Kecskés Istv. Leánya	-----	-12	---
Hoffer Sámuelné	-----	-30	---
Juhász István	-----	-29	---
Kis Pál Fia	-----	-22	---
Kovács Pál Leánya	-----	5	---
Faragó Istv. Leánya	-----	-16	---
Nagy Bálintné	-----	-40	---
Sós Istv. Leány	-----	4	---
Takács Ferenczné	-----	-30	---
Lakatos Andr fia	-----	4,,	---
			14,,

Die 11.

Septembr.

Kapus Szabó Péter Fia	-----	-13,,	---
Toth István szolg Toth Gyurka	-----	-23	---
Tóth István Leánya	-----	4	---
Varga István	-----	-30	---
Vida Mihály	-----	-35	---
Molnár Márton	-----	-38	---
Dus Andrásné	-----	-70	---
Szabó Györgyné	-----	-80	---
Reszeli Pál Leán	-----	-15	---
Reszeli Pál Leán	-----	-15	---
Balogh Mih: Leán	-----	-12	---
Molnár János Sajtos Aszszonya	-----	-40	---
Szépe János Leán	-----	9	---
Horgas Mih: Leán	-----	-11	---
Bakonyi János	-----	-50	---
Lakatos Andr Leánya	-----	-11	---
Nagy Pál Ist. Felesége	-----	-28	---
Losonczy szabó Ján Leán	-----	-10	---
Köteles Györgyné	---	26	---
Lami Albert	---	-33	---
Lakos Andr Leán	-----	3	---
Torma Judit	-----	-18	---
Horvát Mihályné	-----	-35	---
Takács Ferencz Leán	-----	3/4	---
Serkedi Andr	-----	-60	---
Sára Gerg Leán	-----	2 1/2	---
Kodormán Mih: Leán	-----	3	---
Godány Mih: Mia	-----	-12	---
Vas András	-----	-40	---
Sajgai Péter Leán	-----	-10	---
Gyarmati István Leán	-----	6	---
Nagy Gergely Leán.	-----	9,,	---
			29,, 2,,

12.

Septembr.

Illyés János	-----27,,	---
Iffju Molnár István fia	-----2 1/2	---
Kis Mihály fia	-----15	---
Toth Andr. árva gyermek	-----14	---
Máthé Mihály Fia	-----3	---
Patonai Mihály Fia	-----9	---
Gács György Fia	-----18	---
Tassi Istvánné	-----25	---
Simon István Fia	-----18	---
Toth György Fia	-----18	---
Bihari Pálné	-----26	---
Antal Mihály szolgáloja	-----16	---
Miskolczi Gergely Leán.	-----8	---
Tóth Mátyás Leán.	-----4	---
Kis Mihály Leán.	-----13	---
Varga Gerg. Leán.	-----6	---
Pető György Leán.	-----11	---
Simon Pál Fia	-----3	---
Iffju Ádám István	-----26	---
Mocsai János Fia	-----18	---
Czebei János Fia	-----5,,	---

20 1

Die 13.

Septembr.

Sigó Jánosné	-----25,,	---
Czebei János	-----45,,	---
Demény Andr Fia	-----6	---
Csillag Már. szolgáloja	-----15	---
Kapás Istvánné	-----24	---
Nagy Mih: Leán.	-----10	---
Veres János	-----35	---
Veres János Fia	-----12	---
Udvardi Ur szolgálo.	-----20	---
Korsos Ábrah: Leán.	-----12	---
Molnár János Fia	-----9	---
Farago Istvnál Juhász Fia	-----13	---
Kéri Andr Fia	-----8	---
Kéri Andr Leán	-----11	---
Szabó János Leán	-----16	---
Szabó István	-----56	---
Veres Gerg Leán	-----15	---
Nagy Andr árva Leán	-----6	---
Csikász Már Leán.	-----5,,	---

19,,

Die 14.

Septembr.

Deső Andr Leánya	-----11,,	---
Csutorás István	-----30	---
Szelei Gergely	-----34	---

Tancsa Istv. Fia	-----14	---	
Bago Istv. Leánya	----- 6	---	
Molnár Márk Leány	----- 6	---	
Mónos Istvánné	-----40	---	
Kola Ján Fia	----- 5	---	
Pataki Varga Ján F.	----- 8	---	
Varga Istvánné	-----26	---	
Patay Ján Leánya	-----11	---	
Bekó Pál Leánya	-----14	---	
Tót Mihály	-----36	---	
Oláh Mihály F.	----- 2 1/2	---	
Fábián István Fia	-----20	---	
Tyúkodi Mih. L.	-----16,,	---	
Kovács Mátyás F. 1. heti	-----	---	
Mészáros Ján szolgáll	-----10	---	
Varga Mih. Leánya	----- 5	---	
Cziszér Varga Leány.	-----20	---	
Jármi Ján Fia	----- 5	---	
Nagy György L.	-----15	---	
Écsi Mihályné	-----29	---	
Dömény Andr F.	-----16	---	
Csapo István L.	----- 8,,	---	
		22,,	3.

Die 15.

Septembr.

Deső Andr Fia	----- 1/12	---	
Deső Andr Leán	----- 5	---	
Szépe János Fia	----- 4	---	
Bozoki István Fia	----- 9	---	
Bozoki Istv. Leán.	----- 7	---	
Hoffer Samu. Fia	-----	---	6
Horváth Gerg Fia	-----16	---	
Major István Fia	-----13	---	
F. Tóth Gergely	-----29	---	
Toth Gerg Leán	----- 4	---	
Szabó Mihályné	-----26	---	
Fodor György	-----28	---	
Bene János Fia	-----12	---	
Sarkadi György Fia	----- 6	---	
Sarkadi György Leán	-----10	---	
Füle Györgyné	-----28	---	
Semberi István Leán	----- 1 1/2	---	
Balog István	-----25	---	
Pataki Varga Ján	-----52	---	
Var Szabó Sámuel Fia	-----12	---	
Oláh György Fia	----- 7	---	
Patonai István Leán	-----10	---	
Márkus Istv Leán	-----12	---	

Monos Istv Leán	-----14	—	3,
Toth Andr Leán	----- 6	—	
Bese Andr Fia	----- 5,,	—,,	
		25,,	1,,

Die 16. Septembr.

Egyedi Pál Leánya	----- 3	—	
Barna György Fia	----- 9	—	
Barta Péter Leán.	----- 1 1/2	—	
Tunyogi János	-----18	—	
Vas György Leán	----- 9	—	
Rus Mihály	-----30	—	
Nagy István Leán	-----13	—	
Nagy Mihályné	-----21	—	
Sápi István	-----40	—	
Varga Mihályné	-----22	—	
Deső István szolgája	-----14	—	
Kovács Istvánné	-----60	—	
Tóth Márton Leány.	----- 2	—	
Sarkadi György Leán	-----16	—	
Körösi János serviens	-----13	—	
Mészáros István Fia	----- 5	—	
Mészáros János Leán	-----18	—	
Varga István Leán	----- 7	—	
Jármi János Leán	----- 7	—	
Halasi Gerg. Leán	----- 4	—	
Füleki Mihály húga	-----14	—	
Sig. Gál István szolgája	-----18	—	
Polgári Miklos	-----50	—	
Groc István Leán	----- 4	—	
Varga Jánosné	-----20	—	
Nagy Bálint Leán	-----10	—	
Ádám Andr Leán	-----16	—	
Balta Mihály Fia	-----14	—	
Tánczos Jánosné	-----22	—	
Cz: Czigány András	-----20	—	
Olasz Jakab Leán	-----11	—	
Simon István	-----28	—	
Varga Mihály Leán	----- 4	—	
Tavaszbuzza György Leánya	----- 5	—	
Pap István Fia	-----16	—	
Veres Panna	-----18	—	
Szépe János Fia	----- 8,,	—,,	
Horváth György szolgája	-----15	—	
Horváth Andr Leán	----- 7	—	
Kádár György Fia	----- 8	—	
Toth György Leán	-----14	—	
Polgári Mih: Leán	-----13	—	

Die 17. Septembris

Laskoi Jánosné	-----	---
Serkédi Varga Gerg	-----	-55 ---
Veres Imréné	-----	-25 ---
Kertész János Leán	-----	-12 ---
Koroknai Jánosné	-----	-26 ---
Korsos Ábrahám	-----	-30 ---
Kovács János	-----	-30 ---
V: Nagy János Leán	-----	3 ---
Moses János Fia	-----	-11 ---
Toth Jánosné	-----	-24 ---
Nagy István Fia	-----	6 ---
Toth János Leán	-----	7 heti ---
Horváth Andr Fia	-----	5 ---
Polgári Mih: Leán	-----	-15 ---
Szakács Ján szolgálója	-----	-14 ---
Czirják Már Leán	-----	-15 ---
Nagy János Leán	-----	3 ---
Vas Mihály	-----	-40 ---
Szabó Ferencz Fia	-----	4 ---
Sarkadi Gerg	-----	-23 ---
Boros Máthé Fia	-----	-15 ---
Nagy János Fia	-----	3 ---
Groc Istvánné	-----	-35 ---
Rus János	-----	-13 ---
Varga István Leán	-----	-15 ---
Kovács Ferencz Leán	-----	7 ---
Boros Jánosné	-----	-22 ---
Csurgai István Fia	-----	-15 ---

27

1

Die 18. Septembr.

Csicska Mihályné	-----	-21,, ---,,
Mészár Forrai Bálint	-----	-28 ---
Nagy György Leán	-----	3 ---
Márkus István Fia	-----	6 ---
Fodor János Fia	-----	-3/4 ---
Szabó György Fia	-----	-15 ---
Szántó János Leán	-----	-2/8 ---
Oláh Gábor Fia	-----	-28 ---
Gombai Istv Leán	-----	3 ---
Héjjas Györgyné	-----	-40 ---
Görög Demeter	-----	-20 ---
Horváth Gerg Leán	-----	-10 ---
Molnár István	-----	-50 ---
Bozoki Istv: szolgálója	-----	-14 ---
Kis Mihály Fia	-----	-19 ---
Kerekes István Napa	-----	-49 ---
Mihályffi Gerg	-----	-66 ---

Patai Jánosné	-----	-28	—
Sártoris János mester Leg	-----	-25	—
Kötéljártoné Fia	-----	8	—
Biczo Istvánné	-----	-27	—
Szabó Istvánné	-----	-24	—
Oláh György Fia	-----	7	—
Polg Szabó Mih. Fia	-----	5	—
Kis János Leány.	-----	-12,,	—,,
<i>Die 19. Septembr.</i>			25
Mihály Kovácsné	-----	-70,,	—,,
Rab Pál Leány.	-----	7	—
Fodor Jánosné	-----	-23	—
Kertész Mih. Fia	-----	-16	—
Kovács Istvánné	-----	-30	—
Varga Ján Fia	-----	-22	—
Varga Istv. Fia	-----	-25	—
Péter Mih. Fia	-----	3	—
Deső Fer Leány	-----	6,,	—,,
Mészáros Mih Leán	-----	8	—
Gönczöl Susánna L.	-----	-70	—
Fejir Szabó Istvánné	-----	-20	—
Czirják Szücs Istvne Fia	-----	5	—
Karay Mih. Fia	-----	2	—
Lehotay Tamás	-----	-60	—
Nagy Istv. Leány	-----	-15	—
Patik Istv Fia	-----	-19	—
Illyés János	-----	-46	—
Rác Andr Fia	-----	1	—
Molnár Mih	-----	-40	—
Sallai Szabó Ferencz	-----	-20	—
Kún Péter	-----	-20	—
Dobos Ján Fia	-----	-11	—
Német Ján	-----	-40	—
Csordás Gerg	-----	-21	—
Horváth Gerg Fia	-----	-19	—
Szabó István Fia	-----	-15	—
Lami György Fia	-----	5	—
Balogh Mih Leánya	-----	5	—
Varga István Lean	-----	5	—
			31,,
<i>Die 20. Septembris</i>			
Sajgai János Fia	-----	-13,,	—,,
Barna János Fia	-----	5	—
Kis István Fia	-----	5	—
Nagy Andr Fia Serviens	-----	-12	—
Deb Szabó István fia	-----	5	—
Rab Pál Leán	-----	6	—
Kovács Andr Leán	-----	4	—

Nándori Andr Leán	-----14	—
Oroszi Péterné	-----23	—
Molnár István Le	-----14	—
Mészáros Mihályné	-----23	—
Lakatos Juhászné	-----28	—
Nagy János Leán	-----9,,	—,,
Szentmártoni János Togat Deák	-----20	—
Boros István	-----27	—
Toth János	-----45	—
Sándor Kovács Fia	-----16	—
Pap Istvánné	-----20	—
Varju Nagy Jánosné	-----60	—
Ádám Istvánné	-----20	—
Bodrogi Mihályné	-----25	—
Olajos Mih: Fia	-----2	—
Szabo István Leán	-----9	—
Kutas János Fia	-----1	1
Nagy Pál Leány	-----5	—
Rudák Andr Fia	-----11	—
	27	1

Die 21. Septembr.

Boros János Tizedes	-----27,,	—,,
Szabo György Leán	-----13	—
Kovács Szabó Gerg Huga	-----18	—
Szabo János	-----47	—
Deb. Szabo István Fia	-----6	—
Deb. Szabo István Leán	-----6	—
Baracska István Fia	-----4	—
Szabo Tamás Leán	-----5	—
Fazekas Mihályné	-----25	—
Hegedüs Istvánné	-----24	—
Bese Andr	-----40	—
Kasza Istvánné	-----24	—
Ács Mih: Leány	-----2/4	—
Német János	-----38	—
Lenkei János	-----30	—
Nagy János Fia	-----22	—
Gombkötő Kristoff Leány	-----5	—
Bekő Mih: Fia	-----5	—
Fazekas Mih: Fia	-----3	—
Kis Mihályné	-----32	—
Kis István Leán	-----6,,	—,,
Varga Tamás Fia	-----2	—
Kovács Pál Fia	-----24	—
Tényi István Leán	-----12	—
Bihari Pál Leán	-----5	—
Varga Mihály	-----40,,	—,,
	26	—

Die 22. Septembr.

Farago Jánosné	-----	20,,	---
Debr Szabo István	-----	55	---
Debr Szabo István Fia	-----	2 1/2	---
Takács János Fia	-----	15	---
Hegedüs Mihály	-----	40	---
Kazai Mih: fia	-----	4	---
Kövr István szolgálója	-----	15	---
Korsos Györgyné Leán	-----	8	---
Toth János	-----	30	---
Kovács Mih: Leán	-----	10	---
Szikszai István	-----	60	---
Ádám János Leán	-----	5	---
Korsos István	-----	20	---
Csete Istvánné	-----	25	---
Varga János	-----	24	---
Somodi Szabo István fia	-----	5	---
Csapo Mihály	-----	40	---
Lami Albert fia	-----	4	---
Német János	-----	40	---
Horváth István fia	-----	1 1/2	---
Kenyeres János	-----	40	---
Kodormán Mih: Fia	-----	11	---
Szépe Mih: Fia	-----	5	---
Vak Miska	-----	23	---
Polgár Pál	-----	16	---
Oláh János Ur szolgálója	-----	16,,	---
			26,,

Die 23. Septembr.

Páris Mihály	-----	34,,	---
Gegő Istvánné	-----	26	---
Debr. Szabo Istvánné	-----	35	---
Szabo Mihályné	-----	28	---
Szabo Gerg Fia	-----	11	---
Szikszai Mihályné	-----	38	---
Horváth Istvánné	-----	26	---
Sánta Mih: Leány	-----	4	---
Pali Mih: Leán	-----	4	---
Rácz Jánosné	-----	17	---
Dongo Istvánné	-----	26	---
Hoffer Sámuel fia	-----	5	---
Mészáros István Leán	-----	1/2	---
Mészáros Ist Leán	-----	4	---
Fodor János	-----	26	---
Nagy Gerg Leán	-----	3 1/2	---
Darko János	-----	6	---
Nagy Miklos	-----	12	---
Kovács Mih: Leán	-----	11	---

Karai Mih: fia	-----	10	---
Kovács Andr fia	-----	5	---
Debr Szabo István Fia	-----	15	---
Sarko Tamás Lean	-----	12	---
Varga Mih: Leán	-----	13	---
Czigány Asszony	-----	„	„
			25

Die 24. Septembr.

Pabar Mihály Annya	-----	60,,	---,,
Varga István Lean	-----	4	---
Kis Péter Leán	-----	6	---
Veres Pál Leán	-----	1	---
Egyedi Pál Lean	-----	9	---
Molnár Gergelyné	-----	30	---
Hajdu Andr fia	-----	18	---
Nagy Péter	-----	80	---
Babis János Lean	-----	10	---
Toth Márton fia	-----	11,,	---,,
Mészáros Mih: fia	-----	6	---
Juhász Andr	-----	26	---
Varga István Fia	-----	9	---
Jármi János Fia	-----	1 1/2	---
Rudák Mihály	-----	40	---
Molnár Mártonné	-----	30	---
Monos István fia	-----	12	---
Muslai Mih: Leánya	-----	12	---
Czirják Mih: Leánya	-----	3	---
Szépe János Leánya	-----	9	---
Megyeri Mih: Leánya	-----	6	---
Mészáros Bálintné	-----	21	---
Becser János	-----	30	---
Csinos Mih: Leánya	-----	4	---
Horvát Ján Fia	-----	15	---
Horváth János Leánya	-----	9	---
Varga Györgyné	-----	32	---
Pető György Leánya	-----	5	---
Szántó Mih: Fia	-----	11	---
Nagy Istvánné	-----	21	---
Varga Mihályné	-----	28	---
Szücs Josef Fia	-----	5	---
Nagy Pál Fia	-----	10	---
Komjáti Fer Fia	-----	7	---
Bodrogi Gergely Leánya	-----	5,,	---,,
			25

Die 25. Septembr.

Czinczor Ján Leánya	-----	4,,	---,,
Polgár Pál Leánya	-----	4	---
Aranyos György L.	-----	13	---

Kovács Mih. Leánya	15	—
Katona Györgyné	70	—
Járó István Fia	1	—
Tót Mih. Fia	2	—
Nagy Fer Leánya	7	—
Nagy Péter Leánya	4	—
Szabo Tamás Leánya	8,,	—,,
Tot János Leánya	7	—
Rideg Tót Imre	30	—
Szabo Andr Fia	10	—
Hatvani János	19	—
Búzi János Leánya	15	—
Sziráki György Fia	12	—
Fekete Mihály	50	—
Sovány Mihály Fia	3	—
Sovány Mih. Leánya	7	—
Nyikos Mihk Leánya	5	—
Gyenis György	34	—
Kovács János Csizm Leg	20	—
Tancsa István Fia	5	—
Balog János	50	—
Serkédi György Fia	14,,	—,,
		25

Die 26. Septembr.

Halász Márt. Fia	5 1/2	—
Gyarmati István L.	9	—
Veres János Fia	1 1/2	—
Barta Mih. Leánya	8	—
Bocsai Ján Leánya	13	—
Nagy Mátyás Leánya	17	—
Baranyi Mihály	23	—
Oláh Andrásnál Ár. L.	9	—
Pintér Gerg Leánya	9	—
Pintér Gerg Leánya	4	—
Bárány Andrásné	21	—
Szurmo Istvánné	32	—
Kodormány Mih. Leánya	8	—
Kasza István Leánya	15	—
Jakabfi Mih. Leánya	4	—
Udvari Péter Leánya	4	—
Beeser Istvánné	26	—
Györffi György fia	6	—
Maklári Istv. Leánya	13	—
Német Gerg	28,,	—,,
Német Gergelyné	22	—
Székely Péter Leánya	9	—
Bene Ján Leánya	5	—
Turányi Ján Fia	20	—

Tót János	24	—
Enyi Veres Ján Fia	11	—
Oláh György Fia	5	—
Kocsis István	80	—
Böszén Nagy János	46	—
Ács Mihályné	18	—
Nagy Mihály Jánné	25	—
Halasi Gerg Leánya	14	—
Reszeli Pál Leánya	7	—
Csáki János Fia	5	—
Reszeli Pál Leánya	5	—
Bodrogi Mih: Leánya	3	—
Dús Varga János	60	—
Olcsei Pál	17	—
Vég István Gyermek	5	—
Hegedüs István Fia 1 Heti		—
	38	—,,
		2

Die 27. Septembr.

Rus Jakabné	28,,	—,,
Jakabházi Napa	50	—
Barta Kata	19	—
Kovács Ferencz	40	—
Gulyás Istv: L:	18	—
Horvát Ist. Le:	14	—
Horvát Ján Le:	3	—
Jobbágy Ján Fia	15	—
Kocsis Miklosné	24	—
Kovács Mihály	22	—
Kis István	32	—
Szépe János Fia	5	—
Kis Mihályné Leánya	13	—
Beretvás János Ur szolgálója	22	—
Veres János Fia	14,,	—,,
Varga Imre Leánya	5	—
Farkas Istvánné Fia	20	—
Vida Nagy Jánosné Fia	8	—
Desó Ferencz Leánya	13	—
Szüle Andr Leánya	3	—
Herczeg Istvánné	26	—
Czira Gerg Fia	15	—
Vékony István Leánya	6	—
Horvát István Leánya	3	—
Szalai György Leánya	8	—
Hajdu István Fia	10	—
Hajdu István Lean	9	—
Kaszap Márton Fia	4	—
Kállai István Fia	5	—
Ádám Mihály Lean	10	—

Mészáros Jánosné	22	—
Kovács Jánosné	30	—
Kovács János Lean	3	—
Simony Mihály Fia	17	—
Varga Mihály Fia	9	—
Toth Márton Lean	6	—
Német János	50	—
Kis Demeter Fia	18	—
Kövér Péter Lean	11	—
Lengyel János Fia	3	—
Vas István Fia	5	—
Pintér Gergelyné	30	—
Fülei György Lean	6	—
Szittyai Istvánné	37	—
Szittyai István Leán	14	—
Szittyai István Szolgája	20	—
Székely Péter Lean	6	—
Bancsi Mihály	20	—
Bancsi Mihályné	18	—
Császár Mihály	28	—
Balog Ferencz Fia	1 1/2	—
Szalai Istvánné	34	—
Kis János Lean	5	—
Szántó János Fia	5	—
Bagotai János Lean	4	—
Nagy János Lean	10,,	—,,
		56

Die 28. Septembr.

Badár Andr.	30	—
Palócz Andr Fia	7	—
Dér Andr Leánya	4	—
Boros Mih. Fia	4	—
Kis István Leánya	4	—
Szücs Györgyné Leánya	16	—
Erdős Mihály Fia	3	—
Kulla István Fia	3	—
Meleg Gerg Leánya	12	—
Kis Péter	40	—
Földvári Gerg Fia	11	—
Ács Mihálynál Árva Gyer	15	—
Pap István Leánya	17	—
Pap István Leánya	7	—
Farago Györgyné	29	—
Tot Panna	20	—
Tót János Fia	14	—
Kertész Istv. Leánya	13	—
Nagy Mihály leánya	3	—
Egyedi Pál Leánya	5	—

Bekó Pálné Fia	-----	1	---
Német Márta Fia	-----	9	---
Koroknay György Fia	-----	14	---
Kis Korsós Istv. Leánya	-----	4	---
Tót Gerg Fia	-----	2	---
Orvos Ferencz	-----	30	---
Orvos Fer Leánya	-----	6	---
Nagy János Fia	-----	14	---
Mojzes Istv. Fia	-----	7	---
Olasz Istv Fia	-----	10	---
Fazekas Jánosné	-----	30	---
Bagoly Istvánné L.	-----	8	---
Mojzes Istv. Fia	-----	4	---
Szittyai Istv.	-----	26	---
Szittyai Istv. Fia	-----	5	---
Szittyai Istv. Leánya	-----	1	---
Szittyai Istv. Leánya	-----	3	---
Bacsó György Fia	-----	7	---
Varga Mih. Leánya	-----	11	---
Polgár Pálné	-----	35	---
Dömény Mátyásné Fia	-----	20	---
		37	4

Die 29. Septembr.

Barta Péter Fia	-----	15	---
Fazekas Istv. Leánya	-----	7	---
Vida Nagy Ján Leánya	-----	13	---
Beretvás Saml Fia	-----	19	---
Vendf. Kovács Istv. Fia	-----	7	---
Száz János Fia	-----	3	---
Szantai Gerg Fia	-----	19	---
Nagy István Fia	-----	10	---
Visontai Jan L.	-----	12	---
Kocsis Istv. 7 Heti	-----		---
Korsós Ferencz	-----	59	---
Debreczeni Andr L.	-----	6	---
Módra Istv. L.	-----	6	---
Udvardi Ján Ur L.	-----	15	---
Szabó Ján L.	-----	14	---
Kertész Istv. L.	-----	5	---
Aranyos György Fia	-----	6	---
Kállai Gerg Fia	-----	1	---
Horgas Mihályné	-----	30	---
Szépe Mih. Leánya	-----	15	---
Dora János	-----	50	---
Tornyi Ersébet L.	-----	17	---
Szabo János Fia	-----	18	---
Kecskés Istv. L.	-----	16	---
Molnár Andr Fia	-----	1/2	---

Kola Miklosnál Árva L. -----	12	—	—
Császár Mih. L. -----	9	—	—
Lami György L. -----	5	—	—
Gyulai Gerg L. -----	1	—	—
Sáfár Péterné Fia -----	16	—	—
Szüle Andr Fia -----	8	—	—
Kanász Ján L; -----	5	—	—
Nyári Mih Urnál -----	11	—	—
Varga Ján szolgálója -----	13	—	—
Korsós Istvánné -----	24	—	—
Nagy Mihály -----	26	—	—
Fejszés Tót Ján L. -----	4	—	—
Kodormány Mih. -----	45	—	—
Kállai Istvánné -----	23	—	—
Illyés Ján L. -----	9	—	—
Gulyás István L. -----	3	—	—
Szabo Mih. -----	26	—	—
Kalocsa Istvánné -----	27	—	—
Tót János Fia -----	12	—	—
Sári Jánné -----	30	—	—
Csüllő Ersébet L. -----	13	—	—
Oláh Jan Ur Sajtossa L. -----	11	—	—
Tót Mátyásné -----	25	—	—
Polgár Pál L. -----	3	—	—
Szabo Jan -----	18,,	—,,	—
-----	—	43	7

Die 30. Septembr.

Debr Andrásné -----	30,,	—,,	—
Barna János L. -----	2	—	—
Görgei Andr Serviens -----	17	—	—
Szikszai Istvánné -----	40	—	—
Gémes Jakab szolg -----	20	—	—
Illyés János leánya -----	4	—	—
Csizm Moln Istv. Legény -----	21	—	—
Patonai Istv. Fiá -----	6	—	—
Andocs Mihályné -----	25	—	—
Nagy Györgyné -----	28	—	—
Varga István -----	28	—	—
Oláh Andr Fia -----	7	—	—
Lonyai Andrné -----	23	—	—
Kopácsi Istv. Fia -----	12	—	—
Egyedi Pál L. -----	12	—	—
Kis Tar Mih. Napa -----	70	—	—
Tövis Jan Fia -----	12	—	—
Nagy Mih. Fia -----	3	—	—
Seres Istvánné -----	24	—	—
Kasza Andr. -----	25	—	—
Kasza Istv. Leánya -----	4	—	—

Faragó Istvánné	-----	24	---	
Oláh Andr szolgálója	-----	16	---	
Tóth György Fia	-----	5	---	
Balta Mih. L.	-----	14	---	
Tóth György Fia	-----	5	---	
Balta Mih. L.	-----	14	---	
Erdős Mih.	-----	30	---	
Nagy Mátyás Fia	-----	9	---	
Flandér Jakab	-----	25	---	
Kis Mih. L.	-----	13	---	
Iffj. Csete Istv. F.	-----	5	---	
Ötvös Istv.	-----	25	---	
Gál Mih. L.	-----	2	---	---
Molnár Gerg Fia	-----	8	---	
Cz. Czompó Andr. L.	-----	1	---	---
Homonnai Pálné	-----	30	---	
Karssai Andné	-----	30	---	
Deső Andr L.	-----	6	---	
Czuczor Jan	-----	22	---	
Bencsik Andr	-----	20	---	
Bodrogi Pál	-----	20	---	
Seress Jánné	-----	33	---	
Nagy Bálint Mih.	-----	50	---	
Sallai Gerg.	-----	25	---	
Égetboros Istv. Fia	-----	14,,	---	
			39,,	5,,
			788,,	40,,

October

Die 1. Octobr.

Kola Jánné	-----	60,,	---	---
Tót Andr Ur Szolgál	-----	16	---	
Molnár Jánné	-----	22	---	
Nagy Istv. Leánya	-----	14	---	
Másik Leánya	-----	7	---	
Pali Mih. Leánya	-----	6	---	
Noborda Andr Fia	-----	7	---	
Varga Istv. Fia	-----	3	---	
Kovács István	-----	23	---	
Lengyel Ján. Leány.	-----	6	---	
Seres István	-----	30	---	
Baranyi Mihályné	-----	26	---	
Som Andr. L.	-----	3	---	
Szabo Istvánné	-----	30	---	
Bódi Mih Leány	-----	9	---	
Oskoda Ján Leány	-----	17	---	
Horvát Istv Fia	-----	12	---	
Fejér Ján Leány	-----	10	---	

Kovács Jánne	30	—
Nagy Mihk Fia	20	—
Csurgai Istv. Fia	5	—
Komlosi Andr. L.	6	—
Varga Mih. L.	11	—
Csillag Mártonné	22	—
Tancsa Istvánné	30	—
Dajka Ján Fia	13	—
Szappanos Ján Fia	12	—
Major Istv. Fia	18	—
Balog Pál Leánya	12	—
Encsi Pál Leány.	20	—
Meleg Istvánné	25	—
Tövis István Fia	16	—
Ugyan a Leánya	7	—
Pali Mih. Fia	8	—
Pap Istv. L.	15	—
Czirják Mih. L.	1	—
Gombkötő Csikos L.	12	—
Magocsi Jan L.	7	—
Varga Gerg Fel.	22	—
Oroszi Mih.	20	—
Fodor Ján Fia	2	—
Leánya	4	—
Szittyai Istv. Fia	2	—
Leánya	1	—
Molnár Andr Fia	16	—
Szikszai Mih. L.	8	—
Seres Istv. L.	4	—
Pap Györgyné	22	—
Badárné	25	—
a Leánya	2	—
Szücs György Leánya	14	—
Jakabházi Istv. Leánya	3	—
Nagy Mih Leánya	2	—
Veres Jan Leánya	6	—
Czirják Szücs Istv. L.	12	—
Sz. Miklosi Istv. Tog Deák	20,,	—,,

53 3

Die 2^a Octobr.

Kola Mihk Fia	9	—
Hegedüs Fer Leánya	4	—
János Kovács Fia	13	—
Szabo Benedek Fia	14	—
Kovács István	45	—
Nagy Péter L.	12	—
Szakács Ján L.	4	—
Szivos Istv. L.	10	—

Német Mihály	28	—
Kovács Ádámné	25	—
Veres Istv. Leánya	1	—
Tót Andr L.	3	—
Dongo Istv. Huga	14	—
Baranyi Sámll	18	—
Csikós Ján Fia	24	—
Tót Ján Fia	7	—
Molnár Gerg L.	9	—
Balasko Istv. L.	4	—
Oláh Györgyné	22	—
Kasza Andrné Menye	20	—
Bozóki Istv. Fia	20	—
Borsi Fer Leánya	10	—
Márton Mihály	30	—
Borbély Istvánné	30	—
Seres Ján Fia	11	—
Kovács Mihályné	21	—
Kis Andr Fia	7	—
Tassi István Fia 7 holnapi		—
Fekete Mih. Fia	14	—
Szittyai Istv. Felesége	30	—
Szücs János	30	—
Rus Jakab L.	5	—
Mondér Andr L.	5	—
Desó Mihály	60	—
Pintér György L.	10	—
Lantos Szücs L.	6	—
Godány Jánné	20,,	—,,

35 2

Die 3^a Octobr.

Szabo Benedek Fia	8	—
Csitska Mihály	60	—
Szőnyi Saml	17	—
Veres Ján Leánya	14	—
Csengei Andr	18	—
Milus Gerg Fia	20	—
Pirsi István Leány	16	—
Veres István Fia	5	—
Szabo István Fia	14	—
Debr Szabó Pál Fia	3	—
Gerecze Andrásné	19	—
Perecsenyi Gerg Leánya	4	—
Olasz Istv. Fia	6	—
Németh Márta Leánya	12	—
Nagy Istv. Fia	3	—
Tót János	24	—
Török Jánosné	22	—

Szabo Mih.	27	—
Szabo Mih. Fia	4	—
Hegedüs Ferencz	48	—
A Szolgálója	14	—
Tancsa János Fia	8	—
Mojses Istv. Leánya	8	—
Biró György Fia	17	—
Csanki Istvánné	60	—
Száraz Gerg Fia	4	—
Miskolczi Ján Fia	6	—
Orvos Fer Leánya	3	—
Rudák Mih. Fia	5	—
Tasi Istv. Leánya	3	—
Kovács Istv. Leánya	16,,	—,,
	28	3

Die 4. Octobr.

Veres Imre Fia	3,,	—
Farago János Fia	13	—
Bodnár Ján Leánya	1/2	—
Mihályfi Péter	20	—
Gulyás Istv. Leánya	11	—
Görög Mih. Fia	7	—
Kutas Jánné	24	—
Görög Mih. Fia	7	—
Kutas Jánné	24	—
Gál Ján Leánya	6	—
Pap István Fia	14	—
Homonnai Istv.	25	—
Nagy Ján	60	—
Pap Istv. Fia	7	—
Nagy Ján Fia	9	—
Sótész Mihályné	60	—
Balog Mihály	29	—
Balog Péter Leánya	12	—
Sz. Miklósi Miklós	36	—
Lovas János Fia	15	—
Nagy Pál Fia	3	—
Nagy Gerg Leánya	5	—
Horvát Pál	23	—
Kola Istv. Fia	23	—
Komfár György Fia	4	—
Losonczy Szabó Ján Fia	9	—
Szabó Mih	40	—
Domokos János	20	—
Czirják Szücs Istv. Fia	4	—
Bajári Jánné Fia	12	—
Hatházi Jánné Fia	8	—
Kecze János	72	—

Szikszai Mih Fia	-----	10	---	
Sándor Kovács Leánya	-----	8	---	
Nagy Ján Leánya	-----	5.	---	
			28	5

Die 5. Octobr.

Simon Mih. Felesége	-----	21.	---	
Szépe Mih Leánya	-----	13.	---	
Sebestyén Istv. Fia	-----	4	---	---
Szabó Gerg	-----	40.	---	
Oskoda Leánya	-----	1/5	---	---
Kis Gáspár Leánya	-----	5.	---	
Szabó Péter Leánya	-----	5.	---	
Varga Ján Leánya	-----	3.	---	
Illyés Istv. Fia	-----	1/2	---	---
Szél István Fia	-----	7.	---	
Gyöngyösi Szijjártó Ján	-----	16.	---	
Pap Istv. Leánya	-----	7.	---	
Szabó Istv. Leánya	-----	1/2.	---	---
Takács Ján Fia	-----	14.	---	
Mak. Takács Ján Fel	-----	35.	---	
Lengyel István	-----	25.	---	
Búz Ján Leánya	-----	12.	---	
Sovány Andr Fia	-----	7.	---	
Orosz Péter	-----	25.	---	
Szecsei Ján Fia	-----	7.	---	
Csapó Mih. Fia	-----	10.	---	
Fodor Andr Fel.	-----	50.	---	
Korsós Istv. Leánya	-----	13.	---	
Ványi Ján Leánya	-----	8.	---	
Száráz Gerg Fia	-----	20.	---	
Nagy Istv. Fia	-----	10.	---	
Eczetes István L.	-----	10.	---	
Szabó Ján Fia	-----	4.	---	
Hatvani Ján Fia	-----	1/2.	---	---
			24	5

Die 6ta Octobris

T. Ráczevi János Uram	-----	37.	---	---
Dallos Albertné L.	-----	14.	---	
Csete Gerg L.	-----	9.	---	
Tót Gergelyné	-----	26.	---	
Horváth Istv. L.	-----	7.	---	
Gál Mihályné	-----	27.	---	
Pali Mihály	-----	30.	---	
Megyeri Mih. L.	-----	4.	---	
Vas Istvánné	-----	28.	---	
Varga Gerg L.	-----	7.	---	
Korsós István	-----	60.	---	
Kósa János	-----	38.	---	

Szél Istv. L.	3.	—	—
Csitska Mih. L.	3.	—	—
Csikós György Fia	9.	—	—
Szépe György Fia	5.	—	—
Szücs György Fia	3.	—	—
Kis István	35.	—	—
Nagy György Fia	4.	—	—
Szücs Mih Fia	8.	—	—
Sólti Mihályné	28.	—	—
Seres János Fia	4.	—	—
Mészáros Ján Fia	15.	—	—
Kardos Márt	40.	—	—
Lovas János	60.	—	—
A Fia	22.	—	—
Bagotai Ján Leánya	6.	—	—
Kis István Leánya	3.	—	—
Juhász Andrné L.	9.	—	—
Marcsa Péter L.	3.	—	—
Veres Dongo Istv. Fia	2.	—	—
Laczkó László L.	4.	—	—
Nagy Pál	40.	—	—
Molnár Istv. Szolgáloja	14.	—	—
Kovács Istv. Fia	8.	—	—
	30	5	—

Die 7. Octbr.

Vida Nagy Jánné Fia	6.	—	—
János Kovács Fia	14.	—	—
Dani Péter Leánya	15.	—	—
Rözö Gerg Fia	5.	—	—
Nagy Mátyás Fia	16.	—	—
Sándor Kovács Legénye	24.	—	—
Vida Jánné	42.	—	—
Patai Márt Leánya	11.	—	—
Szücs Istv. Fia	5.	—	—
Páhi Ján Leánya	9.	—	—
Szücs Ján Leánya	5.	—	—
Kola Mikl. leánya	10.	—	—
Pap Pál Fia	16.	—	—
Sajgai Ján Fia	15.	—	—
Csete Mih. Fia	5.	—	—
Szabó Ján Fia	4.	—	—
Keresztes Gerg L.	6.	—	—
Szabó Mih. Fia	8.	—	—
Mólnár Gerg. L.	8.	—	—
Kis Ján Fia	3.	—	—
Pabar Mih L.	8.	—	—
Szabó Istv. Fia	9.	—	—

Mészáros Mihály	-----	24.	—
Pataki Andr.	-----	60.	—
			22
			2

Die 8. Sbris

Mádi István	-----	25.	—
Tót Ján Ridegje	-----	46.	—
Bene Ján Fia	-----	3.	—
Karikó Ján	-----	26.	—
Szurmó Ist. Fia	-----	8.	—
Bab. Tót János L.	-----	1.	—
Kállai István	-----	50.	—
Gulyás Mih. L.	-----	7.	—
Varga Mih. L.	-----	12.	—
Nagy Ján	-----	55.	—
Tancsa Istv. Fia	-----	8.	—
Czirják Mih. L.	-----	7.	—
Kállai György	-----	26.	—
Pabar Mih. Fia	-----	9.	—
Veres Istv. Fia	-----	3.	—
Ványi Ján Fia	-----	16.	—
Jakabfi Ján	-----	28.	—
Domonkos Jánne	-----	27.	—
Oskoda János Fia	-----	15.	—
Patik Mih. Fia	-----	17.	—
Kis Istv. L.	-----	14.	—
Pintér György Fel.	-----	28.	—
Búzi Ján Fia	-----	12.	—
ugyan másik Fia	-----	4.	—
Mihályfi Gerg Fia	-----	3.	—
Szittyai Istv. L.	-----	3.	—
Török Ján Fia	-----	12.	—
Rudák Mih. Fia	-----	9.	—
Szikszai Mih. Fia	-----	10.	—
			25
			4

Die 9. Octobr.

Oláh Mártonné	-----	28.	—
Tánczos Ján Fia	-----	17.	—
Molnár Ján	-----	26.	—
Szalai Istv. két fiai	edgyik -----	7.	—
a	Másik -----	5.	—
Polgár Pál Fia	-----	20.	—
Barta Péter Fia	-----	18.	—
Gál Istv. szólgáll.	-----	16.	—
Somogyi Pál Fel.	-----	30.	—
Szücs Ján Fia	-----	3.	—
Hajdu Istv. Fia	-----	13.	—
Fazekas Istók	-----	40.	—

Vesenyi szedő kis Gyermekek	10.	—	—
Meleg György szolgáll.	16.	—	—
Somodi Böldisár	60.	—	—
Czúczor Andrásné	24.	—	—
Bene János	50.	—	—
Székely Péter L.	15.	—	—
Vas Istv. L.	9.	—	—
Kis Andr. L.	13.	—	—
Putnoki Gerg	27.	—	—
Röző Gerg Fia	16.	—	—
Kovács Andr.	23.	—	—
Herczeg Istv. Fia	11.	—	—
Karay Mih. Fia	20.	—	—
Szücs Mihályné	27.	—	—
Szabó Mih. L.	3.	—	—
	24	3	

Die 10. Octobr.

Cseri Gerg Fia	16.	—	—
Tót Istv szolgája	25.	—	—
Turányi Ján Leánya	15.	—	—
Sidó Ján Fia	6.	—	—
János Kovács	30.	—	—
Rác György	16.	—	—
Varga Péter	23.	—	—
Godány Mih. Öccse	9.	—	—
Ser Imre Csecsszopó Fia	1/2.	—	—
Kútas Ján Csecsszopó Fia	1/2.	—	—
Kis Demeter	50.	—	—
Faragó Tót Mih. Fia	14.	—	—
B. Szabó Ján Fia	6.	—	—
Farkas Istv. Szolgája	20.	—	—
Nagy Márton	54.	—	—
Kis Mih. Fia	6.	—	—
Kis Gerg Fia	16.	—	—
Szalai Ján Fia	3.	—	—
Búzi István	40.	—	—
Varga Mih. L.	5.	—	—
Torma Mih. L.	8.	—	—
	18	3	

Die 11. Octobris

Nagy Demeter Fia	18.	—	—
Horvát Ján Leánya	16.	—	—
Mészáros Ferencz	36.	—	—
Szücs István Fia	14.	—	—
Szécseny Mih. Fia	9.	—	—
Varga Istv. Fia	1.	—	—
Czirják István	22.	—	—
Balog Fer Leánya	4.	—	—

Komjádi Fer	40.	—	
Bori Mih. Szolgája	14.	—	
Kállai Istv. Fia	9.	—	
Bekó Pál Fia	23.	—	
Koroknai Kovács Fia	3.	—	
Bodroggi Ján	18.	—	
Muraköziné Assz. Leánya	17.	—	
Bószén Nagy Ján Leánya	9.	—	
Szabó Ferenczné	25.	—	
Vég Joseph Cantor Gyermeke	14.	—	—
Borbély Imre Leánya	15.	—	
Bata Péter Felesége	20.	—	
Csikós Andr	22.	—	
Nagy Laczkó L.	4.	—	
Darási Gerg L.	4.	—	
Szántai Istv. L.	3.	—	
Kovács Istv. L.	15.	—	
Varga Mih. Fia	7.	—	
Nagy Gerg. L.	1.	—	—
Kalocsa Istv. L.	7.	—	
Fark. Szabó Imre	40.	—	
Vida Nagy Jánné Fia	13.	—	
Barta Ján. Fia	4.	—	
Földvári Gerg Fia	2.	—	
	28		4

Die 12. Octobr.

Lakatos Mih: Lean	6.	—	
Herczeg Istv. Leán	11.	—	
Kis István Leán	1.	—	
Toth János Leán	1.	—	
Boli János	26.	—	
Szücs János feles.	20.	—	
Muslai Mih: Leán	4.,,	—	
Nádverő Nagy István	50	—	
Vidéki Asszony	50	—	
Sánta Péter Fia	16	—	
Füle György Leán	5	—	
Körei Mendicáns	16	—	
Olasz Jakab szolgája	16	—	
Balogh Ferenczné	22	—	
Halasi Gerg Leán	16	—	
Nagy Mih: János fia	1	—	
Horvát Mihály	36	—	
Molnár Andr Leán	14	—	
Szépe Ist: Leán	14	—	
Domonyi György fia	6	—	
Blaho Andr	25	—	
Kovács János	25	—	

Har. Szabo Ján Leán	7	—
Moses Ján Leán	6	—
Czuczor Andr	34	—
Szabo János Leán	4,,	—
Szappanos Ján Leán	14	—
Kecze Andr Leán	4	—
Szittyai István Fia	15	—
Csutorás István Fia	4	—
Fodor Andr	60	—
Toth György Leán	10	—
Nagy György	50	—
		33

Die 13. 8^{br}

Koroknai Ján Leán	2/6	—
Tövi Ján Fia	12	—
Nagy György Lea	12	—
Molnár János	40	—
F. Nagy István	50	—
Mondér János	20	—
Nagy Mih: Fia	14	—
Dér Andr	20	—
Bodnár Mátyás Leán	2/6	—
Füle György	36	—
Cz: Nagy Gerg Fia	3	—
Hegyesnél Árva Leán	1	—
Nagy István Leán	14	—
Nemes János Leán	5	—
Halasi Gerg	48	—
Kola János	60	—
Moses Ist. Fia	14	—
Gulyás István	43	—
Sallai János Fia	6	—
Barta János Leán	1 1/2	—
Tényi Istv. Leán	11	—
Gál Gerg kapássa	50	—
Szelló Ján Fia	11	—
Varg Gerg Leán	5	—
Hegedüs Andr	35	—
Deli Ferencz	39	—
		22
		4
		8

Die 14. Octobr.

Szabo Benedek	20,,	—
Toth János	32	—
Grocz Jánosné	28	—
Varga István	28	—
Kasza István	31	—
Kazai Mihályné	24	—
Molnár Mihály	35	—

Szücz Ferencz Leán	3	—
Kovács János Lea	7	—
Toth György szolgálója	15	—
Kis Ferencz Lea	6	—
Dongo János Lea	16	—
Horgas Mih: Lean	7	—
Horvát János Fia	7	—
Viski Mih: Lean	3	—
Kis Ján Fia	5	—
Nagy Ferencz	36	—
Czira Nagy Gerg Fia	5	—
Sz: Péteri Pál Leán	7	—
Udvardi János Ur	70	—
Kalocsa Ist. Lean	3	—
Fodor Mih: —	17	—
Bagotai János Fia	9	—
Dési Andr Felesége	26	—
Or Jánosné Aboni	70	—
S. Varga Imre	42	—
Fazekas Istvánné	25	—
Kövér Péterné	33	—
Sáfár Ján Leán	2	—
Nagy Istv. Leán.	1	—
Bancsi János	29	—
Balás Ján Leán	2	—
Veres Gáspár Fia	12	—
Dongo Mihály	20	—
Fej. Szabo István	28	—
Nagy János	28	—
H. Szabó János	40,,	—
Ács Péter Leán	8	—
Rác Mihályné	80	—
		39,,

Die 15. Octobr.

Barna János	50,,	—
Vas Andr Leán	7	—
Horvát Mih: Fia	6	—
Sallai Gerg Leán	1	—
Molnár Mih: Leán	2	—
Czuczor Ján Fia	1/2	—
Halász Már Leán	4	—
Balog Péter Leán	7	—
Lakos István	36	—
Göbolyös Ferenczné	40	—
Veres Ist. Fia	13	—
Karai Mihály	44	—
Karai Istv. Leán	13	—
Kovács Pál Leán	8	—

Barta Péter Le	16	—
Koroknai Andr	21	—
Szüle Istvánné	27	—
Lakatos Jánosné Fia	16	—
Seres Ferencz	18	—
Farago István fia	6	—
Szécsén Mih: Fia	3	—
Csegei András	9	—
Bago Jánosné Fia	14	—
Egyedi Jánosné	20	—
Koroknai György Fia	21	—
Öreg Ádám István	60	—
Pap Istvánné Leán	2	—
Pap István	52	—
Molnár Mihály	20	—
Gyöngyösi Andr Fia	19	—
Toth Andr Ur Göbolyösse	40	—
Ádám István	30	—
Kristoff György Le	10,,	—
Bódi Mihályné	30	—
Molnár Ján Leán	14	—
Szabó Istv. Leán	18	—
Czőkér Mih: Fia	7	—
Csete Gerg Leán	4	—
Udvardi Mihály	45	—
Barta Péter Lea	15	—
Csete Gerg Lean	6	—
Molnár János Lea	2	—
Bodrogi Gerg Fia	15	—
Juhász Andr Fia	2	—
Szabo Ist. Leán	8	—
Máté Ján Fia	7	—
Czeglédi Leán	16	—
Faragó János Fia	—	—
Egy idegen ember	—	—
Kodormán Fia	4	—

49

Die 16. Octobr.

Andrási Ján Fia	15,,	—
Iffjú Tót Istv. fia	3	—
Halász Márt L.	10	—
Czúszor Istv.	20	—
Koroknai György L.	14	—
Korsós Fer L.	5	—
Barta János	32	—
Mészáros Istv. Leány	10	—
Gerecze János L.	16	—
Varga Pál Fia	16	—

Kis Andr	-----	70	---
Farkas Mih. Ur Fia	-----	22	---
Ente Pál L.	-----	6	---
Sóltész Mih: L.	-----	10	---
Sári Ján Fia	-----	10	---
Pabar Mih. L.	-----	4	---
Meleg Istv. Fia	-----	4	---
Gyarmati Istv. Fia	-----	8,,	---
Nándori Andr	-----	50	---
Noborda Andr L.	-----	4	---
Sallai Mih: Neány	-----	2	---
Szüle Andr Fia	-----	11	---
Kis Mih. Fia	-----	12	---
Bajomi Péter Fia	-----	2	---
Tót György	-----	39	---
Tövis Ján Fia	-----	7	---
Szücs Ján két fiai			
Edgyik Egy kopors.	-----	5	---
Másik	-----	2	---
Ladányi Sámuel	-----	60	---
Német Jánosné	-----	38	---
Gyaraki Istv.	-----	30	---
Csete Istv. Fia	-----	3	---
Simon Istv. Fia	-----	14	---
Nagy Gerg L.	-----	11	---
Kis Istv. L.	-----	9	---
Sigó Ján L.	-----	3	---
Takács Gerg L.	-----	3	---
Ugró Istv. Felesége	-----	23	---
Tót Gáspár	-----	20	---
Német János Fia	-----	3	---
Faragó Ádám L.	-----	7	---
Kakas Gerg. L.	-----	9	---
Muslai Mih. F.	-----	2	---
Rudák Mih. Szolg	-----	45	---
Makai Ján Fia	-----	14	---
		40	5

Die 17. 8^{br}

Gál Andr	-----	26,,	---
Sasi István Leán	-----	9	---
Csete Gerg szolgálója	-----	16	---
Sarko Ferencz	-----	20	---
Takács György Leán	-----	16	---
Szabo Jan Lean	-----	9	---
Noborda Andr Fia	-----	2,,	---
Szabo Ferencz Fia	-----	17	---
Domokos János Leán	-----	9	---
Kongo János Leán	-----	14	---

Czira István Lean	11	—
Német Gerg Lean	3	—
Borbély István Lean	4	—
Gobi István	60	—
Fia Gobinak	11	—
Kovács János	27	—
Kecze János	20	—
Varga István Fia	1/2	—
Godán Jánosné Fia	14	—
Karai János	21	—
Szalai György Lean	8	—
Madarasi János Lean	11	—
Patocsai János Leán	9	—
Oskoda István Lean	15	—
Szittyai Istv Leán	7	—
Ugyan másik Leán	11	—
Kecskés István Fia	19	—
Kállai István Fia	15	—
Bango István fia	17	—
Fejős Juhász Felesége	35	—
Hangya István Fia	3	—
Szappanos János Fia	5	—
Korsos Györgyné Fia	21	—
Balog István Lean	11/2	—
Illyés János Fia	1/2	—
Borsi János	50	—
Kovács Andr	17	—
Surányi Mihály Kécskei	25	—
Bajári Ján Leán	14	—
		39,,

Die 18. Octobr.

Fejir János Fia	4	—
Szabó Gerg Fia	20	—
Kis Mihály	30,,	—
Lantai Mihályné	20	—
Pap Gerg Öttse	14	—
Szüle Andr Fia	8	—
Toth Andr	28	—
Molnár János Fia	11	—
Toth János Lean	4	—
Deák Sámuel	21	—
Oláh Mih: Leán	16	—
Dajka János Fia	5	—
Gács János Leán	11	—
Másik Leánya	13	—
Samu János Fia	5	—
Kis István fia	12	—
Német Mária	17	—

Toth István Fia	12	—
Ente Pál fia	5	—
Nagy Ferenc	60	—
Némedi János	30	—
Felesége	23	—
Kis Mih: Leán	3	—
Kállai István Fia	19	—
Tolnainé	40	—
Óreg Pál Kapás	70	—
Mészáros Mih: Fia	2	—
Tövis Istv. Leánya	12	—
Gerecze Mih: Szolgája	18	—
Molnár Már Fia	5	—
Kovács Istvánné	35	—
Beretvás István	20	—
Bihari Mih: Leán	16	—
Sánta Mih Le	2½	—
Mészáros István fia	4	—
Fejir János Leán	11	—
Gorsa Gál Gerg Fia	10	—
Szücs Jósefné	20	—
Csordás Ján Fia	½	—
Tatonai István	25	—
Szabo István	11,,	—
Szalai Mih: fia	½	—
Katona Péter fia	4	—
Makai Miklos	40	—
Kaszap Márton	17	—
Oskoda Ján fia	5	—
Szász Pál Leán	14	—
Muraköziné Unokája	7	—
Szabo István fia	15	—
Lakatos Mihály	60	—
Fejős Juhász Fia	9	—
Kis István Leán	6	—
Meleg Sámuel	20	—
Nagy János Leán	2	—
Egy Árva Gyermeke	3	—
Göbolyös Fia	1	—
Palócz Mihály	40	—
Dörömbözi Mihály	11	—
Borbély János Leán	13	—
Hagymás János Fia	14,,	—
	58,,	—,,
<i>Die 19. Octobr.</i>		
Tót Andr Ur Leánya	1½	—
Bence Andr	25	—
Kovács Samuné Fia	5	—

Szépe Andr L.	4	—	—
Német Mih. L.	6	—	—
Varga Fer. L.	15	—	—
János Kovács fia	10	—	—
Másik fia	1	—	—
Sigri Gál Ján L.	14	—	—
Szabó Benedek fia	1½	—	—
Kardos Andr L.	3	—	—
Kurucz Istv. Fia	12	—	—
Csikos Kovács Gy. Fia	24	—	—
Hagyma Ján L.	6	—	—
Domokos Ján L.	3	—	—
Kállai Istv. Fia	5,,	—	—
Szalai István	45	—	—
Szalai Pálné fia	12	—	—
Godány Mih. L.	6	—	—
Varga Ján	25	—	—
Pintér Gerg F.	11	—	—
Korsós Ján Fia	8	—	—
Gerecze Mih. Fel.	18	—	—
Szabo Andr Fia	2	—	—
Veres Istv. L.	4	—	—
Nagy Mátyás	60	—	—
Égetboros Istv. L.	14	—	—
Sánto Mih. Fia	14	—	—
Balás Ján fai	1	—	—
Csillag Márton	32	—	—
T. Kállai Ján. Praed Ur Fel	70	—	—
Tot Jan	40	—	—
Dési Andr Fia	6	—	—
Szüle Andrné	27	—	—
Farago Andr L.	16	—	—
Vecsei Ján Leánya	10	—	—
Kis Istv. L.	5	—	—
Szabo Ferencz	20	—	—
Veres Ján Fia	3	—	—
Sánta Pál Fia	½	—	—
Veres Istv. fia	½	—	—
Dalko Ján fia	5	—	—
Farago Mih Fia	20	—	—
Korsos Istv. L.	2	—	—
Fazekas Istv. L.	11	—	—
Veres Gerg Fia	7	—	—
Siga Czigány L.	6	—	—
	40,,	7,,	
<i>Die 20. Octobr.</i>			
Hangya Ján Fel	25	—	—
Demeter Jan	18	—	—

Kovács Mihály	30	—
Vég Andr	20,,	—
Máté Ján	28	—
Szücs Györgyné	70	—
Kis Andrásné	25	—
Dongó Ján né fia	20	—
Tót Gerg Fia	18	—
Simon János	60	—
Mihályfi Gerg Fia	16	—
Vékony Ján Fia	14	—
Viski Mih. L.	7	—
Heged Ferenczné fia	13	—
Jakabfi Ján né	19	—
Csitska Ján Fia	3	—
Seres Ferenczné Fia	11	—
Vékony Gerg Fia	13	—
Nagy Istv. Fia	16	—
Bakonyi Ján Fia	16	—
Csikós Ján Fia	12	—
Andocs Mih Fia	8	—
Kis Ján Fia	8	—
Kis Szabo Ján L.	13	—
Patonai Mih. Leánya	1	—
Meleg Gerg	60	—
Sinkáné	40	—
Szépe Mih Fia	10	—
Biczó György L.	21	—
Rudák János	40	—
Tancsa Istv. Fia	11	—
Tanácsa János Fia	26	—
Fodor Illés L.	9	—
Pintér Istv. Fel.	26	—
Csegei Fia	10	—
Másik	4	—
Német Mátyás	70	—
Bende Saml	3	—
Szücs Istv. Szolgál	16	—
Varga Mih Fia	26	—
Kis Andr. L.	9,,	—
Csutorás Szabo Mih.	25	—
Sajgai Ján L.	1/2	—
Gál Mih. L.	4	—
Dékány Ján Fia	11	—
Kontár Pálné Ridegje	25	—
Vas Istv. L.	10	—
Bagotai Ján	60	—
Erdős Mih. L.	1	—
Gál Györgyné	24	—

Tót János	50	—	—
Búz Istvánné	20	—	—
Balaskó Istv. Fia	9	—	—
Tavasz Jan	50	—	—
Takács János	90	—	—
Varga Istvánné	22	—	—
Görög Mih. Fia	6	—	—
Pap Istv. Fia	2	—	—
Szivos Istv. L.	7,,	—	—
		55,,	4,,

Die 21. Octobr.

Farkas Jánné Assz.	32	—	—
Kis György Ur L.	9	—	—
Katona Péter Fia	5	—	—
Csönkös Miklné	22	—	—
Nagy Mátyás	50	—	—
Molnár György	16	—	—
Molnár Ján L.	15	—	—
Márkus Istv. Fia	11	—	—
Pap Mih. Fia	1	—	—
Nagy Andr L.	4	—	—
Gál Jánosné	24	—	—
Varga Andr. L.	11	—	—
Kis Gáspár L.	13	—	—
Ungvári Ján Fia	13	—	—
Patócsi Ján Fia	5	—	—
Horváth Istv. L.	5.	—	—
Tót Ján	22.	—	—
Nagy Mih. János	25.	—	—
Király Mih. L.	12.	—	—
Lázár Istv. Kkeméti Emb	23.	—	—
Farkas István	35.	—	—
Balog Istv. L.	9.	—	—
Nagy István Fia	1.	—	—
Görbe Nagy Mihály	60.	—	—
Szász Pálné fia	16.	—	—
Szél Istv. Leánya	10.	—	—
A Fia két holnap		—	—
Bagotai Ján L.	9.	—	—
Ács Péter L.	4.	—	—
Nagy István L.	7.	—	—
Jakabházi Istv.	27.	—	—
Gombkötő Kristóf L.	16.	—	—
Öreg Bancsi Fer	60.	—	—
Halász Márta fia	7.	—	—
Gorsa Gerg L.	22.	—	—
Modra István Fel	24.	—	—

Kis Istv. Fia	-----	4.	—
Király Mih. más. L.	-----	5.	—

24. 4.

Die 22. Octobris.

Rác Istók	-----	18.	—
Szabó Gerg Fia	-----	6.	—
Máté Mih. L.	-----	5.	—
Tót Andr Ur L.	-----	4.	—
Szabó Gerg Fia	-----	5.	—
Aranyos György fia	-----	25.	—
Szücs Mih L.	-----	10.	—
Oláh János Ur	-----	60.	—
Szabó Istv. L.	-----	3.	—
János Kov. L.	-----	16.	—
Encsi Veres Ján	-----	44.	—
Sajgai Ján. L.	-----	16.	—
Varga Mih. L.	-----	5.	—
Kovács Mátyás	-----	25.	—
Szécsény Mih. Fia	-----	6.	—
Horváth Gerg Fia	-----	16.	—
Molnár Andr	-----	39.	—
Csete János Fia	-----	8.	—
Szilágyi Istv. L.	-----	3.	—
Szántó Mih. Fia	-----	6.	—
Vég István	-----	20.	—
Körösi Istv. L.	-----	10.	—
Czira Nagy Ger L.	-----	3.	—
Bajári János	-----	17.	—
Pap Jánné	-----	18.	—
Szabó Ján Leánya	-----	11.	—
Orvos Ferenczné	-----	24.	—
Jóté Jánné	-----	20.	—
Barta János Ur	-----	60.	—
Tót Már	-----	58.	—
Szabó Mihály	-----	23.	—
Tekes György Fia	-----	10.	—
Vas István Fia	-----	12.	—
Oláh János Fia	-----	7.	—
Gács Jánosné	-----	40.	—
Barabás Jánné	-----	22.	—
Tánczos János	-----	40.	—
Csordás Jánosné	-----	20.	—
Király István	-----	30.	—
Somodi Andr.	-----	20.	—
Cseri Mih. L.	-----	1.	—
Tornyos Fer L.	-----	15.	—
Ádám Istv	-----	21.	—
Dányi Gerg L.	-----	6.	—

Pabar Mihály	-----	31.	---
Jakabfi János fia	-----	3.	---
Nagy Istv. L.	-----	4.	---
Mocsai Istv. Leánya	-----	15.	---
Biko Mihály Leánya	-----	8.	---
			44. 4.

Die 23. Octobris

Gegő István Fia	-----	1.	---
Hegedüs Ferenczné	-----	36.	---
Vida Istvánné	-----	20.	---
Kovács Andr Fia	-----	8.	---
Kis Nős István	-----	70.	---
Mihályfi Gerg Fia	-----	22.	---
Varga Ján Fia	-----	13.	---
Vesenyi N Ján L.	-----	1.	---
Csillag Márta Fia	-----	2.	---
Molnár Jánné Unokája	-----	7.	---
Bende Ferencz Fia	-----	6.	---
Hajdú István	-----	45.	---
Tót Mihályné	-----	30.	---
Czakó István Fia	-----	9.	---
Barta Andr	-----	26.	---
Pataki Ján Fia	-----	23.	---
Szücs Istv. Felesége	-----	27.	---
Kis György Istvánné	-----	60.	---
Vas György	-----	60.	---
Posgai Istvánné	-----	80.	---
Tüge Szabo Istv	-----	30.	---
Nagy Mih. L.	-----	5.	---
Kovács Péter Fia	-----	18.	---
Tót Andr Ur Fia	-----	23.	---
Farkas Istv L.	-----	½.	---
Vida Miska	-----	10.	---
Fejér Mihályné	-----	30.	---
Simon Gyurka	-----	30.	---
Gulyás Nagy Istv. L.	-----	10.	---
Laczkó Istv Fia	-----	6.	---
Szecsei Ján L.	-----	3.	---
Fodor Mih. L.	-----	½.	---
Német Ján	-----	50.	---
Német Jánné	-----	28.	---
Szombati Ján Fia	-----	20.	---
Kis Andr Fia	-----	8.	---
Szabó Mih Fia	-----	4.	---
Bekk Mikl Fia	-----	16.	---
Oláh Ján Menye	-----	20.	---
Szabó Istv.	-----	21.	---
Fekete Mih Fia.	-----	12.	---

Samu Janesi	-----	5.	---
Makai István Fia	-----	11.	---
Fejsz. Tót Ján szolg	-----	20.	---
			38. 6.

Die 24. Octobr.

Páhány Geczi	-----	16.	---
Kállai Miklós	-----	40.	---
Túri Mih. Fia	-----	15.	---
Máté Istv. Fia	-----	12.	---
Német György	-----	25.	---
Szombati Ján Fia	-----	18.	---
Vékony János Leánya	-----	16.	---
Mólnár Mih. Felesége	-----	40.	---
Kovács Andr Fia	-----	17.	---
Tót István Leánya	-----	14.	---
Csapó István Leánya	-----	7.	---
Kis István Leánya	-----	2.	---
Búzás Istvánné	-----	30.	---
Iffjú Gál Istv fia	-----	9.	---
Szücs János Fia	-----	7.	---
Patocsi Ján Leány	-----	3.	---
Bozóki Istvánné	-----	40.	---
Dányi Szabó Istvánné	-----	27.	---
Dain Péter Leány	-----	4.	---
Kovács György Fia	-----	12.	---
Csordás Ján Fia	-----	17.	---
Szász György	-----	23.	---
Szabó Mih. Leány	-----	12.	---
Szabó Ján L.	-----	4.	---
Gombai Vinceze Istv.	-----	24.	---
Biczó György L.	-----	6.	---
Mészár Péter Fia	-----	9.	---
Kis Jó Gerg Fia	-----	7.	---
Szölösi Jánne Fia	-----	6.	---
Simon János	-----	15.	---
Tót Mih.	-----	60.	---
Takács Andrné	-----	22.	---
Tót Andr Ur Juhásza	-----	30.	---
Antal Mih. L.	-----	15.	---
Dési Andr Fia	-----	13.	---
Hatházi Andr	-----	58.	---
A Leánya	-----	14.	---
Zákány Andr Feles	-----	27.	---
Kanász Istv. Fia	-----	9.	---
Desó Ján L.	-----	5.	---
			37. 3.

Die 25. 8br.

Csete Ján Fia	-----	10.	---	
Vas Andrné	-----	30.	---	
Szántai Istvánné	-----	27.	---	
Oláh Andr Fia	-----	8.	---	
Szabó György	-----	20.	---	
Viski Mih. L.	-----	1/2.	---	
Udvardi Jánne béresse	-----	25.	---	
Tót Kis Istvánné	-----	35.	---	
Kis István	-----	24.	---	
Seres Jánne Fia	-----	9.	---	
Szabó Istv. Fia	-----	18.	---	
Kis Tót Pálné	-----	30.	---	
Szikszai Mihály	-----	30.	---	
Nagy Istv. L.	-----	12.	---	
Arany György L.	-----	3 1/2.	---	
Bata Ján L.	-----	26.	---	
Kovács Pál Fia	-----	18.	---	
A Leánya	-----	2.	---	
Herczeg Istv. Leany	-----	9.	---	
Kis Istv. L.	-----	8.	---	
Vég Andr Fia	-----	20.	---	
Czira Gergely	-----	70.	---	
Gál János Szolgál	-----	14.	---	
Horváth Istv. Fia	-----	1 1/2.	---	
Kapus Szabo Istv. Fia	-----	3.	---	
Ugyan más Fia	-----	2.	---	
Cseh Jánne	-----	40.	---	
Ugró Gerg	-----	60.	---	
Tót Istvánné Fia	-----	14.	---	
Varga István	-----	27.	---	
Szombati Ján Fia	-----	15.	---	
Czira Istv. Szolgája	-----	16.	---	
Kis István Fia	-----	18.	---	
Pap János	-----	27.	---	
Varga Mih. Fia	-----	3.	---	
Nyikos Miklósné	-----	20.	---	
Két Fiai edgyik	-----	13.	---	
Másik	-----	1 1/2.	---	
Bene János Fia	-----	15.	---	
Tót Andr Ur Fia	-----	17.	---	
Fülep Nagy Istv. L.	-----	4.	---	
			37.	4.

Die 26. 8bris

Magy Andr Leánya	-----	11.	---	
Tót György	-----	5.	---	
Eczetes Ján L.	-----	1.	---	
Csordás Gerg	-----	24.	---	

Bene János	32.	—	—
Bata Ján L.	9.	—	—
Kardos Andr L.	14.	—	—
másik Leánya	3.	—	—
Szabadsz. Lukács Ján	24.	—	—
Kazsap Anr L.	12.	—	—
Barta Péter Fia	10.	—	—
Ábrahám Görög	40.	—	—
Kovács Sára L.	16.	—	—
Nagy Mikl Fia	12.	—	—
Reszeli Pál L.	4.	—	—
Sándor Ist. Fia	8.	—	—
Nagy Ist Fia	17.	—	—
Gyenis Farkasné	30.	—	—
Fia	12.	—	—
Mondér Andr	50.	—	—
Joté Ján Lean	2.	—	—
Gál János	52.	—	—
Öreg Mihály	50.	—	—
Nagy György	40.	—	—
Kis Gerg Le	7.	—	—
Némedi Ján Fia	2.	—	—
Faragó Istv. Fia	17.	—	—
Udvardi Ján Fia	12.	—	—
Szijjárto Ján Le	4.	—	—
Abonyi Tormáné	60.	—	—
Farkas Bálint Fia	½.	—	—
Kovács Gergelyné	30.	—	—
Kulcsár Mih: Leán	14.	—	—
Czirják Demeter	18.	—	—
Luspár Mihály	45.	—	—
Tot Mih: Fia	¼.	—	—
Varga Ist.	40.	—	—
Szépe Gerg.	18.	—	—
Olasz Istvánné	27.	—	—
Sándor Istvánné Fia	2.	—	—
Sánta Pál	30.	—	—
Német Asszony Fia	19.	—	—
Szépe Andr Le.	1.	—	—
Molnár Andr fia	10.	—	—
Molnár István fia	1.	—	—
		39.	6.

Die 27 Octobr.

Milus Gerg Fia	3.	—	—
Tót Mih. Leány.	7.	—	—
Kovács Péter	60.	—	—
Barta Péter	40.	—	—
Bencsik Márt	45.	—	—

Biczó Sára	14.	—
Tót György	40.	—
Marta István	42.	—
Szikszai Mih. L.	1.	—
Lami György F.	1½.	—
Keresztúri Márt. L.	12.	—
iffj. Fruttus Istv. Fia	14.	—
Kis György Istv.	27.	—
Tót Gergelyné	27.	—
Barát Ján Ur Szolg	21.	—
Sárközi Kis Ján L.	14.	—
Seres Ferencz Fia	14.	—
Földvári János	60.	—
Varga Ferencz	22.	—
Egyedi Ján L.	2½.	—
Bali Ján. L.	10.	—
Nagy János István	20.	—
Szabó Mihály Fia	11.	—
Fodor György Fia	3.	—
Beretvás Ján Ur Fia	12.	—
Kovács István	50.	—
Horvát Mih. Fia	1/5.	—
Sütő Istv. Fia	9.	—
Tóth György Árv. Gyer.	15.	—
Tövis János Fia	1.	—
Jámbor Istv. Fia	13.	—
Sigrai Mih. Lovásza	45.	—
Eczetes János Fia	16.	—
	27.	6.

Die 28. 8^{br}

Tót Mih: Leánya	4.	—
Torma Andr Leánya	5.	—
Varga Jánosné	25.	—
Deák István Leán	14.	—
Vékon János Leán	3.	—
Mészáros János	30.	—
Molnár Andr Fia	18.	—
Som Andr Leán	5.	—
Hagymás Ján Leán	3.	—
Czirják Mih: L.	10.	—
Patik Mih: L.	8.	—
Korsos Ján Leán	10.	—
Sigo Ján Fia	7.	—
Toth Mih: Le	10.	—
Óreg Praedikát Kállai Ist.	72.	—
Sos István Fia	13.	—
Mészáros István Fia	12.	—
Bereczki Ján Fia	15.	—

Tiri Mih: Leán	14.	—
Korsos Ist: Szolg:	12.	—
Katona Gerg. Szolgálója	10.	—
Simon Mih: Leán	10.	—
Horvát Ján	40.	—
Alföldi Ján Leán	9.	—

23. 1.

Die 29. Octobr.

Gulyás Ján fia	16.	—
Dain Péter fia	7.	—
Udvardi Mih: Fia	2.	—
Kis Jakab fia	22.	—
Farago Pál Leán	4.	—
Füle Ján Leán	3.	—
Tot Ist.	30.	—
Bori Mih: Fia	3.	—
Gál Mih: Leán	14.	—
Korsos Mih: Le.	16.	—
Gál Istv. Le.	3.	—
Kis Kovácsné	35.	—
Szabó Mihály	60.	—
Pál Andr	50.	—
Fruttus Ist. új szolgálója	24.	—
Bertalan Ján Le.	3.	—
Patik István Fia	24.	—
Körösi István Le:	15.	—
Fia	4.	—
Toth Jánosné	24.	—
Szász Kovács Fia	3.	—
Makai Mihályné	25.	—

24

Die 30. Octobr.

Hajdu Kovács Andrásné	50.	—
Gerecze János	40.	—
Fia	13.	—
Kazai István Le:	6.	—
Körösi Istv. Le:	9.	—
Veres Ferencz Fia	33.	—
Dallos István Le:	—	—
Bali Ján Fia	5.	—
Nagy Istv: Lea	2.	—
Sarnoczi Fia	6.	—
Uri István Lean	8.	—
Halász Péter Togatus	18.	—
S. Nagy Ján Lean	4.	—
Perecsényi Gergné	30.	—
Szücs István Fia	13.	—
Csut. Szabo Mihályné	25.	—

Kovács Mihály	28.	—
Mész: Toth János	45.	—
Jo Ján Lean	16.	—
Pataki Mihály	80.	—
Császár Mihály Fia	¼.	—
Hangya István	50.	—
Nagy Ferencz L.	6.	—
Mészár István Fia	11	—
Kovács Gerg Fia	10.	—
Mocsai István fia	4.	—
Pinzér Mih: fia	4.	—
Halász Andr fia	1½.	—
Korsos István Fia	14.	—
Bakonyi János Fia	5.	—
Toth János Fia	8.	—

31. 1.

Die 3q. Octobr.

Szijjártó Ján Le.	10.	—
Molnár Ján Le.	16.	—
Bödi Mih: Fia	6.	—
Gács Ján Fia	18.	—
Kalocsa Andr Ur Kapássá	35.	—
Máhes György Le:	3.	—
Jobbágné Fia	18.	—
Király Istv: Fia	3.	—
Toth István Fia	1¾	—
Szabó Ján Leán	1.	—
Panto Gerg Le:	1.	—
Kazai István Le:	7.	—
Szappanos János Le:	3.	—
Dányi Ist: Le.	3.	—
Gulyás György Fia	3.	—
Modra Pál Fia	14.	—
Német Ján Fia	6.	—
Suri Ján Le:	7.	—
Kis Ist: Le:	2.	—
Szabó Ferencz:	30.	—
Szél István Le:	1.	—
Turi Mihályné	35.	—
Patonai István	60.	—
Bozo Ilona	14.	—
Fekete Andr	70.	—
Halász Ján Ur Fia	2.	—
Kis György Mih:	25.	—
Száráz Mih: Lean	4.	—
Ádany István Le	10.	—
Vargáné Leánya	11.	—

31.

Die 1^a

		No
November Annor		
Varga Márton	----- 25	—
Juhász Istv L.	----- 6.	—
Szécsény Mih. Fia	----- 2.	—
Gács János	----- 50.	—
Sipos János fia	----- 10.	—
Sz szabo Mihály	----- 45.	—
Pécsi Istv Le	----- 13.	—
Fejir Gerg Fia	----- 8.	—
Alföldi Istv fia	----- 6.	—
Soós Mihály	----- 25.	—
Kis Jo Gerg Fia	----- 18.	—
Kis Istv Fia	----- 6.	—
Onadi Istv. Ur Lovásza	----- 25.	—
Fodor Pál	----- 21.	—
Toth Ferencz Le	----- 4.	—
Iffju Tot Istvánné	----- 30.	—
Tót György	----- 17.	—
Szalai György	----- 35.	—
Mészáros István	----- 19.	—
Varga Andr Fia	----- 8.	—
Kónya Ján Fia	----- 19.	—
Gerecze Ján Fia	----- 7/12.	—
Nyári Mih. Ur Szolg.	----- 21.	—
Kis Ján Leánya	----- ½.	—
Barcsai Istv. Leánya	----- 14.	—
Szücs Istv. Leánya	----- 1.	—
Gyulai Mihályné	----- 60.	—
Maxa István Le	----- 2.	—
Nagy Istv. Leány	----- 9.	—
		28. 2.

Die 2a Novembr.

Ujvári István	----- 36.	—
Kis János	----- 30.	—
Tót Andr—Szék Biró Fia	----- 3.	—
Milus Ján Felesége	----- 31.	—
Korsos Ábrahám Fia	----- 22.	—
Iffju Szabo István fia	----- 10.	—
Panto Gerg Leán	----- 2.	—
Debreczeni Andr	----- 43.	—
Toth Mihály	----- 20.	—
Szappanos János Le	----- 7.	—
Szántai Lászlóné Fia	----- 12.	—

Bende Ferencz Fia	17.	—
Simon Mihály Le	3.	—
Somodi Istvánné	22.	—
Domokos János Fia	6.	—
Banesik Miklós Unokája	4.	—
Simon István	31.	—
Mészáros Pál Leán	6.	—
Rébék Mátyás Le:	14.	—
Visontai János Le:	6.	—
Lakos János Le	2.	—
Fitos Pál	25.	—
Kis János Fia	3.	—
Szabo Mihály Leán	1.	—
Simon Mihály Fia	2.	—
Szücs Gerg Fia	4.	—
Hamza Andr Leán	13.	—
Solyom István Fia	9.	—
Olajos Mihály Le:	3.	—
Balás János Fia	7.	—
Vida Mihály Leán	5.	—
	31.	—

Die 3. Novembr.

Hunyadi Tót Istv Leánya	2.	—
Losonczy Szabo János	50.	—
Grósz István Fia	14.	—
Mészáros János Fia	2.	—
Bende Ferencz Leány	11.	—
Dánis Szabo István Szolgáll.	16.	—
Hangya Ján Leánya	11.	—
Lagzi Gerg Felesége	30.	—
Simon Istv. Leánya	11.	—
Balusko István Fia	1.	—
Horváth István	40.	—
Nagy Mihály	22.	—
Hegedüs András	23.	—
Kalocsa Andr Juhásza	30.	—
Nagy Mikl János	60.	—
A Leánya	14.	—
Hegedüs Györgyné Szolgál	22.	—
Katona Péter Leánya	10/12.	—
Kenyeres Mihályné	30.	—
Szikra Mihály Fia	12.	—
Szépe Istv. Ur Fia	8.	—
Mólnár Ján Fia	3.	—
András Kovács Fia	2½.	—
Illyés Istv. Fia	4.	—
Szász György Fia	1.	—
Szomolyán Mih Leány	1½.	—

Vég István Leánya	-----	1.	---
Málosi Györgyné Fia	-----	5.	---
Kis István Fia	-----	1½.	---
Molnár Andr Ber Ján Ur Szolg	-----	26.	---
			28. 2.

Die 4. Novembr.

János Kovács Fia	-----	20.	---
Györi István Leány	-----	14.	---
Pesti Leány	-----	9.	---
Szemere István	-----	24.	---
Szentesi Kovács Ist. Fia	-----	4.	---
Kovács Pál Fia	-----	16.	---
Rus Gergely	-----	56.	---
Szücs Joseff	-----	30.	---
Csordás János Leán	-----	3.	---
Gyöngyösi Andr Leán	-----	15.	---
Sárközi Kis János Fia	-----	14.	---
Solti István Fia	-----	14.	---
Farkas István Fia	-----	2.	---
Rudák János Leány	-----	5.	---
Bago János Leán	-----	6.	---
Füleki István	-----	26.	---
Kis István Leán	-----	13.	---
Sándor János Leán.	-----	13.	---
Daru Péter	-----	60.	---
Vecsei János	-----	56.	---
Sos István Leán	-----	4.	---
Gál János Leán	-----	9.	---
Kovács István	-----	60.	---
Toth János Szolgálója	-----	16.	---
			24.

Die 5ta Novembr.

Szombati Ján Fia	-----	5.	---
Szilágyi Andr	-----	34f.	---
Dömény Andr Leány	-----	1.	---
Virág János	-----	36.	---
Mise János Fia	-----	4.	---
Varga Ferencz	-----	40.	---
Túri Mih. Fia	-----	1.	---
Rác Jánné	-----	18.	---
Pap Istv. Leány	-----	8.	---
Bakonyi Ján Fia	-----	20.	---
Grócz Ján Fia	-----	3.	---
Nagy Andr. Leány	-----	2.	---
Kolosvári Andr Leány	-----	6.	---
Sárközi Kis Ján	-----	40.	---
Gál János Leánya	-----	15.	---
Farago Istv. Fia	-----	12.	---

Sigrai Mih. Fia	-----	5.	---
Dain Péter Fia	-----	17.	---
Kazai Mih. Fia	-----	10.	---
Tót Gerg Leánya	-----	17.	---
Nagy Andr Fia	-----	16.	---
Balás Erzsébet	-----	30.	---
Precsényi Gerg Leánya	-----	1.	---
		21.	2.

6

6ta Novembr.

Szabó Gerg Leánya	-----	6.	---
Kis Mikl. Leánya	-----	7.	---
Hatvani Miklné Fia	-----	16.	---
Bende Ferencz Fia	-----	3.	---
Mészár Péter Fia	-----	18.	---
Gyüge Kovács Istv. Fia	-----	16.	---
Rab István Fia	-----	12.	---
Szilosi Ján Leánya	-----	1½.	---
Domokos Ján Fia	-----	1½.	---
Nagy Istvánnénál Öreg Aszsz	-----	60.	---
annak Leánya	-----	11.	---
Szabó Mih Leánya	-----	3.	---
Abanyi Ferencz	-----	60.	---
Lantai Istv. Leány Monori	-----	30.	---
Rideg Istv Biró Györgynél	-----	38.	---
Szijjártó Ján Leánya	-----	8.	---
Dömény Mátyásné Leánya	-----	7.	---
Kis Ján Huga Leány	-----	15.	---
Pataki György Fia	-----	14.	---
V. Kovács Istv. Leánya	-----	½.	---
Sinka Ján Fia	-----	11.	---
Szabo György Leánya	-----	8.	---
		20.	2.

Die 7ma November

Csordás Jánne L.	-----	15.	---
Rác Andr Leány	-----	3.	---
Szabó Mihály	-----	50.	---
Dér Mihály L.	-----	7/12.	---
Szabó Istv. fia	-----	11.	---
Dörömbözi Nagy Mih. L.	-----	13.	---
Mészáros Istv. Fia	-----	5.	---
Sigri Gál Istv	-----	70.	---
Lantay Andr Fia	-----	5.	---
Lakos Jánne	-----	30.	---
Sólti Ferencz Fia	-----	1½.	---
Kis Andr Öcse	-----	18.	---
Bártfai István Fia	-----	1½.	---
Samu Ján Fia	-----	10/12.	---

Deák Smlné	19.	—	
Tót Mihály L.	1.	—	
Kuczora Andrné	30.	—	
Bencsik Mih. L.	15.	—	
Sági Ján Fia	2.	—	
Csete Mih. Leánya	1.	—	
Fark. Szabó Ján L.	5.	—	
Fodor Mihály Leány	3.	—	
Bencsik Mikl Fia	17.	—	
Sinór Verő Német Ján Fia	4.	—	
Szépe Mih. Leánya	3.	—	
	22.		3.

Die 8va Novembr.

Deák Mihály Fia	11.	—	
Szellő Mih. Leánya	3.	—	
Tót Andr Fia	2½.	—	
Fülöp Nagy Istv. Leány	1.	—	
Tót Ján Fia	20.	—	
Gulyás Ján Fia	7.	—	
Szász Ferencz	16.	—	
Dömény Mátyás Fia	13.	—	
Görög Mihály	47.	—	
Tót Andr Ur Fia	24.	—	
Borsi Fer Fia	2.	—	
Dékány Ján Leány	6.	—	
Dani Szabó Istv. Leánya	3.	—	
Lökös Mih. Fia	20.	—	
Nagy Péterné	22.	—	
Balás Jánosné	20.	—	
Grócz János leánya	9.	—	
Görög Mihály Fia	14.	—	
Egyedi Mihály Fia	1.	—	
Praeceptor Király István	32.	—	
	18.		2.

Die 9va Novembr.

Sipos János Fia	8.	—	
Oláh Gábor Fia	18.	—	
Rideg Mih:	22.	—	
Molnár Márton L:	9.	—	
Nagy Andr	37.	—	
a' Felesége	22.	—	
Balog Pál Ridegje	30.	—	
Györi János	53.	—	
Hangya János Fia	22.	—	
Samu János Fia	12.	—	
Ötvös Sámuel L:	14.	—	
Toth Györgyné	18.	—	
Vecsei Jánosné	70.	—	

Oláh György	---	45.	---
Csáki Ján Leán	---	16.	---
Hamza Mih Leán	---	16.	---
Jakaffi Mih: Leán	---	16.	---
Horváth Mih Leán	---	4.	---
Boka Mih: Leán	---	7.	---
Varga Ján Leán	---	14.	---
Felvinczi Samu Serviens	---	13.	---
Hatházi Andr Fia	---	20.	---
Kurta Katalin Le:	---	4.	---

23.

Die 10. Novembr.

Oskoda Mihály	---	40.	---
Tót Gerg Fia	---	26.	---
Demeter István Fia	---	20.	---
Szüle János Fia	---	7.	---
Takács Ferencz Fia	---	5.	---
Gyöngyösi Ján Fia	---	3.	---
Rab István Fia	---	9.	---
Szabó Mih. Fia	---	13.	---
Rofi György	---	22.	---
Faragó Andréné	---	26.	---
Bocsai Mihály	---	15.	---
Szilvási György N. Ber Istv. Ur Lov	---	30.	---
Fejir János Öccse	---	16.	---
Szabo Imre F.	---	2.	---
Szécsény Mih Leány	---	2.	---
Rudák Andr Le	---	4.	---
Bekk Mikl L.	---	9.	---
Meleg Pál Fia	---	6.	---
Oláh Gábor Fia	---	15.	---
Abanyi Szücs Mih. Fia	---	16.	---
Váras Kanásza	---	22.	---
Mihály Gerg Fia	---	11.	---

22.

Die 11. Novembr.

Barna Ján L.	---	10.	---
Fülöp Nagy Istv.	---	19.	---
Szabó István	---	40.	---
Sigri Gál Ján Leány	---	6.	---
Nagy Andr	---	30.	---
Szomolyán Mih L.	---	10.	---
Kovács Pál Fia	---	17.	---
Hajdú Istvánné	---	30.	---
Gyüge Kovács István	---	50.	---
Kuczora Andr.	---	30.	---
Pap Andrné Öccse F.	---	11.	---
Kaszap Andr L.	---	9.	---

Olasz István Fia	-----	1/2	---	
Gombkötő Kristóf	-----	53.	---	
Kovács Jánné	-----	27.	---	
K. Faragó Mih. Fia	-----	17.	---	
Sanyar István	-----	20.	---	
Nagy. Istv. Fia	-----	7.	---	
Varga. Istv. Leány	-----	4.	---	
Görbe Mih. Fia	-----	2.	---	
Szappanos Jánné Fia	-----	3.	---	
Passai Márta Leány	-----	2.	---	
Ötvös Gerg Leány	-----	1 1/2.	---	
Földi István	-----	23.	---	
Dobos Andráné szolgája	-----	17.	---	
			23.	2.

Die 12. Novembr.

Kanczó Szab. Mih. Fia	-----	4.	---	
Kovács Ján Fia	-----	5.	---	
Varga Fer Leánya	-----	10.	---	
Tót Istváné Leánya	-----	12.	---	
Makai Joseph L.	-----	4.	---	
Kis István Fia	-----	11.	---	
Pécsi János	-----	50.	---	
Bereczki Gerg	-----	18.	---	
Németi Joseph L.	-----	2.	---	
Németi Ján Leánya	-----	1 1/2.	---	
Vecsei Péter Leánya	-----	12.	---	
Szijjártó Legény	-----	22.	---	
Iffju Gál Istv. Leánya	-----	9.	---	
Szabó Mihály Fia	-----	9.	---	
Kele Gergely Deák Iffjú	-----	20.	---	
			14.	1.

Die 13. Novembr.

Gobi Istvánné	-----	18.	---	
Fülöp Nagy Jánosné	-----	26.	---	
Pánti Gerg Fia	-----	5.	---	
Mocsai Ján Leán	-----	14.	---	
Domonyi György Fia	-----	1.	---	
Seres János Leán	-----	14.	---	
Patik Mihály Fia	-----	2.	---	
Korsos Mih: Leán	-----	10.	---	
Gál János Le.	-----	8.	---	
Mészáros Péter Mester	-----	40.	---	
Lakatos János Leán	-----	3 1/2	---	
Molnár György	-----	40.	---	
Rideg János	-----	25.	---	
Rab István Le.	-----	1.	---	
			11.	3.
			284.	19.

Optima tunc Mors est, cum vita est Criminis expers, Mors Foeliae, vita est, cum tibi cara magis.

*

Az 1739^{án} Esztendőbéli Gyászos Laistromnak contiunatioja

November	Annor.	Pest.	Ord.
<i>Die 14. Novembr</i>			
Fodor Mih. Leánya	1.	—	
Kovács Mih. Fia	3.	—	
Szabó Istvánné	22.	—	
Szabó Mihályné	35.	—	
Sipos Gerg Leánya	14.	—	
Halász Jánné Aszsz	27.	—	
Sánta Ferencz Leánya	1/52.	—	
Mészáros Péter	50.	—	
Mészáros Istv. Fia	14.	—	
Oláh György Fia	10.	—	
Jakabházi Mihály	30.	—	
Makai Mih Leánya	1.	—	
Konya Ján Leánya	8.	—	
Horvát Gerg Leánya	6.	—	
Gál Ján Leánya	1.	—	
Ötvös Saml Fia	7.	—	
Antal Mih. Leánya	3.	—	
Másik leánya	1.	—	
Patai Ján Leánya	3.	—	
		17.	2.
<i>Die 15. Novembr.</i>			
Kovács Mihály	25.	—	
Korsós Györgyné Fia	25.	—	
Balás János	25.	—	
Uri István Lea	6.	—	
Soldos János fia	4.	—	
Sánta Ferenczné	4.	—	
Benedek István Le:	3.	—	
Kis Andr Le:	1.	—	
Kopa István Le:	16.	—	
Ördög István Le:	9.	—	
Kisvárdai Péter fia	6.	—	
		10.	1.
<i>Die 16. Novembr.</i>			
Posgai Jánosné	28.	—	
Toth István Fia	10.	—	
Szalinka Mátyás Fia	26.	—	
Vizi Molnár Jánosné	21.	—	
Nagy Andr	40.	—	

D. Szabo István Le:	-----	5.	—	
Kis István Fia	-----	3.	—	
Szépe Mihályné	-----	25.	—	
Györfi György Leán	-----	16.	—	
Toth István Fia	-----	1.	—	
Farago János	-----	27.	—	
Szücs János Fia	-----	5.	—	
K. Jó Gergely	-----	47.	—	
Gál János Fia	-----	14.	—	
Kovács Szabo Gerg Le:	-----	2.	—	
Kecze Andrné	-----	30.	—	
			14.	2.
<i>Die 17. Novembr.</i>				
Biró János Fia	-----	15.	—	
Deák Mihály Leán	-----	4.	—	
Györi István Szolgálója	-----	15.	—	
Kis Andr Fia	-----	1.	—	
Gál János Fia	-----	13.	—	
Zódi Pila	-----	26.	—	
Hatházi Andr Leán	-----	16.	—	
			6.	1.
<i>Die 18. Novembr.</i>				
Füleki István Leán	-----	1/2.	—	
Máthé János Leá:	-----	2.	—	
Sánta Ferencz Lea:	-----	4.	—	
Oláh Mihály Fia	-----	6.	—	
Malosa István Fia	-----	11.	—	
Panto Gergely Le:	-----	13.	—	
			5.	1.
<i>Die 19. Novembr.</i>				
Sándor János	-----	48.	—	
Vásárhelyi Saml Fia	-----	3/12.	—	
Szabó István Fia	-----	7/52.	—	
Czira Nagy István Fia	-----	12.	—	
Sós István Fia	-----	20.	—	
Hangya István Leány	-----	6.	—	
Módra István Fia	-----	3.	—	
Vesenyi Kis Ján Fia	-----	6/365.	—	
Gajdos Már Abonyi	-----	35.	—	
Csala Tót Ján Bujtárja	-----	12.	—	
			7.	3.
<i>Die 20. Novembr.</i>				
Passai Márton	-----	50.	—	
Boni Péter Leány	-----	20.	—	
Iffjú Gál István Szólg	-----	22.	—	
Balog Gergely	-----	21.	—	
Bali János	-----	36.	—	
Fodor Illyés Leány	-----	6.	—	

Harci Jánosné -----	60.	—	—
Veres Ferenc -----	70.	—	—
Zákány Andr Vasáros -----	35.	—	—
		7.	2.
<i>Die 21. Novembr.</i>			
Varga Gerg Fia -----	1.	—	—
Gobi István Leán -----	16.	—	—
Ábrahám Korsós Leán -----	2 1/2.	—	—
Rideg István -----	40.	—	—
Szabó János Leán -----	8.	—	—
		5.	—
<i>Die 22. Novembr.</i>			
Tóth Pál Ur Lea -----	5.	—	—
Kürti Mihályné -----	19.	—	—
Sárándi Sámuel Le: -----	1 1/2.	—	—
Füleki Gergely -----	26.	—	—
Gulyás János Le: -----	9.	—	—
Szokolyai Jánosné -----	30.	—	—
Hamza Mihályné Le: -----	8.	—	—
Mányoki István Fia -----	4.	—	—
Bende Ferencz Fia -----	10.	—	—
Konya János Fia -----	3.	—	—
Lakos Jánosnál Kécskei Gyer. -----	7.	—	—
		10.	1.
<i>Die 23. Novembr.</i>			
Hamza Jánosné -----	21.	—	—
Fia -----	1.	—	—
Borsós István Fia -----	14.	—	—
		1.	2.
<i>Die 24. Novembr.</i>			
Csala Tót Ján Fia -----	13.	—	—
Varga Istv. Fia -----	3.	—	—
Kaszap Andr Fia -----	21.	—	—
Meleg Pál Fia -----	17.	—	—
		4.	—
<i>Die 25. Novembr.</i>			
Posta János -----	15.	—	—
Hamza Ján Leánya -----	5/365.	—	—
Mészáros István -----	42.	—	—
Kovács Mih Leánya -----	2/12.	—	—
Farkas Ján béresse -----	20.	—	—
Bese Jánosnál Leány -----	18.	—	—
		4.	2.
<i>Die 26. Novembr.</i>			
Meleg Pál Fia -----	4.	—	—
Bakonyi Jánne Leány -----	12.	—	—
		1.	1.

Die 27. Novembr.

Kanczó Mihály Fia	11.	—	—
Kopa István Leánya	13.	—	—
Dáni Szabó Istv. Inassa	15.	—	—
Patonai Ján Fia	20.	—	—
Váradí Sz. Saml Leánya	10.	—	—
Balás János Fia	20.	—	—
Iffjú Farkas István	22.	—	—
Konya Ján Fia	13.	—	—

8.

Die 28. Novembr.

Iffjú Pataki János	40.	—	—
Kopa István	50.	—	—
Ötvös Gerg	29.	—	—
Sipos Gerg Fia	15.	—	—
Nagy Fer Fia	1/52	—	—
Nadaskai Andr Fia	6.	—	—
Balás János Unokája	3.	—	—
Kontár Pálné Leánya	11.	—	—
Körmendi als Reszeli Pál	40.	—	—

6. 3.

Die 29. Novembr.

Milus János Leány	5.	—	—
Gulyás János	40.	—	—
Varga Mih. Leány	16.	—	—
Deák Istv. Leány	13.	—	—
Gál Istv. Leány	3.	—	—
Dabis János	38.	—	—
Tót Pál	70.	—	—
Német János	34.	—	—

7. 1.

Die 30. Novembr.

Barát Jánné Aszsz.	26.	—	—
Tót István Leána	10.	—	—
Szücs János Fia	10.	—	—
Nagy János Szolgája	16.	—	—

3. 1.

399. 42.

441. —

December

Die 1. Decembr.

Fejszés Tót Istv.	7.	—	—
Farkas Gáspár	7.	—	—
Gál János	56.	—	—
Szóke Istv. Fia	10/12.	—	—
Mohosné Leány Öccse	18.	—	—
Szántai Ján Leány	2.	—	—

4. 2.

<i>Die 2da Decembr.</i>		
Sánta Ferencz Fia -----	4.	—
Gombai János -----	22.	—
Simon Mihály -----	36.	—
Sárkány János Fia -----	10.	—
		4.
<i>Die 3ª Decembr.</i>		
Vincze Andr -----	25.	—
Szücs János -----	26.	—
		2.
<i>Die 4ta Decembr.</i>		
Szentesi Kovács István Fia -----	15.	—
Fejszés Tót István Le: -----	9.	—
Boczonádi Andr -----	22.	—
Özvegy Donátné Fia -----	11.	—
V. Kis Mihály Le: -----	5.	—
Deák Gerg Leán -----	11.	—
Hoffer Andr Szolgája -----	35.	—
Horvát Mihály Fia -----	3.	—
		8.
<i>Die 5. Decembr.</i>		
Nádházi Varga Ján Fia -----	4/12.	—
Horvát Mihály -----	39.	—
Hangya Ján Leánya -----	1 1/2.	—
Szász Istv Kovács Fia -----	1.	—
		2.
		2.
<i>Die 6. Decembr.</i>		
Sigrai Mih. Ur Leánya -----	2.	—
Vincze Andr -----	60.	—
Gulyás Ján Fia -----	1.	—
Hajdú Mih. Leánya -----	8.	—
Csontos Joseph -----	14 1/4.	—
		4.
		1.
<i>Die 7ma Decembr.</i>		
Molnár Ján Leánya -----	5.	—
Csönkös Istv. Fia -----	7.	—
Fazekas Ján Fia -----	1.	—
		2.
		1.
<i>Die 8va Decembr.</i>		
Görög Szijjártó Ján Leánya -----	2.	—
Iffjú Farkas Mihályné -----	20.	—
Fejér Gerg Leánya -----	1.	—
Gyüge Kovács Istv. Fia -----	13.	—
Kasza Andr Leánya -----	1.	—
Gyöngyösi Mih. Fia -----	1.	—
		4.
		2.

Die 9. Decembr.

Mocsai János Fia -----	16.	—	—
Or Biró János -----	9.	—	—
Mészáros Gerg Fia -----	8.	—	—
		2.	1.

Die 10ma Decembr.

Deme János Fia -----	15.	—	—
Tót István Leánya -----	8.	—	—
Gyöngyösi Mihályné -----	44.	—	—
Deák Ján Leánya -----	1 1/2.	—	—
		2.	2.

Die 11. Decembr.

Szabó Mih Leánya -----	1 1/2.	—	—
Sós András -----	24.	—	—
		1.	1.

Die 12. Decembr.

Solymosi Péter Leánya -----	1.	—	—
			1.

Die 13. Decembr.

Deák István Fia -----	20.	—	—
Bajomi O. Istvánné -----	17.	—	—
Mészáros Márta -----	18.	—	—
Faragó Pál -----	20.	—	—
		4.	—

Die 14. X^{mbr.}

Vincze Andrásné -----	50.	—	—
-----------------------	-----	---	---

Die 15. Decembr.

Bali Jánosné -----	30.	—	—
Gulyás Jánosné -----	35.	—	—
Komjáti Fer leánya -----	10.	—	—
Varga István -----	30.	—	—
Füleki István Fia -----	5.	—	—
Keszi Illyés -----	21.	—	—
Gulyás Jánné idétl Fia -----		—	—

Die 16. Decembr.

Bán Péter Fia -----	19.	—	—
Deák Ján -----	24.	—	—
Keresztúri Mar. Leánya. -----	5.	—	—
Kövér Péter Leánya -----	8/12	—	—

17. X^{br}

17. X ^{br} Fejér János Fia -----	2.	—	—
Kanczo Mihály Leán -----	9.	—	—
Hegedüs István -----	28.	—	—
Kocsár János -----	26.	—	—

Die 18. Decembr.

Patai János -----	60.	—	—
-------------------	-----	---	---

Die 19. X^{br}

Fejszés Toth István Fia -----	2.	—	—
-------------------------------	----	---	---

<i>Die 20. X^{br}</i>	Csontos Sámuel harangozó -----	42.
	Gulyás János Leány -----	3.
<i>Die 21. X^{br}</i>	Gál István Fia -----	7.
	Millus János Fia -----	9.
	Tatainé Gyermeke -----	
<i>Die 22. X^{br}</i>	Bajomi Oláh István -----	24.
	Jakabházi Mihály Le. -----	1 1/2.
	Csontos Szolgálója -----	12.
	Szóke István Fia -----	8.
<i>Die 23. X^{br}</i>	Toth Mihály -----	20.
	Makai Pál Leán -----	5.
	Toth István Fele: -----	30.
<i>Die 24. X^{br}</i>	Asztalos János Leán -----	10.
	Székely János Le. -----	18.
<i>Die 25, 26. X^{br}</i>	Mészáros Györgyné -----	54.
	Csicska János Fia -----	12.
<i>Die 27. Decemb.</i>	Kulcsár Mihály Fia -----	12.
	Szűcs Mátyásné -----	65.
<i>Die 28. Decem.</i>	Oláh János -----	50.
<i>Die 29. Decem.</i>	Olasz Mártonné -----	31.
	Czigány Kálé Mihály Fia -----	15.
<i>Die 30. Decem.</i>	Mágócsi Gerg Fia -----	12.
	Somogyi Gergelyné -----	48.
	Gél Gergely Leán -----	1/52.
	Médi Mihály -----	19.
	Iffjú Czirják Már -----	20.
<i>Die 31. Decem.</i>	Meleg Pál bujtárja -----	40.
	Solti István Fia -----	9.
		98.
Anno 1740.		
<i>Die 1, 2, et 3. Január.</i>	Semberi János Leány. -----	5.
<i>Die 4. Január.</i>	Gyarmati István Leán. -----	15.
<i>Die 5. Január.</i>	Iffju Molnár István -----	26.
	Kelemen István Leán. -----	1.

<i>Die 6. Január.</i>			
	Fruttus Istv. Ur Szolgálója -----	20.	
<i>Die 7. Január.</i>			
	Makai Pál Felesége -----	23.	
<i>Die 8. Január.</i>			
	Hangya János Fia -----	14.	
	Varga István Felesége -----	44.	
<i>Die 9. Január.</i>			
	Zombori György Ur Szolgálója -----	70.	
<i>Die 10.</i>			
	Kovács János Fia -----	1 1/2.	
	11. Rác István -----	20.	
	12. Székely Ján Leánya -----	16.	
	13. Asztalos Jánné fia -----	3.	
	14. Olasz Márton Leánya -----	3/52.	
	15. -----		
<i>NB. 16.</i>			
	Donát Gerg Fia -----	2 1/2.	
	Kovács János Leánya -----	8.	
	18. Miskolci Ján -----	36.	
	Bárany Andr fia -----	1.	
	Kovács Péter Leány -----	7.	
	19. Veres Jánosné -----	40.	
	21. Pesti Gergely -----	60.	
	22. Szecsei János Fia -----	1/52	
	25. Molnár Ist. Leán.		
	Gellén Gerg Leán -----	7.	
	29. Domokos Miklósné -----	45.	
	30. Gál Gergelyné -----	28.	
	Kádár György -----	45.	
	31. -----		5. 22.
<i>Februárius.</i>			
	1. Miskolci Ján Fia -----	2/12.	
	4. February Pap Ján -----	77.	
	9. Febr. Mányoki Ján -----	70.	
	Bancsi Istv. -----	80.	
	10. Febr. Hagymás Ján Fia -----	5/52.	
	14. Bekó Mihály -----	40.	
	16 ^a Veres Istv. Fia -----	3.	
	17 ^a Borsos Jánné -----	60.	
	18. Vida János -----	60.	
	29 ^a Febr. Vida Ján. Fia -----	2.	
	Árva Gyermekek -----	1.	
<i>Martius</i>			11.
	2a Demeter Istvánné -----	18.	
	8a Csikvári Ádám -----	45.	
	9a Horvát Istvánné -----	74.	
	Kis Gerg Leánya -----	1/52.	
Summa in Peste Demortuorum usq. ultima. January.			
N ^o 2693,,			
Morbo ordinar 254 Summa. 2947.			

A vírus hepatitis előfordulása Bács-Kiskun megyében 1968–1978.

NAGYLUCSKAY SÁNDOR

Virus hepatitisnek nevezzük a jelenlegi felfogás szerint a szervezet generalizált, vírus eredetű fertőzését, amelyet a máj acut gyulladása kísér icterusszal vagy anélkül. A betegségnek három formája ismeretes: az „A”-típusú vírus hepatitis (syn.: hepatitis infectiosa — HI, vagy IH = infectious hepatitis; hepatitis epidemica; stb.), a „B”-típusú vírus hepatitis (syn.: serum hepatitis — SH; posttransfusio hepatitis; stb.) és a „non—A, non—B” vírus hepatitis. A három forma aetiologiai, immunológiai és epidemiológiai különbségekkel, de klinikailag és kórszövettanilag nem mutatnak olyan eltérést, amelyek alapján biztosan elkülöníthetők volnának. Ez az oka annak, hogy Magyarországon is a vírus hepatitis mindhárom formája együttesen „hepatitis infectiosa” néven szerepel a járványügyi statisztikákban. (Nem tartoznak a vírus hepatitis fogalmkörébe azok az egyéb, vírus eredetű máj-ártalmak, amelyek jól elkülöníthető, ismert nosologiai egységek (pl. sárgaláz, rubeola, részjelenségeiként észlelhetők). (Working Group of WHO, 1975.)

Bár a vírus hepatitis általában az „újabb fertőző betegségek” közé sorolják, története meglehetősen hosszú múltra tekint vissza. „Sárgaság” tömeges előfordulására már a babilóniai Talmudban (i. e. V. század) és Hippokratész (i. e. 377) feljegyzéseiben találunk adatokat (A. J. Zuckerman, 1970). Magyarországon 1705-ben, tehát a Rákóczi-szabadságharc idején észlelték először tömeges előfordulását. A betegség fertőző voltát elsőnek az orosz *Botkin* (1883) ismerte fel („Botkin-kór”), a vírus aetiologia lehetőségét pedig az angol *McDonald* (1908 és 1918) vetette fel. A parenteralis terjedés első leírása 1885-ből, a német *Lürman*-tól származik, aki ezt tömeges variolavaccinációk alkalmával figyelte meg. Végleges bizonyítást azonban csak a II. világháborúban nyert az amerikai hadseregben végzett sárgalázelleni vaccinációk során (*Fox és mtsai*, 1942; *Sawyer és mtsai*, 1944). Az első sikeres parenteralis átviteli kísérlet *Oliphant és mtsai* (1943) nevéhez fűződik. A fertőzést orálisan *Voegt* (1942) vitte át elsőnek kísérletileg emberről emberre, a sorozatos átvitel lehetőségét pedig *Havens* (1945) bizonyította be. (*Siede*, 1957.)

Aetiologia

A vírus hepatitis három típusa kórokozóinak tenyésztése a számos sikeresnek tűnő kísérlet ellenére sem megoldott. A kórokozókra vonatkozó legbiztosabb ismereteket korábban önkénteseken végzett emberkísérletek, ma az epidemiológiai megfigyelések és a laboratóriumi vizsgálatok adataiból nyerhetjük. Ezek szerint a hepatitis vírusának legalább három típusa különíthető el: az „A”-vírus (= HAV) az A-típusú vírus hepatitis kórokozója, a „B”-vírus (= HBV) a B-típusú vírus hepatitis kórokozója. A „non—A, non—B” hepatitis kórokozójára vonatkozó ismereteink igen szegényesek: nem zárható ki az, hogy nem egy, hanem több vírus is szerepelhet — és ennek megfelelően a betegség további típusai (Hepat. Surveillance Rep., 1978.).

Az „A”-vírus (HAV) ribonukleinsavat tartalmaz, morfológiai és biokémiai tulajdonságai az eneterovírusokéhoz hasonló. Gömb alakú, átmérője 27 nm, tehát a kis vírusok közé tartozik. A „B”-vírus jóval nagyobb, átmérője 47 nm. Desoxyribonukleinsavat tartalmaz, tehát lényegesen különbözik az A-vírustól. Felfedezéséhez *Blumberg és mtsai* munkája vezetett, akik 1964-ben — más irányú vizsgálataik során — egy ausztráliai bennszülött savójában egy addig ismeretlen antigént mutattak ki, amelyet a hordozó személyről *Australia-antigénnek* neveztek el. Későbbi, világszerte nagy intenzitással folytatott vizsgálatok igazolták, hogy ez a B-vírus (HBV) peplonjának (= külső burok) lipoprotein természetű felületi antigénje, amelyet ezért „surface” (= felület, arc), antigénnek: HB_s —Ag neveztek el. A HB_s —Ag a vérben sok esetben egymagában fordul elő: „belső” nélküli „héj”. A teljes vírus-részecskében a felületi antigént tartalmazó peplon alatt helyezkedik el a nukleinsavat körülvevő, fehérjetermészetű „belső” (core) antigén: HB_c —Ag. Számos vizsgálat azt mutatja, hogy a vírus virulenciájáért egy további antigén: a HB_e —Ag tehető felelőssé. (Working Group of WHO, 1975.). A vírus hepatitis további típusára (típusaira) vonatkozó aetiológiai ismereteink igen szerények: tudomásom szerint mindössze egyetlen közlemény jelent meg arról, hogy „non—A non—B” vírus hepatitises beteg savójában sikerült kimutatni egy, a B-vírushoz morfológiailag hasonló eddig ismeretlen vírust csimpánzba oltva (*Alter, H. J. és mtsai*, 1978).

A hepatitis vírusok ismert típusainak tulajdonságai közül epidemiológiai szempontból különleges fontosságú nagy ellenállóképességük. Szobahőmérsékleten mindkét típus több, mint 6 hónapig; 56 C° (329 K°) az A-vírus 30 percig, a B-vírus 4 óra hosszáig életképes (fertőzőképes) marad. Kémiai fertőtlenítőszerekkel szemben is meglehetősen ellenállóak: elsősorban a klórtartalmú desinficiensek hatásosak.

A fertőzés terjedése

Az A-vírus elsősorban enteralis úton terjed, de átvihető parenteralis úton is. Így fertőző anyagként főleg széklet, vizelet, illetőleg az ezekkel szennyeződött élelmiszerek, ivóvíz, használati tárgyak szerepelhetnek. A fertőzés közvetítésében bizonyítottan látszik a legyek közreműködése is. A B-vírus elsősorban parenteralisan vihető át vér, vércsízítmények, illetőleg fertőzött vérrel szennyeződött, nem kellően sterilizált orvosi műszerek segítségével. (Feltételezhető a fodrász-eszközök átvivő szerepe is sérülés esetén). Nem zárható ki a vérszívó rovarok (elsősorban szúnyogok) átvivő szerepe sem. A legutóbbi idők vizsgálatai és epidemiológiai megfigyelései igazolták a B-vírus oralis terjedését, sőt sexualis érintkezés útján való átvitelének lehetőségét is. A „non—A non—B” vírus hepatitis kórokozója jelenlegi ismereteink szerint elsősorban transfúziók útján terjed. (D. P. Francias and J. E. Maynard, 1979.)

Incubatio

A lappangási az A-típusú vírus hepatitis esetében 15 és 40 nap között, a B-típus esetében 50 és 180 nap között, a „non—A non—B” esetében 35—60 nap között változik.

Pathogenesis

Az individuális szervezeti válasz a hepatitis vírussal történt fertőzésre nagymértékben változó és számos, csak részben ismert szervezeti és környezeti tényező hatásától, illetőleg ezek kölcsönhatásaitól függ. A tünetek, a lefolyás tehát egyénenként nagyon különböző lehet, de a betegség három típusa között klinikai és kórszövettani alapon jelenleg nem lehet különbséget tenni. (A differential-diagnosis csak az aetiologia és az epidemiológiai sajátosságok alapján történhet). Mindhárom típusnál a legszembetűnőbb localisatio a máj, a betegség mégsem kizárólag a máj megbetegedése. Sectios és biopsiás vizsgálatok egyaránt igazolják, hogy a máj állományában gyulladós és elfajulásos folyamatok végbemennek ugyan, de a gyomorban, a bélfalban, a lépben és a mesenterialis nyirokcsomókban is kimutathatók kórszövettani elváltozások a betegség szokványos lefolyású eseteiben is.

A vírus hepatitis lefolyása típusos esetekben három szakaszra osztható: az alig, vagy egyáltalán nem jellemző tünetekkel járó *prodromalis* vagy *praectericus* szakra; a jellemző, májkárosodásra utaló tüneteket, morphologiai

és functionalis elváltozásokat mutató *icterikus (activ)* szakra; végül a fokozatosan visszafejlődő subjectiv és objectiv tünetek által jelzett *posticterikus (inactiv)* szakra. Az egyes szakaszok között a határ nem mindig éles, sőt az anicterikus esetekben teljesen elmosódik. A vírus hepatitishez *szövődményként* cholangitis és veseműködés kismértékű zavara is társulhat (hepatorenalis syndroma). Legsúlyosabb *következményei*: acut májatrophia, chronikus hepatitis és cirrhosis ritkán fordulnak elő, gyakori viszont a subjectiv panaszok fennmaradása hónapokig, esetleg évekig, általában objective kimutatható eltérések nélkül (posthepatitises syndroma). Újabban felvetődött annak a lehetősége is, hogy a B-típusú vírus hepatitis szerepet játszhat a primer máj-carcinoma kialakulásában is.

A vírus hepatitis *prognosisa* általában jó: a diagnosztizált és bejelentett esetek letalitása (= 100 beteg közül meghaltak az adott betegségben) 1,5—2,0% körül van.

A betegség kiállása típuspecifikus *védettséget* hagy maga után. Az egyes típusok között kereszt-immunitás nincs.

Járványügyi intézkedések

A vírus hepatitis (hepatitis infectiosa néven) Magyarországon bejelentésre és kijelentésre (zárójelentés) kötelezett fertőző betegség. A beteget az acut tünetek lezajlásáig teljes, kórházban történő elkülönítés alá kell vetni. A vele érintkezett személyeket gamma-globulin prophylaxisban kell részesíteni, és 40 napra járványügyi megfigyelés alá kell helyezni. Ugyanezen idő alatt nem foglalkozhat közfogyasztásra szánt élelmezési anyagok, ételek, italok kezelésével, nem dolgozhat vízműveknél, gyermekvédelmi intézményekben, kórházi osztályokon.

Elterjedtsége

„Sárgaság” tömeges előfordulását elsősorban háborúk idején, főleg a harcoló hadseregek körében észlelték az elmúlt évszázadokban. Ez a jellemző tulajdonsága megmaradt a legutóbbi időkhig: a II. világháborúban és az azt követő „helyi háborúkban” is nagyszámú vírus hepatitis megbetegedést észleltek. A polgári lakosság körében való nagyobb méretű előfordulását háború után először a „totalis”-nak minősített II. világháború után tapasztalták.

Pontosabb képet gyakoriságáról csak a bejelentési kötelezettség bevezetése óta nyerhetünk. Bár Göteborghban (Svédország) már 1901-ben kötele-

zővé tették a vírus hepatitis bejelentését, de az általánossá csak az 1950-es évek óta vált. Az Egészségügyi Világszervezet adatai szerint ma Európában 22 ország — köztük 1950 óta Magyarország — világviszonylatban pedig 34 ország regisztrálja rendszeresen előfordulását. A nem teljes világ-adatok alapján is megállapítható, hogy a vírus hepatitis világszerte a legelterjedtebb fertőző betegségek közé tartozik. Magyarországon is évek óta az első helyek egyikét foglalja el gyakoriság szempontjából a bejelentésre kötelezett heveny fertőző betegségek között.

A vírus hepatitis néhány epidemiológiai sajátossága Magyarországon 1950—1978-ig

A vírus hepatitis morbiditása (= a megbetegedések száma 100 000 lakosra számítva) Magyarországon — hasonlóan a legtöbb európai és amerikai országhoz — az 1950-es évek végén elért csúcshoz óta folyamatosan csökken. A legmagasabb morbiditás 1956-ban volt: 199,5 ‰, ez az érték 1978-ban lecsökkent 58,4 ‰-re. Ez a morbiditáscsökkenés azonban nem egyenletes, amint azt az 1. sz. ábra mutatja, amelyen a morbiditási értékek vannak feltüntetve a bejelentési kötelezettség bevezetésétől (1950) egészen 1978-ig. 1. ábra.

A vírus hepatitis morbiditása 1950 és 1951 években mutatta az eddigi legalacsonyabb értékeket. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszott az is, hogy a bejelentési kötelezettség első két évében talán a bejelentési fegyelem sem volt kifogástalan. Mégis valószínű, hogy az 1950-es évek elején a megbetegedések számának rohamos emelkedése csak kis részben volt a javuló fegyelem eredménye, alapvetően a betegség rohamos terjedését jelezte. Ezt igazolja az is, hogy az 1956-ban elért csúcshoz után, még ugyanabban az évtizedben a morbiditás csökkenése is megfigyelhető, ami a fogékony lakosság mind nagyobb hányadának átfertőződését és az ennek révén megszerzett természetes védettségét mutatta. A morbiditás ettől kezdve folyamatosan csökkenő tendenciát mutat, de 1961-ben, 1963-ban, 1967—68-ban és 1972—73-ban, végül 1978-ban kisebb-nagyobb emelkedés következett be. A morbiditás értéke tehát *periodikus változásokat* mutatott. Az egyes periódusok legmagasabb értékei 2—5 évenként követték egymást. Ez megfelel a külföldi adatoknak is: pl. Nagy-Britanniában *Zuckerman és mások* becslése szerint egyes periódusok hossza 5—7—10 év. A Magyarországon tapasztalható periodicitás okaira a *korspecifikus morbiditás* (= a megbetegedések száma életkor szerint, 100 000 azonos korúra számítva) alakulásából következtethetünk. 2. ábra.

A vírus hepatitis morbiditása a 0—2 éves és a 15 éven felüli korcsoportokban alig változott 1968 és 1978 között. A 3—14 éves korcsoport morbiditása viszont igen nagy eltéréseket mutatott: 1968-ban, 1973-ban és 1977—78-ban produkálva kiugró értékeket. Ez tehát teljesen egybeesett a teljes lakosság morbiditási értékeiben tapasztalható emelkedésekkel, de annál lényegesen magasabb volt. Feltételezhető tehát, hogy a 2—5 évenként tapasztalható morbiditás-emelkedés oka az új, természetes védeltséget még nem szerzett korosztályok számarány-növekedésében keresendő.

A korszpecifikus morbiditás adataiból következtethetünk a lakosság átfertőződöttségére és ezen keresztül *természetes védeltségére*. Világszerte a 15 évesnél fiatalabb és a legidősebb: 70 év feletti korosztályok morbiditása a legnagyobb. Ez a legfiatalabbaknál a természetes védeltség hiányával, a legidősebeknél pedig egyéb hajlamosító tényezőkkel (más betegségek, csökkent ellenállóképeség, májkárosító ételek, italok, élvezeti szerek, gyógyszeresedés stb) magyarázható. A morbiditás 15 és 70 év között fokozatosan csökken, legalacsonyabb értéket a 30—49 évesek között regisztrálnak, tehát ezek a korcsoportok tekinthetők a lehetséges maximális mértékben természetes úton védetteknek. A korszpecifikus morbiditás csökkenésének mértékéből következtetve ezekben a korcsoportokban a védettek aránya 50—70%-ra tehető. Ez az egész lakosság vonatkozásában legfeljebb 40%-os értéket jelenthet.

A vírus hepatitis előfordulása Bács-Kiskun megyében, összehasonlítva az ország többi részével

Ahogy az ember csak a környezetében, s azzal szoros kapcsolatban létezhet (Pavlov), úgy az ember fertőző betegségei sem tanulmányozhatók a vizsgált terület környezetétől elvonatkoztatva. Bács-Kiskun megye tágabb környezete az egész ország, ezen belül az alföldi tájegység — közvetlen környezete pedig az a dél-alföldi tervezési-gazdasági körzet, amelynek négy közigazgatási egysége sok tekintetben hasonló természeti, gazdasági és társadalmi viszonyokat mutat.

1. A vírus hepatitis Bács-Kiskun megyében, összehasonlítva az országos helyzettel. 3. ábra 1. táblázat.

Bács-Kiskun megye 1968—1978. években regisztrált vírus hepatitis morbiditását összehasonlítva a teljes Magyarország azonos időszakra vonatkozó adataival alapvetően azonos tendenciájú, de részleteiben némileg eltérő

1. táblázat

Bejelentett vírus hepatitis megbetegedések 100 000 lakosra Magyarországon és ezen belül Bács-Kiskun megyében. 1968—1978.

Év:	Magyarország:			Bács-Kiskun megye:
	Összesen:	Megyék:	Megyei jogú városok	
1968	132,6	150,25	101,14	98,0
1969	112,3	138,91	88,26	97,4
1970	83,9	90,20	69,60	100,9
1971	76,6	76,96	68,32	81,9
1972	91,3	87,07	93,85	68,8
1973	94,6	101,9	70,67	65,4
1974	71,8	74,66	55,82	65,5
1975	57,6	68,02	50,02	57,8
1976	55,6	56,95	54,1	58,4
1977	56,2	55,17	50,45	52,5
1978	58,4	54,9	52,8	50,5

Az Országos Közegészségügyi Intézet adatai alapján.

változások figyelhetők meg. Mind az ország, mind a megye vírus hepatitis morbiditása a vizsgált időszak kezdetétől 1978-ig igen nagy mértékben csökkent: az országos érték 55,9%-kal, a megye morbiditása 48,5%-kal. A csökkenés egyik esetben sem egyenesvonalú. Az országos morbiditás csökkenését 1972. és 1973. években igen jelentős emelkedés, majd 1977. és 1978. években mérsékelt emelkedő tendencia szakítja meg. A megye morbiditásának jelentős csökkenése két évvel később kezdődik, mint az országos morbiditás csökkenése: csak 1970-ben. Az ekkor elkezdődött rohamos csökkenést két ízben: 1973. és 1974. években, valamint 1975. és 1976. években olyan kismértékű emelkedés szakítja meg, ami inkább a csökkenés megtorpanásának tekinthető.

Az alapvetően azonos tendenciájú változáson belül tehát eltérésként értékelhető az, hogy a megye morbiditása 1—2 év késéssel követi csak az országos változást és, hogy a ciklusos ingadozás a morbiditásban a megye esetében sokkal kisebb mértékű, szinte elmosódott.

Az országos morbiditáson belül a hat megyei jogú város morbiditása alacsonyabb, a megyéké magasabb. Bács-Kiskun megye vírus hepatitis morbiditása a két érték között változik: legtöbbször magasabb, mint a városoké, de alacsonyabb, mint a megyéké. A különbség azonban nem significantis sem a megyékhez viszonyítva.

$\chi^2_1 = 1,6364$; $20\% < p < 30\%$; sem a városokhoz viszonyítva

$\chi^2_1 = 2,3294$; $10\% < p < 20\%$.

2. Bács-Kiskun megye virus hepatitis morbiditása összehasonlítva az „alföldi” tájegység adataival.

Bármely járványfolyamat keletkezéséhez és fennmaradásához elengedhetetlenül szükség van: a) a fertőzés forrására, b) a kórokozó terjedését biztosító környezeti (és szervezeti) tényezőkre, körülményekre, valamint: c) az adott fertőző betegséggel szemben fogékony lakosságra. Ezek érvényesülését igen jelentős mértékben befolyásolják *természeti* (földrajzi, klimatikus, meteorológiai, stb.) és *társadalmi tényezők* (élet- és munkakörülmények, település- és lakásviszonyok, életszínvonal, kulturális színvonal, az egészségügyi ellátás fejlettsége és hozzáférhetősége, stb). Ez utóbbi kettő egymással is szoros kapcsolatban áll. A gyakori és sokoldalú változásnak kitett társadalmi tényezők egy-egy adott terület alig változó természeti földrajzi viszonyai között érvényesülnek.

Magyarország — bár alapvetően alacsony fekvésű, túlnyomórészt síksági ország — hat nagy domborzati területegységre osztható. Ezek elég jelentős mértékben különböznek egymástól domborzati, geológiai, meteorológiai, növény- és állatföldrajzi, sőt településföldrajzi viszonyaik vonatkozásában is. Bács-Kiskun megye közülük az „Alföld” megjelölésű tájegységhez tartozik. Itt hét megye: Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Hajdú-Bihar, Pest, Szabolcs-Szatmár, Szolnok; valamint két megyei jogú nagyváros: Debrecen és Szeged helyezkedik el. (A közigazgatási határok nem minden esetben illeszkednek pontosan a tájegység természetes határához, de mivel a fertőző betegségek regisztrálása közigazgatási egységenként történik, ettől kénytelenek vagyunk eltekinteni. Ugyanezen okból kellett a hat területi egységet négy nagy tájegységbe összevonni a következő beosztás szerint: „Alföld”, „Dunántúl”, „Észak” és „Budapest”). 2. táblázat.

A virus hepatitis morbiditásának alakulása mind a négy tájegység esetében azonos tendenciájú: a vizsgált időszakban igen jelentős csökkenés következett be. Különösen szembetűnő ez a „Dunántúl” esetében, ahol 1968-ban a legmagasabb: 158,91‰000; 1978-ban pedig a legalacsonyabb: 41,39‰000 értéket találjuk. (73,9%-os csökkenés). Legkisebb mértékben Budapest morbiditása változott: 10 év alatt mindössze 40,5%-kal csökkent.

Az alapvető azonosságon belül azonban bizonyos eltérések is tapasztalhatók. A vizsgált időszak elején a kiinduló morbiditási érték csak Budapest esetében volt kevesebb, mint 100‰-os, az Alföldé mérsékelten, a másik két tájegységé jelentősen meghaladta ezt az értéket. Ezt követően a négy tájegység morbiditási értékei előbb fokozatosan, majd egyre rohamosabban közeledtek egymáshoz annyira, hogy 1977. és 1978. években már nem is Budapest, hanem a Dunántúl morbiditása volt a legalacsonyabb, a

2. táblázat

Bejelentett vírus hepatitis megbetegedések 100 000 lakosra Magyarország három nagy tájegységében és Budapesten. 1968—1978.

Év:	Alföld:	Dunántúl:	„Észak”	Budapest
1968	118,42	158,91	154,23	88,7
1969	93,14	145,81	126,03	80,1
1970	77,1	94,48	89,53	65,0
1971	67,48	76,41	89,2	67,5
1972	90,82	71,57	133,83	77,5
1973	95,01	90,85	109,8	66,6
1974	66,39	70,9	79,28	59,0
1975	58,01	65,35	56,53	45,4
1976	56,46	54,82	62,3	46,3
1977	68,48	31,69	72,08	44,7
1978	65,87	41,39	64,75	52,7

Az Országos Közegészségügyi Intézet Jelentései, 1969—1979. adatai alapján.

másik két tájegységé pedig — ha mérsékeltén magasabb szinten is — alig tért el egymástól. Elképzelhető, hogy a folyamatos csökkenés és a fokozatos „uniformizálódás” eredményeképpen hosszabb-rövidebb idő múlva kialakul az egész országban egy olyan alacsony és viszonylag állandó morbiditási érték, amelynek további csökkenése a természetes átfertőződés révén már nem várható. Ezen a ponton további eredmény csak hatásos oltóanyag széles körű — optimális esetben általános — alkalmazása esetén érhető el.

A 2. táblázat adatait elemezve feltételezhető, hogy ezt a „természetes morbiditási minimumot” az egyes tájegységek nem egyszerre érik el. Jelenleg leginkább Budapest közelítette meg ezt a helyzetet. Erre utal elsősorban a morbiditáscsökkenés lassuló mértéke, az egymást követő években található közel azonos morbiditási értékek és nem utolsósorban az, hogy a vizsgált időszakra eső járványciklus emelkedése igen mérsékelt. Az emelkedést megelőző évhez viszonyítva a ciklus csúcspontját jelentő 1972. és 1973. években a morbiditásemelkedés Budapesten 14,8%; a Dunántúlon 26,9%; az Alföldön 37,7% és északon 50,0%. Bizonyos fokozatosság állapítható tehát meg, amelyben az Alföld a középső helyzetet foglalja el, nem sokkal maradva el a Dunántúltól és jelentősen megelőzve északot. 4. ábra.

Összehasonlítva az Alföld morbiditásának alakulását Bács-Kiskun megye morbiditásával alapvető tendenciájában hasonló, de lefutásában jelentősen eltérő görbéket kapunk. A két görbe minimumai és maximumai nem esnek egybe és Bács-Kiskun megye morbiditási görbéjéből hiányoznak azok a kiugrások és csökkenések, amelyek oly változatossá teszik az Alföld

egészenek morbiditási viszonyait. Ez azt mutatja, hogy az Alföld megyéi között kell lenni olyannak, amelyben a vírus hepatitis morbiditási viszonyai még nagyobb mértékben különböznek a Bács-Kiskun megyében tapasztalattól mint az az átlagérték, amelyben az egész tájegység valamennyi megyéjének adatai szerepelnek. Bács-Kiskun megye vírus hepatitis morbiditási adatait tehát nem lehet az egész Alföld értékei alapján értelmezni, azokat a szűkebb környezet megfelelő adataival kell összehasonlítani.

3. A vírus hepatitis morbiditási viszonyai Bács-Kiskun megyében, összehasonlítva a dél-alföldi körzettel.

Az Alföld meglehetősen nagy tájegység, amelyet természeti és gazdaságföldrajzi alapon további két nagy körzetre lehet osztani (101/1971. OT—ÉVM számú közlemény, a tervezési-gazdasági körzetekről). *Észak-Alföld*-hez sorolják Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár és Szolnok megyéket, valamint egy nagyvárost: Debrecent. A *Dél-Alföld* megjelölésű körzethez Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyék tartoznak. Területén ugyancsak egy nagyváros található: Szeged.

Az Alföld két körzete meglehetősen sok vonatkozásban különbözik egymástól. Eltérő domborzati, geológiai, hidrológiai és klimatikus viszonyaik alapvetően megszabják természetes növénytakaróikat és a mezőgazdasági termelés lehetőségét is. Mindezek közvetett hatása érvényesül — egyéb tényezők mellett — sajátos település-szerkezetük kialakulására és a komplex gazdasági fejlődés irányvonalára, ütemére. Különösen az utóbbi tényezők jelentős befolyással lehetnek az érintett területek lakosságának szociális viszonyaira, kulturális színvonalára is. A felsorolt különbségek — mint komplex természeti és társadalmi tényezők — eltérő hatást gyakorolhatnak a vírus hepatitis járványfolyamatok alapvető tényezőire is. Ezért epidemiológiai szempontból is indokolt a két körzet vírushepatitis helyzetét külön-külön vizsgálni. 3. táblázat.

Dél-Alföld vírus hepatitis morbiditása a vizsgált időszak minden évében lényegesen alacsonyabb volt, mint Észak-Alföldé és significansan több évben maradt az országos átlag alatt is. ($x_1^2 = 18,3333$; $p < 0,1\%$). A két körzet morbiditása közötti különbség a vizsgált időszak III. folyamán még kis mértékben növekedett is. dél-alföld morbiditása az első öt évben (1968—1972) átlagosan 56,9%-a, a második öt évben (1972—1977) pedig 49,3%-a volt Észak-Alföld azonos időszakban számított morbiditásának. További eltérés a morbiditás ciklusos ingadozásában tapasztalható. Dél-Alföldön mindössze három évben (1970., 1972. és 1974.) tapasztalható az előző évhez viszonyított relatív emelkedés. Észak-Alföld morbiditása ugyancsak három ízben

*Bejelentett vírus hepatitis megbetegedések 100 000 lakosra Észak- és Dél-Alföldön
1968—1979.*

Év	Észak-Alföld	Dél-Alföld
1968	160,98	80,3
1969	124,93	63,15
1970	82,28	71,35
1971	83,83	55,15
1972	122,47	57,37
1973	143,3	50,5
1974	80,1	54,32
1975	73,32	45,5
1976	69,0	44,3
1977	106,02	37,95
1978	94,33	37,75
1979	57,42	33,72

Az Országos Közegészségügyi Intézet adatai alapján.

mutatott emelkedést, de itt a magas morbiditás mindhárom alkalommal két-két évig volt tapasztalható, és az elért értékek is lényegesen magasabbak voltak, mint a dél-alföldiek. További különbség, hogy Dél-Alföld morbiditása 1978. és 1979. években a legalacsonyabb volt a tájegységek közül, Észak-Alföld morbiditása viszont 1978-ban a legmagasabb, majd a ciklus lezárulása után közepes szintűvé vált 1979-ben.

Mindent együttvéve tehát megállapítható, hogy *Dél-Alföld vírus hepatitis morbiditása a vizsgált időszak egészében lényegesen kedvezőbben alakult északi szomszédjáénál.*

4. Avirus hepatitis morbiditási viszonyai Dél-Alföld egyes közigazgatási területein.

Dél-Alföld — Bács-Kiskun megye közvetlen környezete — önmagában sem tekinthető egységesnek. Az ide tartozó három megye és Szeged természeti és társadalmi viszonyai egyaránt mutatnak kisebb-nagyobb eltéréseket. Leginkább elkülönül Bács-Kiskun megye, ami talán azzal is magyarázható, hogy két nagy vonzási gócpont: Budapest és környéke, valamint Szeged között terül el. Szinte összekötő kapocsnak, átmenetnek tekinthető Dél-Alföld többi része, valamint Észak-Alföld és a központi területek (Budapest, Pest megye) között. Bár az átmeneti terület nem követi pontosan a megye közigazgatási határait, mégis az egyes megyék epidemiológiai hely-

zetét tudjuk csak összehasonlítani, mivel a fertőző betegségek regisztrálása közigazgatási egységenként (megyék, megyei jogú városok) történik. 4. táblázat.

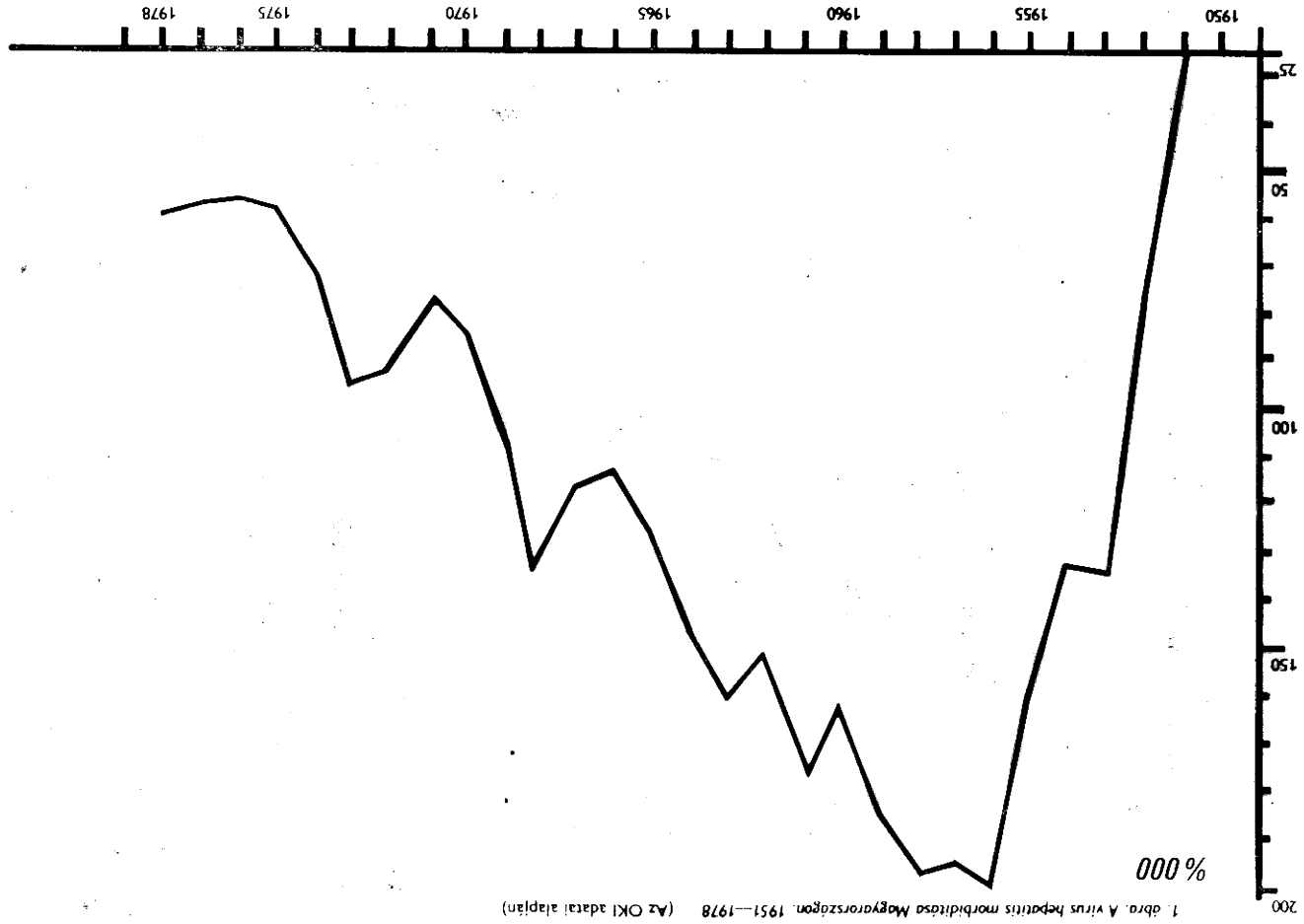
4. táblázat

Bejelentett vírus hepatitis megbetegedések 100 000 lakosra Dél-Alföld egyes közigazgatási területein, 1968—1979.

Év	Bács-Kiskun megye	Békés megye	Csongrád megye	Szeged	Dél-Alföld együttesen (átlag)
1968	98,0	86,0	69,7	67,5	80,3
1969	97,4	41,1	54,3	59,8	63,15
1970	100,9	60,8	56,8	66,9	71,35
1971	81,9	40,9	47,0	50,8	55,15
1972	68,8	61,1	51,9	47,7	57,37
1973	65,4	52,8	50,7	33,1	50,5
1974	65,5	68,9	47,1	35,8	54,32
1975	57,8	36,0	45,3	42,9	45,5
1976	58,4	38,0	43,4	37,4	44,3
1977	52,5	28,2	34,0	37,1	37,95
1978	50,5	34,0	30,8	36,2	37,75
1979	46,5	31,0	28,3	28,6	33,72

Az Országos Közegészségügyi Intézet adatai alapján.

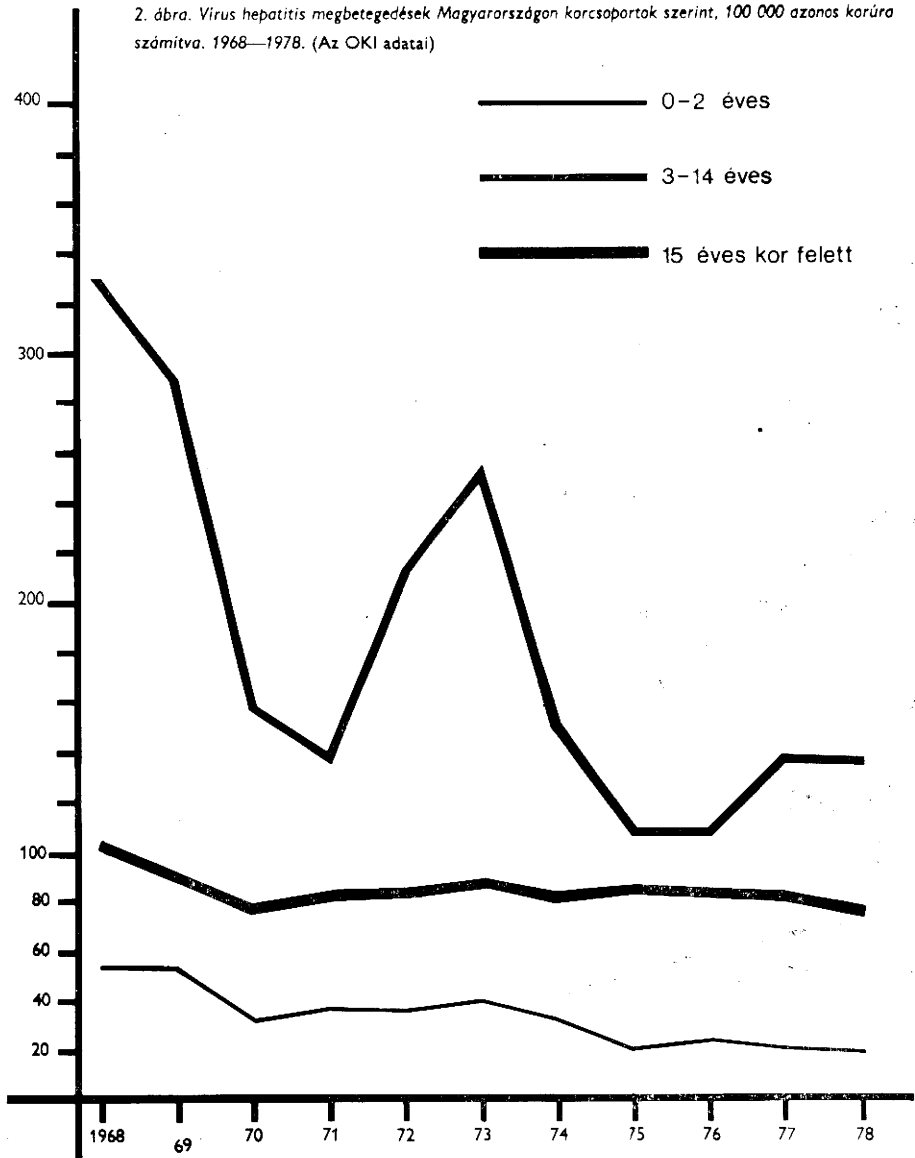
Összehasonlítva Dél-Alföld négy közigazgatási egységének morbiditási viszonyait mindvégig a legmagasabb értékeket Bács-Kiskun megyében, a legalacsonyabbakat pedig Szegeden találjuk. Bács-Kiskun megye morbiditása mind a 11 évben magasabb volt Dél-Alföld együttes átlag-morbiditásánál, Békés megyéé négy évben, Csongrád megyéé pedig mindössze egy évben. Szeged morbiditása minden évben alacsonyabb volt a tájegység egészének átlagos morbiditásánál. A különbség significans ($x_1^2 = 10,26$; $0,1\% < p < 1\%$). Eltérő a ciklikus ingadozás is. Bács-Kiskun megyében kétszer (1970 és 1976); Békés megyében négyszer (1970, 1972, 1974 és 1978); Csongrád megyében kétszer (1970, 1972); végül Szegeden háromszor (1970, 1974 és 1975) regisztráltak az előző évinél több vírus hepatitisest. Látható, hogy az 1970. év mind a négy területen emelkedett értékeket mutatott. Bács-Kiskun megyében a következő, 1976. évi emelkedés viszont már egészen kismértékű volt csupán, a másik három területen pedig inkább ezt követően észlelték a nagyobb mértékű ingadozást. A morbiditás számszerű értéke alapján a tájegység két, elég élesen elkülöníthető részre oszlik. Igen hasonló értékeket mutat mind a 11 évben Szeged és Csongrád megye morbiditása — ami érthető is, mivel ez utóbbi nagy része Szeged közvetlen von-

1. ábra. A vírus hepatitis morbiditása Magyarországon, 1951—1978 (Az OKI adatai alapján)

% 000

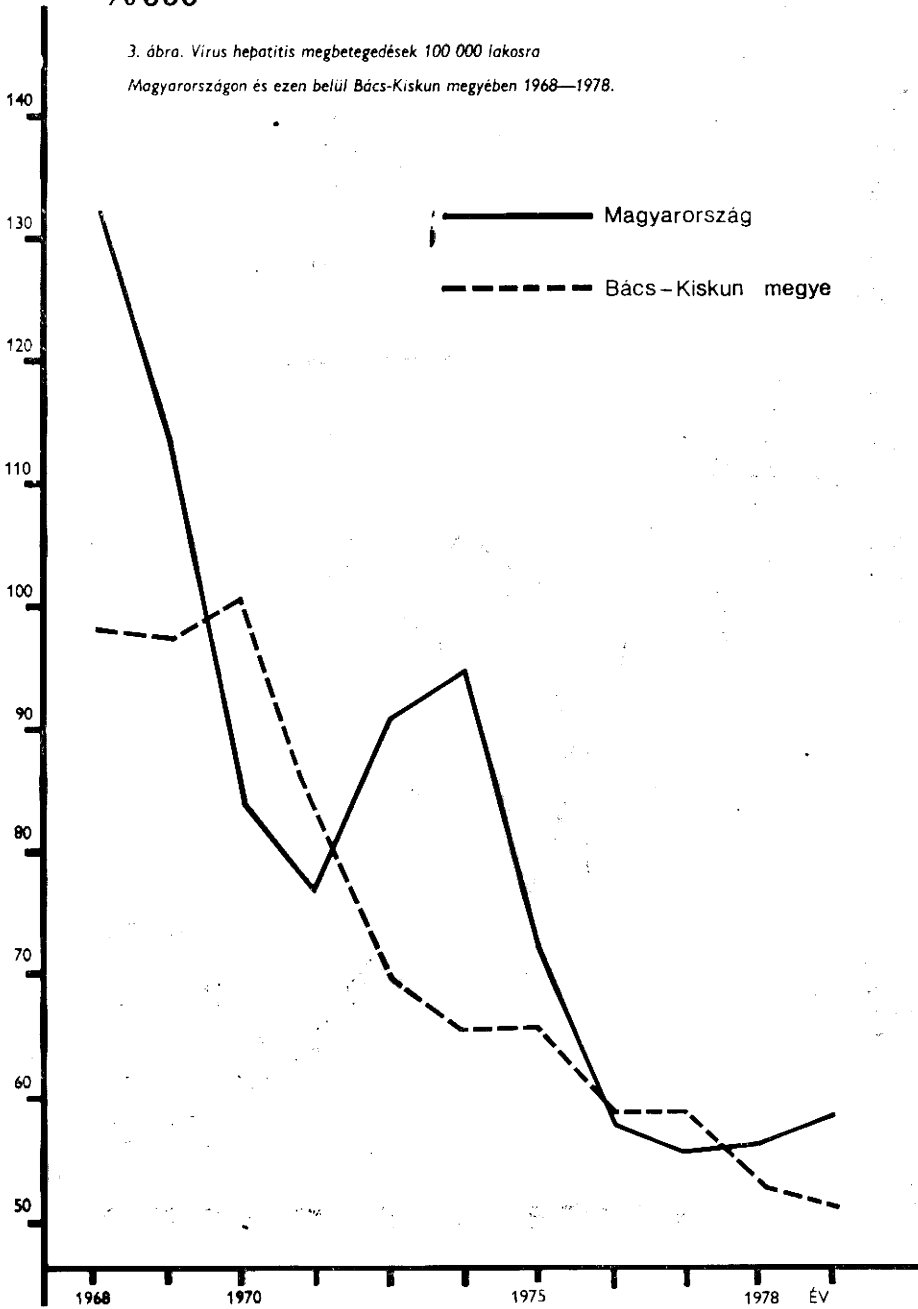
2. ábra. Virus hepatitis megbetegedések Magyarországon korcsoportok szerint, 100 000 azonos korúra számítva, 1968—1978. (Az OKI adatai)

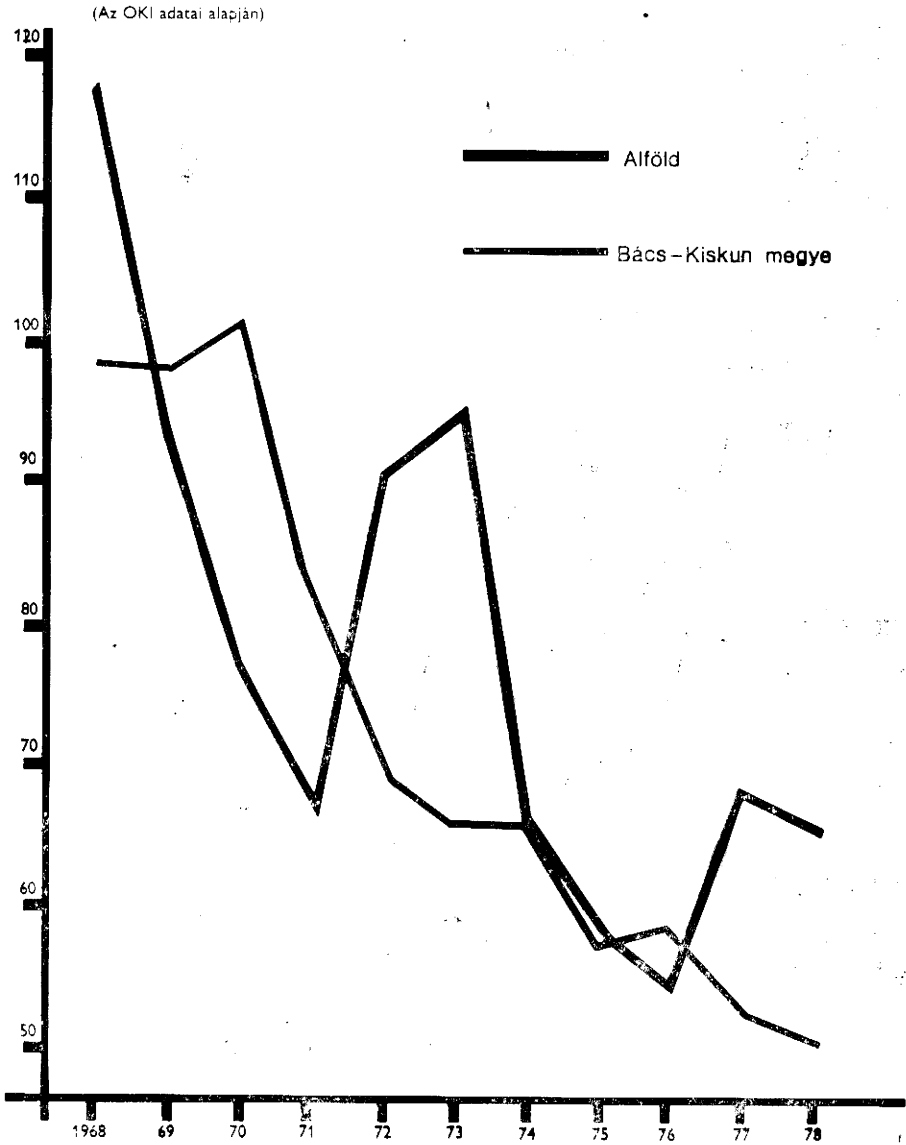
%000

3. ábra. Virus hepatitis megbetegedések 100 000 lakosra
Magyarországon és ezen belül Bács-Kiskun megyében 1968—1978.

% 000

4. ábra. Virus hepatitis megbetegedések 100 000 lakosra az Alföldön és ezen belül Bács-Kiskun megyében 1968—1978

záskörzetébe tartozik, — de nem sokban különbözik azoktól Békés megye morbiditása sem. Így ez a három közigazgatási egység sorolható a vírus hepatitis szempontjából azonos kategóriába. A másik részt Bács-Kiskun megye egymaga képviseli: átlagos morbiditása 1968—1979-ig 71,4%-000 míg a másik három összesített átlaga ugyanezen időszakban: 47,5%-0000

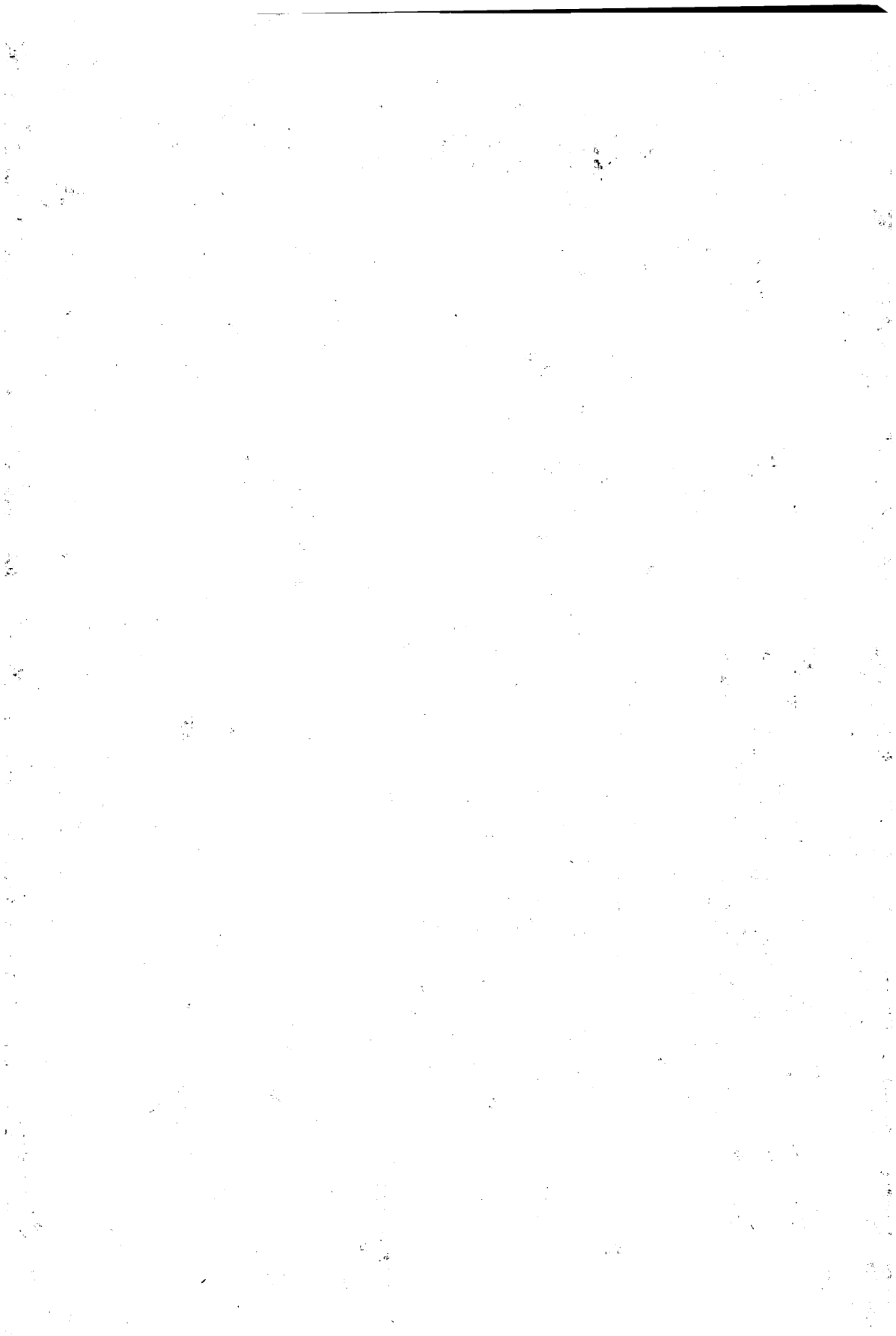
Bács-Kiskun megye vírus hepatitis morbiditási viszonyai, a betegség hosszabb távú epidemiológiai helyzete tehát elég jelentősen eltér a természeti és társadalmi viszonyok vonatkozásában hozzá — az országon belül — leginkább hasonlító területekétől. A jelenség statisztikai eszközökkel is jól kimutatható. A „diagnosis” tehát megvan: de az okot vagy okokat csak a helyszínen végzett intenzív szűrővizsgálatok, epidemiológiai felmérések, a természeti és társadalmi tényezők pontos megismerése és az így nyert adatok gondos elemzése, összevetése révén lehet elérni. Ez sürgető feladat, mivel a „hatásos therapia”: az epidemiológiai helyzet lényeges javítása csak az ok vagy okok ismeretében biztosítható.

* * *

IRODALOM

1. ALTER, H. J. et al.: Lancet, 1., 459. (1978).
2. BOTKIN: cit.: BAKÁCS, T. szerk.: Részletes járványtan. Medicina, Budapest, (1964).
3. BLUMBERG, B. S. et al.: Ann. Intern. Med., 66., 924, (1967).
4. FOX ET AL.: cit.: MACCALLIUM. F.O.: Br. TJ. ven. Dis., 19., 63, (1943)
5. FRANCIS, D. P.: MAYNARD, J. E.: Epid. reviews. 1., 17, (1979)
6. HAVENS, W. P. et al.: Arch. intern. Med. (Amer.) 79., 457, (1947)
7. LÜRMAN, A.: Berl. klin. Wschr., 22., 20, (1885).
8. MCDONALD, S.: Edinb. med. J., 15, 208, X (1908).
9. MCDONALD, S.: Br. med. J., 1., 76, (1918)
10. OLIPHANT, J. W.: Publ. Health Rep., 59., 1614, (1944).
11. Az Országos Közegészségügyi Intézet Járványügyi Osztály jelentései. 1968—1979.
12. SAWYER, W. A. et al.: Amer. J. Hyg., 39., 337, (1944).
13. SAWYER, W. A. et al.: Amer. J. Hyg., 40., 35, (1944).
14. SIEDE, W.: Virushepatitis und Folgezustände. Johann Ambrosius Barth Verlag, Leipzig, (1958).
15. Viral Hepatitis. Report on a Working Group of the WHO. WHO Reg. Office for Europe, Copenhagen (1975).
16. VOEGT, H.: Münch. med. Wschr., 89., 4, (1942).
17. ZUCKERMAN, A. J.: Virus Diseases of the Liver. Butterworth's, London, (1970).

NÉPI GYÓGYÁSZAT

A népi gyógyászat és XVIII—XIX. századi orvosló feljegyzések Bács-Kiskun megyében

LÓRÁND KLÁRA

A Kecskeméti Gyógyítástörténeti Szakgyűjtemény többek között számos népi gyógyászati kéziratos feljegyzést őriz.

Napjainkban ismét fellendülőben van a természetes gyógymódok és gyógyítószer alkalmazásának szokása. A gyógynövények hasznosságának és hasznosításának eldöntése a gyógyszerkutatás feladata. Az érdeklődés kielégítésére a napi- és hetilapok különböző régi népi gyógyászati tanácsokat közölnek. De mintha ezek a pótolhatatlan dokumentumok csak kuriozitásuk miatt kapnának teret. A felbecsülhetetlen értékű forrásanyagot tartalmazó feljegyzések kellő tudományos tájékozottság hiányában csak furcsaságként szerepelhetnek a kultúrhistóriában. Helyes módszerező elv nélkül belőlük tetszetős, ámde fantasztikus következtetések vonhatók csak le.

A magyar népi gyógyászat kutatása

Az elmúlt századok orvosló módjainak kutatása, az élő népi gyógyászati adatok gyűjtése a múlt század közepén kezdődik meg, együtt indul a folklór kutatásának többi ágával. A gyűjtők figyelmét először a ráolvasások ragadják meg, mint irodalom- és nyelvtörténeti érdekességek, vagy mint babonás szokások.

Az 1867-ben meginduló „*Századok*” című folyóirat szép számmal közöl régi ráolvasásokat, kéziratos orvosló feljegyzéseket. A Magyar Nyelvőr első évfolyamától kezdve folyamatosan ad helyet ugyan népi orvosló adatoknak, de ezek rendszertelenül találhatók más hiedelmek között. Az elszórt közlemények rengeteg adatról tudósítanak. Ebben az időben a népi gyógyászat kutatása nem jelentett még önálló studiúmot.

A múlt század közepén megjelenő hírlapok érdekes, állandóan visszatérő témája a kuruzslók, a kuruzslás elítélése, ostorozása.¹

1 Javasasszonyok mesterkedései Mező-Kovács házán „Arad” 1863. 88. sz. 3. Rendelet kuruzslók ellen *Vasárnap Ujság* 1803. 204. Gyilkosság babonából *Heti Posta* 1868. 288. Kuruzslás áldozata *Alföld* 1868. 113. sz. 3.

A népiesség tudatos vállalása, művelése kedvező talajt teremtett a néprajz tudományának. Az 1890-ben induló „*Ethnographia*”-ban közölt népi orvosló adatok közlése azonban még nem tervszerű, de mindenesetre felbecsülhetetlen értékű forrásanyagot tartalmaz.

A kialakulóban levő magyar néprajztudomány feladatának tekintette a „magyar mythologia” feltárását is. A délibábos elméletek gyakran csak a mesék határát súrolták. Ebben az időben még nem alakult ki az összehasonlító néprajzi kutatás módszertana. A végtelenül buzgó és nagy elhivatottsággal bíró kutatók foggal-körömmel szerették volna megteremteni dédelgett álmukat, a teljes hun-magyar mondakört, vagy a magyarok héber eredetmondáját felkutatni. Mintaként szemük előtt a mesélőkedvű, gazdag görög és germán mitológia egységes teljessége lebegett. Tiszteletre méltó tudósaink nem riadtak vissza a legfantasztikusabb vallásképzetek kialakításától sem a nemes cél érdekében. Az elburjánzó, tévutakon járó, etimológizáló kedv azonban gyakran lelkiismeretes adatgyűjtésen alapul, amelyek a népi gyógyászati kutatásban is eredményesen felhasználhatók.

Ipolyi Arnold (1823—1886) 1856-ban megjelent Magyar Mythológiája mint elemző néprajzi mű, messze megelőzte korát. Nem nyelvrokonaink, hanem más népek vallástörténeti adatainak összehasonlításával rekonstruálja a magyar mitológiát. A varázslás, a gyógyítás témakörét is szervesen beépíti munkájába, igyekszik tisztázni betegségneveink eredetét. Többek között foglalkozik a fene, a nyavalya és a guta ártó szellemekkel is, akik ezeket a betegségeket okozhatták.

Kállay Ferenc (1790—1861) jelentős néprajzi és nyelvészeti kutatásokat végzett. A magyarság őstörténetének kérdéseire a finnugor rokonság alapján igyekezett válaszolni. Szerinte a kereszténység előtti hitvilágunk a samanizmus, amely uráli rokonaink néphitének tanulmányozásával tárható csak fel. 1861-ben jelent meg „*A pogány magyarok vallása*” című munkája, melyben külön fejezetet szentelt a gyógyításnak.

Kandra Kabos (1843—1905) 1897-ben megjelent „*Magyar mitológiája*” zárja le azt a romantikus korszakot, mely mindenáron meg akarta teremteni a magyarság mítoszát. Szeme előtt csakis a Kalevala lebegett. Így ő is ugyan a finnugor rokonítás talaján állt, de sajnos csak egyetlen munkára koncentrált. Vizsgálódásaiban a népi gyógyítás hagyományait is figyelembe veszi.

Kálmány Lajos (1852—1919) nem keres már állandóságot a néprajzi jelenségekben, felismeri az állandó változást. Mitológiai vizsgálódásainak alapját finnugor rokonaink hiedelmeivel való összevetés képezi. Figyelembe veszi a környező népek szokáshagyományait is. Szeged-környéki gyűjtései számos népgyógyászati adatot tartalmaznak²

² Kálmány L. 1885., 1893., 1917.

Századunk első éveiben már egyre több és pontosabb munka jelenik meg a rokon népekről, azok hitvilágáról, szokásairól nyelvészeti munkák keretén belül is. A kutatók a samanizmus témakörének keretében szólnak a gyógyítói tevékenységekről is.³

A századeleji néprajzi iskola a lélektani okokat és összefüggéseket igyekszik feltárni. Pszichoanalitikus módszerekkel közelítették a népi gyógyításhoz is.⁴

Az egyik első, már monográfia igényű munkát Temesváry Rezső írta, amelyben a szülészethez kapcsolódó hazai szokásokat és hiedelmeket gyűjtötte össze.⁵

A két háború közötti időben egyszerű adatközlések és összefoglaló jellegű munkák egyaránt megjelentek. Liszt Nándor a régi magyar orvosi nyelvről írt.⁶ Berde Károly igen sok adatot felvonultató könyve a magyarság bőrbetegségekkel kapcsolatos szokásait, hiedelmeit mutatja be részletesen.⁷ Magyar-Kossa Gyula impozáns gazdaságú munkája számos nélkülözhetetlen történeti adatot közöl.⁸ A négykötetes mű kronologikus sorrendben közli a magyar orvostörténet dokumentumait és a szerző orvostörténeti-néprajzi tanulmányait is tartalmazza.

Az első legteljesebb összefoglalás Vajkai Aurél tollából jelent meg.⁹ A magyar népi orvoslás kutatásának történeti áttekintése mellett a szakterület elméleti kérdéseivel is foglalkozik. Az 1945-ig megjelent munkák teljes bibliográfiáját is közli témakörönként csoportosítva.

Egy XVI. századi magyar nyelvű orvosi kéziratot tett közzé 1943-ban Varjas Béla, amelynek adatai szinte nélkülözhetetlenek a történeti kutatásban.¹⁰

1945 után inkább csak adatközlések jelentek meg folyóirataink hasábjain. Az egyre nagyobb számban megjelenő monográfiákban elszórt utalásokat találunk. Az Orvostörténeti Közlemények 1975-ben megjelent Népi Gyógyítás Magyarországon című kiadványában a témakör teljes, jól használható bibliográfiája megtalálható.¹¹ Hoppál—Törő tanulmánya jelentős lépés a tudományos igényű szintézis felé az elméleti problémák helyes felvetésével.

3 BÁN A. 1908., MÉSZÁROS Gy. 1909., MUNKÁCSI B. 1893., 1909., 19 10., 1910—1921. II., Róheim G. 1912., 1925., SEBESTYÉN Gy. 1920.

4 BERDE K. 1940. 7—8., SZENDREY Zs. 1934. 3—10., 1936. 136—142.

5 TEMESVÁRY R. 1899.

6 LISZT N. 1906.

7 BERDE K. 1940.

8 MAGYARY—KOSSA 1929—1940.

9 VAJKAI 1948.

10 VARJAS 1943.

11 HOPPÁL—TÖRŐ 1975.

A honfoglaló magyarság hitvilágának feltárását Diószegi Vilmos kezdte meg, halála sajnos megakadályozta a nagyobb összegzésben. Összehasonlító vizsgálataiban teret szentelt a sámánok gyógyító tevékenységének is.¹²

Cs. Pócs Éva, Ferenczi Imre, Gryneus Tamás, Gunda Béla, Hoppál Mihály és Sergő Erzsébet munkássága, útmutató tanulmányai jelentősen elősegítették az utóbbi években a magyar népi gyógyítás tudományos összefoglalásának lehetőségét.¹³

A népi gyógyászat kutatása más tudományágakkal is szoros kapcsolatot tart. Nem nélkülözheti természetesen a néprajztudomány más ágainak eredményeit sem, de az irodalom-, a nyelvtudomány, a kultúrtörténet, a történelemtudomány megállapításait sem. A vallási néprajz kutatási területe is gyakran érint népi orvoslási szokásokat.¹⁴ Számptalan hasznosítható adatot rejt magában Schram Ferenc boszorkánypereket feldolgozó könyve.¹⁵ A nyelvészeti kutatások továbbra is jelentősen hozzájárulnak a népi népi gyógyítás múltjának feltárásához.¹⁶

A népi gyógyítás és az általános orvostörténelem kapcsolatáról még bővebben szölok.

A népi gyógyászat

Vajkai Aurél ma már klasszikus meghatározása szerint: „A néprajznak a népi orvoslással foglalkozó fejezete a népnek a betegségekről való felfogását és gyógy módjait tárgyalja.”¹⁷

Szendreyék, ha a népi gyógyászat meghatározását nem is, de a kutatási területet még jóval szűkebben értelmezték: „Néprajzunknak a népi orvoslásról szóló fejezete azt a néphit-tömeget és azokat a szokásokat gyűjti egybe, amelyek az emberi és állati betegségek gyógyítására vonatkoznak. Egy részük helyes megfigyelésen és eltanuláson alapuló hagyományos tapasztalati művelet; ezeknek feltárása nem annyira a néprajz, mint inkább az orvostörténet keretébe tartozik. A néprajzot inkább azok a mágikus eszközök és varázsló műveletek érdeklik, amelyeket a néplélek teremtett meg a betegek és a természet- s emberfeletti világ közt létrehozott titokzatos kapcsolattal.”¹⁸

12 DIÓSZEGI 1957. A., 1957. B., 1958., 1960., 1962., 1973.

13 CS. PÓCS 1968., CS. PÓCS—HOPPÁL 1971., FERENCZI 1973—74., 1977., gryneus 1965., GUNDA 1954.

14 VAJKAI 1940., SZENDREY 1940. BÁLINT 1929., 1939., 1943.

15 SCHRAM 1973. A.

16 GALGÓCZI 1973—74., PAIS 1975.

17 VAJKAI A. 1948. I.

18 SZENDREY Zs. 1937. A. 229.

A magyar nyelvű szakirodalom egyaránt használja a népi orvoslás, a népi gyógyítás és a népi gyógyászat kifejezést is.

A népi gyógyászat kutatása felöleli a nép elképzeléseit a betegségek eredetéről, azok gyógyítását, a gyógyítószeres bemutatását, a népi szervezetismeretet, a terhesség, a szülés és az abortív eljárások szokáshagyományát is.

A népi gyógyászat kutatása nem korlátozódhat kizárólag a hiedelemre, mert a racionális, empirikus megfigyelések és az archaikus, mágikus eredetű elemek teljes egységükben jelentkeznek a gyógyító szokásokban.

Vajkai tágabb értelmezése szerint világosan látja, hogy a nép betegségekről való elképzelései és gyógyítása a nép hiedelemvilágához tartozik. Szerinte azonban vitatható, hogy a népi orvoslás önálló fejezetként tárgyalható-e, mivel „... a betegségek gyógyításánál az egyes lélektani tényezők meglehetősen távol állnak egymástól, pl. a tisztán tapasztalaton alapuló gyógynövény alkalmazása és az ősi hiedelemvilágból táplálkozó ráolvasás.¹⁹” Nem veszi figyelembe, hogy az alkalmazó tudatában elválaszthatatlan egységet képez a racionális és az irracionális elem. A nép tudatvilágát ezek homogenitása jellemzi. Bármilyen szempontú is legyen a tudományos rendszerezés, magának a népi gyógyászatnak hagyományos egységét nem bontja meg, csak más-más oldalát világítja meg.

Szendrey a helyes megfigyeléseken alapuló és eltanult tapasztalati orvosló hagyományok kutatását az orvostörténet keretébe utalja.²⁰

Vajkai a népi orvoslás kutatása körébe tartozónak látja mind az empirikus, mind az irracionális elemeket.²¹ Lehetetlen is lenne a teljes összeötöződés miatt az effajta szigorú kettéválasztás. A népgyógyászat a varázsló, igéző hiedelmek részeként egyre több természeti megfigyeléssel telítődött, majd a tudományos gyógymódok leszivárgásával is számolnunk kell. Ezek történetileg egymásra rakódó, összeötöződó rétegek. A tartalmi összetevők aránya változik, de a kép maga egységes.

Vajkai szerint „... a népi orvoslás egyformán tekinthető a néprajz és az általános orvostörténet alfejezetének, legalább elvben el kell határolni az orvostörténettől. Anyagát tekintve határvonal a kettő közt alig húzható, de a mód alapján, ahogy az anyagot kezeljük, a népi orvoslás kutatása szembeállítható az orvostörténettel.²²”

Természetesen más megközelítésben szemléli az orvostörténész is és a néprajzos is a népi orvoslás feltárt anyagát, de szembeállíthatónak semmi

19 VAJKAI A. 1948. 1.

20 SZENDREY Zs. 1937. A. 229.

21 VAJKAI A. 1948. 2.

22 VAJKAI A. 1948. 2.

esetre sem tarthatjuk. A népi gyógyászatot a nép hiedelemvilágának önálló fejezeteként tekintem. Kutatási eredményeit nem nélkülözheti az általános orvostörténet sem.

A népi babonás gyógymódok és a hivatalos orvosi gyakorlat kettéválasztására való törekvés már a XVI. század népszerű orvosi könyveiben is jelen van. De az akkor ésszerűnek, tudományosnak tekintett és a hivatalos orvosi praxisban szereplő gyógyító eljárások egy részét ma a hiedelmek közé soroljuk. Pápai Páriz ugyan nem hisz az igézésben, de arról is ír, hogy: „Tsuda erő nagyon a meghóltt ember koponyájában . . .”²³

Bizonyos pontokon a népi gyógyászat és az orvostörténelem határterület, az érintkezési felület nagy. Mint említettem, a népi gyógyászat más tudományágakkal is szoros kapcsolatot tart. A népi gyógyítás történetének szerves része a népi gyógyítás tárgyi emlékanyaga is.

Vajkai a népi orvoslás kutatásában a nép fogalmán csakis a parasztságot érti. „A gyógymódokban, amíg azt a nép alkalmazza, nem válogatunk, mihelyt azonban a nép fogalmán bővítünk, bizonyos eljárásokat elhagyhatunk.”²⁴

Jungbauer és Berde a nép fogalmát kitágítja a népi orvoslás területén. „Berde a népben nem is annyira társadalmi, gazdasági, inkább szellemiségi és lélektani fogalmat lát, e szellemiség tagja paraszt, arisztokrata, tudós egyformán lehet.”²⁵ Napjainkban a népi orvoslás kutatása, feltárása valóban szinte csak a parasztságra korlátozódott. A történeti feldolgozás és szemlélet miatt azonban a nép fogalmát a népi orvoslás kutatásában laikus értelemben kell, hogy használjuk az elmúlt évszázadokra visszatekintve. A népi orvoslás kutatási köréből nem hagyhatjuk el sem a XVI—XVII. századi orvosi munkák anyagát, s főképpen nem a XVI—XIX. századi népi orvosi feljegyzéseket.

A népi állatgyógyászat alapelveiben megegyezik a népi embergyógyászattal. Azonban a népi állatorvoslás alapjában sokkal több empirikus megfigyelést tartalmaz; ésszerűbb és hathatósabb. A magyar nép állattartó nemzet volt. A pásztor a rábizott állatoknak orvosa is volt. A népi állatgyógyászat gyakorlatában több lehetőség volt a gyakorlati tapasztalatok megszerzésére. A XVII. század közepétől jelentek meg állatorvosi munkák.²⁶

23 PÁPAI PÁRIZ F. 1701. 290.

24 VAJKAI A. 1948. 2.

25 VAJKAI A. 1948. 2., G. JUNGBAUER: Deutsche Volkmedizin. Ein Grundriss Leipzig u. Berlin 1934. 4., BERDE K. 1940. 4.

26 TSEH Márton 1656. Lovak orvosságos megpróbált új könyvetskéje, Lőcse, TOLNAY Sándor 1785. A barom állatok sebgógyítása tudományrul. Bécs, GYARMATI Sándor 1832. A falusi barom orvos. Kassa

Magyar orvosi könyvek, népies orvosi füzetek, feljegyzések

A középkorban és az újkor elején a népi gyógyítás története nem választható el élesen a hivatalos orvosi gyakorlattól. A magyar diákok a humanizmus és a reformáció ösztönző európai áramlatában más tudós mesterségekhez hasonlóan az olasz, a német és a holland egyetemeken sajátítják el gyógyítási tudományukat, vagy érdeklődésüket az orvoslás, a botanika iránt. A külföldi munkák termékenyítő példáját követve a XVI. század végétől kezdve jelennek meg a magyar nyelvű nyomtatott orvosi és füveskönyvek.

A magyar nyelvű gyógyászati irodalom kezdeteként tartjuk nyilván a református prédikátor, Melius Juhász Péter Herbáriumát, amely 1578-ban jelent meg Kolozsváron.²⁷ Ez az első magyar természettudományi kézikönyv. A magyar botanika és az orvosi, gyógyszerészeti tudomány egyaránt közös ősének tekintheti. A maga korában tudományos igényű mű, de a tömegekhez szól, hogy segítse a rászorulókat; a laikust és az orvost egyaránt. A szerző a főrésze elején megjegyzi, hogy a növényekre vonatkozó ismeretek Galenustól, Pilniustól és a kortárs Adam Lonicensus mainzi orvostanárnak a híres növénykönyvéből szedettek ki.²⁸ Az ókori klasszikusok természettudományi munkái újrafelfedezésének korában egyúttal a népi növényismeret mélyen gyökerező hagyományát is orvosi gyakorlattá, hagyománnyá fejlesztette. Az olvasmány áttételes nyoma pedig még ma is kimutatható az erdélyi népi gyógyászatban. A Herbárium két lajstroma közül az első a növények nevét közli betűrend szerint latinul, magyarul és németül, a másik a betegségeket. Több mint ezer növénynevet, 300 középkori betegségnevet és 1500 receptet őrzött meg hű dokumentumként számunkra. A Herbárium receptjei és javallatai középkori, humorális elméleten alapuló gyógymódok. Szinte teljesen alkalmatlanok a gyógyításra. De a gyógynövényként ma is hivatalosan számon tartott fajok száma meghaladja a százat a kötetben. A gyógyítás tudományának első, magyar nyelvű, nyomtatott, rendszeres összefoglalásában a népi növényismeret még nem különül el a tudományos növényismerettől.

Frankovics Gergely orvosló könyve 1588-ból maradt ránk, amely evangélikus valláserkölcsi elmélkedéseket tartalmaz orvosi tanácsokkal.¹⁹ A

27 MELIUS JUHÁSZ Péter: Herbarivm az faknac fvveknec nevekről, természetökről és hasznairók. Magyar nyelvre és ez rendre hoszta az doctoroc könyveiből az Horhi Melius Péter. Colosuárat 1578 Heltai Gáspárné Régi magyarországi nyomtatványok 1473—1600 1971. 338—339., 400—401. Szövegkiadás: MELIUS P. 1979. 28 MELIUS P. 1979. 125.

29 FRANKOVICS Gergely: Hasznos es fölötte szikseges könyv, az Isten fiainak es vtet felő hiueknek jelki vigasztalásokra es testi epöletökre szerzetötöt Francovith Gergely d. által. Mellyben sok rendbéli betegsegök ellen valo oruosságok is be vannak irua, mellyeket Isten az ő nagy io voltából es aiandekából embüröknek egessegekre rendölt. (Monyorokereken) 1588. (Manlius) Régi magyarországi nyomtatványok 1473—1600 1971. 542—543.

szerző a kötet megjelenésének idején orvosként működött Sopronban. Orvosi vonatkozásban a pestisről és ellenszereiről is szól, de leghosszabban a 32-féle módon felhasználható separium kenetet és készítési módját ismerteti, amely a salernói iskola atidotiumának mintájára készült, bár kevésbé volt fantasztikus mint az. Hatvan növény magyar nevét őrizte meg a mű. Az első és egyetlen magyarországi könyv a XVI. században, amelyben rézmetszetes illusztrációk jelentek meg.

1595-ben látott napvilágot Beythe András Füveskönyve. 185 növény ismertetését Melius Herbáriumából másolta le, a többi 90-et Matthiolus császári orvos XVI. század közepén Velencében többször is megjelent művéből.³⁰ „A munka azonban a közönséges növények tekintetében teljesebb, mint a Meliusé, és felfogásában is különbözik attól: szakít a botanikával, . . . és a növények hasznaira — gyógyászati alkalmazására — összpontosítja minden figyelmét. Füveskönyve számunkra azért jelentős, mert az alkalmazhatóság, érthetőség szempontjából egyszerűbb és gyakorlatiasabb, mint Melius munkája, és ezért közvetlenül vagy közvetve mintául szolgált a későbbi erdélyi kéziratos herbárium- másolatok számára.”³¹

A XVI. századtól nyomtatásban megjelent magyar természettudományos munkák mellett bizonyára szép számmal akadtak olyan kéziratos, orvosló emlékeket őrző munkák, amelyek elkallódhattak. A legterjedelmesebb XVI. századi erdélyi orvosi kézirat másolatát Varjas Béla tette közzé 1943-ban. Az *Ars Medica* kéziratát 1570 körül készíthette Lencsés György, aki gyulafehérvári fejedelmi főudvarmester, majd számvető volt.³² Az orvosló könyvben a babonás népi gyógymódok keverednek a korabeli orvostudomány eredményeivel, akárcsak az 1638-ból származó Sopronban található kéziratban, amely szintén Erdélyből származik.³³

Pápai Páriz Ferenc, az erdélyi fejedelem külföldön tanult, református udvari orvosa írta az először 1690-ben megjelent *Pax Corporist*.³⁴ Az első magyar orvosi szerzőtől nyomtatásban megjelent magyar nyelvű orvostudományi mű.³⁵ A szerző valószínűleg nem ismerte Melius munkáját. A XVI. századi humanista orvosi tudomány és az elevenen élő népi gyógymódok

30 BEYTHE András: Fives kömüv (?), Fiveknek es faknac nevéokról es hasznokrul irattatot, es szöröztetöt magar nyeluön az fő doctoroknak es természet tudó orvosoknak Dioscoridesnek es Matthiolusnak bölts irasokbul Beythe András által. (mymet Vivatt) 1595 (Manlius). Régi magyarországi nyomtatványok 1473—1600 1971. 639—640.

31 MELIUS P. 1979. 79.

32 LENCSÉS György: *Ars Medica* (Kézirat 1570 körül) Szövegkiadás: VARJAS B. 1943. MELIUS P. 1979. 12., 341.

33 TSEH Márton 1979., BOTHÁR D. 1911.

34 PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Pax Corporis*, azaz: Az emberi testnek belső nyavalyáinak okairól, fészkeiről és azoknak orvoslásának módjáról való Tracta (Kolozsvár, 1690). PÁPAI PÁRIZ Ferenc: Békességet magamnak, másoknak. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Nagy Géza. Bukarest, 1977.

35 PÁPAI PÁRIZ F. 1977. 94.

hagyománya a tápláló forrás. Ajánlásában szépen fogalmazza meg, hogy könyvét miért és kiknek írta: „Nem akartam én itt az ebben tudósoknak értelmét megfogni, nem is azoknak írom, hanem az házi cselédes gazdáknak s gazdasszonyoknak és az igyefogyott szegényeknek, kiknek nincsen mindenkor kezek ügyében értelmes orvos, kiváltképpen falukon, ahol hamarébb talál segídet a beteg barom, mint a beteg ember. E könyvből pedig szükségéhez képest olvashat, vagy ha maga nem tud, olvastathat mással a nyavajájáról a beteg. E sok külön-különbféle orvosságok közül, ha egyiket nem, megszerezheti a másikat; maga házánál nem, feltalálja másénál; ha egytül nem, összeszerezheti többtül. Nem is igazítok mind patikára, hanem nagy részént házunknál feltalálható szereket igyekeztem a szegényeknek kedvéért előszámlálni.”³⁶ Az ígészben ugyan nem hisz, de sok úgynevezett „paraszt-orvosságot” közöl.

Juhász Máté Házi különös orvosságok című munkája először 1761-ben jelent meg Kolozsváron. Forrásáról csak annyit közöl, hogy azok nyomtatások és írások. Kimutatható forrásai a külföldi füveskönyvek, valamint Pápai Páriz munkája, de adatainak javarésze erdélyi kalendáriumokból és népi gyógyítómódokból származik.³⁷

Nedeliczi Váli Mihály „Házi orvos szótárostká”-ja 1792-ben jelent meg Győrben. Ennek igazán népies eredetét bizonyítja, hogy bár gr. Erdődy György háziorvosa volt, tudományát még javasasszony nagynénjétől tanulta.³⁸

Bizonyossággal állítható a korabeli nyomtatványok és feljegyzések alapján, hogy Erdélyben a XVII. század végére a nagyobb udvarházakban felszerelt „házipatikák” segítették a rászorulókat a hagyományos népi tapasztalatokat és a könyvekből származó anyagot felhasználva. A nyomtatott herbáriumok lapjait írott feljegyzésekkel látták el, önálló másolatok, kompiliációk terjedtek el, egymásnak levélben küldtek jótanácsként orvosló tanácsokat.³⁹

Tehát a XVI. század végétől rendszeresen megjelenő, tudományos vagy kevésbé tudományos alapon álló orvosi könyvek részint a klasszikus hagyományokat, vagy a korabeli külföldi mintákat követve a hazai viszonyokhoz alkalmazkodtak. A művek bőségesen merítettek koruk népi gyógymódjaiból, és ezek nemcsak tapasztalati, de archaikus, babonás rétegeből is. A különböző eredetű rétegek keveredése még nagyobb mértékű a kéziratos orvosló füzetekben, feljegyzésekben. A XVI. századtól folyamatosan nyomon követhető feljegyzések főleg a XVII—XVIII. században terjedtek el, majd

36 MELIUS P. 1979. 84.

37 ERNYEI J. 1908.

38 ERNYEI J. 1908.

39 MELIUS P. 1979. 84—85.

továbbéltek a XIX. században az írástudó parasztság körében. Bennük egyes fordulnak elő az empirikus alapon nyugvó gyógyító eljárások és a babonás szokások. Meg sem kísérelhetjük az adatok orvostörténeti és népi gyógyászati szétválasztását. Akárcsak az ezek számára mintaképp szolgáló, sokszor népiesnek is nevezhető orvosi és füves könyvek esetében sem. A kéziratok egyaránt merítettek a nyomtatott irodalom tudományos és babonás előírataiból, valamint a tapasztalati, szóbeli közlésekből, hiedelmekből is. A források pontos eredetét általában igen nehéz megállapítani.

A kéziratok orvosló feljegyzések egyforma mértékben ítélik meg az egymástól merőben eltérő szemléletű gyógymódokat, orvoslószereket. Magának a népi gyógyításnak a szóbeli hiedelemanyaga is tartalmazza a nép hagyományos, empirikus megfigyeléseit és a hivatalos orvostudománynak mintegy alászállt ismereteit. A különböző szemléletű gyógyítóeljárások, a vegyes eredetű és tartalmú ismeretanyag egészében egységes, homogén képet alakít ki és alkot a népi világképben. „Mivel a gyógyító tudásanyag a köznapi tudatnak egyik leggyakrabban felhasználásra kerülő része, a szóbeli (hagyományos — empirikus) és az írásos (nyomtatott — racionális) tudás állandó kölcsönhatásban állt egymással.”⁴⁰

Több kutató feljegyezték már a népi orvosló feljegyzések fontosságára. Az egyik legszámottevőbb szövegközlés a már említett XVI. századi erdélyi kézirat.⁴¹ Ezenkívül még szép számmal jelentek meg ilyen füzetek, feljegyzések, vagy ezek töredékei.⁴² Ezek a cikkek inkább csak adatközlő jellegűek. Megközelítésük, elemzési módjuk, ha van, inkább csak nyelvtörténeti vagy csak orvostörténeti, botanikai szempontokat vesz figyelembe. Pedig ahhoz, hogy a népi gyógyításról összegzés készülhessen, a népi vagy népies orvosló feljegyzések etnográfiai elemzése is elengedhetetlen. Az összegyűjtött és rendezett feljegyzések ma már más módon feltárhatatlan adatokat nyújtanak, általánosító következtetések levonását segíthetik elő.

Kecskeméten található, XVIII—XIX. századból származó kéziratok orvosló feljegyzések

A Kecskeméti Gyógyítástörténeti Szakgyűjtemény több népi gyógyászati kéziratot feljegyzést őriz.

40 HOPPÁL M.—TÖRŐ L. 1975. 16.

41 VARJAS B. 1943.

42 GYŐRFFY I. 1935., SCHRAN F. 1973. B., VERES S. 1892., BALLÓ I. 1900., BOTHÁR D. 1911., RELKOVICS N. 1912., VAJKAI A. 1975.

43 A nyilvántartott adatoknak csak egyrészét közölhetem a dolgozat terjedelme miatt. Az előiratok az eredeti olvasat szerint szerepelnek.

Kecelről került a gyűjteménybe egy nyolcadrét nagyságú, néhány lapos füzet. Eredetileg egy falusi parasztgazdáé lehetett. A füzet első felében vegyesen fordulnak elő elszámolások, cselédnek kifizetett bérek, tartozások. A második felének öt oldalán „Mindenféle házi orvosságok” leírását találjuk a legkülönbélebb betegségek ellen. A füzetben végig egy kéz írását követhetjük nyomon. Az orvosló feljegyzéseket őrző rész utolsó sorainak elmosódó tintájával írták a következő oldalt is, amelyen utalást találunk a füzet feljegyzéseinek korára: „Horváth Terézia lött Szakástnének 12 dik Septemberben 1825 Esztendőben 60 forint Esztendöbeli bére.” Ennek a lapnak másik oldalán szintén az 1825-ös évszám szerepel.

I. 1. *Himlobe elromlot szemre orvosság*

Vegyél az gyerekről himlöt és szarid meg, szikoral szegfüvel türd öszve, és szed tolóba és fujd szemébe fött toját vágd két feli ted azon foróba szegfüt czukoral törve és szorétd esze még vizet nem ereszt azután csafard ki és eredt szemébe csepenként

I. 2. *Vizi betegség ellen*

Legjobb rántott levest főzni tiszta kutya zsirral . . . de sotlanul, és kenyeret piri. tani, ezen zsirral megkenni, de nem meg sózni, estve is lehet inni. Vagy siklöt . . . megfőzni, és annak levét inni, ez meg fakaszt sok helyen, de meg gyógyul, az első pedig nagyon hajtya vizeletedet.

I. 3. *Heptika ellen*

Idd meg a magad urináját roszt ugyan; de használ.

Egy másik füzet Kiskunhalasról került a Kecskeméti Gyógyítástörténeti Gyűjteménybe. Szintén nyolcadrét nagyságú, 16 lapját egy kéz írta tele ember- és állatgyógyászati, valamint gazdasági feljegyzésekkel. A második oldalon négy nyugtát találunk az 1827-es évből. Az előiratok forrásának helyét szerencsénkre néhány helyén közli. Az ismeretlen feljegyző tudományát könyvből, újságból szedegette össze, vagy hallomás útján szerezte.

II. 1. *Hectica ellen*

Vegyél Hóhértól vagy sintertül jól tisztára kifőzött Kutya Zsirt egy Itzét és ebbül reggel és estve éhgyomorra egy kávéskanállal egyél, marha hus levesbe tegyél Tányérodon, igen hasznos s meg gyógyul tőle.

II. 2. *Köszvény ellen igen hasznos fördő*

Az erdőbe hangya zsombikot 1. vagy 2-öt mindenestül fészkestül földestül kapával fel vakarni, azt egy puttonba betenni s valami ruhával jól bekötni hogy a Hangyák ki ne mennyenek, és a tojásait ki ne hordják — othon a puttonban levő Hangyakat forró vízzel meg önteni, és úgy döglötten mindenestül egy nagy vas fazékba fel forralni, és aztatt a vizet egy vandliba be tölteni, abban a köszvényes ember 3-or vagy 4-er fürdjön igen hasznos és egészen magához jön, s meg gyógyul, probatum est. — Ezt ottól hallottam, a ki mankón járván, és ezen Hangya fördés által egészen meg gyógyult senuni baja, mostis ély. — die 28,8-bris 846

II. 3. *igen hasznos Kolika ellen*

Fris ló ganit egy fél pohárral ki Csavarni, és Borba, vagy pálenkába tölteni, s úgy meg innyi — igen hamar el álla Kolika.

II. 4. *Köszvény ellen igen hasznos Kenőcs, s Zsír*

Vad macskát erdeit meg kell lönni, bőrét lenyuzni, bélét ki vetni, s úgy aztán Macskát Megsütni szépen, és annak Zsirjával Köszvényes lábait vagy tagját kenegetni gyakran — igen hasznos, meg gyógyul — probatum est. — Borz Zsér is jó hasznos.

II. 5. *Kolika ellen igen hasznos Orvosság*

Meg kell főzni Kamila Teát jó egy finsara, vagy pohárba kell tölteni, és abban galamb Szart jól fel olvasztani, megkeverni, és igya meg el áll a kolika — probatum est.

II. 6. *Vér folyás ellen Fehér személnék*

Házas személnék férje — de nem más, . . . saját férje hugyozzon egy pohárba, és a vér folyásban szenvedő felesége igya meg azonnal melegen a férje hugyát — el áll a vér folyása, s meg gyógyul.

II. 7. *Icter — Vagyis Sárgasák ellen*

Lud ganajt egy rongyba be kötni, és vízbe mártani 24 Óráig, s annak utána azt a vizet betegnek be adni, igen használ, és elmulik rajta a Sárgasák.

II. 8. *Hogy ha valakinek Testébül tetők jönnek ki. NB. az ellen jó hasznos Szer Orvosság*

Kertek alatt nyári időben keresse fel egy jó szőrő döglött kutyát melyet a nyévek megettek, csa a Szőre maradt tele nyévekkel, ne sajnálja azon kukaczos, s Nyéves Szörbül egy jó erősen fonot sodrot madzagot sodorni, és azt a testin vagyis derekán

hagyni méglen a Tetők egészen ki nem vesznek, akkor a roszt viréből is ki vesznek, és soha többi Tetves nem lesz — hoc probatum est., magam is látam hogy a tető a testből ki veszet.

A Kecskeméti Református Könyvtárban is több orvosló feljegyzés található. Részint a kéziratost könyvek őriznek ilyen emlékeket, részint a nyomtatott könyvek borítólapjainak belső felén található.

A K—76-os számú vaskos kéziratost könyv utolsó lapjain orvosló feljegyzések vannak. A könyvet a XVII—XVIII. században használták. Tartalma vegyes, magyar és latin nyelvű. Az orvosló feljegyzések előtti oldalon 1708-as, az utána következőn pedig 1712-es évszám szerepel.

III. 1. *Meredékről*

Kilencz gyertya sarkat mesd el. és az ujj Szappanyt 3 Szegletiből vakarj közzé és egy fej vörös hagymát metély közzé mindezeket olvasztván erőssen . . . egy ruhára Szörd le. MG.

III. 2. *Az ki nem alhatik*

Két Almát hamozd meg, es meteld apron, es makot, egy Pénz árra Tömjént, egy Pénz árra Saffrant. Kilentz baratzk magnak a belit, mint addig törjed, meg mint egy ir ollya leszön, es azt kösd az embernek homlokára.

III. 3. *Contra Aréna*

Az szárkának velejében végy egy kicsint Mert az Sok meg árt agy innya vizben az Paciensnek.

III. 4. *Kő ellen Való vagy az kiben Kő vagyon*

Három kedden napkelett előtt szegy Peszerce alias Pemete füvett és az 3 kedden háromszor való szédet füben förögyél még ha kicsiny Lójénd az Fördő Vize nem árt ha az Levében . . . es ezzel romol bennes az kő és az Arena.

III. 5. *Idem*

Ugyan ezen Peszerce fünek ved vizétt Sz: György Havában, akkor lesz Gyöngéb és igen jó az Aréna es kő ellen.

III. 6. *Czömörről*

a) Az uy ló ganett vesd vizben, fatsard meg ruha altal, es ha kiszigad, id meg. akar borban.

b) Aliud. Tőy foghaymat és faczary ló ganét meg, es Szürd meg eczettel, fozd meg es ezt meg innya, de ő ne tudgya.

III. 7. *Czuklasrol valo orvossag*

Az vizanak a Szivit aszald meg es azt meg innya a betegnek, es vagy meg hal vagy meg él, de meg all Probatum.

A K—27-es számú kéziratos könyv a Diarium Oeconomicum, amelyben Orbán Sándor „az egész esztendőben elől forduló Házi kerti és mezei dolgokrul oktatásokat és orvosságokat” gyűjtötte össze.

IV. 1. *Dühös eb marásrul*

1. Égess rákot s annak porából élyen jó a Száraz Korságosnak is
2. Végy vereshagyma leveleit, mézet azután etzetet, sőt tőd öszve kend rá
3. Főzd meg a Fokhagymát borban törd meg kössd rá

IV. 2. *Fogfájásrul*

a) Vedd a nyul árnyék (asparagus) gyökerét törd meg tedd a fogadra, ha pedig meg száraztad töröd és az odvába botsátod fájdalom nélkül ki húzhatod.

b) A ki varas békát kaphat és megölheti vegye hátulsó bal lába Szára uszonyát, és mikor Szükség tégya a fogára.

c) Törd meg a fokhagymát lud hájban tedd a füledbe.

d) A páva füvet elegyitsd meg a fájos fog inyiből ki dörgölt kevés részrel és tedd rá.

IV. 3. *Hideglelésrül*

Vedd a betegnek vizit és főzd meg benne egy tojást keményre (hangyáknak kell odaadni)

2. Hanndmanus nevü Doktor egyszer egy uri asszont úgy gyógyított meg hogy egy meleg czipot a tzombja közé parancsolt szoritani és sámoly székre ültetvén a párát a Szoknyája alól ki nem ereszteti, a melly tzipó midőn az izzadságról egészen meg nedvesedett Kuttyával meg étette és azután a Kuttyába ment a hideglelés.

IV. 4. *Köhögésről*

a) Vedd a leveli békát köpj a szájába ereszd el

b) Végy hájat, törd öszve fokhagymával és az tüznél kend meg a talpadat és az ágyban a hátad gerintzit.

IV. 5. *Orvos fü*

Az orvosságra való füveket vagy Májusnak hold töltére, vagy két boldog asszony közt kell szedni

IV. 6. Pokol varról

A tormát fokhagymát törd meg és főzd meg . . . mézben kösd bé melegen

IV. 7. Sárgaságrul

- 1) Élly boros Levendula virág vizivel
- 2) Minderreus Comendállya, hogyha a beteg vizit egy kis fára, bodza fába töltik a két végét be csinállyák és a tűzön mind addig égetik míg ki nem szárad a sárgaság el vész
- 3) Mások a beteg vizivel pogátsát gyurnak és a kutyának adják

IV. 8. Szömöltssőrül

- 1) Végy veres hagymát törd egybe fával és azzal kötögesd
- 2) Végy Juh ganéjt aztasd erős etzetben 24 oráig kend ruhára s raggasd
- 3) Végy egy kis Szalonát végy bodza ujj növésit dörgöld meg jól vélle azután ásd el olyan helyre a hol meg rothadjon

IV. 9. Tsuklás ellen

Szagold a fokhagymát

IV. 10. Vizellet rekedésről

- a) Végy gesztenyét aszald meg törd porrá rák szemmel együtt és a folyó borostyán vizében vedd bé
- b) Főzz Isten fáját mézes vízben és igyad
- c) Végy százlábu pokot törd meg add meg innya a porát

IV. 11. Vizi Betegségről

- 1) Főrösszék petreselyem feredőben
- 2) Vedd a betegnek vizit és tedd egy malatz vagy disznó holyagba és két ember magasságyira akasszák fel a kéményba hadd száradjon meg lassan azután ássák el a földbe

IV. 12. Kopaszúságrul

- 1) Fatsard ki a Káposzta levit és kend a fejed gyakran
- 2) Ha a kopaszok gyakran kenik a fejeket veres hagymával hajok nő
- 3) Végyes egynihány egérnek . . . legyett és nyulnak a fejit, vipera hájat a patikában égesd meg törd porrá elegyitsd meg mézzel egér ganéjjal medve hájjal s kend a fejed

IV. 13. *Szülő asszonyok*

- 1) Ha a szülő asszony Szarvas bőrt kötöz a testire könnyebben szül
- 2) József nap előtt egy kevéssel a melly nyulat fognak a szemit horsold meg kösd a vajjudónak köldökire
- 3) Szagollya szüntelen anist. Pythagoras azt mondja hogy e még a nyavalyatörtés is tartoztattya

A kéziratok babonás rétege

A közölt adatok egy részének mintaképe orvosló könyv vagy újságcikk, de legtöbbjük a parasztság, a laikusok közt élőszóban is terjedő, hagyományos gyógymódok lejegyzése. A legtöbb esetben az eredet meghatározása igen nehéz. A megfejtést nehezíti a már többszörös áttétel. Az archaikus népi gyógymódok nem maradnak változatlanok „[. . .] bizonyos körforgást tapasztalhatunk az ősnépi eljárás előbb az ősvallások papjainak és tudósainak, majd az egyháznak és a gyógyító barátoknak, azután a középkori orvosoknak, innen kéziratot recepteken, a csíziókon, kalendáriumokon és könyveken át az udvarházak nagyasszonyainak a kezébe került s végül új vonásokkal, főleg a megnevezés és a félreértés útján új misztikus járukokkal bővülve ismét visszatért a néphez”.⁴⁴ A népi gyógyítás egyfelől magába olvasztotta a racionális magyarázatokon nyugvó, a gyakorlati tapasztalat által megerősített tudást, másfelől pedig a babonákat, az archaikus hiedelmeket. Ennek alapján a népi gyógyítás két fő formája: a racionális és az irracionális gyógymód. Ezek a szektorok természetesen ritkán válnak el mereven egymástól. A racionális és az irracionális elemek egymással keveredve, összefonódva fordulnak elő. A népi gyógyítás racionális formája elsősorban a gyógynövények felhasználásán alapul. Az etnográfia elsősorban a mágikus elemek érdeklik. Sok esetben az eljárási mód archaikus, a felhasznált anyagok viszonylag újabb keletűek, racionálisnak nevezhetőek. Az is előfordul azonban, hogy a mágikus gyógyítószer alkalmazási módja változott meg; s akár empirikus úton kiválasztott gyógyszerek közé is beékelődhetett a felhasználás során.

A népi gyógyító tudás irracionális, mágikus elemeit babonás gyógymódoknak nevezik általában.

A tudomány, a mágia, a vallás egymás mellett létező, egymást kölcsönösen kiegészítő kategóriák a népi gyógyászat területén is. Történetileg változó arányban vannak jelen a népi gyógyító szokásokban. A mágia ott jele-

⁴⁴ SZENDREY Zs. 1937. A. 229.

nik meg az emberi cselekvésben, ahol a racionális tudás véget ér. A népi gyógyítás ereje a betegségekkel szemben igen korlátozott. A gyógyító olyan aktust iktat be a gyógyító cselekvésbe, amely a szenvedőt megnyugtatja. A mágikus eljárások pszichológiai egyensúlyt biztosítanak a gyógymódokban.

Az ősi hiedelemrendszerekben a betegségeket természetfölötti erők okozzák. Ám a természetfölötti erők befolyásolhatók, mert emberi indítékokat tulajdonítanak nekik.

A mágia a természeti törvények téves értelmezésén alapul. Gyakorlati alapjának azt tartják, hogy

1. a hasonló hasonlót hoz létre,

2. a dolgok amelyek egyszer kapcsolatban álltak egymással, továbbra is hatnak egymásra a távolból, még akkor is, ha a fizikai kapcsolat megszűnt közöttük.

A képzetek téves kapcsolódásának eredményeként jött létre a népi gyógyászat gyakorlatában a hasonlóságon és az érintkezésen alapuló mágia. E két forma ritkán válik el egymástól élesen. A hasonlóság törvénye alapján bármely kívánt homeopatikus hatás elérhető pusztán az utánzással. Az a téves feltevés keletkezett, hogy az ember képes a vegetációt homeopatikusan befolyásolni. Saját jó és rossz tulajdonságaival ruházza fel az őt körülvevő természetet. A homeopatikus mágia szerint ez a viszony kölcsönös. A növények és állatok, vagy azok részei, sőt az élettelen dolgok is befolyásolják az embert. Ezeken a hatásokon alapul a népi gyógyászat gyakorlata. A betegségek okában, azt tartják, benne van a gyógyító eszköz is. A betegségek oka, gyógyítómódja és gyógyító eszközei között bonyolult asszociációk jöhetnek létre. A dolgok gyógyítóerejüket a szimpatetikus mágianak köszönhetik.⁴⁵

Néhány, a kéziratokban fellelhető archaikus, mágikus gyógymódra mutatok rá a következőkben.

A népi gyógyító gyakorlat sűrűn alkalmazza az analógián alapuló gyógyító szokásokat.

A „himlőbe elromlott szemre” a keceli feljegyző gyermekről levett és megszáritott himlőt ajánl orvosságként (I. 1.). A Kiskunhalasról származó füzetben az áll, hogy tetvesség ellen a döglött kutyának „Kukaczos, s Nyéves Szőrébül” kell madzagot sodorni a beteg dereka köré (II. 8.).

Az analógiás gondolkodás legtisztább példája a színek szimbolikus jelentéssel történő felruházása. A sárgaság esetében a sárga szín felhasználása általánosan elterjedt szokás. A kiskunhalasi kéziratos füzet szerint sárgaság ellen olyan vizet itattak a beteggel, amelyben 24 óráig lúdganaj ázott (II. 7.).

45 FRAZER 1965.

A betegségek elhárításának, áthárításának mágikus szokása az érintkezésen alapul. Az eljárások kívánt eredménye a betegség megsemmisítése lenne. Szintén a sárgaságról találunk ilyen példát a feljegyzések között. A gyógy-módban a beteg vizeletét használják fel. Vagy egy fadarabba töltik, s azt a tűzön elégetik, vagy pogácsát készítenek belőle, amelyet aztán kutyanak dobnak (IV. 7.). A hidegleléses izzadságával átítatott kenyeret is kutya elé vetették, vagy vizeletét hangyáknak öntötték (IV. 3.). Ugyanez a feljegyző köhögésről azt ajánlja, hogy levelibéka szájába kell köpni (IV. 4.). Vízi betegségről pedig a beteg számára a következőt véli hasznosnak: „Vedd a betegnek vizit és tedd egy malatz vagy disznó hólyagba és két ember magasságyra akasszák fel a kéménybe hadd száradjon meg lassan lassan azután ássák el a földbe.” (IV. 11.).

A számoknak fontos szerepe volt a népi gyógyításban is. A magyar hiedelmekben leggyakrabban a hármas, a hetes és a kilences szám szerepelt. „Meredékrül” kilenc gyertya sarkát és új szappan három sarkát ajánlják (III. 1.). Ugyanezen a feljegyző szerint: „Az ki nem alhatik” kilenc barack magját használja írként (III. 2.). „... az kiben Kő vagyon” három kedden napfelkelte előtt, háromszor szedett füben fürödjön (III. 4.).

A népi gyógyászat gyakran használja fel gyakorlatában az emberi vagy állati ürüleket, váladékot. Ősi néphit, hogy ezekben együtt van az ember és az állat minden felesleges ereje. A feleség női bajaiban általában csak ura vizelete segíthet (II. 6.). A már említett példákban is több helyen a beteg vizeletét használták fel. Ennek segítségével szerették volna elhárítani a vízi betegséget (IV. 11.), a sárgaságot (IV. 7.), a hideglelést (IV. 3.). Heptika ellen saját vizeletét kellett meginni a betegnek a keceli feljegyzés szerint (I. 3.). Az emberi eredetű népi gyógyszerek, gyógyító anyagok kivétel nélkül babonás eredetűek.

A népi gyógyítás gyakorlatában az állati eredetű anyagok alkalmazását általában samanisztikus eredetűnek tartják. A mágikus totemállatok felhasználásán kívül a népi gyógyításban egyéb állatokat vagy azok részeit is alkalmazták. Az állati szervek gyógyítóereje bonyolult asszociációs átteteleken alapul, amelyek megfejtése ma már sokszor lehetetlen. A gyógyítószerek közt gyakran szerepel a tej és a tojás. Gyakori alkalmazásukat annak is köszönhetik, hogy termékenységi szimbólumok. A népi gyógyítás gyakorlatában a növények használata szoros kapcsolatban állt a hivatalos orvosi gyakorlattal. Átvétel mind a két részről folyamatosan történt. Viszont a XVI—XVIII. századi hivatalos orvostudományban az állati eredetű szerek használata általánosságában mágikus-babonás eredetű. Gyakorlatilag a népi gyógyászat mindenféle állatot, azok mindenféle testrészét felhasználta gyógyítás céljából.

Vízi betegség ellen siklót és kutyazsír^t vélt hasznosnak a keceli kézirat lejegyzője (I. 2.). Kutyazsír^t ajánlanak hectica ellen is (II. 1.) Kőszvény ellen vadmacska vagy borz zsírját használták fel (II. 4.); Kőszvény elleni fürdőt hangyazsombékból is készítettek (II. 2.). Aréna ellen a szarka veleje (III. 3.), csuklásról a viza szíve (III. 7.), dühös eb marásáról égetett rák pora (IV. 1.), vizeletrekedésről százlábú pók összetörve (IV. 10.), fogfájásról a varasbéka bal hátulsó lábának uszonya (IV. 2.) volt hasznos a lejegyzők szerint. Orbán Sándor kopaszásgról egeret, legyet, nyúl fejét, vipera háját, egérganéjt és medvehájat ajánl (IV. 12.). Szülő asszony megsegítésére pedig szarvas bőrét vagy nyúl szemét (IV. 13.).

Az állati ürülékek felhasználására is több példa akad az ismertetett feljegyzések között. Sárgaság ellen lúdganáj vagy galambszar (II. 3., III. 6., II. 5.) szömölesről pedig juhganáj (IV. 9.) volt az ajánlott gyógyítószer.

A népi gyógyászatban a növényhasználat széles körű. A beteg ember szinte mindenféle növényt felhasznált gyógyulása érdekében.

„A népi gyógyászat növényhasználat — eredetét tekintve — többféle lehet:

1. mágikus eredetű,
2. megfigyelés, tapasztalat,
3. átvétel
  - a) a környező népektől és
  - b) a hivatalos orvosi gyakorlatból.

A kérdés azonban sokkal összetettebb. A mágikus eredetű növényhasználat esetében pl. lehet samanisztikus jellegű, vagy az antik rítusokkal kapcsolatos, vagy lehet keresztény hagyomány, melyek maradványai mind a mai napig fellelhetők a népi gyógyászatban. Másrészt a különböző eredetű tudásanyag erőteljesen összefonódott, összekeveredett.⁴⁶ A népi gyógyászatban a növények felhasználása többféle lehet:

1. belső alkalmazás
2. külső alkalmazás
3. mágikus-babonás szokásokkal is kapcsolatban állhat.⁴⁷

Meghatározott számú növényt használtak, amelyet csak meghatározott időben lehetett szedni. A már idézett recept szerint a kő ellen szedett füvet három kedden kellett háromszor szedni napfelkelte előtt (III. 1., 4.). A rákövetkező előiratban azt is feljegyzik, hogy a pemetefüvet Szent György havában kellett szedni (III. 5.). Orbán Sándor feljegyzése szerint „Az orvosságra való füveket vagy Májusnak hold töltére, vagy két boldogasszony közt kell szedni (IV. 5.).

46 HOPPÁL M.—TÖRŐ L. 1975. 34.

47 HOPPÁL M.—TÖRŐ L. 1975. 34.

A népi növényismeretet és a gyógynövények gyakorlati alkalmazását az etnobotanika vizsgálja. A különféle betegségek népies elnevezése csak a nyelvtörténet adatainak figyelembevételével fejthető meg. Egyes gyógyítószokások archaikus, esetleg samanisztikus hagyományokat őrizhetnek elrejtve. Egy-egy előkerülő kéziratos orvosló feljegyzés különböző tudományos területek szakembereinek adhat új kutatási szempontot, adatot.

BIBLIOGRÁFIA

BÁLINT Sándor

1929. Szegedi népies imádságok és ráimádkozások. *Népjünk és Nyelvünk* 11: 189—190

BÁLINT Sándor

1939. Adatok a magyar búcsújárás néprajzához. *Ethnographia* 49: 193—220

BÁLINT Sándor

1943. *Sacra Hungaria* — Tanulmányok a magyar vallásos népélet köréből. Hely nélkül

BALLÓ István

1900. Régi paraszt háziorvosságok jegyzéke. *Ethnographia* 11: 352—355., 411—418.

BARLA SZ. Jenő

1907. Régi babonás gyógymódok. *Ethnographia* 18: 221—227.

BENCZE József

1964. A magyar kalendáriumok orvostörténeti vonatkozásairól. *Orvostörténeti Közlemények* 30: 9—61

BERDE Károly

1940. A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népjünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Budapest

BOTHÁR Dániel

1911. Magyar orvosi kézirat 1683-ból. *Nyelvtör* 35: 104—114.

CS. PÓCS Éva

1964. Zagyvarékos néphite. *Néprajzi Közlemények* IX.

CS. PÓCS Éva

1968. A magyar ráolvasások műfaji és rendszerezési problémái. *Népi kultúra — népi társadalom* 1: 253—280

CS. PÓCS Éva—HOPPÁL Mihály

1971. Kérdőív a palóc néphite és népi gyógyítás gyűjtéséhez. Eger

DIÓSZEGI Vilmos

1957. A dobbal való kötés-oldás. *Néprajzi Közlemények* 2: 3—4, 162—173

DIÓSZEGI Vilmos

1958. A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest

DIÓSZEGI Vilmos

1973. A pogány magyarok hitvilága. Budapest

DIÓSZEGI Vilmos

1962. Samanizmus. Budapest

ERNYEI József

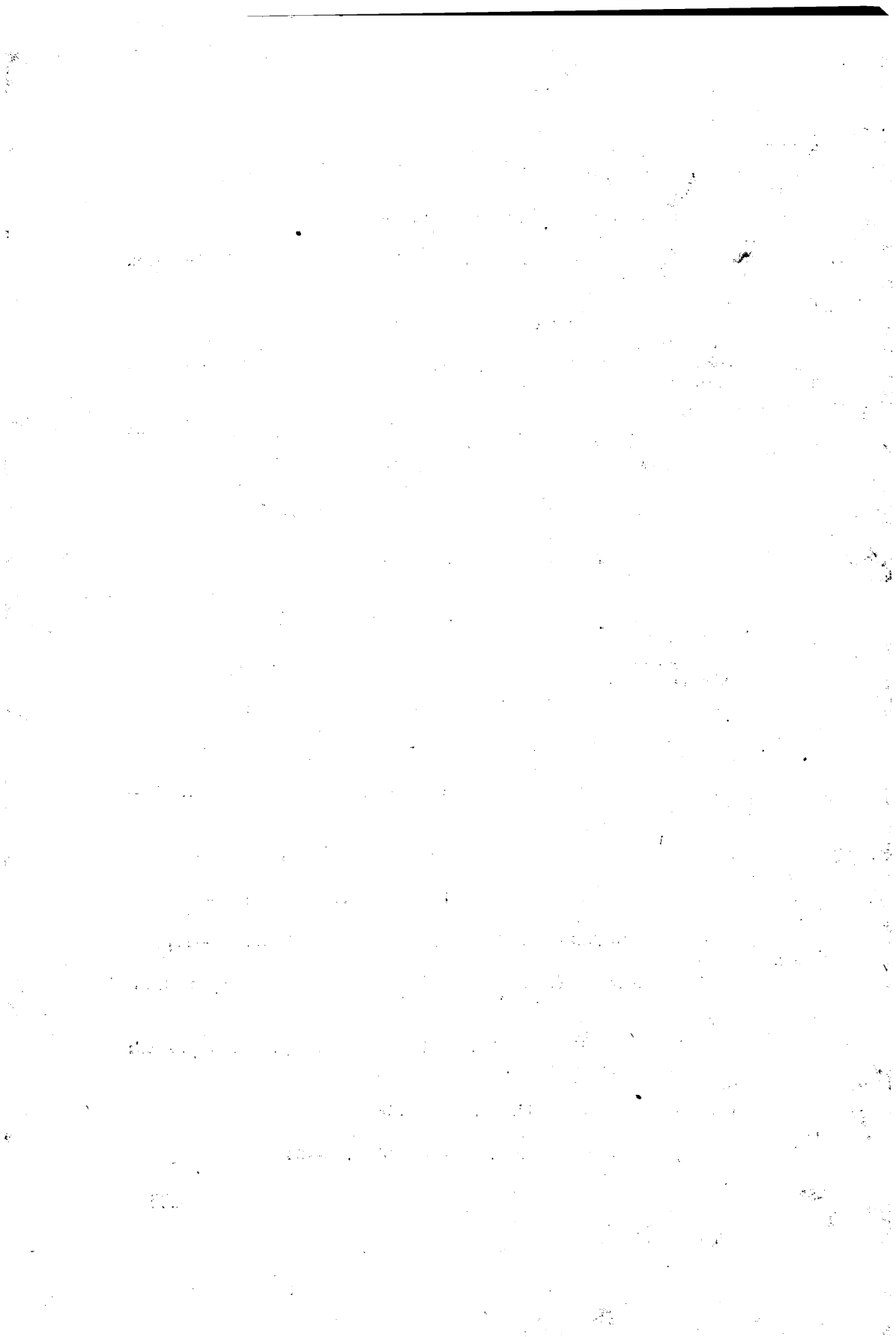
1908. A „Házi különös orvosságok” szerzői és forrásai. *Ethnographia* 19: 34—35

FERENCZI Imre

1973—1974. Népi gyógymódok a bánási magyarok körében. *Néprajz és nyelvtudomány* VII—VIII.: 281—299. Szeged

- FERENCZI Imre**
1977. Ráolvasások, archaikus népi gyógymódok a Maros mentéről. Néprajzi dolgozatok 34. Szeged
- FRAZER J. G.**
1965. Az aranyág. Budapest
- GALGÓCZI László**
Betegségneveink történetéből: bélpoklos — Bőrpoklos. Néprajzi és nyelvtudomány XVII—XVIII: 265—271. Szeged
- GRYNEUS Tamás**
1965. Népi orvoslás Orosházán. A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 337—437. Orosháza
- GRYNEUS Tamás**
1971. Népi orvoslás. in.: Juhász Antal (szerk.) Tápé és néprajza. Tápé
- GRYNEUS Tamás**
1974. Bácsmezei gyógyító szokások és hiedelmek. Cumania 2: 229—237
- GYÓRFFY István**
1935. Hunyadmezei látomások és kuruzslások. a XVII—XVIII. századból. Ethnographia 46: 80—87
- HOPPÁL Mihály**
1975. Az uráli népek hiedelemvilága és a samanizmus. in.: Urali népek Szerk. Hajdú Péter 211—233. Budapest
- HOPPÁL Mihály—TÖRŐ László**
1975. Népi gyógyítás Magyarországon. in.: Népi gyógyítás Magyarországon. Szerk. Antall József—Buzinkay Géza 11—176. Budapest.
- IPOLYI Arnold**
1922. Magyar Mythologia I—II.² Budapest
- JUHÁSZ Máté**
1973. Házi különös orvosságok.⁵ Kolozsvár
- KÁLLAY Ferencz**
1861. A pogány magyarok vallása. Pest
- KÁLMÁNY Lajos**
1917. Gyógyító Boldogasszony. Ethnographia 28: 310—311
- KÁLMÁNY Lajos**
1971. Szépasszony nyelvhasználatunkban. in.: Ősi magyar hitvilág Szerk. Diószegi Vilmos 339—353. Budapest
- KANDRA Kabos**
1897. Magyar mythologia. Eger
- KATONA Lajos**
1900. Régi magyar kuruzslók és varázsigék. Ethnographia 11: 118—121
- LISZT Nándor**
1906. Egy XVIII. századbeli népies orvosi kézirat ismertetése. Gyógyászat 539—541, 572—573, 603—605
- MAGYARY-KOSSA Gyula**
1929—1940. Magyar orvosi emlékek I—IV. Budapest
- MELIUS Péter**
1979. Herbárium. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel sajtó alá rendezte Szabó Attila, Bukarest

- NEDELICZI VÁLI Mihály
1792. Házi orvos szótáratska. Győr
- NÉMETH Károly
1902. Régi házi orvosságok. *Ethnographia* 13: 134—135
- OLÁH Andor
1956. Népi orvoslás, orvostörténet, orvostudomány. *Orvostörténeti közlemények* XXXIX: 346
- PAIS Dezső
1975. A magyar ósvallás nyelvi emlékeiből. Budapest
- PÁPAI PÁRIZ Ferenc
1977. Békességet magamnak, másoknak. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Nagy Géza, Bukarest
- RELKOVICS Néda
1912. Kuruzslószerkek XVIII. századi jegyzéke Újbányán. *Ethnographia* 23: 366
- RÓHEIM Géza
1929. Magyar néphit és népszokások. Budapest
- SCHRAM Ferenc
1973. A. Magyarországi boszorkányperek 1529—1768. I—II. Budapest
- SCHRAM Ferenc
1973. B. Népi gyógyászati tanácsok a XVII—XVIII. századból. *Orvostörténeti Közlemények* 69—70, 253—277
- SZENDREY Ákos
1940. Adatok a magyar búcsújárás néprajzaihoz. *Ethnographia* 51: 87—90
- SZENDREY Zsigmond
1934—1935. Népszokásaink lélekteni alapjai. *Ethnographia* 45—46: 3—19
- SZENDREY Zsigmond
1934—1935. Népszokásaink lélektani alapjai. *Ethnographia* 45—46: 3—19
- SZENDREY Zsigmond
1937. A Betegség, gyógyítás in: *Magyarság Néprajza* IV: 229—244, Budapest
- SZENDREY Zsigmond
1937. B. Növény, állat- és ásványvilág a varázslatokban. *Ethnographia* 48: 154—166
- TEMESVÁRY Rezső
1899. Előítéletek és babonák a szülészet körében Magyarországon. Budapest
- VAJKAI Aurél
1940. A esatkai búcsú. Adatok a népi orvosláshoz. *Ethnographia* 51: 50—73
- VAJKAI Aurél
1941. Hiedelmek egy kéziratot orvosló könyvben. *Ethnographia* 52: 111—117
- VAJKAI Aurél
1948. A magyar népi orvoslás kutatása. *A Magyar Népkutatás Kézikönyve*, Budapest
- VAJKAI Aurél
1975. Egy kéziratot orvosló könyv. in.: *Népi gyógyítás Magyarországon Szerk.: Antall József—Buzinkay Géza*
- VARJAS Béla
1943. XVI. századi magyar orvosi könyv. Kolozsvár
- VERES Samu
1892. A nép hajdani orvosi tudománya. *Ethnographia* 2: 60—64

A Kiskunság közegészségügyi viszonyai a XVIII–XIX. században

KORKES ZSUZSA

Tanulmányomban a Kiskunság déli részének egészségügyi helyzetét és orvosi gyakorlatát kívánom bemutatni, főleg levéltári források alapján. A dolgozatban csak ott tartottam be az időrendi sorrendet, ahol ezt a téma feltétlenül megkövetelte.

A terület egészségügyi viszonyait több tényező is befolyásolta, illetve meghatározta. Elsősorban földrajzi helyzete és az ebből adódó fő foglalkozási ág, az állattenyésztés. Ahhoz, hogy a Kiskunság egészségügyi helyzetéről pontos képet kapjunk, meg kellett vizsgálni az itt élő emberek életkörülményeit, lakásviszonyait, táplálkozását — amely sok esetben befolyással volt a járványok terjedésére — és nem utolsósorban a terület orvosi ellátottságát is figyelembe kellett venni.

A 18. század közepétől a Jászkunság, amelybe a Kiskunság is beletartozott, egységes közigazgatással rendelkezett. 1745-ben a Hármaskerület, miután véglegesen megszabadult a Habsburg-ház és a német Lovagrend földesúri fennhatósága alól, és lefizette a megváltásért járó pénzüsszeget, önálló lett. Ez az önállóság 1876-ig állt fenn, amikor a három kerületet egy-egy megyéhez csatolták. Addig a kerületet érintő főbb rendeleteket Jászberényben hozták, amit azután szétküldtek az egyes városoknak, ahol azokat a helyi adottságoknak megfelelően alkalmazták. Ezért tartottam fontosnak, hogy a félegyházi, halasi jegyzőkönyveken kívül a hármaskerületet is megnézzem.

A korszak orvostudománya meglehetősen fejletlen volt. A betegségek igazi okát nem igen ismerték, és legtöbbször a megromlott levegőtől származtaták, gyógyítására sokszor csak az érvágást tudták javasolni.

Az orvoshiány itt is olyan súlyos gondokat okozott, mint az ország más vidékein, és ennek megoldása egyre égetőbbé vált. A 18. század első felében tanult orvos, akit ekkor physicusnak hívtak, csak egy volt a Jászkun kerületben, aki felügyelt a helységek felcsereire és sebészeire, azaz a chirurgusokra. Az egész Kiskun kerület csak 1793-ban rendelkezett először tanult orvossal, aki ekkor Szabadszálláson élt. Az 1787-es népszámlálási adatok

szerint a Jászkun kerület jogi népessége 94 152, a Kiskunságé pedig 30 503 fő volt,¹ tehát ennyi ember jutott egy orvosra. Szakorvosok hiányában a sebészi teendőket falusi borbélyok látták el, akik egy 1786-os rendelkezés szerint csak kisebb operációkat végezhettek el, a belső bajok gyógyításától pedig eltiltották őket.²

A 18. századi Magyarországon nem volt olyan egyetem, ahol orvosokat képeztek volna. Erre figyelt fel 1751-ben egy Perliczi János Dániel nevű Nógrád megyei tiszti orvos, aki kérelemmel fordult Mária Teréziához, hogy engedélyezzen egy hazai orvosi főiskola létesítését. Mária Terézia csak 1769-ben járult hozzá és az oktatás 1770-ben indult meg a nagyszombati egyetemen.³

Ugyanebben az évben adták ki az első magyar általános egészségügyi jogszabályt is. Ez az egészségügyi közszolgálat működésére és a járvány elleni védekezés megszervezésére vonatkozó alapvető rendelkezéseket tartalmazta. Az 1770. évi rendelet, az 1773-ban és 1787-ben kibocsátott pótrendelet volt az első országos érvényű közegészségügyi jogszabály, amely egészen 1848-ig érvényben volt.⁴

Ugyancsak Mária Terézia uralkodása idején kezdtek el foglalkozni a temetők egészségügyével. A Királyi Helytartó Tanács két évi előmunkálat után 1777. szeptember 2-án adta ki a rendeletet. Ebben többek között elrendelték a temetők kivitelét a város szélére, megtiltották a templomba, vagy aköré történő temetkezést. A temetőket sövényvel vagy deszkával kellett elkeríteni, nehogy a kóborgó állatok feltúrják azt. A holttesteket 48 óra előtt nem lehetett eltemetni és fedetlenül hagyni, hanem koporsóba kellett lezárni.⁵ Ezeket az intézkedéseket újra és újra meg kellett ismételni, különösen a nagyobb járványok idején, amikor fokozottabban ügyeltek a holttestek elszállítására és eltemetésére. A templom köré történő temetkezésel csak a 19. század második felében hagytak fel véglegesen.

A 18. század elején már kezdtek foglalkozni a szegények ingyenes orvosi ellátásával is. Az orvosok külön tiszteletdíjat kaptak a nincstelenek gyógyításáért. 1752-ben királyi rendelet mondta ki a szegények ingyenes gyógyítását. 1782-ben pedig II. József szorgalmazta, hogy a megyei főorvosok szolgálati szabályzatot készítsenek, amelyben többek között hangsúlyozottan szerepelt a szegények ingyenes ellátása. A megyei physicusoknak évenként jelentést kellett készíteni arról, hogy az adott időszakban hány szegényt

1 DANYI, DÁVID, 1960. 64. 1.

2 Prof. Curr. Tom. 13. p. 383. 1786.

3 FRIEDRICH, Orvostörténeti Közlemények 1977. 63, 69. 1. továbbiakban lsd. O. K. 1977.

4 GORTVAY, 1953. 4., 110. 1.

5 Ifj. KODOLÁNYI, 1959. 244. 1.

gyógykezelték. Amennyiben nem tettek eleget az előírt kötelezettségnek, elvesztették hivatalukat.⁶ 1876-ban újabb rendelkezés született e tárgyban, és a későbbiek során többször is meg kellett ezt erősíteni, mivel valószínűleg éppen az orvoshiány miatt nem tudták végrehajtani.

A korszakban írt és főleg a köznépek szánt orvosló könyvek szintén szármoltak a szegénységgel. A füveskönyvek általában gyógynövényeket ajánlottak. „Nem volt olyan nyavalya, melynek három-négy féle ellenszere ne lett volna, és mindez ingyen, megadva a hitet a szegény embernek, hogy helyreállíthatja ő maga az egészségét orvos és patika nélkül.”⁷

Nagy lépést jelentett az 1777. évi Ratio Educationis, amely megteremtette az első tanügyi rendszert, bevezette a természettudomány tanítását az iskolákban. A felvilágosodás idején az orvostudomány is a ráció jegyében fejlődött. A kísérletileg bizonyítható eljárások, fejlődő műszerek, boncolások útján nyert tapasztalatok avatják tudománnyá. Azonban a racionális úton járó orvos nem tudott kapcsolatot teremteni az új eljárások iránt bizalmatlan néppel.⁸ Így sokszor igénybe kellett venni a papság segítségét is, különösen a himlőoltások bevezetésekor jelentkező ellenállások idején. A papok, akiknek a 18—19. században nagyobb volt a tekintélyük a nép előtt, mint a városban élő orvosoknak, a szószékről hirdették az oltások szükségességét. Sajnos így is elég nehezen tudták a népet rávenni, hogy gyermekeiket beoltassák himlő ellen. Ezt igen jól szemlélteti a megyei physicus jelentése 1809-ből, mely szerint az egész Jászkun kerületben összesen csak 497 gyereket oltottak be tehénhimlővel.⁹

Minden felvilágosult intézkedés és segítőkészség ellenére a szegényebb nép szívesebben fordult a falujában élő gyógyítóemberekhez, borbélyokhoz, akikkel egyazon közösségben élt, mint a műveltségben és társadalmi szinten is felette álló orvoshoz, aki sokszor elérhetetlen távolságban is lakott. Azonban ezeket a gyógyítóembereket nagyon sokszor kuruzslóknak vagy boszorkányoknak tartották. Gyakran előfordult, hogy ártatlan embereket vádoltak meg és kiáltottak ki boszorkánynak. Ezeket a szerencsétlen embereket, főleg asszonyokat súlyosan megbüntették, sőt még a boszorkányégetés is előfordult. Az utolsót 1752-ben égették meg a Kiskunság területén.¹⁰ A helyzetet súlyosbította az a körülmény is, hogy főleg a 18. században nagyon sokan jöttek külföldről olyan emberek, akik orvosoknak mondták magukat és rászedték, becsapták a hiszékeny népet, és sokszor jóvá-

6 O. K. 1977. 72—73. l.

7 O. K. 1977. 71—72. l.

8 O. K. 1977. 71. l.

9 Prot. Curr. Tom. 22. p. 612. 1809.

10 NAGY Szeder, 1924. 112—120. l.

tehetetlen károkat okoztak. Több rendelkezést is hoztak az álorvosok és kuruzslók tevékenységének meggátolására. „Tapasztaltatván, hogy némely helységekben alattomos és tudatlan gyógyítók, vagyis orvosok járnak, a helybéli Bíráknak meghagyatik, hogy az ilyen gyógyítókra szemes vigyázzal legyenek és ha tapasztaltatnak ide a Jurisdictionhoz be külgyék.¹¹ Egy Halason kelt irat szerint „Fő Bíró Ur, ha álorvosokkal tapasztaland azokat a kuruzslástól szorosan tiltsa el, továbbá a legközelebbi vasárnap a nép előtt hírül tétetni rendeltetik, hogy kuruzslókhöz senki se mennyen, hanem rendes orvoshoz, kiknek kötelessége a szegényebbeket ingyen gyógyítani s ugyan az olyanoknak a kórházi pénztár rovásán ingyen fog patikai szer is adódni.¹²

Előfordult, hogy falusi gyógyítók ellen kellett ítéletet hozni, mivel legtöbbször mérgező anyagokkal tettek kísérletet a gyógyításra. Ilyen volt a cinóber, amely jelentős mennyiségű higanyt tartalmaz, valamint a kéneső, amely a higany régies neve. Nem csoda hát, ha ilyen ártalmas ásványi anyagok használata mellett sikertelenül végződött a kezelés. Több olyan peres ügygel is találkozunk a levéltári anyagban, amikor ezen veszedelmes szerek használata miatt kellett elítélni embereket. Így pl. 1785-ben Meleg Jánosnét ítélték 24 óráig való áristomra, mert „a Felsőleges Királyi rendelkezések megvetésével, Meleg Jánosné Czinobriummal füstölni bátorkodott; mivel pedig ezen dolgok keményen tilalmaztatnék; innét Meleg Jánosnét megbüntetni szükséges volna”.¹³

1830-ban Begyik Ilona félegyházi lakos ellen folytattak pert, ugyanis „A nevezett rab személy Szabó Therézia kis leánykának, kinek bal szeme alatt és bal karján lentse forma nagyságú seb támadván, többnyire mindég szivárgott, kezén és lábán lévő csuklókat cinóberes és kényesős kenőccsel több ízben megkenvén, ezen veszedelmes gyógyítás és kuruzslás végett a nevezett leányka kevés idő alatt a halálnak áldozattya lett.¹⁴

1856-ban a szintén félegyházi lakost, Szemerédi Jánosnét ítélték hat hónapi börtönre, mert Cseh Therézia „általa kénesős kenőccsel lekenetett minek következtében idáig hét fogai ki hullottak sőt az orvosi láttelelet szerint hihetőleg még több fogai is kihullandnak, sőt képe és nyelve több idők olta feldagadva sinlódik s a betegségi állapota a kuruzsolás következtében tetemesen nehezítve lön”.¹⁵

1861-ben pedig Szénási Magdolna higanyos kenőccsel kente le Paksi Horváth János és Spirka Susanna szülők gyermekét, és ez által ha nem is köz-

11 Prot. Curr. Tom. 16. p. 72. 1789.

12 Halas, Tanácsgy. jkv. P. 38. p. 360.

13 Halas, Tanácsgy. jkv. P. 11. p. 277. 1785

14 Prot. Curr. Tom. 27. p. 635. 1830.

15 Kiskunfélegyháza, Főbírói Iratok 1337/1856

vetlenül a fiú halálát okozta. „Szorosan kötelességül tétetik a községi előjáróknak, hogy a népet többszöri hirdetések által igyekezzenek megóvni attól, nehogy ilyen az orvosi szerek hatását kellőleg nem ismerő kuruzsoló egyénekre bízzák magok avagy hozzátartozóik gyógyítását, minthogy minden községben különben is van rendes ahhoz értő orvos, mert előadandó esetek alkalmával nem csak a kuruzslók, hanem magok a szülők és felek a büntény nagyságához képpeszt fenytettetni fognak. Melly végzésről a községek a Megyebeli Kapitány Ur által értesítendők”.¹⁶

Szvarsik János félegyházi takács mestert is kuruzslással vádolták, és eltiltották az orvoslástól, „mivel Félegyházán Hecticából és összvezsugorodásból kigyógyított 36 személyt, a mi az 36 beteget illeti, ezek többnyire hideg-lelésben lévén, azoknak pálinka italt adott, mely a magyaroknál különben is orvosság és hogy talán meggyógyultak neki tulajdonították, azonban ezen ártalmas kuruzsoló ember már annyira vitte a köz nép előtt orvosi tudományát, mintha ő a holtakkal beszélne, rontásokat gyógyítana”.¹⁷

De megtörtént, hogy borbélyokat kellett eltiltani a mesterségtől és a gyógyítástól. Török Istvánt azért fenytették meg, mert amikor Martonyi Ferencen eret vágott az inat is elvágta és ahogy a határozat mondja „Török István eret vágni és purgatiot adni senkinek ne bátorkodjon, még életét meg nem jobbítja, részegeskedésnek véget nem vet, mellyben annyira elmerült, hogy már délután józanon ritkán lehet tapasztalni”.¹⁸

Viszont előfordult olyan eset is, amikor nem szakképzett orvosnak is megengedték a gyógyítást. Így Burján Ilonának, aki a „maga által készített porocskával minden veszedelem nélkül, sőt kellő haszonnal gyógyítgat e féle megveszett embereket s marhákat”.¹⁹ Sajnos nem írták le részletesen, hogy miből készült a por.

A 19. század elején kezdett valamit fejlődni a kerület orvosi ellátottsága. A bábák száma is szaporodott. 1802-ben elrendelték, hogy a kerületi bábán kívül még négy bába legyen, akik a szegény asszonyokon ingyen is segítenek és ezért a várostól évenként 12 véka búzát kapnak fejenként.²⁰ 1846-ban pedig arról számol be a megyebeli kapitány, hogy Félegyházán két rendes orvos van, itt lakik a kerületi sebész, van továbbá egy gyógyszertár és a szegényebbek részére a város által különféle jövedelmekből alapított kórháza, ahol táplálékot és elhelyezést is kapnak. Az egészségügyi ellátást a két

16 Kiskunfélegyháza, L. 31. F. 3. Cs. 7. sz. 96.

17 Prot. Curr. Tom. 27. p. 296. 1828.

18 Halas, Tanácsgy. jkv. P. 10. p. 106. 1778.

19 Halas, Y. Fasc. 137. sz. 33. 1818.

20 Kiskunfélegyháza № 10. p. 82—83. 1802.

orvos végzi.²¹ Az első patikát Félegyházán 1819-ben, Halason 1817-ben, Kiskunmajsán 1860-ban létesítették. Az 1875-ös statisztikai adatok szerint:²²

1. táblázat

	orvos	bába	gyógyszer- tár	sebész
Félegyháza	3	18	1	
Halas	4	9	1	2
Majsa		3	1	1

2. táblázat

Jászkun kerületben	1858-ban	1875-ben
orvostudor	20	34
sebész	16	16
bába	57	145
gyógyszertár	15	19

Az 1870-es összeírás szerint a Kiskun járásban a jogi népesség 74 138 fő volt, abból egy □ mérföldre 1784 fő esett. Félegyháza lakossága ebben az időben 21 313, Halasé 13 127, Majsáé 7 333 volt.^{22/a}

Az 1870-es évek végén pontosan meghatározták a városi- és állatorvosok hatáskörét és kötelességeit.

12. paragrafus Városi orvosok.

Minden közegészségügyi tárgy fölött örököden és az orvos—rendőri vizsgálatokat a fennálló törvények és szabályok értelmében teljesítik. Felügyelnek a lakhelyek és épületek egészségügyi kellékeire, indítványba hozzák a járványos és ragályos kórok megelőzésére szolgáló rendszabályokat és a már keletkezett járványok további terjedésének meggátlása tekintetében intézkednek és indítványokat tesznek.

A himlőoltás sikeres eszközlését teljesítik.

Az élelmezés, tápszerek és italok minőségére és egészségügyi kellékeire ügyelnek.

A kéjhölgyek vizsgálatát és a halotti kémlelést teljesítik. A halottat kötelesek személyesen megnézni, s a halál beálltáról meggyőződést szerezni.

21 Kiskunfélegyháza № 24. p. 151. 1846.

22 Dr. OLÁH Gyula, 1876. 163—164. l.

22/a GALGÓCZI, 1877. 105, 111—112. l.

Minden halott kémlelési eljárásért 20 krt, a városban egyes házaknál látogatásért és pedig nappaliért 50 krt, éjjeliért 80 krt, saját lakásaikon nappal tartott vizsgálat és vevény (recept) írásért 20 krt szedhetnek a lakosoktól.

Felügyelnek a gyógyszertárra, s ennek törvényes kezelésére. A letelepedő orvosi és egészségügyi személyek okleveleit megvizsgálják, és tudomás végett a közgyűléshez terjesztik.

A városi tanács útján évnegyenként egészségügyi jelentést küldenek a megyei főorvoshoz, járvány esetében pedig hetenként annyiszor, amennyi-szer szükségesnek mutatkozik.

A helybeli szegényápoló intézetben az orvosi teendőket végzik.

A városi tanácsnak, a polgármesternek és a rendőrkapitánynak alárendeltjei s ezektől veendik hivatalos teendőikre nézve az utasítást.

Állatorvos

Az állatgyógyászati és barmász-rendőri teendőket végzi s ezekre felügyel. Kötelessége minden óról a következő hó 5. napjáig a szokásos állategészségügyi kimutatást a megyei tiszti főorvoshoz közvetlenül beküldeni, egyes ragályos állatbetegedési vagy elhullási eseteket pedig a városi polgármester útján a megye alispánjához bejelenteni, és pedig a boncjegyzőkönyv csatolása mellett a foganatosított intézkedések megemlítésével.

Egyéb kötelességei részletezése felesleges lévén, a nappali egyszeri látogatásért városban 20 krt, éjjeli egyszeri látogatásért városban 40 krt, a natárbeli tanyákra, ha kivitetik 1 frt-ot szedhet.

A polgármesternek, rendőrkapitánynak és a városi orvosoknak van alárendelve.²³

Mint az elején már említettem a terület egészségügyi helyzetét befolyásolta és meghatározta a lakosság életkörülménye és lakásviszonya. A lakóházak általában sárból, agyagból, vagy fából készültek, csak a tehetősebbeké volt kőből. A tető nádból készült. A kéményeket is sövényből fonták, tapasztották, tetejüket deszkával fedték, amelyek könnyen tüzet fogtak. Több rendeletet is hoztak, hogy a házak falanyagát kevésbé gyúlékony anyagból rakják, pl. kőből, téglából, vályogból és a nádból, szalmából készült tetőket is cseréljék ki.²⁴

A házak két- vagy háromosztatúak voltak. A bejárat a pitvaron keresztül volt és ebből nyílt az utca felé a tisztaszoba, a másik oldalra pedig a kamra.

²³ Kiskunfélegyháza szervezési szabályrendelete 1879. 15—18. l.

²⁴ Prot. Curr. Tomi. 4. p. 382. 1771.

A lakóépülethez csatlakoztak a különböző gazdasági épületek, istállók, magtárak. A lakóházak egész hosszúságukban az udvarra néztek, keskeny véggel az utcára, ahol csak egy-két kicsinyke ablak volt. Az ablakokat papírral vagy más anyagokkal fedték be, télen pedig bedeszkázták. Szellőztetni így egyáltalán nem lehetett, friss levegő csak az ajtón keresztül juthatott be a szobába. A levegőtlenységhez hozzájárult a zsúfoltság is. Igen sokan laktak egy szobában, ezért elrendelték, hogy „egy szobába több gyermekes családok ne szoruljanak össze, mint hogy egymástól könnyen betegséget kaphatnak, ezen fellyül Rámás üveg ablakokat tartsanak a szobában, melyeket a szellőztetés okáért ki lehessen nyitni, vagy ha más materiából csináltak lesznek, azokon kis nyíló fiókokat készítsenek.”²⁵

A lakóházak mindig a pillanatnyi érdekeknek megfelelően épültek, minden különösebb városrendezési cél nélkül. Egy-egy telken több ház is épült, ezért Félegyháza városa olyan határozatot hozott, hogy „egy Portán két házat éppíteni senkinek sem léssen szabad.”²⁶ A későbbiek során még mindig arról panaszkodik a város, hogy a fennálló rendelkezések ellenére sokan az új osztásban sem veszik figyelembe a kijelölt utcákat és hol kijebb, hol beljebb építkeznek.²⁷

A falvakban nem voltak szennyvíz levezető csatornák, emésztőgödörök, így a szennyvíz nyílt árkokban folyt végig az utcákon. A talaj fertőzését fokozta az állatok tartása és ölése, a dögnyúzó telepek hiánya, minek következményei lettek a fertőzött kutak és talajvíz útján terjedő járványok. Ezenkívül igen kevés jó vizű, fűrt, ártézi kút volt. Még az 1880-as évekből is arról olvashatunk, hogy Félegyházán két kútból korszokban kell a vizet hordani a város egyik végéből a másikba.²⁸ Rendeletet kellett hozni, hogy „ahol egészségtelen kutak vannak, azokat illendően ki kell tisztítani és kisebb követskével fenekeit ki rakni. A tapasztalt sok tisztátalanság mellett és bűdösségre kelő tavaknál szükség azokat illendően tisztítani és eleresztetni.”²⁹ A szennyezett kutak és tavak nemcsak az állatokra, hanem az emberekre is veszélyesek voltak és különböző járványok előidézői lettek. Ilyenkor rendeleteket hoztak az egészség fenntartására. Szinte mindegyik arra hívta fel a lakosság figyelmét, hogy a szobákat gyakran szellőztessék, a betegeket lehetőség szerint különítsék el az egészségesektől, gyakran füstöljék a szobákat. A füstölésre legalkalmasabbnak találták a gyalogfenyőt (boróka) vagy annak magvait, amelyhez hozzá lehetett tenni fenyőszurkot, búzakalászt. Másik módja volt

25 Prot. Curr. Tom. 16. p. 48. 1789.

26 Kiskunfélegyháza № 10. p. 82—83. 1802

27 Kiskunfélegyháza № 18. p. 464. 1835.

28 SZERELMHEGYI, 1882. 292. l.

29 Prot. Curr. Tom. 14. p. 201—203. 1787

a füstölésnek a meleg téglára öntött ecet. Akik pedig gyakran foglalatoskodtak a betegek körül, azokat óva intették, hogy soha éhgyomorral ne menjenek hozzájuk, „hanem elsőbben vagy egy kanál bort, vagy keserű herbateát vagy keserű essentiát igyanak, vagy pedig etzetbe mártott kenyeret szájokban forgassanak, de soha el ne nyeljük. A ruházatokat is lehet emlékezetbe venni, melyek rossz és bűdös párakkal tele vannak, kivált képpen azok, melyek birbül és gypjuból vannak készítve, ugy az ágybéli készültek, ugy mint vankusok, dunnák, derékalyak, melyeken a nyavalyások feküdtenek, azért ily ágybéli készültek a közönséges haszonra mind addig ne fordittassanak, miglen előbb jól ki nem füstöltetnek és jól ki nem szárítatnak.

Némelyeknél tapasztaltatik az, hogy különös tisztaságba állítják lenni ha padlásokat gyakran meg mossák és kementzéjeket téli időkbén mázolják és meszellyék mely állapot téli időben a heves kementze az ő vastag gőzölgése miatt gyakran nagy fő szédülést, gyomor fájást, elájulást, fül zugást, szemek szikrázását, sziv dobogást és több ily veszedelmes nyavalyákat okoz, más az illetén dolog nyári időkbén, midőn a levegő ég magában is egészséges.”³⁰

Ezekre a rendszabályokra hívták föl többek között a lakosság figyelmét 1785-ben, amikor éppen a szennyezett víz és a higiénia hiánya miatt vérhasjárvány tört ki. A betegséget a következő jelekből lehetett felismerni: „ugy mint az egész testnek lankatsága, kedvének elesett vidámsága, a hasnak valamely dagadása, a bélleknek gyenge fájdalmi és zörgési, éték utalása, szájnak keserősége és hányásra való hajlamossága, széknek resten menése, néha kezdetén mingyánt hasmenése.

Mihelt az kezdendő nyavalának rendetlen változásait Symptomata észreveszik távoztatni kell minden hus, zsiros, vajas, tojás, tejes ételeket, testét, lábát szokásnál jobban takarja, gyenge melegbe tartása, borvirág, székfü, Chamomilla, fejeér mályva gyökér és kevés ánís magból bőséges Herba tét igyék szomjuságnak oltására főtt árpa vizet, ecetet, vagy borkővel Cremox taxtani megsavanyítván, vagy lágy meleg savót, csak hidegen ne igya mivel az hideg ital az nyavalyát öregbiti.

Ha az vérhas az gyermekeket éri és az fájdalokat nehezen szenvedik, azokat meleg vízzel mossák, vagy épen fürösszék, a fürdőből ki vévén lágy meleg tejben tegyék. Szükséges pedig, hogy bőséges herbateát igyonak.”³¹

1825-ben Kecskemét város orvosa is arra hívta fel a figyelmet, hogy a vérhasban szenvedő betegek óvakodjanak a hideg levegőtől, italtól és hideg étektől és főleg a nyers gyümölcsöktől. „Ellenben éljen a beteg olyan elede-

30 Prot. Curr. Tom. 17. p. 22—23. 1790.

31 Prot. Curr. Tom. 13. p. 433—434. 1785.

lekkel, melyek a gyomrot mind melegben tartják, mind erősítenek. Leginkább javasoltathatnak ezen esetben az marha hus leve, melyben piritott zsemlye, tojás sárgája, van elegyítve, továbbá az aprókása, riskása, árpakása, vagy megfőzve hogy annak leve egy kevésbé nyulókás legyen. Ezenkívül a nyárson (de nem zsirban) sült tsirke, tyuk, marha petsenyék, melyek a magok porhanyó természetekkel a hig hast süritik. Ami italát illeti: Igyon jóféle ó bort, vagy akik a bort nem szeretik Árpának főtt levit, vagy gyenge Herbatheát, mely készül egy kevés Fodormentából, székfüből, bodzavirágból, sályából, mind ezeket pedig langyos melegen, kerüljék pedig a hideg italokat. A vérhasban levőknek igen hasznos lesz, tölfahajból, diófa és birsalma fa levéből, melybe rosdás vasakat kell hánni fürdőt főzni és abba a beteget fürösztetni.

Ha mind ezekre a hasmenés nem szűnne, ne mulasszák el a betegeket magokat orvosnál jelenteni, hogy az a szükséges patikai szereket annak idejében megrendelhesse. Bizonyossá tétetvén az olly szegény sorsnak, akik a paticai szerek különben mérsékelt árát magoktól meg nem fizethetnék folyamodjanak a város házához, a holott a városi cassából segedelmet fognak nyerni.”³²

Az egyik legrettegettebb betegség volt és a legnagyobb pusztítást végzett az emberek között a kolera. Az 1700-as években többször is jelentkezett, igen nagymérvű volt 1743-ban, de a legsúlyosabb 1831-ben volt. Ekkor a kolera Galiciából terjedt át hozzánk. Legelőször Ugocsa megyében vették észre június 13-án, 15-én Borsodban, június 16-án Torontál megyében. A községeket örökkel zárták el egymástól, hogy megakadályozzák a betegség áthurcolását az egyik helyről a másikra. A hatóságok kolera-orvosokat rendeltek ki. A királyi helytartóság a betegség állásáról helységenként részletezett napi jelentéseket kívánt.

Pest megyében július 25-én kezdődött a járvány és a legnagyobb mértékű a kecskeméti járásban volt. A megye december 29-i jelentése szerint november 30-ig megbetegedtek összesen 16 678-an, e közül meghalt 10 016, meggyógyult 9659.³³

Már 1831 februárjában a Jászberényben tartott közgyűlésen olyan határozatot hoztak, „hogy a megyebeli közönségek Tanátsai még az idej nyári napokban a helybeli lakosok számához és környüállásokhoz képest a mezőkön és kertekben Csombor, Zsája, Fodormentha, Tisztes és Kalmus fü és egyéb orvosi füveket elegendő mennyiségben szedettessenek és télre közprovisiot tegyenek.”³⁴

32 HALAS, Bb Fasc. 165. № 48. 1825

33 GALGÓCZI, 1876. 92. l.

34 Halas, Tanácsgyűlési jegyzőkönyv Dd. Fasc. 183. N. 1. sz. 359.

Pesten az egészség fenntartására ügyelő bizottság külön „életrendszerbásokat” bocsátott ki a járvány idejére, melyet a Jászkun kerületnek is megküldött, mely szerint: „Testünket úgy kell tartanunk, hogy annak a ragadó méreg felvételére mennél kisebb hajlandósága legyen erre nézve tehát

a) a megszokott életmódot (ha kivált úgy is czélerányosan volt elrendezve) nem kell megváltoztatni, annak igen hirtelen való változását pedig semmi esetben sem lehet helyben hagyni.

b) a mértékletesség mindenben, úgy a munkában, mozgásban az éjjeli verázolásban kétség kívül a legbiztosabb eszköz a testnek az ártalmas béfojásoktól való megőrzésére.

c) az eledel együgyü legyen és egészséges. Ide értetnek jól készített hús ételek, nem igen gyakorta zöldség és hüvelkes növények, még ritkábban pörkölt, füstölt vagy bé sózott hús ételek és a füstölt kolbász, a halakkal való élés tsak úgy nem lehet ártalmas, ha azok elevenek, valamint a rákok is, a vadak elébb fordíttassanak eledelül, mint poshadni kezdenek. A vaj, a zsír az olvadástól őriztessen, az állott tojás és az éretlen kolompér ártalmas, de a jó riskása nem. A kenyér jól ki légyen sülvé. Az igen kövér ételektől, vagy a mellyek sóval, fűszerszámmal, veres hagymával, vagy fokhagymával mód nélkül meg vagynak terhelve tartóztassa magát minden ember. A gombák nem kevésbé ártalmasak. Akinek különben a gyümölcs egészségére szolgált, az avval ha napjában annak egy szemével megelegszik, ezentül is élhet, tsak, hogy az mindenkor érett légyen. A barack, kemény körtvély nemei és a dinnye nem annyira ajánlhatik, az ugorkákkal nagy mértékben való élés sem tanátsos.

d) Az italokból kiki azt válassza magának, amellyik tulajdon tapasztalása szerint egészségének leginkább kedvezett, ilyenek a jó víz, jóféle bor vízzel vegyítve jól kiforrott ser, a nehéz munkás ember egy kevés pálinkával élhet, azonban soha sem kell megeledkezni azon bébizonyosodott tapasztalásról, hogy a részeges ember a rettentő Cholerának legelébb lesz áldozattjává. A fagylaltal, jégbe hűtött vízzel, savanyus nedvekből készített italokkal vigyázattal éljen az ember. Az egészséges embereknek kávé, chokoládé, leves, herbathea, egy pohárka szilvapálinka. Liqueur, borovicska, vagy rozspálinka fölöstökül szolgálhatnak (mert éhommal kimenni nem jó).

e) A tisztaság, ennek illendő fenntartása maga sok és nagy veszélyeket elháríthat rólunk. A fehér ruhát változtatni és azt akármi kevés légyen is meg mosni és szellőztetni szükséges, az ágyat és ágyi ruhát is tisztogatni szükséges, szükséges továbbá a testet gyakrabban száraz ruhával dörgölni, vagy lágy meleg vízzel megmosni. A vízhez szabad adni egy kevés szappant, közönséges vagy az ugynevezett haramia etzetet, vagy faezetet, úgy kámforos égett bort, Chlór feloldva (két lat Chlór mézsz tíz annyi vízre elegendő).

f) Az emberek lakásai a friss levegő általhatása végett minden nap ki-nyittassanak, kisépertsenek és leporoltassanak, a padló száraz idővel mosattasson fel hamu luggal vagy Chlór mész olvadékkal a feletté gyakori kimeszelés nem egészséges, szemét, ganéj minden házból szorgalmatosan elmellőztessenek, sok embernek egy szobában lakni nem jó, kettőnek vagy többnek egy ágyban aludni hasonlóképp ártalmas, a házi állatok a szobában egyátalyában meg ne szenvedtessenek. A szobák füstöltessenek gyalog fenyő ágakkal vagy annak bogyóival, meleg de sohasem tüzes tárgyakra öntött etzettel.

g) Senki önkénye szerént választott, vagy a tapasztalástól éppen nem állapított mentőszereket (akárminéműek legyenek is) soha ne használjon orvosi tanács kérés nélkül. Ugyan ezt kell tartani a maga fejről intézett érvágásokról is, az igen gyakori meleg, vagy hideg fürdés, mód nélkül való dohányzás könnyen árthatnak, de mind a kettőnek mértékletes használása igen ajánlható. Ha valaki az egészségében akármi változást tapasztal, azonnal az orvos, vagy seborvos tanácsaival éljen. Mind azok akik a betegek jelenlététől undorodnak, azok látogatásától amennyire lehet tartózkodjanak, azok pedig kiknek kötelességebe áll az Ispotályokat és betegeket látogatni — már többnyire ugy is többnyire kevésbé hajlandók a ragadó méreg felvételére — de ezek is gyakori mosdás, szellőztetés, füstölés, a Chlór mész, vagy Chlórszéksó szaglása és magával való hordozása által a nyavalya ellen magukat oltalmazhatja.”³⁵

A kolera tüneteinek felismerésére, gyógyítására az ország különböző helyeiről érkeztek javaslatok, amelyek nemcsak ezekre a fontos „életrendszabások” betartására hívták fel a figyelmet, hanem a betegség tüneteinek leírásában is megegyeztek. Az első jelek a következők: szédülés, fejfájás, émelygés, növekvő gyengeség, hányás, hasmenés, hasfájás, szívfájdalom, levertség, kezeknek és lábaknak elhidegülése. Mikor ezek a jelek mutatkoznak a beteget azonnal meleg ágyba kell fektetni és testét a takaró alatt posztóval, vagy flannelal állandóan dörgölni kell, a lábához meleg téglát, vagy meleg homokot kell rakni ”és közben italul székfüvirág, fodormenta, vagy citromfű egyenlő vegyületéből készült jó meleg thea adatik, amíg a beteg erős izzadásba jön. Egyszersmind a gyomrára forró homok, hamu, zab, vagy főtt kása borogatások rakatnak mindaddig, amíg a fájdalomak nem enyhülnek. Mustármaglisztből készült ecetes tészta, vagy reszelt torma is tétetik a szívgödérére, amíg azok csipős fájdalmat és verességet nem okoznak. Arra főképpen vigyázni kell, hogy a beteg a fent irt szerek bedörgölése után, testének semmi részét ki ne takarja, semmi hideg vizet ne igyon,

35 Halas, Tanácsgy. jkv. Dd Fasc. 183. № 1.

hanem italul főtt árpalevet, vagy fejemálva theát melegen kapjon, mert az izzadás közben minden meghülés halált okozhat. Az izzadásnak az a fő célja, hogy a vérforgás mely magát a betegség kezdetével a tagok felső részeiből a test belsejére vonja, helyre állíttasson.”³⁶

Szabolcs megye főorvosa Józsa István pedig azt javasolta, hogy „a hideg végtagokat vagy forró borba, vagy ecetbe mártott posztóval dörzsöljék, vagy pedig nagy levelű csalánokkal addig csapkodják, míg a csalán csípések felpattognak és utána meleg boros takaróval takarják be a beteget. Italul pedig jó forró bort adjanak, akik a bortól undorodnak igyák hörpölvé a fodor és borsmenta, méhfű vagy egyéb szagos füvek s virág főtt levét melegen. Az elaléltaknak, gyengülteknek, görtsösöknek, rángatózóknak még ezen felül citromhaj, fahaj, bors, gyömbér főzetessen a borban, s melegen ugy adasson.”³⁷

Részletesebben tárgyalja a kolera gyógyítását a következő javaslat, melyet nyomtatott formában küldtek szét a megyéknek. Hosszabb terjedelme miatt csak részleteket emelek ki, a többi nagyjából megegyezik az előzőekben már leírtakkal. Ebben is a test dörgölését és a meleg teákat aljánják, és „Ha mind ezekre sem melegszik fel a test, és a bőr még mindig száraz: ekkor a beteget egy átlukasztott székre kell ültetni, s az egész széket és testet, fejét kivéve, lepedőkkel és ponyvákkel, vagy a pokroczokkal szorosan körül venni; a mi meglévén, a szék alá meleg téglák vagy kövek rakatnak, s ezekre eczet öntetik, hogy ennek meleg gőze a beteg egész testét eljárja s izzadásba hozza. Ha pedig még ennek sem volna sikere; akkor még hathatósabb szert kell elővenni, hogy a beteg akármi módon melegben és izzadásba jöjjön. Tudni illik ilyenkor ötet kádba, vagy valami nagy dézsába kell leültetni, s lába közé egy csupor vagy csésze meg gyújtott bórszeszt, vagy erősebb égettort (spiritus vini) helyeztetvén, az egész testet, fejét kivéve, kádestól befedni, úgy hogy a gőz magát sehol által ne üthesse. Ez által a beteg hamar izzadásba fog jönni, s ebben ötet mind addig meg is kell tartani, míg csak a bennülést kiállhattya; a midőn azután vigyázva, hogy valamiképpen valamely része meg ne hűtessék, ágyába, mellyet előre megmelegítettek, újra lefektetik.

Jöhet azonban olly eset is elő, hogy a testet ez a mód sem hozhattya melegbe és izzadságba. Ekkor még erősebb, s ha lehet, kámforos égettort (spiritus vini) kell venni, és azt, minekutána jól megmelegítetett, olyan boreczettel vegyíteni, mellyben elébb fokhagyma, bors, vagy paprika főzetett, s ezen vegyülettel a takarók alatt a testet erősen és folyvást, egy vagy

36 Halas, Dd. Fasc. 183. № 1.

37 Halas, Dd. Fasc. 183. № 1.

két óráig, s mind addig dörzsölni, míg az izzadság nem üti ki magát; egyszermind a betegnek több ízben forró thea adatik székfű virágból (flores chamomillae), menta fűből (herba menthae) vagy csombor fűből (herba pullegii). A lábokat szüntelen meleg homok, vagy hamu alatt kell tartani, s a gyomor tájkára meleg borogatásokat rakni, mellyeket lisztből, vagy korpából eczettel és pályinkával keverve csinál az ember, s gyakran, de vigyázva, hogy a beteget meg ne hütse ujakkal vált fel.

Azon esetekben, midőn a hányás s a gyomor fájása és nyomatása folyvást tart: mustár lisztet (farina seminum sinapi) keverünk össze eczettel, s ezt, vagy ennek hiányában reszelt tormát teszünk a beteg szívödrére, s mindaddig rajta is hagyjuk míg csipést és égetést nem okoz. Ugyanezen esetben jó a betegnek székfű virágból, menta, csombor, vagy kakuk fűből (herba serpylli) készült illatos forrázatot (infus arom), több ízben, de egyszerre keveset, beadni. Jó a húsleves is, ha nem kövér, kivált a csibehus lév, mellyhez kevés sáfrány, szerecsendió virág, vagy igen kevés gyömbér is járulhat. A gyomor tájára pedig friss ürömfüvet, levendulával, zsályával, kakukkfüvel, és mentával vegyítve, s eczettel vagy pályinkával megöntve rakunk fel melegen.

A has erősebb fájdalmait meleg borogatásokkal, mellyek tört lenmagból, vagy a hol ez nincs, közönséges lisztből olajjal, vagy más zsiradékkal készülnek, lehet enyhíteni.

A makacsabb hasmenést pedig a következő szerekkel lehet megszüntetni:

a) Vesz az ember zsírt és fokhagymát törve, s ha van, egy kevés terpentint is (terebenthina) hozzá, s ezekből kenőcsöt csinál, mellyet elegendő nagyságu bőrre vagy vászonra vastagon felken, s ezt a bőrt vagy vászont jól átmelegítvén a beteg hasát egészen beborította, s néha néha melegített ruha darabokat rak fel reá.

b) A húslevesbe lisztlángot, elébb sárgára piritva kell befőzni, hogy sűrűbb legyen; s most egy kevés köményt és más illatos füveket hozzá lehet adni, s így a betegnek minden második órában nyújtani belőlle egy egy keveset. Igen jó a dara-riskása és kenyérleves is.

c) Italul árpa főzetet vagy piritott kenyér főzetet kell a betegnek adni, s lehet ezt egy kevés borral is vegyíteni.

d) Ha nem szűnik a hasmenés, a következő házi orvossággal kell élni: vesz az ember három mákfejet (a fehér jobb, de ha ez nincs, a közönséges fekete mák is jó) s azt magvával együtt megtörni, s egy meszely vízben főzi félóráig; ekkor a főzetet tiszta vászon darabkán átszűri, s a vásznot jól kinyomja; ehhez a lévhez azután egy közepszerű diónyi keményítőt ad, s most egy pillanatra ismét a tűzhöz teszi, hogy felforrjon; ekkor hozzá adván négy evő kanálnyi jó ó bort, belőlle a beteggel minden órában egy vagy két evő kalánnyal vehet be.

e) A gonoszabb és még makacsabb hasmenések és kízó rángások esetében klistirrel kell élni, mellyet lenmag, vagy korpa főzetből, vagy pedig mák főzetből keményítővel, vagy ennyvvel, s egy tojás székével (sárgájával) vegyítve kell készíteni, s többször, de kicsiny mennyiségben használni. Ha a beteg sok erőltetésekben szenved, néha székfü virág gőzére kell ültetni, de itt is vigyázva, hogy meg ne fázzék.

Gyakran megesik, hogy a beteg ezen szerek alkalmaztása által, kivált ha azokat hamar és serényen kaphattya, nem csak tetemesen megnyihül, hanem tellyesen fel is gyógyul: azonban szintolly gyakran ollyas orvosságokra is lehet szüksége, mellyeket csak a tanult, és tapasztalt orvos tudhat, a hol csak kapható, segedelemre meghívni. — A fellábadók, míg erejeket tökéletesen vissza nem nyerik, ama fennebb érintett élet rendszabásokat annál szorosabban, és bizonyosabban megtartsák, minthogy különben a baj könnyen, és még veszedelmesebben vissza szokott térni.³⁸

Külön rendelkezést hoztak a holtak elszállítására és eltemetésére. „A holt testek nem emberek által, hanem e végre különösen rendeltetett kotsikon vitessenek a temetőbe olly vigyázattal, hogy a testhez közel emberek ne járuljanak, kivitetvén pedig a temetőbe, ott az azon célra már felállított fészker alá tetessenek, és hogy az oly hirtelen holtnak tettető ember el ne temettessen a holt testek legalább 24 órákig a fészker alatt ott tartattván, mindenkor a helybeli seborvos megtekintése és engedelve után temettesenek el.”³⁹

Az év végére, a következő év elejére, a járvány alábbhagyott, illetve megszűnt.

A másik igen veszedelmes járvány, amely örökös rettegésben tartotta az embereket a himlő volt. Már a 18. század végén szorgalmazták a himlő oltását, de eleinte igen kevés eredményt értek el. Két évvel a tehénhimlővel történő oltás (vakcina) felfedezése után jelent meg Bene Ferenc könyve „A himlő veszedelmei ellen való oktatás”, amelyben részletesen leírta a kétfajta himlő tüneteit és azok gyógyítását. A jóindulatú himlőnél az első napokban fejfájás, szédülés, émelygés, bágyadtság jelentkezik, a 3., 4. napon jönnek ki a vöröses kiütések, ilyenkor megszűnik az émelygés, forróság, szomjúság, fejfájás. A nyolcadik napon kezdődnek a himlők elgennyesedése. A tizenkettedik napon kezdődnek el a hólyagok kifakadása és elvarasodása. A rosszindulatú himlőknél a daganatok nem emelkednek ki, haloványak és igen viszketnek. A himlők feketednek, fekete véres nedvesség folyik ki belőlük. A beteg a himlők kiütése utáni 8—9. napon meghal.⁴⁰ A himlő nem mindig

38 Halas, Dd. Fasc. 183. № 1. 1831.

39 Halas, Dd. Fasc. 183. № 1. 1831.

40 BENE, 1800. 11—14. l.

végződik halállal, számtalanszor utálatos fekélyek a testnek minden résziben, elszáradás, gutaütés, süketség, ostobaság, vízikórság és más több csúf betegségek, a szemeknek sokféle nyaválái következnek. A vakság sem ritka.⁴¹ Ezek után a könyv szerzője ismertette, hogy mi az ami ártalmas, illetve hasznos a himlőbetegség idején. Így ártalmas a nagy meleg, s nagy hideg, a sok hashajtószer.⁴² Hasznos a himlőbetegség alatt a tisztaság, főképp a bőr tisztasága, ezért igen jó a lágy meleg fürdő, mind a kiütés, mind a varasodás ideje alatt. Ugyancsak fontos a friss levegő is. Az étel inkább kevés legyen és főleg zöldségfélékből, gyümölcsökből és tejes ételekből álljon. Húst keveset kell adni a gyerekeknek, mert az könnyen hideglelést okozhat, és csak tiszta vizet igyon a gyerek, amelybe egy kevés édes tejet lehet keverni. A sok alvás ártalmas a szervezetre, mert nagyon elgyengíti azt, ezért a gyerekeket különféle játékokkal ébren kell tartani. Ha székrekedése lenne a gyerekeknek, akkor árpavízből és konyhasóból klistért kell neki adni. Ha a himlők közel vannak a szemhez, akkor hasznos napjában többször langyos tejjel megmosni. A hólyagok elszáradása után még vigyázni kell, hogy a beteg meg ne hűtse magát, mert a bőre még igen érzékeny.⁴³ Végül a szerző a himlőoltás előnyeire, hasznosságára mutatott rá. Az oltás olyan időben történik, amikor semmilyen ártalmas betegség nem uralkodik, az orvos figyelemmel kísérheti a himlő lefolyását, amely közel sem olyan súlyos azoknál a betegeknel, akik részesültek az oltásban, mint akik nem részesültek abban. A beoltott himlő előnye továbbá, hogy az nem hagy nyomokat és nincsen utóhatása.⁴⁴

Azonban minden erőfeszítés és felvilágosító munka ellenére is csak nagyon nehezen tudták meggyőzni a szegényebb népet a himlőoltás fontosságáról. Még 1873-ban is olyan miniszteri rendeletet bocsátottak ki, amely szigorúan megtiltotta a különböző fertőző betegségekben pl. himlő, rüh, kanyaró, vörheny stb. szenvedő gyermekeknek az iskola látogatását, mindaddig, még orvosi igazolást nem visznek arról, hogy teljesen felépültek.⁴⁵

A ma már antibiotikumokkal gyógykezelt és így szövődménymentes betegség, a scarlát (vörheny) a 19. században még igen veszélyes volt. Az 1822-ben uralkodó járvány gyógyítására Pirchler Thadeus jász megyebeli orvos tett javaslatot. „Alulirt a Tettes Kerületeknek illő Tisztelettel bemutatja, hogy Berény és Árokszállás városokban egy időtől fogva a gyermekekben skarlát nevü betegség uralkodik, többekben rossz indulatu, mert

41 I. m. 29. l.

42 I. m. 36—37. l.

43 BENE, i. m. 36—40. l.

44 BENE, i. m. 45—52. l.

45 Kiskunfélegyháza, L. 36. F. 2. cs. 18. sz. 13.

ezen betegségnek oly tulajdonsága vagy, hogy hamar az élet inakra, vagy agyvelőre adja magát és így 3 vagy 4 napok alatt el öll némely gyermekeket, — némelyeknél pedig azért veszedelmes (ha rendszeren mind a torokfájás, mind a testnek veressége elmulik) hogy akkor a felső bőrök (Epidermis) hámlik a testről a szülék gyermekeiket a szabad levegőtől nem oltalmazzák, melly elkövetett hiba miatt sok gyermekek vízi betegségbe esnek melly ha az agyvelőre vagy mellyre adja magát igen hamar halált okoz. Ezen mostanában uralkodó skarlát hideglelésnek kezdete a jó indulatu skarlátnak 3 napig tart, nem ritkán csak egy nap kezdődik forró hidegleléssel, a fejeket tompa fájdalom elfogja, az ételtől irtóznak, némelyeknek a szájok keserű, az egész test száraz és tüzes, az élet erek nagyok és keményen vernek, a szájok és torkok különösen száraz, torokban szuros fájdalom jelenti magát, érzékenyes betegeknel nagyobb változások tapasztaltatnak um. nagy nyugtalanság, nagy főfájás, elmeháborodás, inn rángatózások, és orra vére fojása, mennél inkább a veresség a testen kijön, annál inkább a most nevezett változások nagyobbodnak, szinte ugy a torokfájás, melly ezen betegséggel ugy öszvekapcsolva vagy, valamint a veres himlővel, a köhögés, keveseknel az említett változások szűnnek, hanem legtöbben ezekben megmaradnak 4 vagy 5 napig, némelyek 9 napig is. Ezekután következik a felső bőrnek lehámlása, akkorában nintsen forróság, torokfájás és egyéb nagy változások megszűnnek. A tudatlan szülék most már gondollyák, hogy ezen uralkodó skarlát betegségen gyermekeik szerencsésen keresztülestek és éppen megcsalattatnak, mert azon időben, ha a gyermekek szabad levegőre bocsájtatnak csak hamar vízi betegségbe esnek, mint már említettett, némellyeknel az állok alatt való ikrás husok meggyulladnak és felfakadnak, másoknál pedig rothasztó hidegleléssel összekapcsolva találattik.

Ezen nyavalyák orvoslása következő: A betegnek elején mindgyárt szükséges, hogy minden két órában az egész test hideg vízzel mosattasson meg, leginkább ha a gyermek betegsége előtt egészséges és erős volt és nagy a forrósága, azon mosás 4 vagy 5 napig folytatni szükséges, belsőképpen pedig hánytató szer kivántatik leginkább, ahol epés betegségnek jelei mutatták magokat. Haslágylító szerek um. borkó és egyéb gyenge szerek, azután hasznosak lesznek az eledelek légyen leves és főtt gyümölcs, ital gyanánt adasson főtt árpaviz ecettel vagy főtt bodzavirág leve, tiszta ivóvizet is megengedni lehet, mellyen ne tartassanak a betegek, jelenvaló torokfájásban öblítsék torkokat gyakran napjában zsájából és bódzavirágból készített lével ecettel és mézzel elegyítve, némelykor vesicatorium flastrom nyaka csigályaiba tétettvén igen hasznos. Midőn a skarlát kijött a testen ezen orvoslás folytattasson, csak a hideg vízzel való mosás ritkább és keveset melegebb legyen, továbbá mentül tovább folytatódik a mosás, csak arra vigyáztasson,

hogy hirtelen el ne muljon a testen a veresség és az agyvelőre huzódjon, melly a leggyengébb. Skarlát betegségnél megeshet, itten kívántatnak gerjesztő melegítő szerek, um. Camphor, Pézsma, Bor jó és Ó valeriana gyökérnek felforrt leve, s ha tapasztaltatik az is, hogy mindjárt a betegségnek elején a skarlát az agyvelőre is adja magát következő jelekből ösmértettvén, um. azon gyermekeknek szemei tüzesek, képe igen veres, az olly gyermekek igen álmosak, időközt igen nyughatatlanok, 3. vagy 4 napra elhalnak, mellyet a már mint fellyül említettett több gyermekben tapasztalni lehetett, ezeknél az előbbi gerjesztő és melegítő orvosi szerek ártalmasak itten kívántatnak ellenkezők um. hivesítő, hideg vízzel az egész testnek minden órában való mosása és egyéb fent nevezett hivesítő orvoslások. A midőn pedig már a felső bőr hámlani kezdene, ezen időben kívántatik, hogy szabad levegőre a betegek legalább két hétig ne botsájtassanak, hanem melegen az ágyban, vagy meleg szobában tartoztassanak, mert ellenkező esetben vizi betegségbe esnek, melly sokaknál halállal végződik. Ezen vizi betegség pedig vagy az egész bőr alatt, vagy a has melly ürességekben bevészi magát, vagy az agyvelőre huzódik, a két utolsó helyeken a legveszedelmesebb. A vizi kórság a következő jelekből esméretes, um. ismét a test tüzes és forró, némelykor a főfájás is mellette nagy, némelyeknél tüdőgyulladás is adja magát hozzá, a testen lévő daganat forró, ezen az állapotban az erős vizelet hajtó szerek ártalmasok lehetnek, hanem enyhítő, hivesítő szerek kívántattnak, mellyeket csak tudós orvos meghatározhattya nem különben a huzamos vizi betegségnek orvoslását, melly más szereket kíván, a környüállásokhoz képest csak az intézheti el.”⁴⁶

1825-ben Kecskemét orvosa tett javaslatot a scarlát hideglelés gyógyítására. „A skarlát hideglelés olyan nyavalya lévén, mely forró hidegleléssel és torok fájással van összveköttetve, tehát ezen két szembetűnő jelekre kell felvigyázni. Ami a torokfájást illet: mihelyt észre veszi a beteg torkának fájását, egyszeriben kívülről kenegetni kell gyakorta szappanos pálinkával, melyben ha kamfor van felolvasztva, annál hathatósabb; a kenés után bé kell kötni a torkát kívülről. Téjben, vagy ha az nem lehet vízben pép formára főtt legmag pogátsával, vagy akármiféle megforrázott jó szagu füvekkel pl. Izsop, zsálya, székfű, menta, bodzavirággal melyeket jól ki kell fatsarni, tsak hogy nyirkos, de ne lutskos legyen. Ha a külső daganat nagyon tüzes találna lenni, fel kell tetetni a daganat környékire egynehány piotzát p.o. 5—8 piotzát, mellyet a Város orvossa meg mutathat. Belőrlől pedig a torkot mosogatni, öblögetni kell a zsálljának megfőtt langyos levivel, melyben egy kevés etzet, méz és timsó lesz elegyítve, tsak hogy az hideg ne

46 Prot. Curr. Tom. 26. p. 275. 1822.

legyen és mennél gyakrabban történjen. Emellett oltalmazni kell a beteget, hogy se hideg levegő, se hideg étel s ital a torkába ne menjen.

A mi a hideglelést illeti, e kétféle, némelyeknél nagy tüzeességgel és forrósággal van öszve köttetve. Ezekre nézve inkább hivesítőkkal (de nem hidegítőkkal) kell élni. Tanátsoltatik ezeknek a szilvának megfőtt leve, melyben egy kevés borkő van felolvasztva, mely ámbár lágy melegen vétetik is be, még is a hast gyengén tartja.

Másik neme a hideglelésnek az, mely a beteg erejének nagy elesésével és az egész testnek elgyengülésével van öszve kötve. Ezen esetben már nagyon veszedelmes volna a beteget még jobban gyengíteni és gyengítő szerek által, itt inkább a testet ébreszteni kell erősítő szerekkel, melyeket leghelyesebben tselekszenek azok akik betegeiket rendes orvosra bizzák, mellyet sokára ne halasszanak, minthogy itt veszedelmes lehet a halogatás. Ami a skarlát hideglelésben levőknél magatartását illeti szükség, hogy jó meleg temperált levegő egü szobákban maradjanak éjjel, nappal, magokat semmi képpen meg ne hűtsék, még mikor a betegségen úgy látszik által is estek már, mert ezen nyavalyából a szabad levegő égre való kimenés által egy másik nyavalya szokott származni t.i. a vizi betegség, mely szint oly veszedelmes mint maga a skarlát hideglelés. Legalábbis tehát két hétig szobában maradjanak.

Ha ki veri a beteget a testen a veresség erről ne aggódjanak a Szülék, ezt a természet maga elvégzi tsak hogy a rossz gondviseletlenség által a körülötte levők vissza ne engedjék verődni ezen ki-ütéseket.⁴⁷

A skarlát járványos terjedésével a későbbi idők folyamán már nem találkoztam, bár minden bizonnal újra és újra előtört, de olyan mértékű nem volt, mint 1822-ben és 1825-ben.

A pásztorélet velejárója volt a szinte állandó hús fogyasztás. Főleg birkát, marhahúst, halat, ritkábban disznóhúst ettek, zöldségféléket, főzeléket pedig alig. Jóformán nem is ismerték még századunk elején sem. Egyedül a lencsének, káposztának jutott fontosabb szerep. Hétköznapokon a szalonna mellett a legfontosabb eledel volt a köleskása, fordított kása, a krumplikása, kukoricakása, kukoricamálé, krumplival készült tarhonya. A levesek tarhonyával, lebbencsel, laskával zsírozva, paprikázva készültek. Az állati termékek között fontos szerepe volt a tejnek, tojásnak és a különböző tejtermékeknek; túrónak, vajnak, sajtnak.⁴⁸

Az emberek azonban nagyon sok esetben tudatlanságból, vagy a szegénység miatt a romlott húst is megették, vagy árulták. Ezért rendeletet kellett

47 Halas, Bb. Fasc. 165. № 18. 1825.

48 TÁLASI, 1977. 232—233. l.

hozni, hogy a döglött és bűdös halat, rákot, beteg marha húsát senki ne árulja, mert az az egészségre igen veszélyes.⁴⁹

Az egyoldalú húsfogyasztás és táplálkozás mellett nem csoda, hogy 1803-ban fellépett a skorbut, amely járványszerűen terjedt. Ebben közrejátszott az is, hogy már az 1790-es években olyan nagy volt az éhínség, hogy kölcsön gabonát kellett szétosztani, igaz azt a következő évben le kellett dolgozni.⁵⁰ Az 1800-as évek elején pedig nem termelt elegendő zöldség a kedvezőtlen időjárás miatt. Ekkor körlevelet küldtek szét amelyben leírták a betegség tüneteit és gyógyítását. „A jász districtusokban a mult tavaszán uralkodó Scorbut. Ezen közönségesen uralkodó nyavalyák okai következők; ugymint a nedves és heves tél, tavaszkor a havaknak sokasága miatt szárazított nagy kiáradások a gyümölcsöknek és kerti veteményeknek leginkább pedig a savanyúkáposztának nem léte, nem különben a lakosok által téli időben szokásba vett szobáknak gyakorta való mázolások, amely alkalmatlansággal ablakokat és ajtókat bezárva tartják, következik az megromlott szobákban levő levegő és ezen nyavalyának előmenetelére rém keveset szolgál a csend, a testi nyugalmas élet, a szomorú belső megindulások, kövér megromlott nagyon sós eleségek, vagy pedig némelykor megromlott vizek stb. Mely nyavalyának orvoslására közönségesen alkalmaztatnak ugymint téli időben a mázolás hagyattasson abba, az ablakok és ajtók minden nap nyitassanak fel, magukat amennyire lehet tisztán tartsák, oly munkákat folytassanak, mely a testnek nagyobb mozdulásával végeztetik, a szomorú belső indulatokat kerüllyék el, füveknek eleségre való nemeivel különösen foghagymával, vereshagymával, retekkal, tormával, savanyú káposztával és annak levével, friss gyümölcsökkel, friss vízzel, tormás serrel, ahol pedig a torma hiányzik, összetört mustár magot tegyenek a serbe, vagy malátának főtt vizével, vagy ecetes vízzel, íróval és jó borokkal, de csak annyi, ami az egészségnek visszatérítésére szükséges éllyenek. Hasznosnak találom élni örömmel, földépe füvel vagyis Centuriával, foghagymaszagu füvel, Kalmus gyökérrel és a többi, akár porrá őrvetörve, vagy pedig felforralva. Az ilyenek rothadása ellen hasznos ecetes vízzel szájokat gyakorta kimosni, vagy rózsavízzel, vagy pedig közönséges mézbe kevés timsót tenni és azzal száját békenni, vagy a fagyal fának levelét ecetbe főzni és azzal száját kimosni. Midőn ezen nyavalyától a lábak felpuffednek, fájdalmasok és kemények lesznek, forraltasson fel torma méz vízbe és édes tejben szappant beletéve, vagy pedig Kalmus gyökér főzessen meg és annak levében mártogattasson ruha, mellyel a láb melegen borogattasson. Ha pedig ájulás következne reszelt

49 Prot. Curr. Tom. 16. p. 114. 1789

50 Kiskunhalas, 1965. 123. l.

torma a beteg orra előtt tartasson, vagy pedig orvossal azonnal közöllyék bajokat, nem különben ha vérfolyás, hasmenés, nehéz lélekzet következni találna, tudósítsák tüstént az orvost.”⁵¹

1823-ban ismét kiütött a scorbut. Pirchler Thadeus és Peterka József physicusok ismét arra figyelmeztették az embereket, hogy tiszta, meleg időben gyakran szellőztessenek, megtüzesített vasra ecetet öntsenek és azzal füstöljék meg a szobákat. Kevesebb húst fogyasszanak és több savanyú és ecetes ételeket pl. tormás és reszelt retket ecettel, salátát, sóskát. A szájukat pedig gyakran mossák ecetes vízzel, melyben zsályát is főztek.⁵²

Az embereket azonban nemcsak arra kellett figyelmeztetni, hogy minél több zöldségfélét, gyümölcsöt fogyasszanak és kevesebb húst, főleg ne romlottat, hanem arra is, hogy ne egyenek üszögös gabonából készült kenyeret. Az üszögös gabonától származott betegségről a következőket olvashatjuk 1787-ből. „Ezen üszögös búzák származnak, ha akkori időben midőn a gabona kivirágozván a gyenge magnak nyólni kellene, az eső által megveretik, melyből azután hosszasan tartandó nedves idők végett a toklászban beszivárgott és némelyekben közülök a gyenge magnak fenekére megálló nedvesség a szerént felpuffasztja és így azonnal felettébb való vagy egyszerűen ártalmas . . . okoz. A mag tehát együtt gombossan nyól és magában mind embernek, mind az álatoknak rossz és ártalmas tulajdonságot vesz magának. Amely emberek az illetően üszögös gabonából kenyeret esznek, többnyire a zsibbadás betegségébe esnek. Eleinte éreznek lankatságot és zsibbadást az ujjoknak hegyén, mintha hangyák volnának benne, azután következnek hányások, a test kemény lészen és felpuffad, származnak a testnek rángatásai és nehéz nyavalyák, végtére következik a halál változó hidegség és forróság közt. Sokszor azon betegség több hétig tart, az beteg elveszti az elméjét, az lábai és kezei kiszikkadnak, a bőrei öszveráncosodnak és feketednek, sokszor a testtül elhullanak a tagok, ha mingyárt elein észrevétetnek ezen nyavalyának okai a betegen segiteni lehet a gyomor tisztító orvossággal sok savanyu olajos és nyálás italokkal, az izzasztó eszközök azonban neki ártalmasok. Többnyire szükség, hogy ezen rossz gabona se embernek, se marhának eledelül ne adasson, hanem egészen kiirtasson és vízben ne vettessen, mert az tapasztalás tanított, hogy az ollyas víz a kutyákat, sertéseket, kacsákat megöli.”⁵³

1831-ben pedig az anyarozs veszedelmeire figyelmeztetett Pirchler Thadeus, jász megyebeli orvos. „Ezen f. esztendőben a Ns. Jász megyében a Rozsanya vagyis Anyarozs nagy bővségben a Rozs kalászon némely he-

51 Prot. Curr. Tom. 14. p. 29—30. 1787

52 Prot. Curr. Tom. 26. p. 374. 1823.

53 Prot. Curr. Tom. 14. p. 29—30. 1787.

lyeken találhatók, melyeket a sok esőzésnek tulajdonítani kell. Nevezett anyarozs setét violakék de leginkább fekete, belül fehéres, hosszúsága többnyire egy-másfél hüvelyki, szélessége egy és két lineányi, formája gömböjüded görbe, mint a madárköröm, szaga baktüzü, ize kedvetlen, kevésbé csipős és ha sok a gabona közt vagyon a lisztet kékessé, a kenyeret viola színűvé, rossz ízűvé és szagúvá teszi. Ezen rozsanya az emberi nemzetre igen veszedelmes, magyarul Biczor kornak nevezik. A rozsanyával való éleştől származott igen veszedelmes jelenségek közt az a legrettentőbb, hogy oly embernek végtagjai, um. kezei és lábai megkékülnek, felhójasodnak, megfenésednek, végre elszakadnak, mind azok a halál következése.

Alolirott a Tettes Kerületeknek olly végre alázasosan bémutatja, hogy a lakosokat ezen nagy veszedelemre figyelmetessé tétetni méltóztatnának, mellyet csak ugy hárihatnak el magoktól, ha a buzát megörlés előtt az anyarozstól egészen kitisztitják, melly se mosás, se rostálás, csak egyedül kézzel való kitisztítás által léssen meg.”⁵⁴

Azonban a legfőbb táplálékot adó állatokat is gyakran tizedelte valamilyen betegség. Szinte minden évben érkezett jelentés, hogy a Jászkun kerület egyik, vagy másik részén járvány pusztít. Leggyakoribb volt a szarvasmarhák között a száj- és körömfájás és a marhadög. 1768-ban már azt olvashatjuk, hogy „A dögnök eltávoztatására és annak megelőzésére elrendeltett, hogy minden helység büdöskő virágját vegyen sóval megegyitve a csatornába hintsék az barmot arról itassa meg.”⁵⁵

1795-ben jelent meg Tolnay Sándor igen népszerűvé vált műve a „Barmokat orvosló könyv”, amely a későbbiekben is alapul szolgált a marhagyógyításhoz, és a megjelenő orvosi rendeletekben szinte szó szerint megtaláljuk a Tolnay által javasolt gyógymódokat. Tolnay ebben a könyvében nemcsak a különböző marhabetegségekkel foglalkozik, hanem más állatgyógyításokat is bemutat. Legrészletesebben természetesen a marhadög leírásával, a betegség okaival, tüneteivel és gyógyításával foglalkozik. Az uralkodó szarvasmarhadög, „mely forró égés és rothadt hideglelésből áll és a tüdőnek, lépnek, májnak főképpen pedig az harmadik gyomornak (mely a kérődző marhában szásrétü patzalnak neveztetik) megszorulásából és gyulladásából származik, annak pedig oka rész szerint a változandó és ártalmas levegőég, rész szerint pedig a megromlott penészes eledel, a posványos viz, avagy a szükséges eledelnek és viznek fogyatkozása is szokott lenni.”⁵⁶ Tolnay szerint a járványok tavasszal a nagy hidegek elmúltával, Böjt második havában, Szent György, néha Pünkösöd havában, az őszi Szent Mi-

54 Halas, Dd. Fasc. 183. № 1. sz. 156. 1831.

55 Prot. Curr. Tom. 3p. 276. 1768.

56 Prot. Curr. Tom. 18. p. 114. 1793.

hály, vagy Mindszent havában uralkodnak. Ezek a betegségek a rossz idővel növekednek, a jóval pedig fogynak, az állandó nedves időben keletkeznek, a lágyban és ködösben öregbednek, tiszta időben, száraz hidegkor és a holdnak növéseivel alábbszállnak. Nyáron Szent Iván és Szent Jakab havában dühösködnek.⁵⁷ Szerinte a betegség elkerülésére, az egészséges állatok oltalmazására igen csekély eredménnyel hasznosítható az érvágás, a gyakori hashajtó- és izzasztószer, keserű füvek, gyökerek, az ördögyszar és a bűdös olaj.⁵⁸ Viszont hasznos a megszáritott és porrá tört csalán, amit sóval és korpával keverve kell a marháknak éhgyomorra adni, továbbá az eleven méz víz kemény korommal elegyítve és a farkasalma gyökerének főtt leve, ami italul szolgál a marháknak.⁵⁹

A gyógyító szerek között elsőként említi a friss levegőt, a tiszta és szellős istállót és a beteg marhák tisztántartását. Ezért szükséges a marha szemét és száját naponként háromszor-négyszer először friss vízzel megmosni, azután pedig a száját és nyelvét sós ecetes vízzel dörzsölni. Eledelül pedig, mivel a kérődzés hamar megszűnik és semmilyen keményt pl. szénát, vagy szalmát nem tudnak megemészteni, ezért lágy és kerti zöldségeket kell adni. „Ilyenek volnának a káposztalevél, annak feje és torsája, a répa, a dinnye, tök stb. Ezeken kívül jó a sós lisztes moslák is a betegség első grádusában (a forróságban) a szénapolyvának főtt leve, vagy árpa és zabszemnek, vagy rozskenyérnek főtt leve, kevés konyhasóval, salétrommal, vagy borkővel és két-három kanál mézzel elegyítve.

Hogy pedig könnyebben az éles és ártalmas dög méreg a belső részekből a külsőkre kiszalattathassék a marhának szügyén szőr zsinórt, vagy pántlikát kell húzni, avagy ez helyett egy kis darab fekete hunyor gyökeret a nyak lepenyegébe dugni, melly ha daganatot ottan okoz jó jel az. Hanem ezen két operatioval mindenkor a betegségnek elején, míg a marha erőben van, kell élni — szükséges pedig, hogy magok a barom orvosok ezen két operatiót eleintén megtegyeék azután az embereket arra hiven megtanítani tartoznak.

Ha a nyári, vagy őszi dögletesség hirtelen vesztené a marhát, akkor a fellyebb említett szőr sinór, vagy hunyor gyökér helyett, minthogy ezek későbbben erejeket mutattyák, a marhának oldalát, vagy hasa allyát tallér forma tüzes vassal meg kell barnára sütni, mely sütés, vagy égetés a betegségnek első és második gradusában használ, hogy pedig a bőr által ne égjen a vas veres tüzes ugyan, de nem fejéres légyen szükséges. Ha a beteg marhák a nyavalyának első gradusában szorulásba esnek és azok keményet

57 TOLNAY, 1795. 35—37. l.

58 I. m. 68. l.

59 Prot. Curr. Tom. 18. p. 116. 1793.

vagy pedig tellyességgel semmit sem ganálhatnának, a szárnál főtt korpából, fejez málvából, széna polyvából, papsajtából egy kevés sóval s olajjal kiki elkészítheti.

A dög nyavalyának második grádusában midőn a marhák már nagyonerőtlenek és a rothadásnak jelei is nyilvánóságosak foghagyma szagu fünek főtt levével kell azokat klysterortatni. Belső képpen használ néha az eleven mész viz kemény korommal elegyítve a marhának torkába tölyteni, továbbá jó a rothadás ellen a savanyu gálicz kő spiritus is vízzel ugy egyelítve, hogy az italtra rendelt viz elegendő savanyu legyen. A fosás ellen hasznos a sűrű moslék piritott rozslisztból, vagy piritott lencséből, borsóból avagy makból, mellyet öregen porrá kell törni és lágy meleg vízzel keverve adni, melynek hogy nagyobb ereje légyen lehet még tormentilla gyökér porából egy latot, vagy pediglen egy pohár veres bort hozzátölteni, jó továbbá a felyebb említett klyster is.”⁶⁰

1800-ban Szabadszállás orvosa Sulykó János a járványban elpusztult marhát felboncolta és tapasztalatait a következőképp írta le: „Belölről: a lehellő gegejek többnyire gennyetség forma takonnyal, némelyeké pedig alutt vérrel volt bévonva. A tüdejek ugyan ezzel volt tellyes, némelyike barnás színü az az fenés találatnak mindazáltal egésséges tüdeüek is. A harmadik gyomornak vagy száz rétü patzalnak bőre rothadt, könnyen ledörögölhető, a lapjai veresek némelyekben az emésztet pedig a lapok közt minde-
nikben megsült, száraz. A negyedik gyomornak és vékony beleknek belső szinek veresses, az az gyulladt. Az epe hólyag mindenikben igen telyes hig epével. A máj és lép némelyikben ép, némelyikben rothadt, fenés. Kivülről: a szemeik eleinten könnyeznek, az után vastag csipős gennyettséges materiát bocsátanak, mely némelyiknek a szemeit is ki eszi, megvakul. Az orrok-
ból gennyetség forma vastag takony foj, a szájok is nyálás. A léleket vételek sebes, nehéz, hörgő, kivált amejiket nagyon el érte. A hasok megyen, sok virhasba is esik. Mind ezek együttvéve azt mutatják, hogy a nyavalya amit Harmadik bél száraz betegsignek neveznek. Némelyikben a tüdő, némelyikben a lépfene nyavajáival egybe köttetve.”⁶¹

A másik igen gyakori marhabetegség a száj- és körömfájás volt. Ennek gyógyítására szinte mindegyik orvos a következőket javasolta; az egésséges marhákkal napjában többször kősót kell nyalatni, a beteg marháknak pedig főtt széna levét sóval, salétrommal, vagy puskaporral összekeverve italul adni, vagy pedig sós vízben kell fenyőágot és korpát megfőzni, utána megszürni és ismét jól megsózni és oda adni a marháknak. A szájban lévő sebeket sós mézzel kell napjában többször is megkenni. Azokat a marhákat, amelyek

60 Prot. Curr. Tom. 18. p. 114. 1793.

61 Halas, Sub. S. Fasc. 117. № 52. 1800.

körömfájásban szenvednek, minden nap néhány órára folyó vízbe kell állítani, vagy lábukat friss hideg vízzel locsolni, utána ecettel gyúrt sárga agyaggal bekötni és száradni hagyni. Miután az agyag megkeményedett, le kell mosni és újra megismételni a műveletet.⁶²

1793-ban Herpay Gábor kerületi physicus tett javaslatot a marhák orvoslására. Mindenekelőtt arra intette a baromtartó gazdákat és gulyásokat, hogy a jószágot ne hajtsák ki korán, mivel a marháknak a nyugalom szükséges. A pásztorok pedig vigyázzanak arra, hogy a szarvasmarhák ne legyenek sertés, vagy pocokturások között. Deleléskor ne hajtsák a jószágot a homokbuckák közé, mert a homokról visszaverődő napsugár csak ront a betegségen, éppen ezért minden hónapban egyszer, vagy kétszer úsztassák meg folyó vízben. A marhák szájfájására pedig az alábbiakat javasolta: „Ha pediglen a marhának a szája fáj, ebben az esetben a következő vízzel gyakran napjában száját mosogatni kelletik; ti. vétessen Ruta fű, zsálya levél és sárgarépa zöldje mindenikből egy-egy markot, avagy legalább egyik feléből (ha a többi nem található) három marok, főzessen meg két itze vízben egy fertályig, szürettessen és tétessen hozzá egy meszely ecet, egy marok lágy só és annyi salétrom, három kanál méz s kevertessen össze. Hasznos ez a víz, ha napjában lágy melegen egy fél meszelynyit a torkukba öntenek a marháknak. Jó egyszersmind a sárgarépát, vagy annak zöldjét korpával és sóval összekeverni és ezt a marháknak nyálakul adni.”⁶³

A körömfájásról a következőket írta Tolnay Sándor említett könyvében; a körömfájás a nyári meleggel kezdődik és vagy önmagában jelentkezik, vagy a szájfájással együtt. Oka a kiszáradt fű, a kevés víz, az ártalmas férgek és legyek, amelyek ellepik a füvet. A betegség jelei: az állatok sántítani kezdenek, a körmei megmelegednek, a köröm alatt levő hús megdagad, ami hideglelést okoz. „A hideglelés után pedig hol a körömhasadékon, hol magán a körömházán, legtöbbször pedig mind a kettőn fekélyek támadnak, melyekből bűdös genetség foly és azokban a nagy hévségnek idein pondérok, vagy férgek találhatóak.” Ha a betegség már kitört az állatokon, akkor ő is azt javasolja, hogy hajtsák azokat folyó vízbe, vagy napjában többször mossák meg és sárga agyagból gyúrt mázzal kenjék be, amely így készül: „Végy fejer magnesiát, borkósót, mindenikből két latot, Rhebarbaromot egy latot. Keverd egybe jól és adgy belőle egy nagy kanálnyira valót hideg vízbe egyelítve. Ha a máz a lábon megszáradna, újonnan szükséges volna azt megvizezni, és a fekélyeket, ha kifakadtak volna, napjában kétszer friss vízzel kimosni.”⁶⁴

62 Prot. Curr. Tom. 20. p. 133. 1798.

63 Prot. Curr. Tom. 18. p. 138. Pars. 3. 1793.

64 TOLNAY, i. m. 232—234. 288. l.

A későbbi évek során a marhabetegség gyógyítása nem sokat változott. 1876-ban a Földművelés-Ipar és Kereskedelemügyi Minisztérium által kiadott körlevélben viszont már egy újfajta gyógymódot találunk a körömfájás kezelésére. E szerint az elhalt körömrészeket egy éles kés segítségével el kell távolítani és ha alatta gennyes, fekélyes részek volnának, akkor tölgyfahéj főzettel, vagy kékkőből készült oldattal — mely egy rész kékkőből és hat rész vízből áll — ki kell mosni.⁶⁵ A körömfájásnak kékkővel történő kezelése még századunk közepén is élő gyakorlata volt az alföldi pásztoroknak.

A hatóságok mindenáron igyekeztek megakadályozni a járványok behurcolását és újabb és újabb rendeleteket adtak ki e tárgyban. Ezekben kötelezővé tették az eladásra szánt jószágok megvizsgálását, amit a helybeli állatorvos végzett el, vagy annak hiányában egy szakértő gyógykovács. A pásztorok csakis olyan állatokat fogadhattak el őrzésre és legeltetésre, amelyek jó egészségi állapotban voltak. A járványos betegségben szenvedő állatokat kizárólag csak állatorvosok, vagy gyógykovácsok kezelhették.⁶⁶

1838-ból olvashatunk orvosi értekezést a marhapestis beoltásáról, melyet Tolna vármegye küldött meg. „A beoltás így történt meg: az egyik (többnyire bal) comb és fül belső felületének hámját éles késsel jó elevenig a nélkül hogy vérezzék levakartam és ugy a lehámozott tüzes területet oltványanyagba mártottam ronggyal bedörzsöltem, az oltóanyagot szedtettem két döglő félben lévő pestises betegről, szüntelen folydogáló takony nyál és könnyek vegyülését. A lehámozott terület nagyságát a beoltandó korához alkalmaztattam úgy hogy a comb felületén 2, 3, 4 ujnyi, fülben 1—2 ujnyi négyszög forma területet vakartam. A rugósabb marhát kiköttettem és a lebenyébe, amit késsel felmetszettem három fertály rőfnyi hosszú posztót huztam, mindkét végére csomót kötöttem, hogy ki ne csusszon. Ezután a marhát betegnek tekintettem, istállóba kötöttem, háromszor napjában a legjobb szénát adtam és annyiszor friss vizet is. A terület, melyen az oltás történt, egyéb különös helybeli tünetényeket nem mutatott, minthogy az megdagadván borkővel elfedetett, amely többnyire hatod napra ismét eresztett szőr miatt magától lehámlott.

Négynél a beoltottak közül többnyire a következő korjelek mutatkoztak úm. hideglelés, remegéssel párosulva, a szarvak, a fülek, a fark hidegek, a köhögés rekedt, a nyak és a hát borzasak, az orr száraz, a száj nyálkás, a szemek homályosak voltak, fogcsikorgatás, fejrázás, a kérődzés megszűnt, későbbben hevség állott elő, a szarvak, a fülek, fark, orr forróságba estek,

65 Bkml Kiskunfélegyháza, Polgmest. ir. 2306/876 kig.

66 Képvis., gy. hat. L. 36. F. 1. Cs. 8. sz. 97. 1872.

erőltetett ganéjzás, sok veres vizelet kiürítése, könnyek takony és nyál bő folydogálása igen szembetűnő volt. A két három fertály éves üsző borju szinte hatod napra görnyedezett, de szomorú tekintet, étvágy és kérődzés hiányán kívül rajtok egyéb hirjelek nem tapasztaltattak. Azonban mind a nyolc darabnál nem oly irtoztató indulatu volt a pestises nyavalya, mint azoknál lenni szokott, akik a ragályt más uton módon kapják, annyira, hogy mind a nyolc darab december 24-én felgyógyult.

Az agytüdő és belek gyulladását gyengíti végtére a posztószél által lebenyében naponként élesztett gyulladás, melly mintegy magához kecsgettven a belső dühnek egy részét annak döglesztő pontosulását akadályoztatja. Ennek okáért a posztó szél lebenyébe huzatása mint a pestisen enyhítő bánásmódnak méltán ajánltatik.”⁶⁷

A lóbetegségek között leggyakoribb volt a rüh, amely sokszor járvány szerűen terjedt. A jász megyebeli kapitány 1791. évi jelentésében olvashatjuk, hogy a rühes lovakat sós agyaggal kenték le.⁶⁸ 1836-ban Terebe József pákai ménészgazda a rühes lovak kezelésére elsősorban az érvágást ajánlotta. Utána dohánylúgot kell főzni, annyit amennyi egy ló megmosására elegendő. Főzés közben a lúgba 2 lat salétromot, 2 lat timsót, egy fél marék kiszitált fahamut kell tenni. Miután ez megfőtt, az edényt le kell venni a tűzről és egy pokróccal, vagy zsákkal letakarni, „hogy a szereknek az ereje jobban az edényben maradhasson”. A kenőcs elkészítéséhez kell két font felolvasztott jó ó háj, ebbe belekeverni egy fertály font puskaport, ugyanannyi bűdöskövet, két lat kényesőt valamilyen jó olajjal összetörve. A legjobb erre a szarvas vagy állat olaj, amelyből szintén két lat kell. „Mint hogy ezen olaj mindennemű olajok között legkedvetlenebb szagu”, így megakadályozható, hogy az állat lenyalja magáról a kenőcsöt, amely igen nagy kárt okozhat, ha a szervezetbe kerül. Miután ezek a szerek elkészültek, a ló testét széna, vagy szalmacsutakkal jól le kell dörzsölni és előbb a luggal lemosni és miután az megszáradt, a kenőccsel lekenni. „Belsőképpen adasson ezen szerekből készült kása (liktariom) egy fertály font örvény, két lat bűdöskő, abba tétessen egy fél marok szitálatlan liszt, egy evőkanálnyi lágy só, ezeket jól összekevervén elegendő vízzel adasson minden nap háromszor akár abrakos a ló, akár nem egy evőkanálnyi, ha a lovat reá lehet szoktatni különösen ajánltatik ital gyanánt a lisztes moslék, de oly edénybe, hogy más egészséges jószág ne férhessen hozzá, azon dézsából innya.”⁶⁹

1837-ben pedig a következőket javasolták a rüheség gyógyítására: Mercuring preacipitatum (Finoman porított higany) hat lat, mercuring

67 Prot. Curr. Tom. 30. p. 165. 1838.

68 Prot. Curr. Tom. 18. p. 43. 1791.

69 Prot. Curr. Tom. 29. p. 417. 1836.

sublimatus (higanyos oldat) hat lat, kékkő hat lat, kantarides (kőrishogárpor) hat lat és fél font bűdöskő. A bűdöskövet kivéve ezeket a szereket öszsze kell törni és keverni és ebből egy koszos lóra egy evőkanállal venni, a bűdöskőből szintén egy evőkanállal. Ezeket egy itze zsírban, vagy lenmagolajban megfőzni és amilyen melegen csak lehet, a lóra kenni és egy kefével a szőre alá dörgölni, ott is, ahol a kosz még nem ütött ki.⁷⁰

1853-ban Félégyháza városa olyan egyezsége lépett Molnár András kovács mesterrel, hogy „egy évi és egy napi jótállás mellett a lovaknak gyógyítását darabját 30 Ft 30xr számítva úgy vállalta el, hogy minden lekent lovat különös jegybe vehessen a lovak lekenése elkezdésétől. A ménesek a rühbőli kitisztítása csak úgy eszközöltethető, ha valamennyi határbeli ló gyógyítás alá vétetik, azokat is köteles leend a vállalkozó a meghatározott díjért keze alá venni.”⁷¹

Végezetül szólnom kell még a veszettségről, illetve annak gyógyításáról. Ha egy állatot, vagy embert megharapott egy veszett kutya, akkor azon kétféleképp lehetett segíteni. A megharapott részt egy éles késsel olyan mélyen körülvágni, mint a seb és azt sós vízzel kimosni, vagy pedig tüzes vassal megégetni, hogy „hollyagot huzzon, az mely jobb az elsónél, mert gyenyetséget okozván, az holag az mérget kiüzi.”⁷²

Tolnay Sándor már említett művében a veszettség tüneteire és gyógyítására is kitért. A megharapott állat az első időszakban szomorú, fejét és füleit lehajtja, nem eszik, szemei könnyeznek. A második időszakban az állat szomorubb, farkát lábai közé huzza, szomjas, irtózik a víztől és a világosságtól, nyelvét kilógatja és nyál folyik a szájából. A harmadik periódusban a dühös állat száját nyitva tartja, kilógó nyelve száraz és fekete, végül reszketni kezd és mikor megdöglött a torka igen dagadt. Gyógyítására külsőleg ugyanazokat az eljárásokat ajánlja, mint amit előzőleg már leírtam, „belsőképpen hasznos védelmező szernek tartatik a tyukhur fünek főtt leve is, melyből a megmárt állatnak 10—15 napig ital gyanánt bőven kell adni. A magam tapasztalásából tudom, hogy a dühösség ellen különös ereje légyen a 45. és 46. számú szernek is.”⁷³ 45. szám: „Végy egy pint kuti vizet tsöpögtes belé ólomcetből, vagy ólomkivonásból egy kiskanálnyira valót, hogy téj színe legyen. Él j vele szem viz gyanánt, azaz bocsáss belőle az állatnak gyulladt szemébe, melyet előbb hideg vízzel ki mostál, egy kis kanálnyira valót. Hasznos ez a külső sebek gyógyítására is. 46. szám: Végy finomra tört cinóbert keserü gyökér port mindenikből egyenlő mértékkel, keverd öszve

70 Prot. Curr. Tom. 29. p. 562. 1837.

71 Kiskunfélegyháza, Közgyűl. jkv. 90. 1853.

72 Prot. Curr. Tom. 9. p. 144. 1781.

73 TOLNAY, i. m. 270—272. 1.

jól elegendő mézzel és tsinálj belőle egy köntinget nyomó gömbölkét, vagy falatot, adgy belőle a dühös állattól megmárt marhának éhgyomorra minden nap kétszer egyet. Éljen vele husz napig.”⁷⁴

1840-ben jelent meg Lalich tanító népszerűvé vált gyógymódja. Ő a keresztes tárnics gyökerét javasolta, mint egyik leghatásosabb szerét a veszettség gyógyításának. A betegség kiütése után legelőször is a nyelv alatti véreket kell megnyitni, hogy azok vérezzenek, és utána kapja a beteg az első adagot abból a szerből, amely így készül: a keresztes tárnics gyökeréből kell venni másfél latot, feldarabolása után hozzácepegtetett vízzel folyékonyra tenni és a betegnek adni. Ezt kilenc napon át minden reggel éhgyomorra kell bevennie. A megharapott sebet rozmaring levéllel kell kimosni és utána tapasszal bekötni, amely két rész rozslisztből, egy rész apróra zúzott gyalogfenyő bogycsóból áll, amelyhez annyi pálinkát kell adni, hogy az egész keverék tapasszá váljon. A rozmaringlé pedig így készül: „Vétessenek virágzó rozmaring hegyei és azokkal két harmadrésznnyire egy palack megtöltetvén, arra töltsék pálinka míg azon palack tele lesz, dugassék be, s így az egész valami meleg helyen ötven óráig pálléttasson. Midőn ezen lél leszüretett tétessék hozzá kámfor és pedig minden meszelyre egy fél nehezék.”⁷⁵

Dolgozatomban igyekeztem összefoglalást adni a Kiskunság egészségügyi helyzetének, a 18—19. században uralkodó nagyobb járványoknak és ezek meggátolására hozott rendeleteknek és orvosi javallatoknak. Mint ahogy a felhozott példákban is kitűnt a tárgyalt időszakban az orvostudomány nem sokat fejlődött. Gyógyításra leginkább gyógynövényeket ajánlottak, és ha megfigyeljük szinte ugyanazokat javasolták mindegyik betegségre. Ilyen általánosan használt növény volt a zsálya, az izsóp, a bodzavirág, a fodormenta, a kamilla és az ezekből készült tea vagy fürdő. A másik, amit megállapíthatunk a korszak orvosi gyakorlatáról az, hogy nagyobb járványok idején soha nem mulasztották el, hogy közegészségügyi és higiéniai indítványokat tegyenek. Igen fontos volt, hogy újra és újra figyelmeztessék az embereket olyan alapvető dolgokra, hogy gyakran szellőztessenek, a fehérneműt, ágyhuzatot cseréljék főleg ha beteg feküdt benne. Az egészségeseket különítsék el a betegektől, egészséges ember vagy állat soha ne igyon beteg után, az istállókat tartsák tisztán. Így próbálták megakadályozni a járvány továbbterjedését és nagyobb pusztítását.

A gyógynövényeknek és füveknek a gyógyításban való felhasználása a középkortól terjedt el széles körben. Általánossá válását elősegítette Melius Péter Herbáriuma, valamint Páriz Pápai Ferenc Pax Corporisa is.

74 TOLNAY, i. m. 300—301. l.

75 Prof. Curr. Tom. 30. p. 267—270. 1840.

Nagy előrelépést jelentett a gyógyítás és az orvostudomány történetében a tehénhimlő (vakcina) felfedezése és az azzal történő oltás. Ebben az esetben kimutatható, hogy az orvosi gyakorlatot megelőzte a népi eljárás. Természetesen ez nem oltással történt, hanem közvetlenül vitték át — rongy vagy fonaldarab segítségével — a gennyettséget egyik állatról a másikra és így tudták a betegséget előidézni, lefolyását enyhíteni. A betegség járványos terjedését viszont nem tudták megakadályozni. Az, hogy a néppel csak nagy nehezen tudták elfogadtatni a himlőoltás szükségességét, leginkább azzal magyarázható, hogy erőszakos eszközökkel próbálkoztak. Az emberek pedig idegenkedtek minden új eljárástól, legfőképpen az oltástól.

A levéltári anyagban viszonylag kevés adat található a népi orvoslásra, ami előkerült az is inkább csak a peres ügyekből. Ez érthető is, hiszen csak olyan személyek ellen hoztak ítéletet, akik emberek életét veszélyeztették azáltal, hogy mérgező anyagokkal gyógyítottak, és ezek tevékenységét igyekeztek rendeletekkel meggátolni. A mindennapi népi orvoslási gyakorlatot viszont nem akadályozták, nem léptek fel azok ellen a falusi gyógyítóemberek, vagy asszonyok ellen, akik sikeresen gyógyítottak kisebb betegségeket, mint pl. torokfájás, kelések, hasfájás stb. Sőt, mint ahogy az egyik példából is kitűnt, ha valamely szer bevált, és a közhaszon javára fordíthaták, akkor azt közhírré tették. Mivel ezekből a népi gyógykezelésekből nem lettek peres ügyek, nem is kerültek be a levéltári anyagba. A 18—19. századi népi gyógyászatra a ma még felgyűjthető anyagból lehetne visszakövetkeztetni. Ugyanakkor hasznos lenne megvizsgálni azt is, hogy az 1700—1800-as években használt és az orvosok által javasolt növények közül melyek azok, amelyek átmentek a népi gyakorlatba és ezeket ma mire használják. A felhozott gyógyászati példák kiindulási alapot nyújthatnak ennek a kölcsönhatásnak a tisztázásához.

Tanulmányomban igyekeztem a további életmód kutatásokhoz is támpontot nyújtani. Hiszen a kibocsátott rendeletekből következtethetünk a 18—19. századi ember életkörülményeire, lakásviszonyaira, táplálkozására, és mindez egy összehasonlító életmód vizsgálathoz is kiindulási pontot adhat.

IRODALOM

Az első magyarországi népszámlálás 1784—1787

1960. Szerk.: Danyi Dezső, Dávid Zoltán Budapest

BENE Ferenc

1800. A himlő veszedelmei ellen való oktatás. Pest

FRIEDRICH Ildikó

1977. Az egészségügyi kultúra hiányának okai a 18. századi Magyarországon,
Orvostört. Közl. 82. No. 4.

GALGÓCZI Károly

1876. Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája, Budapest

GORTVAY György

1953. Az újabkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története, 1. köt.
Budapest

Kiskunhalas helytörténeti monográfia

1965. Szerk.: Janó Ákos, Kiskunhalas

Kiskunfélegyháza rendezett tanácsú város szervezési szabályrendelete

1879. Kiskunfélegyháza

Ifj. KODOLÁNYI János

1959. A temetők és temetkezések rendjének szabályozása a XVIII. században.
Néprajzi Közl. IV. évf. 4. sz.

MELIUS JUHÁSZ Péter

1578. Herbarium, Kolozsvár

NAGY SZEDER István

1924. Adatok Kiskun-Halás város történetéhez. I. köt. Kiskunhalas

OLÁH Andor

1956. Népi orvoslás, orvostörténet, orvostudomány. Orvostörténeti Közlemények 3.

Dr. OLÁH Gyula

1876. Magyarország közegészségügyi statisztikája, Budapest

PÁRIZ PÁPAI Ferenc

1690. Pax Corporis, Kolozsvár

SZERELEMHEGYI Tivadar

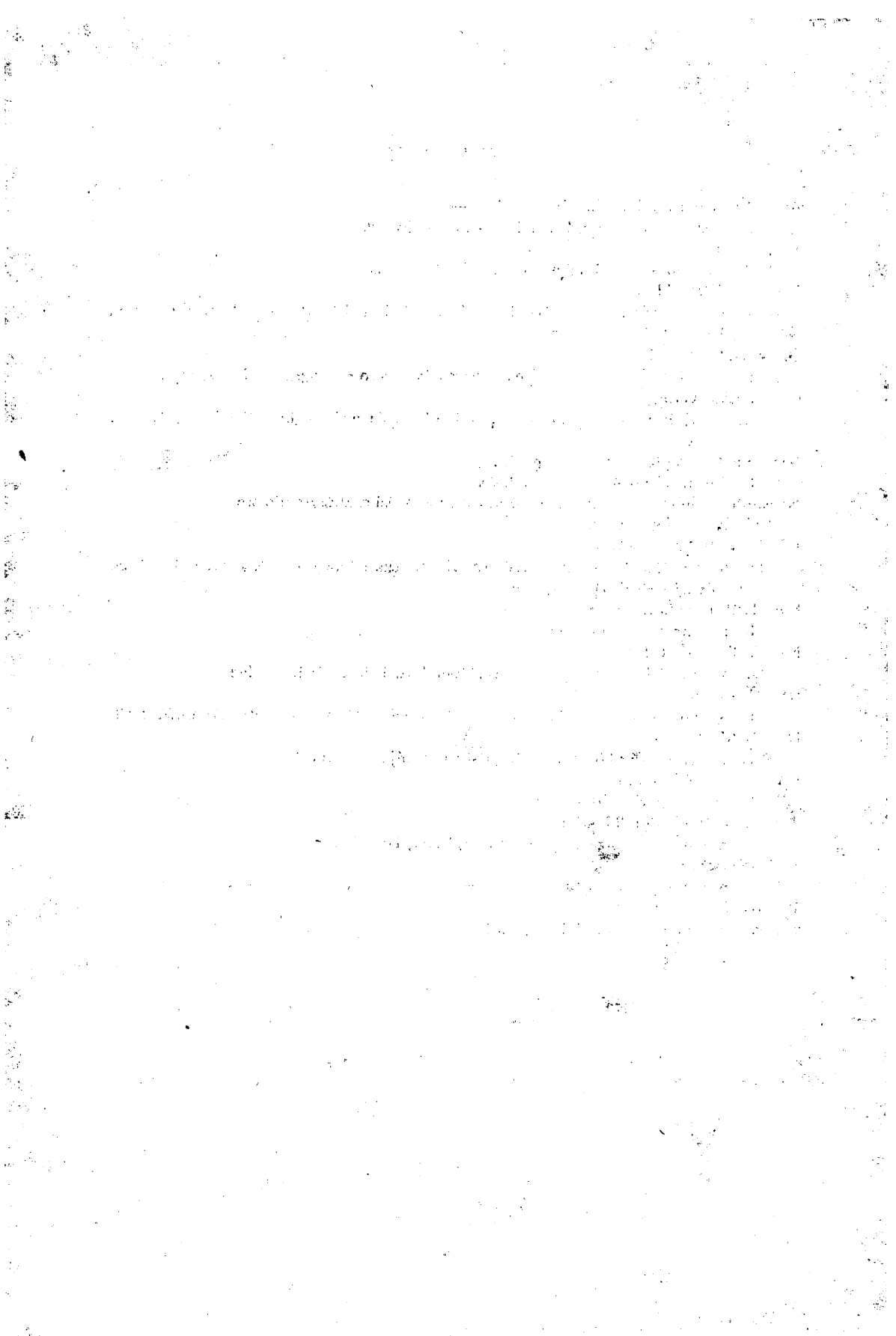
1882. Kiskunfélegyháza város monographiája, Nagykőrös

TÁLASI István

1977. Kiskunság, Budapest

TOLNAY Sándor

1795. Barmokat orvosló könyv, Pest

Egy XVIII. század végi-, XIX. század eleji orvosló könyv Kecskemétről és korának gyógyító gyakorlata

NOVÁK LÁSZLÓ

E közleményben közreadjuk a „Pax Corporis — Orvos Könyvetske” című kéziratot, amelyet a Bács-Kiskun megyei Levéltár őriz. A XVIII. századi levéltári forrásanyagból származó történeti anyag alapján felvázolhatjuk a Pest—Pilis—Solt vármegyében gyakorolt orvosló tevékenységet. Részben a „hivatásosak”, a chirurgusok, phisycusok, bábák munkáját ismerhetjük meg, de a népi gyógyászatba is betekintést nyerhetünk. Az „Orvos Könyvetske”, s a szokásban levő orvoslás felbukkanó adatai alapján alakíthatjuk ki azt a képet, amely a XVIII. század, s a XIX. század elején jellemző volt a gyógyító tevékenységre.

1. Az orvostörténet bőséges szakirodalommal rendelkezik¹, amelynek sajátos részét alkotják az orvosló kézikönyvek. Nem célunk, hogy részletes elemzésbe bocsátkozzunk, csupán azokat említjük meg, amelyek kapcsolatba hozhatóak, illetve rokonságot mutatnak a közlemény adattárában szereplő könyvvel.

A Kecskeméten őrzött orvosló könyvecske a „Pax Corporis” nevet viseli, amely ezáltal hangsúlyozza kapcsolódását a jelentősebb, PÁPAI PÁRIZ-féle műhöz. A kéziraton 1798-as évszám szerepel, amely a könyvecske írásának kezdetét jelenti. Az írója ismeretlen, minden bizonnyal egy jelesebb család készítette, beleírva a különböző betegségeket, s a gyógymódot. A kézirat írásakor a Pápai Páriz-féle „Pax Corporist” vették útmutatásul, de nem másolták le szóról szóra, csupán a gyógymód leírására összpontosították a figyelmet (Pápai Páriz öt pont szerint tagolva vette sorjába a betegségeket, amelyeket I—VIII. fejezetre csoportosított fajtájuk szerint). A betegségeket folyószámsorrendbe írták. A kézirat, annak ellenére, hogy írását 1798-ban kezdték, hosszabb idő alatt készült el. Ezt bizonyítja az is, hogy a számozás megszakad, s a 108. tétel [„... és alétség ellen”] után írta a kézirat szerzője „Matheus Badracharzan Apot. et Magister Oleoru. Zey Doct. Medicus Varaliensis” olajainak (rozmarying, terpentina, stb. olaj) és

¹ A kérdéssel kapcsolatban hívjuk fel a figyelmet HOPPÁL Mihály és TÖRŐ László összefoglaló tanulmányára, amelyet bibliográfia egészít ki (HOPPÁL—TÖRŐ, 1975. 13—176. pag.)

porkészítményeinek (pl. „nehéz Nyavalya, v. Epilepsia ellen valo Por”) lajstromát. Ennek végeztével tovább folytatta a számmal jelölt betegségek írását, egészen 257-ig. Ez után különböző betegségekre ír még gyógymódot, néhány receptet közöl (pl. „Capucinus Stokfis C: Tőke-hal készítésének” módját), s hasznos tudnivalót, pl. hogyan lehet gyöngyöt csinálni, kutyát szoktatni vagy megvadítani. A patkányok elűzésére szolgáló javaslatot a „Hasznos Multaságok” 1819. évi 42. számából másolta át. Tekintettel arra, ez az ismertetés az „Orvosló Könyvetske” végén szerepel, feltételezhetjük, hogy a kézirat írását 1819 körül fejezték be.

Az orvosló kézirat a korabeli, nyomtatásban megjelent gyógyító könyvek színvonalához hasonló minőségű. Megtalálható benne a racionális, empirikus gyógymód (a különböző gyógynövények felhasználása), amely jellemzője a Pápai Páriz-féle „Pax Corporis”-nak, de több olyan is, amelyek a „Házi különös orvosságok . . .” tanácsait követik (pl. a kórság gyógyítására javallat: „Az vakondnak szivét, máját, veséjét száricsd meg, törd meg csináld meg borban add meg innya mikor reá jön.”).

Tehát, a kecskeméti „Pax Corporis” keletkezését nézve megállapítható, hogy egy mezővárosi polgár családjának házi orvoslását volt hivatva segíteni. A kéziratot gyógymód-gyűjtemény ritkább jelenség. Az írni-olvasni tudó réteg szélesebb tábora szívesebben forgatta a különböző kalendáriumokat, amelyekben bőséges mennyiségű tanácsokra lelhetek a különböző betegségekre vonatkozóan. Ilyen pl. a „Száz esztendő Kalendárium” is, amelyet 1799-ben nyomtattak, de hosszú évtizedeken át megbecsült írásmű volt Nagykőrösön. A beírások alapján ismeretes, hogy „Zimányi János után B. Zs.é”, azaz Bitzó Zsigmondé, majd másé; „Gátsi Sándoré ez a olvasó könyv, vette 1840”.²

Igen nagy népszerűségnek örvendhetett az 1768-ban megjelentetett „Házi különös orvosságok” nevezetű könyvecske, amelyet a nagykőrösi Tanács család egyik őse ceruzával átmásolt egy kis füzetbe a XIX. században.³ Ez az eset példa lehet arra, hogy az egyszerűbb, „furcsának tűnő” gyógymódok, még ha babonás, misztikus praktikával jártak is — kézenfekvő, „természetes” voltak miatt —, kellő bizalomra találtak szélesebb körben. Pedig Nagykőrös igen fejlett mezőváros volt, ahol nagy súlyt fektettek a szakorvosok alkalmazására.

A helyi gyógyító tevékenységre döntően hatottak a szerek beszerzésének lehetőségei is. Minden bizonnyal a faluról-falura vándorló patikaszer árusok a népszerű készítményekkel kereskedtek, a piacot tartva szem előtt,

² A Nagykőrösi Arany János Múzeum Könyvtára, 4736. sz.; Vö. BENCZE, 1964. 9—59. pag.

³ Nagykőrösi Arany János Múzeum Történeti Dokumentációs Adattára (röv. NAJMTDA), 1975. 13. 1.

nem pedig a tudományos eredményeket.⁴ Viszont ez utóbbiak is hatottak erőteljesen a gyógyításra, ugyanis a mezővárosokban működő patikák (pl. Kecskeméten és Nagykőrösön) az orvosilag engedélyezett drogokat és szereket tarthatták, amelyeket éppen az orvosok ajánlatára használtak fel gyógyításra. Az egyes kísérletező patikák új termékeiket igyekeztek szélesebb körben propagálni, s e célból, hivatalos úton keresték meg a helységek előljáróit. Ilyen tájékoztató ismeretes Nagykőrösről, ahol — a XIX. század legelején — a „Gutaütés ellen való Víznek ereje és haszna” felől világosították fel a magisztrátust, jelezve; „Találtatik ezen Vizecske Egerben -Sz-János Patikájában bé pecsételve. Sz: és szentséges Jésus nevében”.⁵

4 A szomszédságban levő Nagyrévről ismeretes, hogy ott a XIX. században „jártak még az ugynevezett patikáriusok is, a kik alkalmas ládákban hátukon hordták az orvosságokat”. MAJOR, é. n. 70—71. pag.

5 „Mindennapi szemmellátott dolog bizonyítja hogy sokan kiket a Guta meg ütött, vagy hamar meg hálnak vagy bizonyára nagy nyomorúságokkal egész életekben élni kéntelenek.

Azokk' azért kik már ezen nyavalyát meg kostolták, és kik szüntelen való félelemben és rettegésben vagynak félvén hogy ujjonnan reájok jön hirtelen; kiváltképpen ezen Vizecske commendaltatik.

Ugy azonképpen azokk' is a kik mint egy természettel hajlandók azon nyavalyára; a minemüek a testes és kővér emberek Catharussal és hurttal telyesek, hogy ezen vizecskét mindenkoron magoknál tartván véle éljenek; az mellyel nemesak magokat a Gutaütéstül meg óltalmazhatták, de másokat is kik immár abban a nyavalyában estek azzal elébbeni egésségekre hozhatták. Szükséges ezért vagy másk' adni, vagy magák' bé venni csak két nap éh gyomorral egy kalánnak negyed részibe tölesék azon vizecskébül, azután kút vizzel tele töltgetni a kalánt 's úgy meg kell inni.

Az mely ha ezen praescriptio szerént bé vétetik az ártalmas Huruth nedvességet el fordítja, és elüzi. Továbbá ezen bizonyos vizecske, csudálatosképpen a fő szédelgést; és egyéb fő fájdalmat, és erőtlenségeket eltérít, erőtelen elmét erősít, és meg ujjit, belső, és külső gondolatokat erősít és alkalmazossá teszi minden jó dolgokk' végbe vitelére; szükség hogy ezen emberek kik még erősebbek, azonn Vizecskét reggel és estve így vegyék be; negyed részét a Kalánnak elegyítsék egy teli Kalán kut vizzel, és igyák meg. Ellemben pedig a kik erőlenebbek, elég léssen csak egyszer napjában meg irt módón bé venni.

Jöllészen igyis hogy egy néhány cseppetskét nappal, az orrában-fel szijjon mint a tubákat, vak szemeit, és a főnek tetejét, nyakát mint minden száraz erék' kút fejét, és gyükerét véle kenni. Hasonlódon élhetnek véle, hogy a gutaütéstül meg óltalmazzák magokat az emberek.

Ha ugyan valóságosan valakit a Guta meg ütötte adjanak néki abbúl a vizecskébül egy teli Kalánnal, és mindjárt tiszta hideg vizet másikkal utánna, de úgy ha a beteg hamar magához nem térhetne, tehát minden órában tele Kalánnal adjanak neki mind addig, míg érzékenységet nem venne; azt pedig minden szerencsétlenségk' félelme nélkül: mert ebben a vizecskében nincs semmi rossz és ártalmas dolog elegyítve; mivel ez kiváltképpen leg jobb dolgokbül, mellyek csont velökk' erősítésére, szív és gyomor vidámítására készítve vagyon.

Annakutánna ha a beteg magához térne elég léssen kétszer napjában reggel és estve fél kalánnak annak utánna csak egyszer napjában fél kalánnal adni bé néki, mind addig míg egészen meg nem gyógyul. Ha valamiképpen némely tagok a mint az gyakran meg esik erőtelenednék, kivált a Nyelvnek szállása el veszne, végy ebbül a vizecskébül egy teli Kalánnal ögyelécsd négy Kilát seprő égett borral töles a beteg szájába had tarcsa mennél tovább a szájában az után nyelyle el, azt pedig mindennap egynehányszor azt pedig mind addig mivellyék mig a nyelvnek szállása vissza nem tér, Más külső tagok ha öszve sugorodnak vagy meg erőtelenednek hasonlóképpen kétszer napjában, oly égett borral kenettesse meg.

És ha tellyességgel a testnek középső része meg erőtelenedne, tehát az egész hátgerinczet alá felé kell véle kenni, mely történetbe ha jónak itélnék az emberek lehetne a paticusnak minden napon jó erősítő füvekből készített meleg fürdőben vagy egész testét avagy csak elesett tagokat áztatni, fél vagy egész óráig mosogatni. — És midőn ösztán meg melegedk' a tagok meg türülvén ruhákkal kennyék nevezett égett borral, Segíti ismét ezen Vizecske sokat ha el ájulásban vagy pedig más erőtlenségekben a beteg lenne, azzal a vizecskével kenesse magát, a vagy csak az orrába szijja fel avagy kalánnak negyed részét tölese belölle a többibe friss vizet töltvén igya meg a beteg, vagy ha maga nem töltheti mások tölesék néki; És úgy bizonyára a szivet meg frissíti, úgy hogy semmi nincsen ő nállánál, a szived reszketésben hasznosabb és jobb.

Melyk' ugyan oly ereje vagyon a szív' erősítésére, hogy annál nagyobb semmi nem lehet, a gyomrot mindenemü fájdalomban erősíti az ételnek utálatosságát el üzi, és valamit belső részeiben nem jót talál azt a székk' lágyítása által ki haltya. Melyk' czellyára ezen vizecskébül fél kalánnal úgy borban vagy friss vízben — minden

2. A középkori orvostudományban „komplex” módon jártak el a gyógyítás terén. Képzettebb szakemberek királyi udvarban, főúri kastélyokban, valamint egyházi kolostorokban működtek.⁶ A szélesebb tömegek számára azonban az „általános” gyógyászat volt biztosítva: azok a tapasztalatosok, amelyeket a természet megismeréséből meríthettek az egyszerűbb falusi emberek, vagy a „szakképzettebb”, specializáltabb tevékenységet űző egyének, az „orvosok”. Az „orvos” megnevezés nem volt egyértelmű a népi szóhasználatban, vonatkoztatták azt az egyszerűbb javasemberre, s a képzettebb gyógyító emberre egyaránt.⁷ A XVIII. században már körülhatároltabb az orvoslással foglalkozók megnevezése. Elsősorban is a nagyobb mezővárosokban, ahol — főleg a vármegyei hatóság szorgalmazására — megfelelő számú szakembert alkalmaztak. Viszont, mindemellett továbbra is folytatták tevékenységüket a tanulatlan, gyógyításhoz értő emberek is, akik hosszú idő alatt felhalmozódott ismereteik, tapasztalataik alapján végezték munkájukat.

2.a. A gyógyító személyek között az orvosok vagy *phisycusok* voltak a legképzettebbek, akik hazai és külföldi egyetemeken szereztek diplomát. Tudományos felkészültséggel, korszerű műszerekkel és gyógyszerekkel gyógyítottak. Ugyancsak képzett emberek voltak a seborvosok, *chirurgusok* is, akik az érvágás, köpölyözés, foghúzás munkáját végezték. Tevékenységükhöz hasonló jellegű gyógyító munkát folytattak a borbély mesterek. A bábák is az alapvető orvosi segítségnyújtásban jeleskedtek. Az utóbbi két foglalkozásúak nem rendelkeztek magas orvosi képzésben, elláthatták munkájukat rátermettségükkel, gyakorlatban szerzett tapasztalataik alapján is. A nagyobb mezővárosokban, helységekben a *chirurgusok* voltak több-

nap kétszer igyék; szolgál és igen használ a tüdőnek hogy könnyebben lélegzetet vehet az ember, szolgál a lép vékony erecskékk' be dagadása ellen, orvosolja melancholiát, minden rágást, és annak okait, melyekből a fekete nyavalya, és a sárgaság de kivált az a csúnya és útálatos melancholia származik, bizonyosan töviből ki szagattya; öregeket a vízi betegségtől és vérfolyástul oltalmazza; Rendben — mind azokra a hasznokra nézve oly moddal az mellyel fellyebb emlékezet vagyon lehet ezen vizecskével élni. Vagyon ezen vizecskének igen nagy ereje, az Kólika fájdalomnak meg enyhítésére, melyből egy kevés mandola vagy faolajba fél kalánnal kell bévenni, mit azért ezen vizecske közönséges orvosság igenis mert ő az ereket ki hajtya, a dögletet ezért oly meszire el űzi hogyha valaki ezen vizecskéből fél kalánnal meg ivand éh gyomorra, nem szükség néki félni a dögletes aertül; Azon kívül hasonlóképpen még használhatya fog fájás ellen, ha fél kalánnal egy teli kalán friss vízben a szájában bé veszi és mentül tovább a fájós részen tartya, azután ki pókja.

És ujjonon vegye bé és tarcsa valameddig az keserves fájdalom meg nem szünik; mely dologban a sem lesz hijjában ha egy ruhácska azon vizecskével meg öntetik, és kívül az fájdalmas részre tétetik.

Utollyára ezen vizecskének oly ereje és tulajdonsága vagynak; Mivel ő a szívet vidámittya, erőtelen gyomrot erősíti, gyomrának emésztését segíti, bédugult velökk' folyamattját ki nyittya, melancholiát távoztattya, és előszőr, természetes dolgait meg újjittya, és azt mind azért, ha az ember órában fel szíjja, vagy rendszeren iszszza, avagy már meg irt módon él velle, cselekszi oly meszire, hogy az mai született gyermekk' annál inkább szülésk levő Aszszonyokk' nem árt, sőt az gyerek ágyban levökk' és akarkodokk' nagyon használ.

Találtatik ezen Vizecske Egerben — Sz. János Patikájában bé pecsételve. Sz: és szentséges Jésus nevében.”
NAJMTDA 75. 13. 2.

⁶ Lásd BÉKEFI, 1912.; BENCZE, 1957. 212—217. pag.; stb.

⁷ BENCZE, 1957. 213. pag.

ségben, kisebb helyeken csupán bábák és borbélyok működtek. Az 1749. évi összeírása lapján megismerhetjük Pest—Pilis—Solt vármegye orvosokkal és bábákkal való ellátottságának helyzetét a Kecskeméti- és Pesti-járásokban.⁸

I. táblázat

Helység	Gyógyszerész	Chirurgus	Bába
Kecskemét	1	9	6
Nagy Kőrös	—	4	4
Cegléd	—	2	2
Nagy Káta	1	1	1
Abony	—	—	1
Soroksár	—	1	1
Haraszti	—	1	1
Taksony	—	—	2
Pereg	—	—	1
Bugyi	—	—	1
Alsó Némedi	—	—	1
Ócsa	—	—	1
Sári	—	—	1
Gyón	—	—	1
Rékas	—	—	1
Alberti	—	1	1
Irsa	—	—	1
Izsák	—	—	2
Pilis	—	—	1
Tószeg	—	—	1
Ókéske	—	—	1
Alpár	—	—	1

Tehát több chirurgus csupán a jelentősebb lélekszámú helységekből, így a három városban, egy-egy pedig a németek lakta Harasztiban és Taksonyban működött. Nagykátán a Keglevich grófi familiának, Albertin pedig a Szelezky uraságnak volt köszönhető alkalmazásuk. Hasonló a helyzet a Váci-járásban is. A nagyobb helységekből (pl. Gödöllőn) egy-egy seborvost írtak össze, négyet pedig Vácon.⁹ Bába viszont kivétel nélkül valamennyi felsorolt helységben akadt.

A borbélyok és bábák összeírása Mária Terézia királynő rendelete nyomán történt, amely révén felmérték a helyzetet Pest vármegyében is. Hogy minél több szakember legyen, utasították a helységeket, az arra alkalmas borbélyokat, bábákat küldjék iskolára, szerezzen képesítést. A bábák kép-

⁸ Pest megyei Levéltár (PML) Ö. 247. Conscriptio Chirurg. 1749.

⁹ KŐHEGYI, 1969. 120. pag.

zése Pesten történt, ott „examináltatták” őket. Az iskolai végzettséggel rendelkező bábák mellett azonban többségben voltak a képzetlenek, a nagy élettapasztalattal, s gyakorlattal rendelkező bábák. Mivel a helybeliek jól ismerték őket, szívesebben fordultak hozzájuk segítségért, még ha nem is feleltek meg az előírt követelményeknek. Emiatt gyakran ellentétbe kerültek a szakképzett bábákkal, mivel őket bizalmatlansággal fogadták, főként, ha idegen helyről érkeztek. Erre tanulságos példát ismerünk Nagykőrösön, 1802-ből, amikor özvegy Lehota Mihályné „examinált Bába” panasszal fordult a mezővárosi tanácshoz, „elő adván hogy a’ többi a’ *Városban tsak Bába nevet viselő tudatlan bábák* a’ Köz sorsú szülő Aszszonyokat azzal mint ha ő tsupán tsak a’ szülésben levő Uri Aszszonyok körül kivánna szolgálatot tenni, annyira elidegenítettek tőle, és diffidentriába hozták, féltvén tölleek kenyerek el vesztését, hogy ötet, kivévén az olyan eseteket, mellyekbe a’ többi Bábák a’ szülő Aszszonyt el rontották, egy átallyában nem kívánnyák, a’ honnan a’ Pesti fő Iskolán ki tanúlt Bábáságnak semmi hasznát nem tapasztalhatván, kéntelen ebbéli tanúlt mesterségével felhagyni¹⁰ . . .” Nagykőrös magisztrátusa elhárította a szakképzett baba létét fenyegető veszedelmet, s az ő szaktekintélye alá rendelte az egyszerű „képesítés nélküli” bábákat, ugyanakkor — a felsőbb rendelkezéseknek megfelelően — elrendelték házi képzésüket is. A helyi „phisycust” bízták meg az oktatással, azzal a meghagyással, hogy a „Bábákat kik sokszorta tudatóságok miatt a’ szülő aszszonyokat a’ leg veszedelmesebb állapotra jutattyyák, és hóltig kóldúsokká tészik, és gyakran halálos nyavalyákba ejtik, oktassa leg alább minden héten egyszer, és Kőtelességeknek mint lett vite-lérül tölök azon alkalmatossággal számot kérjen, és ha miben tapasztalása szerint hibáztak volna, az iránt őket jobb útra vezesse”.¹¹

Nagykőrös mezőváros magisztrátusa vizsgálatot tartott 1766. november 10-én, s ekkor a városházára hívták a bábákat és borbélyokat, hogy megállapítsák, milyen felkészültségűek. Ekkor is négy baba működött a városban, s megállapították: „Kasza Judith Dalkó János Házás Társa, s’ nyólcz esztendeje viseli a’ Bábáságot, *Veres Vargánétől tanulta a’ Mesterséget*, és hit alatt viseli a’ mesterséget”, „Szücs Judith néhai Szemők György öz-

10 A tanács további rendelete: „szokott publicáltatás által fog a’ nép a’ folyamodó mint ki tanult Bába eránt való bizodalomra serkentení, és a’ tölle való elidegenedés helytelen okainak a’ nép vélekedéséből lehető ki irtására ébreszteni; efelett minden ezen Városban lévő Bábáknak, a’ Bábáságtól lejendő el tiltás fenytéke alatt, szoros kőtelességül hagyatni rendeltetett, hogy ők az instanst, minden a’ szülés rendkívül való környül állásában meg keresvén, nála nélkül az olyan esetekben a’ szülésben kínlódó anyához ne nyúljanak, többire az igen szegény gyermek ágyas Aszszonyok körül, vagy pedig más személyek mellett, kik itten netalántán minden bizonyos gondviselés nélkül gyermek ágyba esnek, ingyen lejendő fáradságment és szolgálattyáért esztendőnként néhai tettes Sipos Gáborné Asszony által a’ helybéli Doctor és Bába fizetésekre 600 forintig tett fundationalis Capitalisnak interesséből 12. Rforint fizetés resováltatik, PML Nagykőrös Város Prot. Miscell. 1796—1805. 1802. máj. 9. 314. pag.

11 PÖL NkV Prot. Miscell. 1796—1805. 1978. máj. 7. 82. pag.

vegye a' Magistratus engedelmébül viseli a Bábaságot mint egy 12 eszten-
dőtül fogva, és hit mellett szolgált mind eddig", „Korsós Kata Özvegy
Szilágyi Jánosné mint egy nyolcz esztendőül fogva viseli a' Bábaságot;
kiis más Aszszonyok által commendaltatván a' Magistratusk; tehát a' Ma-
gistratus akarattyábül az hivatalra applicáltatott". A tanács ekkor közölte
a bábákkal, hogy mik a kötelességeik: „szolgálattyok ebben áll; hogy ha
első gyermek ágyas Aszszonyhoz járnak két hétig viselik gondjokat az
gyermeknek; ha pedig második gyermekkel feküsznek le, egy hétig viselik
gondját a' születettnek, ha a' gyermek egészséges nyolczad napra bé jelen-
tik a' Praedikátornak a' meg keresztelésre; ha nem egészségesek pedig hól
mindgyárt születések után hol egy nap 's két nap múlva, a' mint láttyák
szükségesnek kereszteléseket meg kereszteltetik; és semmiképpen el nem
múlattyák".

Ugyanekkor „Felséges Conciliumk' parancsolattya szerént" felülvizsgál-
ták a négy borbély működését is. Ekkor még nem volt *psisycus* a városban,
csupán seborvosok (chirurgus), és borbélyok. Mint kiderült, „Farkas Bor-
bély János a Mesterséget tanulta Győr Városában Szalai Borbély Andrásnál
és ott szabadult fel, mellyrül is vagyon illendő Testimonálissa, Legényke-
dett vagyis vándorlott mint már tanult Borbély mint egy Kilencz eszten-
deig jó helyeken errül is jó Testimonálisan vagyon; 's most is azon mester-
séget üzi panasz nélkül; a' Kecskeméti Czéhez hites mester ember. A' Kec-
keméti Czéh által examináltatott és meg lévén a' próba, hitet tett le az
mesterségk' gyakorlására". Pintér János nagykőrösi születésű borbély Pá-
pán Pozner Sebestyén műhelyében tanulta szakmáját, felszabadulása után
öt évig vándorolt, „majd ide haza kerülván most is gyakorollya mestersé-
gét de Czéhben nintsen, és ahoz képest senkiáltal sem examináltatott;
mindazáltal szerencsés successussal üzi mesterségét". Molnár Pál Sopronban,
Német Sándornál szabadult fel, majd nyolc évig vándorolt, megfordult
Győrben, Pesten és Kőszegen. Borbély Imréné Berki Judit özvegyi jogon
tartotta nyitva műhelyét, aki „Legényt tart magánál; A Legényét Vecsei
Jánosnak hívják, Kecskeméten tanulta a' Mesterségit Hárs nevű Mester
Embernél és ott szabadult fel, melyrül Testimonálissa van a' Czéhtül".¹²

A „borbély" mesterség igen tisztos szakmának számított, elsősorban is
a gyógyító tevékenység miatt. Igazolja ezt az is, hogy nemes emberek is
kitanították gyermeküket erre a foglalkozásra. Pl. Nagykőrösön idős Gál
Gergely armalista nemes István fiát beiskoláztatta (ő városi hivatalnok
lett¹³ József és Gergely gyermekeit pedig a borbély szakmába irányította.¹⁴

12 PML NkV Prot. Miscell. 1766—1767. 1766. nov. 10. 81—82. pag.

13 NOVÁK, 1978. 74. pag.

14 PML NkV Ir. Végrendeletek № 142. 1798. márc. 29.

Az említett felülvizsgálat célja volt elsősorban megállapítani, hogy a borbélyok rendelkeznek-e vizsgával, illetve milyen színvonalon művelik mesterségüket, gyümölcsöztetik tudományukat a gyógyítás terén. Erre azért volt szükség, mert a vármegye tapasztalata szerint a sokszor indokolatlan, vagy kellő gyakorlat nélkül végzett érvágás, köpölyözés (ami a borbélyok legfőbb gyógyító módszere volt) halált is okozott. Ettől indítatva született az a vármegyei rendelet 1796. október 30-án, amelyben feltárják a borbélyok ilyen tevékenységének hátrányait: „Minthogy a' tudatlan ember, egészségének akarmelly változását érvágással jobbra fordíttatni szokásban vette, ez pedig kivált enyven nyálasságtúl, 's epétül eredett nyavalyákban végső romlást következtette maga után, erre nézve hogy ezen roszt szokás mellyet némelly Borbélyok tsak a' nyereség kívánásból tesznek, hathatóssan akadályoztasson. Minden Orvosláshoz nem értő, vagy az Orvoslás tanulásáról a' fő Oskolának bizonyító Levelével nem bíró Borbély érzékeny Áristom, sőt nagyobb büntetés fenyítéke alatt is tilalmaztatik, hogy senkin tudós Orvos, vagy Chirurgus engedelmét és javallását bizonyító czédula nélkül eret vágni ne próbáljon. Tudós Chirurgushoz jöven pedig a' Patinse ez annak erét, nyavalyája ki nyomozása előtt vagy emberei által maga jelen léte nélkül szinte felelet terhe alatt meg ne nyithassa. Reményli ugyan a' N. Vrgye hogy a' Lakosok magok jobb voltáért önként is fognak arra hajolni, hogy bajaikban tudós Orvos Tanáttsával éljenek, azomban, hogy a' gyarlóbbak, a' kik a' régi gyakorlástul el nem vonattathatnak, akarattyok ellen is kéntelenek legyenek ezen javallás követelésére. Szükséges intézkedéseket tett már a' N. Vrgye, hogy a' Lakosoknak Orvos engedelmek nélkül a' Megyebeli Kir. Városokban sem nyittasson meg erre, ugy is ha egyszer Pestre, vagy Budára fátad, könnyen találhat mind orvosra, mind ollyas Chirurgusra, kitül szükség esetében engedelmet szerezhet”.¹⁵ A vármegyei hatóság tehát a komolyabb szakképzettséggel rendelkező seborvosok, *chirurgusok* és orvosok, *phisycusok* szaktudása alá rendelte a helységek lakosságát, a borbélyok tevékenységének fokozottabb ellenőrzésével kívánták megakadályozni az esetleges járványokat, s a kellő szaktudás hiánya miatt bekövetkező halálozást.

Természetesen, a „tudós” orvosok szakmai tudása is különböző volt. Ezzel kapcsolatban szükséges megemlíteni azt az esetet, amelyet — bizonyára az egyszerű érvágással lehetett volna megelőzni — a Pest vármegye kurrens levele így örökített meg 1802. május 15-én: „Czeplédi lakos Szaniszló Mihály már annak előtte nehéz vére bús ember lévén, Monori Lakos Csuzi Istványhoz és annak feleségéhez . . . orvosságot kérni ment, melly orvosság után, nem hogy meg gyógyult volna, hanem meg dühödvén, dühösségében saját leánykáját és tulajdon Napat agyon késelte . . . *minthogy*

a' nevezett monori orvos orvosságának titkait a' Törvény szék előtt fel fedezni kéntelenítettven, azt vallotta, hogy közönséges borban, az ajtó küszöpében lévő 9. csipet port fehér ürömből 9. bimbó és 9. szenet téven némelly bü bályos szavaknak mondásával készíteni szokja orvosságát, ezekből pedig minden józan eszű ember által láthatja, hogy az elől számlált szerek magokban ártatlanok . . .', és így menekülhetett meg a szigorú felelősségre vonástól az orvos.¹⁶

Az említett orvoslás — amely semmiben sem különbözik a babonasággal átszótt népi gyógyítástól — szélsőséges példa. Az orvosok, a „phisycusok” rendszerint komoly tudású emberek voltak, akik nagy szakértelemmel rendelkeztek az empirikus gyógyítás terén is. Ilyen egyéniség volt pl. Tóth János is, aki Szentestől került Nagykőrösre orvosnak. Mivel „szándékozván már mostan a' Tisza mellé, hogy onnan orvoslásához való füveket szedjen” 1763-ban, az utazási engedély kiadása előtt tudománya felől kívánt meggyőződni a kőrösi magisztrátus, ennek érdekében több tanút kihallgatott, akiket kezelt Tóth János. Véleményüket tanulságos felidéznünk: „Jelentette magát Városunk közönséges házánál Oskolánkban tanuló tógátus Deák ifjú Varga Lőrincz, hogy ezelőtt két Héttel valamely Süly nevű nyavalya ki ütven óra alatt, félt tőle, hogy nagyobbban el terjed rajta, Toth János nevű orvosnak keze alá adta magát, és más fél hét alatt meg gyógyította recognoscállya, annak előtte soha sem volt abban a' nyavalyában hanem tsak éppen harmadik napig, 's mingyárt kívánta kuráltatni. Présényi Gergelyné is el jöven, beszéllette, hogy két Esztendő Gyermeke sem nem ülhetett, sem kezivel nem foghatott, Tóth János a' feresztéssel annyira gyógyította, hogy már ül, és a' kezivel foghat. Kölesdi Istvánné ide jöven, azt mondotta, hogy öt esztendőben járó Leánya miolta született nyavalya törésben volt, minden ujságon és hold töltén ki ütötte, fojatandott Tóth János Orvoshoz, az három Pénteken meg füröszttötte, a' maga Házánál, keze lábja is fel volt 'sugorodva, de mind a' nyavalya törés meg szünt, mind pedig kezére, és lábára is jobban vagyon. Csok Sámueltil hasonlóképpen Város Házához jöven beszéllette, hogy két hétig lévén Tóth János Orvosnak keze alatt szájában lévő Sülyt cinobriumbul készített füstölés által meg gyógyította . . . Molnár János Csizmadia Mester ember Kőrösön illyetén képpen beszéllett, hogy egy esztendő fiacskája torkára igen nagy dagadozás lévén, meg gyógyította Tóth János, orvos két hét alatt kötözés által, mely nyavalyában a' fiú annak előtte volt egy holnapig”.¹⁷

Tehát, megállapíthatjuk — ami természetes is — az egyszerűbb tudományú borbélyok is orvosolhattak jól, viszont a jó orvosok között is akadtak

15 PML NkV Kurrens jk. 1793—1800. 1796. okt. 30. 166—167. pag.

16 PML NkV Kurrens jk. 1800—1808. 1802. máj. 15. 43—44. pag.

17 PML NkV Tan. ir. 1760—1781. Litt. 147. 1763. febr. 22.

sarlatánok, akik olyan szerekekkel is gyógyítottak, amelyek nem árthattak a betegnek, de nem is rendelkeztek gyógyhatással, s ezt babonás manipulációval kívánták elérni, illetve az egyszerű emberrel elhitetni.

Az orvosok többsége nagy tudással, komolyan gyógyított, mit az idézett példa igazol. Tóth János nagykőrösi *fizikus* tevékenysége alapján is megállapítható, hogy mestere volt az orvos az empirikus gyógyításnak. Egyaránt jól kellett alkalmaznia a különböző gyógyszereket, értenie kellett a fűrésztéshez, kötözéshez, s nem utolsó sorban a gyógynövények természetéhez. Ha a korabeli orvosló könyveket vizsgáljuk, legérdemlegesebb részüket képezik a gyógynövények alkalmazásáról és felhasználásáról szóló rész.

A „haerbaticum” mindenkor nélkülözhetetlen volt a gyógyászatban. Ennek tudatában volt a hatóság is, s intézkedtek a gyógynövények rendszeres felvásárlásáról. Pest vármegye pl. 1812-ben a következő gyógynövényféléseket javasolta begyűjtésre.¹⁸

2. táblázat

Füvek, magok	Gyökerek	Virágok
Fehér Üröm	Római gyökér	Fehér Málva
Fehér Mályva Levelű	Bárány pirosító	Szarkaláb
Büdös Bürök	Fehér és fekete Mályva	Körömke
Papsajt levelű	Kopornik	Szék virág
Fodormenta	Lapú gyökér	Kék Búza Virág
Zsálya	Kék Tzikória	Papsajt Virág
Három levelű	Sárga Tzikória	Bodza Virág
Somkóró Levelű	Örvény Gyökér	Pipacs Virág
Bilindek Levelű	Pernye Gyökér	Ökörfarka Virág
Tsikorka Fű	Pipenella Gyökér	Vad Sáfrán
Büdög Fű	Gílicze túske Gyökér	Somkóró Virág
Fekete Dinnye Mag	Isz fű Gyökér	Vörös rózsza
Sárga Dinnye Mag	Szappan Gyökér	
Birs Alma Mag	Nurepát	
Fényes Bogár	Földi tömjén	
Zöld bogyó	Gyetka fehéren	
	Benedik Gyökér	
	Ezer jó fű Gyökér fehéren	

18 „Mindezeknek a' Virágoknak, füveknek, és Gyökereknek tisztáknak minden szemettül menteknek, és jól kiszáritottaknak kell lenni. Akik azokat meg szedik, és öszve gyűjtik Szent György napjától fogva kezdvén, ne Budára hanem Pestre hozzák az Átsmesternek nem régi épített, és a' Duna mellett fekvő Házába az hol azokat az elébbeni Budai Gyökeres meg fogja venni, az Átsmesternek említett Háza a' Duna mellett ott fekszik, ahol télen a' Komp jár, és Vásárkor pedig a' fekete edény Árútatik . . .” PML NKV Kurrens jk. 1808—1813. 1812 márc. 29. 257. pag.

A seborvosok (chirurgus) és a borbélyok tevékenységi körébe tartozott a sérülések, sebesülések ellátása, gyógyítása. A mezővárosokban, falvakban oly gyakori verekedések számos esetben súlyos sérüléssel jártak. Sok példát lehetne felsorolni, de egyet említünk meg, amely Cegléden történt 1821. szeptember 22-én. Etseri János béres gazdája ökreit legeltette Magyar Józsefné tanyaföldjén, amiért megtámadta őt, s kérdőre vonta Vermes György. Ő válaszolt, hogy engedéllyel legeltet ott, de azon felbőszülve Vermes — a jegyzőkönyv szerint — „a' nálla lévő nagy bot forma eszközt, és a Kutyákat is reá uszítván, úgy vágta fél ábrázaton, hogy azonnal a' pofája keresztül szakadván orrán száján ömölve folyt a' vér és szemei is meg homályosodtak — mely ütés után könyörgött Vermes Györgynek hogy ne bántsa többé eleget adott már — de Vermes György még inkább neki köpködvén markát és ötöt hajánál fogva meg ragadván kegyetlenül a' földre vágta, és a' nálla lévő nagy bot forma eszközzel, melly talán ösztöke lehetett, tetszése szerint tetétől fogva talpig verte, és azzal ott hagyta . . .” Ezen incidensnek komoly következménye lett. A testi megfenyítés mellett Vermesnek összesen 117 forint 45 krajcárt kellett fizetni büntetésképpen, amelyből a „Doctori fáradság” 27, a „Patika szerek” költsége pedig 9 forint 33 krajcár összeget tett ki.¹⁹

2.b. A népi gyógyításra kevés adattal rendelkezünk a XVIII—XIX. századból. Arra vonatkozóan értékes adatokat szolgáltatnak a boszorkányperek, s a levéltári forrásanyagban ritkán előbukkanó egyéb adatok.

A gyógynövények felhasználásához az egyszerű emberek is kiválóan értettek, akárcsak az egyszerűbb empirikus gyógymódok alkalmazásához. Egy *tudós asszony* működéséről van tudomásunk Nagykőrösön 1640-ben, aki értett a „kenéshez”. A mezőváros számadó bírása így dokumentálja ezt az esetet: „Poeczynenak attuk hofi Istokot megh kente mikor betegh volt d 8”.²⁰ Természetesen a „tudákosság”, „vajákosság” tudománya vegyes fogadtatásra talált, a közmegítélésben is eltérések mutatkoztak.

Ha valaki kiemelkedő tudásával eltért az átlagos szintől, könnyen a boszorkányság vádjával illették. Ezt cselekedte Kőrös mezővárosa is Pánczél Istvánné Örsébettel és Nagy Mihályné Zsuzsannával 1654-ben. Mondván, hogy Baranyában tanulták „ördögi tudományukat”, azt, hogy „az leányzó gyermeket férfi gyermeket igen könnyen meg tugygya változtatni és az meddő asszonyoknak is méheket megnyitván szülőkké teheti az ő tanulta ördögi cselekedetei által”, amiértis a három város bírósága, a convocatus mindkettő-

19 PML Prot. Magistrau tale priv. Opp. Cegléd 1821—1824. 16. sz. 1821. okt. 12. 18—23. pag.

20 PML NkV Számadáskönyv 1640. 196. pag.

jüket, „mint nyilván való ördögi jövendőmondókat érdemök szerint tüzes halálra méltónak” ítélte.²¹

A XVII. század végén Kecskemétről ismeretes boszorkányperekben is értékes adatok vannak a népi gyógyászatra vonatkozóan. A vádlottak — többek között — értettek a fürdetéshez, kenéshez, s ismerték a gyógyfüvek hasznát is. Ilyen egyén volt Vecsési Péter is, aki így nyilatkozott: „mondom hogy kinek a fürödöt meg főzöm és párája fel megyen, az meg gyógyul: de a kije csak el terül, nem használ, itt penig ugy vagyon a dolog és így tudom és ismerem a fürödő főzésből meg nem hal az Aszszony, de bizony meg sem épül”. Ugyancsak ő jelentette ki Herke Jánosnak: „Szegény latom nyomorult vagy nem merek mert bizony tudnék olyan fürdöt csinálni hogy ha életre való vagy meg gyógyulnál harmad napra ha penig halálra, való, meg halnál.” Szabó István vallomásában Vecsési gyógyfű szakértelméről beszélt: „a füveket szedte de neki nézni nem engette, kérte ezen fatens mire valok mondotta Vecsési csak afféle sérült embereknek való rühesseknek a kikkel jól tehetek . . .” Szappanos György azt hallotta Vecsési szájából „ő ki ment a mezőre és a füvek hozzá szóllottak így szólván: En ilyen Nyavalyáról való vagyok én ilyenről es az fatens kerdetta hol tanulta holott ő hozzá soha nem szolnak, így felelt egy Táltos ember tanétotta”. Dóczinét rontás miatt vádolták boszorkánysággal. Kamarásék fiát — mert kérőként visszautasították — bosszúból megrontotta, „az szajat Füléhez huzták”. Megfenyegették Dóczinét, hogy Budára vitetik és megégetik, mire azt üzente vissza a szolgálával, „Eregy haza nem leszen a Gyermekeknek semmi gondgya, és így meg is gyógyult a gyermek.”²²

A XVIII. században is még előfordultak olyan perek, amelyekben rontás és gyógyító tudomány miatt vádoltak embereket. Ilyen ügyet tárgyalt pl. Nagykovács magisztrátusa 1769-ben. A kihallgatás során a következőkre derült fény: „Elő hivattatván 'Sinórné kérdeztetett hogy mitt tudna Csonka Mihályné bűvös bájos vagy Tudákos voltárul mellyel másokat rontana egészségében és ismét meg gyógyítaná? Azt felelte hogy ő töllök buzát kért edgykor és hogy nem adtak néki, így szolott, no nem adtok buzát, de meg bánnyátok, és más nap mingyárt belé esett a'kötésbe; és senki sem orvosolhatta ámbár eret is vágtek, köpölyözték kenték és innya adtak midőn nagy kinban lett volna több Aszszonyokkal hozzá ment, és látván a' Kinnyát (:Sinórnénak:) ő elötte ugyan nem szóllott, de több Aszszonyok elötte azt mondotta: Jól van biz az, had kinlódgyon, mig elis reszket belé, a' minap buzát kértem tőle és nem adott, el tagadta hogy nintsen holott akkor-

21 SZILÁDY—SZILÁGYI 1863. I. 200—201. pag.

22 SCHRAM, 1970. I. 459—461. pag.; A boszorkányperek népi gyógyászati jelentőségével kapcsolatban vö. MOLNÁR, 1969. 195—205. pag.

is az Ura buzával bánt; azért az Aszszonyok mondották néki hogy hivassa Csonkánét, elis hivatta és ötet egyszer *meg Kente és mosófát meg melegítvén arra reá fektette, és azonnal tsak hamar el tágulván belőle a' nyavalya ugy jobban lett hogy semmi gondgya nem lett*'²³

A nép körében élő babonás gyógymódok, illetve gyógyító tevékenység és a népszerűbb orvosló könyvek között sok kapcsolódás is felfedezhető. E munkák között a „Házi különös orvosságok . . .” járt elől. Hogy mennyire befolyásolta a közvéleményt, jól bizonyítja az is, hogy Nagykőrösön házi használatra lemásolták a XIX. században. A kecskeméti „Pax Corporis” sok racionális gyógymódot tartalmaz, de — mivel több forrásból is másoltak bele — nem hiányoznak belőle a babonás orvosló javaslatok sem. Pl. a mérges seb gyógyítására alkalmasnak tartja a borba kevert kecsketrágya sebre kötését; a giliszta kiűzésére igen alkalmas a golya porrátört gyomra és zúzaja, amelyet vízbe keverve meginni, vagy a veszett kutya marása ellen jó védszer maga kutya vére, amelyet a szenvedő félnek kell meginnia, stb.

Sérülés esetén ritkán fordultak orvoshoz, inkább maguk igyekeztek gyógyítani bajukat az emberek. Erre vonatkozóan szemléletes példát ismertetünk Ceglédről. Reznák József hajadon leányát csúnyán megverték az egyik tanyán 1820-ban, akinek fején „két iznyi hosszúságú sebet ütven a' Vér azonnal el borította és a' Vérét nagy nehezen Lóganéjjal tömvén be alig tudták el állítani . . .”²⁴

ÖSSZEGEZÉS

Az 1798-as évszámú — mely az írásának kezdetét jelöli — orvosló könyvecske közreadása kapcsán lehetőség adódott, hogy röviden megismerhessük Pest vármegye és a három város (Cegléd, Kecskemét és Nagykőrös) XVIII. századi gyógyászati helyzetét. Szükséges újból hangsúlyozni, hogy a XVIII. században már igen fejlett volt az orvostudomány, elsősorban is az empirikus ágazata. A seborvos munkája viszonylag rutinszerű volt, s ekként járt el a borbély mester is, akinek tekintélyét éppen a seborvoslás alapozta meg. A borbélyokhoz hasonlóan a bábákra is fontos feladat hárult, szakértelmükre nagy szükség volt, mert emberéletek múlhattak rajtuk, ha nem vették igénybe segítségüket. Az orvos, a *fizikus* mélyebb szaktudású ember kellett, hogy legyen, aki a belső bajok gyógyítását is értette.

²³ PML NkV Prot. Miscell. 1768—1769. 1969. júl. 1. 158. pag.

²⁴ PML Prot. Magistrat. priv. Opp. Cegléd 1819—1821. 378. sz. 320—321. pag.

Valamennyi orvosló személy tevékenységét — akárcsak a népi gyógyítást — az empiria, a gyakorlatban szerzett tapasztalatok határozták meg döntően. Ez elsősorban a gyógynövények széles körű ismeretében és rendszeres felhasználásában nyilvánult meg, s azokban a praktikákban, amelyek révén a betegségek egy részét orvosolni tudták (olajokkal, vizekkel, porokkal, főzetekkel való bánás, borogatás, kenetetés, fürösztés, valamint a kúrálás is).

A kecskeméti „Pax Corporis” vagy „Orvosló Könyvecske” ismeretlen szerzője nyilvánvalóan rendelkezett alapvető orvosi tájékozottsággal. A házi használatra készült irományában igyekezett az ésszerűbb gyógymódokat és eljárásokat elsajátítani. Az egyes betegségek orvoslatai ugyan szó szerint nem egyeznek, de lényegüket tekintve többé-kevésbé azonosak a hasznos tanácsokat közlő könyvek (köztük is elsősorban Pápai Páriz Ferenc „Pax Corporis” munkája) tartalmával.

Az orvosló könyvecske a mezőváros polgáriasodottabb rétegében töltötte be rendeltetésszerű hivatását. Ötvözi a korabeli korszerű ismereteket a „hagyományos”, népi empirikus gyógyászati ismeretekkel, így alkalmas arra, hogy jellemezze a korának gyógyító tevékenységét is.

IRODALOM

BENCZE József

1957 Az empirikus doktorlásról és annak kéziratairól. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 6—7. Budapest, 212—271. pag.

BENCZE József

1964 A magyar kalendáriumok orvostörténeti vonatkozásairól. Az Orsz. Orvostört.-i Könyvtár Közl. 30. Budapest, 9—59. pag.

BÉKEFI Reming

1912 Orvosok, betegségek és gyógyítás Magyarországon az Árpádok korában. Budapest.

HOPPÁL Mihály—TÖRŐ László

1975 Népi gyógyítás Magyarországon. Orvostörténeti Közl. Supplementum 7—8. Budapest, 13—176. pag.

KŐHEGYI Mihály

1969 A Váci járás chirurgisainak és bábáinak összeírása 1749-ből. Orvostörténeti Közl. 50. Budapest, 119—123. pag.

MAJOR Bálint

é.n. Tisza—Nagy—Rév és lakosai történelmi múltja és jelene. Nagyrév.

MOLNÁR Balázs

1969 Népi gyógyítás emlékei a bihari boszorkányperekben. Orvostörténeti Közl. 48—49. Budapest, 195—205. pag.

NOVÁK László

1978 Nagykőrös mezővárosi fejlődése és településrendszere a XVII—XIX. században. Acta Musei de János Arany Nominati (A Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei) I. Nagykőrös, 9—168. pag.

SCHRAM Ferenc

1970 Magyarországi boszorkányperek 1529—1768. I—II. k. Budapest.

SZILÁDY Áron—SZILÁGYI Sándor

1863 Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon Nagy-Kőrös, Czegléd Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból. I—II. k. Pest.

ADATTÁR

Pax Corporis — Orvos Könyvetske

1798

Bács-Kiskun megyei Levéltár

1.no *Dög Halál ellen*

Ejomra ürmöt egyél, v fog fog hagymát, Palinkát igyál, és dohányozz.

1. *Fakadásról.*

Vedd a' Veréb ganajt, és a' magad nyalával elegyicd, azzal kend használ.

2. *Fene, és vad hús ellen*

Vörös káposzta levelit, tojás fehérjével, rozs lisztet csináld össze, kösd reá.

3. *Hímlő ellen.*

Bárány faggyut, Dio belet, fejér teményt, fa olajt törd össze, azzal kend.

4. *Kórság ellen. Item 108.*

A szarvasnak szarvát reszeld meg, törd meg, borba idd meg. *Más.* Az vakondnak szívét, máját, veséjét száricsd meg, törd meg, csináld meg borban add meg innya mikor reá jön. Probal

5. *Sziv fájásról.*

A mézet, és kecske tejet egyelicsd meg, szedd tiszta ruhára kösd reá meg gyógyul.

6. *Törött vér kinek a szivire száll.*

A Betonikát törd meg fejér borban; add meg innya melegen a betegnek ki okádja.

7. *Egés ellen, Item. 9.*

Tojás székit vízben, olajban keverd meg, és azt kösd az égésre, csudálatossan meg gyógyul.

8. *Mérges seb ellen. Item. 9.*

A Babnak gyökerét főzd meg, és kösd be vele a sebet. *Más.* Mézzel a meszet össze-elegyicd, kösd reá, a sebben való férget meg öli.

9. *Item sebről. Item. 215.*

A kecske ganéjt a borban egyelicsd össze, kösd, a sebre, v törésre. *Más.* Sállját borban főzd meg, és kösd a sebre meg gyógyul.

10. *Orbáncz ellen.*

A Bocza fának meg aszott virágját főzd meg eczetben, kösd reá az orbánczra, harmad napra meg gyógyul.

11. *Szép hajad hogy legyen Item. 12. 13. 141.*

Vedd a Bossó és Zab szalmát, szüird ezek által a forró vizet és a bossó szalmát tedd a lugba, forrald meg erőssen, és a fele luggál gyakran mossad.

12. *Haj nevelésről.*

A Levendulát főzdd meg, mossad vele a fejedet. *Más.* A tölgy fának az haját főzd meg erőssen, és azzal gyakorta mossad.

13. *Haj féreg ellen.*

A leg magot törd meg mézzel keverd . . . (olvashatatlan) . . . használ

14. *Hagymás béli forroság ellen bizonyos Orvosság.*

Három eleven rákot, és az ház tetein termő Mendergő füvet a kit Szent Benedek füvének hinak, fenyű magot, földi boeza gyökeret kell törni, és erős eczetet öntvén reája, egy kevésség meg kell melegíteni, és az forroságban lévő embert meg kell tetétül fogva talpig vele kenni, meggy gyógyul. *Más.* Szék füves eczettel is igen jó az forroság béli embert meg kenni tetétül fogva talpig.

15. *Vak körömrül.*

A vak körmöt vakard meg üveggel, úgy hogy veres légyen, és az Arany verkenyező virággal kösd be, és szépen meg tisztul. *Más.* Galiczkövet, timsót törd öszve, és egy kis vizet tölcs reája, mossad vele, meg tisztul.

16. *Rih ellen. Item. 218.*

Végy hunyor gyökeret, törd meg a hájjal, és kend magad. *Más.* Édes gyökeret, örvény füvet hájba törd meg, és azzal kend. Jó fürdőbe fürödni is.

17. *Kosz ellen.*

A kutya tej nevű fünek gyökerét ásd ki, és törd meg bárány faggyuval együtt kend vele, meg gyógyul.

18. *Fő fájásrul.*

Az kakuk füvet főzd meg, kösd a fejedre, igen jó. *Más.* Fekete, és fejér ürmöt, ruhát, sallyát főzd meg erőssen eczetben, azután szürd meg ruhán által, és azzal mossad, használ. *Más.* Az esalan gyökeret főzd meg erőssen, annak levivel mossad fejedet, és azután gyökerétis kösd reá. *Más.* A szöllő levelibül főz lugot, azzal mossad fejedet igen jó. *Más.* Ha a sóskának vizét fa olajban elegyited, és fejedet vele kened, nagy fő fájást el vészen ha borban meg iszod, akár melly féle nyavalyát el üz, melly a hévség miatt esik.

19. *Fog, fül fő fájásrul.*

Ha a sóskának gyökerét borban meg főzöd használ fájó fogadnak, és fülednek, ha a vizével mosod. *Más.* Vegyed az Majorannának vizét, tölcs a tenyeredre, és onnat szid fel az orodba igen használ ha úgy fáj a fejed, mint ha két felé akarna hasadni. *Más.* Vegye az Borostyán levelének vizét, tegyen olajt, és eczetet hozzája, és azt egybe elégytvén, kennyve vele az fejét, leg ottan meg gyógyul.

20. *Ha a Nyaka ki fordul.*

Nyisd meg száját, tégy fát az foga közé hogy be ne tehesse, és állj az vállára, forgasd a fejét, vonicsd meg, mind addig még helyre n áll a nyaka.

21. *Nádhárul.*

A czékla levelinek levét ha az nadhás embernek orrába fujják, igen használ neki, mert meg tisztittya a fejét minden undokságoctól. *Más.* Az Majoranna levelit ha porrá töröd, és orrodba szivod, meg tisztittya, fejedet minden nádhátul. *Más.* A mák levele is jó, minden féle nádhárul, ha orrodba szivod.

22. *Szem fájásrul Item infra usque N:34.*

Végy tojás fehérét, az fejér ürmöknek levét, rosa vizet, és mint egy bab szemnyi kánfort, ezeket egybe elegítvén, mind addig habarjad, mig meg tajtékozik, és kend kettős ruhára, de a ruhát annak előtte meg ástasod borba, és azt kösd a fájós szemre igen jó. *Más.* A tehén tejet egy fazékban melegies egy tiszta ruhát márcs belé, és melegen amint el türheted szemedet, és homlokodat kösd be vele, használ. *Más.* A Rosát tiszta vízben v eczetben főzd meg, és kösd a szemedre. *Más.* Vedd a tojás fehérít, timsót, és mind addig habard, még vize léssen, és úgy kell a szembe eresztetni. *Más.* A fodor mentának vedd vizét, és bocsásd a szembe. *Más.* A Tehén husnak kövérit nyersen kösd a szemedre, kivonnya a vért. *Más.* A Tojást keményen főzd meg, és a sárgáját ki vevén, törött

timsóval hinesd meg, és törött nád mézzel, de a timsó égett legyen, kösd a szemedre, igen jó. *Más.* Az erdei kecskének epéjét mind hályogru, mind pedig szemfájással jó, és kinek csipás szemei vannak, igen hasznos, ha meg kenyi vele.

23. *Könyvező szemrül.*

Ha az uti fünek vízával mosod, meg gyógyul. *Más.* Az liliom vizet erzd a szembe, meg gyógyul. *Más.* Az uborka levelit kösd a homlokodra, és minden csunyaságát ki tisztítja. Ha a tormát vízbe meg főzöd, és levit meg iszod, az is jó.

24. *Homályos szemrül.*

A Baraczk magvát törd meg, vegyed olajját, és kend meg vele igen jó.

25. *Vörös szemrül.*

A tojást főzd meg erőssen, mint a liszt olyan légyen, és facsard ki a levét, azzal kend igen jó. *Más.* Fejér liliom sárgáját olajba kell hánni, ezzel kell kötni.

26. *Ha szemed bőre be áll.*

A medvének vérét kell venni, azt csöppensd a szemedbe, használ.

27. *Szem hévségérül.*

A nád mézet, jó meg kell törni, és belé kell bocsájtani. *Más.* Tojás fejezával elegyics öszve rósa vizet, kösd be szemed azzal.

28. *Csipás szemrül és Hártýárul.*

Végy egy galamb fiat, a jobb szárnya alatt mesd meg, és annak a vérit erzd a szemedbe, meg gyógyul. *Más.* A retket ásd meg közép szerint a földben, és töles bort belé, takard be, had állyon kilencz napig a földben, az után ved ki és a vizét csöpögessd a szembe. P. B. *Más.* Rutát, és ezerjó füvet kecske tejjel öszve elegyics, és a szembe erzd, használ. Az uti fünek pora a szem fényen való hártýát meg hasította. *Más.* A kék violának vedd vizét, és bocsáds a szembe. *Más.* Ipereras D. írja, hogy valaki tiz napig a Nyul epít, tyuk epít mézzel és meleg vízzel öszve elegyíti, és a szembe eresztí, a szemnek olyan látást ád, hogy a napba is belé nézhet.

29. *Hályogos szemrül.*

A kén követ törd meg jó apróra, szitáld meg, és hinesd meg vele a' szemet el oszlattya. *Más.* S. György és Pünkösöd között a melly diot talál az ember, szedgye le, törje meg; és annak levét erresse a szemben, tízesztendős halyogot meg gyógyít. *Más.* A veres hagymának vedd vizét, és elégicsd egybe vízzel, és azzal kennyed meg gyógyul. *Más.* Az emberbe való gilisztát aszald meg, és törd meg porrá, hinesd az hályogos szembe. Basis D. m. meg gyógyul.

30. *Giliszta ellen.*

A Gólya gyomorát zuzzát meg kell szárítani, törni, a porát vízben meg innya használ. *Más.* A csanált eczetben borban főzd meg idd meg a levit használ. *Más.* Főzd meg a zabot vízben, v borban, igyál az levibül egy pohárral, ki hánya. *Más.* A szarvasnak meg égett szarva porát ha mézbe adod innya meg öli a gilisztát.

31. *Dagatt szemrül.*

A' fás tyuk tojának fejesit vedd ki, ismét egy galambnak vérit vedd ki, és ezeket öncsd egy réz edényben, melegicsd meg, és kösd a szemre. *Más.* A' sóskát törd meg, facsard meg, facsard ki a levit, erzd a' szemben, igen hasznos, ha csak meg türülöd is vele, és a kökinnek zöld levele is igen jó.

32. *Ha a szeme ki foly.*

Vedd az Osánt, kit ördög szarnak hinak, borsot eczetet és csinály irt belöle, tedd a szemre, de jó gondot viselly reá, hogy a szembe valami ne essék, v pedig belé ne mennyen az ir, mert árt néki.

33. *Folyosó ellen.*

A' Buza virágnak kék virágját szárícsd meg, $\bar{v}$ egy maréknyit tégy borban, hogy azzék jól, azután tedd két ruha közé, és tedd a szemre a mikor alunni mégy, egynehányszor ezt cselekedd igen hasznos. *Más.* Eczetet keverj öszve agyaggal, vess sőt belé, azzal kend a folyosót. *Más.* A' tyuk tojás székibe timsót elegyítvén, habard öszve, kend azzal, ha csak a tojás székivel kötőd is jó.

34. *Szemedet meg ütven.*

A' fejár ürmöt tyukmon fejáréval törd egybe, azzal kösd. *Más.* Fejár kenyérnek a bélit márcsd vízben, és kösd reá használ.

35. *Pecsenyés szemrül.*

A' tyukmont főzd meg, a' vagy süsd meg, és vedd ki a fejárét, keress galicz követ, és az tyúkmon fejáréval, temperáld öszve, facsard meg egy ruhán által egy üvegben, és estve mikor le fekszel, bocás a' szemedben csak egy cseppet, ezt miveld gyakorta, meg gyógyul.

36. *Ha vad hus vagyon a szembe.*

Főzd meg az örök farku füvet, szárazd meg, égesd meg porrá, és hincsd meg a' sebet véle használ.

37. *Arpás szemrül.*

Az ezer jó füvet metéld apróra, törd meg erőssen egy mosárba facsard meg, szürd meg tiszta ruhán által, azzal mosd a' szemedet, és az gyükerét kösd reá, meg gyógyul, próbált.

38. *Orrod vére el állításárul.*

A' tehén szarvát törd porrá, fujd az orrodba. *Más.* Az Asszony pedig a' két csöcsit tiszta hideg vízben taresa $\bar{n}$ játék. *Más.* Monostiliának a' levelit aszald meg, és fujd az orrodba egy nád csövön által, meg áll a' vér. *Más.* Az apro gilisztát kösd az orrára, meg áll a' vére.

39. *Orra lyuka kinek meg vesz.*

A' csanálnak magvát főzd meg erőssen, azt melegen szid fel, használ.

40. *Fül fájásrül $\bar{v}$ dagadásrül.*

Isópot olajjal egyelitvén, melegen az fülben kell bocásajtani, az fülnek nagy fájaldmát el veszi. *Más.* A' vörös hagymát törd meg, és borba főzd meg és kösd a' fájó füledre.

41. *Fül béli féreg ellen.*

Törd meg a' bolha füvet, egy kis galiczkövet tégy belé, facsard meg, és aztat verezd a' fülben.

42. *Hideg lelésrül. Item infra usqe 46. Item n° 13.*

A' kit régen bánt az hideg vegye az ürömmek vizét, egyelitse öszve nád mézzel, és igya meg, mingyárt el haggya. Item. A' fekete ürömmek vize minden féle hideg lelés ellen jó, és annak egésségét meg hozza, Pünkösöd havának utolsó hetibe. *Más.* A' Borba tégy puska port, add meg innya, igen jó. *Más.* Lud ganajt egy kanálnyi égett borba el kevervén, add meg innya, jó. *Más.* A' magad vizelletit vedd egy edinyben, főzd meg jól, ha reád jó, idd meg használ. *Más* vizi csigát égeess meg, és fejár borban add meg innya, jó.

43. *Minden nemű hideg lelésrül.*

Végy kilencz szök füvet, törd meg, tedd kanálba, töles égett bort reá, mikor az hideg lel, idd meg, másodsor ha lelne, akkor hét szökfüvet, a' szerint harmadsor öt szök füvet, add meg innya, de semmit ne egyékkét, három óráig reája, igen használ. Isten után.

44. *Minden napi hideg ellen.*
Vedd az nap követő füvet gyükerestől, és azt erőssen mosd meg, és aztat jó meg kell főzni, reggel, és estve azt igya.

45. *Harmad napi hideg ellen.*
A' kék liliomnak gyükerét törvén, azt használják, melly le foly belőle, használ.

46. *Negyed napi hideg ellen.*
Piritott kenyeret egyél eczetben, és fog hagymát reá, ismét eczetet igyál reája, el hágy.

47. *Süketség ellen.*
Végy kecske tejet, és kecske szarvat, tölcsd belé a tejet, tedd a' füstre, ugy mint tiz napig ott lévén, és azután melegen öncsd a' földbe. *Próbált. Más.* szerezz földi töknek gyükerét, és fejr borba főzd meg valamint lehet, add meg innya, igen jó.

48. *Ha valami bujik, v esik füledbe.*
Valamelly ember a' száját tegye erőssen a' füledbe, és sokáig belé lehellyen, annak utánna erőssen szopja, ki jön belőle. *Más.* Ha füledbe alut vér lészen esésbül, v ütésbül, jó a' fog hagymának levét eczettel együtt belé eresztetni.

49. *Fülnek akármí töredelmérül.*
A' földi bodza virágjának vizét bocsásd a füledbe reggel, estve, és Délbe, meg gyógyul.

50. *Fog fájás ellen.*
Rósa olajjal kend meg a' fogadat használ. *Próbált. Más.* A' veres hagymát ruhába kötvén, törd meg, facsard meg, és egy kis pamukot márcs belé tedd az odvas fogadra el mulattya *Más.* Végy hort egy kanálba, bocsáss édes tejet belé, tarcs az fogadon, meg gyógyul. Tárkony gyükeret főzd meg eczetesbe, és az levét vedd a' szádba, meg szünik a' fájás, és az ingó fogat is meg erősíti. *Más.* Kenyér hajat égess, törd meg, és vízbe mosd azzal a' fogadot.

51. *Horot ellen.*
Főzd meg a' tárkonyt, és törd öszve mézzel, add meg innya jó. *Más.* Őszi édes almát főzd meg vajban, és mikor le akarsz estve fekünni, azt egyed, jó.

52. *Vesztett kutya marása ellen.*
Igyék kutya vért, semmit sem árthat néki v. Azon kutyának szörével kell kötni a' sebet.

53. *Item füledbe ha valami bujik.*
A' kender levelinek levét ha az olyan fülbe csöppentik minden férget, minden némit ki veszen, és meg öl.

54. *Has fájásrul.*
Az uti füvet főzd meg, idd meg, minden fájdalomtul meg szabadul a' hasad. *Más.* Végy egy kevés mézet vízzel öszve főzd meg, és mennél melegebben el türheti igya meg.

55. *Has rágásrul.*
Forralt lencsébe tölcs egy kis eczetet, egy kis fa olajjal együtt, idd meg. *Más.* Gyöm-bért, borsot, meleg borba igyál igen jó.

56. *Has menésrül.*
A' fodor mentát törd apróra, idd meg borban igen használ. *Más.* A Tehénnek ganajját ráncs meg vajban, kösd az hasadra, meg szünik.

57. *A ki nem vizelhet.*
Végy kecske körmöt, égess meg, törd meg porra, idd meg vízben. *Más.* Sállját, Pet-reselmet leves csikomot törd meg, éjomra borba add meg innya, igen jó. *Más.* A szem-rem testnek lukjába tégy lágy sót, meg indlittyá.

58. *Sárgaság ellen.*

Az eleven Rákot törd meg mosárban, töles reá bort, had állyon rajta egy nap, azután szüörd meg ruhán által, azt igyad, használ. *Más.* Végy egy arany gyűrőt, v aranyat, és sárگا viaszkból csinálly poharat, tedd belé a gyűrőt, arrul igyál, használ.

59. *Szeplő ellen.*

Törd meg borban a nagy mályvának magvát, és fa olajt töles reája mosd vele orczádot, minden Makulát, szeplőt, és rutságot meg gyógyít. *Más.* A Bagolly borsót mézzel öszve törd, avval kösd az orczádat, orczán való fakadékat is meg gyógyít.

60. *Darás, v Méh csipása ellen.*

A' nagy mályvának magvát főzd meg borban, és idd meg, használ.

61. *Köszvény ellen.*

A' farkas almát minden levelestül főzd meg mézzel, mosgyál v fürgyél benne. *Más.* Dió olajt fenyő magot törj öszve kend vele magadat.

62. *Vizi kórságrul.*

Ha vizét veszed a' földi bocczának, jó innya a' vizi kórságosnak.

63. *Mirigy ellen.*

A' Nagy mályvának gyökerét törd öszve lud hájjal, kend ruhára, tedd reá, kemény mirigyét, fakadékokat meg gyógyít.

64. *Viszketés ellen. Ott vakard játék.*

A' sósának gyökerét főzd meg, füröggyél meg benne, dörgölvén testedet.

65. *Akadás ellen.*

A' kaport mákkal együtt főzd meg borban erőssen, és edd meg a' bélnek rekedtségét meg indittyá. *Más.* retket mártogasd mézben, és azt egyed.

66. *Kigyó kibe vagyon.*

A' kigyó hagymát főzd meg borban erőssen, és igya meg éjomra ki vesz belőle. *Más.* A főtt káposztát igen nagyon sózd meg, azt egyed, és üly rázós kocsira, mind addig rázasd magadat, még ki n hányod a' kigyót a' káposztával együtt.

67. *Részeg hogy ne légy, Item. 68.*

Etel előtt öt, v hat keserű mondolát egyél, n árt a' bor. *Más.* A kecskének tüdejét főzd meg, edd meg étel előtt, használ.

68. *Részeges ember ellen.*

A fodormentának levelit asztasd meg, és főzd meg borban, és add meg innya éjomra, nem iszik bort soha többet. *Más.* A' szöllő fán a' melly gomba terem, aszald meg, törd meg, add innya, igen jó.

69. *Sömör, és tyuk seg ellen.*

Égett borral kenyed gyakran, el vész. *Más.* A Tehén ganajján, a' melly vizet vagy harmatot találsz reggel azzal kend el mulik.

70. *Torok fájásrul.*

Hogy ha erőssen meg dagad, lud ganajt főzz meg olajban, kösd reá, meg fakasztya.

71. *Rekedés ellen.*

A baraczk virágját, és az rajta termett enyvet borba főzd meg, azt igya. A meleg bor is igen hasznos az ellen.

72. *Görcs, v köszvény ellen.*

A' szapora fünek levelit főzd meg, és tiszta ruha által szüörd meg, és avval mosd. *Más.* A nyulnak vérivel kend meg a' hol a' göres huzza.

73. *Béka kiben vagyon.*

A' monyas lónak veritékjét eczettel egyelicsd öszve, azt add innya, ki okádgya. *Más.* A Rutának, és uti fünek vedd vizét, bocczának gyökerét, tyukmonnak haját, és székét törd meg, és facsard meg, elegicsd öszve eczettel, igya meg azt, használ.

74. *S. Antal tüze ellen.*

Ros lisztet mézzel öszve temperáld, kösd reá, meg gyógyul. *Más.* melegics korpát vas lábasba 2. ruha közé kösd reá napjába 3. $\bar{v}$ 4 szer próbált.

75. *Szája kinek meg vesz.*

Az Hárs fának levelit főzd meg, mossad vele, és egyelicsd benne.

76. *Kigyó harapás ellen.*

Főzd meg a' Gumit borral együtt, azzal kösd, igen jó.

77. *Vér Hasrul. Item 127.*

Törj egy Gummit aprora, és egy tyukmonba edd meg éjomra. *Más.* A Birs alma levelébül csinálly fürdőt, ülted abba, és jó melegen kösd a' hasára. *Más.* Az uti fünek gyükerét főzd meg borban, és éjomra idd meg levét, jó. *Más.* Egyél metélt tésztát, az az csikot mákkal melegen, édes tejet igyál reá jó. *Probált.*

78. *Kő bántás ellen.*

A Galamb ganajt törd meg, tejbem, és melegen kösd az köldökire. *Más.* A szarkának veséit aszald meg, és kevesenkint borba, $\bar{v}$ vízbe idd meg. *Probált.*

79. *Meredek ellen.*

A' fenyü magot törd meg, töles égett bort reája, facsard ki levit, idd meg, és kennyed is véle a' vékonyodat.

80. *Szögezés ellen.*

Az Pár hagymanak az üstökét törd meg eczetbe, vízben, add meg innya, használ. *Más.* Eczettel öncsd meg az élesztőt és forrón kösd reá, használ.

81. *Nehétség ellen.*

Farkas bőrbül csinálly övet, övezd reá használ. *Más.* A Tekenős békának szívet száricsd meg, és add meg innya a' betegnek soha többé meg $\bar{n}$ indul benne.

82. *Jó elméd hogy légyen.*

A' földi füst füvet főzd meg, mossad benne fejedet háromszor. *Más.* Ved ki Harcsának jobbik szemit, kösd szép tiszta gyolesban, és kösd a' nyakára és hordozza ezt harmad napig, és azután temesd el a' földben.

83. *Csőcse kinek köves.*

Az uti füvet törd meg mézzel, és kösd a' csöcsire használ.

84. *Gyermek horottya ellen.*

Az uj spongyiába a' melly követkét találsz, azt kell a' gyermek nyakára kötni, igen jó a' nagy horot ellen is a' gyermekk.

85. *Sziv fájás ellen.*

Az árva csanált főzd meg eczetbe sóssan, és az levét idd meg minden gonosz vért meg tisztit a' gyomrod, és szived körül.

86. *Belső sérés ellen.*

Üröm gyükeret, Angyelikát, Rutát, Isópot, Sállját, két $\bar{v}$ három gyömbér gyükeret, mézet, és bort töltvén reá, és egy hétig igyék arrul.

87. *Bél fájás ellen.*

A fekete ürömöt törd porrá, és borban add meg innya jó.

88. *Sérés ellen.*

A Liliomnak vedd olajját, és tyuk mon székivel csináld öszve, és vess egy kis söt belé, csináld csepüre, kösd hátul a' vékonyára.

89. *Lép daganatrul.*

A körös fának haját főzd meg, jól, száricsd meg, törd meg mosárba, és meg szitálván, töles eczet reá egy tiszta fazékban, annyit hogy mikor meg fő erőssen, olyan legyen,

mint a' kása, ezt flastron módjára, jó melegen, a' mint el szenvedheti, két ruha között a' lépre, a' dagadást meg szíjja, de mind addig gyakorold még szükség.

90. *Tüdeje, mája ha meg romlik.*

Rósa olajt, viola olajt eb bõrre kenvén, kös'oda ahol fáj, és mind addig tarcs ott, mig meg nem gyógyul

91. *Hát fájásrul.*

Az Olajt főzd meg, és a' hol a' háta fáj, kend meg vele. *Más.* A Rákot mind lábatlan száricsd meg, és törd meg, borba add meg innya.

92. *Büdös szájrul.*

Hasznos бүдös szájrul sályát enni, és ez ecetben főve is jó. *Más.* Főzd meg az öt levelü füvet tárkonyal, és vess egy kis mézet belé avval mosd a' szádot, jó rothadásrul. *Más.* A csalán gyökerit főzd meg borban, és azzal mosd a' szádot.

93. *Fog Innak rothadásárul.*

A' Sályát főzd meg borban, és melegen dörgöllyed estve fogaidat, és inadat meg erősödik. *Más.* Az Tekenõn való tésztát, amelly meg száratt, vakard le törd porrá, bors törõben, azzal hincsed az fájó fogadat. *Más.* Fejér liliom gyökerét törd meg, tedd a' fogadra. *Próbáltt.*

94. *Fogad fejríteni.*

Tárkony vizével, v porával mossad. *Más.* Mézet, Timsót, Grispiánt főzd meg, és azzal mossad a' fekete fogat, és az husát meg neveli szépen.

95. *Lélegzetet aki nehezen vehet.*

A' len magot törd meg főzd meg vízben, és ruhára tedd, éjszakára kösd a' köldökõdre, meg könnyebbiti.

96. *Fulladás ellen.*

A' Diót, mogyorót törd meg mézzel, vízben, idd meg, és a' sokáig való horotrul is igen hasznos.

97. *Melly fájásrul.*

Az édes gyökeret főzd meg borban, idd meg, a' gyomrot segíti, és a' szivet meg jobbítja. *Más.* A fejr ürmöt metéld apróra, kösd a' mellyedre, meg gyógyul.

98. *Az ételt ha n tarthatod.*

Rosa vizet igyál, gyomrodnak hévségét el mulasztya.

99. *Gyomor fájás ellen.*

A' sült birs alma levét mézzel idd meg, v almáját mézzel edd meg, meg gyógyulsz. *Más.* Törd meg a' fekete retket, és a' beteg a' tüznél feküdvén, egye meg, azt, és azután a' tüznél feküdvén igyék egy jó ital bort reája, és ugyan a' tüznél a meg törött retekkel, kend meg a' gyomra iránt. *Más.* A kaport törd meg, és vedd levét, igyál meg benne három pohárral, minden rutságot meg tisztit.

100. *Gyomorot melegíteni.*

Meleg vizet elegyics meg olajjal, idd meg használ.

101. *Gyomor hidegsége ellen.*

Sályát, Ürmöt, és tehén epéjét csináld öszve, főzd meg két pint serben, arról igyál éjomra, és estve.

102. *Rák ellen.*

A' viola gyökerét főzd meg, törd meg ecetben, azzal kend, jó. *Más.* A farkas almát főzd meg tejben egy uj fazékban, add innya éjomra el oszik.

103. *Ágyék fájás ellen.*

A kakuk füvet főzd meg fehér borban, és az levit idd meg, minden gonosz nedvességet ki tisztít. *Más.* A Torma levelit, és uti füvet lisztel, és eczettel törd öszve, kösd, a' fájdalmas emberre.

104. *Vizelletit aki n tarthattya.*

A' salátának magvát meleg borban főzd meg, és idd meg használ.

105. *Vér vizellet ellen. Item 224.*

Az árva csalannak magvát jó borban meg innya. *Más.* A veres hagymát foghagymát egy icze vízben kenyér haj alatt főzd meg add meg innya.

106. *A kit kő bánt, és kinek hátul nyilamlík.*

A' kecsketejet forrald meg, add meg innya melegen használ. *Más.* A kecskének vizelletit idd meg, minden követ el rontatnak benned. *Más.* A Tormát szeletenkint metéld meg, tedd erős borban, hadd álljon ott harmad napig, és három éjjel, és idd azt a' bort, használ. *Más.* A kerék mátra füvet petreselem gyanánt főzni ételben, használ a' körül.

107. *Kelevény ellen.*

Az Üröm vizet idd nem hatalmazik el rajtad.

108. *() . . . és alétség ellen.*

A keserü . . . (olvashatatlan) mikor reád jön idd meg, használ.

Az olajokk haszna.

A krumpholz olajnak haszna.

1. Használ hurut ellen reggel, és estve égett borba véve.
2. Használ fulladozás ellen, 4. v 6. cseppet ha ember reggel és estve be vészen.
3. Használ Arena ellen, és az el romlott, v fájdalmas gyomornak is erősítésére, reggel, és esetve 6. v 8. cseppet borba be vévén.
4. Használ az háta girince fájdalmi ellen, minden féle tagjainak, és csontyainak nyilamlási ellen is, kivált ha ebben az Olajban szappant elégytesz, és az után egett borral is fel egyelicsd, s meg gvujtod, azután a' fájdalmas részeket véle kened.
5. Használ hideglelés ellenis, akár minémü légyen az, sőt még a' pestises betegség elleni is, 6. v 8. cseppet jó borba be vévén reggel, v estve, de úgy hogy reája hamar ne egyé se ne igyék a' Patiens, han magát jól be takarván, izzadgyon.

Rosmaring olajnak haszna.

Ez igen hasznos a' főnek minden fájdalmiban, akikk a' szemei fájnak, azokk szemei alatt meg kenvén, meg tisztittya a' vért, és minden rossz fluxust el osztat. És ha a' haragbul az epéje meg háborodik, és indul, végyen be 3. v 4. cseppet meleg sebre v pálinkába igen hasznos.

Limbus Olajnak haszna.

1. Használ a' főnek szédelgése ellen a' vak szemeit, és füle mellett meg kenni.
2. A siketség ellen, v a' fülben való zugás ellen 4. cseppet belé csepegtetvén.
3. A szivnek fájdalma, és nyilallása ellen estve, és reggel 4 v 5. cseppet be véve.
4. A' bélekk szakadása ellen az öreg emberek 6. v 8. cseppet, a' gyermekek 2. cseppet az Annyok tejében, v más féle tejben be vévén.
5. Fog fájás ellen 3. cseppet fehér pamutba eresztvén, és a' fognak lyukába tevén, hamar időn a' fájdalmát meg állittya.
6. A sárgaság ellen 6. v 8. cseppet bé venni.
7. Mind az Emberekk, 's mind az oktalan állatokk külső sebeiket is kenegetni igen hasznos, és jól gyógyit.

Mag

Fenyő Olajnak haszna.

'E sok szelek, és minden Contagis ellen igen hasznos reggel 3. $\bar{v}$ 4. cseppet serben $\bar{v}$ borban be venni. Ugy meg romlott tüdő ellenis 6. cseppet be venni. Meg állítja a' kólikát a' rozsz nedvességet a' gyomorbul ki viszi, és a' flatust ki hajtya. A Melankóliát a' szivnek nehézségét, és a' sárgaságot el űzi, a' fent említett Dosist be vévén, egy szóval az embernek minden tagjainak nyavalyája ellen igen hasznos.

Kömény mag Olajnak haszna.

Ez minden némű fájdalmat el vészen, ha ember borban, $\bar{v}$ Rosa vízben 3. v 4. cseppet reggel, és étszakára be vészen. Az Agya velit erősítvén, siketséget, és a' fülnek zugását el osztya. Gyomort nagyon conserválja ha reggel 4. cseppet meleg serben be vészesz a' vizelletet igen indítja, ha 6. cseppet meleg serbe vészesz, és ha a' gyermek rágása, $\bar{v}$ giliszta háborgása vagyon, kend meg a' köldökét véle, mind el űzi tőle, és meg csendesíti.

Büdös kő Olaj, $\bar{v}$ Balsamus sulphuris.

Használ ez mind öreg idejű emberek Görcs, és Calculus ellen 4. $\bar{v}$ 8. csöpppet idejéhez képest meleg borban a' betegnek be adni, és reggel a' Calculust el rontya, és ki viszi.

Szem kő Olaj.

Minden féle forro betegségben ez az embernek igen hasznos, az Asszony embernek nád-ráját meg erősíti, a' Colikát, és rágást le csendesíti, akarmi meleg italban 6. $\bar{v}$ 8. csöpppet n csak reggel, és estve; han valamikor érzi a' nyavalyát, mindenkor vegyen be a' beteg, ha egyéb nincsen, meleg tejbe is jó lészen, a Cólikát szem látomást el öli.

Terpentina Olaj haszna.

Ez felette hasznos a' Rüh ellen, ha 5. $\bar{v}$ 6. cseppet bé vészesz, és kivüls magad meg kend véle, ugy az hideg lelés ellen, akár mindennapi, akár más féle lezendis, ha 8. v 10. cseppet az idejéhez képest az embernek, $\bar{v}$ gyermekk meleg italba be adsz. És ha az inak az emberbe meg merevednek, és nehezen lélegzelnek, nagyon meg könnyebbíti, minden rozsz nedvességet meg emiszt az emberben, a' flatust oszlattya, a' veséket tisztítja, a' Hójjag követ el oszlattya, és meg emiszt. Ezekon kivüls sok, és előszámlálhatatlan nyavalyákban használ, többi között a' Lovaknak turja, és fekélye ellen, ha véle kenegeted igen hasznos.

Üröm Olajnak haszna.

A le szakadott hasát, és Nádráját az Asszonyokk fel ragasztya 4. $\bar{v}$ 6. cseppet ha meleg serbe, v meleg téjbe innya be adod. Hasznos a' Giliszta ellenis, mind öreg, mind ifiű rendű embernek, ha a' köldökét meg kened véle. A Gyomrot is igen Conserválja és melegíti 7. v 8. cseppet meleg borba be vévén.

Skorpio Olajnak haszna.

Igen hasznos a' Marhákk, mellyek valami mérges eledelt, v italt be vettek 10. v 20. cseppet reggel, délbe, és estve egy kevés darab kenyérbe be adni. Használ az embernek is, aki vizi betegségben vagyon, véle magát kenegetni, és ugyan ebbül 8. $\bar{v}$ 10. cseppet be venni.

Kő téjnek haszna.

Az Emberben lévő Calculus ellen igen hasznos, ha ebbül neg törvén a' kés hegyén napjában 3szor 6. $\bar{v}$ 7. napokig, egymásután be vészen, a' követ hamar ki hajtya, és ha tiszta kut vízben meg ásztatod, és az hájagos szemet véle meg mosod igen használ.

Agaricum.

Ez olly gomba amely Várallyán körül terem, melynek ha ugy hasznát akarod venni, törd meg mosárban, $\bar{v}$ borban $\bar{v}$ erős pálinkában, $\bar{v}$ égett borban 3. kés hegynyit, $\bar{v}$ egy Latnak harmad részét keverd, és ásztsad be, és mind regvel, mind estve, egyébkoris

midőn szomjuhozol idd meg, azon napon minden meji fájás, és fulladozás ellen, és tüdő rothadás ellen hasznosléssen.

Medve Háj.

Hasznos a' gyermekk, a' béli szakadása ellen azokk a' derekát kereszt csontját véle jól meg kenvén. A Méhekkis igen hasznos, hogy a' farkas, $\bar{v}$ tolvaj méhek azokk ne árcsának ha azokk be járó lyukát ezen hájjal meg kened.

Alkermesnek Confectioja.

Az ember szívének nagy Confortatiojara vagy on ez, midőn ájulás, $\bar{v}$ szív dobogás szorongattya, ha t. i. ebbül 10. csöppet $\bar{v}$ borban, $\bar{v}$ serben $\bar{v}$ tejben be véssen. Refivállya a' gyenge gyomrotis ha 10 12. cseppet valami meleg italba $\bar{v}$ palinkában be véssen. Halonló képen a' Tüdőnek flegmás részeit meg tisztittya, és nagy könnyebséget szerez ha az ember $\bar{v}$ 14. cseppet ketske tejben $\bar{v}$ herbatéba be véssen.

Nehéz Navalya, $\bar{v}$ Epilepsia ellen való Por.

Ha valamely koros embernek $\bar{v}$ gyermekk hirtelen, minden ok nélkül, $\bar{v}$ forróága érkezik, mingyárt ezen pornak felét tiszta hideg vízbe vegye be, ha gyermek; ha pedig korros ember, mind az egész dosist vegye be, és így mind a' forroságot el üzi, s mind a' nehéz nyavalyátul meg őriz.

Calculus ellen való mesterséges, és hasznos porotska.

Ezen porocskábul egy kés hegyén vegyen akinek Calculusa vagy on, és tiszta vízben elegetvén, minden regvel, és estve 6. napokk el folyása alatt élyen vele, a' Calculussábül meg szabadittya.

Hidegletés ellen Por.

Minden féle Hidegletés ellen ezen por igen hasznos ha tiszta vízbe, $\bar{v}$ Pálinkába egyszer be veszi a' beteg, de úgy hogy ez után jól be takarja magát hogy meg izzadhasson ha pedig az ágyban $\bar{n}$ maradhatna, járjon fen mind addig még jó jól meg melegszik.

Fog fájás ellen való Por.

Végy egy kés hegyén ezen porból, és kend egy kevés pamutra, azután tedd a' fájós fogra, $\bar{v}$ az udvájába, mind a' férget, ha vagy on benne meg öli, 's mind a' fájdalmat el üzi.

Lubestig virág Gelesztá ellen.

Akármely Gyermekk ha Gelesztája vagy on, adgyanak azon virágból éh gyomorra meleg italba, kivált képpen szerdán és Pinteken, mind a' Gelesztát meg öli, mind a' gyomrot meg csendesíti.

Lubestig Olajnak haszna.

Ez a' gyomornak erőtlensége, és abbul származó fájdalma ellen igen hasznos, kivált mikor a' miatt ájulása, és halása is érkezik az embernek, vegyen 8. $\bar{v}$ 10 cseppet akármilyen rendes italban.

Sz. János Gyökerének haszna.

1° Aki ezt a' gyökeret magánál hordozza, $\bar{v}$ házában tartya, semmi boszorkánságtól ne félyen.

2° Aki a' boszorkányos embert meg akarja ismerni, akár lakodalomban, akár más vendégségben, tegye ezen gyökeret az Abrosz alá hogy senkine lássa, ha valaki ottan boszorkányos ember találtatik, ottan el halaványodik, és a' félelem miatt el mégyen.

3° Akár mely szarvas Marhának, $\bar{v}$ Lónak, melly a' vesztés miatt semmit $\bar{n}$ éhet, csak el szárad, igen használ ha t. i. ezen gyökeret tiszta vízben jól meg áztatod, és ruhát belé mártván, az el száradott marhát véle mosogatod, ez által viszont meg hizik, és meg gyógyúl.

4° Akinek a' böv hideg, és nedves fluxus miatt a' feje fáj, ezen gyökeret borban ász-tassa be, és abba ruhát mártván, kösse a' nyakára, és reggelig tartsa ott, a' feje fáj-dalma el múlik.

5° A kólikával vesződők is igen használ, kivált a' belső rágás ellen. Az Asszony ember midőn a' Nádrája mozog és fáj, vegye ezen gyükérnek famirensát, és akár borban, akár serben ásztatván igyék belőle, és meg gyógyúl.

6° Akár koros ember, akár gyermek, akár marha, midőn meg igésztenek, ezen gyükér-nek porával füstöltessenek meg néhányszor, hathatossan használ, és gyógyít.

7° Amelly Asszony nehezen szül, a' tegyen ezen gyükérbül egy keveset eczetbe, 3szor, $\bar{v}$ 4szer igyék belőle, a' terhétül meg szabadúl.

8° Jegyezd meg: Ezen gyökér 3szor virágzik esztendeig, karácson szombattyán, Hús-vétkor, Sz. Iván napján: ezen időkbekben kell haszonra ázni.

Szem kőnek Popiumja.

Ez az ir, $\bar{v}$ flastrom igen hasznos minden fő fájás ellen flastrom formán a' füled mellé és vak szemeidre kötöd, a' szemednek is igen használ. Emellett vagyon igen hasznos vizetske is, minden dagadás ellen hasznos, be is veheti 6. 8. $\bar{v}$ 10. cseppet akármi ital-ban, s hathatósabb leszén.

Gyanta Olajnak haszna.

A mely ember hagymázban vagyon, kennyé ezzel orrát, és két vak szemét. A sárgaság ellen is igen hasznos ha 3. cseppet akármiitalba be vészen, magátis egésszen véle meg kenetni igen hasznos.

Kő Olaj

A mely embernek nyílása vagyon 5. 6. 7. $\bar{v}$ 8. cseppet akárminémü italban végyen estve és reggel mingyárt meg könnyebbzik.

Tegla Olaj

Torok fájástúl, Sülytül, Orbaczurúl hasznos, járó gyermekk hogy ha Sülyös kevesebbet, az állapotott ember 9. $\bar{v}$ 10. cseppet italban végyen. Hasznos hogy ha pedig kívül van-nak ezen nyavalyák, mind az Orbáncztúl, s mind a' török fájástúl, csak kívül köll véle kenni.

Veres Olaj.

A' mely ember testének dagadása vagyon $\bar{v}$ fel pufadása, ezzel az olajjal kennyé meg és ha testének rothadását érezni fogja, ez által elébbeni egésségére juthat.

Brustin Sir.

Haj nevelésre igen jó, gyakran kenni véle, új vajjal elegyítve.

Agstan Sir.

A' mely embernek gyakorta nagy fő fájdalma vagyon, ezzel kennyé meg mind a' két vak szemét, a' fájdalmat enyhíti. Natheus Badracharzan Apot. et Magister Oleoru. Andr. Zey. Doct. Medicus Varaliensis.

109. *A ki nem ganozozhat.*

A' kecske tejét mézzel elegyicsd öszve, add meg innya, a' hasát meg bocsájtya. *Más.* Az Isópót törd meg galicz kövel, elegyicsd add meg innya fejr borba igen jó.

110. *Föveny ellen.*

A' Retket törd meg jól egy mosárban, a' levét facsard meg add meg innya.

111. *Nyak fájás ellen.*

Az úti fünek magvát, és levelit szedgyed hájjal törd öszve és kívül kösd, a' fájdalmára, használ. *Más.* Az árpa lisztett lisztel elegyicsd meg, keverd meg, és kös az nyakára igen jó.

112. *Csömörlés ellen.*

Vedd a' ló ganajt, töles egy kis ecetet reá, az után facsard meg, a' $\bar{v}$ szürd meg, add meg innya a' levit használ.

113. *Szomjúság ellen.*

Az úti fünek vizét egyeliesd öszve fejr borban a' $\bar{v}$ tiszta vizben add meg innya, semmisé teszi az hévséget az emberben.

114. *Hévség ellen.*

A' Tyukmon fejrét habard öszve tímsóval, és olyan lészen, mint a' kása, kend csepüre, kösd oda, ahol a' csepü vagyon *Más.* A Bocza viráját törd meg ó hájban, sós vizben, facsard meg, kösd reá.

115. *Guta ütés ellen.*

Az árva csanált törd meg, és ruhán által facsard, meg avval kend gyakorta erőssen ahol meg ütött. *Más.* A nyelv alatt való eret vágd meg, és levendula vizet agy innya.

116. *Fáradtságból való láb fájdalomról.*

A' szőlőnek hajával kend a' talpadot, meg gyógyúl. *Más.* Ezer fünek levelit ragd a talpad alá, vagy mosd vele, el múlik. *Más.* Meleg borsepróbe mossad, $\bar{v}$ meleg serbe mossad bokáid.

117. *Oldal fájásról.*

- Föld meg borban a' Sállját, kösd vele, használ.

118. *Étetés ellen.*

Az ezer jó füvet idd meg borban, ki okádod.

119. *Pestis ellen.*

Czyprust, sállját, Levendulát, Isópot Rutát, Rósa tövit erős égett borban áztasdd meg ezeket, a' levit igyad, minden betegségtül meg ment a' pestis, vagy dög halál üdein.

120. *Item Tyúk segrül.*

A' gombos töt szürd belé még elevent $\bar{n}$ ér, és a' ki álló végit gyertya lángnál sütögesd, még jól meg $\bar{n}$ melegszik a' gombos tö, és magátúl ki $\bar{n}$ esik. *Más.* Választó vizzel is lehet kenegetni, a' tyúk segget, és mi helest meg feketedik, ki lehet szakajtani.

121. *Fő törésről.*

A' vért meleg borral le kell mosni, azután forro meleg borba tímsót kell törni, s addig keverni, még olyan $\bar{n}$ lészen mint a' téj, azután dohányt kell kenni, azzal kell kötni a' fejet, és azon meleg borba mártott ruhával borogatni.

122. *Fő fájásról.*

Erős pálinkával meg kell fejét öntözni, és ugyan azon erős pálinkába mártott meleg ruhával kötözni.

123. *Öklelés ellen.*

Végy egy almát, és a' két végin a' bélivel együtt kerekiesd ki, s tégy belé három borsni fejr temint, és csináld be ismét a' két végét igyan azon ki kerekített két alma végekkel, és ta kard be az almát vizes csepübe, tedd a' tüzes parásba, és süsd addig még gondold, h ogy a' teminy el olvadott benne; azután ki vévén a' tüzbül, mesd kétfel és a' beteg jó melegen egye meg, 24 óra alatt ki fakad, $\bar{v}$ egésszen el oszlik a' fájdalom.

124. *Sziv rettegésről.*

A' Tölgy fa gyöngy levelit, és magvát törjék öszve borba, $\bar{v}$ eczetbe adgyák be innya, meg szünik.

125. *Sziv fájásról.*

Pipacs vizet kell innya adni, $\bar{v}$ sállját kell meg főzni borban, annak levét innya, a' sálljával pedig melegenkössék. Bor eczet is eleinte, hogy ha egy kanállal véssen belöle.

126. *A vizellet meg állásáról.*

Ha férfú, a' gúnár lúd tollába lévő belet, ha Asszony! az ülő lúd tollában levő belet húzd ki, húzd ki vízben, $\bar{v}$ akár mibe, add be meg innya használ.

127. *Vér hasrúl. Item 162.*

A' spanyol viaszkot meg kell törni apróra, szitálni, azt innya vízbe, $\bar{v}$ borba, használ.

128. *Szem fájásrúl.*

A' kenyér héját meg áztatván hideg vízben, és azt a' szemére kötni, étszaka regvelig hadd legyen a' szemem be kötve. *Más.* A' kék követ tiszta vízbe meg áztatván reggelig estétül fogva, és akkor tiszta fehér ruhán $\bar{v}$ kétszer meg szűrven, hogy a' víz mint egy ég színt mutasson, azután a' szeme haját gyenge ruhácskával kenegesse, meg gyógyul. Igen jó hogy ha egy kis rósa vizet, $\bar{v}$ rozsnaring olajt két $\bar{v}$ három csöppet beereszthet, de e' nélkül is használ.

129. *Fog fájásrúl. Si $\bar{n}$ e' vana observantia.*

Márciusba fogjál eleven vakondakat, és jobb kezedbe szoriczd meg jól, még meg n döglük, és a' nevetlen újaddal nyomd meg a' fájós fogat, használ esztendeig. *Más.* Tormát meg kell reszelni, arra fehér bort tölteni, és egy étszaka rajta tartani, azután abból a' borból a' szájába venni, és a' fájó fogon tartani $\bar{v}$ egy fertálig, és ki köpni. *Más* Tárkornak a' gyökerét meg kell eczetbe jól főzni, azzal az eczettel estve és reggel lágy melegen a' fogakk inait mosni.

130. *Pokol varrúl.*

A maszlagnak gyenge levelit kösd a' pokolvarra, mingyárt eleinten, még el $\bar{n}$ hatalmasodik, egy étszaka meg rontya. *Probátu est.*

131. *Nehézségrül.*

A' gyermekk bal kezín lévő pulsusra meg tört maszlag levelit kell kötni, a' jobb markába meg tört ányis magot szorítani, meg szünik.

132. *Sárgaságrül.*

Sárga gyopárt öszve kell főzni, annak levét innya, és melljét be kötni használ.

133. *Horotrül.*

A' kenyeret meg kell piritani, és büdös kövel meg dörgölhni $\bar{v}$ reá vakarni, azt kell enni éjomra, és estve, meg szünik.

134. *Mell fájásrül.*

A' melly Asszonynak meg romlik a' mellye, $\bar{v}$ kisebesedik, szentelt füge fészket meg kell főrrözni, és melegen a' sebes melyre kell kötni, $\bar{v}$ pedig ugyanazon füge fészkből egy keveset kell szakasztani, azzal füstölhni igen hasznos.

135. *Has rágásrül.*

A' kenyeret meg kell piritani, töröt fehér gyömbérrrel meg hinteni, és erős pálinkával meg öntözni, úgy kötni az hassára használ.

136. *Akár melly sebrül.*

Földi szeder levelét borba jól melegicsd meg, azután facsard ki a' levét jól, és úgy kötözd melegen a' sebet azon szeder levelével.

137. *Feketíteni valamit.*

A' Dio belet meg kell törni, gyenge fehér ruhácskán által eresztteni, és annak levével, $\bar{v}$ is olajjával kenegetni a' fát a' napon, meg feketedik.

138. *Has menésrül.*

Bort kell melegíteni, mézzel keverni, és bőven szerecsen diót belé vakarni, azt innya.

139. *Szó el állásárül.*

Veres répát kell vakarni, annak levét rohán által eresztteni, és ugyan azon veres répának levét kanállal tölteni a' szájába, eszire jön.

140. *Marha dögirül.*

Tengeri pókot kell áztatni, arrúl itatni. *Más.* Paprikát, Borsot, fog hajmát, sót, füstös sást ezetbe meg főzni azzal itatni szájját mosni. *Probált.*

141. *Hideg lelésrül.*

Vereb ganéjt meg szárítván meg törvén borba idd meg. *Más.* A' Fába találandó férget vegyed, és fejer borba 24 óráig ásztatván, arrúl igyál. *Más.* Öt, $\bar{v}$ hat gerezd fokhagymát fris irós vajba kevervén edd meg használ.

142. *Podagra ellen.*

Meleg lágy vízbe lúd ganajt aztass, és tedd belé lábodat szár középig, $\bar{v}$ a' meddig affectioja vagon, azután 8 szor $\bar{v}$ 10 szor napjába mosogasd.

143. *Hecticárül.*

Ütless Tök mag olajt, estve, reggel igyál egy kis rosolis pohárral, ha magányossan $\bar{n}$ ihadd, herbatéba.

144. *Pokol varrül. Item 203.*

Tojás sárgáját sózd meg, amint be veszi a' sót, azzal kösd be a' sebet meg fakasztya. *Probált. Más.* Vegyél fok hagymát, törd meg, fejer bor ezetbe tévén, tedd a poklos sebre, mérgét ki húzza.

145. *Fog fájásrül.*

Minden reggel éjomra nyáladdal az hivelk újaddal a' füled alatt, az állad elein húzogtván, utánna ruhával dörgöld. *Más.* Zab szalmát szij pipában. *Más.* Erős tormát tégy a' fájós fogra, $\bar{v}$ lyukába. *Más.* A tövisnek tövit meg ásván, főzd meg borban erőssen, a' levit taresd a' szádba.

146. *Horotrül.*

Jó erős tormát rágj, és egyél éjomra meg elmúlik a horot.

147. *Nyilamlásrül.*

Olajba veres hagymát kell piritani, ezetzel fel kell eresztteni, korpát belé keverni, azzal kötni. *Más.* Mézes dohánnyal kötni ahol nyilamlik.

148. *Szem fájásrül.*

A' forró kenyeret két felé vágván, borid tálra, melly mázos, takard be jól majd vizet ver, azon vízzel, $\bar{v}$ is kenyér olajjal kend, ha termés lészen is rajta, el oszlik.

149. *Kólikárül. Item. 191.*

Ányis magot kell rágni, $\bar{v}$ kemény magot. *Más.* Tanyir virág magot rágj. *Más.* A gyertya hamvát vízbe, $\bar{v}$ borba kevervén azt igyad. *Más.* A friss ló ganéjt facsard ki, annak levét igyad.

150. *Köszvinrül.*

Vas serpenyübe szedgyél tüzet, 's azon egy kis tálkába melegics erős páliukát, szappant kavarván belé, azon szappanos pálinkával kenegesd 4 szor, 8 szor a tüznél. *Más.* Törkölyt perkelly, azzal füstölgesd.

151. *Daganat ellen.*

Fejer babot kell szárítani, meg kell törni, szítálni, egy öszve marok bocca virágot közéje kell keverni, egy krajezár ára kénporral egygyütt, és cserép lábasha meg kell melegíteni, és ahogy el állya úgy kell a' daganatra kötni, azután füstöllye ezekkel a' virágokkal: Pünkösdi rósának levele, levendula, tellyes szekfü, izsóp, zsállya, rozmaring, büdöske, rósa levele, kék erdei ibolya, szarka láb, fejer szekfü, széles menta, ezeket öszve csinálván.

152. *Orra vére folyásárül.*

A' tojásnak haját meg szárítván, törd aprora mind a' liszt, azt szijjad.

153. *A vizellet fent akadásárúl.*

A' mosatlan fonalat forrald meg jól serbe, azon meleg fonalat kösd által a' kis hasán, mind addig magán tartván, még vizellete meg $\bar{n}$ indul.

154. *Nehéz nyavalyjárúl.*

1° Égesd meg új fazékba az hollót tollastúl, melyet fogni ügyekezéssel, minek előtte öszve párolódgyanak, törd porrá réz mosárba. 2° Égesd meg a' vakondakat mindenes-tül, új fazékba, törd porrá réz mosárba. 3° Égesd meg az Húsvéti meg szentelt sóder, és sunkának csontyát égő parás tűzbe, törd meg réz mosárba. 4° Legyen valóságos meg szentelt Romai Agnus Dei, azaz: fejér viaszkon ki irt $\bar{n}$ Báránnya. 5° Legyen sas köved, törd porrá. 6° A' tengeri csigának haját törd porrá! 7° Esztendő S Dán vadnak első szarvát törd meg apróra, $\bar{v}$ reszeld meg vas reszelőn. 8° A' fogolynak látszárát meg kell égetni, i. é' lába szárát.

Az az újságok: ha egyik hónapba $\bar{n}$ használ, próbáld más hónapba, ugyan azon időbe. A' bortúl pálinkátúl, más részegítő italtúl, haragtúl oltalmazza magát az olyan nyava-lyás N. B. *Cavete cum pragmantibus ne abortum faciente.* Mind ezekből keveset vegyél, egybe egyeltesd, hogy több ne legyen, mint sem egy latnak harmad része, tedd csészé-be, töles reá forrás kútnak vizit, jól újaddal egybe keverd, és e' képpen hold töltétül fogvást újságig add bé a' súlyos nyavalyába lévőnek: Háromszor, $\bar{v}$ kétszer öbliesd ki a' csészét, mind addig még a' porocskák látszanak lenni a' csészébe. *Más.* Keresz-telő S. János bőttyin dél után 3. óra tájba áss fekete ürmöt, és ennek gyökere alatt tanálsz szenet és azt törd meg apróra mint a' liszt, és vízzel idd meg reggel, utánna pedig se ne igyál, se ne egyél, ezen orvosság be vételének ideje leszen utolsó fertálytúl fogva új holdig.

155. *Maszlagrúl.*

Ha valaki maszlagtúl, gombátúl, $\bar{v}$ meleg csermolyás kenyértül elméjébe tántorodik, $\bar{v}$ bolondozna, hasznos olyankor jó erős ezetet, $\bar{v}$ erős bort innya, el múlik. Ha a' sertül fel akad, szilvoriunot igyon.

156. *Menkörül.*

Akit a' menkőnek szele meg üt, és még életbe vagon, erős pálinkával kell az orra allyát kenegetni, és a' pálinkának ereje a' sűrű levegő bűdösségét el oszlattya, és ha az olyan emberhez ha mégy mindenkor orrod alatt tarsd a' jó erős pálinkával meg ásztatott kendődet.

157. *A vérnek meg állításárúl.*

Meleg tehén ganéjt köss a' testre, meg szünik a' vér. *Más.* Márcs ruhát a meleg fejr borba, $\bar{v}$ szükségbe a' veres is jó, és azzal amint a' test szönvedheti ásztagasd, türül-gesd, mind addig még a' vér el $\bar{n}$ áll, a' ruhát 3. 4. részbe hajtván, melegen jól meg borozva kösd a' sebre.

158. *Köszvényrül.*

Gólya fiakat, melyek már anyanyiak, tedd új fazékba, jól be csináld, mind addig főzd, miglen minden része, és csontya öszve $\bar{n}$ föl, az után vedd ki a' tűzrül és midőn gondolod, hogy már meg hidegült, boncsd fel a' fazekat, és a' vizet felül való zsirt szedd le tiszta edénybe, azzal kenegesd a' jó paras tűznél, mind addig, még a' tested a zsirt be $\bar{n}$ issza.

159. *Guta ütésrül.*

1° Jó szaladni, még meg $\bar{n}$ melegszel. 2° Ha tapasztalod testednek valamely részit zszibbadni, erőtlenedni a' természet szerint való melegségtül el hagyattatni, meg hid-degülni, azon testednek részit szőr matériával erőssen kel dörgölni, mind addig, még

azon részibe testednek melegségét $\bar{n}$ érzed. Vagy pedig testednek el zsibbadott részit csipő csalánnyal mind addig veregesd, méglen melegséget $\bar{n}$ érzesz.

160. *Fövenyrül.*

Igen jó ha a' Petreselen gyükerét meg főzöd, és azt iszod.

161. *Szomjúságrül.*

Ha a' beteg igen szomjúzik; végy egy fügét, vagdald, meg apróra, és egy fél diónyi fekete czukrot, tedd egy messzel édes tejbe, vess belé 4. $\bar{v}$ 5. szál jó sáfránt forrald meg jól, azt igya. $\bar{v}$. maganyossan a' veres czukrot is jó a' szájba venni gyakran.

162. *Vér hasrül Item 226.*

Süsd, a' $\bar{v}$. főzd meg igen higan a' tojást, törd meg, és jó vastagon redzelly belé szerecsen diót, keverd össze, és idd meg használ. *Próbált.*

163. *Daganatrül.*

Főzd meg fehér borba a' széna pélvát, kösd, reá ruha közt. Ha felettébb tüzes, sóskor-pát jó meleg ruha közt gyakran köss reá meg fakad. *Próbált.* Item. Ha a torkodon támad a' daganat, és olyan mint a' kelevény, a fejér szurkot, mellyel a' vargak élnek, törd meg, és végy egy darab viaszkot, melegiesd meg, és mind eddig gyúrd avval a' szurokkal össze, még magához veszi, az után kösd reá, napjába kétszer, fájdalom nélkül meg fakasztja. *Próbált.*

164. *Egér ellen.*

Az egerek lyukjába hincs tölgy fa hamut attúl meg koszosodnak, és el vesznek. *Más.* Gyúrdjál tésztába vas port hines el ahol sok egér vagyon, ebbül jó lakván, el döglönek. *Más.* Ha az Asztag alá földi bodzát, disznó szart, sok hagyma szárát raksz, Asztagodba egér $\bar{n}$ megy.

165. *Fa nevelésrül.*

Ha a' fiatal fa száradni készül, egész a' gyükeréig hánd le a' földet, és új földet rakj reá, meg újul. Ha foghagyma levével meg kened a' fát, semmi képen a' tűz meg $\bar{n}$ fogja.

166. *Fog fájásrül.*

Vedd a' fűszfának belső haját, főzd meg eczetbe és azzal mosd a' szádot. *Más.* kék li-liomnak levelét mézzel, és sóval törd egybe, tedd a' fájó fogadra. N. B. Ha fekete a' fogad végy árpa lisztet, mézzel, és sóval egyeliesd össze, dörgöld azzal, fejr léssen.

167. *Fül fájásrül.*

A' Rósa Olajra tölcs egy kis bor eczetet, márcs belé pamukot, tedd a' fájó füledre. *Más.* Jó a' veres hagyma levét Asszony tejjel együtt a' fülbe be bocsájtani. *Más.* Ha csing a' füled, dagani kezd, $\bar{v}$ nagyot hallasz, süsd meg a' veres hagymát parázs tűzbe, és ruha között facsard a' füledbe. *Próbált.* Ha foly a' füled akkor is azt eselékedd.

168. *Fövenyrül.*

Tiszta búzát, az három újaddal amennyit fel vehecz, tégy kis begrébe, forrald meg még $\bar{n}$ kezd pattogzani, az után vess belé szarka láb herbatét, és midőn benne fel forr, azt igyad, reggel, és estve két hétig, $\bar{v}$ tovább is, de füstös húst, sajtot, tojást, lencsét, babot, borsot ne egyél, a' követ el szaggattya. *Próbált.*

169. *Gülistárül.*

A' Bárány ganéjt vízben, vagy borban meg törvén, igyad. Jó. *Próbált.* *Más.* Főzd meg a fejr ürmöt mézben, és azt igya estve, reggel. *Más.* Szarvasnak a' szarvát égesd meg, és azt igyad vízbe, $\bar{v}$ borba, $\bar{v}$ pálinkába. *Más.* Az ürömmek vizét, vagy az Baraszok levelének vizét egy kevés eczetbe igyad.

170. *Gyermek szülséről.*

A' terhes Asszonynak két, három héttel a' szülés ideje előtt jó eret vágni, többször is midőn viselős. Az is nagy könnyesége vagy, ha mindenkor melegen tartya a' lábait.

171. *Haj nevelésről.*

Tarisznyába rekeszd be a' méheket, tarcsd tüzre, és a' midőn már annyira meg szárat- tak, hogy meg lehet törni, törd meg, és a' porát olajjal keverd öszve, azután evvel kend meg a' helyet ahol akarod, hogy nyöllyön. *Más.* Vedd el a' zöld gyiknak a' fejét és farkát, a' többit főzd meg olajba, és avval kend a' fejedet, hosszú, és fekete lészen a' hajad.

172. *Hectikáról.*

Jó a' kecske tej éh gyomorra ha iszod. *Más.* A juh savót meg forralván, annak tisztá- ját 3. $\bar{v}$ 2. hétig minden nap reggelenként jó bőven igyad, temperálván magadat az ételben, és italban, más nyavalyát is meg gyógyít. *Probált.* *Más.* Főzd meg a' veres káposztának fejét, annak levét igyad, de bort ne igyál.

173. *Hideg telésről.*

A' szapora füvet mind gyökerestül meg kell főzni erőssen kenyér haj alatt, azt igyad. *Más.* A' nyúlnak epéjét meg kell szárítani, meg törni, és mikor az hideg kezd lenni, fejr borba idd meg. *Más.* Amidőn reád jön az hideg, egy bö bögre forralt édes tejbe töles egy krajezár ára egett bort és idd meg; akár hányol, akár $\bar{n}$, fog használni. *Más.* A' gyömbért tedd vas serpenyőbe, és mint a' kávé pörköld meg, törd meg, és egy kés hegyével tégy a' vízbe, $\bar{v}$ borba, éh gyomorral vedd be, két három nap el hágy. *Probált.* *Más.* Az árva csalánt törd meg, egy krajezár ára palinkát $\bar{v}$ bort töles reá, és csafard ki jól, tégy belé egy kés hegynyi borsot, három kés hegynyi sót, és azt idd meg a' midőn reád jön, az hideg el hágy. *Probált.* *Más.* Ha minden napi. A' napután járó füvet, mint virágostúl erős eczetbe főzd meg, és azt estve reggel igyad. *Ha harmad napi.* Vegyed a' földi eper füvét, és főzd meg eczetbe és ha melegen jön reád, melegen igyad, ha hide- gen jön, hidegen igyad.

174. *Horotról.*

A' kömény gyökerét főzd meg tejsben, és azt igyad éjomra *Más.* A' kakuk füvet szá- riczd meg erőssen, törd meg, és keverd vízbe, azt igyad, meg tisztittya melledet.

175. *Fogat ha az iz eszi.*

Tiszta mézet, szerecsen Diót, gyömbért, egy kevés eczetet, timsót mind öszve kell főzni, és ezzel mosni a' fogat. *Más.* Timsót, vizet és eczetet egybe kell egyelíteni, és a' mikor le fekszik, avval mosni, 3mad napra meg gyógyul.

176. *Egésről.*

Vedd a' tojának székét, és tedd vas serpenyübe, a' tüzre süsd és keverd, valamely zsirt ereszt magából, avval kennyed. *Más.* A' tehén vaját, sárga viaszkot, és fa olajt egy mértékkel mindenebül öszve kell olvasztani, és egy kevés sáfránt kell belé tenni, azután mindég keverd, még meg $\bar{n}$ fagy, és avval kötözd. *Más.* A' firnajszon való hárt- tyát tedd reá, kétszer, háromszor, meg gyógyul. *Probált.* *Más.* Végy egy darab ótatlan meszet, tedd mál tálba, töles reá vizet, és ő magába el olvad, azután a' melly viz felette lészen azzal kend. *Probált.* *Más.* Tégy reá hamar savanyú káposztát, kösd be. *Probált.* *Más.* Serpenyübe perkeld meg a' lencsét, és azt törd meg, azután kend meg az égett testet fa olajjal, és a' meg törött lencsével hines meg, kösd be lapuval, $\bar{v}$ akár mivel. *Probált.*

177. *Féregről.*

Ha féreg legyen a' marhának sebibe, egy garas ára kék követ törj meg három $\bar{v}$ négy kalán tejfelt töles reá, keverd meg, kend vele, de előbb s' féregből ki kell tisztítani. és a' sebet ki mosni, meg gyógyittya, környülötte kalamással kend meg, hogy a' légy ne lepje. *Probált.*

178. *Kezed ha reszket.*

A' fekete ürömöt ásztasd meg rósa vízbe, avval mosd gyakran, meg gyógyúl.

179. *Kigyó csipésről.*

Ha a' kigyó meg csip a' tyukmonyat timsóval habard öszve, és azzal kend. *Más.* A' hol kigyó szokott járni, $\bar{v}$ lakni, égesd meg a rutát, és midőn félig meg égett, olesd el, és hincsd el azon a' helen, a' szagátú el távozik a kigyó.

189. (!) *Kigyó, béka kibe legyen.*

Akibe kigyó, béka, vízi borjú $\bar{v}$ más féreg legyen, az Isten fát törd meg, és töles erős eczetet reá, vess egy kevés só belé, és tiszta ruhán szüzd meg, azt igya, meg öli a' férget.

190. *Ködök csemerrül.*

Vegy-él az Apatékába üröm essentiat, az igyad egy $\bar{v}$ két kalánnal, rósa színű az essentia. *Probált.*

191. *Kölikáról.*

Forrald meg az eczetet, és tégy belé annyi hamut, hogy mint egy kása formára öszve egyelittessék, és jó melegen kösd a' ködökére. *Más.* Töles a' ködökére eczetet (ha hideg lesz is) és tégy reá szék sót, meg állittya. *Más.* A' kenyérnek felső haját jó vastagon piricsd meg, és hincsd meg jól pálinkával, kösd a' gyomrodra. *Probált.* *Más.* Veréb szart törd meg, idd meg vízbe, $\bar{v}$ borba.

192. *Köhögésről.*

Főzd meg az aszalt szilvát, és tégy belé egy kevés lúd zsirt, azt egyed, mind a' melljét könnyebbiti, mind a' köhögést enyhíti. *Más.* Pipacsból, Isópból, és bocza virágúl herbatét igyál, de czukor helyett mézet tégy belé. Jó este csupa mézet is egy késsel be venni.

193. *Lóról.*

Azt mongya Plinius, hogy ha a' farkasnak fogát a' lóra függeszted igen sebes járó léssen. Ha a' Csikónak fejét gyakran mosod hideg vízzel, nagy feje léssen. Ha pedig a' nyakát mosod meleg vízzel, igen nyöl, és szép serénnye léssen. *Más.* Kend meg nyáron a' lovat, $\bar{v}$ más barmot tök levelével, légy $\bar{n}$ lepi. Ha köhög a' ló, törd meg, a' babot, és keverd öszve árpa lisztel, add neki innya, meg gyógyúl. Ha a' lónak háta fel török, sült veres hagymával amint el álhattya, be kell kötni, és meg nyöl a' szőre. Ha pedig féreg legyen benne égesd meg a' ló csontot, és avval hintegesd, $\bar{v}$ lúdgánéjjal kend be, igen hasznos mind a' kettő még a' szarvas marhának is. A Ló ha $\bar{n}$ ganajolhat töles fa olajat a' szájába.

194. *Ló féreg.*

Ha ló féreg legyen a' kertben, $\bar{v}$ akár minémü, Bibicz madarat rekesz oda, mind ki veszti.

195. *Légyről.*

El mennek a' legyek ha a' büdös Bankónak tollával füstölöd a' házat. *Más.* A tök levelét égesd meg a' szobába, $\bar{v}$ főzd meg a' tököt vízbe, annak vizével öntözd a' szobát.

196. *Marháról.*

Ha a' Marha $\bar{n}$ vizellhet, törd meg a' fog hagymát, dörgöld meg véle a' természetét, meg indul a' vizellet. *Más.* Egy egész vékony tormát márcs eczetbe, és az ökörnek vizel-
lő tokjában told be, tarcsd benne egy kevéssé, had járja meg az ereje, meg indul.

197. *Náthárul.*

A' kék papirost borba márcsd, az után törött szekfüvel hincsd meg, és ha meg száradott avval füstöllyed az órodat felette használ.

196. *Nehésségrül.*

A' melly ló meg döglük, annak velejét vedd ki, erőssen aszald meg, és a' midőn meg száratt törd meg mosárban, azután amidőn a' nyavalya tartya, borban, v vízben add be néki, soha többé n bántya.

199. *Oldal fájásrül.*

A' vad kannak agyarát meg kell törni, és len mag olajba meg kell innya.

200. *Obstructio. Kemény gyomorrül.*

Tégy akár borba, akár tejsbe egy kevés szappant, forrald fel, és jó melegen igyad. *Más.* A' főtt aszalt szilvát fordiesd ki, ved ki a' magvát, és ju vajjal kend meg a' szilvát, gyugd a' szellőző lyukadba meg indittyta.

201. *Pattanásrül.*

Tiszta fejr tyúkk a' vérivel mossad az orczádat, és midőn már meg száradott a' vér az orczádon hideg vízzel mosd le, el vész.

102. *Szeplőrül.*

A' szeplő el múlik csak a' földi epret szedd meg, és tedd üvegbe, azután tedd meleg ganéjba, és midőn már jól meg aszalódott, avval kenyed az orczádot, tiszta léssen a' szeplőtül.

203. *Pokol varrül. Item 144.*

Végy kakas tarú füvet, azt jól meg dörgölvén kösd a' sebre, meg gyógyittyta. N: B. Ha a' pokol var fején, orcáján támad, mivel leg veszedelmesebb helyen vagy, tövel a' pokolvartül egész a' keze fejeig, ahova akarod hogy szállyon sércsd meg a' bőrt, végig húzván a' töt, és a' hol meg állasz a' tövel, oda száll a' mérge, és a' kezedet könnyebben lehet orvosolni. *Más.* Törd meg a' fog hagymát puska porral, kösd reá meg fakad.

204. *Patkány ellen.*

Metéld meg aprora a' spongyiát, tedd vajba a' tűzre, öszve húzza magát, azután hincsd ahol járnak a' Patkányok, és midőn meg eszi, miként isznak reá, azonnal meg dagad a' gyomrokba, és mivel sem elő, sem hátül ki n adhattya el vesznek. *Más.* Törd meg az oltatlan meszet, keverd liszt közé, hincsd el ahol járnak, és abból jól lakván, amidőn reá isznak, meg gyúl benne, el vesznek.

205. *Petreselem nyöl.*

Ásztasd meg ennek a' magvát édes tejsben, törd meg az oltatlan meszet, és keverd meg jól földel, azután önts meg vízzel, és abban ültesd, 4. óra múlván ki kél. *Más.* Még hamarabb ki kél, csak ásztasd a' magvát 14. nap égett borban, azután akár babnak, akár borsonak szárát, v levelét égesd meg, és a' jó földet hincsd meg bőven azzal a' hamuval, és ültesd abba a' földben öbtözd meg esső vízzel.

206. *Neveltség. 28.*

Végy úti fünek gyükerét S. Mihály nap előtt, v mingyárt utánna, tedd erős cezetbe, és 9. czed napra vedd ki ugyan azontájba melyben be tetted, és szárazd meg, azután azt a' gyükeret márcsd a' pohárba, és a' pohár szélit dörgöld meg vele, és aki abból iszik a' szájához ragad a' pohár, le esik ha hideg vizet töltesz reá.

207. *Pecsenye.*

Az eleven kappannak torkába tölcs egy krajezár ára égett bort, azután förözd meg égett borban, mind le megy a' tolla, azután kend meg tojással, piros léssen, mint a'

sült hajcsd a' lábait a' hasa alá, 's tedd az asztalra, midőn az villával meg szúrják, fel ébred s el szalad.

208. *Részsegrűl.*

A' ki a' kecskének sült tüdeit megeszi, n̄ lesz részeg akár mennyit igyon. *Más.* El hagygya a' részegséget, csak a' bagol tojását süsd meg, és rantottát egye meg.

209. *Rosárúl.*

A' veres Rósa fejr lészen, hogy ha midőn egy kevésse ki nyilott, meg füstölöd bűdös kövel.

210. *Rüh ellen.*

Tehén vaját egy verdungot, fél verdung jó borsot, egy krajczár ára kénkövet törj öszve, olvazd meg, és avval kenyed.

211. *Sárgaságrűl.*

Vegyen be elsőben hányatót az után ürömöt, és Római döményt főzzön meg borba, és azt regvel, estve igya.

212. *Szemfájásrűl.*

Ha fol a' szemed, a' kakuk fünek vizét ezerd (!) a' szembe. Ha veres! Igen jó ha veres Dinnyének levével, v̄ Szöllő vesszőnek levével mosod. *Más.* Jó ha magad vizelletivel mosod. *Probált.* *Más.* Jó, ha borba egy kevés timsót tészesz, és abba mártod a' ruhácskát, s azzal törülgeted szüntelen, és azon boros ruhával be kötöd. *Probált.* *Más.* Legjobb a' levendula vize. *Probált.* *Más.* A szobába meg száratt Rósa virág levelit törd meg, szidd tubákba, használ.

213. *Ször féregrűl.*

Fezd meg, a' torna levelét édes tejbe, és avval kössed.

214. *Ször n̄ nyöll.*

Végy a' mennyi elég, száraz macska ganéjt, törd meg, és erős eczetet önts reá, hogy olyan légyen, mint a' kenyőcse, és ahol n̄ akarod, hogy szörös legyen, egy nap kétszer háromszor kend meg, Olajjalis jó öszve keverni a' végre.

215. *Sebrűl.*

Égesd meg a' selmet és annak porával hincsd be a' sebet, gyógyitya. *Más.* Meg sózni, v̄ momordika olajjal kötni.

216. *Fogat tisztítani.*

Égesd meg a' selmet, és annak porát keverd öszvesóval, dörgöld vele a' fogadot, meg tisztúl.

217. *Szem fájásrűl.*

A' Réz mosarat mosd ki jól, és a' piritós kenyeret tedd reá arra pedig rakj eleven tüzet, a' mennyi reá fér, és vid le a' pinzébe, hadd ott még a' tűz el n̄ aluszik és a' mosárba találatott vízzel mossad, *Probált.*

218. *Sörrűl.*

Ha a' sörbe zsállyát tészesz, fejedet, melledet, gyomrodát, vesédet erősíti, és a' vizelletet meg indittyta. Ha pedig *Izóp*pal vagyon meg csinálva, távoztattya a' sok szellet, meg indittyta az holnap számot, a' fulladozókk nagy segítése: a' náthásokk könynyesége, és az éneklést ékesíti. Ha *Rozmaring*val. Akkor igen jó itatú lészen, azon felül az embernek szívit, elméjít erősíti, a' Melankóliát, keserúséget távoztattya, és akinek nincs appetitussa, helyre hozza szája izit. Ha *Levendulá*val, meg erősíti a' fejét és a' derekát veséjét, oltalmaz a' guta ütéstül. Ez leg hasznosabb a' szoptatásokk, akik rosz tejek vagyon. Ha nem a' fölyebb említett füvekk levelét le kell szedni, egy

kis zatskóba be varrni, és úgy kell be eresztetni a' hordóba. *Más.* Ha a' sörtül fel akadsz! igyál jó paprikás Pálinkát. *Probált.*

219. *Sömörül.*

A' Mályvát, rósát, Liliomot, csalánt, erőss eczetben meg kell főzni, azzal kenni, el vesz. *Más.* Márcsd meg a' ruhát pálinkába, azután új szappannyal kend meg, kösd reá, meg gyógyul. *Probált.*

220. *Súlyrül.*

Főzd meg tiszta vízben a' len magot, és midőn már jól meg főtt, kend ruhára és jó melegen kösd a' mellére, meg fakasztja. *Más.* Ha súly akar támadni az orcádon, törd meg a' baraszok magot kemény hajával együtt, és be takarván fejedet avval füstöld.

221. *Tetü ellen.*

Pár lúgban a' Bársony virágnak virágját főzd meg, avval mosasd fejedet, el vész a' tetü és ha korpás a' fejed meg tisztul. *Más.* Égesd meg a' káposzta torsát porrá, tsináll jó lúgot belőle, azzal mosd.

222. *Tyúk szemrül.*

Foghagymát, szappant, és sőt törd öszve, kösd a' fájó újadra, eleinten nagyon fáj, de hamar meg gyülik, és meg fakad. Ha pedig már meg fakatt, a' sárga viaszkot, és fa olajt olvazd öszve, de mindég keverd meg meg n fagy, és evvel kössed.

223. *Tojást sütni.*

Midőn az oltatlan meszet meg oltyák, valami vastag ruhába takard a' tojást, erezd belé meg sül. *Probált.* *Más.* Lukasd meg a' tojást, erezd ki nagyobb részét, és töles belé erős eczetet, csináld be a' lukját, meg sül magában. *Más.* Májusban regvel szedgy annyi harmatot, hogy a' tojást ki üresítvén, meg tölthess vele, az után tedd az Udvar közepére. 11. 12. óra közt mikor meleg van, el repül soha n látod. A tojást ki kell fújni, erezd ki a' fejejét, önts jó erős égett bort belé, fordítsd a' lukra, taresd egy kevéssé, meg sül.

224. *Torok fájásrül.*

Főzd meg a' savanyú káposztát, az habját szedd le, és a' tiszta levét igyad, egyszerűsmind azon lével mossad a' torkodat. Ha az n? Vegyed az album grecumot, id est' kutya szart, ásztasd be a' vízbe, és vékony ruhán szüird által, azt igyad. *Probált.*

225. *éad húsrül.*

Dió bele veres hagymával mézben ha meg töretik, mint a' flastrom, leg hasznosabb.

226. *Vér hasrül.*

Végy egy kis viaszkot, mézet, és egy pénz ára diót, törd meg, kenyér haj alatt főzd meg, hogy ki ne mennyen a' köze, azután ha fel bontod, tölesd ki, had járja meg annak párája, a' testedet, a' többit kösd a' hasadra. *Más.* Főzd meg a' mezei szedret, és azt igyad, hasznos. *Más.* A melly gomba bodza fán terem, meg kell szárítani, meg törni, meg szátálni, és tyukmonba meg enni. *Más.* A zöld kapornak levelét törd öszve mézzel, azt igyad, használ.

227. *Vért aki vizzelik.*

Az epret és fenyü magot fazékba, vízben főzd meg, azt igyad. *Más.* Ha n vizelhet. Az ezer füvet főzd meg, és annak levét igyad.

228. *Vér folyásrül.*

Akinek sokáig folik az orra vére, ha a' bal orra lukján folik, a' jobb fülébe töles egy kis levendula eczetet, ha pedig a' jobbik orra lukjából folik, akkor a' bal fülébe töles. *Probált.*

229. *Ütésről.*

Ha nagyon meg ütötted magadat, hogy fel ne dagadgyon, a' tojásnak fejejét vegyed, és timsóval keverd mind addig, még irós vaj módgyára meg $\bar{n}$ aluszik, és azzal kenyed.

230. *Fül fájásról.*

Ha a' füled fáj, és be reked, hogy jól $\bar{n}$ hallasz, a' viaszkos vászmat göngörögsd öszve, és a' vékonyabb végét tedd a' füledbe, a' másikat gyújsd meg, had égjen, és a' csunyaságot ki szijja, a' belső hártját meg fakasztya. *Próbált.*

231. *Köszvénről.*

A' földi Bocczának gyükerit a' sárga kikircsnek gyükerit főzd meg, azzal párold. Használ.

232. *Prokolvarrúl. Item N° 240.*

Az aszalt szilvát paprikázd meg jól, $\bar{v}$ borsold meg jól, kösd reá, használ, a' paprikának az hivelit is jó reá kötni.

233. *Sz. Antal tüzirül.*

Kend meg fa olajjal, és a' bocza fát háncsd meg, a' haja alatt lévő zödgyit vakard le, azzal kösd használ.

234. *Ha Bolondozik.*

Huszon négy óra alatt kétszer, 38. óra alatt négyszer kell meg kenni a' feje lágját Róka velővel, eszire jön.

235. *Szülő Asszonyról.*

Ha a' gyermek szülő Asszonyban meg szorúl a' tsúnymaság; Mályva Rosát, amint a' házba meg száradott főzd meg borban kenyér haj alatt, azt igya meg tisztul.

236. *Asszony melle fáj.*

Még ki nem fakad sárga hideg agyaggal borogasd, ha ki fakad, meleg boros ruháskával, más fél hét alatt szépen be gyógyúl.

237. *Fog fájásról.*

A' Cárdus Benedictust az újad közt morsold meg, tedd a' fájós fogra használ.

238. *Nyilamlásról.*

A' Cardus Benedictust forró vízzel, Borral, $\bar{v}$ pálinkával öntsd meg, és két tál közt maceráld egy kevesse, azt kösd a' nyilamló oldalra, mingyárt el aluszol, és meg szűnik a' nyilamlás.

239. *Kopasz fürül.*

Ha a' seb után meg kopaszodik valakinek a' feje, kend meg mézes és sós korommal, meg nyöll. *Probatu' est.*

240. *Pokolvarrúl. Item 243.*

Szekerkenőt, O hájat, foghagymát, sőt öszve kell törni, vászonra kenni, és a' pokolvarra borítani, használ.

241. *Daganatról.*

Végy a' patikában földi bodza olajt 2. $\bar{v}$ három latot, avval kenegesd a' meg dagadott testet, okvetlen el osztattya azt, *Probatu' est.*

242. *Köszvényről.*

Tsukának a' Zsirját, v is hájkat kend a' tenyeredre, melegísd meg azzal kend.

243. *Pokol varrúl.*

A' puska port törd meg vízzellett együtt, azt tedd reá, meg rontya.

244. *Vér hasról.*

A' Ballangó kóronak gyükerét ásd meg, azt egyed, mingyárt meg szűnik.

245. *Kólikárúl.*

Mint egy tányír olyan papirost kerekits, arra 12. v 14. égő vékony viasz gyertyát gyútes, boriczd a' hasadra háttal a' gyertyás papirost, és egy újj fazékkal foglald le az égő gyertyákat, nyomd a' hasadra, mingyárt meg indulnak a' szelek, a' fájdalom meg szünik.

246. *Hószámról.*

Szedgyél kakuk, és porcz füvet, főzd meg, annak levét igyad napjában háromszor, meg állítya, *probatu' est.*

247. *Guga, v támadásról, v tályogról.*

Ha oly nagy guga, a' vagy daganat támad testeden mind a' két öklöm, szedgyél szék füvet, és korpával vízzel keverd meg, forrald serpenyübe, kösd reá ruha közt melegen amint el álhattya napjában 5. hatszor egy, két hétig, tsináj flastromot Gyantából sárga viaszbul, és olvasztott O hájból öszve főzvé, és azt ruhára kenvé, borogasd hol ezzel hol pedig az említett füvel, meg érik, és ha két hét alatt ki n fakad, vágd fel berotvával, ki megy a' sok tsunyaság belöle, de hamar be hadd gyógyulni, és azután úti füvet v tövises laput borongass reája meg gyógyul. *Próbált.*

248. *Szádból h. tűz jöjjön.*

Végy törött szenet, és pamuttal göndörögd meg lapta formára, fonallal, göndörögd puszka porba, nedvesítsd meg, tégy reá tüzet tedd a' fogad közé, fújd erőssen, tüzel.

249. *Kutyát szoktatni.*

Tégy egy darab kenyeret az hónod alá, taresd ott még meg n izzad, és vesd néki.

250. *A kendő meg n égjen.*

A' keszkenőt áztasd meg jól jó erős égett borba, gyújtsd meg, meg gyúllad, de el n ég.

251. *Gyöngyöt tsinálni.*

Vedd ki az hálnak szeme fejerit, száricsd meg, törd öszve jól, keverj közibe tojás fejerét, keverd mig olyanná léssen mint a' kovász tsinálly belöle apró golóbist szúrd által disznó sertével, hadd meg száradni, főzd meg tehén édes tejbe, tedd ki száradni.

252. *Hering meg fordúl.*

Végy egy lúd tollat, tégy belé kényesítőt, zárd be, tedd a' heringbe, és a' rostélyon maga meg fordúl.

253. *Kakas kukorikol.*

Végy eleven kényesítőt, tedd egy tolba, dugd be a' kakasba, húzd a' nyársra, ha melegszik, fog szólani.

254. *Fog fájásról.*

Fog hagymát sóval meg törni, reá tenni, használ. Ha sárga tobakkkal mosod, n fáj.

255. *Kólikárúl.*

Tejet forralni, pálinkát belé tölteni, s meg inni, használ.

256. *Nyilamlásról.*

Kék papirt meg lyugatni, mézet, temént törve reá kenni, melegen reá kötni. *Próbált.*

Species putorales: Zsállya, Isop, Rozmaring, Örvén Gyükér, Fenyü mag,
majoranna pelyva, Medve szar Egy mértékben főzve
mint a' Herbatét szokás.

Nota.

Capucinus Stokfis C: Töke — hal készítésnek módgya.

1 °A' dézsa, vagy Kádacskanak fenekére szítáltass hamut, Két újni vastagságra hamut; Ennek felibe rakjál egy sor Stok fist; erre ismét két újni vastagságra szítál-

tass hamut; Következendő képpen a' mennyi sor lészen a' Stok-fis, annyi sor légyen a' hamunak is szitáltatása.

2° Mikor már a' felső része is be-vagyon szitálva, végy esső vagy folyó patak vizét, és nem a' közepén, sem hirtelen, hanem a' dézsa oldalain tsendessen ereszgesd, mind addig, méglen két újnival felül nem haladgya a' hamus stok fist: Hadd úgy osztan állni harmad napig.

3° Harmadnap múlva végy-ki egy darab stokfist, és próbáld meg ha könnyen foszlik-é tsipkedéssdel. Ha könnyen jól vagyon; ha pedig nehezen, mosd-meg mind, és újra úgy tselekedjék véle, a' mint előbbször és úgy bizonyosan jól lészen.

4° Ki-szedvén azután a' meg-nyölt Stok-fist, mosd le minden hamuját; rakd más tiszta edénybe, és minden nap friss tiszta vízben tartsad.

5° A' főzését úgy kell alkalmaztatni, hogy tovább ne főztessék; hanem tsak addig, miglen azon forró vízben a' tojást fele lággyára meg-főzhetnék. Azután mindgyárt ki-szedvén készítsd úgy, a' mint akarod, és add fel azokk, a' kik kívánnyák. *Probatum est.*

Bolhák ellen

Végy Ürmöt, Diófa levelét, Levendulát, Corianderumot, tedd a' parna alá. Vagy az elsőbb három félekbül végy, főzd-meg azokk levével öntözd-meg a' házat. Avagy: A' bak' vérevel töles félig egy tálat, tedd az Ágyad alá, mind belé mennek A' Disznó ser-téjbül huzz-ki, melly ha véres, vagy kövérje tudd-meg, hogy nem egésséges!

Kólíka ellen.

Egett borban asztass-bé sok hagymát, s' arrúl igyál. *Gelyaszták ellen:* A' fok-hagymát appróra öszve-kell metélni és egy éjjel vízben asztatni, a' mellybül azután igyék a' Gelyesztás Gyernek.

Vízellel el-állása ellen: Retek levét keverd borban, Azt idd meg.

Vérnek el-állítására Teszta búzát jól öszve kell törni, és a' véres sebre kell kötni.

Hogy hányját, végy zöld, vagy ha azt nem találsz, szaraz tölgy fa levelét, ásztasd-meg vízben, és azt rágd-meg háromszor, vagy négyszer.

Hányás ellen pedig végy egy szelet kenyeret, tedd etzetbe vagy borba, azután szeret-sén dió virágot vakarj reá, edd meg.

Nehéz nyavalya ellen.

24. Júliusban és Fekete örmöt, annak gyökerén levő leg feketéb földet, mely olyan mint az holt szén tedd azt vízben ad be a' Nyavalyában levőnek. Probatu Per P. R. B. L.

Masik.

Végy szeretsen Diót tedd azt egy ki herelt kappan testében s' épen akkor azon helyre ahol az metszés esik vard be azt hordozza esztendeig. Ved ki mely is már akkor hárttyában be leszen boritva, vakarj abul a Nyavalyasnak meg gyógyul, de az Olyan Nyavalyas oja magát a' be vétel után a Tantzúl palyinka s' Boritaltul, hae andivi ab illo R. Par 2° Junii qui plures extali Infirmirate.

Ha szemeid fájnak s' veresek.

Végy a Patikaban Kiniki nevezetű Zsirt s' azzal gengen kenegesd meg gyógyul.

Nehéz Nyavalya.

Ved a' Vad számár térgye kalattsát abbül vakarj egy keveset ad be Három Sz Kiralyok viziben, használ.

Oly formán, hogy az olyan nyavalyás
1° tartsa meg magát a haragtúl
2, minden részegítő italtúl

Ha pedig a' job vagy bal czombja szederjes, az az ha vizes fotok vannak rajta, annak az érvágás kel először, azután kel be adni azon szert, Isten segítségével.

A Patkányok el üzésirül.

Ved az Ökör fark kórét (:mely a mezón terem:) gyükerestül, hincsd el azt ahol a' patkányok tartoszkodnak meg látod, hogy fényes nappal is útyokat veszik és ig el tavoznak helyekrül. Hasznos Mulatságbul 1819. № 42.

Sárgaságrül.

Szed meg az öreg füzfa szuette lisztit (: azaz mely meg rohat beló:) tsinaly abbúl magadnak fürdőt mind annyiszor méglen egészen meg nem tisztulsz. Braburum ite . . . (elnarhatellan)

Patkányok ellen.

Földi bocza tövit aprora meg kel vagdalni és ahol a patkányok tartozkodnak szejel kel hanni mind el megy onnét.

Sebes láb.

Végy mosatlan szappant 's fagyú gyertyát tsinád öszve, s' azzal ragaszasd, ha vad hús van benne, törd meg nádnek meg szarat haját és azon poroskaval hincsd meg.

A népi állatgyógyászat emlékei Kecskeméten

RUSVAY KÁLMÁN

Amikor az ember a gyűjtögető életmód után a halászat és a vadászat korszakán átlépve az állatok barátjává szegődött és saját jól felfogott érdekében i. e. 8—14 000 évvel ezelőtt¹ magához szoktatta (domesztikálta) őket, gondoskodnia is kellett azok életszükségeiről. Az állatokkal való viszonylatában a haszon és a gond értékteremtő tényező lett az ember számára. A gondoskodásnak ki kellett terjednie az állat megvédésére azok ellenségei ellen, megóvására minden ártalomtól, az ártalom érvényesülése (sérülés, betegség) esetén pedig a szervezet épségét vissza kellett állítani, gyógyító eljáráshoz kellett folyamodni. Az óvás és a gyógyítás volt tehát az a két eljárás, amelyek a létfenntartás (táplálás) és a fajfenntartás (szaporodás) folyamatosságát biztosították. Ez a két biológiai előfeltétel pedig természetes menete során biztosította az állattartás érdemi, hasznothozó jelentőségét.

A preventív jelentőségű óvás természetesen nemcsak a fizikai értelemben vett védelemnyújtásban nyilvánult meg, hanem az ember azidei hiedelemvilága értelmében a jó és a rossz szellemek hatalmi egyensúlyát is át kellett billenteni olykor-olykor az egyik vagy a másik oldalra. A bájoló mondókák ilyen alkalmakkor jutottak szerephez az állatorvoslás területén is. Az ősidők varázslói (sámánjai), a korai századok javasasszonyai (boszorkányai), de még a közelmúlt, sőt napjaink kuruzslói (tudós emberei, asszonyai) is gyógyító céllal hadarták el mondókáikat akár ember, akár állat mentése végett fordultak hozzájuk segítségért. Lovak betegsége elleni, ilyen középkori bájolás (contra thrghy equorum?) olvasható egy régi iraton:

*Erdőn jár vala lebeke tárgy:
Béka vala ekéje,
Kigyó vala ostora;
Szánt vala követ;
Vet vala kövecset.*

¹ BÖKÖNYI, 1973.

² Középkori... 1957.

*Parancsolok én tenéked,
Hogy miképpen a kő nem gyökereztetik
És nem leveleztetik,
Azonképpen, itt ez lovon
Ne gyökerezhessél és öröködhessél!*²

Ez esetben nyilvánvalóan a lovak táragyáról, tályogjáról van szó.³

Ilyen varázsló, bájoló, rontó vagy védő igéket századunk első felében már csak nagyon elvétve hallottunk a kecskemétiektől. Annál dúsabb a népi hagyatéak a természeti erőiben bízó, állati értékeket mentő, védő, óvó módszerek leleményében és áthagyományozásában. Ha bájoló mondókákhoz már ritkábban fordultak is segítségül javasasszonyaink és javalló embereink, annál több leleménnyel és gyakorlati érzékkel találta meg száz és száz, sőt talán ezer és ezer módját annak a kecskeméti ember is, hogy a természet vagy az ember által veszélynek kitett jószágát a természet fűben, fában elrejtett erőinek felhasználásával védje, óvja és a pusztulástól megmentse.

A kecskeméti levéltári anyag is némi fényt derít a népi orvoslás módszereire, eszközeire és embereire. A korai századokban a kecskeméti nép is saját leleményére, tapasztalataira, sokszor csak a természeti jelenségek erejére vagy hiedelemvilága misztikus lényeiének segítségére támaszkodhatott. Voltak közöttük ezen a téren jártasabb emberek is, akik közmegebecsülésben részesültek, akiknek a tudását még a tanács is elismerte. Ilyen volt pl. 1733-ban „Nagy György, Dühött avagy meg veszett Marháknak orvosa”, akinek hasznosnak ítélt működéséért az adajából 2 tallért és 2 garast elengedtek.⁴ De a felesége sem maradt el mellette. „Nagy György feleségének, mint a veszett jószágokat orvosló asszonynak azért hogy oly hasznosan szolgál afele jószág körül, a véle való alku eképen lett meg: egész falka jószágátul adatik neki hét-hét Máriás, ha csak szakadék marhát orvosol, az olyanoktul kevesebb. Ha pedig valamely személyt orvosol, minden egy személytől két két poltura adatik neki.”⁵ Már korábban, 1717-ben is másfél pint bort kap a város pincéjéből az elsőként szereplő „orvosasszony”.⁶ Ugyanebben az évben történik említés a számadásokban az első kovácsról, amikor a második bíró lajstromába bejegyezte: „Német kovácsnak ló orvoslásért attam 48 dénárt. Szerét vette 48 de.”⁷ Ez esetben nyilvánvalóan a helyben állomásozó német katonaság kovácsáról van szó, mert ugyanakkor a másik kovácsot 2 pint borral elégitették ki.

3 CSÖSZ, 1937.

4 SZENTKIRÁLYI, 1733, 16.

5 Tanácsi jegyzőkönyv, 1736. (Szabó Kálmánnál a 102. jegyzet.)

6 Számadási lajstromok. 1663—1746. — 1716/17. ápr. 25.

7 Takács Mihály második Bíró Ur eő Kglme Ratioia. 1616/17.

Olykor-olykor színre lépett egy-egy tapasztalt pásztoember is. 1697-ben a kecskeméti tanács előtt „Bán Lőrincz praetendálván Szántó Lukácsné gulyásán Szücs Jánoson egy meg döglött tehének iránt, tettünk ilyen deliberatiot. Mivel Bán Lőrincz fia maga kérte rea a gulyást, hogy orvosollya meg a Tehenet, a vagy kotorja meg, és az Tehén harmad nappal holt meg a kotorás után, Lehető hogy az tehennek más nyavalyájais érkezhetett, az üdők alatt, és nem bizonyos, hogy azon orvoslás okozta volna annak meg döglését, azért szenvedgye maga kárát Bán Lőrincz.”⁸ Szücs János beavatkozása ellen tehát semmi kifogása nem volt a tanácsnak. Ezek szerint foglalkozásszerűen üzött működésszámba ment többek között a tehének végbelen át való „kotorása” is.

Mai szemmel nézve népi állatorvoslásnak tekinthetjük azt az utasítást is, amelyet 1755. június 2-án a főszolgabíró küldött a tanácsnak: „kett bizonyos Por javasoltatik a marhának, s más féle jószágnak is ugy mint lovaknak, juhoknak, sertéseknek döge ellen, melynek is praescriptiója utóllýára tétetett fel deákul, hogy a' szerint gazdák magoknak Patikában az orvoságot meg szerezhessenek, és estve eczetben mártott egy darab kenyérben egy Kalányira valót kell beadni, a' dögös marhának; a' mely pedig egésséges, hogy dögebe ne essen, csak minden másod napon lészen szükséges azon Port bé adni; azon fellyül csináltassék fa hamuból forró vízzel meg öntött lug, és a' mely vályubul isznak az marhák, abban azzal egylytessék meg a' víz, és olyan csinált vízbül igyanak a Marhák mind dögösök, mind épek a' kik a' dögösök között vannak, fog használni, ezeknek hogy dögtül meg tartassanak, amazoknak, hogy ki gyógyulnak.

A' fellyul említett Pornak praescriptiója vagyis recipéje deák nyelven ekeppen sonál: Antimony Crudi, Radicis Gentianae, Sulfuris Citricis, Salis Communis una libras duas, baccar juniperi librum Semis, D miscerantur in pulverem.”⁹

Ez esetben tüneti kezelésre alkalmas és ilyen értelemben racionális összetételű a népi használatra ajánlott por, de oki (causalis) hatás tekintetében természetesen nem jöhet számításba, különösen fertőző betegség esetén. Például szolgálhat azonban a többi népi orvoslási módokkal való összehasonlításra és így a népi és a tudományos orvoslás kölcsönhatásának vizsgálatára kiinduló pont lehet. Némi fényt vet arra a szerepre, amelyet a nemesi

⁸ Tanácsi jegyzőkönyvek. 1697—1848, I. k. 79. 1.

⁹ *Letterae Currentales ab Anno 1775. inclusive usque ad Annum 1760, pariter incensive emanatae hoc libro Continentur*, 1755. január 2., 1. 1.

A poralakú gyógyszer összetétele: nyers hányatató borkő, tárnicsgyökér, só 2—2 font, borókabogyó 1/2 font, porrá keverve.

réteg (értelmiség) játszhatott a gyógyító eljárásoknak a nép felé való közvetítésében. Ugyanilyen feladatot tölthettek be a ponyván árusított füzetcskék és a kalendáriumokban közölt gyógyító eljárások.

Mindkét irányban ilyen kölcsönhatást közvetítettek az úgynevezett „kiáltó Doctorok” a XVIII. század végén. Ezek a vásárokon sátrakat vertek, „teatrumot” állítottak fel és orvosszereket árultak. Mária Terézia rendelete szerint (1774) azonban ezt csak akkor teheték, ha Berbel tanácsos őket és orvoságaikat megvizsgálta és tőle „testimoniálist” kaptak. Ellenőrzésképpen pedig a mezővárosok bíráinak kötelességük volt „leveleiket” megvizsgálni.¹⁰

A társadalom mindkét rétege számára csak hasznos lehetett az ismeretek kicserelődése. Ezért is hiába kérte a város chyrurgusa 1797-ben „A kenő fenő asszonyoknak és a nem egzaminatus Chyrurgusoknak a Curától lejendó eltiltásukat”, mert a tanács döntése szerint „a kiknek dizteitások(?) a Publicum előtt ismeretes el nem tiltattathatnak; meg ujitatott mind az által már több ízben azon tilalom, hogy a borotválásra meg engedtetett borbélyok úgy a kenő fenő asszonyok a Curakba ne mereszkedjenek egyéb eránt a dörzsölés melly a kenő fenő asszonyoknak tulajdona és a magyarnak közönséges orvoslása, ez asszonyoknak vétkül nem tulajdonittathatik.”¹¹

Abban az időben a nemesi rangon levőknek és az értelmiségi foglalkozásúaknak nem lehetett az állatgyógyászat terén differenciáltabb felfogásuk vagy ismereteik, mint a javasasszonyoknak vagy a tudós embereknek. Sőt sok esetben ezek javallatainál is többetérő és hasznohozóbb volt a köznép s azok között is a pásztorok tapasztalata és gyakorlata. Ezt igazolja Károlyi Sándor grófnak csongrádi birtokáról 1727. május 7-én a kecskeméti tanácshoz írt levele is, melyben kéri „azon Kemény nevű Embert ide mennél hamaráb el küldeni . . . az melly . . . az Lónak való Szemét tudgya mgh orvosolni.”¹²

Az értelmiségi Bajtös István 128 évvel később (1855) ugyancsak a tanácshoz írt levelében biztos hatású gyógyszereát ajánlja a kolera gyógyítására. De ez a módszer is kimerül a közismert népi szereknek: a fenyőtea, a hideg

10 A Helytartótanácsnak Pest vármegye 1774. augusztus 8-án kitartott particularis gyűlésében kihirdetett intimatuma. Az intimatum szövege: „8^a aug. iste annum. Isten etc. Ezen Tttes N. Vmegyeneknek tegnap előtt tartatott Parlis gyűlésében a többi közt olyan intimatum publikáltatott a' Fölséges Királyi Helytartó Tanácsnak hogy ennek utánna a' Vásároknak alkalmatosságával ne más kiáltó Doctorok engedtessenek a' Sátorok föl állítására, hanem a' kiknek Fölséges Asszonyunk Rendelése szerint Consiliarius Berbel Uramtul leszen testimonialissa, mivel azon Urfogja őket, úgy az Orvoságaikat utána meg vizsgálni, hogy ne lehessen moggyok holmi olyas Csalárda Embereknek penzt a' néptül hasznontalanul ki tsalni. Kíért is a Mező Városoknak Birái köteleztetnek a' Fölséges Asszonyunnak Ebbeli kegyelmes rendeléséhez magokat alkalmaztatni, és a'zon kiáltó Doctoroknak Leveleiket meg vizsgálni, és ha Említett Consiliarius Berel Uramtul testimonialissok nem leszen, tehát ne engedgyenek nekik a' városban Sátort vonni vagy a'mint szoktanak Theatrumot fel állítani.”

11 Tanácsí jegyzőkönyv. 1797. 403. sz. Szabó Kálmán magán jegyzeteiből.

12 Károlyiak levelei. 1704—1836.

borogatás és a sok vízivás alkalmazásában.¹³ Név szerint Muraközi Mártonról tudjuk, hogy „az Prónai Urnak küldendő Lovat, hogy megorvosolta” kapott 5 garast és 8 dénárért.¹⁴ Megemlíthetjük még Horputz cigányt, aki a város rühös lovát gyógyította meg 14 dénárért.¹⁵ Névtelen maradt „az Kapitány Uram lovásza”, aki 3 garas és 12 dénárért „az Sárga ló lábát . . . megh gyógyította,” a másfél pint borral kielégített, pej csikót gyógyító cigány, (15) és az 5 garas 20 dénárért „A Város Sörtéseit orvosló Asszony”.¹⁶ Ugyancsak névtelennek fizetett ki a perceptor 1735-ben 1 tallért és 16 dénárért „a Városunk 7 fekélyes Lovát meg gyógyító Embernek” is.¹⁷

A levéltári forrásokból nemcsak a gyógyításban eljáró személyekről gyérek az adatok, hanem ugyanebből a forrásból vékonyen csordogálnak a gyógyszereket és gyógy módokat ismertető leírások is. Mindamellet az alkalmazott gyógyszereknek három csoportját meg lehet különböztetni: az adószedők és második bírák (perceptorok) számadáskönyveiben, illetve lajstromaiban gyógyszerekként vegyi, növényi és állati eredetű anyagok szerepelnek.

Vegyi anyag a *grispán* (rézrozsa), a *kékkő* (rézgalic), a *büdöskő* (kén) és a *terpentin*. 1709-ben „a lovak lábának” 12 dénárért grispánt vett a második bíró.¹⁸ „Fekélyes lovat Sütögetni” pedig 4 dénárért „Büdös Követ” hozott a gyógyszerertárból.¹⁹ 1780-ban a „sereg-gazda” a magánosok juhalkája részére közelebről meg nem jelölt célból szintén költött büdöskőre 4 garast.²⁰ Általában használatos volt a kékkő lovaknál és különösen juhoknál. Ló gyógyításához egy esetben 2 garas és 15 dénár értékű kékkőre volt szükség.²¹ 1710-ben juhok orvoslására áprilistól októberig 9 ízben 66 dénár értékben vásároltak kékkövet, s még a kospásztor is kapott 12 dénár érőt.²² A sereg-gazda is kétszer költött 1780-ban 1—1 garast kékkőre.²³ A terpentinolaj is gyakran volt használatban. „Tarczali Pál uram . . . Város Lovainak Curáltatására Terpentin Olajt” és hozzá választó vizet rendelt 1763-ban.²⁴ „Ökrök Labai sarjadzására” használták a terpentint 1769-ben.²⁵ Még 1814-ben is „adatott a Város lova Lába számára egy verdung Terpentin olaj.”²⁶

13 Egyes irások. 1855. 383. sz.

14 Bán András perceptor Lajstroma. 1721. VIII. 28.

15 Szívós Gergely Kecskemét Várossának Második Birája. 1711.

16 Hegedüs János kisbíró számadáskönyve. 1723. 105. 1. 1719. április 24.-től 1724. április 23.-ig a második bíró „kisbíró” nevezet alatt szerepel.

17 Nagy Mihály perceptor lajstroma. 1735. IX. 15.

18 Szívós Gergely második bíró . . . Laistroma. 1709. (Számadási lajstromok. 1663—1746.).

19 Szőke János második bíró számadáskönyve. 1724.

20 Gazdaságok juhairól számadás. 1781—1802.

21 Bede István második bíró lajstroma. 1710. 14. 1.

22 Katona János adószedő bíró Laistroma. 1710.

23 Gazdaságnak juhairól számadás. 1781—1802.

24 N. Hajagos Joseff perceptor Számtartó Számtart. Könyve. 1762/63.

25 Gazdasági iratok. 1733—1769.

26 Gazdasági iratok. 1811—1819. — 1814.

A növények és a növényi eredetű szerek közül forrásaink a *bort*, a *dohányt*, a *lenolajat* és a *farkasalmát* említik. A XVIII. század első évtizedeiben a lovak lábára bort is használtak gyógyszerként. Erről az első feljegyzés így szól: „Kohári Ó Nagysága Lova Lábának Pint 3 Anno 1719. die 24 Aprilis.”²⁷ A város lovainak a lábára is többször adtak ki bort a város pincéjéből. Így 1732-ben egyetlen alkalommal „lovak lábait mosni 14 pint” jutott.²⁸ Lovak orvoslására 1714-ben dohányt vettek valószínűleg rühösség kezelésére 24 dénárért.²⁹ Ugyanerre a célra szolgált az 1839-ben 5 garas és 3 dénárért vásárolt 4 1/2 font lenmagolaj a város méneses lovai számára.³⁰ Ferenczy László perceptor cédulájára 1814. január 30-án „Bebek Ádám Varos Kocsissa Lova Laba Sebes leven adatott egy font Farkas alma apró bojtortjánal.”³¹

Egyedül állati eredetű „azon szer, melyet némely Megyebeli Helységek Lakosai Körös-Bogarakbul és más füvekbül készitenek és amellyel mind a Barmokat mind Emberek(et) orvosolnak . . . a Szerrel egyedül a Barmok orvoslására Szabadon hozott élest” a megyei tilalom.³²

Az egyes betegségekre vonatkozó levéltári adatok nem a tömegükkel, hanem azok ismertetése révén és a gyógyításukra alkalmazott gyógyszerek és gyógymódok leírása által válnak számunkra legalább is olyan értékűvé, mint a gyűjtött anyag tömkelege.

A *tályog* nyitja meg azoknak az eseteknek a sorát, amikor az eddigiektől eltérően a kóros állapotnak nevet is adnak. Ezzel a betegséggel 1779-ben a vármegyei körlevelek jegyzőkönyvének első lapján találkozunk a következő szövegben: „Tályog ellen próbált Orvosság Mihelyt eszre veszed akár loba akár Szarvas Marhában a belső tályogot (mellynek jelei ezek: Vagdalylya mgát a Földhöz az első lábával kaparja a hasára) Végy egy ujj zsákot, a Feneket vágd ki, és huzd a ló, vagy marha Fejébe, azután tiszta ujj cserepben tégy por szenet, arra Fejér temjént, mintegy poltra (poltura) árut, és egy jó kalán kömeny magot, ezzel Füstöld meg az orát azon a jukon, melyet a Zsák Fenekén hagytál, Felyül is jó bé takarván a marhának Fejét, hogy a Füst jól az orába menjen. Ha a tályog még csak akkor kezdődött, ez a Füst el oszlattya, ha pedig má kelevényé vált, mindjárt meg Faksztya, és az orrára ki Fogja hánni a marha mint valami genyettséget.”³² Itt tehát belső tályogról van szó, amely egyaránt lehet lónak és szarvasmarhának a betegsége.

27 Ifj. Kalocsa János kisbíró lajstroma. 1719. 28. 1.

28 Lázár János perceptor Lajstroma. 1732.

29 Másod $\bar{\pi}$ bíró számadáskönyve. 1714. 31. 1.

30 Nagy Mihály perceptor lajstroma. 1739. V. 22.

31 Körlevelek jegyzőkönyve. 1792—1795. —1794. VI. 12.

32 Protocollum Litterarum Currentalium inclusive Ab Anno 1779. usq Annum 1783. enapalerum.

Tárgyu néven szerepel 1771-ben a szarvasmarhák betegsége amely Csósz, szerint *tálygu* alakban szintén tályognak minősül.³³ „Két fele, vagy a bőre alatt futtya el a Sár viz ezt ha ki hasittyák és ki nyomogattyák némelyik meg gyógyul. Vagy a' hurkáját a' sűrű fekete vér futtya el, ezt még nem tudtak meg gyógyítani.”³⁴ Erről a betegségről már az előző (1770) évben ilyen jelentést tettek a vármegyéhez: „Tárgyu nevü nyavalya abbul áll a' Vér belső részit kinek hátulsó kinek első részin elfutja ekkor a' marhanak eleit vagy szugyit ki mettzik ereket is vagatnak rajta de csak ritka gyógyul meg.”³⁵

A *táragy* rokonhangzású az előzővel, amelyet legtöbbször és Csósz is ugyan-csak a tályoggal azonosít. Jellemző egyébként, hogy 1772—1783 között a vármegye által bekért elhullási kimutatások alapjául szolgáló jegyzetekben — feltehetően csak elírás folytán — a betegség neve a következő 9 változatban fordul elő: *táragy* (1774, 1775, 1776, 1777, 1778, 1782), *taragy* (1772, 1778, 1779, 1783), *tárogy* (1772, 1773), *tárogo* (1772), *trag* (1772, 1773, 1776, 1778), *tarog* (1778), *tarágy* (1780), *vértáragy* (1776), *vértarag* (1776). Az elnevezés tizedik változatának látszik 1778-ból a *talé* és *vértalé*. Csósz viszont mindkét alakjában nemcsak a tályog, hanem a lépfene és a sercegő üszök címszavak alatt is említi göcseji tájszóként.

1772 előtt *táragy* elnevezésű betegséggel forrásainkban nem találkozunk, s talán ez az oka, hogy az újonnan forgalomba került elnevezés 1772-ben csak tévesen írt alakban fordul elő. A betegségben egyébként ló és szarvasmarha egyaránt megbetegedhetett. A betegség leírását ez esetben — sajnos — nélkülözniünk kell. Az ilyen betegségben történt elhullás okaként 1775-ben ilyen bejegyzések olvashatók: „Táragy elfutotta”, „Táragy futotta”, „Táragyba.”³⁶

A *tarjag* nevű betegség természetét illetően 1778-ból az egyik kimutatás hátlapján a következő latin szöveg áll: „... Equi potissimum ex repentina in visceribus sanguinis profusione, vulgo Tárjág... contracta periere.” De már 1772-ben is hasonló véleménnyel voltak erről a betegségről, mert a marhák „némely része... belső részit egyszersmind el borító vérben, mellyet tarjagnak nevezünk, és mas fele vér hasban döglöttek el... A Trjag hirtelen esik, az orvoslással eleit nem igen lehet venni, de azon kívül is miként kellessek eleit álni még ki nem tanulhattuk.”³⁷ Ennek a betegségnek is áldozatul eshetett ló és szarvasmarha egyaránt.

33 CSÓSZ Gyula: i. m.

34 Gazdasági iratok. Város vagyona és jövedelme. 1772.

35 Kecskemét város iratai dögvészben elpusztult állatok összeírása 1726—1852.

36 L. 34. sz. jegyzet.

37 L. 33. sz. jegyzet.

Ezek szerint az ilyen betegségek esetében orvoslásról alig lehetett szó, de különben is, amint a „N. N. Kecskemét Várossa Birája s Tanácsa” már 1771-ben jelentette, a helybeli gulyabeli marhákat és méneses lovakat „a’ Szilajokat orvossággal is segiteni nem lehet Szilajságok miatt.”³⁸

Rebeteg az 1750-ből származó leírás szerint, „amikor a szarvasmarha torlán a bőre alatt tsmossan daganat támad, a’ melly kotsony forma sárvizzel tele vagyon Ezt némellyek meg hasítottak, sárvizit ki faragták utólyara sóval meg hintették, és úgy gyógyult meg.

Másik neme a Rebedegnek, hogy a nyelve tövin nyeldeklője felé fényességirul meg esmeri ezt a nyavalyát, az holyagzást keresi, levakarja, és a marha meg gyógyul”³⁹

1772-ben is így írnak erről a betegségről: „A . . . Marháknak némely része a Torka alatt tamadott daganat miat, mely Sár vizzel tele volt rebedegben vészett el . . . Az rebedeg ki vágással orvosoltatik, próbáltatott ugyan de kivágás után egy darabig sinlődvén lassanként száradván csak el veszték.”⁴⁰

A betegség 1750-ben leírt alakjának második változata a ragadós száj- és körömfájás egyik tünetcsoportja lehetne, míg az első változat tályognak volna minősíthető. Az elnevezés már 1772-ben is nemcsak rebedeg, hanem rebeteg alakban is előfordul. A következő két évben rebedegés (1773), illetve rebedeg (1774), később pedig (1775—1783) kizárólag rebeteg a betegség neve, amely a szó jelentéséből következőleg nyilvánvalóan annak csak külső megnyilvánulására, résztünetére, a remegésre utal. Ballagi Mór szerint ugyanis a „rebedezés” szó jelentése „ijedten remeg.”⁴¹ Czuczor-Fogarasi szerint is a székelyeknél, aki „ijedez”, az „rébédez”.⁴² Rebeg, megrebbeben alakban, hirtelen megijed jelentéssel a Jászságban is általánosan használják ezt a szót. A név nyelvileg helyes alakja pedig nem a „rebedeg”, hanem a „rebeteg”, amelynek általánosan használt nyelvtani párja a réveteg, az élveteg, a hallgatag és avatag stb. szavaink. „Rébék” alakban családi névként is a „reb” tőszóra támaszkodva és a menedék, maradék, lepedék, akadék stb. szavak analógiájára gondolva, rátalálhatunk a szó jelentésének a nyitjára. És így a rebeteg jelentése „reszketeg, reszketős.”

A száj- és körömfájás esetén a szájbéli elváltozások kezeléséhez „mézet . . . . . kel felolvasztani és evel kétszer napjában a’ Marhának száját kimosni” egy pálcza hasított végébe húzott és odakötött rongy segítségével.

38 L. 35. sz. jegyzet.

39 L. 34. sz. jegyzet.

40 L. 35. sz. jegyzet.

41 BALLAGI Mór: A magyar nyelv teljes szótára. Budapest. 1867.

42 CZUCZOR—FOGARASSI, 1870.

„Mivel pedig a száj fájást többnyire a Láb fájás szokta követni . . . annak elkerülését . . . igen könnyen elkerüli a' Marha, ha akkor mikor már gyógyul a' Száj fájásból, és már eszik, purgatiót kap. Glauber dupla Salul (Sal Minerale Glauberi), abból a' Soobol a' Marhának reggel és estve négy négy latot vízbe bé kel adni, addig mig a' Marha laxálni nem kezd . . . Ha pedig már lábfájásban szenved, a' Marha a' beteg lábát jól megvizsgálni le mosni és . . . Venni kell Gálickőből és Timsóból mindegyikből egy latot Grünspanbol 1/2 latot, az jól öszve törni 's öszve keverni, és egy Meszel vízbe fel olvasztani" a kötéshez.

„Ha a fájós lab nagyon feldagadt kel az említett orvosi szerekre bé mártani, és a sebre reá tenni, azon kívül 2 részt agyagos földet 1 részt friss Marhaganéjt ettzettel, öszve kell keverni és egy ujnyi vastagságra a daganatra felkenni, és ruhával bekötni, és ezt a' kötést többször napjában ettzettel megnedvesíteni, és azután azt a' kötest . . . minden 24 órában egyszer megkel ujjítani — aki közel lakik Folyó Vízhez hajtsa a' Marháit napjában egyszer a' Vízbe, és hadja ott 1/4 óráig állani — akkor nem szükséges a' második kötést tenni.”⁴³

15 évvel később ifj. Dékány István marháit „miután a' szájfájás és láb-fájás meglepte őket, . . . orvoslás végett be hajtotta őket a nyiri tanyájára, a' holott is szájukat fokhagymás eczettel mosogatták, és a' gyengébbeket . . . puha füvel táplálgatták . . .”⁴⁴

Használatban voltak a régi „Sós orvosságok öszve köttetve a' Radix Hellebori nigri külső alkalmaztatásával”⁴⁵ Gyógyszerül szolgált még a „Csuda so, Salétrom, Büdöskő virág, és Üröm por”⁴⁶

Marhadög (keleti marhavész)

A beteg marhának „a lépe szokott rendkívül fel dagadni. A szegény ember kinek egy-két borjatskája vagyon, itt bor etcettel Öszve töröt foghagymával dörgöli gyakran inít (inyét), torkába is tölt, sóval is nyelvit, inít dörgöli, így szokott némelyik orvosolni.”⁴⁷

Marhadög veszélye esetén „A Korpával vagy Fenyő Maggal kevert vagy Magában adandó Sóis mind a Dög eltávolítására, mind az egészség fen tartására igen hasznos . . . az Marha tartására s élelmére erős etzettel meg Nedvesített Takarmány adattasson . . . a Hunyor gyökérnek pedig bé itta-

43 Levelek. 1835—1839. — 1837.

44 Elegyes írások. 1853. 133. sz.

45 Levelek. 1828—1829.

46 Gazdasági iratok. 1845. 8. sz.

47 Gazdasági iratok. Város vagyona és jövedelme. 1771.

tása legjobb a' dögnek eltávoztatására . . . oly állapotban, midőn a' Dög a' Marhában bele esett, Szükség . . . a Hunyorgyökérnek a' Nyakán lévő bőr alá valo bé huzása, Azis hasznos, ha a' Marha hasának két oldala és a szügye egy vagy két helyett egy Tallérnyi szélességű tüzes Vassal meg Sütik, ugy mintha gyengén billegeztetnék. Belsőképpen pedig szükséges, hogy az illetén beteg Marhát Liszttel meg főzött Szénából készített itellal ellátni, Melegekben Sóval Saletrommal vagy bor-kővel kell meg Savanyítani, belé mézet vegyíteni. Ha a Marhának szorulása vagyon egy Messzelynyi Lenmag Olajt kell a' Torkába tölteni."⁴⁸

Mihálovics János, Kiskunfélegyháza főbírája 1851. január 8-án írja a kecskeméti tanácsnak, „hogy a' marhadögnek bizonyos orvoslása még nem találtatott, némelyek egyébiránt, ér vágással és hashajtó szerekekkel gyógyították marháikat, 's néhol használt, másutt ellenben semmi sikere nem mutatkozott, mások pedig semmi gyógymódot nem használtak.”⁴⁹

Rühösség (Rüh rih, ri, ré)

Legkorábbi adatunk a rühösségről 1711-ből származik, amikor a már említett Horputz cigány gyógyította a rühös lovat. 1739-ben a perceptor 4 1/2 font lenmagolajat vett a város méneses rühös lovainak az orvoslására.⁵⁰

1781-ben ezt a betegséget az időjárással hozzák kapcsolatba, amikor azt írják, hogy „Equi ex morbo . . . Scabie ex pluvia Autumnali tempore frigidiore contracta perniere” és gyógyításul „Contra Scabies . . . adipe antiqno pulveribus Piriis, et flore Infuris Commixto ungebantur.”⁵¹

1791-ben a rühösség kezeléséről részletes tájékoztatást kapunk: „Rüh ellen Mosatasson meg egyszer kétszer erős sós és szappanos Lúggal, a rühös marha, a meg szárat kenettessen meg e következő Zsirral. Vég (végy) egy Lóra, Büdös kü virágot 2. latot Tim Sótt 4. latot Kék küvet 8. latot Fehér Gálicz Követ 6. latot Ezeket törd porrá s egelits (egyelits) jól öszve egy font len mag vagy fa olajjal Kenyed véle lágy Melegen Nap fényen. Ezen Orvosság alig telik mind öszve 30 x-ban (krajcárban).”⁵²

Már a következő XIX. század elején ajánlja egy értelmiségi foglalkozású a következő port: „Végy Tyuk ganéjt, 's azt a' sütő kementzében, a' mint abból a' kenyér ki-szedetik, aszald meg annyira, hogy porrá törhesd; azután szitáld meg, 's e' meg-szitált porból hatodfél latot keverj öszve egy font

48 Protocolum Currentale. 1789—1792. 10. 1. 1789. febr. 23.

49 Tanácsi jegyzőkönyv. 1851. I. k. 62—63. 1.

50 Nagy Mihály perceptor lajstroma. 1739.

51 Elegyes iratok. 1765—1784.

52 L. 48. sz. jegyzet.

sóval, avagy egy mázsa sóval keverj össze mintegy tizenhét font Tyukganéj port.”⁵³

A város második (1774—1809) ménésének sorsát megpecsételő rühösség alkalmával megismerjük a betegség szakértőjét, Farkas Albert, lacházi lakost, aki 1808. április 21-én a város megrühösödött ménésének gyógyításáért 405 forintot kapott. A kezelés aligha volt eredményes, mert június 3-án „Regiment Kováts Konetsni Venczelnek Város Lovai gyógyítást” 54 forinttal kellett honorálni a perceptornak. Október 31-én pedig Kalajtsi György csikósnak „a’ Ménés rühellésére el hordott” 971 icce zsir ára fejében 1282 forint 12 krajcárt fizettek ki.⁵⁴ A költséges és hosszadalmas kezelés ellenére 1809. augusztus 14-én „Mészáros Mihály Kováts mester a Város Ménessinek mér rühösnek találtatott 62 darab Lovakat gyógyítván” szintén fölvelt 62 forintot.⁵⁵

A kezelés módjáról és az alkalmazott szerekről az írások nem beszélnek. Ugyancsak nem árulta el titkát 1851-ben Tagai Mária, özv. Forgács Jánosné sem, aki „folyamodványában a’ rühnyavalyában lévő lovak sikeres gyógyítása körüli esmeretségét és tudományát dobszó utján közönségesítettetni kéri.” A tanácsi határozat szerint azonban „Folyamodónó e’ nyavalya gyógyításábani esmeretsége, minden alapos tudomány nélkül lévén, ugyan azért kérése hatóságilag nem tellyesítettetik.”⁵⁶

Ugyanakkor a helyzet komolyságára jellemző, hogy 1855. január 22-én kelt levelében maga Augusz báró, a budai helytartótanács alelnöke küld utasítást „A gyakran előforduló lórühösség gyógyítására. Naponta egyszer 1 lat flores sulfuris belsőleg, 10 napi bedörzsölés Holztheer (kalamasz aut Pix liquida) keverékével bedörzsölés szőr ellenében. Erre föl 5—6 nap múlva a szőr kihull és a pörkök, és ujabb 5—6 nap mulva kezd a szőr a tiszta bőrön kinőni, . . . wenn „das Übel als bloss local Affection erscheint genüge zur Heilung die bloss Anwendung dieser Einreibung.”⁵⁷

Ez a felsőbb helyről származó ajánlat ismét példa arra, hogyan kerülhetett egy-egy orvoslási eljárás az úgynevezett nemesi réteg közvetítésével a nép körébe, és hogyan vált népi állatorvosló eljárássá. Ennek a közbeeső kapcsolatnak kiesése után a fejlődés során később az állatorvosok jutottak szerephez. Ez azonban nem járt a népi állatorvoslás elsorvadásával. A nép hagyományaihoz ragaszkodva, saját tapasztalataiban bízva később is szepet játszott ezen a téren.

53 Elegyes iratok. 1800—1807. Fr. R. H. de Mayerberg levelei.

54 Regestrum Perceptuale Perillustris ac Generosi Joannis Demeter Pro Anno 1807/8. 161, 166. 1.

55 Perceptualis Lajstrom Nemzetes Tót Imre Ur Perceptor 1808/9.-ik Esztendejére. 188. 1.

56 Tanácsi jegyzőkönyv. 1851. I. k. 701. 1. ápr. 12.

57 L. 13. sz. jegyzet.

Juhrühösség gyógyítására 1818-ban ajánlják: „Egy birkának köl be adni egy evő Kalanyal fele Grispany fele Galic Kő meg törve es a Keverve aprora. Ugyany (Ugyanannyi) ecetet rü ellen birkanak este keverve igen hasznos be adni.”⁵⁸

Kehesség (keh, ké)

„A' nagy lovat hirtelen, ámbár kevés erőltetésből, kehessé, taknyossá lehet tenni. Megkehesedik a' sebes szélnek nyergeléstul némelyek teknős béka haját öszve törik abrakba adják meg főzik, torkába töltik lágy melegen reá ülnek meg jártattják hogy meg izzadjon, ez purgálya a' lovat ugy használ.”⁵⁹

„Adatott három Kehes Lovaknak a Város Hazához Szamokra egy font Ké por 1814. 30^a Januar Pptor Ferentzi László m. p. 1 f. 36 xr.”⁶⁰

„*Békavarral* (csüdekcéma) körmire betegszik a' ló midőn nagyon vizes idők járnak. Választó vizet némelyek köröm . . . . ., mások Puskaport toltenek reá, meg gyujtyák, így orvosolják.”⁶¹

Szörféreg

A betegeknek Napjában gyakran Sós korpás viz adasson. Napjában egy pohár vízben, vagy Serben 100. tsep terpentín olaj adattasson be és vélek gyakorta Só nyalattasson.

Ugyan a Szörféreg ellen (1791). Végy Aloe 4. lat Borkó 1/2 d^o (detto) Keneső Szeretsenyés Mirha 2 d^o Jamaikai Borsot 1/2 d^o Ezen porokat törd joll öszve meg, s két részbe osztván keverd öszve mezzel, egy részét ad bé reggeli etetés előtt s, egy két óráig ne agy önni. A más részét pedig harmadnap mulva szinte az említett módon, következendő napokon pedig, ad nekik minden negyed nap ily forma italt tudni illik.

Végy pemete füvet, Turbulya füvet, rutár Serpentaria Gyükeret főzd meg ezen füveket, három meszel vízbe eszt meg szürvén töltsd belé egy Verdung Tejet, 4 lat fenum grecumot, ugyan annyi borostyán magot meg törve eszt lágy melegen ad bé, repetába negyed tzel reggeli etetés előtt.⁶²

58 Sárközy Sándor magán számadáskönyve. 1781—1828.

59 Gazdasági iratok. Város vagyona és jövedelme. 1750.

60 L. 26. sz. jegyzet.

61 L. 34. sz. jegyzet.

62 L. 48. sz. jegyzet.

Szömörrül (sömörről)

Az patikábul köl hozni Spiritus Fulburist vagy Szuburist ezzel köl kénni.⁶³

Sántaság

az Santa Ság rul Sündis not elevéne az Kapuban avag lik (?) Szaiaban köl asni az Santasagrul io orvosság.

Holttetemrül az Tusket (tüskét) verjen alo rul el ves.

Pókót Sebót el huzni végy Gógitani Sekerkenyót (Szekérkenyót) fokhagymát sot amén nyit bevóhet össze köl törni aval köl körül köl kenni vagy egészen a mére huzza astat ot kösse mögg ot marad.

Suirül (Sülyrül) ha az belin van Södör (Szödör) indat főzón mégg borban aztsiga (az csiga) ki tisztul belőle Nic Nic (Nincs) Jób.

Ha Süi az Saiaban (Szájában) vágy feiben ván kek küküvel bor eczetben dörgölle (dörgölje) astat az Saiaban vöge (vögye) öblögesse az saiabán vag az Saiat vele.

Sürül en bört (Sülyrül embört) Gogitani Nagy orvosság Ősi (Ősi) küküricst Tüvestul ki köll asni astat össze köl törni azál köl hinteni.

Vert el vesteni az birkarul Vörös Seióm postot az vaiuban köl tónni arul köl itatni io orvosság.

Ju Vagy birkán ha vér van El vesteni Jo orvosság Cin Tanyer . . . . . köl sónni astat az vaiubán köl tónni arul köl itatni de mas Joszg (Jószág) akkor ne igon belőle

Gilisztarul.

Az üveget Törie ósve es Szitallya mögg az vaiuban hince (hintse) arrul itassa az Juhot.

. . . uganarul ökör fark korónak az bugait avag Verágiat mögg köl Szarítani ast mögg köl törni az Vaiuban köl hinteni arrul igék (igyék).

Himlő.

Vízi malon bam víz eresztőt köl el hozni ast el köl hasogatni az kapuban köl kóróstül asni az többitmögg köl egetni a harmadát az vaiuba köl tóni

63 Varga N. magán Számadáskönyve. 1758—1797. —1758.

Himlőrül joórvosság az Junavőrös kőlest az kapuban kől hinteni azonatkől (azon át köll) eresztteni ugyanaz assonynak leánynak mikor természet van az pódólin astat az kapun az hátahoz kől mindóniknek ertetni ez Jo orvosság.

Himlőt az berkarul elvesteni Tengőrpókot kől az patikaban vónni aztat az vaiuban kől tónni arul kől itattni Jo orvosság

Himlőt a Jurul el vesteni hasznos orvosság nágon Jo

A mél Ju him lős ha sarad raita az Gacat (?) gene cseg (gennyetség) között alata pamuk cernat tüben huzni vegig kől huzni ageneccseg között midőna Junak az füliben huzni abán hanni el vagni Nagy orvosság.⁶⁴

Métely az midőn Juhnak vagy Báránynak a' Majjában bizonyos Maj színü kerekcs Kukacz vagon.

Juhok Mételye ellen arcanum, Végy 2 Font zöld Gálitz követ, 2. Font Büdöskövet, 2. Font Babért, azaz Borostyánfa Babot, 2. Font Egerfa száraz fekete levelet, 7. darab nagy Perje (Filix) gyökeret, mellyet szárazz meg a' kemencében minekutánna abból a kenyér ki szedetett. A'mennyit a' most említett Perje gyökér nyom, végy hat annyt nyomó Nadra, a' vagy Pénz levelü füvet; végtére 5. vagy 5. font száraz Tyuk-ganéjt: ezt mind törd porrá, 's 40. vagy 50. font sóval keverd öszve; 's ezt az így el-készített Tsemegét tsak egy izben tedd elejekbe a' meg-mételyesedett, gelyva, vagy himlős Juhoknak, vagy (?) egyenek belőle, a' mennyit akarnak, 's minden Métely megdöglik benne.⁶⁵

Motoz pedig vagy is Szőrféreg midőn az ollyatén Kukacz a' Szarvak közt vagon és általa a' Juh meg vesztegettétvén el döglik. Ez Mellyeknek orvosságait mint hogy szoros helyen volna a' Nyavalyának gyökire ha csak magában el nem enyiszik Orvoslásának modgyát még eddig nem találtunk.⁶⁶

Zabja (izlelő szemölcsök túltengése).

Egy beteg Marha, melynek a Szájában Zabja volt ami miatt se nem ehetett, se nem ihatott, se nem feketett, hanem (minden bodorgott) illeten orvoslástul gyógyult meg: hogy Azon költ Zabját olloval el vagdaltvan soval Keményen meg dörgöltetett, azután Fenyő mag öszve törettetvén, jó fele eczettel mészel Kenyér béllal öszve gyuratván mintegy Tojásnyi Nagyságura öszve gömbölyettetett, ugy Torkaban nyomattattott.⁶⁷

64 HOPPÁL—TÖRÖK, 1975.

65 L. 53. sz. jegyzet.

66 L. 34. sz. jegyzet.

67 Ugyanott.

Az *izrül* vág (vagy) fenérül jó orvosság Csuka fogát kivált karácson bütit (böjtít) Tim sot mögg kől egetni őrököl tőrni egy pohár á puskapor sere-
son diiot Prispánt (Grispánt) Szókfűv et őrököl tőrni az mezet mögg kől
melegíteni ezél őrököl keverni melegön ruhara kől keni haromszor nap-
jaban borogatni apro buitóriánt mögg kől főzni aval kől mosni Leveleivel
borogatni. Ninc Jób orvosság.⁶⁸

Tetü ellen Mosd meg a Marhat erős Luggal, melybe vögics (vögyits)
Szappant és Sóott és minek utánna szörök meg száradott, kend meg aszt
alább meg irt Zsirral tudni illik. Végy kapucziner port 3. Latot sós Zsirt
vagy vajat 6. latot, ezeket elegid (elegyidd) öszve, és kend meg véle meleg
nap fényen.⁶⁹

Az eddig leírt Gyógymódok többé-kevésbé növényi, állati és vegyi anya-
gokat felhasználó és tapasztalati tényeken alapuló, a néprajztudomány
minősítése szerint racionálisnak mondható orvoslási módok voltak.⁷⁰ De
Kecskeméten is szolgálatba állították egyesek irracionális alapokon nyugvó
javallatai alapján olykor-olykor a természetfeletti erőket vagy nyilvánvaló-
an egyéb babonás eljárásokat is.

Sertésmarakodás.

Az Szörtes (sörtés) az olban hamarakodik roz das (rozsdás) kapat vas
lapatot avagy feiset (fejszét) kől közibem vetni, nem marakodnak vag
(vagy) Sörtéibul kől Sagatni (szaggatni) őrököl se (össze) kől keverni nekik.⁷¹

Juh-haszon megtartása.

A Juhásznak a iu (juh) has not mögg tartani ezzel igen io (jó) midőn ki
men az kert höz kimén feini nyireskor Az mel (amely) Kuton itat el Szőben
(elsőben) addigra ne eresse hanem merie (meijje) tele és hugyozza végig az
vizet benne úgy eresse ra ezél ahasznot mögg tartya maskor is ha cselekszi-
nem azt (?).⁷²

Tyukverések.

... a Nép aljánál szokásban lévő úgy nevezett *Tyuk Verések*, 's több
effélék, mellyek töbnyire erkölcstelenséggel vagynak egybe köttetve ...'
azok betiltását javasolja a Választott Közönség 1827. november 30-án.

68 Ugyanott.

69 L. 48. sz. jegyzet.

70. L. 64. sz. jegyzet.

71 L. 63. sz. jegyzet.

72 Ugyanott.

Pokolvar.

1791-ben „Pokól vart el vinni az kepirul el vinni Jó orvosság.

Karácsonyi mezet 3 Girizd fokhaimat puska port Kalanban ósse kól tórni Az ruhat bele kól martani azal kőróstól kól raita huzni haromszor körül kól kerekíteni de mindónkor az ruhat bele kól martani ha az Job kepin vagon az Mezitelen Testin az bal kezín hüvek uian bal labon Nagy uian kól levinni ottan az földet mögg köllikastani (kól likasztani) az ki akalanban marad bele kól tótni az ruhat rakóll tótni be kól temetni ez az orvossaga De ug hogy ha massal men (nem) orvosollak hat Nap allat Vagy három Nap alatt 7 miatyankot kól el mondani az boldogsagos Szüz tisztóletire egy hiszek egy istent,

Masik orvosság Pokolvart el vesteni Jo orvosság Ha fér fiu van ókör vagy hin (hím) Marha ganet ra kótni Ha assonyon vagy lanyon van Nyósten marha ganét kól ra kótni Jo orvosság⁷³

Szentelt víztől gyógyult meg egy jármosökör 1772 januárjában a város 10. tizedében. A tulajdonos neve és a betegség nincs megnevezve,⁷⁴

Mise beteg lóért.

Silek nevű, Kecskemét melletti kerekegyházi lakos, bíróviselt gazdálkodó lova megbetegedett, és misét akart mondatni érte. A pap azt mondta neki: „Hogy gondolja azt Silek bácsi? Lóért nem lehet misét mondatni.” „De igen — mondta Silek bácsi — Soroksáron mindig misét mondatnak, ha beteg a jószág.”⁷⁵

Az eddig leírt gyógyszeres vagy babonás kezeléseken kívül hozzáértő emberek (pásztorok, kovácsok, borbélyok) művi beavatkozásáról is vannak adataink.

Érvágás „a jószággyógyító eljárások között régóta szerepelt... Tanúbizonyossága ennek a Bene község ásatása alkalmával talált marhaérvágó, amelyet vasból kovácsoltak és a hossza 16 cm volt.”⁷⁶ Írásos adatot legkorábban 1719-ből kapunk, amikor „Posta Lovak közül edgyet, hogy a Kovács meg vérzett 24 dénár” fizettségért.⁷⁷ Kovácsról már 3 évvel korábban (1716) is szó esik, amikor munkája végeztével 2 pint bort adnak neki a város pincéjéből. Az érvágást ezután a kovácsok rendszeresen végezték.

73 Gazdasági iratok. 1826—1827. 60. sz.

74 L. 35. sz. jegyzet.

75 Lázár János kecskeméti gyógyszerész közlése. 1978. Lázár Sándorné, szül. André Mária Kerekegyházán az 1800-as években megélt gyermekkori visszaemlékezése magnószalagról.

76 SZABÓ, 1938.

77 L. 27. sz. jegyzet.

A későbbi, 1787 utáni gyógykovácsok pedig ezt a gyakorlatot még századunk első felében is foglalkozásszerűen folytatták. 1724-ben a vármegye limitációja szerint 8 dénár,⁷⁸ 1812-ben pedig 12 krajcár volt az érvágás díja. A korábbi időkben a patkolás mellett az érvágást is végezték a cigányok. Az érvágásról századunk harmincas éveiben sem mondtak le.

Szájtisztítás is rendszeresen szerepel a kovácsok számláján. Okát és lényegét forrásaink nem árulják el, de az érvágássnál jelentősebb művelet lehetett, ha 1724-ben az érvágás 8 dénáros díjával szemben szájtisztításért a vármegye 12 dénárt állapított meg. 1812-ben viszont ugyanazon limitáció szerint már mindkét beavatkozásért 12 krajcár járt. Szájtisztításhoz rendszeresen használták a fokhagymás ecetet. N. Herczeg János perceptor 1812-ben fokhagyma áraként egy forintot számolt el.⁷⁹

Magától értetődő, hogy az érvágó és szájtisztító kovácsok a kezük alá kerülő állatok betegsége iránt sem voltak közönbösek. Elsősorban közülök kerültek ki a kuruzslók is a már eddig ilyenekként említett kiáltó orvosok, orvosasszonyok és a cigányok mellett. Mindezekon kívül azonban 1793-ból ismerjük még névszerint Pauer Jánost, aki Szegedről jelentkezett a marhadög gyógyítására⁸⁰, Kecskeméten a téglavetők között putriban lakó Koncz István parasztorvost 1851-ből⁸¹, napjainkban pedig Papp Pált, a juhokat gyógyító Tánzos Pétert, a marhákhoz értő Polyák Ferenc fafaragót Matkópusztán, Helvécián pedig a bárányherélőként működő Pálfi Ferencet.

A kuruzslókon kívül a boszorkányokról is van némi adatunk, akik állatokkal kapcsolatban bűbájoskodtak.

1696-ban a Czigány János nénje elleni fassió (eljárás) során az 56 éves egyik tanú vallja: „Hallotta a feleségétől, hogy hallotta Kecskemétről, hogy a (Kecskésné) tehene kezdvén száradni, ment a Czigány János nénjéhez valami kenő orvosságért, adott is nekie a Czigány Asszony, meg parancsolván nekie, hogy majd oda valami megyen, de meg ne ijedgyen tőle, Kecskésné az kenést véghez vitte... beröpül... hozzájuk egy Lud, mondgya a Fia, imhol jó már az ördög és üttközött ezen fatensnek az házában, megyen oda Kecskésné... valamit kérni. Gallyai János mondgya, hogy Eő látta, hogy meg üttközött s az után csak el vezett, de nem tudja micsoda.”

A Vecseri Péter elleni fassio során ugyancsak 1796-ban az egyik tanú vallomása a következőképpen hangzott: „Hemző István Kecsk. Annor. 40. jurat. Hallotta Vecseri Péter szájából, hogy azt mondotta, az tehenet

78 Elegyes iratok. 1662—1724. Limitációk. 1724.

79 Elegyes írások. 1808—1819. 15. sz.

80 Levelek. 1793—1794.

81 Elegyes írások. 1851. 5. sz.

nyuzzák meg, tarabollyák el, *ollyan füvet tud ő, hogy azzal úgy meg csinálja, hogy szintén olyan lészen, valamint az előtt.*'⁸²

1748-ban az elveszett jószág megkerítésére fordultak babonasághoz: „... hogy némely béres Legény és Szolgáló Leány..., hogy az Akasztó fainál lévő kerékrül északának idejin a Száraz ember koponyát el hozták és el *veszett ökreiknek vissza kerítésében* babonássan adhibeáltak (viselkedtek) ... 30 és 30 korbacsokkal büntettettek ...”⁸³

129 év múlva 1825-ben a közgondolkozás gyökeres megváltozását jelző esetre példa lehet Paréj János büntetése. „Paréj János ellen bé bizonyosodván: hogy a' midőn Ő a' Zöld Erdei Kortsma környékén kotsijával és Lovaival el akadt volna azon babonás és okos értelemmel biro emberhez felettébb alaton gondolkodás és ki fejezés mellet, hogy Benkó Susanna Molnár Antalné az ő *Lovait meg igézte a'* nevezett Aszonyt több izben fel taszintotta és meg öklözte: minekutánna bubajos gondolkozásáért meg dorgáltatott Benkó Susannának meg veréseert Száraz vereség dijjában vis (vagyis) 6. forint Pengő Pénzbeli forintoknak meg adásában marasztaltatott 's ezen Itéletnek végre hajtására Senator Tóth Antal Ur ki küldettetett.”⁸⁴

A XVIII. század végéről értékes adatokat tartalmaz egy ismeretlen szerzőtől származó, a kecskeméti városi levéltárban őrzött, „Orvosi Könyv” néven ismert kéziratos füzet.

Csömörlés ellen vedd a' ló ganajt, tölcs egy kis eczetet reá, azután facsard meg, avagy Szürd meg, add meg innya a' levit használ.⁸⁵

Vesztés (rontás). Akármely Szarvasmarhának, vagy Lónak, melly a' vesztés miatt semmit nem ehét, csak el szárad, igen használ ha t. i. ezen gyökeret (Sz. János gyükere) tiszta vízben jól meg ásztatván, és ruhat bele mártván, az el száradott marhát véle mosogatod, az állat viszont meg hízik és meg gyógyul... Jegyezd meg: Ezen gyökér 3szor virágzik esztendeig, karácsony Szombattyán, Husvétkor, Sz. Ján. napján: ezen időben kell haszonra ásni... Akiezt a gyökeret magánál hordozza, vagy házában tartya, semmi boszorkányságtul ne félylen.⁸⁶

⁸² Szilády Károly levéltáros jegyzetei. LIV. sorozat Adatok Kecskemét város történetéhez. II. k. 1696. 1.

⁸³ PAPP, 1933.

⁸⁴ Tanácsi jegyzőkönyv. 1825. I. k. 246. 1.

⁸⁵ Pax corporis Könyvecske. 1798. „Orvosi Könyv”. 15. 1.

⁸⁶ Ugyanott. 14. 1.

Légyrül.

Elmennek a legyek, ha a' bűdös Bankának tollával füstölöd a házat. — Más. A tök levelét égesd meg a' Szobába, vagy főzd meg a' tököt vízben, annak vizivel öntözd a szobát.⁸⁷

Lófereg (lótetű).

Ha Ló fereg vagyon a kutban, vagy akár minemü, Bibicz Madarat rekesz oda, mind ki veszik.⁸⁸

Lóru.

Azt mongya Plinius, hogy ha a farkasnak fogát a' lóra függeszted, igen sebes járó lesz. — Ha a' Csikónak fejét gyakran mosod hideg vízzel, nagy feje lesz. Ha pedig a' nyakát mosod meleg vízzel, igen nyól és szép serénye lesz. — Más. Kend meg nyáron a' lovat, vagy más barmot tök levelével, és légy nem lepi. Ha köhög a ló, törd meg a babot, és keverd össze árpa liszettel add neki innya, meg gyógyul. Ha a' lónak háta fel törik, sült veres hagymával amint el álhattya bé kell kötni, és meg nyól a szőre. Ha pedig fereg vagyon benne, égesd meg a lo csontot, és avval hintegesd, vagy lud ganéjjal kend be, igen hasznos mind a' kettő, még a szarvas marhánakis. A ló ha nem ganéjolhat tölc faolajat a' Szájába.⁸⁹

Megigiztetés.

Akár koros ember, akár gyermek, akár marha meg igéztetnek, ezen gyükérnek porával füstöltessenek meg egy nehányszor, hathatósan használ, és gyógyít.⁹⁰

Féregrül.

Ha fereg vagyon a' Marhának sebébe, egy garas ára kék követ törj meg, három vagy négy kalán tejfelt tölc reá, keverd meg, kend vele, de előbb a féregből ki kell tisztítani, és a sebet ki mosni, meg gyógyította környülötte kalamással kend meg, hogy a légy ne lepje. Próbált.⁹¹

87 Ugyanott 195. 1.

88 Ugyanott. 194. 1.

89 Ugyanott. 22. 1.

90 Ugyanott. 14. 1.

91 Ugyanott. 21. 1.

Marhárul.

Ha a' Marha *nem vizelhet* törd meg a' fog hagymát, dörgöld meg véle a természetét, meg indul a' vizellet. Más. Egy egész vékony tormát márcs eczetbe, huzd az ökörnek vizellő tokjában told be, tercsd benne egy kevésé, hadd járja meg az ereje . . .⁹²

Marha dögrül.

Tengeri pókot kell ásztatni arrul kell itatni. Más. Paprikát, Borsot, fog hajmát, sót, füstös sást eczetben meg főzni azzal itatni, száját mosni. Probált.

Veszett kutya marása ellen.

Igyék kutya vért, semmit sem árthat neki, vagy Azon kutyának szőrével kell kötni a sebet⁹³

A kutyát szoktatni.

Tégy egy darab kenyeret a hónap alá, tarcsd ott mig meg nem izzad, és vesd neki.⁹⁴

Medve Háj

. . . A Méheknek is igen hasznos, hogy a' farkas, vagy tolvaj méhek azoknak ne árcsanak, ha azoknak be járó lyukát ezen hájjal meg kened.⁹⁵

Mindezek a tapasztalati (rationális) és a javallati (irrationális) eljárások a nép ismeretanyaga, illetve hiedelme volt és eszköze maradt az állatbetegségek elleni küzdelemben akkor is, amikor (1787) a vizsgázott gyógykovácsok, majd a XIX. század elején a barom orvosoknak titulált állatorvosok álltak az ő feladatukat korábban ellátó orvosok, borbélyok, kovácsok, parasztorvosok, kuruzslók és javasasszonyok helyébe. Kecskeméten a gyakorlatot folytató első gyógykovács Benkő Bernát volt (1787).⁹⁶ Városi állatorvossá az itt működő több állatorvos közül elsőként Szokola Józsefet nevezték ki 1849 őszén évi 120 pengőforint fizetéssel.⁹⁷

92 Ugyanott. 22. 1.

93 Ugyanott. 52. 1.

94 Ugyanott. 29. 1.

95 Ugyanott. 13. 1.

96 Tanácsai jegyzőkönyv. 1787. I. k. 246. 1.

97 Tanácsai jegyzőkönyv. 1849. 226. 1.

A szakemberek fellépése után is több emberi gyógmód mellett három állatgyógyászati eljárás is följegyzésre került Schifferdecker Sámuel, evangélikus iskolamester, Petőfi tanítója „Notationes Variæ” feliratú jegyzőkönyvében (1819—1845).⁹⁸

Bögöly ellen a lovakat szelíd zöld kenderrel kell megtörölgetni.

A pondró kihull a marhából vagy sebjéből, ha sárga gyopárfüvet „kött a nyakába.”

Hogy a Juhok meg ne mételyesedjenek. October végén vagy November elején mikor száraz derek járnak 100 darab Juhra kell adni 2 font zöld dio haját, árnyékon szárítottat, porrá törve egy font Szappanfölddel (Federveiszszal) egy kevés korpával és lug(?) sóval keverve. Ezzel a rendel háromszor egy más után kell adni és ha csak lehet száraz legelőn kell jártatni, legalább két hétig, hogy semmi vizet ne kapjanak a Juhok. Jo a Juhokkal dohány levét is itatni.

A XIX. század közepén Magyar Mythologia⁹⁹ című könyvében azt írja Ipolyi Arnold, hogy a ráolvasáson kívül a bűbájosok, a javasasszonyok, a boszorkányok és a kuruzslók is megtanultak „füben, fában, falevéiben babonáskodni.” A víz és a tűz sem hiányzott eszköztárukból. A marháknak tűzön való áthajtása (lustratio) hitük szerint megóvta azokat a betegségtől. Az embereknek is hasznukra vált szerintük a tűz átugrása. Már Ovidius tesz erről említést: „per flammæ saluisse pecus saluisse colonos”¹⁰⁰

A víz — amint Ipolyi leírja — harmat alakjában harmatszedés útján jutott szerephez Kecskeméten. A „kecskeméti néphit szerint: sz. György napján virradóra a juhászok lepedőt vesznek és kimennek a legelőre v. vetésekre, rájuk terítve a lepedőt magok után huzzák, szüntelen a szavakat mondván: *szedem, szedem mindennek felét*; miután a lepedő egészen nedves, belőle a harmatot, egy arra elkészített uj bögrébe kicsavarják, s az akol vagy istálló hodaljára, hol a teheneket vagy juhokat fejkik, elássák, ezt a babonás hittel teszik, hogy a juhoknak és teheneknek tejük lesz, s hogy azt a gonosz asszonyok el ne vegyék.”

Ugyancsak Ipolyi szerint a kecskeméti ember kezében a nyírfa seprő és annak nyele is hasznos lehetett: „egy kecskeméti gazda vesz a vásáron tehenet, az eladó jó tanácsot is ad hozzá, hogy idővel ne talán rugós volna, vagy tejét elvesztené, teritené be az abroszszal, mely karácson estején az asztalon volt, s fogjon nyírfa söprőt, azzal verje el. Az alkalom vártnál hamarabb attá magát elő; az uj gazda a tanácsot követte, s ráadásul még a söprő vastag nyelivel is irgalmatlanul elveri; a baj elmúlt; s összejöve az előbbi

98 SCHIFFERDECKER Sámuel: Notationes Variæ 1819—1845.

99 IPOLYI, 1929.

100 Ugyanott. 274. 1.

birtokossal, köszöni neki a jó tanácsot; igen ámfeleli emez, de én nem mondtam kegyelmednek, hogy vastagával üsse, mert lám feleségemet ütötte agyon.”

Ipolyi szerint a nép fűben, fában, falevélben, sőt tűzben, vízben véli a babonás erőt. Ezzel szemben Joós Ferencnek¹⁰¹ századunk harmincas éveiben gyűjtött 302 javallatának alig némelyikében van vegyi vagy növényi anyagnak szerepe. Ezért is értékes és kincset érő ez a gyűjtemény. Ezt a kincset a kecskeméti pusztai tanítók a tanyai nép ajkáról lopták le. Az állatokra vonatkozó, számunkra különösen nagy jelentőségű 95 javallatban egy-egy mondóka vagy vallásos cselekmény, illetőleg valamely személyhez, állathoz tartozó anyag és tárgy a cél elérésének eszköze. A cél pedig három irányú: a megelőzés, a gyógyítás és a jóslás. Az alkalmazott eljárás módozatait ezeket a célokat szolgáló három csoportba soroltam be.

Megelőzés

A megelőzés jelenti az elhárítást, az elősegítést, a tilalmat és az ártást, vagy legalább is ezek előkészítését.

1. A kutyának Szent György napkor kalácsot kell adni, hogy hűséges maradjon. (1933. Miklóstelep)

2. Luca napján az asszonynak egész nap ülnie kell, hogy a tyúkok a rákövetkező esztendőben elüljönnek (koteljanak). (1935. Nagybugac)

3. Ahol a tyúk kotel, ott nem szabad faragni, mert avval elvágják a kikelő csirke nyakát. (1935. Uo.)

4. A tojást nem szabad az asztalra tenni, mert akkor nem kel ki. (1935. Uo.)

5. Naplemente után csak úgy szabad a háztól elvinni a tejet, ha egy kis sót teszünk bele. (1935. Uo.)

6. Űszögös (?) napokon nem szabad tojást ültetni, mert mind megzápul. (1935. Uo.)

7. Naplemente után nem szabad tojást kiadni a házból, mert nem tojnak a tyúkok. (1935. Uo.)

8. A kikelt baromfit kilencféle rongy fölött meg kell füstölni, hogy ne fogjon rajta a rontás. (1935. Uo.)

9. Akácvirágot sz. György nap előtt nem szabad bevinni a lakásba, mert megvakul a kis csirke. (1935. Uo.)

10. Seprővel nem szabad a disznót ütni, mert akkor nem nő. (1935. Uo.)

101 JOÓS, 1933, 1934, 1935.

11. Ültetni való tojást addig nem szabad senkinek adni, míg mi nem ültettünk. (1935. Uo.)

12. Ha a tyúk a tojásokon ül, nem jó vadvirágot bevinni abba a helyiségbe, mert rosszul kelnek a kis csirkék. (1935. Sóhordó úti iskola környéke)

13. Ha kikel a kis csirke, vegye a gazdaasszony mind a kötőjébe. Járja velük körül a tanyát és mondja: Hiss te! A szarka nem viszi el az ilyen kis csirkét. (1935. Uo.)

14. Ha idegen kerüli meg az istállót, elapad a tehén teje. (1935. Uo.)

15. Két karácsony között (nagy karácsony, kis karácsony) ne legyen száradni való ruha a padláson, mert különben elhullik a jószág. (1935. Miklóstelep)

16. Este nem szabad a tejet széthordani a háztól, mert rugós lesz a tehén. (1935. Szikra)

17. Karácsony éjfélkor piros almát dobnak a kútba. Azzal a vízzel, amivel a piros almát is kimerítik, megitatják a jószágot. (1935. Selyemhegyi iskola környéke)

18. A karácsonyi asztal alá tett szénából készült fészekben jól ülnek a tyúkok. (1935. Uo.)

19. Igen elszaporodnak annak a galambjai, aki valamely aratáskor a legelsőnek látott csomóból (gabonakeresztből) a legfelső, ún. papkévét ellopja és fölteszi a padlásra. (1935. Uo.)

20. Luca napján más tanyából hozott vödör vízzel kell megitatni a tehenet, akkor sok tejet fog adni. (1935. Urrét)

21. A malacokat csak pénteken szabad elválasztani. A malacok anyja így újra hamar vemhes lesz. (1935. Uo.)

22. Luca napján a malomban a garatból fél-fél marék gabonát kell szedni köténybe vagy zsebbe. Ha a szárnyasok azt megeszik, korán kezdenek tojni és korán ülnek el. (1935. Uo.)

23. Ugyanezen a napon és ugyanilyen jó hatása van, ha napfelkelte előtt friss vakondtúrásból egy marék földet szedünk és azt a tyúkok fészkebe szórjuk. (1935. Uo.)

24. Ha új macska kerül a házhoz, korommal meg kell az orrát kenni, hogy ne menjen el. (1935. Borbápuszta)

25. Ha a tojást elültetéshez zsíros kézzel fogjuk meg, háromlábú csirke kel ki belőle. (1935. Uo.)

26. A tojásból kikelt csirkéket meg kell köpködni, hogy a rontás ne fogjon rajtuk, (1935. Uo.)

27. Ha a következő esztendőben sok tojást akarunk, akkor az első új gabonaőrlés nyolcad napján kenyeret kell sütni. A kenyér kiszedése után a

kemenceszájánál levő friss koromhoz kell dorzsolni a tyúkok hátulsó részét. (1935. Árpádszállás)

28. Ha hízó disznó van a háznál, azt nem szabad a cigány asszonynak meglátnia. A cigány asszony ugyanis olyan varázslatot tud, hogy a megnézett idegen disznó azontúl az ő disznaja hasznára eszik. (1935. Szarkás)

29. A kisesírkék rontástól pusztulnak. A rontást úgy viszik végbe, hogy elpusztult csirkéket raknak egy kosárba, azt idegen helyről hozott szalmával letakarják s idegen tyúkökban ásott gödörbe eltemetik. (1935. Kisfáipusztá)

30. Ha a kotlóst pénteken ültetik el, jól kelnek a csirkák. Ha sok jércét akarunk, kötényből kell a tojásokat a fészekbe önteni. (1935. Uo.)

31. Éjszaka nem szabad megfogni a csirke lábát, mert elpusztul. (1935. Koháryszentlőrinc)

32. Ha vizes seprűvel megsepergetik a tehén balfelét, nem lehet azt megrontani. (1935. Uo.)

33. Boszorkány hírében állott T.-né és lánya P. Istvánné is. Utóbbi egy szemtanu karácsony böjtjének éjszakáján látta, hogy éjfélkor egy seprűt fogott a kezébe, fejére pedig lepedőt terített. A seprűt és egy istrángot tartva a kezében végigment az országutat szegélyező árokparton és azt mondogatta: „szedem a hasznot, szedem a hasznot!” A környékbeli lakosok ennek a titkos praktikának tulajdonítják, hogy P.-nének annak ellenére, hogy csak egyetlen bürgéje van, mégis több eladni való teje, túrója van, mint aki négy-öt tehenet fej. (1935. Közlöny Évkönyv, 1933.)

34. Tyúkot holdfogytakor ne ültess, mert a csirkék elhullanak. (1934. Felsőszentkirály)

35. Pulykát, tyúkot növo holdkor ültess, nehogy elhulljon a kikelő baromfi. (1934. Borbápusztá)

36. Ha pénteki napon fiadzik meg először a disznó, a malacai el fognak döglenni. (1934. Uo.)

37. Addig nem szabad kölcsön adni tojást, míg a gazdaasszony maga nem ültetett, mert különben abban az évben nem sikerül a költése. (1934. Uo.)

38. Tyúkköltéskor férfikalapba kell rakni a tojásokat, hogy sok kakas keljen belőle. A kalapból egyszerre kell a fészekbe önteni mind a tojásokat, így egyszerre kelnek ki a csirkék. (1934. (Több helyről))

39. Nem ronthatják meg a tehenedet, ha a tejét a lajtorja túsökén keresztül szűrod. (1934. Pleskó Lőrinc öreg gazda közlése.)

40. A holdfogytával kelt csirke mind elhullik. (1934. Pleskó L.)

41. Karácsony éjszakáján tégy szénát az ünnepi asztal alá. Amely jószágod eszik ebből a szentelt szénából, az egész évben egészséges lesz. (1934. Pleskó L.)

42. Luca-napkor a tyúkokat piszkafával piszkáld meg és mondd: Tojás, kotlós legyen! Akkor a jövő évben mind jó tojó lesz. (1934. Nyír)

43. Kenyeret tejbe vagy tejes kávéba nem szabad aprítani, mert akkor véres tejet ad a tehén. (1934. Városföld) Ugyanezt a tanácsot Koháryszentlőrincen azzal hangoztatják, hogy megszegése esetén kirepedezik a tehén tőgye. (1934. Koháryszentlőrinc)

44. Luca-napkor árpát kell adni a tyúkoknak, hogy jobban tojjanak. (1934. Koháryszentlőrinc)

45. Naplemente után nem szabad tejet adni, mert elapad a tehén. (1934. Ballószög)

46. Ha hanvas (?) pirítóst adsz a kutyádnak, nem veszedik az meg akkor se, ha veszett kutya harapja meg. (1934. Uo.)

47. Farkaskörmös (hátsó lábom belül hatodik köröm) kutyán nem fog a veszettség. (1934. Uo.)

Gyógyítás

1. A szemmel megvert tehénnek a sajtárjába tüzes patkót kell tenni és rá tejet fejni. (1934.)

2. Ha valaki a gyenge baromfit megverte szemmel, annak a valakinek a ruhája belsejéből rojtot kell szakítani. Ezt a rojtot keverjük össze karácsonyi morzsával. Szórjuk tűzre és a füstjével füstöljük meg a baromfiakat, (1935. Nagybugac)

3. A hasfájásos lónak vagy tehénnek az orvossága ez: Egész karácsony-éjjelen hagyj egy sapkát vagy kalapot az asztalon heverni. Visszakézből veregesd meg azzal az állat hasát és meggyógyul az. (1934. Felsőszentkirály)

4. Ha a kicsirkék sipákolnak, kócosak, szemverés érte őket. Ez ellen három reggel egymásután nedves seprűvel veregesd meg őket. Míg ezt teszed, megszólalnod nem szabad. (1934. Borbápuszta)

5. Az olyan tehenet, amelyiknek nincsen fia és gyanus, hogy nem adja le a tejet, etesd meg a farka végéről és köldökéről szedett szőrrel. Azután biztosan jó tejelő lesz. (1934. Koháryszentlőrinc)

6. Ha tyúkökban járván megtelik a ruhád tetűvel, járd körül a kutat kilencszer, mind kitisztul a ruhádból a féreg. (1934. Ballószög)

7. A rontást meg kell keresni és a köszöb alá elásni, akkor megszűnik a hatása. (1934. Felsőszentkirály)

8. A beavatott ráolvasó úgy meg tudja rázni a bodzát (bodzafát), hogy a disznóból mind kihullik a kukac. (1934. Pleskó Lőrinc)

9. Pleskó Lőrinc öreg gazda 55 évvel ennek előtte szemtanuja volt egy érdekes patkánybűvölésnek. Csányteleken a Tisza mellett történt az eset egy vízimolnár. Honnét honnan nem rengeteg patkány jött elő. A vízimolnár, akinek Ilona Gábor volt a neve, a jelenlévő őrlő közönséget felparancsolta a kocsikra, Szigorúan meghagyta, hogy a patkányokhoz senki még egy szalmaszálat se merjen dobni. Azután bement a malomba és egy zsákban kihozott egy vékányi tiszta búzát. Azt vékonyan, hosszan elszórta és így szólt a patkányokhoz: Egyetek kedves jószágaim! Azután menjetek a rétre Pallavicini levelényi major magtárában sok tiszta búza van, ott jó sorsotok lesz! A patkányok felették a tisztabúzát, azután eltakarodtak. Egyetlen egy sem ment közülök a malomba. (1934)

10. A hónap harmadik péntekjén éjjeli tizenkét órakor az asszony hálóingével meg kell verni a gerendát, akkor a patkányok mind eltakarodnak a háztól. (1934. Pleskó Lőrinc)

11. Ha valahol sok bolha van és azokat ki akarják irtani, így kell cselekedni: Három egymásután következő pénteken ki kell söpörni a szobát. De a szemetet csak a harmadik pénteken lehet kivinni, addig össze kell gyűjteni odabenn egy sarokban. Harmadik pénteken éjszaka egy asszonynak le kell vetkőznie meztelenre és söprűn körül kell lovagolnia a házat. Amikor a szoba ablaka előtt ellovagol, be kell kiáltania: Itthon vannak-e a kis feketék? Valaki bentről feleljen rá így: Nincsenek. Ezután a seprűs asszony bűvös szavakat mormolva, amit tilos elárulni, még háromszor körül nyargalja a házat és úgy irányítja a bolhákat. A harmadszori körülfutás után arrafelé szalad a kisöpört bolhákkal, amerre azokat küldeni akarja. Másnap nem lesz a házában bolha. (1934. Koháryszentlőrinc)

12. A téli bolhaküldés a következőképpen történik: Karácsony böjtjének éjjelén három foghagymagerezdet kell kézbe venni. Ezzel háromszor meg kell kerülni a tanyát. Első kerüléskor kérdezni kell: itthon vannak-e a feketék? Erre egy foghagymagerezddel vonást kell húzni az ablakra. Ezután a foghagymagerezdet el kell dobni. A második kerülésnél ugyanúgy kell eljárni. Mikor a harmadik kerülésnél hangzik a felelet, hogy „A feketék itthon vannak”, mondja a kerülgető: „Elküldöm, menjenek pl Masaryk elnök (vagy más haragban álló) tanyájára. „Akkor a bolhák el is mennek. (1943. Törökfái)

13. Bíró Imréné a derékfájást a következő ráolvasással gyógyította: Elméne Jézus Krisztus urunk Jeruzsálem városába. Fölméne a nagy kühídra. Megbotlott az ő szamarának lába. Leszálla és rátevé az ő szentséges kezeit és mondá: Csont a csonthoz, hús a húshoz, bőr a bőrhöz, szőr a szőrhöz, fuss, fuss, fuss! Atyának, Fiúnak, Szent Lélek Istennek nevében

ámen. Ezután háromszor keresztet jelült a fájó helyre, hogy megszüntesse a fájdalmat. (1934. Bugac)

14. Hogyha a kis pulykát megverik szemmel, akkor azt a maga tojás-haján meg kell füstölni rosta felett. (1935. Nagybugac)

15. Karácsonyi asztal alá tett kalappal, nyújtófával meg kell veregetni a beteg jószágot, mindjárt jobban lesz. (1935. Selyemhegyi iskola környéke)

16. Ha a tehenet valaki megrontotta, a fejödénybe éles kést kell tenni. A kifejt tejből a konyhaküszöbre kell önteni és azt ott baltával megverni. Biztosan eljön a tehen megrontója és akkor azt lehet megverni. (1935. Uo.)

17. A kukorékoló tyúkot a küszöbre fektetve le kell fejezni. Ha a levágott fej befelé esik, a háziak közül hal meg valaki, ha az udvar felé esik, akkor meg a jószágból hull el valamelyik. (1935. Uo.)

18. Ha nem jól keltek a tojások, kenyérsütés után a zápot a kemencébe kell dobni. Jajgatást hallunk. A hangról megismerjük, ki volt a rontó. (1935. Uo.)

19. A kicsirkék rontástól pusztulnak. A rontást úgy viszik végbe, hogy elpusztult csirkéket raknak egy kosárba, azt idegen helyről hozott szalmával betakarják s idegen tyúkólban ásott gödörbe eltemetik. (1935. Kisfái)

20. Állatokból a férgeket így lehet kiszámlálni: Korán reggel napfelkelte előtt ki kell menni a jószághoz és ott háromszor egymásután mondjuk ezt: „Az én disznómban van kukac 9. Nem kilenc, hanem 8. Nem 8, hanem 7. Nem 7, hanem 6, Nem hat, hanem 5. Nem 5, hanem 4. Nem 4, hanem 3. Nem 3, hanem 2. Nem 2, hanem 1. Nem 1, mert nincs benne semmi!” Ezt három reggel meg kell ismételni. De vigyázzunk, hogy éjfél-től a mondóka végéig senkihez egyetlen szót se szóljunk. (1935. Árpádszállás)

21. Az eladott borjúnak a szőréből le kell vágni egy keveset és azt a tehen (az anyja) nyelve alá kell tenni, akkor nem fog bógni az a fia után. (1935. Urrét)

22. Ha lidérctoajtást tojna a tyúkod, vedd azt visszakézből a háztetőn keresztül és ahová leesett, ugyanott ásd el. Ezek után rendes tojásokat fog a tyúk tojni. (1934. Felsőszentkirály)

23. A tyúk ha kukorékol, kárt és veszedelmet jelent. Csapd le baltával a ház küszöbén a fejét. (1934. Bugac, Városföld, Szentkirály)

24. Ha valahol pusztul az aprójószág vagy a disznó, az elhullott állatokból néhányat ki kell vetni az út mellé, mindjárt megáll a dög. (1934. Borbáspuszta)

25. Az új macskát tükörbe kell nézetni, úgy megszokik a háznál. (Ballószög)

26. A patkányokat a háztól még így is el lehet küldeni: Éjfél-tájban kösd magad elé egy öreg asszony kötőjét. Szótlan menj a patkányfészekhez.

Szedj innen kikapart földet a kötődbe és ezt azon az úton szórd el, amerre a patkányokat küldeni akarod. A patkányok holtbizonyos, hogy eltakarodnak. (Pleskó Lőrinc)

27. A beteg gyermeket fekete macska farkával kell cirógatni, akkor meggyógyul. (1935. Hetényegyháza)

28. Ha valakit a boszorkány megrontott, kifordított inget vegyen magára. Akkor megfoghatja a boszorkányt és az kénytelen lesz visszacsinálni a rontást. (1935. Borbáspuszta)

Jóslás

1. Ha pénteki napon fiadzik meg először a disznó, a malacai elfognak dögleni. (1934. Borbáspuszta)

2. A holdfogytával kelt csirke mind elhullik. (1934. Pleskó Lőrinc)

3. Amelyik lány a kutyát szereti, nem veszi el senki feleségül. (1934. Koháryszentlőrinc)

4. Annak a legénynek, aki a kutyát szereti, boszorkány lesz a felesége. (1934. Uo.)

5. Amely házon fecskéfészek van, abba nem üt a villám. (1934. B. J. közlése)

7. Ha a fecskék alatt szállnak, nagy eső lesz. (1934. Hetényegyháza)

8. Ha a hangyák feljönnek, eső lesz. (1934. Pl. Pleskó Lőrinc)

9. Ha valamely házban vemhes tehén van, meg kell figyelni, ki az első látogató. Ha férfi, akkor bika, ha nő, akkor üszőborja lesz annak a tehénnek. (1935. Lakitelek)

10. Ha a kotlóst pénteken ültetik el, jól kelnek a csirkék. (1935. Kiszfái)

11. Ha utunkat a nyúl jobbra keresztezi, szerencsét, ha balra, szerencsétlenséget hoz. (1935. Árpádszállás)

12. Ha valaki megy valahová és nyúl fut el előtte, ahová megy, ott megverik. (1935. Koháryszentlőrinc)

13. Ha tarka lovat vagy kéményseprőt látunk, fogjuk meg ruhánkon a gombozt, hogy szerencsénk legyen. (1935. Borbáspuszta)

14. Aki húsvét napján kolbászt reggelizik, azt nem csípi meg a kígyó. (1935. Izsáki úti iskola környéke)

15. Ha a kakas kukorékol a konyhaajtón, váratlan vendég jön. (1935. Nagybugac)

16. Ha a kakas este kukorékol, azon éjjel tolvaj jön a házhoz. (1935. Uo.)

17. Aki számárral találkozik, mondja tizenháromszor, hogy „Kezeit csókolom!” Még aznap találkozni fog szívbéli választottjával. (1935. Miklós-telep)

18. Ha a lány megy valahová, tartsa számon az úton látott szürke lovakat. Az a férfi, akivel a századiknak látott szürke ló után találkozik, a férje lesz, ha kezét tud vele fogni. (1932. Uo.)

19. Szerelmes lesz a legény a lányba, ha ez annak a kapuja küszöbje alá decemberi teliholdkor békát ás el. (1935. Árpádszállás)

20. Csúnya, szeles idő lesz, ha kiabál Nagy János madara (harkály). (B. J. közlése)

Joós Ferenc három részletben (1933, 1934, 1935.) megjelent közleménye után három évre (1938) került kiadásra Szabó Kálmán gyűjtésének az eredménye 34 kórformának és azok gyógykezelésének ismertetése. Az 1950-ig terjedő, legújabb időből származik Kellermann Sándor¹⁰³ több megyére terjedő gyűjtése, melynek Kecskemétre vonatkozó része 126 kóresettel és azok 273 kezelési¹⁰⁴ módjával kerül ismertetésre. Még későbbi (1969) Lovas András Bugacon gyűjtött 5 esete. Végül 1978-ból 6 gyógyító eljárás leírása tölem származik.

A következő összeállításban megkísérlem lehetőleg állatfajok és azokon belül a betegségek szerinti csoportosítást megvalósítani. A közlők nevei — sajnos — csak elvéve szerepelnek a gyűjteményben. A gyűjtők személyét a tőlük származó szövegrész után nevük kezdőbetűivel jelzem.

LÓ

Daganat a szájban

Mézes borral mosogassuk. (Helvécia. K. S.)

Nyelvférgesség

Ha a nyelven lévő szemölcsök gyulladásban vannak, azok megnyúlnak és férgekhez hasonlítanak. Ezeket egy tégladarabbal le kell dörzsölni. Ecet, méz, összevagdalt fokhagyma, kevés korom keverékével alaposan bedörzsöljük a nyelvet és ezt naponta megismételjük mindaddig, amíg a nyelv teljesen rendbe nem jön. (Bugac, K. S.)

Fekélyes foghús

Csurgassunk egy pohár ecetbe egy kanál mézet és gyakran mosogassuk vele a foghúst. (Kecskemét. K. S.)

102 SZABÓ, 1933.

103 KELLERMANN, 1968.

104 LOVAS, 1968.

Mozgó fogak

Só és tormagyökér reszelékével dörzsöljük a foghúst.

Egy csepp kámfor, $\frac{1}{2}$ pohár pálinka, 1 csepp vitriol, $\frac{1}{2}$ pohár víz. Szorgalmasan dörzsöljük vele a foghúst. (Kecskemét. K. S.)

Torokfájás

A nyaki mirigyek megduzzadnak annyira, hogy esetleg az állat nem tud nyelni. Legelső tennivaló, hogy a nyakeret megnyitjuk, hogy a fölösleges vért leszívjuk. Ezt jó többször megismételni. Egyidejűleg dohánylevelet összekeverünk ecettel és salétromsavval. Ezt beöntés formájában szorgalmasan alkalmazzuk. A hatás fokozására szappant is használjunk. (Kecskemét. K. S.)

Tályogok a kólikás megbetegedések okai

Van hideg tályog, meleg tályog és vértályog. Hideg tályog, ha a ló füle hideg. Ilyenkor jó mélyen lyukat fúrunk a szügyébe és tályogot húzunk bele. A tályoggyökeret mondják tályognak. Ez a fekete hunyor (*Helleborus niger*) gyökere. A meleg tályogot nyers paradicsommal kell borogatni, amíg meg nem puhul és utána késsel felválni. Vértályog esetén a szájpaddás duzzadt és majdnem eléri a felső metszőfogak szélét. Sürgősen meg kell a lovat erelni. Erre két módszer van. Bele kell vágni a szájpaddásba és hagyni vérezni. Ha úgy találjuk, hogy már elég vér folyt el, akkor egy jó marék sót nyomunk a nyílásba. A másik módszer szerint ostornyéllal addig döfködünk az orrlyukba, amíg az elkezd vérezni. (Bugacpuszta, Kecskemét. K. S.)

A lónak egere van, ha véletlenül tollat vagy egérfészket eszik. Ilyenkor, kel, fekszik, veri magát a földhöz, szuszog, felpukkad. Egyedüli az ilyennek, hogy a pofája alatt a torkában lévő egeret megfogjuk és árral jól összeszurkáljuk. Azonkívül az orrlyukon keresztül meg kell füstölni. A füstöléshez csak lábról levetett kapcát használjunk vagy kék rongyot. Ha a kólikás nyugtalanság még erre sem múlna el, legjobb az állat végbelébe nyúlni és szappandarabkákkal a végbél falát szappanozni. (Bugacpuszta. K. S.)

Ha tollat vagy egérfészket eszik a ló, ugyanazon kólikás tünetek között, „egyedüli gyógyszere, hogy az egerét a torkán árral jól megszurkálják.” (Sz. K.)

Bélmérgezés vagy kólika

tünetei: bágyadtság, étvágytalanság, az állat kapar, a hasát nézi, a hasa felé rúg, kel-fekszik, hempereg, állandóan nyugtalankodik, a hátát púposítja, a hasát behúzza, félelmében kiveri a hideg veríték, fül, száj, a marhánál a szarvak hidegek, a lehelet meleg, forró, a has felfúvódik és az izzadság is hideg úgy, hogy már gyulladás fészkelte be magát a zsigerekbe. Ilyenkor már alig lehet segíteni.

Keletkezésének okai: tisztátlan takarmány, homok, por, szög, mérég, erős gyógyszer, meghűlés, az állat nem tud vizelni, bezabálás, a szelek útja elzáródik, férgek a gyomorban és a belekben, hosszú ideig tartó bélelzáródás, bélcavarodás, ütés, rúgás, felhalmozódott savak.

Gyógykezeléseinek eredményesebb módjai a beöntések, melyeknek különböző válfaját ismerjük. 1. Közöséges beöntés meleg vízzel, benne néhány kanál lenolaj és kis darab szappan belereszelve. 2. Ingerlő beöntés: friss vizeletbe 2 dg tubákpör; ezt $\frac{1}{2}$ liter vízben felfőzve átszűrjük, bele teszünk 1 kanál sót és szappant. 3. Lágyító beöntéshez 2 dg anyalevelet felfőzünk $\frac{1}{2}$ liter vízben és feloldunk benne 4 dg keserűsót. 4. Féreghajtó beöntések. Ha a vastagbelekben férgek vannak, akkor vegyünk fél marék ürmet, reszeljük hozzá 3 girizd fokhagymát, öntsük fel 1 pint vízzel és addig főzzük, míg a fele el nem párolog. Ekkor adjunk hozzá 1 liter halzsírt és fél marék dohányport. 5. Szélhajtó beöntés: 1 marék kamilla, 2 dg kömény, 4 dg szappan, 1 marék üröm 3 liter vízzel felfőzve és átszűrve. 6. Fájdalomcsillapító beöntéshez 1 marék korpát főzzünk $\frac{1}{2}$ pint vízben és főzés után $\frac{1}{2}$ óra hosszat terjéket áztassunk bele. 7. Gyógyító beöntéshez 2 liter meleg vizelet. (Kecskemét. K. S.) Vagy 2 dg dohányt főzzünk $\frac{1}{2}$ liter vízben és 4 dg szappant reszeljük bele. (Ágasegyháza és Kecskemét. K. S.) 2 dg vitriololajat cseppenként elkeverünk 5 liter vízzel, belefolyatunk egy evőkanál mézet és azt teljesen feloldjuk benne. Minden órában egy liternyi mennyiséggel beöntést alkalmazunk. (Kecskemét. K. S.)

Lovak felfúvódása

A ló gyomrában sok a bűdös levegő és az állat nem tud szelelni. Oka rossz, elégtelen gyomoremésztés vagy túlerős gyomorsav. Erre szolgál: tárnics, üröm, kínai gyömbér és porrá tört tojásbéj. Mindegyikből 2 dg összekeverve néhány köményt, borókabogyót és babért is keverjük hozzá. (Kecskemét, Ladánybene. K. S.)

Meleg ecetet meleg disznószírral összekeverünk és 10 percenként $\frac{1}{2}$ órán át 1 litert beöntünk. (Vacsihegy és Kecskemét. K. S.)

Vizes lepedővel betakarjuk a beteget és azt 5 percenként váltjuk. (Miklós telep és Kecskemét. K. S.)

Pokróc alatt hátán ülve hajszoljuk az állatot, míg a szelek meg nem indulnak. (Szarkás és Kecskemét. K. S.)

Tojásnagyságú, sárga, avas szalonnát bedugunk a végbélbe. (Kömcsög és Kecskemét. K. S.)

Hátulról számított 3—4. bordaközben csipeje magasságánál valamivel lejjebb bicskát szúrunk be lehetőleg mindkét oldalon a gázok eredményes levezetése céljából. (Kecskemét. K. S.)

A ló bélműködése megáll

A pipa füstjét be kell lehelteni. (Bugacpuszta és Kecskemét. L. S.)

Reszeljünk össze egy girizd fokhagymát, egy fej vöröshagymát egy darabka szappannal, szórjunk rá két marék sót, főzzük fel 2½ liter tejben és szájon át öntsük be. (Kecskemét. K. S.)

Kehesség akkor áll elő, ha nagyon sok vére van a lónak. Ha erre gyanú van, úgy 1—2 liter vér nyérése céljából meg kell erelni. Amennyiben a kehesség megfázásból ered, úgy hiányzik a testnek a párolgása. Így első gondunk legyen ennek a helyreállítása. Ezért szorgalmasan csutakolni kell az állatot, meleg ruhával dörzsölgetni és meleg ruhával jól betakarítani. Egyidejűleg forrásban lévő vizet néhány marék bodzavirágra öntünk. Ebbe a forrázatba csöpögtessünk bele fenyőgyantát. Naponta 1—2 litert itassunk meg az állattal. (Kecskemét. K. S.)

Tüdőguta

Hozzá nem értő ember képes egy lovat vagy akár saját magát egyszeri hajtással tönkretenni. Ilyenkor azt mondják, hogy a ló letört. Pedig nem igaz — tüdőgutája van. Vagy azt állítják, hogy agyonhajtották az állatot és ebben fulladozik. Ez úgy jön létre, hogy nagy mennyiségű vér tódul a tüdőbe és ettől a ló nem tud szuszogni. Locsolni kell a mellkast hideg vízzel, majd hideg vizes ruhával borogatni, terpentinnel jól megdörzsölni, fekete-kávé, pálinkát itatni és közben jól megerelni. (Köncsög és Kecskemét. K. S.)

Csikókeh

Tormát reszelünk és szagoltatjuk. A szügyet árral megfúrjuk 2 helyen, keressztülhúzzunk egy édesgyökérszálat, hogy a két vége kilógjon. Ez odahúzza a kehét. Ha nagyon feldagadna és a keh nem folya ki, úgy bicskával kell vágni. Erre kijön az egész keh. (Matkópuszta és Kecskemét. K. S.)

Szénapelyvát öntsünk le forró vízzel, pokróccal takarjuk le a lovat egészen fejével együtt és a gőzt leheltezzük be. Ezt naponta mindaddig ismételjük, míg a váladék meg nem indul.

15 km-es hajtással jól bemelegítjük, majd istállóba kötjük, mire a keh megindul. (Kerekegyháza és Kecskemét. K. S.)

Kehes ló mikor a kehet hányja, árpát főznek és zsákba öntve a ló fejére húzva gőzölik vele a lovat. (Sz. K.)

A ló megfázott, influenzás

Főzzünk fel darázsfészket és annak gőzét leheltezzük be a lóval (Sz. K.)

Vízkezelés

30 darab szárított és összetört pincebogár, egy darab tengerihagyma, $\frac{1}{2}$ kg szárított és megtört repkény keverékéhez annyi mézet adunk, hogy az sűrű péppé álljon össze. Ebből reggel és este 1-1 kanállal adunk. Egyidejűleg naponta kétszer adunk 2 dg reszelt szappant 2 dg fűzfakéreg porával keverve.

Vízbe higanyt teszünk, felforraljuk, a vizet leöntjük és ebből naponta megitatunk 2 litert. (Kecskemét. K. S.)

Rozsférgesség legjobb ellenszere a megpipáztatás. Egy cseréppipát dohánnyal megtömünk, rágyújtunk és a rendes pipaszár helyett egy nádszálat teszünk a pipába. Ezt a ló hátuljába dugjuk. A ló lélegzésétől a pipa tovább ég és a dohányfüst a ló belsejébe szivárog, amitől a rozsféreg kitakarodik. (Sz. K., Bugacpuszta s Kecskemét. K. S.)

Vérnyomásos bénulás

A lovat azonnal vezessük istállóba és addig locsoljuk meleg vízzel, míg az erős átmelegedés hatására a húgy meg nem indul. Egyidejűleg egy dl pálinkát öntsünk be a szájon keresztül. Nem szabad a nyelvhez érni és akkor nem fog az állat fetrengeni. (Helvécia és Kecskemét. K. S.)

Nehézség

A melly ló megdöglik, annak velejét vedd ki, erőssen aszald meg, és a' midőn meg száratt törd meg kosárban, az után amidőn a' nyavalya tartya, borban, vízben add bé neki, soha többé nem bántya. (Orvosi könyv, 23. 1.)

Vizelet eláll

Pár deci vízzel kevert rumot vagy pálinkát itatunk. (Sz. K.)

Csúdsömör

Rézgálicot összetörni és porával behinteni, vagy csak kocsikenőccsel bekenni. (Kecskemét. K. S.)

Kosz

Ólomgyökér összezúzva forró olajjal leöntve, 4 percig kell keverni. Az olajat átszűrjük vászonkendőn úgy, hogy a gyökerek visszamaradjanak. Ekkor összekötjük a ruhát, és minden használat előtt belemártjuk az előzetesen felmelegített olajba, melyet használat előtt jól felkavartunk. 12 óránként bedörzsöljük a koszos területet mindaddig, amíg a kosz el nem múlik. Ezzel a módszerrel elérjük, hogy a kiütések a felületre szóródnak. (Kecskemét. K. S.)

A ló rühössége

Kénport vajjal össze kell keverni és bekenni vele az állatot.

Növénypermetezéshez használt tömény nikotinoldatnak két dl-jét egy vödör vízben feloldani és a lovat vele jól lemosni. (Kecskemét. K. S.)

Sömör (viszketegség) gyógyítására büdöskővirág zsírral keverve. (Sz. K.)

Légy- és szúnyogcsípésnél bolhafű nedvével kell bekenni az állatot. (Felsőszéktó és Kecskemét. K. S.)

Legyek és szúnyogok ellen a lovak és szarvasmarhák megvédésére fokhagyma levét kiperéseljük és bekenjük vele az állatot. (Urrét és Kecskemét. K. S.)

Tárnicsot főzzünk vízzel és annak levével mossuk le az állatot. (Borbáspusztá és Kecskemét. K. S.)

Rovarcsípés ellen ólomvizes borogatást alkalmazunk, vagy ammoniákos vízzel mosogassuk. (Kecskemét. K. S.)

Darázscsípést vöröshagymával dörzsöljük be. (Kecskemét. K. S.)

Férgek és rovarok által okozott betegségek

A belekben, zsigerekben és a bőrben található. Keresztül-kasul fúrják, rágják magukat mindenben és nagy fájdalmat okoznak az állatnak. A férgek

jelenlétének ismertető jelei: farát dörgöli, az orrát dörgöli, az ürülékében szívós nyálkát találunk és a végbélnyílásnál nyálkás bevonatot. Az állat lassan eltátja a száját és ásít; a nyelv lepedékes, a szőr borzalt, fölfelé áll. Az étvágy szeszélyes; álmából felriad és reszket. A férgek által okozott kólikánál az állat a hátsó lábaival a hasa felé vág, farát az álláshoz dörgöli, végbelét kitolja, a végbél környéke fehér, folyékony, sajthoz hasonló anyag vonja be. (Kecskemét. K. S.)

Tetvesség lovon sós hamus zsír vagy ecettel kevert sós zsír. — Ha valamelyik állat letetvesedik, a száraz árvaganéját megégetik és annak hamujával dörzsölik be az állatot. (Bugac. L. A.)

Erősítő betegség után

2 marék új cipőszeget dobjunk bele 7 liter borba, amelybe 2 dl ürmöst kevertünk. Meleg helyen hagyjuk állni 2 napig. Három napon keresztül adjunk belőle naponta $\frac{1}{2}$ litert. Ha a bor fogytán van, mindig ujjal öntsük fel. (Kecskemét. K. S.)

Az állat rosszul emészt, étvágytalan

2 marék ürmöt 1 marék tárnicsgyökér porával összekeverünk. Ezt főzzük 1 liter vízben, átszűrjük, belekeverünk 2 dg napraforgóolajat és 6 dg keserűsót. Ebből adjunk reggel-este egy-egy borospohárral.

Egy dg kínai gyömbér, egy dg acélreszelék után visszamaradt acélpor, 2 dg porrátört tojánhéj, 2 dg csukamájolaj mézzel összekeverve. Az egészet átalakítjuk péppé és két részletben reggel és este beadjuk. Ezt naponta megismételjük a gyógyulásig.

Néhány napon át naponta kétszer egy evőkanálnyi porrátört tojánhéjat adunk. (Kecskemét. K. S.)

Egy vödör ivóvízben oldjunk fel 4 dg hamuzsirt és ezt itassuk. (Talfájpuszta. K. S.)

Hasmenéscsillapítók

Égetett kenyérhéjat etessünk. Vagy sűrű korpás ivóst adjunk.

Adjunk keserűsót, utána 24 óráig koplaltassuk az állatot.

Faszenet dobjunk a vályúba vagy a jászolyba, hogy az állat kedvére ehessen belőle. (Kecskemét. K. S.)

SZARÁVSMARHA

A marha tályogos

A marha ritkábban lesz tályogos, mint a ló. Felismerhető arról, hogy bágyadt, szomorú, és ha a szügyét megtapogatjuk, olyannak érezzük, mintha a bőr alatt kocsonya volna. Az ilyen marhának hideg a füle. Ilyenkor a marha szügyibe tályogot húzunk úgy, hogy azt egy kevés kócba csavarjuk. Azért tesszük ezt, mert a marha vastag bőrét a gennyedés nem tudja át-törni, de a kócot a pásztor többször megmozgatja és így két oldalt a lelógó kócon a gennyedés kitisztul. (Sz. K., Kecskemét. K. S.)

A tehén répát nyelt

Kissé megnedvesített kezünket alaposan behomokoljuk. Egyik kezünkkel megmarkoljuk a nyelvet és oldalt kihúzzuk, a másik kezünkkel pedig lenyúlunk és a répát kihúzzuk. (Kecskemét. S. S.)

A marha nem kérődzik.

2—3 csipetnyi meszet keverjünk össze friss vajjal, kenjük rá egy darab kenyérre, csepegtessünk rá 30 csepp sebolajat és etessük meg a marhával. (Katonatelep K. S.)

$\frac{1}{4}$ kg kátrány egy liter trágyalével összekeverve. (Külsóballószög. K. S.)
Egy dl fekete kóolaj és 1 dl trágyalé keveréke.

$\frac{1}{2}$ kg kocsikenőcs egy liter trágyalével keverve. (Helvécia. K. S.)

Egy dl lenolaj 1 kg porrátört salétromsavval összekeverve igen hatásos. Ezzel egyidejűleg — állandóan és kissé gyorsabban a rendesnél — az istálló körül kell az állatot vezetni. Közben elő kell készülni a beöntéshez. Ez álljon: 1 liter vízben egy marék kamillatea, ebbe tegyünk $\frac{1}{2}$ marék sót, kevés reszelt szappant, majd lenolajat és olvasztott avas szalonna zsírját keverjünk hozzá. Mindaddig kell megismételni, míg a szelek megindulnak. (Hetény-egyháza. K. S.)

Kenderlabdát mártsunk olvasztott zsírba és etessük meg, rá $\frac{1}{2}$ órára etessünk meg vele 2 darab besózott vöröshagymát. (Talfája. K. S.)

Két liter meleg tejbe keverjünk egy marék tubákot és öntsük be az állatba. (Jakabszállás. K.S.)

Két liter meleg tejbe keverjünk egy marék meszet és öntsük be. (Borbápuszta. K. S.)

Két dg finom gipszpor, 2 dg terjék, 2 dg borókafenyő-gyantával összekeverve a marha itatására.

Sós husáztató vizet öntsünk bele.

Egy liter meleg kamillateában oldjuk fel 1/4 kg keserűsót, keverjük hozzá 1 kanál zsírt és itassuk meg.

Egy marék oltott meszet 1 liter vízzel összekeverünk és ezt beleöntjük az állatba.

Erős paprikát fújunk az orrába.

Vadrózszaalmát összevagdaltunk és megetetjük.

Adjunk be két záptojást.

Hús dg szódabikarbonát keverjük össze apróra vágalt vöröshagymával és készítsünk belőle liszttel gomócot és azt adjunk be. (Kecske-mét, K.S.)

Két napon át 1—1 liter vörös bort itassunk az állattal. (Helvécia, K. S.)

Emésztés eláll

Pár záptojást nyeletni. (Sz. K.)

Bendőrenyhesség

2—3 fej vöröshagymát összevágunk és a jószágba tömünk. Langyos vízzel kevert olajat is szoktak beleönteni. Vagy egy másik jószág szájából a felkérődzött takarmányt adják be a beteg marhának. (Sz. K.)

Tehenek felfúvódása

Gyertyavastagságú szappancsapot jó mélyen a végbélbe dugunk. Legfeljebb 10 perc és már szelel az állat. Lóhere által okozott felfúvódásnál igen jól hat. (Jakabszállás és Kecskemét. K. S.)

Kenjünk be kocsikenőccsel egy darab fát és azt zabla módjára rágassuk. Az állatot letakarjuk pokróccal és hideg vízzel locsoljuk.

Hideg vizet csurgatunk az állatra és közben fűzfavesszővel csapkodjuk a hátát.

Ha az állat kezd puffadozni, és nem bír ganajozni, szedjük fűzfagallyak, húzzuk le annak héját, aprítsuk össze és főzzük meg. Ezt a főzetet öntsük a marhába. (Kecskemét, K. S.)

Tehénfelfúvódás esetén 3—4 fő vöröshagymát lenyeletünk. (Bugas. L. A.)

Felpuffadt, ganajozni nem tudó jószág

Fűzfagally haját felaprítják és megfőzik. Bugacon szappanos sós vízzel végbélbe beöntést adnak bodzafából készült vízípuskával. (Bugac. Sz. K.)

Szarvasmarhák hasmenése

20 szem vadgesztenyét tisztítsunk meg a héjától, 3 liter vízben jól főzzük fel és a főzõvízzel együtt itassuk, illetve etessük meg az állattal. (Kecskemét. K. S.)

A tehén nehezen lélegzik, köhög, fújtat

Ökölnyi kenderkócot itassunk át zsírral és azt enyhe besózás után nyellessük le.

Sós vizet itassunk. (Felsőalpárpusztá. K. S.)

A jószág köhög

A kenyér közepébe késhegynyi kénport szórunk és naponta háromszor éhgyomorra megetetjük. (Lakitelek és Kecskemét. K. S.)

Megfázott, köhögõs marhának meleg, sós víz. (Sz. K.)

Golyva (sugárgomba)

Késsel vágjunk bele, hogy a benne lévõ folyadék kijöhessen. Dörzsöljük be alaposan bûdös borkõolaj (?) és higany keverékével. (Pákapusztá és Kiskunfélegyháza. K. S.)

4 drb égetett tengerihagyma, 1 pohár szalmiák, 1/2 marék szárított bors. Ezt törjük porrá, keverjük jól össze, és adjunk naponta vízben 5 evõkanállal. Utána csak fél óra múlva szabad itatni. (Kecskemét. K. S.)

Gugás marha

Tűzpiszkáló vassal ki kell sütni a gugát, hogy rajta lyuk maradjon és azon a gennyedés kitisztulhasson. Késõbb tanácsos fel is vágni és kénporral behinteni. A hatás fokozására és biztosítására olyan embert kell hívni a gugás marha gyógyítására, aki még gugát nem látott és szûrés elõtt csizmáját levetve, kapcájával megnyomja a gugát. (Kecskemét. K. S.)

A súlyos gugás marha gugáját tűzpiszkáló vassal kisütötték, hogy rajta lyuk maradjon, hogy a genny kifolyjon. Késõbb felvagták és kékkõporral szárították be.

Olyan embert hívnak a gugás jószághoz, aki még gugát nem látott, és ha az a csizmáját lehúzza, a kapcájával a gugát megnyomkodja, attól meggyógyul. Sz. K.)

Marhapestis

Megelőzés: mindenféle savanyúságot kell itatni a jószággal. Gyógyítás: minden órában beöntést adunk. 6 dg borkövet tegyünk 1 liter vízbe. A hőmérséklet és belső gyulladás csökkentésére megereljük. 1—2 liter vért ki kell eresztetni. Vegyünk 2 liternyi rizsnyáklevest, 1 dg tisztított salétromot és kámfort, 4 dg kénsavat, 3 kanál borecetet és mézet. A kámfort és salétromot morzsoljuk össze. Az egészet igen alaposan keverjük és rázzuk össze.

Szárított és porrá tört rozskéreg, 6 dg fűzfakéreg, 2 dg kénpor, 5 csipet kámfor. Ezt jól összekeverjük és 6 kis golyót készítünk belőle. Két óránként adjunk be egyet az állatnak.

2 nyaláb angyalfű, 2 darab fokhagyma, 5 marék borókabogyó, 1 marék terjék, 1 pint ecet. Ennek a keveréknek a tetejébe öntsünk egy jó pohár kámforszeszt. 48 óráig hagyjuk állni és átszűrés után osszuk 3 részre. Minden egyes részt 1 mérték vízzel keverjük össze és ezt egyszerre itatjuk meg az állattal. Mialatt a folyadék készül, vegyünk csalánt, ánizsfüvet, csorbókát mindegyikből 1—1 nyalábbal, vegyünk hozzá 4—5 marék fűzfakérget. Mindent főzzük fel 3 liter vízben. Ebből naponta beöntünk kétszer 1/2 litert és megitatunk naponta kétszer 1 pohárnyit. Az itatás előtt ajánlatos néhány csepp gálicot belecsöpögtetni. Egyidejűleg ecetet négyszeres mennyiségű vízzel felhígítunk, jól megmelegítjük, hogy gőzöljön és 1/2 órán keresztül naponta háromszor a gőzöket az orrlyukba eregetni. Elesége árpalisszal készült ivós legyen, semmi egyéb. (Kecskemét. K. S.)

Száj- és körömfájás

A betegséget a harmatos időjárás hozza magával. A szájfájós marha szájába nyúlnak, a szájpadlásról és a nyelvről lehúzzuk az ott felgyülemlett lepedékes bőrt. Azután összetört fokhagymával kevert ecettel bekenjük.

A körömfájásos marhát pedig eldöntjük, körmeire alaposan rátaposunk, ráugrunk. Ha a daganat kifakad, kimossuk és kékkóporral behintjük. (Kecskemét. K. S.)

Szabó Kálmán ugyanezeket írja megtoldva azzal a megjegyzéssel, hogy a szájöblítéshez „mások kékköves tejfelt használnak”. (Sz. K.)

A szájfájást kékköves vízzel gyógyítják. (Bugac. L. A.)

Ellési bénulás

Az állat, amelynek ilyen betegsége van, levert, érzéketlen, hagy magával tenni, amit csak akarunk. A farok puha, órainga módjára lógatható és körbe-

körbe lehet csavarni anélkül, hogy az állat mozdulna. Ha nem jön idejekorán segítség, úgy az egyik végtag a másik után megbénul. Nagy ritkán megromlott nedvek húzódnak a fejbe vagy a szarvakba. Olyképpen segítünk a beteg állaton, hogy a farkát felfelé hajlítjuk és a fark kezdetén, ahol a felhajlított farknál behajlás érezhető, 2 arasz hosszúságú vágást csinálunk, hogy ott alaposan kivérezzen. Ezután hátrafelé és lefelé alaposan simogatjuk a hátát és a farkát. Kellő mennyiségű vér kifolyása után a vágást ecet, só, bors keverékével bedörzsöljük. Szalmiákszesz is alkalmas a vágás bedörzsölésére. Ezen kezelés hatására az állat néhány napon belül meggyógyul.

Idejében alkalmazva nagyon megbízható gyógyszer a reszelt narancshéj levével és mézzel összekeverve és igen jó hatású. (Kecskemét. K. S.)

Méhgyulladás

A fark alsó részén erelni kell. (Izsák. K. S.)

Rizsnyakot keverjük össze mézzel és ömlesszük a méhbe.

Fűzfakérget főzzünk ki és ezzel a folyadékkal öblítsük ki a méhet. (Jakabszállás és Kecskemét. K. S.)

Méhelőésés

Körül kell venni egy finom gyolccsal, melyet tejben áztattunk és a méhet visszanyomjuk. Utána a következő keveréket beöntjük a méhbe: néhány darab apróra vagdalt fokhagyma, édes tejjel felfőzve, 2 kanál jó borecetet belekeverve s utána kis ideig hagyjuk még főni. Átszűrjük és ekkor egy jó maréknyi timsót oldunk fel benne. (Kecskemét. K. S.)

Magzatburok visszatartás

Házi kovászból áztassunk egy maréknyit langyos vízben, míg teljesen el nem ázik. Ekkor adjunk hozzá 2 liter vizet és itassuk meg éhgyomorra. Evés után 3—4 napon át adjuk. Ezt követően a harmadik napon eljön a pokla.

Fél kilogramm rothadt almát keverjük össze korpával. Ha nem enne meg jóízűen, etessük meg vele erőszakkal. Másnapra eljön a pokla. (Kecskemét. K. S.)

Köldökgyulladás borjúkon

Két kocka kámfort 5 dg vajjal feloldunk és langyos állapotban beöntjük a hátára fektetett borju köldökébe.

Meleg zsírt öntünk be a köldökzsinór mentén, 1/4 óráig masszírozzuk és utána kamillateával kimossuk. (Kecskemét. K. S.)

Repedés a csecseken

Borba adjunk mézet és ezzel mosogassuk. (Belsőballószeg és Kecskemét. K. S.)

A tehén nem hagyja magát szopni vagy fejni

Egyik lábát felkötjük.

Rongyokba csavarjuk mindkét fülét.

Ólomgolyót átfúrunk, madzagot kötünk a lyukon keresztül és fejés vagy szoptatás alatt a fülekbe helyezzük a golyókat.

Bekötjük mind a két szemét.

Tükröt helyezünk a szeme elé.

A fülébe csengetünk.

A füle mellett kaszát kalapáccsal ütögetünk. (Kecskemét. K. S.)

Tejvisszatartás

Vadrózsabogyót etetünk.

Frissen nyúzott báránybőrbe csavarjuk a tőgyet. (Kecskemét. K. S.)

A tej savanyú és azonnal megalvad

Néhány napon keresztül 1/2 liter sört, 1 kanál kátrányt és 1/2 marék sót egymásután beadunk és utána egy óra hosszáig böjtölni hagyjuk. (Kecskemét. K.S.)

Vörhenyes tej

Kifejjük a véres tejet és feleannyi ecettel összekeverve megitatjuk. (Kecskemét. K. S.)

Keserű a tejfel, nem áll össze vajjá

Egy marék sóska, 4 marék cickóró, 1/2 marék kén porrá törve egymással jól összekeverve ecettel bedajuk. (Városföld és Kecskemét. K. S.)

A tehén nem akar folytatni

Többször kell abrakolni, mint szokásos. (Felsőszentkirály és Kecskemét. K. S.)

A tehén állandóan folytat

Belső melegség hozza, aminek fölösleges zsír és túl jó takarmány az oka. Kevesebbet adjunk neki enni. 2 dg sósavat oldjunk fel 1/2 mérték savanyú tejben és azt néhány napon keresztül itassuk. (Városföld és Kecskemét. K. S.)

Bögöly lárva

Néhány felszeletelt fokhagymát áztassunk egy liter vízben, ebben oldjunk fel 2 dg szalmiákot. 3—4-szeres mosás után a csomók felnyílnak. Azután ugyanezzel a folyadékkal addig mosogassuk, míg a csomók be nem gyógyulnak. (Kecskemét. K. S.)

Tetvek

Elégetett árvganéj hamuját a marha szőre közé szórták. (Sz. K.)

JUH

Sárgaság esetén a juhoknak fejük, fülük megdagad és sárga, vízserű váladékkal lesz tele. A juhász a beteg juhoknak fülüket felül bicskával keresztül vágja, ahol a sárgaság kitisztul.

A birkának a kérődzője nem szokott megállni. De ha a birka nem kérődzik, az olyan, mint mikor az ember nem kíván pipálni, nem érzi jól magát, „még a pipa sem esik jól.” Az ilyen betegség el szokott múlni magától is. (Sz. K.)

Felfúvódás esetén szétfeszítik a szájfával a birka száját. Vagy pedig fél liter mézsvizet, illetőleg szóدابikarbónát öntenek bele. (Bugac. L. A.)

Hasmenés

Egyszer kétszer fél maréknyi nyers kását nyeletünk a birkával. (Borbás-puszta és Kecskemét. Sz. K. és K. S.)

Ugyancsak ezen betegség orvossága a keserűsó, amit székrekedés ellen is használnak. (Sz. K.)

Birkák bélférgessége

Diót zöld héjával együtt alaposan összepréselünk, az így nyert olajat liszttel vagy korpatésztával összekeverjük és apró csíkokra összevágva meg-
etetjük. Ugyanakkor az ivóvizük úgy legyen elkészítve, hogy egy liter vízben
1 dg szalicil legyen.

Apróra vágott fokhagymát kénvirággal összekeverünk és naponta 2
kávéskanállal adunk. (Kecskemét. K. S.)

Juhbélférgesség esetén a fokhagymát megszáritják és a takarmányba
keverik. (Bugac. L. A.)

A mételyes juhokat a következőképpen gyógyítják. Büdöskővirágot mézzel
és egy kevés kockacukorral kevernek össze és a keverékből egy birkával
egy kis kanállal nyeletnek le. Utána egy vagy fél napig legelés nélkül színbe
állítják a juhokat, azután jó friss búzára hajtják s így fél hasra jól tartják,
majd berekesztik. A feloldódó бүdöskővirág párája, gőze átjárja belsejüket
és kitisztulnak a mételytől. (Sz. K. és Kecskemét. K. S.)

Ha a birka szemhéja alatti rész fehér, akkor az mételyes. Kéményből
vegyünk kormot és naponta adjunk háromszor egy evőkanállal. (Kecskemét.
K. S.)

A birkák orrhurutja

Sokat tüszögnek, az orrukából sárgás nyál folyik, majd beszárad. Rázzák a
fejüket és sípoló zörgést hallatnak. Ha nincs hideg és a szél nem fúj, eső sem
jön közbe, akkor magától meggyógyul. Egy pálcikára gyapjút kötünk, fi-
noman bevezetjük az orrlyukba és vigyázva addig forgatjuk, míg nem tüsz-
szent az állat. (Jakabszállás és Kecskemét. K. S.)

Zihálási kór vagy kehes birkanyavalya (tüdőférgesség)

Öt csepp terpentinolajat 1/2 liter vízzel keverjük össze és 3 napon ke-
resztül itassuk, illetve öntsük be az állat szájába. (Belsőballószeg és Kec-
skemét. K. S.)

Rézgálicot 3 napon át egymástután 1—1 darabkát dugjunk be a birka
nyelöcsövébe, nehogy összerágja. Utána 5 óráig nem szabad etetni.

Rézgálicot egy évben háromszor kell adni a birkának: 1. teelés után, ha
zöld mezőre megy; 2. május elején; 3. tarlószabaduláskor. A zihálási kór
vagy kehes nyavalya gyógyításán kívül ennek a módszernek még komoly
előnye, hogy a gyomrot megtisztítja a salaktól. Betegség felismerése: a kötő-
hártya piros, nem zavaros és nem kocsonyás. (Urrét és Kecskemét. K. S.)

Kergeség

Ha az egyik toklyó oldalog, trémáz vagy félrelegel, az kerge. A juhász a fej azon a részén, amerre oldalgott, keresi, tapogatja a motoz helyét. Ha megtalálja, akkora bőrdarabot farag viselt csizmaszárból, mint egy húsz filléres, kevés gyapjút, rongyot, tút vesz magához vagy csupán csak szurkot. Lába közé veszi a toklyó elejét s ott, ahol a feje puha, a bicskája hegyével a bőrből 20 filléres nagyságút kikanyarít és levág. A seb helyét kék-kőporral megdörzsöli, hogy ne vérezzen. Azután bicskahegygel a koponyacsonton lyukat fúr akkorát, hogy abba egy masinaszál beleférjen. A masinaszát beledugja a vésett lyukba, az egyik kezével befogja erősen a toklyó orrát, száját, hogy levegőt ne kapjon, a fejét a seb felé lefelé fordítja s nem telik bele egy-két pillanat, hogy a birka fejében lévő féreg a gyufát kinyomja s a juhász azt elfoghatja, elcsípheti. A motosz féreg olyan, mint egy halhólyag végén kis ikrával, amely a megfogásnál rendesen elfakad és belőle nedv folyik ki. A juhász miután a motoszt elcsípte, a sebhelyet letörli, az elkészített bőrdarabot ráhelyezi, kevés gyapjút tesz a tetejére, erre rongyot varr és a toklyót elereszti. Van olyan juhász, aki nem köralakot vág ki a kerge birka fejbőréből, hanem csak félkör alakban bevágja, a bőrt felhúzza s így végzi el a koponyalékelést; utána pedig a bőrt visszahúzza melegített szurokkal betapasztja. Vannak, akik kergeséget helytelenül „mé-tely kukacnak” nevezik. (Sz. K.)

A juhok bénulása

A hátgerincet, a koponyát és a béna részt dörzsöljük terpentinnel. Az állat feje magasan legyen és maga alá szedett lábakkal inkább kissé jobbfelé pihenjen. (Bugac és Kecskemét. K. S.)

Birkák himlője

A szemek dagadtak, könnyeznek; a fejen, a hason, a lábak felső felületén és a lábvégeken hólyagok jelennek meg. A telt hólyagok sárgásfehér színűek, melyeket piros udvar szegélyez. Jóindulatúak és orvoslásra nincs szükség. Ha a hólyagok megtelődve nem határolódnak el, hamar összefolynak vagy kékesfeketék, akkor rosszindulatúak, mert a himlőméreg a szervezetben marad és megtámadja a belső részeket. (Bugac és Kecskemét. K. S.)

Vörös bort kell itatni.

Hólyaghúzó tapaszt kell felhelyezni. A szemeket pedig édes tejjel kell mosogatni, nehogy beragadjanak. (Helvécia és Kecskemét. K. S.)

A himlősség leginkább a lágyékon, a fejen és a fülön mutatkozik. Védekezés az oltása. A juhász gyűjt magának oltóanyagot. A kifejlődött himlőből megfaragott lúdtollal a himlő levedékét tiszta üvegbe összegyűjti, leköti és szurokkal, viasszal elzárja. Egy beteg birka himlőjéből 5—6 birkát beoltunk és heted nyolcad napra, amikor ezeken a himlő kifejlődött, közvetlenül ezekből végzik a bárányok oltását. (Sz. K.)

Az összegyűjtött nyirkot tartalmazó üveget a következő tavaszig nedves homokban tartják. (R. K.)

A juhok rühössége

Gyógyítására a rühzsírt vagy rühkenőcsöt használják. Vékony és vastag terpentint összecurgatnak és kegyetlenül egybetörnek fényesítővel (higanyal). A fényesítő, ha kiöntik, olyan mint az ezüst és gurul. Zsírral és faggyúval bedolgozzák, hogy sűrű kenőcs legyen. Mire elkészül, szürkés lesz. Ebből épp csak az ujjhegyre vesznek és bemaszatolják a rühet. És ezzel azután el is múl. Ez olyan erős szer.

Négy fajta orvosságból készül. Bizonyos mennyiségű kádárfaggyú, akkor bizonyos mennyiségű vékony terpentin, kényeső. A kényeső úgy néz ki, mint a szőlősöknél az aslúg és kevés kreolin. Kerekegyházán van egy ember, aki meg tudja csinálni. Ezt üvegben tartották, hogy ne száradjon ki. Olyan volt, mint a gyümölcsíz, hogy lehessen rendesen kenni. Se kemény, se híg. Széthajtották a szórt és bedörzsölték vele a rühös részt. Azért nyomkodták annyira a bőrbe, hogy a rüh ne menjen a húdba. A száját is meg kell kenni a fogakon kívül, mert ezzel kapja a rühét a birka.

Valamikor kényeső és terpentintből csinálták. Disznózsír annyi kell hozzá, hogy olyan kenőkészletbe álljon, mint a zsír. Ez a legtisztább rühelő, mert a gyapjú tiszta marad tőle. A gyapjút széthajtogatják és a sebet megkaparják és bekenik.

Disznózsír, vastag terpentin, kényeső. A kényeső fényes, egymást összeszedő dolog. Összetörik kerek végű fával, hogy a kényesőt ne lássák benne, mert az erősen megy szét. Ujjuk hegyére vesznek kicsit és bedöröglik. Csak kis pattanásra jó, mert a szélén megmarad a csírája, az tovább terjed.

A bűdös kőolaj jó szokott lenni. Utolsó esetben használják, ha nem tudnak mást szerezni. Egy liter 1/4—1/5 rész (2—2 1/2 dl kreolin). A sebet megkaparják és kész. (Kecskemét K. S.)

A Kellermann gyűjteményében olvashatunk a juhászok jellemzéséről, a rühösség keletkezéséről (13 adatközlő), a rühösség tüneteiről (20 adatközlő) a rühösség terjedéséről (2 adatközlő), a rüh átoltásáról (4 adatközlő) és végül a rühösség gyógykezeléséről dohánnyal 21, tanatonnal 9, nikotinnal 6, kreolinnal 15, tetociddal 3 változatban ugyanannyi adatközlő szerint.

Itt a közlemény tárgya értelmében csak a gyógykezeléssel foglalkozunk az ahhoz felhasznált anyagok szerinti csoportosításban

Dohány

Fél marék száraz, szűz kapadohányt 3 óráig főznek 2—3 liter vízben. Kihűlés után üvegbe öntik a dohánylét és ahol a birka rúgja a szórét, azt széthúzzák, a bőrt a dohánylével leöntik és a bőrön hármat négyet húznak az ujjakkal.

Egy kiló szűzdohányt 8 liter vízben addig főzünk, míg az szét nem megy, szét nem málik. A dohányból a levét kicsavargatjuk. A feketekávészerű folyadékot üvegben tartjuk és ezzel a dohánylúggal öntjük le a viszkető részt és ujjunkkal átsimogatjuk. Trafikdohány nem olyan jó.

Egy kötél-dohányt (kb. 4 kg) vasfazékban vagy bográcsban 8—10 liter vízben 1/4 óráig kell forralni. Levesszűrő kanállal ekkor kivesszük, a dohányt jól kinyomkodjuk. A dohányléhez 1 liter terpentint öntünk és kihűlés után lehet a birkákat kezelni. Egyszeri kezelés elég.

Egy kg dohányt 5—6, esetleg 8 liter vízben addig főzzünk, amíg a levele szét nem szakadozik. A dohánylevelet egy tiszta kendővel szedjük ki. Rossz kanál vagy fadarab között nyomkodjuk jól széjjel, hogy a sűreje, a java kijöjjön. Ezzel házilag elkészült a tanaton és használatra kész. A rühösséget, a varrasságot körömmel alaposan fel kell kaparni. Jól beönteni, jól bedörgölni.

Leveles dohányt 3—4 liter vízben főzve.

Só, erős paprika, összefőzve egyik a másikával és dohánylével átfőzve. Legjobb a jó erős pipadohány a trafikból.

15 liter hamulúgban 5 kg leveles szűzdohányt kell megfőzni 1/2 óráig. 10 liter folyadékhoz 2 dl terpentint öntünk, ha az világos és gyöngé. Használat előtt jól meg kell langyosítani, hogy jobban tapadjon a rühös bőrhöz.

Dohány ugyanannyi vízben kifőzve. Hozzá kevés terpentint öntünk. Jól elkavarjuk. Olyan erősnek kell lenni, hogy egy kullancsot 1/2 perc alatt megdöglesszen. Ha nagyon rühös a birka, úgy a kenés tetejébe még sós terpentint kell adni. 1/2 kg sóba egy gyűszűnyi terpentint öntsünk és ezt nyellessük az állattal. Amint a birka rágja, a rüh belekerül a beleibe és ez a sós terpentint a belet is kipucolja.

Két pakli dohányt 2—3 liter vízben 15—20 percig főzünk. A folyadékkal lelocsoljuk a rühös részt háromszor egymásután, közben megkaparjuk. Egy nap alatt háromszor kezeljük és 3 nap múlva megnézzük és ha még rühös, akkor egy nap alatt újra háromszor kell locsolni.

80 filléres paklidohányból 5 csomag. Ebbe egy csipet erős paprika 1 liter vízre. Addig főzzük, míg az ereje ki nem fől. Üvegbe kell önteni. Szét kell hajlítani a szórt, megönteni és kész. Nem elég a közepét megönteni, mert akkor a szélein a rüh terjed tovább. A rühkórnál két ujjnyi szélességben a rühmentes bőrt is be kell önteni.

2 pakli dohányt 3 liter vízben főzzük meg addig, míg a dohány a víz tetejére jön. Ekkor még 5 percig főzzük. Leszűrjük és langyosan használjuk. Ugyanazt a helyet 2—3 naponként le is kell kenni. Ha nagyon elhatalmasodik, legjobb beleönteni.

1/2 kg dohányszárat vagy dohánycsörmőt (összetört hulladéklevelet) jó 1/4 óráig főzzük. Ehhez tegyünk kreolint, hogy biztosabb legyen a hatás. Melegen használjuk.

Dohányszárat, permetezett szőlőlevelet igen tanácsos etetni, hogy a belső rühöt észrevétlenül kipucolja, ha még oly kicsi is, hogy nem veszik észre.

1/2 kg csörméldohány (törméldohány és sült alja) 1 liter vízben 10—15 percig főzve, míg jó sárga nem lesz a leve. Ha erős, pillanatok alatt végez a kullancsokkal. Ilyenkor addig kell hígítani, hogy ez 1 percig tartson. Ebből kicsit ráönteni.

1/2 marék dohányt főzhetünk egy pint vízben 1 óráig, forralhatjuk másfél óráig, kicsavarhatjuk, edénybe önthetjük, utána tetszés szerint bedörgölhetjük, csak nem fog használni.

Kicsi a rüh; csak éppen hogy van egy kis pattanás. Szívjunk el félig egy cigarettát és a száj felé eső dohányrésszel dörgöljük meg a pattanást.

A juhász pipál, a bagót kiveri a pipából és a kipattant rühbe dörgöli.

2 liter lé készítéséhez 1 kg dohányt kell beletenni. Egy dl vékony terpentint kell beleönteni. A terpentin azonban felül marad. Minden öntésnél meg kell rázni, nehogy kimenjen terpentin.

A dohány leveleit kifózzuk és a levével jól átmoszuk a gyapjút. 10 liter vízhez 1 kg dohánylevelet adunk. Ez 10 napra elég. A birkát megfogjuk, leöntjük dohánylevél, jól átdörzsöljük vele a gyapjút, míg szappanhabot nem kap.

Kifózzuk a dohánylevelet, 2—3 tyúkszart dobunk a lébe, ezt alaposan összerázzuk és ezzel mossuk a birka gyapját.

Nikotin

A nikotin jó rühelőszer. Legjobb az, amit a szőlősök használnak. Ereszszünk bele 1 cseppet 1 liter vízbe. Nem piszkolja a szórt, nem is bűdös. Annyit kell ráönteni, hogy beterjessze azt a kis helyet, ahol a rüh van, hogy másfelé ne menjen. Mielőtt rühelésbe kezdenek, kicsit megdörzsöljük a rühes helyet. Ilyen állapotban jól beszívja a szert.

...1 liter vízbe annyi nikotint csepegtetünk, hogyha az emberfia keze fejére rácseppent egy cseppet, azt megérezze. Olyant érez hirtelen, mintha kicsit csípne vagy marna . . . Ebből többet nem lehet, mert nagyobb erősség az állat életét is veszélyeztetné. Gyönyörűen kifogják a birkaegyedet és megtördelik. A megtördelés arra szolgál, hogy a bőr feltöredezvén, a bőrhadsadékba az anyag be tudjon hatolni. Tördelés után beöntik. Hogy a rühelőanyag a bacillusokat biztosan megölje, a beöntés után jó még egyszer áttördelni. Ha véletlenül az egész birkát leöntik és nagyon vergődik, azonnal gyönyörűen és tüzetesen ki kell mosni azt a területet, mint a ruhát.

Vesznek a patikában egy doboz nikotint, 7 decis sörös üveget felénél felöntenek vízzel és ebbe annyi nikotint öntenek, hogy összerázva olyan erős, ha ujjal belenyúlunk, vagy az ujjat leöntik és azzal a legérzékenyebb testrészt, kart, combot bedörgölik, és ha azt csípi, akkor jó. Ha a szer erősebb, a birka mindjárt kezd vergődni. Azonnal le kell hideg vízzel mosni. Egy vödör vizet mindig oda kell készíteni. Leönteni és bedörgölni. Ha erős volt, akkor a leöntés és bedörgölés után habzik.

Egy bográcsnyi hamulógot, kb. 20 liter fel kell önteni annyira vízzel, hogy 50 liter legyen. Ebbe beleöntünk 5 dg nikotint. Jól elkeverik és beleöntik egy fürdőkádba. Olyan nagy kád kell, hogy a birka megmerülhessen benne. 2 percig kell a birkákat benne tartani. Csak állnak benne. Utána eleresztik. Szemet-szájat befogva a fejet is víz alá nyomják néhány másodpercre. Egy héten háromszor kell egymásután ilyen módon a birkákat fürdetni és kipucolódnak.

Ilyenformán (A mutatóujj utolsó percét mutatja mértékül) tesznek egy literes üvegbe, ezt felolvasztják langyos vízzel és azzal locsolják.

Egy liter vízhez 3 csepp nikotin. Patikában veszik lefojtott dobozban. Oly erős, annyira égeti, hogy a birka a falnak is nekimegy. Teljesen elszédül. Hirtelen jó hideg vízzel leöntik és azt a helyet erősen megdörzsölik.

Tanaton

Ez dohánylé. A boltban tanatont kell kérni. Ekkor egy lefojtott bádogdobozban adtak egy folyadékot. A dobozra Tanaton volt ráírva. Főleg szőlőkhöz használták. Ma már nem valószínű, hogy lehessen kapni, mert a Koptin váltotta fel. 1, 1 1/2, 2 kg-os; ilyenféle dobozokban voltak. Egy doboz Tanatonból egy sörös üvegre öntöttünk 1 1/2 dl-t. Ahol rühösség van, azt a részt száraz kézzel jól feldörgölik. Ekkor kell lekezeli, bedörgölni. Szóval öntsünk rá az üvegből újfent, dörögöljük vele kicsit, újból öntsük be. Ekkor abbamarad a kezelés, az megölte, tovább nem kellett semmit sem csinálni.

A rühösség észrevételekor jó, ha tanatont lehet szerezni. Ez valószínűleg dohánylevélből van. Patikában lehet kapni, Dobozban van. Vízzel kell felhigítani. 1 dl vízbe annyit öntünk, hogy jól besötétíjja. A birkát megfogják, belocsolják azt a részt, ahol a széthajtott szőrnél pattogások látszanak és utána kidörgölik a bőrt.

1 literes üvegbe 1 dl tanatont öntenek és annyira higitják vízzel, hogy olyan színű legyen, mint a lugos dohánylevél. Ha jól el van találva, akkor egyszeri belocsolás után nem fakad ki.

A gyárban magyar dohánylevélből főzik patikában adják. 1 dl-hez kell 1 liter víz. Kivesznek egy paklincot a birkából. Az elkészített rühanyagból kicsit a tenyerükbe öntenek, beledobják a paklincot. Ha az elszédül, akkor jó. Ha nem, akkor gyöngé. Rühelés előtt fel kell rázni, hogy állandóan egyforma legyen. A szórt szét kell húzni és a szór alá a sebre önteni, utána körmével a sebbe belekaparják. Ezt többször nem kell megkenni.

Dohánylevél. Gyár készíti 1 kg-os dobozban, egy hl vízre 1 1/2 kell. Olyan higitást kell használni a helyi kezeléshez, hogy 5 perc alatt megölje a paklincot. Ahol van, ott elvakarja a pattanást. A dugót kilukasztják és kacsatollat vagy pulykatollat tesznek a dugóba, onnan ráhintik, nehogy az egész szőrbe szétmenjen, mert akkor értéktelen.

Juhászok adogatták kölcsön. Dohánylevél volt. Rányomott a bőrre és benyomott a bőrkeményedésbe. Elkészítve kapták. Nem árulták el, hogyan készült. Egyes helyeken hallotta, hogy ezt a tanatont itatják is vele. Ha túlságosan erősen lefogja. Nem hiszi, no meg fél is tőle, esetleg elpusztulhat.

Ezelőtt lehetett kapni tanatont. Ez a legjobb volt. A szórt nem piszkolja, nem szagosítja. Minden juhász nagyon pártolja. Gyöngé rühnek elég 2—3%, ha erős, 5%-ot tesz vízbe és meleg állapotban használja. A birka szőretöve zsíros tartalmú és ez a hideg vizet nem veszi be jól. Széthajtott szőrnél megkeresi a buborcsik képződést, felkaparja, beönti és bedörgöli az ujjával, nem elég ráönteni, fontos, hogy beigya.

1 liter vízbe 10 csepp tanaton és egy evőkanál erős paprika és só. Oda kell önteni, ahol a rüh kipattogzott és jól szédörgölni.

Dohánykivonat volt a múltban. Jobb a kreolinnál. Sokkal jobb, tiszta marad a gyapju és nem bűdös. A múltban, a 30-as években a szőlőgazdák szövetkezetében lehetett kapni. Fújtott dobozban volt. Csak azért van fújtott dobozban, mert veszélyesen erős. Ha kinyitják, attól nem megy el az ereje. 4 1/2—5 kg-os doboz is volt. Langyos vízzel oldják fel, 1 dl tanatont 1 liter vízre. 1%-os. Ha nagyon erős, felpukkad a jószág tőle. Akkor vége, nem tudnak rajta segíteni. Van, aki kiszurja a vékonyát. Ezt kevesen tudják csinálni. Ez esetben megmenthető. Jobb megnyúzni és megenni. Ha nagyon el van terjedve, akkor megnyírják és megfürösztik. Ha kicsi, nem kell fürdet-

ni, elég megönteni és beledörgölni. A szórt utána eligazítják, hogy ne látszon a rágás és figyelik, rágja-e még az elsímított helyet.

Kreolin

1/7—1/8 rész kreolin vízben. Ahol észreveszik, hogy van a bőrben betegség, ráöntöznek belőle és belémarcingolják.

1 liter vízre gondolom szerint csöppentett terpentin. Tejeskávé színre, hogy megölje a kullancsot. Ugy kell erősíteni, hogy mire négyet számol, megölje a kullancsot. Odaöntötte, oszt szétdörzsölte.

Nem nagyon lehet vele gyógyítani, de azért az is kipucolja. A sebet öntsük le kreolinnal. Nem szabad sokat önteni, mert akkor lemarja a szórt. Higitani is lehet.

Jobb elcsapni világnak, mint kreolint használni. Tenyéryni táblákban, mint a csizmatalp, olyan vastagon leveszi szőröstől mindenestől a rühsebet. A mostani kreolin (!) nagyon olajos. Nem jó, gyenge. A jó kreolin feketekávé színű, 7 dl vízbe legtanácsosabb 1 1/2 dl kreolint önteni. Ez sem jobb, mint az olajos kreolin és ahol kihull a gyapjú, rongyos marad a birka. Kereskedő nem veszi meg, mert egy év múlva is kiérződik a szag. Egy esztendő kell, míg kinó a szőr.

Legjobb a lefojtott kreolin. Ebből nagyon kicsi kell. 100 g-ja 8 liter vízre elég. Ez azonban nagyon sok. Vigyázni kell azonban, hogy ne legyen erős. Jól össze kell rázni. A jó kreolinnak olyan a színe, mint a tejeskávének, ha már jól fel van higitva vízzel. Ezzel nem kell felkavarni, hanem oda kell önteni, ahol rühes és jól nyomkodni.

Jó nagyon, amelyik jó, csak kevés van benne jó. Hibája, hogy bűdös és a szórt nagyon piszkolja. Egy literes üvegbe egy újjnyi magasságban kell tenni és felönteni. Akkor olyan, mint a tejeskávé. Ez a jó kreolin. A rossz kreolin akkor mutatkozik, mikor rühellnek. Ha gyöngye, akkor újból kell kenni. A rossz kreolin nem tejeskávé színű, annak a színe változik. Csak ott kell ahol rühes. Ha az egész birkát bekennék, megdöglene. Ezért nem szabad erőse csinálni.

Vannak felmesterítettek (felhígítottak). Az egyiket semminek se hívják, a másik jó. Föl vannak olajozva is. Már előre tudni, melyik nem ér semmit. Ha egyszer megdörgölve olajos lesz, az rossz. A jobbik az újjal a tenyérre dörzsölve vastagabb, sűrűbb, jobban játszik mindenféle színt, mikor felvizezik. Ha erősebb a rüh, jobban el van hatalmasodva, többet kell önteni a tiszta vízbe. Ha kevésbé erős, hígabb folyadékot lehet használni. Egy liter vízbe 2—3 kávéskanál kell. Hajtsuk félre a szórt, ahol kisebb pattanás van, ott rühes, ott karmoljuk fel, ha nagyobb területen van. fölkarmizsáljuk.

Ezáltal jobban bele tudja magát venni az orvosság, jobban ki tudja ölni a rüht. Pár napra utána megnézik. Megmutatja a bürge, hogy fáj-e neki. Ha fáj, akkor már kiégette. Ujra sorra tapogatják, hogy van-e benne még elmaradva. Ha felégette, ugy pár napra utána a szőr felvállik. Azt ledobja és jön az új szőr, a birka ki van tisztulva.

Annyi vizet öntenek a kreolinhoz, hogy sötét legyen, kávészínű. Beöntik és ha jól elvakarják, okvetlenül elmúlik.

Egy liter kreolin, 1 dl víz. Jó, csak бүдös. Nem pártolják. Muszáj esetén veszik igénybe. Helyi kezelésre jó. Drogériából kell venni direkt birkához. Ez 100%-os tiszta vegyi anyag. A fűszeresnél rossz. Forralt vagy desztillált vizet kell venni, nehogy a vadvízben levő bacillus belekerüljön a kreolinba. Gyenge kávészínűre jól össze kell vegyíteni. A kézfejre csepeptentik és ha megfelelő csípést éreznek, akkor jóváhagyják. Ha nyírás előtt kezdődött, csak ott kezel, ahol rühös és 3 nap alatt elvállik, hogy megfogta-e vagy sem. Ha megfogta, akkor дörgölhet, már nem дörgölődzik, nem rágja. Ha nagyon rühös, nyírni nem érdemes. A nyírással egyidejűleg fürdővizet készítenek. Egy nagy kád kell, 40 db birkához 4 hl víz szükséges. Vagy kreolint tesznek bele, vagy nikotint. 4 liter kreolin elég. Nikotinból 40 dg-os tubus kell. Végtelenül mérges. Megöli a birkát, ha erős. A rühelőanyag kész, összekötik a lábát és nagyon fainul megfürdetik. A kádból kivessznek annyit, mielőtt megfürdetnek, hogy átmossák a birka száját. Nem baj, ha egy keveset kortyant is belőle, legalább belsőleg is tisztul. Rühös szájjal iszik, ez lemossa a fertőző anyagot a gégebe és innen megy a gyomorba. Jól átdörgölik, ahogy kívánja. Ha nagyon rühös, nyomatékosan, pontosan. Ha megfelelően erős az anyag, erre több gond nincs. Igen ajánlatos még dohányszárat és permetezett szőlő levelet is etetni. Főleg azért, hogy a belső rühet észrevétlenül kipucolja, ha még olyan kicsi is, hogy nem veszik észre.

Egy negyedrészes annyi víz a kreolinhoz. Kétszer, háromszor kell a sebet vele bekenni. Nagyobb területen kell kenni, mint ahogy meg van támadva.

Akármék üzletben kapni. Legjobb festékes boltban venni. 3 dl-t tesznek 1 liter vízbe, minél erősebb, annál jobb. Összerázzák, hogy olyan legyen, mint a tejeskávé. Ahol rühös, a szőrt félrehajtják, belocsolják, felvakarják, hogy felolvadjon, hogy a test jobban bevegye.

Nem használják, mert бүдös. 3 dl kreolin kell 7 dl vízhez. Tejeskávé színű legyen. Ezzel is önthető.

Jó erős legyen. 1/2 liter vízre két evőkanál kell. Ugyanannyi terpentint bele és 1 evőkanál söt. Kikeresik a rühfoltot és erősen belocsolják. Jól bedörgölik. Ezután jól felázik a rühfolt.

Egy liter kreolin, 9 liter víz. Elég erős. Az ember kezén elhányja a bőrt, ha egy darabig rühel vele. Sokan felest csinálnak. Ez a bárányt megöli. Üveg-

gel a fadugón csikot kell vágni. Így folyóka van az üveg és a dugó között. Nagyon jó, mert nem lottyan nagyot. Beleöntik és belemasszírozzák, hogy ne folyjon le, hanem a bőrit megrágja.

Egy liter víz, 1 dl kreolin. Ettől tejeskávészínt játszik. Ráöntik és jól bedörgölik, hogy elfojtsák a rüht. Mert az élőlény, bacillus.

Tetocid

A gazda hozott 1 kg-ot, 1 hl vízre volt elég. Onnan tudja, hogy elég erős, hogy milyen síkos a víz. Belenyúl és a keze között érzi meg a síkosságot. Ha híg, akkor egész laza. Ha erős, akkor érzi az ember, hogy a kezét eszi. Fürdetésnél egy birkához 2 ember. Egy ember fogja a birka 2 hátsó lábát, egy ember a 2 első lábát, és a száját, nehogy igyon belőle, vagy nyeljen belőle. Megkábul és összecukkol, mint a collstok. Ilyenkor leöntik jéghideg vízzel, az egészhez hozzá (?). Ha nem öntik le hideg vízzel, akkor belepusztul. Ezért odakészítenek egy vödör hideg vizet a fürdetéshez. Legjobb az orvosságot mindjárt egy szüretelő kádban levő vízhez keverni. Beleteszik és megforgatják benne a birkát. A fejét nem nyomják bele. Ezt úgy kell lemosni. Lábra állítják és lemosják. Míg nincs nyírva, nem is fürdetnek. Sikárkefével kell a nyírott birkát jól megdörzsölni. Erősen rühös birkát jó 10 percig kell fürdetni, illetve kefélni. Inkább neki fájjon, mint a juhásznak. Fejmosásnál a szemet befogják, úgy mossák, nehogy megvakuljon a birka. Már vakult így birka. Véletlenül belevágta a fejét a vízbe és vágóra kellett vinni. Azt a helyet, hol rühös, azt elkaparja és beönti, amilyen szer éppen kéznél van.

Állami iskolában hallottak róla. Olyan rühösek voltak a birkák, hogy egybeállott rajtuk az egész szőr. Itt hallották, hogy 50 liter vízbe öntenek 1—2 decit. Kádba öntötték és nyírás után megfürösztötték, belemártották a birkát. Mással nem is lehetett volna belőlük kiúrtani, olyan rühösek voltak.

Az újkécskei patikából szereztek 3 évvel ezelőtt. Ősapay újkécskei gyógyszeráros nyáját őrizte felibe, az ismertette meg a tetociddal. A vizet felforralták, gondolomszerinti mennyiséget (nem mérik a vizet). Addig öntik a tetocidot a vízbe és keverik széjjel feloldásra, míg teljesen habos nem lesz. Ezzel kezelik. Amelyikben nagyon nagy mennyiségben van rühösség, azt fürösztéssel kell kezelni. Legjobb egy faedény, dézsa, kisebb kád. Teljesen bele kell nyomni és 5—6 percig benne tartani. A végén a fejet is belemártásák.

Babonák

Ujév napján akarsz rühelni? Ráérsz egy napot!
Péteken nem szabad kenni, mert duplájára kijön.

Holdújulásakor nem szabad rühelni. Ahogy a hold erősödik, úgy a rüh is erősödik. Minden babonáságra illik. De azért van benne valami. (Kecskemét. K. S.)

A juhászok szereléke

A juhászok a sokféle nyavalyájú birkának kétféle orvosságát állandóan magukkal hordozzák. Ezek egyike a rühzsír, melyet rühzsíros kupákban vagy tülkökben a suba szóréhez kötve állandóan maguknál tartanak. A rühzsíros tülkök olyan dugóval vannak ellátva, hogy az akasztósíj azon két helyen átmegy és így azt használat közben nem kell kézben tartani vagy a földre letenni.

A másik állandóan kéznél tartott orvosság a porrátört kékkő, melyet leginkább bőrből készült kis zacskóban, tasakokban tartanak, amelyeknek dugója a nyívezőfa. (Sz. K.)

A nyíveség gyógyszere a marhagané. (Kecskemét. K. S.)

Meleg időben a sebet beköpi a légy és nyíves lesz. A nyívezőfácskával, amelynek a vége kerek, körömalakúra van faragva, A sebből a nyíveket kipiszkálják és porrátört hamuval kevert kékkőport szórnak rá. Később a gyógyulás során a sebet rühzsírral kenik. (Sz. K.)

Birkák rosszindulatú tőgydagánata

Naponta háromszor a dagadt és megkeményedett tőgyet a következő kenőccsel kell kengetni: néhány tojásfehérje, sáfrány, faolaj egymással jól összekeverve. Igyekezni kell a tőgyet egészen kifejni. A még visszamaradt tej elosztására itassunk 1/2 pohár vitriolt 1/2 pohár sósav keverékében áztatott borkőből naponta kétszer 2 csipetnyit. (Kecskemét. K. S.)

Büdös sántaság

Egy dg házsisót, 1 dg timsót, 1 dg rézgálicot oldjunk fel 1/2 liter ecetben és addig főzzük, míg be nem sűrűsödik. Bicskával jól faragjuk ki a körömöt, hogy a vér csurogjon belőle. A pépes masszát kenjük rá. Fél napig nem tud járni, másnap biceg, 3—4 napra rendbejön. Ha 4—5 nap múlva a köröm alatt még nedvességet gyanítunk és megnyomkodva olyasvalami jön ki, mint a sárlé, úgy újból ki kell faragni és bekenni. (Kecskemét. K. S.)

Birkasántaság gyógyítására forrón, azonnal az oltás után forró oltott mészbe kell belemártani a birka lábát, Vagy egy marék rézgálicot zsírral vagy tejfellel össze kell keverni, hogy kovászos legyen. Ezt kell a beteg lábára kenni. (Polyák Ferenc közlő, Matkópuszta. R. K.)

Birka szürsapolása

Bal oldalon hegyes csonttal vagy hegyes fával vagy bicskával, vagy ollóval végzik a szürsapolást. Utána a birkát kiemelik a falkából és figyelik. Legyek ellen kreolinnal vagy fáradt gépolajjal bekenik a szúrás helyét. A bendőtartalom lefolyását hamuval beszórják. (Ugyanattól. R. K.)

SERTÉS

Sertésbetegségek

A sertéssel nem lehet sokat kezdeni. Csak kényszer és a legnagyobb nehézségek árán lehet neki valamit beadni. Ezért ha a sertésünk megbetegszik, leghelyesebb, ha közmondást alkalmazunk: „Kés a sertés legjobb orvossága.” (Kecskemét. K. S.)

Ha a sertés bezabált, hánytató borkövet kell neki beadni, csorbókát etetni. Ha az állat kezd étvágyra kapni, úgy cseresznye- és szilvamagot etessünk. Jó ilyenkor a füleket bevágni erelés céljából. (Városföld és Kecskemét. K. S.)

Giliztás sertés

Erősen fokhagymás pirítóst kell etetni.

Malachimlő

Az első hét és a fél éves kor között kapják meg barna kiütés alakjában. 6—8 hétig tarthat. Fiatal állat könnyen kilábal belőle. Nagyon kell ügyelnünk, hogy az állat ne legyen nedves és ne fázzon meg. (Városföld és Kecskemét. K. S.)

Sertésorbánc

8 dg sósav, 40 dg keserűs vízben feloldva, hozzákeverünk 4 dg kénport, 4 dg görög szénamagot. Reggel, délben, este adjunk belőle a jószágnak a takarnányába. Meleg ruhával takargassuk. (Urrét és Kecskemét. K. S.)

Sertésvész

Fokhagymás ecetet főzzünk össze csalánnal. Elölt kőrösbogarakból főzzünk teát és azt itassuk meg.

Az etetővályú szélére 30 cm-es távolságban 1—1 varangyos békát szegezünk és azokat 10 naponként váltjuk. (Kecskemét. K. S.)

Borsóka

Tévhit szerint megrontja az állat húsát és a belső nedveket. Valójában pedig teljesen ártalmatlan valami. Hólyagszerű féreg okozza. A borsókás sertés hangja rekedt és a nyelve alatt fehér hólyagok vannak. Ha félünk tőle, könnyen megszabadíthatjuk tőle a sertést.

Az ivóvízben néhányszor égető tölgfát oltunk el.

Fahamulúgot keverünk az eleségébe naponta fél borospohárnyit.

A fénylő korom erősebb hatású. Néhányszor a takarmányba kell keverni néhány marokkal.

Lencsével vagy borsóval etetett sertésből eltávozik a borsóka. (Kecskemét. K. S.)

A sertések hátulsó fertályának bénulása

Ha ez a betegség úrrá lesz a sertésen, olyan mintha keresztbénulása lenne. Nem bír a hátulsó lábára állni és nagyon nehezen vonszolja magát. A legtöbb esetben egyidejűleg a nyelven hólyagok keletkeznek. Ha a betegség még súlyosbodik, a sörkék (?) kihullanak, és ha kiszakítjuk, a sörkék gyökere véres.

Három csípet kén, 1 csípet kámfor, egy marék szárított gyökönke porát méz és liszt segítségével péppé gyúrjuk, pirulákat szabunk ki belőle. Naponta háromszor adunk egy pirulát a gyógyulásig. Enni savót liszttel kapjon az állat. (Törökfái és Kecskemét. K. S.)

Ha a sertés nem akar görögni

14 napig pirított rozsszal kell etetni. (Kecskemét. K. S.)

VEGYES

Veszetttség

A veszett állattól megmart testrészt jól mélyen éles bicskával kanyarítsuk ki. Hagyjuk alaposan kivérezni és a sebet mossuk ki ecettel, melyben előzetesen sót és szalmiákot oldottunk fel. Vagy a marást pokolkővel kell ecsetelni és hamar elgennyeszteni. Legalább egy hónapon keresztül folyjon belőle a genny. (Kecskemét. K. S.)

Végtagok fájdalma

Zöld rozsvetést vágjunk a szántóföldön, sajtoljuk össze és a kipréselt nedvet keverjük össze savómentes friss, sós vajjal. Ezzel szorgalmasan kell a végtagokat kengetni. (Ladánybene. K. S.)

A jószág köhög

A kenyér közepébe késhegynyi kénport szórunk és azt enyhe besózás után nyelessük le.

Sós vizet itassunk. (Felsőalpár és Kecskemét. K. S.)

Fülgyulladás

Ólomacetet 1/3 rész olajjal keverjük össze, itassunk át vele egy szivacs-darabot és ezt helyezzük a fülbe. Naponta többször ismételjük meg. A fület minden alkalommal kössük le. Amennyiben 2—3 nap múlva nem következne be gyógyulás, úgy a fület a szivacs behelyezése előtt mossuk ki meszes vízzel. (Kecskemét. K. S.)

Kő van a vizeletvezető csatornában

Naponta itassunk 1/2 liter meszes vizet egy liter édes tejjel összekeverve. Meszes vízben oldjunk fel 1/2 kg medveszőlőlevelet és 1/4 órán át forraljuk. A leszűrt levét lehűtve itassuk meg. A visszamaradt anyagból készítsünk 36 gombócot és naponta adjunk be 6 darabot. (Borbáspuszta és Kecskemét. K. S.)

Kökörcsin mérgezés

Ha őszi kökörcsintől az állatnak hascsikarása van, egy marék csersavat nyomunk a szájába. (Kecskemét. K. S.)

A szem belső láza

A szemhéjak vörösek, a szemek csepegnek. Friss meleg borjúhúst kell a szemre kötni és ezt megismételni naponta többször.

Piócákat rakjunk a szem közelébe. (Kecskemét. K. S.)

Szemgyulladás

Sokat könnyeznek, becsukva tartják a szemüket és keresik a homályt. Langyos vízzel addig áztatjuk a szemeket, míg maguktól szétnyílnak. Egyidejűleg a szájüreget törűjük át petróleumos ruhával.

Egy-egy dg réz- és ólomreszelék, 2 dg szalmiák 1/2 liter vízben, ebbe bele teszünk egy marék oltatlan meszet és néhány napon keresztül napon vagy kályhánál hagyjuk állni. A keletkezett kék színű vizet öntsük le róla és mossuk meg vele a szemet. (Kecskemét. K. S.)

Szembedagadás

A pulykák szeme gyakran bedagad, ha nem gyógykezeljük. Nem lát enni és elpusztul. Petróleunba mártott gyapottal kell a szemet kitörülni, ugyanakkor a szemnyílásokat is lemosni. Ha a pulyka hörög és tátja a száját, a szemhéjek kidomborodnak és alattuk sok túrós anyag van, belevágunk és bűzös anyag jön ki belőle, akkor már nem érdemes vele kínlódnunk. (Alpár. K. S.)

A tehén szeme állandóan könnyezik

Tátsuk el a tehén száját és szájpadrása hátulsó részén lévő két lyukat keressük meg és dugjunk bele szalmaszálat. Addig kell bent hagyni, míg el nem rothad. Addig a könnyfolyás is megszűnik. (Kecskemét. K. S.)

Homályok a szemben

Égetett timsót fújjunk a szembe.

Fürjtojás héjját törjük porrá és fújjuk bele a szembe. (Kecskemét. K. S.)

Füstös szemek

Egy kanál friss vajot finom porított kékkővel keverjük össze jól és ebből egy babszem nagyságnyit kenjünk a széthúzott szemhéj alá. Kezünkkel 5 percig szorosan zárjuk a szemhéjakat, hogy a szemhéj alá helyezett gyógyszer a szemgolyót átjárja. (Kecskemét. K. S.)

Hályogborította szemek

Bojtorjánt és gyökönkét kell etetni.

Vegyünk erdei hangyákat, préseljük keresztül vásznon. A vásznon átjutott nedvet fogjuk fel egy pohárban, tegyük ki napra és hagyjuk a napon állni. Ezzel kenegessük a szemet.

Vegyünk egy frissen tojott tojást, fúrjunk bele lyukat és addig rázzuk, míg a fehérje ki nem jön és a sárgája visszamarad. Most addig rázzuk a sárgáját, amíg az teljesen szétfolyik és elterül benne. A lyukon keresztül addig szórjunk bele sót, amíg a tojás teljesen megtelik. Ekkor vegyünk friss csepüt és bevonjuk vele a tojást, beletesszük egy serpenyőbe, ráhelyezzük izzó szénre és addig hagyjuk rajta, amíg meg nem ég teljesen feketére. Most lisztté törjük, kiveszünk belőle egy lencsényit és lúdtoll tokján befújjuk

a szembe. Ezt három napon keresztül naponta ismételjük meg. 1—2 héten belül eltűnik a hályog.

Vörös hasú béka hasi felületével dörzsöljük meg a szemgolyót jóalaposan.

Gyűjtsunk rá egy cigarettára és szívjuk félig el, azután oltuk el és a cigaretta végével a már vak állatnak a szemhéjja alatt és a csipás szöglet mélyén gőzöljük meg a szemgolyót első héten naponta háromszor, a második héten naponta kétszer, a harmadik héten naponta egyszer.

Félig elszívott cigarettát tépjünk el a közepén, vegyünk ki a dohányból, helyezzük a szemhéjak alá és a csipaszögletbe. A kezelés alatt az állatok nagyon nyugtalanok és többször erősen megizzadnak. Mindenféle állatvak-ságot meggyógyít és a harmadik héten az állat már lát. (Kecskemét. K. S.)

SEBEK

1. Űtött seb, amely tiszta és nincsen zúzódás vagy szakadás rajta, kezelés nélkül is könnyen gyógyul.

2. Szennyezett sebeket, amelyekbe valami be van ragadva, erőspálinkával áztassuk. Utána vizelettel és sós vízzel mosogassuk. Lenvászonkötéssel a sebet védeni kell a levegőtől és az izzadságtól. (Kecskemét. K. S.)

3. Szakított seb soha sem gyógyul be, hanem eltűnik, az egészségesen maradt húsrészek elgennyesedésével. Legcélszerűbb spiritusszal oldott szappannal, meszes vízzel mosogatni. (Urrét és Kecskemét. K. S.)

4. Ha csupasz idegek látszanak ki a sebből, ilyenkor balzsamos gyógyszerekhez folyamodunk. Leglényegesebb, hogy zsíros anyagok ne kerüljenek hozzá. Ilyenkor nagyon jó hatása a terpentin.

5. Mérgezett sebek, vagyis mérges vagy veszett állatnak a harapása által keletkezett sebnél a sebet egészen a sértetlen húsig ki kell vágni, jól kivéreztetni és sósavas kötést ráhelyezni.

6. Nyílt, tátongó sebeknél terpentint keverjünk össze ugyanannyi tojás-sárgájával, kenjük be vele egy vésőt és nyomjuk jó mélyen a sebbe. Ez a gennyesedést előmozdítja, mi által a seb rövidesen gyógyul. (Városföld és Kecskemét. K. S.)

7. Gennyedő sebeknél tályoggyökeret a sebre vagy a szomszédságra, és az kihúzza a sebet. (Kecskemét. K. S.)

Csontot törjünk össze apróra, lehetőleg porrá, öntsünk hozzá erős bort és ezzel naponta kenjük be a sebet. (Helvécia és Kecskemét. K. S.)

Érett paradicsomot szeletekre vágva tegyük a sebre. (Urrét és Kecskemét. K. S.)

8. Mérges, marásos sebek legelőre hajtott állatokon különböző mérges marások (kígyó, cickány és hasonló) következtében keletkezhetnek. Skorpió-

olajjal jó erősen be kell dörzsölni és összevagdalt hagymát és fokhagymát kell rákötni. Ezt óránként kell cserélni. (Kecskemét. K. S.)

9. Szarkaejtette sebek. A marha farán a hegesedő billegzést a szarka gyakran kikezdi. Ilyenkor lágy marhatrágyával kell kenegetni. (Kecskemét. K. S. és Sz. K.)

10. Ha kukacok vagy pondrók vannak a sebben, 2 kg porrátört dohánylevelet, 1 kg szalmiákot és 4 dg terpentint összekeverve tegyünk a sebre.

4 dg dohánylevelet 4 dg sóval 3—4 liter vízben főzzünk és ezzel mosogassuk a sebet.

Egy csipet szublimátot helyezünk a sebre. (Kecskemét. K. S.)

Sebek kezelése

Vízben annyi sót oldjunk fel, amennyit csak feloldani lehet. Ehhez 1/3 rész borecetet öntsünk és két cent pálinkát. Friss sebekre és zúzódásokra használjuk. (Felsőszentkirály és Kecskemét. K. S.)

1/4 kg ezüstamalgámot üvegbe teszünk, hozzá öntünk 1 pint borecetet és 8 napon keresztül meleg helyen tartjuk. Ebből 1 dl-nyit összekeverve 2 dl pálinkával és felhígítva 1 liter vízzel adja azt a folyadékot, amelynek kiváló hatása van gyulladások és kiütések esetében. A borogató folyadékból kenőcsöt is lehet készíteni úgy, hogy mielőtt vízzel felhígítanánk, lenolajjal keverjük össze. Tövisokozta szúrásoknál kiválóan alkalmas. (Urrét és Kecskemét. K. S.)

Spirituszos szappan: 8 dg velencei szappant beleteszünk 1 mérték pálinkába, hozzákeverünk 2 dg borkövet, 2 dg hamuzsirt és 24 órán át meleg helyen állni hagyjuk. Ez idő alatt többször összerázzuk. Akkor kész a keverékünk, ha a spiritusz teljesen feltisztult. Ez igen jó ficamodásoknál és hatásosan oszlatja el a keléseket. Nagyoobrészt már előbb oszlatja el, mielőtt fel-fakadnának. (Felsőszentkirály és Kecskemét. K. S.)

Meszes víz: Külsőleg és belsőleg egyaránt használható. 1/2 kg oltatlan meszet öntsünk 1/2 liter vízbe és egy éjszakán át hagyjuk állni. Azt a hárttyát, ami reggelig keletkezik rajta, vegyük le és dobjuk el. A vízbe borogatás céljára áztassunk kendőket. Hőség ellen nagyon jól hatnak és a gyulladást is igen jól csillapítják. Ha belsőleg pl. kövek oldására akarjuk használni, úgy 3/4 liter meszes vizet 1/2 liter édes tejjel keverjük és itassunk.

Kámforsav: 3 dg kámfort 3/4 liter erős pálinkával feloldunk és jól eldugaszoljuk. Ennek a savnak erős oszlató hatása van és bedörzsölésre igen jó. Hatása van a zúzódásoknál és a rándulásoknál is. (Kecskemét. K. S.)

Száraz borogatás: 4 tojásfehérje, egy csipetnyi sáfrány, 2 dg ólomcetet, 1/2 dg szalmiák, 1 dg szappan jól összekeverve. (Külsőballószög és Kecskemét. K. S.)

Tapaszok: Legtöbb esetben alkalmasok, hogy tető gyanánt elzárják a sebet. Arra is jók, hogy a borogatásra használt vásznat helyben tartsák, ha azt nem lehet kötés alakjában felhelyezni. 1. Oszlató tapasz a büröktapasz. 2. Száritó tapasz a szurok és a viasz keveréke. 5. Hűsítő tapasz az ólomtapasz.

A sebek lezárása és a levegőtől való elzárása

Vegyünk gyantát, viaszt és faggyút egyenlő mennyiségben és kihülés közben készítsünk belőle tapaszt s nyomjuk rá a sebre.

Vadhúst enyhén marja a fehér cukor és az égetett timsó keveréke. Erősen marja az oltatlan mésszel kevert rézrozsda. Igen erősen marja a pokolkő és a vitriol.

Vérzés

Timsót keverjük össze olyan vitriollal, amely a levegőn szétesett és öntsük a sebre. Izzó vasatunk a sebre.

A pulykák gyakran kapnak olyan vérző sebet, amelynek következtében szép fokozatosan szenvedés nélkül elpusztulnak. Az ilyen sebtől 4—5 ujjnyi távolságban kissé erősebb nyomást próbálunk gyakorolni különböző irányban mindaddig, amíg a vérfolyás lassúvá nem válik. Ekkor vegyünk zsírtalanított gyapjút és azt mártsuk olyan vízbe, amelybe a kovács patkóvasat hűtött. Ezt nyomjuk rá a sebre és a pulykát fél óra hosszat vagy még tovább tartjuk a kezünkben, hogy addig ne mozoghasson, míg a sebnyílás össze nem húzódik.

Zúzódás

8 dg ólomreszeléket törjünk finom porrá, öntsünk rá 1/2 liter ecetet, tartsuk 8 napon át meleg helyen egy üvegben, mialatt rázzuk át. Leülepedett sűrűjéből vegyünk ki egy keveset és keverjük hozzá lenolajat. Ezzel kell kenegetni a sebet, ha zúzódáson keresztül gyulladásba jönne. Amennyiben elgennyesedne, úgy az előző keverékhez hozzá kell önteni 1/2 liter pálinkát, 1/2 liter vizet és ezzel kell kenegetni a sebet.

Daganat elosztatása

Agyagot keverjük össze szesszel, kenjük fel a daganatra; figyeljük, hol szárad ki leghamarabb és ott naponta többször kenjük be. (Kecskemét. K. S.)

Az alsó lábszártörést 4—5 darabfa közé kötözték.

A juhász a birka eltörött lábát négy darabka fa közé köti és az összeforr.
(Sz. K.)

Szarvtörés

A letört szarvrészt sós vízzel és ecettel mosogassuk és az illeszték helyét meleg enyvvvel bevonjuk, majd ruhadarabbal körülcsavarjuk.

Mártsunk kendert zsírba, kössük vele körül a letört szarv helyét, majd kreolinos vízzel állandóan locsoljuk a kendert.

Pókok, csontkinövések

Sült tojást vágjunk felébe és melegen helyezzük rá. Egész a gyógyulásig ismételjük.

Szétmorzsolt kámfort keverjünk össze meleg vízzel és helyezzük fel a borogatásokat.

Ólomtapaszt melegítünk, meleg állapotban bekenünk vele egy darab bőrt. Ezt rákötjük a beteg részre és néhány napig rajta hagyjuk. Utána ismét bekenjük a tapasztó bőrt és ismét ráhelyezzük.

Egy liter borszeszt összekeverünk egy liter spirituszban oldott gálliccal. A pók felett leborotváltuk a szőrt és kihagyás nélkül minden áldott nappal a szeszkeverékkel megkengetjük. Éjszakára szorosán rákötünk egy összevagdalt hagymát és ha ennek a hatására felpuhul, úgy egy darab sima fával enyhén átdörzsöljük és ezt követően rákötünk egy darab ólomot.

Lisztfinomságúra reszelt rézrozsdát öreg hájjal összefőzünk és szorgalmasan kengetjük vele. Egyidejűleg éjszakára sült hagymát kötünk rá.

Szögbelépés

A szöget ki kell húzni, a szög okozta lyukba terpentint csöpögtetni és viasszal betapasztani. Meleg hájat naponta többször öntsünk a sarkokra. Azután pólyázzuk be és néhány napig az állatot hagyjuk állni. Vigyázzunk arra, hogy az állás mindig száraz legyen.

A szöget kihúzni, megtüzesíteni és visszahelyezni a lyukba.

Csülökrepedés

A lábat és a csülköt fiúvizelettel alaposan mosogatni kell.

Helyezzünk rá kötést és azt meszes vízzel locsoljuk. (Kecskemét. K. S.)

Érvágás. A hirtelen fízott marhán még ma is eret vágna. (Sz. K.)

BAROMFI

Tyúkbetegségek

Borban áztatott kenyérrel etessük a betegeket napokon át.

Begyhurut

A baromfit két lábánál fogva fejfelé lógtatjuk és a begy tartalmát lassú nyomogatással a csőre felé toljuk.

A pulyka begye a gázoktól megpuffad. Nyomogatásra bűzös gázbőfögés áll be. Később nagyon bűdös folyadék ömlik ki a pulyka orrán. A pulyka nagyon szomorú, nem eszik és igen hamar lesoványodik. Hogyha ilyenkor a begyben még magvakat érzünk, azokat egyenletes masszírozással befelé szorítjuk a belek felé. Kifelé nem szabad nyomni, mert a pulyka nagyon könnyen megfullad. Ha magától nem gyógyul meg és nyomogatásra sem lesz jobban, akkor naponta reggel, este 2—3 kanál ricinust kell a pulykába ömlesztetni. (Felsőszentkirály. K. S.)

Vékony csövet hegyesre kiköszörülünk és ezzel megfúrjuk a begyet, hogy ezen keresztül kijöjjön, ami benne van.

Ha toll vagy levél elzárta az utat, az étel nem tud tovább haladni, hanem egy csomóba összeáll. A tyúk nem eszik, mindig vizet keres és magányosan elhúzódik. Ilyenkor langyos vízzel meg kell mosni (?) és masszírozással megpuhítani a begy tartalmát. Utána vizükbe sósavat kell keverni. A masszírozást naponta többször meg kell ismételni. (Borbápuszta. K. S.)

A pulyka májbaja

A pulyka nagyon sokszor szenved májbajban és akkor el is pusztul abban. Nem lehet rajta segíteni. (Kecskemét. K. S.)

Köszvény

Nedves ólak, állandóan nedves területen való tartózkodás idézi elő a baromfiaknál. A lábak és lábujjak elcsomósodnak, mogyorónyi göbök képződnek, melyek sajtos anyaggal vannak tele. A csomókat fel kell vágni, a benne levő anyagot ki kell nyomkodni és jól kimosni. Ha nehéz a baromfiak járása, kámforszesszel kell a lábukat dörzsölni s így az által a csomók képződését megakadályozzuk. (Koháryszentlőrinc és Kecskemét. K. S.)

Pulykák tüdőgyulladás

Tartsuk a beteget zárt helyen, etessük langyos, lágy takarmánnyal. Friss vizet kapjanak inni, melybe literenként egy jó kanálnyi vasgálicot adunk. (Borbápuszta és Kecskemét. K. S.)

Görbe mellkas

Nagyon gyakori pulykáknál. A pulykacsibék az ólban rendszerint magasan ülnek, és midőn az ól ajtaját megnyitják, a csibék fele repül, fele leugrál a helyéről. Ilyenkor megütik a mellsontjukat, és mivel ez többször megismétlődik, ebbe belegörbül a mellsont. Az ilyen pulykákat nem érdemes tartani, mert a görbe mellsontú tojók nagyon lassan készítik elő tojásait. (Borbápuszta és Kecskemét. K. S.)

Tojáscsavarodás

A pulykánál gyakran előfordul, hogy napokon keresztül a fészken ül és nem tudja megtojni a tojást, mert a tojás keresztben fekszik. Ha sokáig nem vesszük észre, akkor a tojás megrothad a pulykában és abban beledöglik. Főleg egy éves fiatal tojóknál fordul elő. A keresztben levő tojást óvatosan, nehogy szétfakadjon, a tojástartóban leszorítjuk addig, míg a végbélnyílásban elő nem tűnik. Ott aztán meg lehet érezni egy hárttyát hüvelykujjni hosszúságban, mely a tojást körülveszi. Ezt felülről lefelé 3—4 cm hosszúságban éles késsel átvágjuk, mire a tojás kiugrik. Egy kicsit vérzik, de ettől a pulykát nyugodtan el lehet engedni. Ettől kezdve már vígan tojik tovább. (Kecskemét. K. S.)

Baromfikolera

Ivóvízben oltott meszet fel kell habarni, és azt itatni. Vigyázzunk, hogy másik ne juthasson az ivóvízhez.

Hypermangánnal a vizet sötét lilára kell festeni és azt itatni. (Borbás és Kecskemét. K. S.)

Pálinkába áztatott kenyeret kell 2 napon át etetni. (Felsőszentkirály és Kecskemét. K. S.)

A taraj elhalványodik, a tollazat borzalt, szörtyögnek, szájukban habos váladék van. Nem esznek, folyton keresik a vizet, Ezért az ivóvízen keresztül kell gyógyítani. Az ivóvízben legyen vasgálic és sósav. Az egészségese-

ket el kell vinni más helyre, de előbb lizofomban kell őket megmártani. (Kisfái és Kecskemét. K. S.)

Tyukok himlője

A fej dagadt, a szemek elcsípásodnak, a szájban és torokban gyülemek keletkeznek, melytől a tyúkok nem kapnak elég levegőt. A gyülemeket glicerinnel kell ecsetelni, a fekélyeket letompított pálcikával lekaparni. Nagyon kell vigyázni, nehogy vérezzenek. A lekapart fekélyek helyét karbolos vízzel öblögessük. Ha a fekélyek mélyen a torokban vannak, akkor felváltva, egy ruhával becsavart, hajlított vessző segítségével 2 óránként kenjük be a torkot petróleummal, timsós ecetes vízzel, citromlével. Folyadékba mártott toll is jó. Az egészségeseket más helyre kell vinni. Előbb azonban kreolinos vízbe kell őket mártogatni. (Budai hegy és Kecskemét. K. S.)

Pulykák himlője

A fej bőrén, a füllebenyek körül, a szájszögletben dudorok keletkeznek. Ha idejében nem vesszük gyógykezelésbe, elroncsolja az egész fejet. A dudorokat le kell emelni, a felrakódást le kell kaparni és a vérző felületre égetett timsóport hinteni.

Vörös lámpát kell az ólban égetni.

Pulykák ragadós bőrdaganata

A daganatokat a kés fokával le kell választani és helyüket bekenni kreolinos glicerinnel.

Gyakran a szájban is vannak daganatok. Ilyenkor az állat nagy kínal tud enni olyannyira, hogy inkább nem eszik, hanem éhen vesz. Ilyen állatoknak az ivóvizében legyen vasgálic és naponta háromszor jódtinktúrával ki kell törölni a száját. A pulykát etetni kell és az eleséget a következőképpen kell összeállítani: friss vajból, ricinusból és kenyérbélből összesodrott csík, sovány szalonnadarabka és tejes lisztből készített pép. (Borbáspusztá és Kecskemét. K. S.)

Vaktetű, zsindeletetű, csimasz

A baj ellen nincs orvosság. Az ól minden részét az utolsó darabig el kell égetni. A szétszedett téglákat is be kell rakni a tűzbe. Az agyagot és vako-
latot el kell ásni. Mindezt legjobb télen csinálni, mert a széthulló tetűk a havon igen jól láthatók.

A tetves pulyka vagy tyúk testét be kell kenni mintegy egy liternyi paprikás tejfellel vagy sós terpentinnel vagy hamuval összerázott petróleummal. (Kecskemét. K. S.)

Tetű a pulykában

Dohányhamuból és halzsírból kenőcsöt készítünk és bekenjük vele a pulyka farka táján, a szárnyak alatt és a végbélnyílás fölött. Leginkább itt vannak a tetűk. (Felsőszentkirály és Kecskemét. K. S.)

Spirituszba rozmaringot öntünk és egy kölnivízfüvő segítségével alaposan befűvünk a felborzolt tollak közé. Ugyanilyen módon a kotlós fészket is be kell permetezni. (Alsószentkirály és Kecskemét. K. S.)

Pulykák rühössége olyankor lép fel, ha a pulykák piszkos ólban hálnak. A pulyka egész testét, de különösen azokat a helyeket, ahol a vörös foltok vannak, melegített borecettel kell bekenni. (Kecskemét. K. S.)

Meszes láb, varangyos láb

Erős szappanos vízzel mindannyiszor dörzsöljük be, míg a mézréteg teljesen el nem távolodik. Ha ezzel nem sikerülne leszedni, úgy meg kell kísérelni glicerinnel ledörzsölni. (Belsőballószög és Kecskemét. K. S.)

Petróleumban háziszappant áztatunk olyan mennyiségben, hogy a folyadék kocsonyává álljon össze. Ezzel bekenjük a lábakat és 2 napig bekötve tartjuk. Mire a kötést levesszük, a varangy lehullik róla.

Egy héten keresztül fáradt olajjal kengetjük.

Tollmoly

A molyokat tartalmazó tokokat éles bicskával vagy ollóval vágjuk fel és jól felmelegített sós olajat öntsünk bele.

A tollmolyos tokokat ki kell húzni és elégetni. (Kecskemét. K. S.)

Lizoformot kell a felnyitott tokba önteni. (Külsőballószög és Kecskemét. K. S.)

Tyúkok vedlése

Nagyon fontos vedlés alkalmával a tollazat növekedését előmozdítani. Erre nagyon alkalmas a napraforgómag és olyan ivóvíz, amely vasgálicot tartalmaz. (Kecskemét. K. S.)

* * *

Ezek után átadjuk a történelemnek Kecskemét reánk hagyományozott népi kultúrájának egyik dúsan termő ágát. A jelek szerint ez az utolsó órában történik. Önkéntelenül felmerül a gondolat, hogy milyen szegények maradtunk volna, ha csupán a levéltár polcain porosodó és évről évre halványuló írások maradtak volna reánk, hogyha Szabó Kálmán, Joós Ferenc és Kellermann Sándor dús kalászu marokba nem fogták volna a kecskeméti föld nélkülök alighanem porba vesző egyik értékes népi kultúrtermékét. Ezek a kecskeméti pusztákon termett paraszti bokréták egyetlen csokorba kötve soha el nem hervadó virágai lesznek a magyar népi, az oly gyorsan veszendőbe menő paraszti hagyománynak. Ez már nemcsak néprajz. Ez már történelem is!

Vállalt feladatunkon túlmutatna a közölt anyag sokoldalú elemzése. Erre valójában akkor nyílik igazi lehetőség, ha több tájegység népi állatgyógyászatának gyakorlatát hasonló mélységben megismertük. Azonban ezek hiányában is rögzíthetjük, hogy a Kecskemét környékén élő emberek sok évszázados tapasztalatok alapján eljutottak a bájoló mondókáktól és a babonás hiedelmektől a valóság gondos megfigyeléséig. Ezen a vidéken a széleskörű állattartás, majd az egyre intenzívebbé váló állattenyésztés párhuzamosan folyt a belterjes kertgazdálkodással. Érthető, hogy az oksági összefüggéseket az ősi foglalkozás, az állattenyésztés során is kamatoztatták. Egyben figyelemre méltó, hogy a hiedelmek és a szokások milyen szervesen összefonódtak a racionális eljárásokkal. Talán éppen ezért szolgálhat bőséges forrásul az itt közölt anyag mind a szaktudomány, mind a kultúrtörténet számára.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Abrakolás 550
 Acélreszelék (acélpör) 543
 Agyag 568
 Agyagos föld 517
 Alma, piros (*Malus domestica*) 531
 Alma, rothadt 548
 Aloe (*Aloe capensis*) 520
 Akácvirág (*Robinia pseudo-acacia*) 530
 Ammoniak 542
 Angyalfű 547
 Antimonium crudum (nyers hánytató
   borkő) 511, 562
 Anyalevél (*Arnica-folium*) 539
 Apró bojtorján (*Aretium minus*) 565
- Állati eredetű gyógyszerek 523
 Állati szerek 523
 Állatorvos, városi 528
 Anízsfű (*Anisum vulgare*, *Pimpinella
   anisum*) 547
 Ár, szárszám 538
 Árpa (*Hordeum vulgare*) 533, 541
 Árpaliszt 527, 547
 Árvaganaj 543, 550
 Auguszbár 549
- Bab (*Phaseolus vulgaris*) 527
 Babér (*Laurus nobilis*) 522, 539
 Babona 523, 560
 Bacca juniperix (*Juniperus communis*)
   511
 Bacillus 55, 558, 560
 Bagó 555
 Ballagi Mór 516
 Balzsam 566
 Baromfi 570
 Baromfikolera 571
 Baromorvos 528
 Bán Lőrinc 511
 Bájoló vers 509
 Báránybőr 549
- Begyecsapolás 570
 Begyhurut 570
 Begymasszázs 570
 Begyöblítés 570
 Bendőrenyhesség 545
 Benkő Zsuzsanna 526
 Benkő Bernát 528
 Beöntés, fájdalomcsillapító 539
 Beöntés, féreghajtó 539
 Beöntés, gyógyító 539
 Beöntés, ingerlő 539
 Beöntés, közönséges 539
 Beöntés, lágyító 539
 Beöntés, szélhajtó 539
 Béka 537
 Berbel tanácsos 512
 Béka, varangyos 562
 Béka, vörös hasú 566
 Békavar 520
 Bélmérgezés 539
 Bélrenyhesség 540
 Bélszűrés 540
 Bénulás 547, 552, 563
 Bénulás, ellési 547
 Bénulás, juhoké 552
 Bénulás, sertéseké 563
 Bibic 527
 Birka felfúvódása 550
 Birkahimlő 552
 Birka kérődzése 550
 Birka orrhurutja 551
 Biró Imréné 534
 Bodzafa — vízpuska 545
 Bodzafa (*Sambucus nigra*) 533
 Bodzafavirág 540
 Boldogságos szűz 524
 Bojtorján 545
 Bolha 534
 Bolhafa (*Pulicaria vulgaris*) 542
 Bor 514, 521, 537, 541, 543, 549, 566,
   570
 Bor, vörös 545, 552
 Borbély 512, 528
 Borecet 517, 521, 547, 548, 567, 573
 Borjú neme 536

- Borjúhús 564
 Borkó 518, 520, 547, 561, 567
 Borogatás, hideg 512
 Borogatás, ólomvizes 542
 Boróka (*Juniperus communis*) 539, 547
 Borókafenyő (*Juniperus communis*) 531, 547
 Borókafenyő-gyanta 544
 Borostyán (*Hedera halix*) 520
 Bors (*Piper nigrum*) 520, 528, 548
 Bors, szárított 546
 Borsó (*Pisum sativum*) 563
 Borsóka 563
 Borszesz 569
 Boszorkány 532, 536, 529
 Bögöly 529, 550
 Böjtös István 572
 Bökönyi Sándor 509
 Búza 534
 Bübájos 525, 529
 Büdösbanka 527
 Büdös bor — kóla 546, 553
 Büdöskő(kén) 513, 522
 Büdöskővirág 517, 518, 542, 551
 Büdös sántaság 561
 Bürök (*Conium maculatum*) 568
 Büröktapasz 568
- Cickánymarás 566
 Cickóró (*Achillea millefolium*) 549
 Cigaretta 553, 565
 Cigerettadohány, félig elszívott 566
 Cigaretta, égő 555, 565
 Cigányasszony 532
 Czigány János néne 525
 Cigányok 511, 525
 Cintányér 521
 Cipőszeg 543
 Citromlé 572
 Cukor 568
 Cukor, kocka 551
 Chyurgus 512
 Czuczor-Fogarasi 516
 Csalán (*Urtica urens*) 547, 562
 Csanytelek 534
 Csecseken repedés 549
- Csengettyű 549
 Csepű 565
 Cseresznyemag (*Cerasus vulgaris*) 562
 Csersav 564
 Csiga 521
 Csikókeh 540
 Csimasz (vaktetű, zsendelytetű) 572
 Csirke lábát éjszaka megfogni 532
 Csontkinövés 569
 Csontpor 566
 Csonttörés 569
 Csorbóka (*Sonchus oleraceus*) 547, 652
 Csormolyka (*Melampyrium cristatum*)
 Csömörlés 546
 Csősz Gyula 510, 515
 Csudásó (nátrium szulfát, sal mirabile Glauberi) 517
 Csuka foga 523
 Csukamájolaj 543
 Csutakolás 540
 Csudsömör 520, 542
 Csülökrepedés 569
- Daganatelosztatás 568
 Daganat szájban 537
 Darázsesipés 542
 Darázsfészek 541
 Dér, száraz 529
 Dióhéj, zöld 529
 Dió, zöld 551
 Disznósír 539, 553
 Dohány (*Nicotiana tabacum*) 514, 539 554, 567
 Dohánycsörmő 555
 Dohánylevélhamu 573
 Dohánylevélpor 567
 Dohánylé 529, 538, 557
 Dohánypor 539
 Dohányszár etetése 555, 558
 Domesticatio (házasítás) 509
 Dörzsölés a magyarnak közönséges orvoslása 512
 Ecet 517, 520, 522, 525, 526, 528, 537, 538, 539, 543, 547, 548, 549, 561, 562, 563, 568, 569, 572
 Egere lónak 538

Egérfészek 538
Ellési bénulás 547
Első látogató vemhes tehénél 536
Elvesztett ökrök visszakerítése 526
Elvesztett jószág 526
Emésztés rossz 543,544
Enyv 569
Erelés 538,540,548,562
Erősítő (szer) 543
Ezüstamalgám 567

Édesgyökérszál (Glycyrrhiza glabra) 540
Éger, enyves (Alnus glutinosa) 522
Égerfa 522
Érvágás 518,524,538,569
Érvágó 524
Étvágytalanság 543

Faggyú 553,568
Fahamulóg 511,563
Fakátrány 519,527
Faolaj 518,527,561
Faragó 530
Farokmetszés marhán 548
Farkas 528
Farkas Albert 528
Farkas Albert 519
Farkasalma (Aristolochia clematitis) 514
Farkasfog 527
Farkasköröm 533
Faszén 543
Fáradt gépolaj 562,573
Fázás, influenza lovon 541
Fázás marhán 546
Fecske 536
Fecskefészek 536
Federveisz 529
Fehér gálic (cinkszulfát) 518
Fejsze 523
Fekete hunyor (Helleborus niger) 538
Feketekávé 540
Fekélyes foghús 537
Felfúvódás lovon 539
Felfúvódás tehénen 545
Felfúvódás birkán 550
Felmesterített kreolir 558

Felpuffadás 545
Fene 523
Fenum (Phoenicum, grecum Trigonella foenum-grecum) 520
Fenyőgyanta 540
Fenyőmag 517, 522
Férgekről 527
Férgek 535, 542
Fényesítő (higany) 553
Fénylő korom 563
Ficam 567
Fiúvizelet 569
Flores infuri 518
Flores sulfuris (kénvirág) 551
Fogak, mozgók 537
Foghagyma (Allium sativum) 517, 521, 524, 525, 528, 534, 536, 539, 540, 542, 547, 548, 550, 551, 562, 566
Folyatás 550
Folyóvíz 517
Font (0,56 kg) 518, 529
Föld 536
Fülgulladás 564
Fülmetszés birkán 550
Fülmetszés sertésen 502
Fürjtojás 565
Füstölés 514, 530, 533, 535, 538
Füstös szem 565
Fűzfakéreg 547, 548
Fűzfakéreg pora 541, 547
Fűzfakéreg főzete 545
Fűzfavesszővel veregetés (Salix alba) 545

Gabona malomgaratból 531
Gallyai János 525
Galambok 531
Gálic, zöld (vasszulfát) 522, 569
Gálicső (kékű, rézszulfát) 517, 520, 547
Golyva 522
Gentianae radix (tárnicsgyökér, Gentiana cruciata) 511, 543
Gilisza sertésben 562
Giliszta 521
Gipszpor 544
Glaubersó (sal mirabile Glauberi) 617

Glicerín 572, 573
Golyva 546
Görbe mellkas 571
Görgés hiány 563
Görög-szénamag (Foeni greci semen) 652
Gőzölés 541, 547
Grispán (rézrozsda) 513, 520, 523
Grünspán 517
Guga 546

Gyanta 568
Gyapjú 562, 568
Gyapot 564
Gyógyítás 533
Gyógykovácsok 528
Gyopárfű, sárga (Gnaphalium silvaticum) 529
Gyökönke (Valeriana dioica) 563, 565
Gyömbér, kínai (Geum aleppicum) 539, 543
Gyufa 552

Hagyma, vörös (Allium cepa) 566, 569
Hagyma, sült 569
Halzsír 539, 573
Hamu 543, 561, 562
Hamulúg 554, 556
Hamvas pírító 553
Hamuzsír 543, 567
Hangya 536, 565
Harkály 637
Harmatszedés 529
Hasfájás 533
Hasmenés birkán 530
Hasmenéscillapítás 543
Hasmenés marhán 546
Háj 569
Hálóing, asszonyé 534
Hályogos szem 565
Hánytató borkő (Tartarus stibiatus) 562
Hellebori negri radix (fekete hunyor gyökere) 517, 538
Hemző István 525

Hideg borogatás 512
Higany 541, 546
Himlő 521
Himlő birkán 552
Himlő malacon 562
Himlő pulykán 571
Himlő tyúkon 571
Himlőoltás 553
Hiszekegy 524
Hiper-mangán 571
Hold 561
Holdfogyatkozás 532, 536
Holdújulás 532, 563
Holttetem 521
Holztheer 509
Hólyaghúzó tapasz 552
Homályos szem 565
Horputz cigány 513, 518
Hunyorgyökér (Hellebori negri radix) 517, 518
Húgykő 565
Hugyozás 523
Húsvét 536
Húsvíz, sós 545

Idegen az istálló körül 531
Igézés, lóé 526, 527
Ilona Gábor 534
Influenza lovon 541
Ing kifordítva 536
Ipolyi Arnold 529
Irracionális (javallati) szerek 523, 528
Istráng 532
Ivóvíz 512, 571, 573
Íz (fene) 523
Izzó vas 568
Jamaikai bors 520

Javallati (irracionális) szerek 523, 528
Javasasszony 512, 528, 529
Jászság 516
Jézus Krisztus 534
Jódtinktúra 572
Joós Ferenc 530, 537

- Juhászok jellemzése 553
 Juhászok szereléke 561
 Juhbénulás 552
 Juhfelfúvódás 550
 Juhhaszon megtartása 523
 Juhhimlő 552
 Juhok bélférgessége 551
 Juhok kérődzése 580
 Juhok mételye 551
 Juhok orrhurutja 550
 Juhok szűresapolása 557, 562
 Juhruhósság 519, 553
 Juvavörös köles 522
- Kacsatoll 557
 Kakaskukorékolás 536
 Kalamasz (fakátrány) 519, 527
 Kalajtsi György 519
 Kalap 533, 535
 Kalap, férfié 532
 Kalap és sapka 533, 535
 Kalács 530
 Kalendárium 512
 Kamilla (*Matricaria Chamomilla*) 539, 544
 Kamillatea 545, 549
 Kapa, rozsdás 523
 Kapadohány 554
 Kapca 538, 546
 Kapuciner-por háromféle növényből
 fejtetvek ellen 523
 Karácsony 531
 Karácsonyi abrosz 529
 Karácsonyi asztal 535
 Karácsony böjtje 522, 534
 Karácsonyi éjjel 533
 Karácsonyi méz 524
 Karácsonyi morzsa 533
 Karácsonyi széna 532
 Karbolvíz 571
 Kasza 549
 Kádárfaggyú 553
 Kámfor (*Cinnamomum Camfora*) 538,
 547, 548, 563, 567, 569
 Kámforsav 567
 Kámforszesz 547, 570
 Károlyi Sándor gróf 512
- Kása, köles (*Panicum miliaceum*) 550
 Kátrány 544, 549
 Kávé, fekete 540
 Kecskemét 525
 Kecskésné 525
 Kehesség (keh, ké) 520
 Kehes birkanyavalya 551
 Kehpor 520
 Kelés 567
 Kellermann Sándor 537
 Kemény nevű szemgyógyító 512
 Kender 529, 544, 546, 569
 Kender, szelíd (*Cannabis sativa*) 520
 Kendő 567
 Kenő-fenő asszonyok 512
 Kenyér 528, 544, 546, 564, 570, 571
 Kenyérbél 522, 572
 Kenyérhéj 543
 Kenyér tejbe aprítva 533
 Keresztvetés 555
 Kergesség 552
 Keserűső (magnéziumsulfát) 539, 543,
 545, 550, 562
 Kékkő (kék gálic, rézszulfát, *cuprum
 sulfiricum*) 513, 518, 521, 527, 546,
 547, 552, 561, 565
 Kék rongy 538
 Kéményseprő 536
 Kén (sulfur) 513, 542, 563
 Kéneső (higany, *hydrargyrum*) 520, 553
 Kénpor 520, 546, 547, 549, 562, 564
 Kénsav (*acidum sulfuricum*) 547
 Kénvirág (*flores sulfuris*) 551
 Kérődzés 544
 Kés, éles fejedényben 535
 Kiáltó doktorok 512, 525
 Kígyómarás 536, 566
 Kínai gyömbér (*Gaum aleppicum*) 539,
 543
 Kóc 544
 Kockacukor 580
 Kocsikenőcs 542, 544, 545
 Kolbász 536
 Kolera 512
 Kólika 538
 Koncz István 528
 Konecsni Vencel 519
 Koponya, emberi 526

- Koptin 556**
Korom 537, 551
 Korom macska orrára 531
 Korom, fénylő 563
 Korom kemencéből friss 531
 Korpa 517, 529, 539, 543, 548, 551
 Kosz 542
 Kotlás 530
 Kotrás tehénnél 511
 Kovács, első és német 510
 Kovács, magyar 510
 Kovász 548
 Köhögés 564
 Köhögés tehénnél 546
 Kőköröscinmérgezés (*Colchium arena-*
rium) 564
 Köldökgyulladás 548
 Köles (*Panicum miliaceum*) 522
 Kölnifűvő 573
 Kömény (*Carum carvi*) 514, 539
 Könnyezés 565
 Kőolaj 544
 Köpködés csirkére 531
 Kőrishogár (*Cantharis vesicatoria*) 514,
 562
 Kőszvény 570
 Kötény, öreg asszonyé 535
 Kővek oldása 567
 Kreolin 553, 555, 558, 569, 572
 Kreolin, olajos 558
 Kreolin, lefojtott 558
 Kreolin, felmesterített, felhígított 558
 Kukacok sebben 533, 567
 Kukorékoló, tyúk 535
 Kullancs (paklincs) 554, 558
 Kupa rühzsírnak 561
 Kuruzslás 525, 527, 529
 Kuruzsló 525, 528
 Kutat körüljárni 533
 Kutya 530, 536
 Kutyamarás 528
 Kutyaszoktatás 528
 Kutyavér 528
 Küszöb alá ásás 533, 537
- Lajtorja 532
 Lapát, rozsdás 523
- Lat (175 dkg) 517
 Lábszárcsonttörés 569
 Lámpa, vörös 572
 Lázár János 524
 Lázár Sándorné, szül. André Mária 524
 Legyek 542, 562
 Legyek-szúnyogok 542
 Lencse (*Lens culinaris*) 563
 Lenmagolaj (*Oleum lini usitatissimi*)
 514, 518, 539, 544, 567, 568
 Lepedő 540
 Leveles dohány 554
 Légy 527, 561
 Légycsípés 542
 Lélegzés 546
 Lépfene 515
 Libra (font, 0,56 kg) 511
 Lidérctojs 535
 Liszt 518, 545, 551, 563, 572
 Lizoform 571, 573
 Ló 536, 537
 Ló, szürke 537
 Lócsont 527
 Ló egere 538
 Ló felfűvódása 539
 Lófereg (lótetű) 527
 Lóganéj 526
 Ló igézése 526
 Ló rühössége 542
 Lótetű 527
 Lovas András 537
 Lóvelő 541
 Luca-nap 530, 531, 533
 Lúdganéj 527
 Lúdtoll 553, 565
 Lúg 511, 518, 523, 529
 Lúgsó 525
- Macskafarok 536
 Macskamegőrzés 535
 Magzatburok-visszatartás 548
 Malachimlő 562
 Malacok elválasztása 531
 Marhadög (keleti marhavész) 517, 518,
 528
 Marhaganéj 517, 524, 561

Marha nem vizelhet 528
Marhapestis 547
Marha, tályogos 544
Marhatrágya 567
Masinaszél 552
Májbjaj pulykán 570
Medveháj 528
Medveszőlőlevél (Folium uvae irsi) 564
Megelőzés 530
Megigézés 526, 527
Meggipáztatás 541
Meszely (1/2 icce, 0,364 liter) 518
Meszes láb 573
Meszes víz 566, 567, 569
Méhék 528
Méhgyulladás 548
Méhelősés 548
Mérő (pozsonyi 62.498 liter, pesti 93.747 liter) 554
Mész 522, 544
Mészáros István 519
Mész, oltott 545, 561, 571
Mész, oltatlan 564, 567, 568
Mészvíz 564
Métely 522
Métely juhon 551
Métely megelőzése 529
Méz 516, 518, 520, 523, 537, 539, 541, 543, 547, 548, 549, 550
Méz, karácsonyi 524
Miatyánk 524
Mírha 520
Mise 524
Mondóka kukacokra 535
Morzsa, karácsonyi 533
Motoz 522, 552
Mozgó fogak 538
Muraközi Márton (1721) 513
Nadra (pénzlevelű fű, lizinka, *Lysimachia nummularia*) 522
Nagy György (1733) 510
Nagy Györgyné (1736) 510, 532
Nagy János madara 537
Naplemente 530
Napraforgómag 573
Napraforgóolaj (*Oleum Helianthi annui*) 543
Narancshéj, reszelt 548

Nehéz lélekezés 546
Nehézség 541
Nemesi réteg szerepe 511, 512
Nikotin 542, 555, 556, 558
Nőstény-marhaganéj 524
Növényi gyógyszerek 514

Nyelvférgesség 537
Nyeregötörés 527
Nyírfaseprő (*Betula pendula*) 529
Nyíveség 561
Nyívezőfa 561
Nyújtófa 515
Nyúl 536

Olaj 545, 564
Olaj, forró 542
Olaj, sós 573
Ólom 569
Ólomecet 564, 567
Ólomgolyó 549
Ólomgyökér 542
Ólomreszelék 564, 568
Ólomtapasz 568, 569
Ólomvíz 542
Oltás himlő ellen 553
Oltóanyag 553
Oltott mész 345
Orrhurut birkán 550
Orvosasszony 510
Orvosi könyv 526
Orvosló asszony, sertéseket 513, 525
Orvosok 528
Ostornyel 538
Ovidius 529

Ökörfarkkóró (*Verbascum phoenicum*) 521
Ökrök visszaserzése 526
Ósapatikus 560
Őszi kikerics (*Colchicum autumnale*) 521, 564

- Paklincs (kullancs) 554, 557
 Pallavicini 534
 Pamuk (pamut) cérna 522
 Papp Pál 525
 Papkéve 531
 Paprika (*Caspicum annum*) 528, 554, 557, 572
 Paprika orrba 545
 Paradicsom, nyers (*Lycopersicon esculentum*) 538
 Paradicsom, érett 566
 Parasztorvosok 528
 Paréj János 526
 Patkánybűvölés 534, 535
 Patkó, tüzes 538
 Pauer János 525
 Pálfi Ferenc 525
 Pálinka 538, 540, 541, 542, 566, 567, 568, 591
 P-né boszorkány 532
 Pemetefű (*Marrubium vulgare*) 520
 Pendel 522
 Perje (*Poa pratensis*) 522
 Petőfi Sándor 529
 Petróleum 564, 565, 572, 573
 Pénteken fiadzás 532, 536
 Pénteken kotlóültetés 532, 536
 Pénteken malacelválasztás 531
 Pénteken rühelés 560
 Pénteken háromszor egymásután 534
 Pénteken kenni 560
 Pénzlevelű fű (lizinka, *Lysimachia nummularia*) 522
 Pincebogár 541
 Pint (2 icee = 2,5452 l.) 510, 514, 524
 Pióca 564
 Pipafüst 540
 Pipáztatás 541
 Piritós 562
 Piritós, hamvas (?) 533
 Pizskafa 533
 Pix liquida (fakátrány) 519
 Pleskó Lőrinc 534
 Plinius 527
 Pók 521, 569
 Pokolkő (ezüstnitrát, *Argentum nitricum*) 563
 Pokolvar 524
 Poltúra 514
 Polyák Ferenc 525
 Pondró 529, 567
 Pulvis Pirii (vadkörte, *Pyrus achras*) 518
 Pulyka 565
 Pulyka himlője 572
 Pulyka májbaja 570
 Pulyka ragadós bőrdaganata 572
 Pulyka rühössége 573
 Pulykatetű 573
 Pulykatoll 557
 Pulyka tüdőgyulladás 571
 Puskapor 520, 523, 524
 Ragadós száj- és körömfájás 516
 Racionális szerek 511, 523, 528
 Rándulás 517
 Ráolvasás 533, 534
 Rebedeg 516
 Rebeteg 516
 Rebedezés 516
 Rébédez 516
 Repkény (*Glechoma hederaceum*) 541
 Rézgalic (kékkő, rézszulfát) 513, 542, 551, 561
 Rézreszelék 564
 Rézrozsa 513, 568, 569
 Ricinus (*Ricinus communis*) 570, 572
 Rizsnnyák 548
 Rizsnnyáklevés 547
 Rongy 539, 538, 549, 552
 Rontás 526, 531, 533, 535, 536
 Rosta 535
 Rontás (vesztés) 526, 538
 Rovarok 542
 Rovarcípés 542
 Rozmaring (*Rosmarinus officinalis*) 573
 Rozs 563
 Rozsdás kapa 523
 Rozsféreg 541
 Rozsférgesség 541
 Rozskéreg 547
 Rozsvetés (*Secale cereale*) 563
 Rűgös tehén 529, 531
 Ruha 530
 Ruharojt 533

- Rum 542
 Rusvay Kálmán 537
 Rutár (*Ruta graveoleus*?) 520
 Rüh (rih, ri) 518
 Rühelés Újév napján 560
 Rühkenőcs 553
 Rühösség átoltása 553
 Rühösség gyógykezelése 553
 Rühösség keletkezése 553
 Rühösség lovon 542
 Rühösség pulykán 573
 Rühösség terjedése 553
 Rühösség tünetei 553
 Rühzsír 553, 561
- Sal communis 511
 Salétrom (káliumnitrát, nátriumnitrát) 517, 518, 547
 Salétromsav (*acidum nitricum*) 538, 544
 Sapka 533
 Savanyúság 547
 Savó 563
 Sáfrány (*Crocus sativus*) 561, 567
 Sámán 509
 Sántaság 521, 531
 Sárgaság 550
 Sárlás 561
 Sárvíz 515, 516
 Sás (*Carex stenophylla*) 528
 Sebek kezelése 567
 Sebek lezárása 568
 Sebféleségek 566
 Sebolaj 544
 Selyemposztó 521
 Seprő 530, 532, 533, 534
 Seprőn lovaglás 534
 Sercegő üszök 515
 Ser 520
 Serpentaria 520
 Sertés 523, 562
 Sertésbetegségek 562
 Sertés bezabál 562
 Sertésbénulás 563
 Sertésgörgéshiány 563
 Sertésarakodás 523
 Sertésorbánc 562
- Sertésvész 562
 Schifferdecker Sámuel 529
 Skorpióolaj 566
 Só 516, 517, 518, 521, 522, 523, 529, 530, 538, 539, 540, 543, 544, 546, 548, 549, 554, 557, 563, 565, 567
 Sóska (*Rumex rugosus* (kerti), *palustris* (mocsári) 549
 Sós-korpás víz 520
 Sósav 550, 561, 562, 566, 570, 571
 Sós orvosságok 517
 Sömör 542
 Sör 549
 Sömör (viszketegség) 542
 Spiritusz 566, 567, 569, 573
 Spiritusz Fulburis? 521
 Spiritus Inekuris 521
 Sugárgomba 546
 Sulfur citricum (kéncitrát) 511
 Süly 521
 Sündisznó 521
 Sütés a hasbőrén 518
 Sütögetés 513
- Szalicil 551
 Szalma 535
 Szalmaszál 565
 Szalmiák (*ammoniumchlorid*) 546, 548, 550, 563, 564, 567
 Szalonna 572
 Szalonna, avas 540, 544
 Szamár 536
 Szappan 523, 538, 539, 540, 544, 566, 567, 573
 Szappancsap 545
 Szappanföld 529
 Szappan, reszelt 541
 Szappanos víz 545, 573
 Szarka 531, 567
 Szarvtörés 569
 Szarvasmarha 544
 Száj- és körömfájás 547
 Szájtisztítás 525
 Száraz borogatás 567
 Szekfű (székfű: *Matricaria Chamomilla*) 523

- Szekérkenőcs 521
 Szembedagadás 565
 Szem belső láza 564
 Szemét 534
 Szemgyulladás 564
 Szemverés 533, 535
 Szenteltvíz 524
 Szent György nap (ápr. 24) 529
 Szent János gyökere (?) 526
 Szerecsendió (*Nux moschata*) 523
 Szeretsenyos Mirha 520
 Szesz 568
 Szén 514, 565
 Széna, karácsonyi 531, 532
 Széna 518, 531
 Szilvamac 562
 Szénapelyva 541
 Szivacs 564
 Szódabikarbóna 545
 Szokola József (1849) 528
 Szoptatás 549
 Szödörinda (*Rubus caesius*) 521
 Szög, tüzes 569
 Szögbelépés 569
 Szőlőlevél, permetezett (*Vitis vinifera*)
 555, 559
 Szőlőlevél, permetezett etetése 558
 Szömör 521
 Szőr borjúról 535
 Szőr tehén farkából 533
 Szórféreg 520, 532
 Szublimát (*hydrargyrum bichloratum cor-*
rosivum) 567
 Szúnyogcsípés 542
 Szúnyogok és legyek 542
 Szűrcsapolás 557, 562
 Szurok 552, 568
 Szűcs János (1617) 511
 Szűz dohány 584
- Tagai Mária 519
 Takarmány felkérődzése 545
 Tanaton 554, 556
 Tapaszok 568
 Tapasztalati (racionális) szerek 511, 523,
 528
 Táragy 515
- Tarczali Pál 513
 Tarjag 515
 Tálé 515
 Tálgyu 515
 Tályog 510, 514, 516, 538
 Tályog, belső 514
 Tályog, hideg 538
 Tályog, meleg 538
 Tályoggyökér 538, 566
 Tályoghúzás 538, 544
 Tályogos marha 544
 Táragy 510, 515
 Tárgyu 515
 Tánczos Péter 525
 Tárnic (Helleborus niger) 539, 542
 Tárnicgyökér 543
 Táróg 515
 Tea 562
 Tehén elapad 533
 Tehénfelfúvódás 545
 Tehén nem fejhető 549
 Tej 520, 530, 531, 535, 533, 540, 544,
 548, 552, 564, 567, 572
 Tej, friss 544
 Tej, savanyú 550
 Tej, sok 531
 Tej, véres 533
 Tejvisszatartás 549
 Tej, vörhenyes 549
 Tejfel 527, 547, 561
 Tejfel, keserű 549
 Teknősbéka 520
 Telihold 537
 Tengeri hagyma (*Scillae bulbosus*) 541, 546
 Tengeri pók (*Maja verrocusa*, *Maja*
squinado) 522, 528
 Terjék (gyógyszer, terjéke, közönséges
 kígyószisz, *Echium vulgare*) 539, 544,
 547
 Természet (bikacsek) 528
 Természet lányon 522
 Terpentinolaj 513, 520, 540, 551, 552,
 Terpentinolaj 513, 520, 540, 551, 552,
 554
 Terpentin, vastag és vékony 553
 Terpentin vastag 553
 Terpentin, vékony 553, 555, 558, 559,
 566, 567, 569

Tetocid 560
Tetű 523, 533, 550
Tetű pulykán 572
Tetvesség 543
Tégla 537
Timsó 517, 518, 523, 548, 561, 568, 572
Timsó, égetett 565, 568, 572
Tojás 530, 531, 532, 565
Tojáscsavarodás 571
Tojásfehérje 561, 567
Tojáshéj 535, 539, 543
Tojássárgája 565, 566
Tojás, sült 569
Tojás, záp 535, 545
Tojáskölesönzés 532
Tollat eszik a ló 538
Tollmoly 573
Tolvajméh 528
Torokfájás 538
Torma 528, 538, 540
Tőgy, repedezett 533
Tőgydaganat juhon 561
Tök 527
Töklevél 527
Tölgyfa, égő (*Quercus sessiliflora*) 563
Tömjén 514
Törés 569
Tövisszúrás 567
Trafikdohány 554
Trágyalé 544
Tubák 544
Tubákpör 539
Turbulyfű (*Anthriscus silvestris*) 520
Tüdőférgesség 551
Tüdőguta 540
Tükör 535, 549
Tükör macskának 535
Tülök rühzsírnak 561
Tüske 521
Tüsszentés birkánál 551
Tűz 529
Tűzön áthajtás 529
Tűzpiszkáló vas 546

Tyúk, kukorékoló 535
Tyúkbetegségek 570
Tyúkganéj 518, 522

Tyúkhimlő 571
Tyúk vedlése 573
Tyúkszar 555
Tyúkkültetés 532
Tyúkverés 523
Űrmös 543

Űröm (*Artemisia absinthium*) 567
Űrömpör 517, 539, 543
Űszögös nap 530
Üreg 521

Vadgesztenye 546
Vadhús 568
Vadrózsa-alma (csipkerózsa, *Rosa canina*) 545
Vadrózsabogyó 549
Vadvirág (?) 531
Vaj 523, 542, 544, 548, 563, 565, 572
Vakondtúrás 531
Vaktetű 572
Varangyos béka 562
Varangyos (meszes) láb 573
Vas, izzó 568
Vasgálic (zöld gálic, vasszulfát) 571, 572, 573
Választóvíz (salétromsav, aqua fortis) 520
Vecseri Péter (1796) 525
Vedlés tyúkon 573
Vegyés 569
Vegyí anyagok gyógyszerként 513
Velő lóból 541
Velencei szappan 567
Verdung (fertón, $\frac{1}{2}$ lat; 1 lat=1.75dg; nálunk $\frac{1}{2}$ meszely; 1 meszely 0,345 liter) 513, 520
Veszett kutya marása 528
Veszetség 563
Vesztés (rontás) 526
Vékonya bicskával megszúrva 557
Végtagfájdalom 563
Véresztés 521
Vérnyomásos bénulás 541
Vértarag 515
Vértalé 515

Vértályog 538
Vértáragy 515
Vért elveszíteni 521
Vérzés 568
Véső 566
Viasz 568, 569
Villám 536
Viszketegség (sömör) 542
Vitriol (kénsav) 538, 561, 568
Vitriololaj 539
Víz 517, 529, 538, 539, 541, 542, 545,
548, 564
Víz, hideg 527, 540, 545, 555, 557, 560
Víz, idegen helyről 531
Víz, kékköves 547
Víz, meleg 527, 539, 541
Víz, patkóhűtő 568
Víz, sós 546, 564, 566, 569
Vízeresztő 521
Vízpuska bodzafából 545
Vízivás 513
Vizelet 566
Vizelet, fiúé 569
Vizelet, friss 539
Vizelet, meleg 539
Vizelet eláll 528, 542
Vizkór 541
Vöröshagyma (*Allium cepa*) 527, 540,
542, 544, 545
Vörös hasú béka 566
Vörös lámpa 572
Vörös selyemposztó 521
Zabált sertés 562
Zabja a nyelven 522
Záptojás 535, 545
Ziháló kór juhon 551
Zöldgálic (vasgálic, vasszulfát) 571, 572
Zúzódás 567, 568
Zsindelytetű 572
Zsír 519, 523, 542, 545, 546, 549, 553,
561, 569
Zsír, olvasztott 544
Zsír, sós 523, 543
Zsíros kéz 531

BIBLIOGRÁFIA

BÖKÖNYI,

1978. BÖKÖNYI Sándor: „Vadakat terelő juhász . . .” Az állattartás története. Budapest. 1978.

CSÓSZ,

1937. CSÓSZ Gyula: Állatorvosi műszótár. Budapest, 1937.

CZUCZOR—FOGARASSI,

1870. CZUCZOR—FOGARASSI: Magyar nyelv szótára, Pest. 1870. V. k. 451. hasáb.

HOPPÁL—TÖRÖK,

1975. HOPPÁL Mihály—TÖRÖK László: Népi gyógyítás Magyarországon. Budapest. 1975.

IPOLYI,

1929. IPOLYI Arnold: Magyar Mythologia. Budapest. 1929. II. kiadás. I—II. k.

JOÓS,

- 1933, 1934, 1935. JOÓS Ferenc: Kecskeméti babonák. *Kecskeméti Közlöny Naptára*. 1933, évf. 193—196. 1.; 1934. évf. 242—252. 1.; 1935. évf. 185—198. 1.

KELLERMANN,

1968. KELLERMANN Sándor: Népies állatgyógyászat . . . Kecskemét. 1968. Kézirat.

KÖZÉPKORI . . .,

1957. Középkori Magyar Verseink. 1921. — Közölve: Középkori magyar írások. Budapest. 1957.

LOVAS,

1968. LOVAS András: Marhatartás Bugacon. *Kecskeméti Néprajzi Közlemények*. I. évf. 1—2. sz. 1968.

PAPP,

1933. PAPP László: Boszorkányság, babona, kuruzslás a régi Kecskeméten. *Ethnographia*. 1933. XLIV. évf. 164—166. 1. (Tanácsi jegyzőkönyv. 1748. 64. 1.)

SZABÓ,

1933. SZABÓ Kálmán: Az állatok betegsége és gyógyítása a kecskeméti pusztaságon. *Ethnographia*. XLIII. évf. 2—3. sz. 1933.

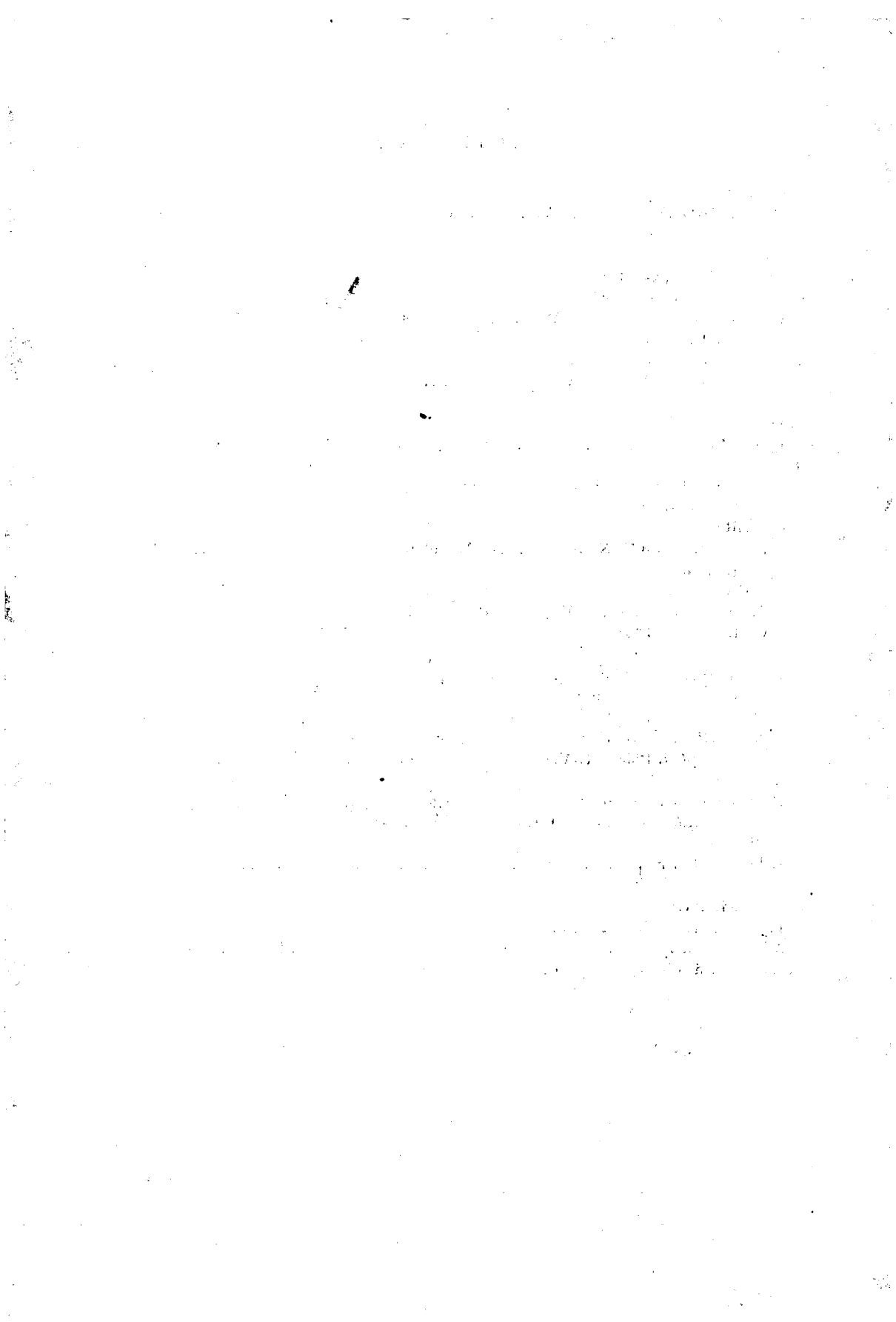
SZABÓ,

1938. SZABÓ Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. 126. 1. 1938.

SZENTKIRÁLYI,

1733. SZENTKIRÁLYI István kis lajstroma. 1733. 16. 1.

A felhasznált levéltári anyag kizárólag a Bács-Kiskun megyei Levéltár, Kecskemét város Levéltára irategyütteséből való.

Tartalomjegyzék

KÖZEGÉSZSÉGÜGY

ILLYÉS BÁLINT—JAKAB LÁSZLÓ	
Kunszentmiklós egészségügye a XVIII—XIX. században	7
PASTYIK ISTVÁN	
Pataj egészségügye a tanácsuléseken 1799-ig	59
FEKETE DEZSŐ	
Egy bácskai nagyközség közegészségügye 1945-ig	93
BÁLINTNÉ MIKES KATALIN	
Adatok Kecskemét város egészségügyi helyzetéről 1919—1936 ..	133
BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET	
A közegészség- és járványügy helyzete Kiskunfélegyházán a két világháború között	203
PINTÉR ILONA	
Bács-Kiskun megye egészségügyi és szociális ellátásának fejlődése 1950—1970	225

INTÉZETTÖRTÉNET

NAGY GYÖRGY	
A kecskeméti Bőr- és Nemibeteg gondozó Intézet története 1928—1951	251

JÁRVÁNYÜGY

NOVÁK LÁSZLÓ	
Pestis-, himlő- és kolerajárványok Pest-Pilis-Solt vármegyében a XVIII—XIX. században	275
NAGYLUCSKAY SÁNDOR	
A vírus hepatitis előfordulása Bács-Kiskun megyében 1968—1978	393

NÉPI GYÓGYÁSZAT

LÓRÁND KLÁRA

Népi gyógyászat és XVII—XVIII. századi feljegyzések Bács-Kiskun megyében 411

KORKES ZSUZSA

A Kiskunság egészségügyi viszonyai a XVIII—XIX. században 437

NOVÁK LÁSZLÓ

Egy XVIII. század végi — XIX. század eleji orvosló könyv Kecskemétről és korának gyógyító gyakorlata 469

RUSVAY KÁLMÁN

A nép állatgyógyítás múltja Kecskeméten 511

100-11